TEXT PROBLEM WITHIN THE BOOK ONLY

శ్రీ

దొడ్డరామాయణము

ప్రథమ భాగము

గ్రంథకర్త:
దొడ్ల వేంకటరామిరెడ్డి

ప్రకాశకులు:
ప్రబోధ పుస్తకనిలయము
గూడూరు

పునర్ముద్రణము

శ్రీ రాజా వేలుగోటి	గ్రంథకర్త
సర్వజ్ఞకుమార కృష్ణయాచేంద్ర	శ్రీ దొడ్ల వేంకట
బహుదూరువారు	రామరెడ్డిగారు
వేంకటగిరి	కావలి

శ్రీ దొడ్డ రామాయణము

(ద్వితీయ ముద్రణము)

సంపాదకుని విన్నపము

మనము జీవించు కాలము కలియుగమైనను ఒక విధముగ విశిష్టమైనదని చెప్పవచ్చును. మానవుఁడు తాను మఱచిన తన ఔన్నత్యమును జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని దానిని సిద్ధింపఁజేసికొనుటకై అనేక విధముల పాటుపడుచున్నాఁడు. బహుకాలమునుండి తన్ను కట్టివైచినవని తలఁచిన రాజకీయ సాంఘిక వైజ్ఞానిక బంధములను త్రెంపుకొని విముక్తుఁడగుటకును, తనయొక్కయు తన సంఘము యొక్కయు శ్రేయస్సు నభివృద్ధి పఱచుకొనుటకును స్వేచ్ఛామార్గముల యత్నించుచున్నాఁడు. సర్వప్రయత్నములకు ఉత్తమసౌఖ్యానుభూతియే లక్ష్యము గనుక, అది సిద్ధించుదనుక నాతఁడా ప్రయత్నమును విరమింపఁడని మన మాశింపవలసి యున్నది.

కాని సంప్రదాయపరులకీ స్వేచ్ఛాప్రవృత్తి కొంతమనఃక్లేశమునకుఁ గారణమగుచున్నది. సర్వభూత ప్రవృత్తులును పరమ కారణుఁడైన పరమేశ్వరునియందలి విన్యాసములే గనుక, కలుషితమైన ప్రవాహజలము కాలము గడచుకొలఁది నిర్మలమగునట్లు ఇప్పుడు కాన్పించు వైపరీత్యములెల్లను కాలాంతరమున మరల సహజరూపమును బొందగలవని మనమూహింప వచ్చును.

అయినను శాశ్వతధర్మప్రతిపాదకములును ప్రబోధ సమర్థములునైన గ్రంథరాజములను జ్ఞానపిపాసువులగు జనులకు నందఁజేయుట మన విధియై యున్నది. నేఁటి విద్యావ్యాప్తి దీనికెంతయుఁ దోడ్పడఁగలదు. తత్సిద్ధికై 1954 సం. ఆగస్టు తే 5 దిన గూడూరున 'ప్రబోధ పుస్తకనిలయ'మను పేరుతో నొక సంస్థ ప్రారంభింపఁబడినది. దాని ప్రథమఫలితముగ శ్రీ దొడ్డ రామాయణము పునర్ముద్రితమై వెలువడుట యొక సుకృతవిశేషము.

ఈ గ్రంథరాజ మిప్పటికప్పుడే ఆంధ్ర ప్రజల మన్ననాదరణములను బొందినది. పండితులేగాక సామాన్యులగు స్త్రీపురుషు లనేకులు గూడ దీని కథానైపుణ్యమునకును వచనమాధుర్యమునకును

ముగ్ధులై ప్రశంసించుట నేను వినియున్నాను. దీని కెల్లను గ్రంథకర్త యగు శ్రీ రెడ్డిగారి మనస్సు 'మరందమాధురీమయంబును శిరీష కుసుమకోమలంబు' నగుటయేగాక 'సర్వభూతహిత'సంపన్నంబును నిరంతరము శ్రీరామచంద్రపదపంకజాసక్తంబు నగుటయే కారణము. ప్రబోధపుస్తకనిలయము శ్రీ రెడ్డిగారి ఇతర గ్రంథజాలమును గూడ నచిరకాలములో తిరిగి ముద్రింపించి ఆంధ్రలోకమునకు నందఁజేయఁ గలదని యాశించుచున్నాను.

పరమేశ్వరునికన్న మానవునే ఎక్కువగ నర్చించు నీ దినములలో, 'నేను నరుఁడనే'నని చాటుకొన్న నృపాల శేఖరుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి జీవితగాథ సర్వప్రామాణికమై వెలయఁగలదని విశ్వసింపవచ్చును. అదియునుగాక, అనుదినము ప్రతి ఆంధ్రగృహము నందు పూజానంతరము, 'భగవాన్ సర్వదేవాత్మకః శ్రీరామచంద్రః సుప్రీతః సుప్రసన్నః వరదో భవతు' అని చెప్పఁబడుచుండుటచేతను, ఆంధ్రదేశములో శ్రీరామమందిరము లేని కుగ్రామమైనను లేకుండుట చేతను శ్రీరామచంద్రుఁడు ఆంధ్రుల ఇష్టదైవమై వారి దైనందిన జీవితజ్యోతియై వెలుఁగుచున్నాఁ డనుటకు సందియము లేదు. శ్రీ సీతారాముల నిష్కళంక త్యాగము నిర్వ్యాజప్రేమ ఆత్మస్థైర్యము ఆంధ్రుల హృదయములయందు ధర్మమును సుప్రతిష్ఠితముగఁ జేసినవి. ఈ ధర్మప్రవృత్తి నింకను వృద్ధిఁబొందించుటలో శ్రీ దొడ్డ రామాయణ మెక్కువగఁ దోడ్పడఁగలదని నేను నమ్ముచున్నాను.

ఎంత జాగరూకతతోఁ బరిశీలించినను కొన్ని ముద్రణాది స్ఖాలిత్యములు గ్రంథమునం దచ్చటచ్చటఁ గాన్పింపఁగలవు. పాఠక మహాశయు లోర్పువహించి మన్నించెదరని ప్రార్థించుచున్నాను.

గూడూరు
12-3-55

శ్రీకంఠం కృష్ణరావు
సంపాదకుఁడు

శ్రీ

విజ్ఞాపనము

శ్రీరామచరిత్ర సర్వలోకవిదితము. ఆ చరిత్రను వాల్మీకిమహర్షి సంస్కృతభాషయందు రచించెను. రామచరిత్రకు వాల్మీకి కవితాశక్తియు వాల్మీకి కవితాశక్తికి రామచరిత్రయు నెంతయుం దగి పువ్వును దావియుపలె నన్యోన్యశోభావహములై విరాజిల్లుచున్నవి. వాల్మీకివలన రాముఁడును రామచరిత్రరచనవలన వాల్మీకియు శాశ్వతులైరి.

రామాయణంబును ఆదికావ్యమనిరి. అట్లనుటం జేసి తత్పూర్వము ఛందోనిబద్ధకావ్యరూపగ్రంథము లేదని యేర్పడుచున్నది.

వాల్మీకిమహర్షి శ్రీరామునకు సమకాలికుఁడు. ఆయన మహాతపశ్శాలియగుట వాని నామమే సూచించుచున్నది. అంతటి మహాత్ముని రామాయణరచనకు బ్రహ్మ నియమించి త్రికాలజ్ఞానంబును వానికిఁ బ్రసాదించి వాని నోట నసత్యము వెలువడదని వరమిచ్చి చనెను. అట్లు పరమేష్ఠివలన నిర్ణీతుఁడై యనృతము పలుకనని ప్రతిజ్ఞచేసి వాల్మీకి మహర్షి రామాయణంబును రచించెను. కావున రామాయణము చారిత్రాత్మక గ్రంథమేగాని కొందఱు శంకించునట్లు కవికల్పితం బెంత మాత్రముఁ గానేరదు.

వాల్మీకిమహర్షి రామాయణంబును కుశలవుల జననానంతరమే రచించినట్లు తద్గ్రంథమే తెలుపుచున్నది. రామాయణంబును షట్కాండపర్యంతమే వాల్మీకి రచించెనని కొందఱందురు గాని సప్తకాండములు వాల్మీకియే రచించెనని రామాయణమువలననే స్పష్టము.

వాల్మీకి తన గ్రంథమునుగూర్చి 'ఉదారవృత్తార్థపద మనోహరం' బనియు, 'తదుపగత సమాససంధియోగబంధురం' బనియు, 'సమమధురోపనతార్థవాక్యబద్ధ' మనియు వచించెను. ఈ విశేషణంబులు అక్షరాక్షరంబుల సత్యంబులు. కావుననే రామాయణం బంత రుచివంతమై వినువారిని దన్మయ మొనర్చుచున్నది.

శ్రోతల చిత్తంబు నాకర్షించి తన్మయత్వమొనర్చి యయ్యారసంబుల నోలలాడించునదే కవిత్వమగును, కవిత్వంబునకు రసము

జీవము. రసోత్పాదనశక్తి పుట్టువుతోడనే రావలయును. పాండిత్యాదులు దానికి మెఱుంగులగును. ఈ రసంబును సమయోచితంబుగాఁ జవిచూపవలయునేగాని క్రుమ్మరింప రాదు.

ఈ రసోత్పాదనము ధ్వనిప్రాణితమైనచో శ్రోతల మనఃపరిణతిని బట్టి వింతవింత రుచులను గలిగించుచు నెంత ద్రావినను వారిని దనియకుండునట్లు చేయును. అట్టి కవిత్వమే యుత్తము కవిత్వమగును.

కవిత్వంబునకు ఔచిత్యంబెంతయుఁ బ్రధానము. దానినిఁ జక్కగాఁ బాటింపనిచో రసభంగము గలుగకమానదు. ఔచిత్యము శబ్దగతమనియు భావగతమనియు ద్వివిధము. సందర్భమునకుఁ దగినంత మాత్రమే భావంబును వెల్లడించుట భావౌచితి యగును. ఆ భావ ప్రదర్శనంబునకుఁ దులతూఁచినట్లు తగిన పదమును బ్రయోగించుట శబ్దౌచితియగును. భావార్థంబులు రెండును నొండొంటికిఁ దులతూఁచినట్లుగా నుండునేని ఆ కవిత్వము సజీవకవిత్వ మగును. ఈ శక్తిని సంపాదించుటకుఁ బాండిత్యమెంతయుఁ దోడ్పడును. పాండిత్యంబునకుఁ దోడుగా యుక్తాయుక్త వివేకమును లోకజ్ఞానంబును గూడినచో నెంతయుఁ బ్రశంసనీయమగును. ఇన్ని యుండియుఁ గవి మనస్తత్వంబు మరందమాధురీమయంబును శిరీషకుసుమకోమలంబును గానిచో వాని రచన బెట్టగానుండునేగాని సర్వజనమనోరంజకము కానేరదు. సర్వభూతహితబుద్ధియున్నగాని యట్టిమనస్తత్వంబు గలుగదు. అట్టిబుద్ధి జీవన్ముక్తుని లక్షణము. కావుననే ఋషిగానివాఁడు కవి కానేరఁ డనిరి. ఇవియెల్ల వాల్మీకి మహర్షియందు సమగ్రంబులు. కావుననే వాని కవిత్వము అసదృశమై చదువంజదువ రుచులూరించుచుఁ దనివి దీఱకుండును.

కవులు భావపరిస్ఫుటార్థము శబ్దాలంకారంబుల నర్థాలంకారంబుల నాశ్రయించుట కలదు. ఇట్టి ప్రతిభావ్యాయామమునకన్న ఉన్నదియున్నట్లు తేటమాటలతోఁ బొంకముగా వివరించి భావస్ఫుటం బొనర్చుట కడిఁదికార్యమేగాక మనోహరముగాఁ గూడ నుండును. ఇది యందఱిసొమ్ము కాఁజాలదు. ఇట్టి కవిత్వము బాలవృద్ధావబోధక మగుటయేగాక బహుజనాదరణీయమై శాశ్వతంబుగా నిలుచును. కవి కేవలచిత్రకారకుఁడు మాత్రమేగాఁడు; బోధకుఁడును శ్రోతృజనాంతః పరిణామప్రదుఁడు నగును. లోకాభ్యున్నతి కవీంద్రులపై నాధారపడి

యున్నదని చెప్పుట యతిశయోక్తిగాదు. కావుననే కవీంద్రు లపూర్వ సృష్టికర్త లగుదురు. పై లక్షణంబులెల్ల వాల్మీకి కవిత్వంబున సమగ్రంబులు. దానం జేసియే వానినిఁ గవికోకిలం బనిరి.

రామాయణమందుఁ గొన్ని యంశంబులు సామాన్యధర్మదృష్టికి విపరీతంబులై తీఱనిశంకలు గలిగించుచున్నవి. ఈ యంశంబులను విశేషధర్మదృష్టితోఁ బరిశీలించినచో నట్టి శంకలు తప్పకతీఱును. ఈ ధర్మసూక్ష్మంబులు సామాన్యునకు గోచరింపవు. భీష్ముఁడంతటి వాఁడు గూఁడ దనకేది హితమో నిశ్చయించుకొనలేక సర్వజ్ఞుఁడైన శ్రీకృష్ణభగవానునకు స్వహితనిశ్చయార్థమై చరమప్రార్థనంబును గావించెననఁగా నితరులసంగతి చెప్పవలయునా? తెలియని దానిని తెలిసికొనుట యుక్తమగునేగాని విపరీతార్థంబులకుఁ జిక్కుట సరిగాదు.

రామావతారకారణము ఉత్తరకాండమందుఁ గలదు. సౌకర్యార్థము దానిని మొదటనే చేర్చి పూర్వకాండమని పేరిడితిని. వాల్మీకి గ్రంథంబునకు నా రచన తర్జుమా గాదుగాని దానిని బ్రాయికముగా ననుసరించితిని. ప్రక్షిప్తములను వదలితిని. మహర్షి సూచించిన భావంబులను గొన్నిటిని సుంత వివరించితిని. సందర్భోచితంబుగాఁ గొంత చేర్చితిని. పఠన సౌలభ్యార్థము కొన్ని పద్యములను గ్రంథాంతరంబులనుండి గ్రహించితిని. కొన్నింటిని స్వయముగా రచించి కూర్చితిని. " " ఈ గుర్తుగల పద్యంబులు గ్రంథాంతరస్వీకృతములు.

విప్రలంభపరిణామంబగు కరుణరసంబును శ్రోతలకు మఱి కొంత చవిచూపు తలంపుతో భవభూతిరచించిన యుత్తరరామచరిత నాటకంబునుండి గొంతభాగంబును శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి గారి తర్జుమాను గ్రహించి కూర్చితిని.

రామాయణసారంబును గ్రహింపవలయునన్నచో మూల గ్రంథమునే చదువవలయును. అందులకు గీర్వాణభాషాజ్ఞానము వలయును. అదియెల్లరకుఁ గలుగదని యాంధ్రభాషాజ్ఞానమాత్రుల కళ్యాణార్థము భాస్కరాదికవీంద్రులు ఆంధ్రపద్యప్రాయంబుగా రామాయణంబును మహారసవత్తరశైలి రచించిరి. వచనకావ్యరచనకు నవకాశమిప్పుడు గలిగినందున నిటీవల నొకరు దానిని గద్యాత్మకంబుగా రచించిరి. అట్లు వారాంధ్రప్రపంచంబును ధన్య మొనర్చి తాము

ధన్యులైరి. అట్టి యుద్గ్రంథంబులుండగా మరల నేనీగ్రంథంబు వ్రాయ నేల యనవచ్చును.

బాల్యంబునుండి రామాయణమందు నాకుఁ బ్రీతి మిక్కుటము. 1899 వ సంవత్సరంబున మాకు మొల్లరామాయణంబును ప్రవేశ పరీక్షాపఠనగ్రంథముగా నిర్ణయించిరి. దానిని జదువుటవలన రామ చరిత్రయందలి నా ప్రీతి రెట్టించెను. అప్పుడప్పుడే యాంధ్రభాషయందు నాకు సుంత ప్రవేశమంకురించుచుండెను. అప్పుడు నాకు సహపాఠియైన శ్రీ మేడిశెట్టి వెంకటాచలమునాయుడుగారు రామాయణంబును నవల రూపంబున వ్రాయవలసినదని నాటనుండి నన్ను బలవంతపెట్టసాగెను. అందులకుఁ జాలనని మిన్నకుంటిని.

1932 వ సంవత్సరంబున గీతాహృదయ రచనకుఁ బూడంగి యందు రెండధ్యాయంబులు పూర్తిగావించితిని. అది కేవలవేదాంత విషయంబగుటంజేసి యందే నిరంతరము పరిశ్రమించుట సుంత శ్రమగాఁ దోఁచెను. ఆ క్లేశమును గావ్యరసాస్వాదనంబునఁ బాపఁదలంచి వాల్మీకిరామాయణంబును వ్యాఖ్యాచతుష్టయ సమన్వితంబుగాఁ జదువ నారంభించితిని. కొన్నాళ్ళు చనఁగా, నాచదువుభాగంబు నప్పుడప్పుడే యాంధ్రవచనరూపంబున వ్రాయఁదగదా యనుతలంపు తలసూపెను. ఆ సంకల్పము దొడ్డరామాయణ రూపంబునఁ బరిణమించెను.

నిష్కామకర్మయోగమే వాస్తవమైన గృహస్థధర్మము. అట్టి ధర్మంబునకు శ్రీరామచరిత్ర మహోత్తమమైన లక్ష్యముగా నున్నది. జీవితముయొక్క పరమావధి ముక్తి అనిరి. ముక్తి అనఁగా విడుదల అని యర్థము. విడుదల అగుటకుఁబూర్వము బంధంబుండవలయును. ఏల ఎప్పుడు ఎవరు దేనిని బంధించిరి? అను ప్రశ్నలు తప్పక వచ్చును. ఈ నాల్గింటి విచారమే తత్త్వశాస్త్రము. సంగమే బంధనంబనియు అసంగమమే ముక్తియనియుఁ దత్త్వశాస్త్రనిశ్చయము.

అట్టి అసంగసిద్ధి కలుగుటకుఁగా కర్మభక్తిరాజజ్ఞానములనెడి నాల్గుమార్గంబులను జెప్పిరి. ఈ మార్గములనే యోగములందురు. నాదికాదు అను భావమే అసంగయోగము. అది యొకవిధమైన మనస్తత్వము. కర్మయోగులు తమ కర్మఫలంబును తమదిగా భావింపకపోవుటచేత మనస్తత్వం బట్టిదిగా నగుచున్నది. భక్తి యోగులు తమరినే ఈశ్వరార్పణము చేయుటవలన వారికిఁగూడ

నట్టి మన స్తత్వము సిద్ధించుచున్నది. రాజయోగము జ్ఞానయోగము వీనియొక్క సిద్ధికూడ నట్టిదిగానే యున్నది.

ఎల్లయోగములసిద్ధి అసంగమే గావునను, వారు వారు వారి వారి వర్ణాశ్రమ దేశకాలస్థితులనుబట్టి యనుకూలమైన మార్గము ననుసరించి అసంగసిద్ధినిఁ బడయవచ్చునవనియు, ఆ నాల్గుయోగములలో ఒకటిహెచ్చు ఒకటితక్కువ అనుభావము సరిగాదనియు, లోకమందు గృహస్థులు బహుళమగుటంజేసియు గృహస్థులకు మోక్షములేదను తలంపుతో అన్యమార్గంబులను అనుష్ఠింపవలసినది లేదనియు శ్రీరామ చరిత్ర బోధించుచున్నది. ఈ కారణముచేతనే రామాయణము సర్వజనులకుఁ బ్రియతమముఁ బ్రశంసనీయమునై గ్రాలుచున్నది.

మా వంశనామధేయము 'దొడ్డ' అనియుండి కాలక్రమంబున 'దొడ్ల' అను మార్పుచెందెను. రామాయణము దొడ్డగ్రంథమగుటం జేసియు, మా యింటిపేరుగూడ 'దొడ్డ' అగుటవలనను ఉభయార్థ ద్యోతకంబుగా నా రచించిన దానికి 'దొడ్డరామాయణ' మను పేరిడితిని.

నా తండ్రిగారికి బొబ్బిలి మొదలు కార్వేటినగరమువఱకుఁ గల సంస్థానాధీశులు చిరపరిచితులు. అందు శ్రీ వేంకటగిరి సంస్థానాధీశులు ముఖ్యులు. నాకును బ్రకృతము శ్రీ వేంకటగిరి సంస్థానాధీశులైన శ్రీశ్రీ రాజా వెలుగోటి సర్వజ్ఞకుమార కృష్ణయాచేంద్రబహాదూరు వారికిని దొలుదొల్తఁ గావలిగ్రామంబున 1926 వ సంవత్సరంబున వారు కుమారరాజుగానున్న కాలములో సమావేశము గలిగెను. అది క్రమక్రమంబుగా వర్ధిల్లి తుదకు వారు నా యెడ మిత్రభావంబును జూపునంతగా నయ్యెను. వారి యంత స్తత్వంబును గ్రహింపఁగల్గితిని. వారి హృదయము నిరంతర రామధ్యానపరమై యుండుటయు, ఎన్నడేనియుఁ గార్యాంతర ప్రయాణాదులవలన రామపదపూజకు నవ కాశము గలుగనినాఁడు వారికొక దుర్దినమగుటయు సుగతమయ్యెను.

ఒకప్రక్క సిరిసంపదలతోఁ దులతూగుచుండియు, ఎల్ల యకార్యంబులకు బీజప్రదములైన భాగ్యోన్నతులుండియు, వానికిఁ గైవశముగాక దైవభక్తియు ధర్మరక్తియుఁ గలిగియుండుట సుకృత విశేషముగాని వేఱుగాదు. ఇట్టివారు భోగవాసనావిశిష్టులైన యోగ భ్రష్టులగుదురని గీతావాక్యము.

శ్రీరాజాగారి యందుఁగల యీ శుభలక్షణంబులు నా హృదయంబు నాకర్షించెను. వారికీర్తి సుప్రతిష్ఠమగుట యుక్తమని తోఁచెను. తదర్థము నా రచించు గ్రంథంబును వారికి సంకితం బొనర్పఁదలఁచి నా తలంపును వారికి నెఱిఁగించితిని. నా యెడ వారికిఁగల ప్రేమాతిశయంబునఁజేసి నా ప్రణయమును వారంగీకరించిరి. శ్రీవారి విశిష్టశుభగుణగౌరవసూచకంబుగాఁ బ్రతిఫలనిరపేక్షతో వారి నీ గ్రంథంబునకుఁ గృతినాయకులనుగాఁ జేసితిని.

ముద్రణంబున అఱసున్నలు శకటరేఫలు కొన్ని యెడలఁ దాఱుమాఱయ్యెను. గ్రంథవిస్తరభీతిం జేసి వానిని సవరణ పట్టికలోఁ జేర్పనైతిని. అజ్ఞానజనితంబులోండెఁ బ్రమాదవశంబులోండె దోషంబులు కొన్ని యీ గ్రంథంబునఁ గానరావచ్చును. వానిని దెలిపినచోఁ బునర్ముద్రణంబునఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకంబుగా సవరించుకొందును.

ఈ గ్రంథంబును ముద్రణంబునకు నొసఁగితినేగాని, వ్యాపార పర్యటనవిశేషంబున నొక చోటియునికి నాకు దుర్లభమగుటం జేసి, ముద్రితభాగంబును సరిచూచుటకుఁగూడ సాధ్యము గాదయ్యెను. ఆ భారంబునెల్ల శ్రీ వాయునందన ముద్రాక్షరశాలవారే యోపికతో భరించి ముద్రణంబును బూర్తిజేసిరి. అందులకై వారికి వందన పరశ్శతంబు లర్పించుచున్నాను.

నా రచించిన కళావతీయుగంధరవిజయంబులవలె ఈ గ్రంథము గూడ మద్గురువర్యులగు శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారి శుభ విమర్శనదృష్టికి నోఁచియున్నచో నెంతో బాగుగానుండును. వారు కీర్తిశేషులగుటం జేసి యా కలిమి దవ్వయ్యెను. ఇది గొప్పదురదృష్టము.

ఏ రామభక్తి బాల్యంబునుండి నాయంతర్లీనమై శుభాశుభంబుల వెంటఁ జేయూఁతగాఁ బరగుచు నా జీవితంబును గొనసాగించుచున్నదో ఏ రామభక్తి వాల్మీకిమహర్షి నుద్ధరించి తన్ముఖంబున రామాయణంబును సర్వలోకకళ్యాణంబుగా వెల్లడించెనో, ఆ రామభక్తి వలనఁ బ్రేరితుఁడనై నా గావించిన యీ సేవను ఆంధ్రప్రపంచం బంగీకరించి నన్ను ధన్యునొనర్చుఁగాక.

15–10–40
మకాం, కలిచేడు

ఇట్లు బుధవిధేయుఁడు,
దొడ్ల వేంకట రామరెడ్డి
గ్రంథకర్త

శ్రీ

రత్నమాల

శా॥ శ్రీసీతాకరసంపుటమ్ముత్యములై సేసల్ పయిన్ రాలుచో
నా సంతోషము సుస్మితాయతనిజాస్యంబందుఁ దొల్కాడఁగా
వాసింగాంచిన రామభద్రుని కృపావాత్సల్యదృగ్జాలముల్
శ్రీసర్వజ్ఞకుమారకృష్ణవిభునిం జేయున్ శుభప్రాభవున్॥ 1

సీ॥ నిర్వక్రవిక్రమ నిపుణత మెఱయించి
ప్రథితరాజ్యశ్రీని బడసినారు
హరిహర దేవాలయంబులు నిర్మించి
దైవప్రసాదంబుఁ దాల్చినారు
కవిరాజరాజి సత్కావ్యరత్నము లంది
చెలిమి వాగ్దేవిఁ బూజించినారు
అఖిలాన్నసత్రమహాగ్రహారంబుల
దానసన్మానముల్ దనిపినారు

గీ॥ తలనువ్రాల్పని కీర్తిపతాకయనఁగ
సింహపురికళాశాల సృజించినారు
ప్రణుతిపాత్రులు గారొకో ప్రజలకెందు
వేంకటగిరివెల్గోటి పృథ్వీపవరులు ?॥ 2

శా॥ కాలాతిక్రమ లుప్తధర్మపరిరక్షాదీక్ష సంధిల్లఁగా
లీలామానుషవిగ్రహుండగుచు హాళిన్ లోకముల్ ప్రోచు నే
కాలాతీతుఁడు వాని దివ్యకృప నెక్కాలంబు నిత్యోన్నతిం
గ్రాలుంగాక, కుమారకృష్ణపృథివీకాంతా ! భవత్సంతతుల్॥ 3

చ॥ వినయము శాంతభావము వివేకము సౌమ్యగుణంబు వాక్ప్రసా
దనమును గల్గినం గలుగుఁ దాదృశసంపదకెల్ల జీవమో
యను నవనీతతుల్యహృదయంబు విశిష్టవిభూషమై సహో
వనిధవకోటి మీకు నొకవన్నెను గూర్చెడుఁ గృష్ణభూవరా!॥ 4

ఉ॥ మాటల తేటతీపు లవిమర్శకబుద్ధిగ్రహింప వెన్నడున్,
జేటొనరించినన్ మదిని జేర్పవు, సారవిచారదృష్టమై
నాటినభావ మంతరమునం గసుగందఁగనీవు, ధాత్రి నీ
సాటిదొరల్ భవత్కులయశః ప్రసవంబులుగారె? భూవరా!॥ 5

ఉ॥ హాళి సహస్రవర్షములకవ్వలఁ దక్కినరాజ్యలక్ష్మి చే
తాళపరాక్రమోర్జిత యథాగతి మీ కులమందు నిల్చి నీ
పాలనఁగోరె న ప్పరమభాగ్యవతిన్ సుకుమారి సుందరిన్
లాలనచేసి పొందు మకళంక మహోన్నతభోగసంపదల్॥ 6

మ॥ సిరియున్ రాజ్యము భోగ్యవస్తుచయముం జేరన్ భవాంబోధిసం
తరణాసక్తియు రామపాదకమలధ్యానంబు నిక్కాలమం
దరుదా నైనఁ గుమారకృష్ణవసుధేశా? నీయెడన్ మూఁడు సు
స్థిరమయ్యెం దగ దే వరింప నినుఁ బ్రీతిం గావ్యకన్యామణుల్? 7

ఆ॥ వె॥ సత్యమొక్కఁడు మఱి సర్వభూతహితంబు
నెల్లధర్మములకు నెల్ల యంద్రు;
రాజపదవి వాని రక్షణార్థమగుట,
రామచరితఁ గఱపు, రాజవర్య!॥ 8

క॥ ఎందాఁకనుండు భారతి
యెందాఁకను రామచరిత యెసఁగు వసుధలో
నందాఁక నీ యశము పెం
పొందుత సర్వజ్ఞమగుచు నుర్వీనాథా!॥ 9

20—1—40
మకాం, నిత్యకళ్యాణి.

దొడ్ల వెంకటరామరెడ్డి,
కృతికర్త.

శ్రీరస్తు

సౌజన్యసింధువులైన శ్రీయుత దొడ్ల వేంకటరామరెడ్డి గారికి మిత్రుఁడు దుర్భా సుబ్రహ్మణ్యశర్మ ఆశీర్వచన పురస్సరముగా వ్రాసిన లేఖ :

తమరు ప్రీతిపూర్వకముగాఁ బనిచిన 'దొడ్డరామాయణము'ను దిలకించి యమందానంద భరితుఁడనైతిని. అందుఁ దొల్తొల్త నా మనంబున కచ్చెరువు గొల్పినది గ్రంథ విస్తృతి, సన్ననిటైపులో డెమ్మిసైజున సుమారు వేయి పుటల గ్రంథమును వ్రాయుట కెంత దృఢవ్యవసాయము వలయునో అది ప్రాజ్ఞు లూహించుకొనఁ గలరు. అట్టి పూనిక యెల్లరకు సాధ్యముకాదు. మీరన్నట్లు మీ 'వృత్తి' యొకటి, 'యాశయము' వేఱొకటి. అట్లయ్యు నైదేండ్లలో నింత గ్రంథము రచించుటకు మీకుఁ బ్రేరకము కీర్తి యందలి రక్తియో, శ్రీరామచరణభక్తియో యై యుండవలయును. మిమ్మెఱింగిన యెవ్వరుగాని మీరు తొలిదాని నంతగాఁ గాంక్షించువారని యనుకొనరు. మఱియు, మీ నిరాడంబర జీవితము, మీ తత్త్వజిజ్ఞాస, యివి యట్టి తలంపును దూరీకరించుచున్నవి. కావున శ్రీరామకథయందలి ప్రీతియే మీ గ్రంథ నిర్మాణోద్యమమునకుఁ గారణమని నే నూహించుచున్నాను. మీతోడి సంభాషణములవలన నేను గ్రహించినంతవఱకు మీ 'హృదయమున' నాకుఁ గానవచ్చినంతవఱకు, మీ డెందము నిర్గుణముప్రక్కకన్న సగుణమువంకకే మ్రొగ్గుచున్నదని నా యెన్నిక. కావున 'సంభవామ్యాత్మ మాయయా' అని వాకొని యట్లే యవతరిలుచున్న సగుణబ్రహ్మముయొక్క యసంఖ్యావతారములలో శ్రీరాముని పవిత్ర చరిత్ర మీ డెందము నరికట్టుటబ్బురము కాదు. మొల్లరామాయణము చదువుటచే ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బూర్వమెన్నఁడో హృదయమున నాటుకొన్న భక్తిబీజము, తత్త్వవిమర్శల దోహదముఁ బొరసి యింత కాలమునకు మొలకెత్తి పతితృలోకపారిజాతమగుట మీ పూర్వపుణ్యవిశేషమని భావించుచున్నాను.

వాల్మీకిరామాయణమునకుఁ దెనిగింపులు పెక్కులు గలవు. కాని వానిలో నేదిగాని భాస్కరరామాయణము వలె జనప్రీతిపాత్రమైనట్లు కానరాదు. అదేమివింతయోగాని, ఆ తెనిఁగింపులలో నుత్తరోత్తరములకన్నఁ బూర్వపూర్వములే జనప్రియములుగాఁ గానవచ్చుచుంట విశ్వజనవిదితము. రామాయణమునకు యథామూలములైన ప్రసన్ని తెనిఁగింపులు గద్యరచనలు ఒండు రెండు గలవు. అవి వెనుకటివారి పద్యరచనలకన్న హృద్యములుగా నున్నవని కొందఱిమతము. ఇంతకును గ్రంథమున డెందమును బందిగొనునది రసస్ఫూర్తిగాని, కబ్బముయొక్క బాహ్యరూపము (పద్యము ఒండె-గద్యమొండె) కాదుకదా ! మీ రచన యా గద్యకృతుల నతిశయించుచున్నది. మఱియు మీరు గ్రహించిన యానుపూర్వింబట్టి విశిష్టముగాగూడ నున్నది. 'కళావతి' దొరఁకొని వికసిలుచుండిన మీ వచన రచన యీ దొడ్డకృతియందుఁబరిణతమై చక్కని సౌరభము వెదచల్లుచున్నది. ఒక్కొక్కయెడ నవలలను, ఒక్కొక్కయెడ నాటకములను దలఁపించుచు మీ కథనమార్గమును రసప్రచురముగా నున్నది. పాత్రముల సంభాషణలతో నే ప్రధానములగు కథాభాగముల నడపుటయు, ఆ ప్రసంగములు ఔచిత్యతరంగితములై యుండుటయు మీ రచనలకు అపూర్వ వాల్లభ్యము నాపాదించుచున్నవి.

మీ రుదాహరించిన పద్యములు ఉత్తమోత్తమములు. అందు మీ యవియుఁ గొన్ని కలవు. కాని మీరు నైషధ భారత భర్తృహర్యాది కృతుల నాశ్రయింపక భాస్కరరామాయణ రామాభ్యుదయాది కృతులనుండియు, ఆంధ్రీకృతములైన 'జానకీ పరిణయా'ది రామపరబహురూపకములనుండియు మాత్రమే పద్యము గ్రహించియున్న సందర్భశుద్ధి ఇంకను బంధురముగా నుండెడిది. ఇప్పుడున్న తెలుఁగునఁ దత్తద్గ్రంథముల యెఱుకగలవారి మనస్సు రామకథనుండి మరలి తత్పద్యకర్తృరచనారుచిరతాపరామర్శకమగు చుండును. రావణుఁడు సీతను వర్ణించుపట్ల — కీచకుఁడు ద్రౌపదిని వర్ణించు తిక్కనపద్యమొకటి (గండుమీలకుఁబుట్టి-ఇత్యాది) ఒండు రెండుచోట్ల నుదాహృతమై యున్నది. ఇది విరాటపర్వ కథవంకకో, తిక్కన కవితాచమత్కృతి వంకకో మనస్సును మరల్చి ప్రకృతకథావధానమున కించుక యడ్డుతగులును. ఐనను అట్టి గ్రంథములతోడి పరిచయములేని పఠితలకుఁ బలువురకు ఈ యుద్ధారములు సద్యస్సమాహ్లాదనహేతువులుగా నుండు ననుట నిరవద్యము. ఉత్తరకాండములోని కథ కొంతముందుకునెట్టి తక్కువభాగమును ఉత్తరరామచరిత నాటకములో జోడించుటయందు మీ రసజ్ఞత ప్రకటితమగుచున్నది. కొన్ని స్తవములు సంస్కృతమున నున్నవాని నట్లే యుంచుట భక్తులగు పఠితలకుఁ బారాయణమున కత్యంతానుకూలము. ఎంత పెనంగినను, సంస్కృతమునకున్న గౌరవము తెనుంగునకు రాదనుటకు, ఇదానీంతనుల భగవద్గీతాద్యాంధ్రీకరణములు పెక్కులు ఉపేక్షితము లగుచుండుటయే తార్కాణము.

అయ్యై ఘట్టములలో ధర్మాధర్మములఁగూర్చి మీరు చేసిన సంప్రధారణ తత్తత్పాత్రముల శీలమున కనురూపమై మీ లోకజ్ఞతను, మీరు చేసిన తత్త్వశాస్త్ర పరిశ్రమమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది. దైవము-పురుషకారము, త్రిగుణములు - తత్ పరిణామములు, శాస్త్రము-పురుషబుద్ధి ఇత్యాది చర్చలలో మీరు పాత్రముఖమునఁ జేయించిన సిద్ధాంతములు శాస్త్రసమ్మతములై మూలమునకు మెఱుంగు పెట్టుచున్నవి. వీనిని వీడఁదీసి చూపవలయునన్న విమర్శ విస్తృతమగును. దానికి వలయు నోపికయొండె నభినివేశమొండె నేఁడు నాకులేదు. అయోధ్యాకాండములోని శ్రీరామ జాబాలి సంవాదము ఈ తెగభాగములకుఁ దలమానికము.

మీ పదములు మృదువులు, సుప్రసిద్ధములు; సమాసములు శుభగములు; అన్వయ మక్లిష్టము, శైలి సరళము, ధార యనర్గళము. వేయేల, మీ గ్రంథము పండితులకుఁ బరితోషకారియై పాఠకులకుఁ జదువఁజదువ రసమొలికించునదియై చిరకాల మాంధ్ర దేశమునఁ బ్రశస్తిగాంచఁగల కతిపయకృతులలో నొకటిగా నుండునని నా దృఢ విశ్వాసము. బ్ర॥ శ్రీ॥ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారివలన మీరు వడసిన విద్యాతిశయము వితసేయక యిట్టి మహనీయకృతి వ్రాసి యందు వారిని స్మరించుట మీ సౌజన్యమునకుఁ దద్దయుం దగియున్నది. ఈ రసోత్తర ప్రబంధము సంకితముగొన్న విద్వత్ప్రభువులు సర్వజ్ఞకుమార యాచేంద్రులవారు ధన్యులు. తద్వంశమువారు రచించిన, కృతిగొన్న బహుగ్రంథములవలె నిదియుఁ దదీయ యశఃపతాకయై విరాజిల్లఁగలదు. ఇందు దొరలిన పలుతెగలపొరలు రెండవకూర్పున సవరింపఁ బడఁగలవని విశ్వసించుచున్నాను.

అముద్రిత స్థితిలోఁ బెక్కునాళ్ళు నా కడనుండినను నేను సరిచూడ నైతినను కినుక మనసుకు రానీక, అచ్చుపడిన వెనువెంటఁ బొత్తమును బంపి ప్రత్యక్షమున నా యభిప్రాయమును మరల మరలఁ గోరిన మీ క్షమాగుణము నెట్లుగ్గడింపవలయునో

రెఱుంగకున్నాను. ఇట్టి గుణగౌరవముచేతనే మీకు అభిలషితము స్వాయత్తముగా నున్నను, భగవంతుఁడు మీకు నిరతిశయానంద ప్రదుఁడగుఁగావుత మని హృదయ పూర్వకముగాఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

మ॥ తినఁబెట్టఁ బటువైన కల్మి, సరళోదీర్ణ స్వభావంబు, చ
క్కని వైదుష్యము, తత్త్వతత్పరత, సౌఖ్యంబీను సంసారశే
లన: ముత్సాహము, నార్జవంబు, నివియెల్లఁ గూడె నీయందుఁ బ్రా
జ్ఞనిఁ బుణ్యంబుల నేమొనర్చితివొ వేంకట్రామరెడ్డ్యగ్రణీ॥

నెల్లూరు
24-1-42

మిత్రుఁడు

దుర్భా సుబ్రహ్మణ్యశర్మ.

Retired Telugu pandit.
V. R. College.

విషయసూచిక

పూర్వకాండము :

బాలకాండము :

అయోధ్యాకాండము :

అరణ్యకాండము :

శ్రీరస్తు

శ్రీ సీతారామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీ దొడ్డ రామాయణము

శా. శ్రీమద్దివ్యగృహస్థధర్మముఁ బ్రతిష్ఠింపంగ మర్త్యాకృతిన్
భూమిం బుట్టె నెవండు, ముజ్జగము లేపుణ్యాత్మకుం బాడుచున్
సేమం బందుఁ జతుర్విధార్థముల, నాసీతామనోహారి శ్రీ
రాముం డీవుత మాకుఁ బ్రీతిమెయి నశ్రాంతంబు భద్రంబులన్.

ఉ. అంకిలి లేక కార్యము సమాప్తము నొందెడుపొంటె మున్నుగాఁ
బంకజసంభవాదులు సభక్తికపూజ లొనర్తు రేని కా
శంకరుపట్టి బన్నములసామి దయాపరతంత్రమూర్తి మా
వంకఁ గటాక్షవీక్షణలవం బొలయించెడుఁగాత నర్మిలిన్.

కం. పంచాశద్వర్ణములఁ బ్రపంచంబున వ్యాప్తిఁగాంచి పరగెడుతల్లిం
జంచద్విపంచికాసముదంచితపాణిన్ భజింతు నబ్జజురాణిన్.

ఉ. ఆదిఁ గలావతిన్ నుడువునప్పుడు ప్రౌఢతనంబుఁ బూని యా
మీఁదట మార్దవం బనుగమించి యుగంధరునిన్ వచించి గీ
తాదహరప్రకాశమునఁ దద్దయుసౌమ్యతఁ దాల్చితిప్పు డే
మాదిరి పల్కెదో భువనమంగళమూర్తిచరిత్ర, భారతీ.

ఉ. ఆశయ మొండు వృత్తియన నయ్యె నొకండుగఁ, బూర్వకర్మ మీ
రాశిది యాటఁ జేసి యిరురాజులఁ గొల్చుటయయ్యె నాకు, నా
యాశలు దీఱఁ దావకపదాబ్జసపర్య లొనర్పనైతి నం
చో శుకవాణి! నావలను నూనకువమ్ము పరాఙ్ముఖత్వమున్.

గీ. అరిదిగఁ గవితాశాఖాగ్ర మధివసించి
'రామరామ' యనెడి మధురాక్షరముల
మధురమధురంబుగాఁగఁ దన్మయతఁ బల్కు
ననఘు వాల్మీకికోకిలం బాత్మఁ దలఁతు.

మ. ప్రతిభానిర్మితనూత్నభావమయసామ్రాజ్యం బధిష్ఠించి శా
శ్వతులై ప్రాకృతజీవలోకశుభకాంక్షన్ సద్రసాసార సం
తతధారల్ గురియించి యక్షయమహానందంబు నశ్రాంతముం
బ్రతిపాదించెడి సంస్కృతాంధ్రసుకవిబ్రహ్మల్ ననుం బ్రోచుతన్.

చ. అనుపమ చిత్తశుద్ధినిరుపాధికభక్తియుఁ దోడు నిల్వ నే
యనఘుఁడు దాఁటె రామచరితాంబుధి సర్వజగన్నుతంబుగాఁ,
బ్రణతజనార్తిహారియు శుభప్రతిపాదియు నేమహాత్ముఁ డా
యనిలతనూజుఁ డీవుత ననంతదయామతి వాంఛితార్థముల్.

చ. ఎవనిసపర్యలం దలఁచి యెంతయువందురు నాంధ్రవాణి యా
ప్రవిమల ధీవిశారదుని బండితవర్య రసౌచితీ రహ
స్యవివరణాద్వితీయుని గుశాగ్రమతిన్ భజియింతు మద్గురున్
వివిధ కళాప్రపూర్ణు నల వేదము వెంకటరాయశాస్త్రులన్.

చ. పటుతరవాగ్మి యంచుఁ బ్రతిభాప్రథితుం డని యార్తకోటికిం
బటువగు నూతకొమ్మయనఁ బ్రస్తుతిఁగన్న రసజ్ఞమాళిఁ బ్రా
కట కవితావినోది బుధగణ్యుని శ్రీయుత తూములూరు వేం
కట శివరామమిత్రమణి గాటపుఁగూర్మి దలంతు నిచ్చలున్.

ఉ. కేవల రామభక్తి పలికించినవైఖరి నిమ్మహాకృతిన్
ధీవరులార! వ్రాయుటకుఁ దెంపు వహించితి నంతె గాని ప్ర
జ్ఞావిభవంబుఁ జూపుటకుఁగాదు; రసంబుగ్రహించి పేర్మి దో
షావళి నుజ్జగింపనగు హంసలు క్షీరము నీరముం బలెన్.

ఉ. ఆయతభక్తి నీదుచరణాబ్జములన్ మదినిల్పి దొడ్డ రా
మాయణమంచుఁ బేరిడి యమానుషకంబగు నీచరిత్రమున్
వ్రాయఁగఁ బూనితిం దెలుఁగువాక్యముగాఁ గడుఁదెంపుసేసి, రా
మా! యెటు లీమనోరథము మన్ననచేయుదువో దయానిధీ!

ఉ. గీతలసేవచేతను జిగిర్చిన చిత్తముఁ బెంపుగాంచెఁగా
నాతతభక్తిమూలభవదంఘ్రుల చల్లనినీడవైచి నా
చేతులు గూర్చితిం గరుణఁజేకొని ప్రోవుము రామచంద్ర! యా
సీతను వాయునందనుని జిష్ణువిభీషణుఁ గన్నకూర్మితోన్.

ఉ. నీ వవతార మెత్తుటయె నిక్కముగాదఁట, మానికల్పనో
జ్జీవితచిత్రమూర్తివఁట, చెల్లరొ! సాధ్యమె నిన్నుఁ గాంచ దో
షావిలకర్మబద్ధజనుపాంథులకున్ బహిరాంతరాత్మ లీ
లావిభవాభిరాము సకలస్థితిమూలము, రామభద్రకా?

చ. అనృతముఁ బల్కి నన్ను ముని యయ్యెను డక్కరి, కల్పితుండవై
తనరితి వీవు, నీదుచరితల్ ముసలమ్మలసుద్దు లయ్యె, ని

న్న నయము గొల్చుట య్యో హృదయంబును గ్రమ్మిన దుర్బలంబహో!
కన నగుఁగాదె యిందె కలికాలవిశేషము రామభద్రకా!

ఉ. అంతరమందు నీదు మధురాకృతి నిల్పి నిరంతరంబు నై
కాంతికభక్తి చేయు మహితాత్ముల కెల్లను దోడునీడవై
చెంతఁ జరించుచుండుదువు సిద్ధము సుమ్మిది వక్రబుద్ధు ల
త్యంతము నిన్ను లేదనినయంతనె చెల్లునె? రామభద్రకా!

ఉ. తొల్లిటిగాథ లేల? యల తుర్కఁ గబీరుని రామదాసునిన్
దల్లయుఁడైన యా తులసిదాసుని నమ్మఁగరాదె? వారలు
న్నల్లరులంచుఁ బల్కునవనాగరకాగ్రణులున్న నుండనీ;
చెల్లరో! యంతమాత్రనె నశించునె సత్యము? కల్లనిల్చునే?

మ. చనెఁబో నేఁబదియేడువర్షములు నాజన్మాది, నెన్నాళ్ళు భూ
మిని నున్నన్ ఫలమేమి? యిట్టిబ్రదుకుల్ మిథ్యావినోదక్రియా
వినియోగాత్మక నాటకంబులుగదా, విశ్వేశ్వరున్ నిన్నుఁ గా
ననినాఁడింతటనేనిఁ దీర్పఁగదవే నాకోర్కె సీతాపతీ.

సీ. సిరిసంపదలఁగోరి సేవింపఁగా లేదు
ప్రారబ్ధమును ద్రోయరాదుగానఁ
బేరుప్రతిష్ఠకై పెనగుఁలాడుట లేదు
వర్తనంబును బట్టివచ్చుఁగాన,
భార్యాసుతులమేలు ప్రార్థింపగా లేదు
వారు నీవారలై వఱలుఁ గాన
అద్వైతసిద్ధికై యాసింపఁగా లేదు
ద్వైతవాసనయింకఁ దనరుఁగాన,

గీ. చిత్తమేప్రొద్దు నీయందె స్థిరతగాంచి
నీకథామృతపానైకనియతిఁ గల్గి
తావకేచ్ఛానుసారియై తరలునట్లు
ప్రేమతోఁ బ్రసాదింపుము రామచంద్ర.

—•••—

శ్రీ సీతారామాంజనేయార్పణమస్తు.

శ్రీ దొడ్డరామాయణము

పూర్వకాండము

చ. అవసర మైనయప్పుడు స్వయమ్ముగ నేఘనుఁ డాత్మమాయచే
నవతరణంబు నొంది దురితాత్ములదుర్భరబాధనుండి యీ
భువనముఁ బ్రోచు నప్పరమపూరుషు నాద్యు ననంతు నప్రమే
యవిభవు సర్వలోకసముపాశ్రయు దీనదయాళుఁ గొల్చెదన్.

విశ్రవసు జననము

తొల్లి కృతయుగంబునఁ బ్రజాపతికిఁ బులస్త్యుఁడను సుతుఁ డుండెను. అతఁడు సర్వసుగుణసంపన్నుఁడై ధర్మమునుబట్టిగాని శీలమును బట్టిగాని సాక్షాత్ప్రజాపతియే యని పొగడొందుచు దేవతలకెల్ల వల్లభుఁడై సర్వలోక ప్రియుఁడుగా నొప్పెను.

ఆ పులస్త్యుఁడు ధర్మపరత్వంబునం జేసి మేరుపర్వతంబునకుఁ జని యందుఁ దృణబిందువను పేరి యాశ్రమంబున వసించుచు స్వాధ్యాయ నియతేంద్రియుఁడై ఘోరతప మొనర్పసాగెను.

ఆ ప్రదేశము సర్వఋతువులందు రమ్యము నుపభోగ్యమునై యుండుటం జేసి యటకు దేవకన్యకలును బన్నగాంగనలును రాజర్షి తనయులును జని క్రీడించుచుండిరి. ఆ మహిళారత్నముల మధుర గానాలాపంబులును నృత్యగీతంబులు నత్తపశ్శీలికి విఘ్నకారులై తోఁచెను. అతఁ డందులకుఁ గోపించి, 'ఎవతె యిటకు వచ్చి నాకంటఁ బడునో యా యింతి సద్యోగర్భవతి యగుఁగాక' అని శపించెను. ఆశాపంబును విని భయపడి నాఁటనుండి ఆ కన్య లటఁజనుట మానిరి.

ఆ కాలంబునఁ దృణబిందు వనురాజర్షి గలఁడు. వాని కొక పుత్త్రిక యుండెను. ఆ కోమలి యా శాపంబు నెఱుంగక యథా పూర్వము నాఁడుగూడ నయ్యాశ్రమ ప్రదేశంబునకుఁబోయి యందుఁ గొంతవడి విహరించుచుండెను. ఎంతసే పున్నను సఖు లెవ్వరు నటు

రారైరి. కారణ మేమోయని యాపూబోఁడి తలపోయసాగెను. అంత లోన స్వాధ్యాయధ్వని శ్రవణోల్లాసముగా వినవచ్చెను. ఆ వేదశ్రుతి యెందుండి వచ్చెనో యెఱుఁగ వేడుకపడి యా కాంతామణి యావంకఁ గొంతదూరము పోయెను. అటఁ బులస్త్యఋషి యుండెను. వానినిఁ జూచుటే తడవుగా నామె దేహము వైవర్ణ్యముఁ జెందెను; ఆమెకు గర్భచిహ్నము లుదయించెను.

ఆ బాలామణి తద్విపరీతంబునకు సముద్విగ్నమానసయై, 'కటా! ఏ దోషంబున నిట్టిది సంభవించెనో'యని చింతించుచుఁ దండ్రి యాశ్రమంబునకుఁబోయి వానియెదుట నిలిచెను. తృణబిందువు తనపట్టిని జూచి, 'పుత్త్రీ నీ శరీర మిట్లు గానేల' అని యడిగెను. 'తండ్రీ, కారణ మేమో తెలియరాదు. పులస్త్యమహర్షి యాశ్రమంబునకు నా చెలుల కొఱకుఁ బూర్వపురీతిఁ జనితిని. అటకు నాసఖులెవ్వరును రారైరి. అంతలోన వేదశ్రుతి చెవిఁబడెను. ఆవంకకు జని యటఁ బులస్త్య మహర్షిని జూచితిని; వెంటనే నా రూప మిట్లు విపర్యాస మొందెను; భయపడి యిందువచ్చితి' నని యామె చెప్పెను.

తృణబిందువు వృత్తాంత మెల్ల విని ధ్యానగతుఁడై దివ్యదృష్టి చేత సమస్తము గ్రహించి వివరంబును బుత్త్రికకుఁ దెలిపి యామెను వెంటఁగొని పులస్త్యమహర్షి యొద్దకుఁ బోయి, 'మహాత్మా, ఈ బిడ్డ నా పుత్త్రిక. సుగుణభూషణభూషిత; ఈమెను నీకు సమర్పించు చున్నాను గ్రహింపుము. తపశ్చరణయుక్తుండవును శ్రామ్యమాణేంద్రి యుఁడవు నైన నీకు నాసుత శుశ్రూష లొనర్చుచుండు' నని పలికెను. పులస్త్యుఁడు వల్లెయనెను. అంతఁ దృణబిందువు తనపట్టిని వానికి యథాశాస్త్ర మర్పించి నిజాశ్రమంబునకుఁ బోయెను.

ఆకన్య యందుండి పులస్త్యుని శుశ్రూషించుచు స్వగుణంబుల వాని మదికెక్కి వర్తించుచుండెను. ఆమునిపుంగవుఁ డామె శీలవృత్తంబు లకు సంతోషించి, 'సుశ్రోణీ, నీగుణసంపద కెంతయు నానందించితిని. ఆత్మసదృశుఁడైన పుత్త్రుని నీకుఁ బ్రసాదించితిని. ఉభయవంశంబులకు నతఁడు కర్తయై పౌలస్త్యుఁ డనుపేరఁ బరగును. మఱియు నేను వేదాధ్యయనము చేయుచుండఁగా నీవు వింటివి గావున నీగర్భసంజాతుని విశ్రవసువనియుఁ బేర్కొందురు' అని చెప్పెను. ఆమె ప్రహృష్టాత్మ యయ్యెను. అంతఁ గొన్నాళ్లకు విశ్రవసువు జనించెను. అతఁడు

పుట్టువుఁదొట్టి యశోధర్మంబులఁ బాయక సమస్తవేదంబు లధ్యయనించి వ్రతాచారరతుఁడును సమదర్శియునై తండ్రివలెనే తపంబాచరించి ముని యయ్యెను.

వైశ్రవణ వృత్తాంతము

విశ్రవసుఁడు సత్యసంధుఁడై శీలముఁ బాయక మూర్తిగొన్న శాంతమట్లు తేజరిల్లుచు శుచియు స్వాధ్యాయనిరతుఁడును సర్వభోగ విముఖుఁడును నిరంతరధర్మపరాయణుఁడునై యుండుట భరద్వాజ మహర్షి యెఱిఁగి పరమప్రీతుఁడై దేవవర్ణి యను తనపుత్త్రికను వాని కిచ్చి వివాహ మొనర్చెను. వారికి సుతుఁ డొకఁ డుదయించెను. ఆ బాలుఁడు శైశవంబునందే బ్రహ్మగుణయుతుఁడగుటకుఁ బితామహుఁడు సంతసించి వాని భవితవ్యమునకుఁ బోలునట్లుగా ధనాధ్యక్షుఁడను పేరు వానికిడెను. మఱియు నతఁడు తండ్రి నెల్లవిధంబులఁ బోలుటం జేసి వానిని వైశ్రవణుఁడనియు వచించిరి.

ఆ వైశ్రవణుఁడు తపోవనగతుఁడై 'సత్యం హి పరమం ధర్మం ధర్మో హి పరమాగతిః' అని నమ్మి నియమము వహించి ధర్మ మాచరించుచు సహస్రవర్షంబులు తపంబు సలిపి స్నాతుఁడై జలాశిగాఁ గొంత కాలము, వాయుభక్షుఁడై కొంత కాలము, నిరశనవ్రతంబూని కొంత కాలము, నిట్లు మఱల వేయి సంవత్సరంబులు పుచ్చెను. ఈవర్ష సహస్రము వానికొక్క వర్షమాత్రంబుగాఁ గడచెను. బ్రహ్మ వానికి మహాప్రీతుఁడై యింద్రాదిసురగణపురస్సరంబుగాఁ దదాశ్రమంబునకు వచ్చి 'వత్సా, నీకు మెచ్చితిని; శుభమగుఁగాక; వరముఁ గోరుము; వరములకుఁ బాత్రుఁడవుసుమా' యనెను.

వైశ్రవణుఁడు పరమేష్ఠికి నమస్కరించి, 'దేవా, లోకపాలన విత్తరక్షణాధికారంబులను వరింతు' ననెను. బ్రహ్మయు సంతసించి, 'వత్సా, అట్లే యగుఁగాక. లోకపాలకత్వంబునకై యింద్రయమ వరుణు లనువారిని ముగ్గురను సృష్టించి నాల్గవవాని నిర్మాణంబును సంకల్పించియున్నాను. నీవే యతఁడవై నిధీశత్వముఁ బడసి యుండు' మని పలికి సూర్యసన్నిభమైన పుష్పకవిమానంబునిచ్చి 'వత్సా, ఈ విమానరాజంబును గైకొని దేవతాసముఁడవై సంచరించుచుండుము. నీకీ వరద్వయం బిచ్చి కృతకృత్యులమైతి' మనుచుఁ ద్రిదశులతోడ స్వస్థానంబునకుఁ బోయెను.

వైశ్రవణుఁడు లంకాపతియగుట

బ్రహ్మాదులు చన్నంతనే వైశ్రవణుఁడు తన తండ్రియొద్దకుఁ బోయి వానికి మ్రొక్కి యుదంతమెల్ల విన్నవించి, 'పరమేష్ఠి యిష్టవరంబుల రెంటి నిచ్చి చనెను. ఎందు నేను వసింప నగునో వాని నడుగ మఱచితిని; ఆయనయేని నా నివాసస్థల మిది యని నిర్దేశింపఁడయ్యెను. తగు చోటు నిర్ణయింపుము. ఎచ్చట నే నున్నచో నావలనఁ బ్రాణులకుఁ గించిన్మాత్రమేనియు బాధ కలుగకుండునో యట్టి తావును నిశ్చయింపు' మని కోరెను. విశ్రవసుఁడు సుతునకు సంతసించి పర్యాలోచించి, 'నాయనా, దక్షిణసముద్ర తీరంబునఁ ద్రికూట మనుపర్వతము గలదు. ఆనగంబుమీఁద నమరావతిని బోని పురవరంబు లంక యనునది యున్నది. ఆనగరరత్నంబును దొల్లి విశ్వకర్మ రాక్షసనివాసార్థము నిర్మించెను. సువర్ణప్రాకారపరిఘావలయితంబును రుక్మవైడూర్యతోరణవిరాజితంబును సమస్తయంత్రశస్త్రసంపూర్ణంబునై శోభిల్లు నప్పురంబున రాక్షసులు నివసించుచుండి కొండొకనాఁడు విష్ణువలని భయంబునం జేసి దానిని వదలి రసాతలము నాశ్రయించిరి. నాఁటఁగోలె నది శూన్యముగా నున్నది. దానికి తేఁ డెవ్వఁడును గలుగఁడు. నీ వందు సుఖముండుము. ఆచోటు నీకోరికకు సరిపోవు' నని చెప్పెను.

రాక్షసోత్పత్తి కథనము

నాపుడు, 'నాయనా, ఈరాక్షసు లెవ్వరు? వారి పుట్టుపూర్వము లేమి? విష్ణువలనిభయము వారి కేల దాపరించె' నని వైశ్రవణుఁ డడిగెను. విశ్రవసుఁ డిట్లనియె. 'వత్సా, తొల్లి ప్రజాపతి జలంబులను సృజించి తద్రక్షణార్థము జలజంతువులను బుట్టించెను. ఆ సత్త్వములు సృష్టికర్తను డాసి 'క్షుత్పిపాసార్దితులమైతిమి; ఏమి చేయ నగు'నని వినీతవిధంబున నడిగెను. అది విని ప్రజాపతి నవ్వులాటకుంబోలె 'రక్షధ్వ' మనెను. ఆమాట విని 'రక్షామ' అని కొన్ని 'జక్షామ' అని కొన్ని అచ్చపెట్టెను. బ్రహ్మ కోపించి 'రక్షామ' అని యన్నవి రాక్షసులుగా, 'జక్షామ' అని యన్నవి యక్షులుగా నగునట్లు శపించెను. ఆ సత్త్వము లట్లాయెను.

హేతిసంతానము

'అందు హేతి ప్రహేతి యనువా రిరువు రన్నదమ్ములు, మధుకైటభులతో నెన సేయఁదగినవారుండిరి. వారిద్దఱు రాక్షసులకు రాజు

లైరి. అందుఁ బ్రహేతి యనువాఁడు ధార్మికుఁడు ; దానంజేసి యతఁడు తపోవనంబునకుఁ బోయెను. హేతియనువాఁడు భార్యార్థియై ప్రబల ప్రయత్న మొనర్చి తుదకు శమనుని చెల్లెలు భయ యను కన్యను పెండ్లాడి యా యింతివలన విద్యుత్కేశుఁడను సుతునిఁ బడసెను. ఆకూన దీప్తార్కసమతేజస్సమేతుఁడై పెరిగి కాలక్రమంబున సంప్రాప్త యావనుఁడయ్యెను. హేతి వానికిఁ బెండ్లిసేయ సంకల్పించి సంధ్యా సుతను దనబుత్త్రునకుఁగా వరించెను. ఆఁడుబిడ్డ నెవ్వనికైన నొకనికిఁ గూర్పక తప్పదు గావున సంధ్య యందులకు నియ్యకొని తన కూఁతును సాలకటంకట యనుదానిని విద్యుత్కేశున కిచ్చి వివాహ మొనర్చెను. ఆతఁడు భార్యంగూడి యింద్రుఁడు శచీదేవితోడ బోలె సుఖంబులు చూఱగొనుచుండెను.

సుకేశ జననము

'ఇట్లు కొంతకాలము జరుగఁగా సాలకటంకట చూలు దాల్చి మందరపర్వతంబునకుఁ జని యట శరత్కాలసూర్యతేజస్వియగు పుత్త్రుని, గంగ యగ్నిజగర్భంబునుబోలెఁ బ్రసవించి పతిమీఁదివిరాళింజేసి యాబుడుత నందే డించి భర్తను జేరి వానితోడ యథాసుఖము విహ రింప సాగెను. ఆకూన యందే తల్లికై పనవుచుండెను.

'ఇట్లుండఁ గొండొకనాఁడు పార్వతీపరమేశ్వరులు వృషభ వాహనారూఢులై వాయుమార్గంబునఁ జనుచుండఁగా వారికి శిశురోదన మొండు వినవచ్చెను. బిడ్డయేడ్పు చెవి సోకినంతనే పార్వతికి జాలి జనించెను. మహాదేవుఁ డది గ్రహించి సతికిఁ బ్రియముఁ గూర్చు వాఁడై యా శిశువునకు నమరత్వమును దల్లిప్రాయంబు నిచ్చి గగన చారియగు పురంబొండు ప్రసాదించెను. ఉమయు నబ్బాలుని దురవస్థకు రక్కసుల కామోద్వేగము కారణముగా నెఱిఁగి యాజాతి కట్టిది సహజంబగుట గ్రహించి 'అసురులకు సద్యోగర్భప్రాప్తియు సద్యః ప్రసవంబును వారిశిశువులకు సద్యోవయస్సిద్ధియు' నగుఁగాక యనెను. నాఁడుసుత యట్లే జరుగుచున్నది. ఆబాలుఁ డట్లు పార్వతీపరమేశ్వరుల వరంబుల కల్మింజేసి గర్వించి సుకేశుఁ డనుపేర నొప్పి యంబరచరపురం బధిష్ఠించి సర్వగామియై విరాజిల్లెను.

'ఆ సుకేశుఁ డట్లు ప్రాప్తవరుఁడై యుండుట గ్రామణి యను గంధర్వుఁడు విని వానికి నిజసుతను దేవవతియను దాని నిచ్చి పెండ్లి

యొనర్చెను. త్రైలోక్యవిఖ్యాతరూపయావనశాలిని యైన యా దేవవతియు వరదానకృతైశ్వర్యుఁడగు పతిని బొంది నిర్ధనుఁడు ధనప్రాప్తికిం బలె సంతోషించెను. సుకేశుఁడును సతితోడిదే లోకంబుగా నుండెను.

మాల్యవదాదుల చరిత్ర

'ఆ దేవవతీసుకేశులకు మాల్యవంతుఁడు సుమాలి మాలి యను పుత్త్రులు మహాబలపరాక్రమశాలులు ముప్వురు త్రేతాగ్నిబోలినవారు జనించి ముక్కంటికి సములై మంత్రత్రయంబుక్రియ నత్యుగ్రరూపంబులు దాల్చి దోషత్రయమునవలె మహాఘోరులై పెరుఁగుచుండిరి. ఇట్లుండఁ గొండొకనాఁడు వారు తమతండ్రి యీశ్వరు నారాధించి వరంబులు పడయుట విని, కృతనిశ్చయులై మేరుపర్వతంబునకుఁ బోయి యందు ఘోరనియమంబుతో సర్వభూతభయావహంబుగాఁ దపం బొనర్ప సాగిరి. వారి తపస్తాపంబునకు ముజ్జగంబులు సదేవాసురమానుషంబుగా నుడ్డుడికెను. చతుర్ముఖుఁడు తత్తఱిల్లి త్రిదశసమేతంబుగా హుటాహుటి వారిదగ్గఱకు వచ్చి, 'తపోవరులారా, మీకు మెచ్చితిని; వరము గోరు' మనెను. వారు నలువకు మ్రొక్కి, 'స్వామీ, మాతపస్సును మెచ్చి వర మీయవచ్చితివేని, అజేయత్వముఁ జిరజీవంబును గలిగి మేము ముప్వురము నొండొరుల ననుసరించి సుఖముండునట్లుగా ననుగ్రహింపు' మనిరి. చతురాస్యుఁడు వారికిఁ గోరినవర మిచ్చి చనెను.

'అంత మాల్యవదాదులు ముప్వురు బ్రహ్మవరగర్వోద్ధతులై సురాసురులను బట్టి బాధింపసాగిరి. దేవర్షి చారణాదులెల్లరు వారినుండి కాపాడు రక్షకుని గానక నిరయంబందిన నరులగతి ననుకరించిరి. మఱియు వారు ముగ్గు రట్లు నిరంకుశవర్తనులై చరించుచుఁ గొండొక నాఁడు విశ్వకర్మ యొద్దకుఁజని 'శిల్పివరేణ్యా, ఓజస్తేజోబలంబుల మీకు సాటి గలుగరు. దేవతలకు వారు కోరిన గృహంబులను స్వశక్తి వలన నిర్మించి యిచ్చితివి. మాకుఁగూడ నట్టిది యనుగ్రహింపుము. హిమాద్రియందో మేరునగమందో మందరగిరియందో వసింపఁగోరుదుము. నీవు మాకుగా నిర్మించుగృహంబు మహేశ్వరుని గృహంబునకు దీటుగా నుండనోపు' ననిరి.

లంకానిర్మాణచరిత్ర

'విశ్వకర్మ వారి యభిమతంబును విని, 'వత్సలారా, దక్షిణ సముద్రతీరంబునఁ త్రికూటపర్వతము గలదు. దాని నడిమిశిఖరము

మిన్నొరయు చుండును. ఆ శిఖాగ్రంబును బక్షులు సయితము డాయ నేరవు. అందుఁ దొల్లి మయుఁడు దేవేంద్రుని ప్రీత్యర్థము లంక యను పేరి పుర మొండు నిర్మించెను. ఆ పట్టణము నూఱు యోజనంబుల నిడివియు ముప్పది యోజనంబుల వెడల్పును గలిగి స్వర్ణప్రాకారంబులతో హేమమయ తోరణంబులతో నొప్పారుచుండును. ఆ నగరము మీ కెంతయు నివాసయోగ్యము. అచ్చట నున్న మిమ్ము శత్రువులు తలఁపుతో నేని చెనకనోపరు' అని చెప్పెను. మాల్యవదాదు లది విని మహాసంతోష మంది మర్యాదతో వానిని వీడ్కొనివచ్చి వేలకొలఁది యనుచరులను వెంటఁగొని చని లంకాపురము చొచ్చి యందుఁ గాపురము చేరిరి.

మాల్యవదాదుల వివాహాదికము

'ఆ కాలంబున నర్మదయను గంధర్వాంగన యొకతె యుండెను. ఆ యింతికి సుందరి, కేతుమతి, వసుధయను పుత్త్రికలు మువ్వురు రూపలావణ్య వయోవిలాసంబుల శ్రీధీకీర్తులకు నుద్దిష్టమైనవా రుండిరి. నర్మద యా మువ్వురను జ్యేష్ఠానుక్రమంబుగా మాల్యవత్సుమాలి మాలి యను మువ్వురకు నిచ్చి యుత్తరఫల్గునీనక్షత్రంబునఁ బరిణయ మొనర్చెను. అందు సుందరీ మాల్యవంతులకు వజ్రముష్టి విరూపాక్షుఁడు దుర్ముఖుఁడు సుప్తఘ్నుఁడు యజ్ఞకోపుఁడు మత్తోన్మత్తుఁడు అను కుమారులును అనల యను పుత్త్రికయు జనించెను. సుమాలి కేతుమతి యందుఁ బ్రహస్తుఁడు అకంపనుఁడు వికటుఁడు కాలకార్ముకుఁడు ధూమ్రాక్షుఁడు దండుఁడు సుపార్శ్వుఁడు మహాబలుఁడు సంహ్రాతి ప్రఘసుఁడు భాసకర్ణుఁడు అను కొడుకులను; రాక, పుష్పోత్కట, కైకసి, కుంభీనసి అను కుమార్తెలను బడసెను. వసుధకు మాలివలన అనిలుఁడు, అనలుఁడు, హరుఁడు, సంపాతి యనువారు పుట్టిరి. మాల్యవదాదు లట్లు సంతానములతోడను బెక్కండ్రు నిశాచరులతోడను గూడి సమధిక రాజ్యశ్రీవిభవోన్నతు లనుభవించుచు మృత్యుప్రతిమాన తేజంబుల నొప్పారుచు రణరంగంబుల దురాసదులై వరగర్వోద్ధతి విఱ్ఱవీగుచుఁ గ్రతుక్రియలకు నాఁక వెట్టి సురలను మర్దించుచు ఋషులకుఁ గీడొనర్చుచు నాగయక్షాదులను బహుభంగుల బాధించుచు నిరంకుశ వృత్తిఁ ద్రొక్కిరి.

దేవతలు శివుని శరణిల్లుట

'ఆ రక్కసుల దుండగంబులను సహింపలేక భయార్తులై దేవతలును ఋషులును గుమికూడి దేవదేవుఁడగు మహేశ్వరునొద్దకుఁ బోయి 'దేవా, ఆదిమధ్యాంతరహితా, అవ్యక్తరూపా, సర్వలోకాధారా, జగదేకసమారాధ్యా, త్రిపురాంతకా, త్రిలోచనా, శరణు! శరణు! సుకేశుని పుత్త్రిలు బ్రహ్మవరోద్ధతులై మమ్ము మహాకష్టంబులపాలొనర్చుచున్నారు. మా యిండ్లును మా యాశ్రమంబులును సర్వము నాశనమయ్యెను. స్వర్లోకంబునుండి దేవతలు వలసపోయిరి; నాకము రాక్షసలోకమునకుఁ గ్రీడామందిర మయ్యెను. నేనే విష్ణుఁడను నేనే రుద్రుఁడను, నేనే బ్రహ్మను అని పేర్వేరఁ బల్కుచు నందులకుఁ దలయూఁపనివారిని వారు కాలఁదన్ని నేలరాయుచున్నారు. దేవా, అభయమిచ్చి మమ్ము రక్షింపుము. నీవు శివస్వరూపంబును వదలి రూపాంతరంబు గ్రహించినఁగాని వారు సమయరు' అని కుయ్యిడిరి. నీలలోహితుఁడు వారి ప్రణయంబులు విని, 'దేవతలారా, మాల్యవదాదులను బరిమార్ప నాతరము గాదు. అందులకు శ్రీమహావిష్ణువు దక్కయొరులు చాలరు. మీరెల్లరును మహర్షి పురస్కృతంబుగాఁ జని యా దీనరక్షకుని పాదంబుల వ్రాలుఁడు. ఆజగత్ప్రభువు వారిని రూపుమాపి మీయార్తి యుడుపు' ననెను.

దేవతలు విష్ణుని శరణిల్లుట

'అంత దేవతలు మహేశ్వరునకు జయంబులు పలికి నిశాచరభయార్దితులై వెనువెంటనే విష్ణువును డాసి ప్రణమిల్లి, 'దేవా, శంఖచక్రధరా, సుకేశుని కొడుకులు ముగ్గురు మాల్యవదాదులు వరదానబలంబునం జేసి యెవ్వారినిఁ జీరికిఁ గొనక త్రేతాగ్నులకరణిఁ బ్రజ్వరిల్లుచు మాస్థానంబులెల్ల నపహరించిరి. దిక్కేది మేము ద్రిమ్మరుల మైతిమి. ఆ మాల్యవదాదులు త్రికూటశిఖరంబునందలి దుర్గమంబగు లంకాపురంబున నున్నారు. అందుండి వారు మమ్ముఁ గావించు గాఱియలకు మేర లేదు. మధుసూదనా, నిన్ను శరణిల్లితిమి. నీవే మాకు దిక్కు. మదోద్ధతులైన యారాక్షసులను సానుబంధంబుగా భాస్కరుఁడు నీహారమట్లు నీవు హరించునందాక మాభయంబులు తీఱవు. మాయెడఁ బ్రసన్నుఁడ వగు' మని విన్నవించిరి.

'జనార్దనుఁడు వారి దీనాలాపంబులు విని కనికర మూని, 'సుర లారా, ఇఁక మీరు భయంబులు మానుఁడు. సుకేశునిపుత్త్రిలు మాల్యవదాదులు నాకుఁ దెలియనివారు కారు. వరదర్పితులై మట్టు మీఱియున్న యా తులువలను సంహరింతు' నని పలికెను. దేవతలంత సంతుష్టులై విష్ణువునకు మ్రొక్కి తమతమ తావులకుఁ జనిరి.

మాల్యవదాదుల మంతనములు

దేవతలప్రయత్నంబుల నెల్ల మాల్యవంతుఁడు విని తమ్ములను జీరి, 'సోదరులారా, వింటిరా దేవద్విషుల జతనంబులు? వారు మునుచావుఁ గోరి శంకరునకు మొఱలిడిరి. ఆ పని తనవలనఁగాదని యా యంధకారి చెప్పెను. గత్యంతర మేమని వాని నడిగిరి. శ్రీమన్నారాయణుని శరణెల్లు మని ముక్కంటి యుపాయము బోధించెను. వారు నట్లే యొనర్చిరి. ఆ వైకుంఠుఁడు సురలకు నభయమిచ్చి, మనవధను బ్రతిజ్ఞ చేసెను. కర్తవ్యము నాలోచింపుఁడు. నిర్జరులను భర్జించిన కారణంబున హిరణ్యకశిపుఁడును నముచియుఁగాలనేమియు వీరసత్తముఁడైన సంహ్రాదుఁడును బహుమాయియు రాధేయుఁడును యమళార్జునులును హార్దిక్యుఁడును శుంభనిశుంభులును దదితరులును మహాబలపరాక్రమవంతులయ్యు సర్వాస్త్రకుశలులయ్యు నారాయణునివాతఁబడి వేనవేలుగా మన పూర్వులు మడిసిరి. జనార్దనుఁడు మనకు ఆవంశవైరి యనుమాట మఱవక ప్రకృతము విచారింపనగును. వానిని జయించుట కష్ట' మని చెప్పెను.

'ఆమాటలెల్ల మాలియు సుమాలియు విని, 'అన్నా, వ్యాధి మరణంబులు మనకుఁ గలుగవు. ఇది బ్రహ్మవరము. విరించిపలుకు తప్పదు. ఆ వరమహిమంబునంజేసి యక్షోభ్యమైన దేవసాగరంబుఁ జొచ్చి కొల్లలాడితిమి. ఇంద్రుఁడు దిక్కులు ప్రాఁకెను. రుద్రునిమాట నీవే వచించితివి. నారాయణుఁడా? అతఁడేపాటి? యముఁడంతటివాఁడే మన మ్రోల నిలువనోపఁడనఁగా విష్ణువు గిష్ణువుఁ జెప్పనేల? అదటుండనిమ్ము. విష్ణువునకు మనము గోరంత యపకారమైనను జేయలేదు. అతఁడు మనలను ద్వేషింపనేల? దేవతల దీనాలాపంబులకు మది చలించి వారి నోదార్చుటకుగా నతఁడట్లనియుండును. అన్నిటికి దేవతలే కారకులుగా నున్నారు. అ య్యమరులను బరిమార్చుదము. అంతతో వైరబీజము నమసిపోవు' ననిరి. మాల్యవంతుఁడును వల్లె యనెను.

రాక్షసుల దండయాత్ర

'క్షణములోన రాక్షససేనవాహిని వెల్లివిరిసెను. స్యందనంబు లధిష్ఠించి కొందఱును, గిరిసన్నిభములైన వారణంబు లెక్కి కొందఱును, బవనజవంబుగల హయంబులమీఁదఁ గొందఱును, ఖరంబు లారోహించి కొందఱును ఉష్ట్ర వృషభ శింశుమార భుజంగమ మకర కచ్ఛప మీన విహంగంబుల పయిఁ గొందఱును, సింహ వ్యాఘ్ర వరాహ సృమర చమరీ మృగంబులమీఁద మఱికొందఱును, రాక్షసపుంగవులు దాడి వెడలిరి. మాల్యవదాదులు వారిని వెంటఁగొని మొట్టమొదట యముని దెసకు నడచిరి.

'రాక్షసు లట్లు యుద్ధోత్సాహులై నగరు వెడలినంతనే లంకా ధిష్ఠాన భూతంబులెల్ల విమనస్కము నొందెను. భౌమంబులు నాంతరి క్షంబులు నైన నిమిత్తంబులు భయావహముగాఁ దోఁచెను; అస్థి మేధ శ్శోణితంబులు వర్షించెను; సముద్రము చెలియలికట్ట నతిక్రమించెను; పర్వతంబులు చలించెను; మేఘనిర్ఘోషాట్టహాసంబు లుప్పతిల్లెను; నక్కలు దారుణంబుగాఁ గూసెను; భూతంబులు రాలసాగెను; గృధ్రంబులు మంటలు గ్రక్కుముఖంబులతోఁ బిండుగట్టి మింటఁ జరించెను; గగన తలంబునుండి కొఱవులు రక్కసులపైఁ గురిసెను; శారికాకపోతంబులు విద్రుతంబుగాఁ బఱచెను; కాకబిడాలంబు లుద్భటారావంబులు గావించెను.

'అట్లు భౌమాంతరిక్షనిమిత్తంబులు మహాభయావహముగాఁ దోఁచినను రాక్షసులు బలగర్వోన్నతిం జేసి యా యుత్పాతంబుల లెక్క సేయక మృత్యుపాశబద్ధులై యాడ్వఁబడువారుఁబోలె నిలువక చనిరి. వారి సముద్యోగంబును దేవదూతలవలన నారాయణుఁడు విని యుద్ధ సన్నద్ధుఁడై యాయుధతూణీరంబులు సంతరించి కోటిసూర్యప్రకాశమైన దివ్యకవచంబుఁ దొడిగి శ్రోణీసూత్రంబును బంధించి శంఖచక్రగదా ఖడ్గంబులను సవరించి గరుడవాహనారూఢుఁడై కాంచనగిరిశృంగంబున సతటిజ్జీమూతమట్లు శోభిల్లుచు హుటాహుటిఁ దరలెను. సిద్ధచారణ గంధర్వులు పాడిరి. దేవర్షులు జయంబులు పలికిరి. గరుడుఁడు ఱెక్కలు విదలించెను. ఆ గాలివడికి వైరిసైన్యము వికీర్ణశస్త్రము భ్రమత్పతాక మునై క్షోభించి యుఱ్ఱూఁతలూగెను.'

విష్ణువు మాల్యవదాదులను నిర్జించుట

'రాక్షసాంబుదంబులు గర్జించుచు శరములు వర్షించుచు నారాయణుని ముట్టడించెను. నల్లని నక్తంచరులు శ్యామావదాతుఁడగు విష్ణువును జుట్టియుంటఁ జూడఁగా వర్షమాణపయోధరంబు లంజనాద్రిని జుట్టిన వైఖరి దోఁచెను. రాక్షసధనుర్ముక్తబాణంబులు వజ్రానిలమనోజవంబులఁ జని మిడుతలు కేదారంబును, మశకంబులు పర్వతంబును, దంశంబులు మధుఘటంబును, మకరంబులు సాగరంబును వలె హరిని గ్రమ్ముకొనుటచే లోకంబులు ప్రళయంబునం దట్లాయెను. రథారూఢులు రథంబులను, గజారూఢులు గజంబులను, హయారోహకులు హయంబులను, మాధవునిపైకిఁ బురికొల్పిరి. కొందఱు శరపరంపరల నువ్విరి; కొందఱు శక్తితోమరంబులను బఱపిరి. అవియెల్ల మూఁగి హరికి నూపిరాడనీయవయ్యెను. ఆ మహనీయుఁడు కోపము వహించి కోదండంబును బూని మనోజవంబులును వజ్రసన్నిభంబులు నైన శరంబులను సంధించి యాకర్ణాంతము దివిచి పుంఖానుపుంఖంబుగా సారించెను. సూర్యునుండి కిరణంబులట్లు, సాగరంబునుండి తరంగంబులకరణి, పర్వతంబులనుండి నాగేంద్రంబుల చందాన, మేఘంబులనుండి ధారాపాతముక్రియ, మాధవుని కోదండంబునుండి శరంబులు, పరంపరలుగా నుప్పతిల్లి రాక్షసయూథంబును గప్పెను. వారు దిక్కఱి శరభంబులకు సింహంబులట్లు, సింహంబులకు ద్వీపంబులవలె, ద్వీపంబులకు వ్యాఘ్రంబులకరణి, వ్యాఘ్రంబులకు ద్వీపులక్రియ, ద్వీపులకు శునకంబులవహి, శునకంబులకుఁ బిల్లులరీతిఁ, బిల్లులకు సర్పంబులపోలిక, సర్పంబులకు నెలుకల చాయఁ బఱచుచు బొఱియలు దూఱుచుఁ గళవళించుచుఁ గుందుచు బ్రమఁగుచుఁ బటాపంచలైరి. అందుఁ గొందఱు వజ్రఘాతంబుల శైలంబులట్లు కూలిరి; మఱికొందఱు వ్రణాంకితులై పర్వతంబులు స్వర్ణధారలట్లు రక్తధారల నోడ్చిరి.

'నారాయణుఁ డట్లు గావించి పాంచజన్యంబును బూరించెను. ఆ శంఖారావము త్రైలోక్యవ్యథాకరంబుగా ధ్వనింప నమ్మహానిర్హ్రాదంబునకు హతశేషులగు రక్కసులు గుండియలు వ్రీలి నసిచెడి మృగరాజు చొచ్చిన కరియూథంబు చాడ్పునఁ జెల్లాచెదరై పడుచు లేచుచు లంక దారిఁ బట్టిరి. అసురసైన్య మట్లగుట సుమాలి గాంచి కోపక్రోధ మూర్ఛితుఁడై విష్ణువును దలపడి వానిపయి నంపవానఁ గురిసి నిజసైన్య

సముజ్జీవనార్థమాయన సింహనాద మొనర్చి గజరాజు తుండంబును బోలెఁ దన హస్తంబును వీచెను. నారాయణుఁ డంత శరంబొండు వైచి తత్సారథి శిరంబును ద్రుంచెను. వాని పాటునకు రథాశ్వంబులు భయభ్రాంతిఁ గొనెను; రథము తికమకలయ్యెను; సుమాలి భ్రమ చెంది భ్రాంతేంద్రియుఁడుగాఁ దోఁచెను.

'సుమాలి యట్లగుటకు మాలి మహోగ్రమూర్తియై చాపంబును కరతలంబున సంధించి వెన్నునిపయి నుఱికి వానియెడ గుఱిచేసి కార్తస్వరవిభూషితంబులగు బాణంబులను వైచెను. ఆ తూపులు క్రౌంచ పర్వతంబును హంసలట్లు హరిశరీరంబును జొచ్చెను. జితేంద్రియుఁ డాధికివలె జనార్దనుఁ డందులకు సుంతయుఁ జలింపక ప్రత్యస్త్రంబుల నయ్యసురుపయిఁ బఱపెను. వజ్రవిద్యుత్ప్రభాభాసురంబులైన యాశరంబులు మాలిదేహముఁ జొచ్చి నాగంబులు సుధారసంబు నట్లు వాని రుధిరంబులను గ్రోలెను. విష్ణువట్లు వానిని నొప్పించి తదీయ రథధ్వజ చాపతురంగంబులఁ ద్రుంచెను. మాలి కోపస్ఫూర్తి వహించి మధ్యాందిన చండభానుని పగిది మండిపడి గదఁబూని పర్వతాగ్రంబునుండి కేసరిఁబోలె రథంబునుండి దుమికి గరుడుని లలాటంబున వైచెను. ఆ వ్రేటువడికి వైనతేయుఁడు వేదనాతురుఁడై మోము మఱలించెను. అదిచూచి మాలి మహాట్టహాస మొనర్చెను. నారాయణుఁడు పక్షీంద్రునకుఁ గోపించి పెడవాటుగానుండియు మాలిమీఁదఁ జక్రంబును బ్రయోగించెను. కాలచక్రమునుబోని యాచక్రము రవిమండలము వలెఁ బ్రకాశించుచుఁ బోయి మాలి శిరంబును ఖండించెను. ఆ తల మింటికెగసి వేఁడినెత్తురులు గార్చుచుఁ దవ్వునఁ బడెను. సురలు సంతుష్టులై సాధువాదంబులు పలికిరి.

'మాలిచావునకు సుమాలిమాల్యవంతులుబెగ్గడిల్లి శోక సంతప్తులై లంకాపురమువంకఁ బరుగెత్తిరి. అంతలోన గరుడుఁడు తెప్పరిల్లి కోప ప్రచండుఁడై ఱెక్కలల్లార్చెను. వానిఱెక్కల గాలివడికి రక్కసులు నొగుడాకుల క్రియ దవ్వునఁబడి తలలు తెగి కొందఱును, గుండియలు వ్రీలి కొందఱును, జూర్ణితాంగులై కొందఱును, మడిసిరి. మాల్యవంతుని హరివెంబడించెను. ఆరక్కసుఁడది చూచి సంరక్తలోచనుఁడై పద్మలోచనునివంక మరలి, 'నారాయణా, పురాతనమగు క్షత్త్రిధర్మంబును మఱచితివా? భయపడి యుద్ధము మానిన మమ్ముఁజంప

నగునా? పరాఙ్ముఖవధఁ గావించు పాపి నరహంత యగునుగదా? పుణ్యకర్మసాధ్యమగు స్వర్గము వానికి దవ్వుగాదా? యుద్ధశ్రద్ధ నీకున్న దంనువా? అట్లయిన నిదిగో రమ్ము. నీ బలమెల్లఁజూపు' మని యెద యిచ్చి నిలిచెను.

'అట్లు మాల్యవంతుఁడు మాల్యవంతము పగిది నిల్చిన హరి వానింగాంచి, 'మీకు వెఱచియున్న దేవతలకు నభయ మిచ్చితిని. నా మాటను జెల్లించుకొనుటకై రాక్షసోత్సాదనమునకు నవసర మయ్యెను. సురలకార్యము నాకుఁ బ్రాణప్రియము; కావున రాక్షసులు రసాతలము చొచ్చినను వారిని వదలక మర్దింతు' నని పలుకుచు నేమఱి యుండెను. అది యనసరంబుగా మాల్యవంతుఁడు శక్తి నెత్తి హరి భుజాంతరంబున వైచెను. ఆ శక్తియు ఘంటాస్వనపురస్సరంబుగాఁ జని హరియెదఁదాకి మేఘాంతరంబున శతహ్రదవలె మెఱసెను. శక్తి ధర ప్రియుఁడగు విష్ణు వాశక్తినే గైకొని మాల్యవంతు నుద్దేశించి ప్రయోగించెను. అది గోవిందకరనిస్సృతమై యురవడించి చని మణి హారసముజ్జ్వలంబును విశాలంబునైన మాల్యవంతుని యురోభాగంబును గిరికూటంబును బిడుగువలెఁ దాఁకి వాని కవచంబును జీల్చెను. వాఁడు సుంత చలించి తెప్పిఱిల్లి కంటకావృతమైన శూలంబు నొండు దివిచి నారాయణువక్షోభాగమును గుఱిచేసి వైచి గరుడుని దాడించి దవ్వు నిలిచెను. వైనతేయుఁడు మహోగ్రమూర్తియై ఱెక్కలల్లార్చెను. ఆ వాయువేగంబునకు సుమాలి ససైన్యంబుగా దవ్వు వీవఁబడి లంకలో బడెను.'

రాక్షసులు లంకనుండి పాఱిపోవుట

'రక్కసులట్లు హరివలన బహుభంగుల భంగపడి సేనానాయకు లను బెక్కండ్రఁ గోల్పోయి విష్ణు నెదురింప నోపక లంకానివాస మెప్పటికేని ప్రాణోపద్రవకరమని నిశ్చయించుకొని పుత్త్రమిత్ర కళత్రపరివారంబుగాఁ బాతాళంబునకు వలసపోయిరి.

'వత్సా! నాఁడుసుత లంకానగరము శూన్యముగానున్నది.' వైశ్రవణుఁడు తనతండ్రిమాట ప్రకారము లంకయందుఁ గాపురము చేరెను.

రావణాదుల జననాదికము

సుమాలికిఁ గైకసి యను పుత్త్రిక గలదు. ఆ బాలిక పద్మాలయము వదలి వచ్చిన లక్ష్మియో యన నుండెను. సుమాలి యా కూఁతును వెంటఁగొని రసాతలమునుండి వచ్చి మర్త్యలోక సంచార వినోదంబులఁ దనుపుచుండెను. ఒకనాఁ డతఁ డట్లు సంచరించుచు విశ్రవసుఁడున్న యాశ్రమము డాయ వచ్చెను. ఆ సమయంబున ధనేశ్వరుఁడు పుష్పక విమానముమీఁద వచ్చి తండ్రికి విశ్రవసునకు మ్రొక్కి పోవుచుండెను. సుమాలి యా వైశ్రవణునిగాంచి విస్మయ మంది 'కటా! రాక్షసకులమున కెంత దాపరించెను! మేము సన్న గిల్లుటచేతఁగదా వీరికింతటి సిరి యబ్బుట! ఏమి సేయనగు?' నని మహా చింతాక్రాంతుఁడై రసాతలంబునకుఁ బోయి పెద్దయుం దడవు తలపోసి పుత్త్రికను బిలిచి, 'అమ్మా, నీకు యౌవనము సంప్రాప్త మయ్యెను; ప్రదానకాలము వచ్చెను. తిరస్కరింతువో యని వెఱచి స్వయముగా నిన్నెవ్వఁడును వరింపఁడు. నీవన్ననో సాక్షాత్ లక్ష్మిని బోలుదువు; ఏతన్మాత్రులకు నిన్నొసఁగనొల్లము. తగువరునకై సర్వ ప్రయత్నము లొనర్చితిమి. ఇందాక యత్నసిద్ధి గలుగదు. మానాభి మానులకుఁ గన్యాపితృత్వ దుఃఖ మింతనరాదు. కన్యవలనఁ దల్లి వంశమును, దండ్రి వంశమును, భర్తృ వంశమును మూఁడు నుద్ధరింపఁ బడును. ఆ మూఁడు వంశముల కీర్తిగాని, యపకీర్తిగాని కన్యనుబట్టి యుండును. పుత్త్రీ! మునివరంబునఁ బ్రజాపతికులంబున జనించితివి. నా చూచినంతలో విశ్రవసుఁడుదక్క నొండు నీకుఁ దగఁడు. పౌలస్త్య వంశ్యుఁడైన యమ్మహనీయుని వరింపుము; కుబేరసదృశులైన పుత్త్రులు నీకుఁ గలుగుదురు' అని చెప్పెను.

కైకసి యంతఁ దండ్రిమాట నౌదలఁ దాల్చి విశ్రవసుఁడున్న యాశ్రమంబునకుఁ బోయి యిట నగ్నిహోత్రము నుపాసించుచు నాల్గవ యగ్నివలెఁ దేజరిల్లుచున్న యా మునిపుంగవుని డాసి సమయాసమయం బులు విచారింపక వాని చరణంబులు మెట్టి యెదుట నిలిచి యధోముఖియై యంగుష్ఠాగ్రంబున నేల రాయుచుండెను. విశ్రవసుఁ డాపూర్ణచంద్రనిభా ననను జూచి, 'సుమంగలీ! ఎవని తనయవు? ఇందేల వచ్చితివి? నీ తల పేమి? ఏమి వలయునో చెప్పు' మనెను. కైకసి యంతఁ జేదోయి గీలించి, 'మునివరా, నా మతము మీకు స్పష్టము; నన్నడుగనేల?

నా తండ్రియాజ్ఞమేరకు నిందు వచ్చితిని. నా పేరు కైకసి యందురు; నాతండ్రి సుమాలి' యని వినయమధురంబుగాఁ జెప్పెను.

విశ్రవసుఁడంత ధ్యానగతుఁడై సుంతతడవునకుఁ గను విచ్చి 'కళ్యాణీ, నీ మనోగతము తెలిసెను. నావలన సుతునిఁ గోరి యిందు వచ్చితివి. నీ యిచ్ఛ యగుఁగాక. నీవు నన్నాశ్రయించిన సమయము దారుణమైనది గావునఁ దత్ఫలంబుగా నీసుతులట్టివారే యగుదు'రనెను. ఆ కన్య యామాట విని సాష్టాంగ ప్రణామ మొనర్చి, 'మహాత్మా, బ్రహ్మవాది వగు నీవలన నిట్టి దురాచారులఁ బడయనొల్లను. నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడ వగు' మని ప్రార్థించెను. ఆ మునిపుంగవుఁడు కరుణించి, 'తన్వీ, ఓడకు; నీ కడపటి సుతుఁడు నా వంశానురూపుఁడును ధర్మాత్ముఁడు నగుఁ బొమ్ము' అనెను.

కైకసి యంతఁ గొన్నాళ్లకు గర్భవతియై మహా భీభత్సాకారుని గాంచెను. అతఁడు పదితలలు నిరువది చేతులుఁ గలిగి దంష్ట్రికరాళుఁడై కాటుకరాశివలెఁ జూపట్టుచు వెలిఁపించుచుండెను. వాని పుట్టుకకు శివంబులు నోట నిప్పులు రాల్చెను; క్రవ్యాదంబు లపసవ్యంబుగ మండలాకృతిఁ బాఱెను; రుధిరంబులు వర్షించెను; మేఘంబు లాక్రందించెను; సూర్యుఁడు నిస్తేజుఁడయ్యెను; మహోల్కలు పడెను; ధరాతలంబు చలించెను; ప్రళయజంఝానిలంబులు వీఁచెను; సముద్రుఁడు ఘూర్ణిల్లెను.

ఆ శిశు వుదయించినంతనే యచ్చటికి వానితండ్రి విశ్రవసుఁడు వచ్చి తదీయాకారముఁగాంచి వానికి దశగ్రీవుఁడను సార్థకనామ మిడెను. అనంతరము మఱియొక సుతుఁ డాకాంతకు నుదయించెను. అంతటి యున్నతుఁడు మఱియొండు గలుగఁడు. వానికిఁ గుంభకర్ణుఁడను పేరు పెట్టిరి. వాని వెనుక యొకపుత్త్రి జనించెను. దానిని శూర్పణఖ యనిరి. కట్టకడపట వెండియుఁ గుమారుఁ డొకఁ డుద్భవించెను. వాని జననకాలంబునఁ బుష్పవృష్టి కురిసెను; దేవదుందుభులు మ్రోఁగెను; అంతరిక్షంబున సాధువచనంబులఁ బలికిరి. వానిని విభీషణుఁడనిరి.

దశగ్రీవుఁడు బాల్యంబుదొట్టి లోకోద్వేగకరుఁడై చెలరేఁగెను. కుంభకర్ణుఁడు కంటఁబడిన మహర్షులను మ్రింగసాగెను. ముల్లోకంబులను భక్షించినను వానికిఁ దృప్తికాకుండెను. విభీషణుఁడు మాత్రము ధర్మపరుఁడై స్వాధ్యాయనియతాహారవ్రతముఁ బూని విజితేంద్రియుఁడై యుండెను.

ఇట్లుండఁ గొండొకనాఁడు ధనేశ్వరుఁడు పుష్పకవిమానమెక్కి పితృదర్శనార్థము వచ్చెను. కైకసి యా ధనపతిని గాంచి తదీయవిభవంబు నోర్వనిదై దశగ్రీవునిఁ జీరి, 'పుత్రా, నీయన్న వైశ్రవణునిఁ జూచితివా? భ్రాతృభావము మీయిరువురకు సమానముగా నున్నను వాని దివ్య వైభవము నీకుఁ గలుగదుగదా. నాయనా! మీ రిట్టి విభవాభిరాము లగుట నేను చూడనోతునా? సర్వము యత్నాధీనమందురు. నీవును గుబేరునకు సాటి కారాదా?' యని వ్యసనకలుషస్వరంబునఁ బలికెను. దశగ్రీవుఁడు తల్లి పలుకులు విని మహామర్షము నొంది, 'జననీ! నీయెడరు మానుము. కుబేరునకు సాటియో వానికన్న నధికుఁడనో కాకున్న నాదియు నొక బ్రదుకా? అట్లు కానినాఁడు నన్ను మఱచిపొమ్ము. ఇదే ప్రతిజ్ఞ సలుపుచున్నాను,' అని పలికి యామంటతోనఁ దమ్ముల వెంటఁగొని వెడలి గోకర్ణాశ్రమము చేరి యందు దుష్కరమైన తపం బాచరింపఁ దొడఁగెను.

వారి తపఃక్రమ మిట్టిదని వచింపరాదు. అందు దశగ్రీవుఁడు నిరాహారవ్రతముఁ బూని దీర్ఘతపోనిష్ఠ నిల్చి వేయేండ్ల కొక్కొక్కతలవంతున ఛేదించి హోమముచేయుచుఁ దొమ్మిదివేల సంవత్సరములకుఁ దొమ్మిది తలలు వ్రేల్చి పదియవవేయి సమాప్తమైనంతఁ బదవశిరస్సును గూడఁ గోసి హోమ మొనర్పనుండెను. అప్పుడు పితామహుఁడు దేవతలతోడ వెడలి వచ్చి, 'దశకంఠా, నీకుఁ బ్రీతుఁడ నైతిని. కోరుము వరము; కోరిన దిచ్చెద' ననెను. దశగ్రీవుఁడు సంతసించి నలువకుఁ దలతోడ మ్రొక్కి, 'దేవా, ప్రాణులకు మరణభయంబునుమించిన భయము గలుగదు; మృత్యువుసాటి శత్రువును గలుగఁడు. 'జీవన్ పశ్యంతి భద్రాణి' యందురు. నిఖిలసుఖానుభవంబునకు జీవము ముఖ్యము. అది చాలని నాఁడు తక్కినవెల్ల గల్గియుఁ నిష్ఫలంబు కావున నమరత్వంబును వేఁడుదు' ననెను. బ్రహ్మ యాకోరికను విని, 'దశగ్రీవా, సర్వామరత్వంబు నొసంగ నెవరికిని దరముగాదు. వేఱొండు గోరు' మనెను. దశగ్రీవుఁడు ప్రాంజలియై, 'స్వామీ, అట్లగునేని, సుపర్ణనాగయక్షులవలనఁ గాని దైత్యదానవరాక్షసులవలనఁగాని దేవతలవలనఁగాని నాకుఁ జావు రాకుండునట్లు వరమును బ్రసాదింపుము. ఇతర ప్రాణులవలని చింత యీషన్మాత్రముగూడ నాకు లేదు. మానవులో యనిన వారు తృణప్రాయులుగదా' యని వచించెను. పరమేష్ఠి వాని యజ్ఞానగర్వోద్ధతులకు విస్మయమంది

'కర్ణస్య కండూయనకేనాపివా దంతస్య నిష్కోణనకే నాపి।
తృణేన కార్యం భవ తీశ్వరాణాం కిమపి వాక్పాణిమతా నరేణ॥'

అనువాక్య మితఁడు వినఁడు కాఁబోలు; 'మతి యెంతో గతి యంతే గదా' యని తలఁచి, 'దశకంధరా, నీ కోరినట్లే యగుఁగాక. నిన్ను మెచ్చితిని గావున నీ యడుగని వరమును గూడ నిచ్చుచున్నాను. నీవు వ్రేల్చిన తలలు తొమ్మిది మరల మొలఁచుగాక; కోరినరూపంబును ధరింతువుగాక' అని వచించి చనెను. పరమేష్ఠిమాటతోడ దశగ్రీవుని తలలు తొమ్మిది మొలచెను.'

కుంభకర్ణుఁడు తీవ్రదీక్షఁబూని వేసవియందుఁ బంచాగ్నిమధ్య నిల్చియు, వర్షాకాలంబున జడివానలో నుండియు, శిశిరంబున నీట మునింగియుఁ బదివేల యేండ్లు తపం బొనర్చెను. వాని తపోవహ్నికి లోకంబులు గ్రాఁగెను. విధాత య య్యాపదఁ బాపనెంచి కుంభకర్ణుని యొద్దకుఁ బోనుండెను. దేవత లది యెఱిఁగి పితామహునకు దోయి లొగ్గి, 'తండ్రీ, కుంభకర్ణుఁడు లోకంబుల నెట్లు గాసించినది మఱచితివా? ఈ దుర్మతి నందనవనంబుఁ జొచ్చి యట నచ్చరలేమల నేడ్వుర నోక పెట్టున దిగమ్రింగెను; మహేంద్రానుచరులను బదువురఁ దృటిలో భక్షించెను; పెక్కండ్రు ఋషులను మెసవెను. ఈ కూళ తిన్న నరులకు లెక్కయే లేదు. ఎట్టి వరబలంబును లేకయే యింత యొనర్చినట్టి యీ దురాత్మునకు నీవు వర మిచ్చుచో నీసృష్టియెల్ల నామావశిష్ట యగును. మా మొఱ లాలకించి వరవ్యాజంబున నితనిని మోహావివశు నొనర్చి లోకంబులను రక్షింపుము. ఈ నేత వీనికి శిక్షయగుఁగాక' అని ప్రార్థించిరి. నాపుడు బ్రహ్మ సుంత చింతించెను. తోడ్తోడ సరస్వతీ దేవి వాని పార్శ్వంబునఁ దోఁచి ప్రాంజలి యొనర్చి, 'దేవా, పెలవి'మ్మ నెను. ప్రజాపతి వాణిం గాంచి, 'దేవీ, ఈ రక్కసునినోట నిల్చి దేవతల ప్రణయంబును దీర్పు' మనెను. శారద వల్లె యనెను.

అంతఁ బ్రజాపతి కుంభకర్ణునొద్దకుఁ జని, 'కుంభకర్ణా, ఇష్టవరం బును గోరు' మనెను. వాఁ డామాట విని కన్నువిచ్చి చూచి, 'దేవా, నిద్రాత్వము నిమ్ము' అనెను. అట్లే యని పలికి బ్రహ్మ చనెను. కొంత వడికిఁ గుంభకర్ణుఁడు తెలివొంది, 'అహో! నిత్యత్వ మనుటకు మాఱుగా నిద్రాత్వమును గోరి కీడు తెచ్చికొంటిని గదా. కటా! ఎంత మోస మయ్యెను' అని బహుభంగులఁ జింతించి ఇదంతయు దేవతలు గావించిన వ్యామోహఫల మని నిశ్చయించుకొనెను.

అట విభీషణుఁడు ధర్మపరమతిం దగిలి శుచియై యొంటికాల నిలిచి యైదువేల యేండ్లు తపం బొనర్చి యనంతరము మఱియైదువేలేండ్లు సూర్యు ననుసరించుచుఁ దలయు బాహువులును బయి కెత్తి స్వాధ్యాయధృతమానసుఁడై నందనంబున స్వర్గస్థుఁబోలె విడువని నిష్ఠఁ దవిలి యుండెను. అతని నియమము సమాప్త మైనంతనే పుష్పవర్షము గురిసెను. అచ్చర లాడిరి. అంతఁ బితామహుఁడు ప్రత్యక్షమై, 'వత్సా, నీధర్మబుద్ధికి మెచ్చితిని; వరముఁగోరు' మనెను. విభీషణుఁడు నలువకు సాష్టాంగ మొనర్చి, 'దేవా, లోకగురుఁడవైన నీవు స్వయముగా నాయెదుటఁ దోఁచి యిట్లడుగుటచేత నే కృతకృత్యుఁడ నైతిని. అయిన నొక్కటిఁ గోరుదు. ఎంత యాపద పైకొన్నను నాబుద్ధి ధర్మమును బాయకుండుఁగాక; అశిక్షితముగా బ్రహ్మాస్త్రము నాకు సిద్ధించుఁగాక. ఏయాశ్రమము ననుష్ఠింతునో యా యాశ్రమమునకు నుచితమైన ధర్మనిరతి నా బుద్ధియందుఁ బ్రవర్తిల్లుఁగాక. ఇవి నాకుఁ బరమాభీష్టములు. ధర్మాభిరక్తులకు దుర్లభంబు గలుగదు గావున ధర్మమునే వరింతు' నని వినయపురస్కారంబుగా వచించెను. నావుడు విధాత లేనగవు మోము నలంకరింపఁ గరుణార్ద్రదృష్టితో విభీషణుని జూచి, 'వత్సా, రాక్షసకులోత్పన్ను లెక్కడ? ధర్మాభిరతి యెక్కడ? ఇది నీయందు విపరీతము; నీకెంతయు సంతసింతు; నీ యడిగినవేగాక యమరత్వంబును గూడ నీకిచ్చితి' ననెను. విభీషణుఁడు తలతోడ నవ్వరంబులను గ్రహించి మహాప్రసాదమని పలికి పరమేష్ఠికి సాష్టాంగ మొనర్చెను. అంత నలువ యంతర్హితుఁ డాయెను.

దశగ్రీవుఁడు దనుజరాజ్యాభిషిక్తుఁ డగుట

దశకంధరాదు లట్లు వరంబు లంది శ్లేష్మాతకవనంబున జనకుని తోడ సుఖముండిరి. వా రట్లు వరంబులు పడయుట సుమాలి విని సంతోషవశుఁడై మారీచ, ప్రహస్త, విరూపాక్ష, మహోదరాది సచివులను వెంటఁగొని రసాతలమునుండి వెడలి పంక్తికంఠు నొద్దకు వచ్చి వానిఁ గవుంగిటఁ గూర్చి యభినందించి, 'నాయనా, పరమేష్ఠివలన నీ వింత యుత్తమవరంబులఁ బడయుటం జేసి నా చిరమనోరథ మీడేరిన ట్లయ్యెను. ఎవనికి వెఱచి స్వస్థానమగు లంకాపురంబును ద్యజించి రసాతలంబునకు వలస వచ్చితిమో వానివలని భయము గూడ నేటితో నశించిపోయెను. వత్సా, లంకానగరము మనపురముగాని యొరులది గాదు. అయినను విష్ణువునకు నోడి యందుండి పాఱివచ్చితిమి. ఇప్పు

డచట నీయన్న కుబేరుఁ డున్నాఁడు. సామముచేత నొండెఁ దానము వలన నొండెఁ బరాక్రమంబున నొండె లంకానగరంబును వశపఱచు కొనుము. అట్లగునేని నీకు లంకేశ్వరత్వము సిద్ధించును. నీవలన మన రాక్షసకుల మెల్లఁ బ్రకృతదురవస్థను బాసి తలయెత్తనోపును. మేమెల్ల రము నిన్నుఁ గొలిచి సుఖముందు' మనెను.

దశగ్రీవుఁ డాసలహా విని, 'తాతా, కుబేరుఁడు నా యగ్రజుఁ డంటివి. అన్నయనఁ దండ్రియంతటివాఁడు. వాని విషయమున మీ రిట్లాడ నగునా?' యని యడిగెను. సుమాలి వాని మనంబు గ్రహించి నాఁటికి మిన్నకుండెను. కతిపయదినంబులు చన్నంతఁ గొండొకనాఁడు మఱల నాసంగతి ప్రస్తావమునకు వచ్చెను. ప్రహస్తుఁ డది యవకాశ ముగాఁ గొని, 'దశగ్రీవా, శౌర్యవంతులు మానమేమము లెంచరు. అన్నదమ్ము లనెడిభావము శూరులందుఁగలదా? తొల్లిఁటి పరాక్రమ వంతుల చరిత్రలు వినవా? అదితి దితి యనువారు అక్కాచెల్లెండ్రుండిరి. వారికి శరీరములు మాత్రమే వేఱుగాని హృదయ మొక్కటిగా నుండెను. వా రిరువురును గశ్యపప్రజాపతిని బెండ్లాడి యెట్టి యఱమఱలు లేక సుఖముండిరి. అదితి దేవతలను గాంచెను; దితికి దైత్యులు జనించిరి. దైత్యులు స్వభుజాటోపపరాక్రమంబుల వ్యయించి వనార్ణవపర్వత సహితంబుగా మహామహీమండలంబునెల్లఁ గెలిచి యెదురు లేక యుండిరి. విష్ణువు వారిని సంహరించి యవ్యయమైన తదీయ రాజ్యంబును దేవతల కిచ్చెను. తమ్ముల సొమ్మని మాటమాత్రమైన నిర్జరు లనిరా? రాజ్యము నొల్లరెరా? అమరులంతటివారే పాటింపని ధర్మంబును నేఁడు నీవు తలఁపనేల? ఇదియునుగాక యొరుల సొమ్ము నీవు కోరుటగాదు. లంకా నగరము నీవంశ్యులది. అది యెప్పుడో యొకనాఁడు నీకు వచ్చి తీఱును. వెన్నుని దుర్నయంబునంజేసి యది ప్రకృతము పరాధీనమయ్యెను. పరులనుండి నీసొత్తును నీవు గ్రహించుట యధర్మ మెట్లగును? అట్లు సేయవేని నిన్నొక యనదగాఁ దలంపరా? శక్తిమంతునకు నింతకన్నఁ దలవంపు గలదా?' యని యుక్తియుక్తముగా బోధించెను.

దశగ్రీవుఁ డది యెల్ల సావధానముగా విని ముహూర్తకాలము పర్యాలోచించి, 'ప్రహస్తా, నీమాట యసమంజసముగాదు. నీవు వెంటనే కుబేరునొద్దకుఁ బోయి, లంకాపురము మహాత్ము లగు మా రాక్షసుల దనియు, మా పురంబును మాకు మరల నిచ్చుట పరమధర్మమనియు, నీయట్టి యనఘాత్ములు పరద్రవ్యంబును గాంక్షింపరనియు, మాది

మాకిచ్చుటవలన ధర్మంబును బాలించినవాఁడ వగుదువనియు, నా మాటగా సామపూర్వకంబుగా వచింపు' మని చెప్పి వానిని బంపెను.

ప్రహస్తుఁడు తోడ్తోడఁ గుబేరునొద్దకుఁ జని, 'రాజా, నీతమ్ముఁడు దశగ్రీవుఁడు పంపఁగా వచ్చితిని. నా పేరు ప్రహస్తుఁడు. 'సర్వశాస్త్ర విదాంవరా, ఈలంకాపురంబునుఁ దొల్లి సుమాలిప్రముఖులు బహుకాల మేలిరి. ఇది రాక్షసులవలన భుక్తపూర్వము. కారణాంతరమున వారు దానిని వదలి వలసపోయిరి. వారు లేనప్పుడు నీవు దాని నాక్రమించు కొంటివి. అంతమాత్రాననే యది నీది గాదు, గానేరదు. నేనన్ననో సుమాలివంశ్యుఁడను, మీఁదుమిక్కిలి నీకుఁ దమ్ముఁడను. నా వేడికోలు గ్రహించి నాసొమ్మును నాకు మనఃపూర్వకముగా నిమ్ము; తగవు వలదు' అని నీతమ్ముఁడు దశాస్యుఁడు నాముఖంబున విన్నవించుచున్నాఁడు. ధర్మజ్ఞుఁడవగు నీబోంట్లకుఁ బెక్కు చెప్పనేల?' అనెను.

కుబేరుఁ డావృత్తాంత మెల్ల విని, 'ప్రహస్తా, ఈ పురంబును దొల్లి రాక్షసులు పాలించిరనుట నిజము. వారు చన్నతర్వాత నాతండ్రి నన్నిట నిలిపెను. నాఁడుమొదలు నేనిట యక్షులతోడనుందు. దీనికై యింత రాయబారమేల? నాతమ్ముఁడు దశగ్రీవుఁ డిందు వచ్చి యీ రాజ్యంబు నెల్ల యథావిధిగా నేలుకొనవచ్చును. నీవు చని యిది నా మాటగా వానికిఁ దెలుపు'మని పలికి వానిని బంపివైచి, తాను దన తండ్రియొద్దకుఁ బోయి సంగతియెల్ల వానికి వినిపించి, 'నాయనా, తమ్ముని రాజ్యంబు నాకేల? దానిని వానికే యిచ్చివైతును. ఇఁక నే నెందుండ నగునో సెలవి'మ్మని వేఁడెను.

విశ్రవసుఁడు పుత్త్రునిఁ జూచి, 'నాయనా, లంకాపురమును గూర్చి దశగ్రీవుఁడు నాతోఁ బ్రస్తావించెను. వలదన్నను వినఁడు. వాఁడు వర ప్రదానసంమూఢుడై మాన్యామాన్యంబులఁ గూడఁ బాటింపకున్నాఁడు. నాశాపనిమిత్తంబున వానికట్టి దారుణప్రకృతి గలిగెను. ఆదురాత్మునితో నంపు వలదు. వత్సా, లంకను వానికే వదలివైచి నీవు కైలాసపర్వతం బునకుఁ బోయి యందు నివాస మేర్పఱచుకొనుము. అచట నదీమతల్లి మందాకిని గలదు. ఆనదీజలంబులు మహానిర్మలంబులును గనకకమల కల్హారసుగంధిబంధురంబులునై యెంతయు హృద్యంబుగా నుండును. దేవకిన్నరగంధర్వాదులు విహారార్థులై యెప్పుడుఁ దన్నగరాజము నాశ్రయించి యుందురు. అందు నీకు సుఖమగు' నని హిత ముపదే శించెను. కుబేరుఁడు తండ్రిమాటను దలఁదాల్చి లంకకు వచ్చి భార్యా

పుత్త్రులను, మంత్రులను, బరివారంబును, ధనకనకవస్తువాహనంబులను వలసినంత వెంటఁగొని కైలాసంబునకుఁ జని యందు వసతి నిర్మించుకొని సుఖముండెను.

ప్రహస్తుఁడు కుబేరుని వీడ్కొని దశకంఠునొద్దకుఁ జని సంగతి యెల్ల వినిచెను. దశాస్యుఁడు పరమసంతోషమంది బంధుమిత్రపురస్సరంబుగా లంకాపురముఁ బ్రవేశించి దనుజరాజ్య పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

దశగ్రీవాదుల వివాహాదికము

దశగ్రీవునకు శూర్పణఖయను సోదరి గలదుగదా. ఆ కాంత వివాహయోగ్యయై యుండెను. ఆమెకుఁ దగు వరుని దశగ్రీవుఁడు విచారించి విచారించి యెందుఁ గానక తుట్టతుదకుఁ గాలకేయుఁడైన విద్యుజ్జిహ్వుఁడను వానిని నిశ్చయించి యతనికి నక్కన్య నిచ్చి వివాహ మొనర్చి, తాను సమస్తరాజోపభోగంబుల నివ్వటిల్లుచుఁ గొండొక నాఁడు మృగయాభిలాష వనంబున కేగి వేఁటాడుచు నట నొక పురుషునిఁ గన్యాద్వితీయుని గాంచి యచ్చెరు వొంది తత్సమీపంబునకుఁ బోయి, 'అయ్యా, ఎవఁడవు? ఇందేల వచ్చితివి? ఈమృగశాబాక్షి యెవతె? నీ వెంట రానేల?' అని పల్కరించెను.

అతఁడు దశగ్రీవుని నింపాదిగాఁజూచి, 'నాయనా, హేమ యను పేరి యచ్చరమచ్చెకంటిని విందువుగదా? ఆ లేమను భార్యగా దేవతలు నాకొసంగిరి. ఆ కాంతామణియందుఁ దగిలి యుపభోగార్థము హేమమయంబును వజ్ర వైడూర్య రచితంబునైన పురవరం బొండు నిర్మించి యాయింతి తోడిదే లోకంబుగా నేనూతేండ్లందు సుఖముంటిని. మాకీపుత్త్రిక జనించెను. ఆమనోహరాంగి యంతట దేవకార్యార్థము నన్ను వదలిపోయెను. నా ప్రేయసి మఱల వచ్చునను పేరాసతోఁ బదునాల్గువత్సరంబులు కాచియుంటిని. అప్పటికి నది రాదయ్యెను. ఆకుసుమాంగి లేని యప్పురంబున నొంటిగా నుండనోపక మాయిరువుర ప్రేమఫలమైన యీపుత్త్రికను వెంటఁగొని తరలి యీసుతకుఁ దగువరు నవలోకించుచు భూపర్యటనం బొనర్చుచు నిందువచ్చితిని. కన్యా పితృత్వముసకన్న దుఃఖతరమైనది వేఱులేదుగదా. ఈమెగాక మఱి యిద్దరు పుత్త్రులను హేమవలనఁ గాంచితిని. అందుఁ బెద్దవానిని మాయావి యందురు. రెండవవాఁడు దుందుభి యనఁబడును. నన్ను మయుఁడందురు. ఇది నా వృత్తాంతము. ఇఁక నీసంగతి వినవలతు'

ననెను. నావుడు, 'మహాత్మా, పులస్త్యమహర్షిని వింటివా? వానికి విశ్రవసుఁడు జనించెను. అతనికి నేను బుట్టితి; నా పేరు దశగ్రీవుఁడు; మృగయావినోదినై యిటు వచ్చితి'నని పంక్తిముఖుఁడు చెప్పెను.

మయుఁ డది విని, 'ఇతఁడు నా సుతకుఁ దగు వరుఁడు. మహర్షి వంశజునకు నితనికిఁ గన్య నిచ్చుట యుక్తము. కాదన్నను నన్నుద్రోచి యితఁడీకన్యను హరించును' అని తలపోసి దశగ్రీవునిచేయి పట్టుకొని, 'ఈకన్యారత్నమును మండోదరిని భార్యగా గ్రహింపు' మని దరహాస పూర్వకంబుగా నుడివెను. దశగ్రీవుఁడు వల్లె యనెను. మయుఁడు వారిరువురకు నగ్నిసాక్షికముగా ముడివైచి యల్లునకు నరణంబుగా శక్తి నొండొసంగెను.

రావణుఁ డట్లు వివాహ మాడి భార్యతోడ లంకకుఁ జని దమ్ముల పరిణయము తలపెట్టి వైరోచనుని మనుమరా లగు వజ్రజ్వాల యను దానిని గుంభకర్ణునకును, గంధర్వరాజు శైలూషుని తనయను సరమ యను దానిని విభీషణునకును నిశ్చయించి యథోచితవైఖరి వారికి వివాహము లొనర్చెను.

అంతఁ గొంతకాలంబునకు మండోదరి గర్భవతియై సుతుని గాంచెను. వాఁడు పుట్టుచునే మేఘగర్జనంబుగాఁ దోఁప రోదన మొనర్చెను. ఆధ్వనికి లంకానగరమెల్ల జడీకృతమయ్యెను. ఆకారణంబున వానికి మేఘనాధుఁడను పేరిడిరి. వాడు దశగ్రీవాంతః పురంబున రక్షస్స్త్రీసంరక్షితుఁడై కాష్ఠసంరక్షితవహ్నిచందంబునఁ బెంపొందుచుఁ దలితండ్రులకు నల్లారుముద్దుగా నుండెను.

కుంభకర్ణునకుఁ బితామహప్రేరణంబునఁ దీవ్రనిద్ర యాపాదిల్లెను. అతఁడానిద్ర నాపలేక కొలువుదీరియున్న యన్నకడకుఁబోయి, 'రాజా, నిద్రపైకొనెను. తగు మందిరంబును నిర్మించి యి'మ్మని కోరెను. దశగ్రీవుఁడు తోడ్తోడ మందిరనిర్మాణ మాజ్ఞాపించెను. విశ్వకర్మనుబోని శిల్పులు చని రెండుయోజనంబుల నిడుపు నొక్క యోజనము వెడల్పు గల శాలను గట్టి యందుఁ జిత్రవిచిత్రంబుగాఁ గనకస్ఫాటిక స్తంభంబులు తీర్చి వైడూర్యసోపానంబులు దాపి కింకిణీజాలకంబులను దంతతోమరంబుల నమర్చి వజ్రమయ వేదికలు పొలుపొందఁ జేసిరి. కుంభకర్ణుఁ డందుఁ బ్రవేశించి నిద్రావివశుఁడై యుండెను.

విభీషణుఁడు ధర్మబుద్ధిఁ బాయక నియమితకార్యంబులను శ్రద్ధాభక్తులతో నిర్వహించుచు విరామసమయంబుల శాస్త్రజిజ్ఞాసతోఁ బుచ్చుచు నెల్లరకు గౌరవపాత్రుఁడై వర్తించుచుండెను.

దశగ్రీవుని దుండగములు

దూతను జంపుట

వరోద్ధతికి దనుజరాజ్యాధికారము తోడయినంతనే దశగ్రీవుఁడు మైమఱచెను. దేవర్షులను వధించుట యక్షగంధర్వులను జక్కాడుట నందనాది మహోద్యానవనంబులను రూపుమాపుట మత్తగజంబువోలె నదులుజొచ్చి కలఁచుట క్రీడావృక్షంబులను జంఝానిలంబుకైవడి నుద్ఘాటించుట నగంబులను వజ్రంబుపగిది భేదించుట వానికి సహజక్రీడలయ్యెను.

కుబేరుఁ డాసంగతి విని చింతాక్రాంతుఁడై సహోదరవాత్సల్యంబునఁ జేసి దశగ్రీవునకుఁ గులానురూపధర్మంబుల నెఱిఁగించి హితముఁ గఱపనెంచి వానియొద్దకు దూతను బంపెను. ఆదూత లంకకుఁబోయి మొదట విభీషణుని సందర్శించి వానివలన మర్యాదలు వడసి తా వచ్చినకార్యముఁ దెలిపెను. విభీషణుఁడు దూతను వెంటఁగొని పోయి రాజసందర్శనంబుఁ గలిగించెను. ఆదూత రాక్షసరాజునకు జయంబులు పలికి, 'రాజా, మీయన్న కుబేరుఁడు పంపఁగా వచ్చితిని. ఆయన తనమాటగా నీకిట్లు చెప్పు మనెను. 'నాయనా, నేను తపశ్చరణార్థము హిమవంతంబునకుఁ జని యందు నియతేంద్రియుఁడనై యుండఁగాఁ గొండొకనాఁడు నాకుఁ బార్వతీపరమేశ్వరుల సందర్శనభాగ్యము లభించెను. హైమవతీ రూపవిలాసంబులు నాకు మహాశ్చర్యంబును గలిగించెను. అట్టే యామెను జూచితిని, నా వలకన్ను దగ్ధమాయెను. కారణముఁ దలపోసి నాయపరాధంబును గ్రహించి ఖిన్నుఁడనై యాచోటు పాసి గిరితటాంతరమాశ్రయించి యందు నూఁటయెనిమిదేండ్లు మహోగ్రతపం బొనర్చితిని. మహేశ్వరుఁడు నాకుమెచ్చి వచ్చి, 'కుబేరా, దేవీరూపనిరీక్షణదోషంబున నీ వలకన్ను పింగళత్వమొందెను. అయినను నీతపస్సునకు మెచ్చితిని. ఈవ్రతంబును మొట్టమొదట నేనెంతో కష్టించి యనుష్ఠించితిని. నా వెనుక నీవు దానిని బాటించితివి. మనయిరువురకుఁదక్క నన్యుల కిది సాధ్యము గాదు. ఈవ్రతకారణంబున నీవు నేఁడుసుత నాకు సఖుఁడవైతివి. నీకంటికి మాత్రము పూర్వస్థితి యిఁకఁ గలుగదు. దేవీప్రభావ

పుట్టినది గావున నీకంటికై జింతింపకుము. ఇది మొదలు ఏకాక్షిపింగళుఁడను పేరు నీకు శాశ్వతమై యుండునని చెప్పి చనెను. అట్లునేను శంకరుని సఖ్యంబు సంపాదించుకొని యింటికి వచ్చి చూడఁగాఁ జిరసంవృద్ధమైన చైత్రరథవనంబు రూపుమాసి యుండెను. కారణము విచారించితిని. నీ కార్యముగాఁ జెప్పిరి. మఱియుఁ దపోధనులైన ఋషుల నెందఱనో చంపితివఁట. దేవతలకు మహాపకృతిఁ దలఁచితివఁట. నన్నెంతో నిరాదరించితివఁట. ఇం దొండేనియు మన్నింపఁదగవు. బాలుఁడవనియు దమ్ముఁడవనియు నివియెల్ల సైచితిని. ఇఁక నేని యిట్టి కులదూషణ కార్యంబుల మానుము. దేవతలును ఋషులును గూడి నీవధోపాయంబుఁ జింతించుచున్నారు. విషమింపకమున్నె మేల్కొనుము.' రాజేంద్రా, మీయన్నగారి హితవచనంబులను విన్నవించితిని. చిత్తగింపనగు' ననెను.

దశగ్రీవుఁడు దూతపలుకులు విని క్రోధమూర్ఛితుఁడై కన్నుల నిప్పులు రాల్చుచుఁ బండ్లు గీఁటుచు చేతులు పిసికికొనుచు, 'ఓరీ! నీ భావము తెలిసెను. ధూర్తుఁడవుగాని దూతవుగావు. నిన్నుఁ బంపిన వాఁడు భ్రాత గాఁడు, వానిసందేశము హితము గాదు. తాను సాధించిన మహేశ్వర సఖ్యంబును జాటుటకుఁగా నిన్నతఁడు పుత్తెంచెను గాని వేఱుగాదు. నీ ప్రల్లదంబులు మన్నింపఁగావు. జ్యేష్ఠుఁడనియు గురువనియుఁ దలఁచి వాని నింతకాలము సహించితిని. వాని కారణంబున ముల్లోకంబులకును దిక్పతులకును జేటువాటిల్ల నున్నది. ఇదిగో త్రైలోక్యజయపతాక నెత్తుచున్నాను జూడు'మని పలికి ఖడ్గంబును దూసి యా దూతశిరంబుఁ ద్రుంచి దాని నందున్న రక్కసులకు భక్షణార్థ మిచ్చి స్వస్త్యయనంబులతోడ రథమారోహించి త్రైలోక్య విజయ కాంక్షియై తరలెను.

అన్న నోడించి పుష్పక విమానమును హరించుట

దశగ్రీవుఁ డట్లు తనమంత్రులైన మహోదర, ప్రహస్త, మారీచ, శుక, సారణ, ధూమ్రాక్షు లనువారిని వెంటఁగొని లోకదహనార్థమో యన వెడలి పురంబులును వనంబులును నదీశైలంబులును ముహూర్తమాత్రంబున దాఁటి కైలాసగిరి చేరెను. ఆ పర్వతమందుఁ గాపున్న యక్షులు వానిని జూచియుఁ దనుజేని తమ్ముఁ డను తలంపున నడ్డగింపక కుబేరునకు సంగతి విన్నవించిరి. ఆ మాట విన్నంతనే ధనపతి మహాగ్రహ మొంది దశగ్రీవునితోడి యుద్ధంబునకు నాజ్ఞాపించెను.

యక్షులు డీకొనిరి. ఇరుదెగలవారికి మహాసంకులయుద్ధమయ్యెను. ఆ సంక్షోభంబునకుఁ గుబేరుఁడున్న పర్వతము చలించుచున్నదో యనఁ దోఁచెను. జక్కుల వడికి దశకంఠుని సచివులు వ్యథితచిత్తులైరి. రాక్షసేశ్వరుఁ డదిగాంచి మహాహర్షనాదంబు లొనర్చుచు యక్షులపైకి నుఱికెను. వానితోడ నతని సచివులు గూడ విజృంభించిరి. ఒక్కొక్క రక్కసుని వేగురువంతున జక్కులు ముట్టడించి గదలతో ఖడ్గంబులతో శక్తితోమరంబులతో ముసలంబులతోఁ బ్రహరించిరి. మహోదరాదు లుక్కుచెడి దిక్కుఱి నిలిచిరి. దశగ్రీవుఁడు వారికిఁ దోడ్పడెను. వానిపై జీమూతధారగా యక్షులు శరవర్షంబు గురిపించిరి. పఙ్క్తిముఖుఁ డా యంపవానలో దొప్పదోఁగసాగెను. వానికి నూపిరాడదయ్యెను. అట్లుండియు నతఁడు లవమాత్రమేని చలింపక మేఘధారాశత సముక్షిత మైన మహామహీధ్రము పగిది నిలిచి కాలదండంబునఁబోని దండంబును గైకొని యక్షసైన్యంబు నుఱుమాడెను. జక్కు లెల్లరు వికావికలైరి. అవయవంబులు తెగి కొందఱును, దలలు పగిలి కొందఱును, గుండియలు వ్రీలి కొందఱును, గూలి రణరంగమెల్లఁ బఱచిరి. హతశేషులు వాతోద్ధూతాభ్రశకలంబులువోలెఁ జెల్లాచెదరై దవ్వు చని మాసిరి. ఆ యుద్ధమును జూడ వచ్చిన ఋషిసంఘంబు లంతరిక్ష మెల్ల నాక్రమించుటంజేసి యుద్ధనిహతులైన యక్షులు వీరస్వర్గంబునకుఁ బోవ సందు లేదయ్యెను.

యక్షవీరులపాటు విని ధనపతి మఱికొందఱను సంగ్రామంబునకుఁ బంపెను. వారిలో సంయోధకంటకుఁ డను పేరి మహాబలశాలి మును ముందుగాఁ బోయి మారీచుని గదిసి చక్రాయుధముచేత వాని నడిచెను. ఆవ్రేటునకు రక్షోవీరుఁడు, పుణ్యక్షయంబున నేలరాలు గ్రహంబుపగిది దొల్లి ముహూర్తమాత్రంబునఁ దెప్పఱిల్లి వైరిని మఱల నెదుర్కొనెను. ఆయిరువురకుఁ గొంతవడి మహాభయంకరమైన పోరు జరిగెను. తుదకు యక్షవీరుఁడు భగ్నాంగుఁడై పాఱిపోవసాగెను. దశగ్రీవుఁడు వానిని దఱుముచు యక్షసైన్యాంతరముఁ జొఱనుండఁగా, సూర్యభానుఁ డను పేరి యక్షద్వారపాలకుఁడు రక్షోనాయకు నడ్డగించి తోరణంబునఁ బ్రహరించెను. పఙ్క్తిముఖుఁడు వ్రేటుపడి శైలము ధాతుసారమునట్లు దశవదనంబుల నెత్తురు గ్రక్కియు విధాతృవరబలంబునఁ ద్రుంగక సుంత సొమ్మసిల్లి తేఱి కోపంబు దీపింపఁగాఁ దత్తోరణంబునే యూడిచి లాగికొని దానిచేతనే యయ్యక్షుని తలమీఁద నొక్కటి వడ్డించెను.

వాఁ డా వ్రేటునకు నుగ్గునూచమై పొలకువ యూతెను. యక్షులు భయ భీతులై నదీగుహాంతరంబులు సొచ్చిరి.

యక్షు లట్లగుట కుబేరుఁడు విని మాణిభద్రుఁ డను మహా యక్షుని రావించి, 'మాణిచరా, దుర్వృత్తుఁడైన యారక్షఃపతిని సంహరించి యక్షవీరులకు శరణగు' మనెను. అతఁడు నాల్గువేల యక్ష శూరులతోఁడ రణరంగముఁ జొచ్చి గదాముసలప్రాసంబులతో శక్తి తోమరముద్గరంబులతోఁ బ్రహరించుచు దేగవలె నెగయుచు నొక్కఁడ నల్వురు రాక్షసవీరులతోఁడఁ దుములమగు యుద్ధము గావించెను. ఆ రణ కోలాహలంబునకు దేవతలును, గంధర్వులును, ఋషులును మహా విస్మయ మందిరి. అంతఁ బ్రహస్తుఁడు విజృంభించి సహస్రయక్షులను జంపెను; మహోదరుఁ డొక వేయిమందిని ద్రుంచెను; మారీచుఁడు రెండువేలు బలిగొనెను. ధూమ్రాక్షుఁడు మాణిభద్రు నెదుర్కొని వాని యురంబున ముసలంబుతోఁ గొట్టెను. యక్షవీరుఁ డాదెబ్బ సరకు చేయక పెనుగద నొండు గైకొని యెదిరి తలమీఁద మోఁదెను. ధూమ్రాక్షుఁడు విహ్వలుఁడై నేలఁబడెను. వానిపాటుఁ గాంచి దశాస్యుఁడు క్రోధ మూర్తియై మాణిభద్రుని డీకొనెను. ఆ యక్షశూరుఁడును రక్షోనాథుని పయి శక్తిత్రయము వైచెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు గదతో మాణిభద్రుని మకుటంబున మోఁదెను. అది మొక్కపోయి సుంత ప్రక్కకు నొఱగెను. నాఁడుసుత వానిని పార్శ్వమౌళి యనిరి. అతఁ డంత రణవిముఖుఁ డయ్యెను. దశగ్రీవుఁడు సింహనాదము గావించి ధనదుని వంక మఱలెను.

దశకంధరుఁడు తనవంక వచ్చుట కుబేరుఁడు దవ్వునుండి చూచి, శుక్రుఁడు, ప్రోష్ఠపదుఁడు అను తనమంత్రుల నిరువురను బద్మశంఖాది నిధుల యభిమానదేవతలను వెంటఁగొని తమ్మునకు నెదురేగి, 'దశ కంధరా, తమ్ముఁడవని హితము పలికితిని; వినవైతివి. కర్మఫల మెవ్వరికిని దప్పదు. మరణాంతమునఁ గాని యీ రహస్యంబును గ్రహింపరు. మోహవశంబున విషముఁ ద్రావుచున్నావు. తత్ఫలము పరిణామమున నీకే తెలియును. తల్లిని వినవైతివి; తండ్రిని గర్హించితివి; గురువు నవమానించితివి. ఈ దుర్ణయఫలము యమునిబారి బడినప్పుడు విదిత మగును. శరీరములు బుద్బుదప్రాయములు. అవిగలనాఁడే యాత్మ కళ్యాణంబును సంపాదింపవలయును. అట్లు సేయని వారు మరణాంత మునఁ దమ దుర్గతికై వగవక మానరు. రాజ్యముగాని ధనముగాని సౌఖ్యముగాని ధర్మమువలనఁ గలుగును. అధర్మంబునకు దుఃఖమే ఫలము.

మఱియుఁ బాపకారులు స్వాత్మాపఘాతకులు; వారి యెడ శుభ సంకల్పము లెన్నఁడు నుదయింపవు. సంకల్పమునుబట్టి కర్మమును, దానిఁబట్టి ఫలము నుండును. సత్సంకల్పము సుఖమును, దుస్సంకల్పము దుఃఖమును బుట్టించును. దుఃఖమే నరకము. మూఢా! నీవు నరకమును వరింపవుగదా. కాకున్న నీకిట్టి బుద్ధి యేల జనించెను? చాలుఁజాలు, దుష్టునితోడి సంభాషణంబును దొసఁగు దెచ్చు' ననెను.

ఆమాటలు విని మారీచాదులు మోము తప్పించి చనిరి. దశగ్రీవుఁడు వానిని ధిక్కరించి పలికెను. అంతఁ గుబేరుఁ డాగ్రహము వహించి గదతో రక్షోనాథుని తలపయి మోఁదెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు చలింపక కుబేరునిఁ బైకొనెను. ఇరువురు నొండొరుఁ బ్రహరించుకొనుచు జడుపుగాని యలపుగాని లేక పెద్దయుం గాలము పోరిరి. ధనదుఁ డాగ్నేయాస్త్రంబును బ్రయోగించెను; దశగ్రీవుఁడు వారుణాస్త్రంబున దానిని వారించి రాక్షసమాయ నాశ్రయించి తిరోధానమంది వ్యాఘ్రంబుగా నొకచోట, వరాహంబుగా నొకచాయ, జీమూతంబుగా నొక వంకఁ బర్వతంబుగా నొకదెస, యక్షుఁడుగా నొకవలన, దైత్యుఁడుగా నొకప్రక్క నానారూపంబులఁదోఁచి స్వమాయాబలంబును బ్రదర్శించి మహాస్త్ర మొండు కుబేరునితల గుఱిచేసి వైచెను. అయ్యస్త్రహతికి ధనదుఁడు విహ్వలుఁడై రుధిరంబులు గ్రక్కుచు మొదలు నరికిన యశోకంబుక్రియ నేలఁ గూలెను. అది గాంచి నిధిదేవతలు చింతాక్రాంతులై కుబేరుని జుట్టి నానోపచారంబుల వానిని దేర్చి చైత్రరథ వనంబునకుఁ గొనిపోయిరి. దశగ్రీవుఁడు హర్షోత్ఫుల్లనయనుఁడై నిజవిజయలక్షణంబుగాఁ గుబేరుని పుష్పకవిమానంబును హరించి, కాంచనస్తంభములతో వైడూర్యతోరణంబులతో ముక్తాజాలకంబులతో మణిమయసోపానంబులతో నపరంజితిన్నెలతో సమలంకృతమై కామరూపముఁ గామగమనముఁ గలిగి విహంగమువలెఁ బఱచునదియుఁ గంటికిని మనస్సునకు నింపు గూర్చునదియు శీతముగాని యుష్ణముగాని లేక సర్వఋతువులందు హాయి గూర్చునదియునైన యవ్విమాన మెక్కి త్రైలోక్యవిజయ సంకల్పముతోఁ గైలాసమునుండి దిగెను.

నందీశ్వర శాపము

కైలాసాచలపాదంబున శరణవ మను పర్వతము గలదు. ఆనగము సువర్ణమయమై రెండవసూర్యునిపగిది వెలుఁగుచుండును. అది స్కందునకు జన్మస్థానము. పుష్పకవిమాన మచ్చోటుదాఁక హుటాహుటి వచ్చి

తటాలున స్తంభించెను. ఆ వింతకు దశగ్రీవాడు లచ్చెరువంది తలకొక యూహగా వితర్కింప సాగిరి. అంతలోన నట నొకవ్యక్తి దోఁచి, 'దశగ్రీవా, ఇందు రావలదు. ఇది శంకరుని క్రీడాపర్వతము. సుపర్ణ నాగ యక్షులకుఁగాని దేవగంధర్వరాక్షసులకుఁగాని మఱియే భూతంబు నకుఁగాని యీ కొండ చొఱరాదు. దుర్మతీ, ఇందుండి తత్క్షణమే చనుము; ఒండుచో 'నశింతు' వనెను.

కరాళుఁడును, గృష్ణపింగళుఁడును, వికటుఁడును, వామనుఁడును మీఁదుమిక్కిలి ముండియు నైన యావ్యక్తి యట్లు పలుకఁగా దశాస్యుఁడు విని తామ్రనయనుఁడై, 'ఏమి! శంకరుఁడా?' అని నిర్మర్యాదగా వచించి పుష్పకమునుండి దిగి శైలమూలముఁ జేరి యట శూలము ధరించి యపరశంకరుఁడో యననున్న నందీశ్వరుని గాంచి వాని కోఁతి ముఖంబునకు వికవిక నవ్వెను. వాని యహంకారంబునకు నందీశ్వరుఁడు కినిసి, 'దురాత్మా, నా వానర రూపంబునకు బిట్టు నవ్వితివి కావున వానరులచేతనే నీవును నీకులంబును నశించుఁగాక' యని శపించి, 'నిశాచరా, నీ యవజ్ఞకు నిన్నిందే యిప్పుడే నేనే పొరిగొనియుందు. స్వకర్మహతుని నిన్ను మఱలఁ జంపనేల యని మిన్నకున్నాను' అనెను. నందీశ్వరుని నోట శాపము వెడలినంతనే వానిపయిఁ బుష్పవృష్టి కురిసెను; దేవదుందుభులు పెల్లున మ్రోసెను.

శివుని తిరస్కరించుట

ఆ శాపవచనంబును దశగ్రీవుఁడు నిరాదరించి, 'పశునాయకా, ఈ కొండ నా విమానగమనమును నిరోధించెను. దీని నుమ్మూలింతుఁ జూడుము; ఎందు భవుఁడు నిరంకుశక్రీడావినోదియో యందే యతఁడు సంప్రాప్తస్వభయంబును గ్రహించుఁగాక' అని తన యిరువది బాహువులను జాడించి యా హస్తముల నప్పర్వతము క్రింద జొనిపి తన్నగంబు నట్టె యూఁచెను. ఆ యూఁపునకు నందున్న దేవతలును గణాధిపతులు నుట్టట్లూగిరి. పార్వతియు భయకంపితయై మహేశ్వరుని గవుఁగలించుకొనెను. ఈశ్వరుఁడు సంగతి గ్రహించి తన పాదాంగుష్ఠంబును శైలము మీఁద లీలామాత్రంబుగా నూనెను. దశవదనుని హస్తంబులు కొండ క్రిందఁ జిక్కెను; ఎంత లాగినను రావు. ఆ విపరీతంబునకు రాక్షసేశ్వరుఁడును, వాని మంత్రులును భయవిస్మయములంది మ్రాన్పడి నిలిచిరి. జేని దురవస్థ నోర్వలేక తదనుచరులెల్లరు గుమిగూడి వానిచేతులుపట్టి తమశక్తికొలఁది యొక్కుమ్మడి లాగిరి. ఆ బాధ సహింపలేక లంకేశ్వ

రుఁడు దశముఖంబుల నెలుగెత్తి యఱచెను. ప్రళయకాలధ్వనియో యనఁ ద్రిభువనభయంకరముగాఁ దటాలున నుప్పతిల్లిన యా మహా రావంబునకు నింద్రాదులు స్వస్థానంబులనుండి యదిరిపడిరి; సముద్రుఁడు సంక్షోభమందెను; పర్వతములు చలించెను; యక్షులును సిద్ధవిద్యా ధరాదులును దహతహపాటు చెందిరి.

అట్లు విక్రోశించుచున్న రక్కసులతేనిని వానిమంత్రులు చూచి 'రక్షోనాయకా, నీలకంఠుని మహాదేవునిఁ గాత్యాయనీపతినిఁ బరితోష పెట్టుము. ఆమహనీయుఁడు దక్క నొండు శరణంబు గాన్పింపదు. ముక్కంటికిఁ బ్రణమిల్లి వానిని స్తుతింపుము. శంకరుఁడు పరమ దయాళువు; ఆయన తప్పక నీకుఁ బ్రసన్నుఁడై నీయార్తి నుడుపు' ననిరి. దశాస్యుఁడంత శంకరునకు శిరములతోడ నమస్కరించి వివిధ సామములచేత వానిని స్తుతింపసాగెను. ఇట్లు నేయేండ్లు గడచెను. అంత నొక్కనాఁడు శూలి వానినిఁ గనికరించి పాదాంగుష్ఠంబును సడలించి, 'దశాననా, నీ వీర్యపరాక్రమంబులకు మెచ్చితి; నీయఱపు చేత ముల్లోకంబులను భయాక్రాంతిత మొనర్చితివి గావున నిన్నిఁక రావణుఁడందురు; అనుజ్ఞ యిచ్చితి; ఇచ్చవచ్చినదారిఁ బొమ్ము' అనెను.

రావణుఁ డావచనంబులు విని, 'దేవదేవా! మహాదేవా! నాయెడఁ బ్రీతుఁడవేని నాకొరు వరం బనుగ్రహింపుము. దేవగంధర్వ రక్షోదానవనాగగుహ్యకులకును దదన్యులకు నవధ్యుఁడనను వరంబును బొందితిని. మనుష్యులా? తృణప్రాయులు; వారిసంగతియే తలంపరాదు. విరించి ప్రసాదంబున నాకు దీర్ఘాయువు గలదు. అందుఁ బ్రథమభాగ మిప్పుడు గడచెను. ఎట్టిదుష్కర్మ మొనర్చినను మఱి యేమి చేసినను నా యాయుశ్శేషము నశింపకుండునట్లు వరముఁ బ్రసాదించి దివ్యశస్త్ర మొం డనుగ్రహింపుము' అని వేడెను. శంకరుఁ డట్లేయగుఁగాక యని మహాదీప్తమైన చంద్రహాసఖడ్గ మొసఁగి, 'రావణా, దీని నెన్నఁడుగాని యవజ్ఞ చేయ వలదు. అట్లు గావింతువేని తోడ్తోడ నిది నన్నుఁ జేరు నని చెప్పెను.

రావణుఁ డంత మహాదేవునకు మ్రొక్కి యనుజ్ఞాతుఁడై విమాన మారోహించి భూమండలమెల్ల సంచరించుచు నందందుఁగల మహా వీరు లను బీడించుచు యుద్ధదుర్మదాంధులై తనయాజ్ఞకు లోఁబడనివారిని దుది ముట్టించుచు శరణన్నవారిని విడిచిపుచ్చుచు దర్పబలోత్సిక్తుఁడై సమస్త రాష్ట్రంబులను స్వప్రతాపావనతంబులుగా నొనర్చుచుఁ దిరుగాడసాగెను.

వేదవతిని బలాత్కరించుట

రావణుఁ డట్లు లోకసంచారము చేయుచుఁ గొండొకనాఁడు హిమాలయంబునకు బోయెను. అచట నొక చఱియయందుండి వింత కాంతు లెగసి వానికన్నుల మిఱుమిట్లు గొలిపెను. అతఁడు విస్మయ మంది సంగతి యేమోయని యా చఱియ డాయఁబోయి యందు వల్కలములు గట్టి జడలు దాల్చి ధ్యానపరయై యున్న స్త్రీని గాంచి, 'అహో! ఏమి సౌందర్యము! ఈ కాంతామణి తనూచ్ఛాయ యప రంజికిఁగూడఁ గలుగదు; శరీరము శిరీషపేశలమై గ్రాలును; దేహ కాంతియన్ననో వెలఁది వెన్నెలను మించుచున్నది; ముఖబింబమునకుఁ జంద్రమండలము సయితము సరిరాదు; బొమలన్ననో మరుని కోదండం బుల తీవి నొప్పారెను. ప్రత్యంగ మనోహరాంగక యనుటకన్న వేఱు విధంబున నీ బింబాధరను వర్ణింపరాదు. ఎవతయో? యేమి కోరి తపం బాచరించుచున్నదో యెఱుంగనగు' నని నిశ్చయించి, 'కళ్యాణి, ఎవ్వరిదానవు? నీ పొందుఁ గాంచు పుణ్యాత్ముఁ డెవఁడు? ఏమి వలచి నవనీత కోమలమైన నీ తనూవల్లినిఁ గఠోరతపోవహ్నిని గ్రాఁచుదానవు? రాజ్యమును గోరుదువా? ముల్లోకంబులు నీ పాదాక్రాంతములుగా నొనర్తు; సిరినివలతువా? నవనిధులు నీ ముంగిట నుంతు; భోగంబులఁ గాంక్షింతువా? ఎల్లభోగంబులుఁ గూర్తు. నీ తలపేమో తెలుపుము. నీ వ్రత మిఁకఁ జాలు. ఎల్లప్రాయంబును రిత్తపుచ్చకు. నీ సౌందర్యము పురుషులను గామోన్మాదమునఁ ద్రోయుచున్నది' యని పల్కరించెను. ఆ తపస్విని సుంత కనువిచ్చి దృష్టిసారించి లేచి యథావిధి వానికి నాతిథ్యమర్యాదలు గావించి, 'అయ్యా, బృహస్పతికిఁ గుశధ్వజుఁడను సుతుఁడు బ్రహ్మర్షి గలఁడు. ఆయన బుద్ధియందు గురువునకు సాటి యందురు. ఆ పుణ్యమూర్తి దినదినము వేదాధ్యయన మొనర్చువాఁడు. వాని వాఙ్మయినైన నేను కన్యగా జనించితిని. అయోనిజను గావున నన్ను వేదవతి యంద్రు. దేవగంధర్వయక్షరాక్షసపన్నగపతు లెందఱో నన్నుఁ గోరి నా తండ్రిని యాచించిరి. త్రిజగన్నాథుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువు దక్క నన్యుఁడు నా కరగ్రహణంబునకుఁ దగఁడని నా తండ్రి చెప్పెను. దంభుఁడను రాక్షసుఁ డామాట విని కుపితుఁడై నిద్రావశుఁడై యున్న నా జనకుని నర్ధరాత్రంబునఁ జంపెను. పతివియోగదీనయై నా తల్లి భర్తతోడఁ జితిఁ జొచ్చి హుతాశనునకుఁ బ్రీతిఁ గూర్చెను. పితృ సంకల్పమును దీర్పఁగోరి నారాయణుని గూర్చి తపోనిష్ఠ నున్నదానను.

శ్రీమన్నారాయణుఁడే నాపతి; అన్యునొల్లను. నీ మతము గ్రహించితిని; అడియాసలు మాని వచ్చినదారిఁ బొమ్ము' అనెను.

రావణుఁడు కందర్పశరపీడితుఁడై కదిసి, 'మోహనాంగీ, ఇట్టి గర్వము వలదు; నీ గుణసంపదకును నీ మాటలకును జతగాదు. త్రైలోక్య సుందరీ, నీ జవ్వనము వృథపోవుచున్నది. మానినీ, నేను లంకాధీశ్వరుఁడను. నా పేరు దశగ్రీవుఁడు. నీవు నాకు భార్యవై నిఖిలభోగంబుల యథామతిఁ జూఱఁగొనుము. కాంతారత్నమా, విష్ణువు విష్ణువని కలవరింతువు. అతఁడెవఁడు? వీర్యంబుననొండెఁ దపోమహిమంబుననొండె వాఁడు నాకు సాటియగునా? వరాటుని వరింతువేల?' యని బదులు పలికెను. నాపుడు వేదవతి కటకటంపడి, 'నిశాచరా, ముల్లోకంబులకు నధిపతియుఁ జరాచర సమస్త ప్రపంచ నమస్కృతుఁడునైన యా మహావిష్ణువును భవదన్యులు బుద్ధిమంతులెవ్వరును దూలనాడరు. మదాంధకారము నీ కనుఁగప్పియున్న'దని తిరస్కారస్వరంబున వచించి యావలఁ బోనుండెను. రావణుఁడు తటాలున నామెను శిరోజములఁబట్టి తిగిచెను. వేదవతి యాగ్రహదుర్నిరీక్షణయై ఖడ్గంబునంబలెఁ దనచేతితోన యక్కురుల నంతవఱకు ఖండించి బంధవిముక్తయై రోషాగ్నిచేత వానిని దహింపనున్నదో యన మండుచు నగ్నిఁ బేర్చి మరణోన్ముఖయై, 'నిశాచరాధమా! నీ హస్తస్పర్శఁగాంచి యీశరీరము మలీమసమయ్యెను. ఇఁక నిది యుండరాదు; హుతాశనునివలనఁగాని దీనికిఁ బవిత్రత గలుగదు. పాపీ! వనాంతరమునఁ దపమొనర్చు నన్ను నిష్కారణముగా ధర్షించితివిగదా! దృష్టిమాత్రమున నిన్ను భస్మీకృతు నొనర్పఁజాలుదు. పురుషులను జంపుట స్త్రీకిఁ దగదని యూఱకుందు. శపింపరాదా యనినఁ దపోవ్యయమునకు వెఱతును. నేను దపోనిష్ఠనేని, నా వ్రేల్చినహోమంబు లగ్నిదేవునకుఁ బ్రియంబులగునేని, శ్రీవిష్ణుపాదపద్మములందు నా భక్తి నిశ్చలమేని యయోనిజగా జనించి సాధ్వినై నీకు మృత్యువునగుదుఁ జూడు'మని యగ్నిఁ జొచ్చెను. వెనువెంటనే పుష్పవృష్టి కురిసెను. రావణుఁడు భగ్నమనోరథుఁడై వడుపుతప్పిన సర్పంబువలె రోఁజుచుఁ జనెను.

యజ్ఞభంగము చేయుట

ఉశీరబీజ మను ప్రదేశ మొండు గలదు. అచ్చట మరుత్తు అను రాజుండెను. ఆ తేఁడు బృహస్పతి భ్రాతయైన సంవర్తుని ఋత్విక్కుగా వరించి యజ్ఞ మారంభించెను. దేవతలెల్లరు వచ్చిరి. రావణుఁడు

విమానము మీఁద సంచరించుచుఁ దత్సమయంబున నటకు వచ్చెను. వానిసడి విన్నంతనే దేవతలు భయభ్రాంతులై యతనికంటఁబడ వెఱచి తిర్యగ్రూపంబులు దాల్చిరి. ఇంద్రుఁడు నెమలియయ్యెను; యముఁడు కాకిగా మాఱెను; కుబేరుఁడు తొండరూపు దాల్చెను; వరుణుఁడు హంస యయ్యెను; ఇతరు లాయా పక్షిరూపంబులు వహించిరి. అశుచి యగు కుక్క యజ్ఞవాటినివలె రావణుఁ డా క్రతుప్రదేశంబుఁ జొచ్చి మరుత్తును డాసి, 'రాజా, యుద్ధము చేయుదువా? జితోస్మి యందువా?' యనెను.

యజ్ఞక్రియాపరతంత్రుఁడై యున్న మరుత్తు తలయెత్తి వానిని గాంచి 'ఎవఁడవురా, నీ విట్లుపహాసంబు లాడుదు' వన, 'రాజా, నన్నెఱుంగవా? నా పరాక్రమంబును జవిచూడని ప్రాణి ముల్లోకంబులఁ గలదా? అన్నయగు కుబేరుని జయించి వాని విమానమును హరించి యజేయుఁడై విహరించు దశగ్రీవు నిప్పుడేని యెఱుంగు' మనెను. నావుడు, 'అహో! మహాధన్యుఁడవు; నీయట్టి పుణ్యాత్ముల సందర్శనము నాబోంట్ల కగునా? అన్నను గెల్చిన వీరాగ్రణీ! నీవంటి శ్లాఘ్య పురుషుఁడు ముజ్జగాన గలుగఁడు. ధర్మమొనర్చి ప్రకటించుకొనువారు గలరు. దౌరాత్మ్యక మొనర్చి లజ్జించుటకు మాఱుగా ఢంకాకొట్టు వానిని కని విని యెఱుఁగ. దుర్మతీ! వరగర్వోద్ధతి విఱ్ఱవీఁగుచున్నావు. నేను బ్రదికియుండఁగా నిందుండి నీవు జీవముతోఁ బోఁజాలవు' అని పలికి శరశరాసనంబులు గొని రణోన్ముఖుఁడు గానుండెను.

అంత సంవర్తుఁ డడ్డుపడి, 'రాజా, ఇప్పుడు నీకు యుద్ధము తగదు; మహేశ్వరవ్రతమును బూనితివి. దాని కెట్టియంతరాయముఁ గలుగ రాదు. విఘ్న మొదవినచోఁ గర్తృవంశము దగ్ధమగును. మఱియు దీక్షితుఁడవు; దీక్షాపరులకుఁ గ్రోధము చెల్లదు. అది యటుండ నిమ్ము. జయాపజయంబుల నిశ్చయింపరాదు. ఈ రాక్షసుఁడో సుదుర్జయుఁడు. నాకుఁ దోఁచినంత చెప్పితి' నని మైత్రిపూర్వకంబుగా బోధించెను. మరుత్తు గురువాక్యంబులు పాటించి యుద్ధసన్నాహము మాని చాప శరంబులు విసర్జించి మఖసమాప్తికిఁ గడఁగెను. అది గాంచి శుకుఁడను రాక్షసుఁడు 'జయ జయ రావణ' యని హర్షనాద మొనర్చెను. తోడ్తోడ సోఁకుమూక చెలరేఁగి యజ్ఞార్థము వచ్చిన ఋషులనుబట్టి చంపి వారినెత్తురులు ద్రావిరి. అంత రావణుఁ డచ్చోటు వాసి చనెను.

రావణుఁడు చన్నంతనే యింద్రాదులు బ్రదికితిమిరా యని సంతసించి స్వస్వరూపంబులు దాల్చి యాపత్కాలంబునఁ దమ్ము దాఁచి కాపాడిన మయూరాదులకుఁ గృతజ్ఞతఁ దెలుపుటకో యన వానికి నపూర్వవరంబు లిచ్చిరి. ఇంద్రుని వరంబున మయూరంబులకు నాఁట గోలెఁ బన్నగభయము వీడెను; మఱియు నల్లగానున్న వాని కుంచెలు వేయి కన్నులుగలిగి పెట్టని భూషణ మాయెను. కాకులకు రోగపీడా రాహిత్యమును మఱియుఁ బరుల వలని వధలేకున్నచోఁ జిరజీవిత్వముఁ గలుగుటయు నవి పిండాన్నము గ్రహించునేని పితరులకు క్షుద్వ్యథ తీఱుటయు ధర్మరాజు వరంబునఁ సంప్రాప్త మయ్యెను. హంసలు తొల్లి నీలవర్ణయుక్తములును నీలాగ్రపక్షములునై తృణాగ్రనిర్మములైన ముక్కులు గలిగియుండెను. వరుణుని వరంబున నాఁడుసుత యవి శుద్ధ ఫేనవర్ణంబును బడసెను. కుబేరుఁడు తొండకు హిరణ్యవర్ణముఁ బ్రసాదించెను. ఇంద్రాదు లట్లొనర్చి మఖసమాప్తిఁ గావించి యాఋషితోడ సురలోకంబునకుఁ జనిరి.

నానారాజులను జయించుట—అనరణ్యశాపము

రావణుఁ డట్లు మరుత్తును జయించి యుద్ధకాంక్షియై నానారాజ నగరంబులకుఁ బోయి, 'యుద్ధమునకు రమ్ము; లేదా ఓడితి నను' మని యొక్కొక్క నరేంద్రు నడుగ సాగెను. దుష్యంతుఁడు సురథుఁడు గాధి గయుఁడు పురూరవుఁడు మున్నగురాజులు లంకేశ్వరుని వరబలంబు లెఱింగి పరస్పరము కలియఁబలుకుకొని 'బ్రదికి యున్న శుభముఁ బడయ వచ్చు' నను నానుడి ననుసరించి 'జితోస్మి' యనిరి.

అంత రాక్షసేశ్వరుఁడు అయోధ్యకు వచ్చెను. అత్తఱి యా నగరంబును అనరణ్యుఁడను రాజసింహుఁడు పాలించుచుండెను. రక్షో నాథుఁడు వానికిఁ గూడ నట్టిసందేశము నే బంపెను. ఆ ఱేఁడు కోపో ద్దీపితుఁడై యుద్ధమునకు రమ్మని బదులు చెప్పిపుచ్చెను. ఇరుసైన్యంబులకుఁ దీవ్రయుద్ధమాయెను. రాజుసేన రక్కసిమూకచేతఁబడి వహ్నిహుతి హవ్యంబుకరణి యయ్యెను. సాగరముజొచ్చిన నదులట్లు నిజబలము నశించుచుండుట యనరణ్యుఁడు గాంచి శక్రచాపంబునుబోని శరాసనంబుఁ గైకొని మెక్కుపెట్టి ధనుష్టంకార మొనర్చి రణరంగంబు సొచ్చి మారీచ శుకసారణప్రహస్తులను సింహము స్వల్పసత్త్వములఁ బోలెఁ బాఱఁదోలి దశకంఠునితలలు గుఱిచేసి యెనిమిదివందలబాణంబు లొక్కుమ్మడి వైచెను. ఆ శరవ్రాతంబును రావణుఁడు లెక్కసేయక విజృంభించి యనరణ్యుని

శిరంబుమీఁదఁ జేకోలఁది తాడించెను. ఆ వ్రేటునకు నతఁడు విహ్వలుఁడై డొల్లి కూలెను. నేలఁబడిన యానృపతిని రావణుఁడు చూచి నవ్వుచు, 'ఎదిరించిన ఫలంబుఁ గంటివా? నరాధిపా! ద్వంద్వయుద్ధంబున నాతోఁ బోరఁగల మగఁడు ముజ్జగానఁ గలఁడా? గర్వమువలనఁ జెడితివి' యని పరిహాసించెను.

అనరణ్యుఁ డామాటలు విని, 'లంకాధిపా, కాలము మంచిది కానినాఁడు ఎవరు నేమియుఁ జేయనోపరు. నన్ను జయించితి వని ప్రగల్భములాడవలదు. కాలమునకుఁ జిక్కితిని గాని నీకుఁ గాదు. కాలమే యన్నియుఁ జేయును. అది యెఱుంగక యహంకారపడుట యజ్ఞానము.

ఉ॥ 'వాయువశంబులై యెగసి వారిధరంబులు మింటఁ గూడుచుం
బాయుచు నుండుకైవడిఁ బ్రపంచము సర్వముఁ గాలతంత్రమై
పాయుచుఁ గూడుచుండు నొకభంగిఁ జరింపదు కాల మన్నియుం
జేయుచునుండుఁ గాలము విచిత్రము దుస్తర మెట్టివారికిన్॥'

అను పెద్దలవాక్యమును వినియేని తెలివితెచ్చుకొను టొప్పు. నా ప్రాణంబులు తరల నున్నవి. ఇప్పుడు నిన్ను నే నేమియుఁ జేయ నోపను. వెన్ను చూపక వీరరణం బొనర్చితిని; సంగ్రామంబున నోడితిని. నీవు జయించితివి. అంతతో నుండుట ధర్మము. ధర్మమును ద్రోచివైచి నీ నోటిఁటీఁటవోవ నన్నును నా యిక్ష్వాకుకులంబును దూలనాడితివి. ఇది దుస్సహము. రాక్షసాధమా! నేను దానపరుఁడనేని నాయొనర్చిన యజ్ఞంబులు నన్ను మన్నించునేని, తపస్వినేని నావచించుమాట తప్పదు. ఇక్ష్వాకువంశంబుననే రాముఁడనుపేరితో నేను పుట్టి రణరంగమున నీ ప్రాణంబులు పొరిగొందుఁ జూడు' మని నీరెలుంగునఁ బలికి యసువులు దొఱఁగెను. రావణుఁ డామాటలు పిల్లిశాపంబులుగాఁ దలఁచి లోలోన నవ్వుకొనుచు నందుండి పోయెను.

యముని జయించుట

రావణుఁ డట్లు విజయియై యయోధ్యానగరమునుండి వియన్మార్గంబున వచ్చుచుండఁగా మార్గమధ్యమున వానికి నారదుఁ డెదురయ్యెను. లంకేశ్వరుఁడు వానికి నభివాదన మొనర్చి తత్కుశల మరసి వచ్చిన కారణ మడిగెను. అనవుడు, 'రాక్షసేశ్వరా, శుభమగుఁగాక; నీ విక్రమోర్జితంబులకు సంతసింతు; ఒక్క యాసమాత్రము నన్ను వదలదు. విష్ణువు దైత్యులను వలె నీవు గంధర్వోరగులను బరిమార్చుట చూచి

యానందించు టెన్నఁడోగదా యని తమకింతును. నాయనా, నీవు దేవతలకుఁగూడ నవధ్యుఁడవు. నిన్నెవ్వరును జెనక నోపరు. నీవీ నరులను జంపుటఁ జూడ నాకెంతయు నాశ్చర్యవిషాదము లయ్యెను. ఏలయందువా? నరులు పుట్టిననాఁడే మృత్యుముఖముఁ జొచ్చి మృతప్రాయులై యుందురు. వారిని నీవు చంపుట చచ్చినవారినిఁ జంపుటగదా. అది యెట్లందువా ? నరులు స్వహితజ్ఞానములేని మూఢులు. అడియాసలు పెంచి యా యెండమావుల వెంటఁబడి నిరంతరముఁ బరిధావించుచుఁ దీఱని వ్యసనంబులకుఁ జిక్కి యుందురు. జరావ్యాధులు వారినిఁ బ్రతిక్షణము మ్రింగుచునే యున్నవి. అట్లుండియు ననిష్టములను మానరు. ఆఁకలిదప్పులకుఁ జిక్కి ముదిమికిఁ దలయొగ్గి శోకవిషాద సమ్మూఢులై యుత్తరక్షణంబున నేమి రానున్నదో నేరలేకుండియుఁ జిరజీవులవలె భావించుచు విచిత్రార్థసంపాదనంబున నొకనాఁటికిఁ దనియక వాదిత్రనృత్యాదులందుఁ దవిలి యపరరాత్రమైనంతనే కన్నీటిధారలు గార్చుచు మాతాపితృసుతస్నేహంబులకును భార్యాబంధుప్రియంబులకును మోహపడి యాజంజాటములనుండి తప్పించుకొనలేక దురపిల్లుచు స్వయంకృతాపరాధములచేతనే మృతజీవులై యున్న మర్త్యులయెడ నీవృథాక్లేశమిఁకఁ జాలింపుము. రావణా, ఇందఱను జంపితివిగదా? ఈ చంపుట యెందులకు? వారు నీకు వశులై యుండుటకుఁ గదా? ఒక్కరైన నట్లయిరా? ఎంతపిచ్చి! కాదన్న శరీరములు మాత్రము నీయధీనమగును. ప్రాణములు యముని యధీనము. భళీ! ఇఁక నిన్ను శవములరాయుఁడనక మానరు. ఎంత వెఱ్ఱివాఁడవు! నిగ్గును వదలి పిప్పిని సేకరించుచున్నావు. యముని జయింతు వేని సమస్తము జయించినట్లగును. అప్పుడు నీధాటి కెదురుండదు. ఇంతమాత్రము యోచింపక యెంతకాలము వృథపుచ్చితివి!' అని నారదుఁడు పలికెను.

ఆ ఋషివచనంబు లెల్ల విని రావణుఁడు నవ్వి తలయూఁచి 'మహాత్మా! విజయార్థము రసాతలంబునకుఁ బోవనున్నాను. నాగలోకంబున నా యాజ్ఞనిలిపి యమృతార్థము సముద్రమును మథించి వచ్చి యనంతరము నీ యనినకార్య మొనర్తు' ననెను. 'దశగ్రీవా, నీకుఁ దక్క నన్యులకు యమలోకము చొరరాదు; ప్రేతరాజపురమార్గము మహాదుర్గమము', అని మఱియు నారదుఁడు వచించెను. ఆమాట విని రావణుఁడు నవ్వి, 'సురమానీ, సంశయింపవలదు; ఒక్క యమునినే గాదు, లోకపాలుర నెల్లర జయింతు నని యిదే ప్రతిజ్ఞాపూర్వకంబుగా

వచింతు. నీప్రీతికై నాకార్యక్రమమును మార్చితిని. ఇప్పుడే యమపురికిఁ జని సర్వభూతప్రాణిసంక్లేశకరుని వానిని మట్టుపెట్టుదు' నని మునికి నమస్కరించి దక్షిణాభిముఖుఁ డయ్యెను.

నారదుఁ డంత ముహూర్తకాలము ధ్యానగతుఁడై, 'చరాచరంబుగా జగత్త్రియంబు నశించువేళఁగూడ నెవఁడు ధర్మమును సంరక్షించునో, ఎవఁడు రెండవపావకునిభంగి దీపించుచు నెల్లరకర్మములకు సాక్షియై యుండునో, ప్రాప్తసంజ్ఞు లెవని యనుగ్రహము పేర్మిఁ జరించుచుందురో, ఎవనికి ముల్లోకంబులును భీతిల్లునో, సుకృతదుష్కృతంబులకు ననుమేయఫలంబు లెవఁడిచ్చునో, ఎవని కనుసన్నల మృత్యువు వర్తించుచుండునో యట్టి ప్రేతరాజు నితఁ డెట్లు జయించునో చూడ నయ్యెడు. యమసదనంబునకుఁ బోయి సర్వముఁ గన్నారఁ జూతుఁ గాక' యని నిశ్చయించుకొని యాదారిఁద్రొక్కి తత్పురము చేరి యట నానాప్రాణులకు నిగ్రహానుగ్రహంబులను నిర్ణయించుచున్న యముని గాంచెను. సమవర్తి యాబ్రహ్మర్షికి నర్ఘ్యమిచ్చి మర్యాదలు గావించి, 'మునివర్యా, త్రిలోకసంచారివి నీ వెఱుంగనిది గలుగదు. సకల ధర్మంబులు సక్రమంబుగాఁ బ్రవర్తించును గదా. మీ యీరాకకుఁ గారణము గలదా?' యనెను. 'ధర్మరాజా, ఒక వింతసంగతివిని నీకుఁ దెలుప హుటాహుటి వచ్చితిని. ప్రతిక్రియ నూహింపుము. దశగ్రీవుఁ డనురాక్షసుని విందువుగదా. వాఁడు కండక్రొవ్వునఁ జేసి కన్నెఱుంగక జయముఁ గోరి నీపయి దాడివచ్చుచున్నాఁడు. దండధరునకు నీ కేమి యగునో యనుభయము నన్ను నిలువనీయదయ్యెను.' అని నారదుఁడు చెప్పెను.

వారట్లు కలియఁబలుకుచుండఁగా దవ్వున సూర్యతేజస్సువంటి తేజస్సు దోఁచెను. ఆవెలుఁగునకు యమపురమందలి చీకట్లు విరిసి పాఱఁజొచ్చెను. యముఁ డది గాంచి, 'ఏమి యీవింత, యని యాశ్చర్యపడి, యది రావణ విమానతేజోవిశేష మగుట గ్రహించి సమర సన్నద్ధుఁడు కాసాగెను. అంతలోన రావణుఁడు యమపురి చొచ్చి జముని మందిరమువంకకు నడిచెను. మహోగ్రులును ఘోరాకారులునైన కింకరు లొకచోటఁ గొందఱను గట్టి కొట్టుచుండిరి; ఆబాధకు నోర్వలేక వారయ్యోయని యఱచుచుండిరి; ఒకచోటఁ గొందఱు రౌరవంబునఁ బడి ప్రమ్గుచుండిరి; ఒకచోటఁ గొందఱు ఘోరనదులఁ బడి తల్లడిల్లుచుండిరి; ఒకచోటఁ గొందఱు చురకత్తులఁ గడికోఁతలకు

హా యని విలపించుచుండిరి. పురుగులు తొలుచుటచేతఁ బరితపించుచున్నవారును, భయంకరములైన కుక్కలు మూఁగి కండలు పెఱికి తినుటవలన బాధకు వాపోవువారును, గుండియలపయిఁబడు సమ్మెట వ్రేటులకు నెత్తురులు గ్రక్కుచు హాహాకారము లొనర్చువారును, వైతరణీరక్తజలంబులలో ముంచి యదిమిపట్టుటవలన నూపిరాడక గిజగిజ తన్నులాడువారును, మండుసైకతంబున వ్రేల్వఁబడుచున్నవారును అసిపత్రవనాంతరంబున వేధితులై యుమ్మలించుచున్నవారును, ఏడ్చి యేడ్చి గొంతుక లెండి నీరో యని కుయ్యిడుచున్నవారును, ఆఁకటఁ జొక్కి యటమటించుచున్నవారును, శవమాత్రాకారంబున నున్నవారును, శుష్కీభూతులును, వివర్ణులును, విరిసినతలతోఁ బరుగులాడుచున్నవారును, మలపంకంబులఁ బొర్లాడుచున్నవారును, ఇట్లు నానా విధంబులఁ దమతమ దుష్కృతఫలంబు లనుభవించుచున్న ప్రాణులు వానికిఁ బురమందెల్లఁ గానవచ్చెను. ఒకచోటఁ గొందఱు సంగీత వినోదంబుల నుండిరి. ఒకచోట మఱికొందఱు గోక్షీరంబులు ద్రావుచుండిరి; ఒకచోటఁ గొందఱు మృష్టాన్నసంతుష్టులుగా నుండిరి. మఱియు గృహదానఫలంబుగా దివ్యసౌధాంతరంబుల విహరించుచున్నవారును, కన్యాదానఫలంబుగా సువర్ణమణిముక్తాసమలంకృతలగు ప్రమదారత్నంబులఁ గూడియున్నవారును, స్వధర్మానుష్ఠానఫలంబుగా దివ్య శరీరంబులఁ దేజరిల్లుచున్నవారును, అందందుఁ గానవచ్చిరి.

రావణుఁ డావిశేషములెల్లఁ జూచి స్వకృతాపరాధంబుగా నట్లు బాధపడుచున్నవారినెల్ల విడిచిపుచ్చెను. అతర్కితముగాఁ దటాలున బాధావిముక్తి గలిగినందులకై యాప్రాణులెల్లఁ బరమానంద మొందెను. ప్రేతరక్షకులు రావణుని దౌష్ట్యంబునకుఁ గినిసి వానినిఁ దలపడిరి. హాలహాలా శబ్దంబులు దిక్కులందు విదిక్కులందుఁ బ్రతి ధ్వనించెను. ప్రాసపరిఘశూల ముసలశక్తితోమరంబులు పుష్పక విమానముపయి జడివానవలెఁ గురిసి యందలి ప్రాసాదవేదికలను దోరణంబులను సుఖాసనంబులను జిందఱ వందఱ గావించెను. ఆవిమానము దేవనిష్ఠానుభూతము గావున క్షణములో యథాపూర్వమయ్యెను.

యమకింకరు లట్లు తమ తొలిపూనికను వ్యయించినంత రాక్షస సైన్యము చెలరేఁగి వృక్షశైలంబులను గొని జమునిసేనను డీకొనెను. ఉభయసైన్యమట్లు పరిఘూర్ణించి బాహాబాహి, ముష్టాముష్టి తీవ్ర యుద్ధము పెద్దయుం దడ వొనర్చెను. కాలునిభటుల వ్రేటులకు నసుర

రాజమంత్రులు శోణితదిగ్ధాంగులైరి. రాక్షసవీరహతులకు దండధరుని మొనయెల్లఁ బిండీకృతమయ్యెను.

శమనకింకరులు కొందఱు దశాస్యుని దాఁకి వానిపయి శూల వర్షము గురిపించిరి. రావణుఁడు జర్ఝరీకృతాంగుఁడై నెత్తుట జొత్తిల్లుచుఁ బూచిన యశోకమువలెఁ దోఁచియు లేశమాత్రముగూడ చలింపక కోపాగ్నులఁ బఱచుచు నస్త్రబలము నాశ్రయించి శూలగదాప్రాసంబులను, శక్తితోమరముసలంబులను, వివిధసాయకంబులను, శిలా వృక్షంబులను యమయోధులపైఁ గుమ్మరించెను. వారు ప్రత్యస్త్రముల చేత వానినెల్లఁ జూర్ణమొనర్చి మేఘంబులు పర్వతముమీఁద నట్లు రావణునిపయి వ్రాలి భిండివాలంబులతో శూలంబులతో మర్దించిరి. సురవైరి కవచము వ్రీలెను; వానికిఁ బ్రత్యంగమునుండి రక్తము చిమ్మ సాగెను. అంత లంకేశ్వరుఁడు విమానమునుండి దిగి శరచాపంబులు గొని యంతకునివలెఁ గ్రాలుచుఁ బగఱ నదిల్చి పాశుపతాస్త్రంబును సంధించి శంకరుఁడు త్రిపురంబులపయిఁబోలె యమచమూపటలంబు మీఁద వదలెను. ఆ దివ్యాస్త్రము విధూమజ్వాలామండలాకృతిఁబొల్చి నిదాఘసమయంబునఁ గార్చిచ్చు కీకారణ్యంబునుబోలె విరోధివరూ థినీచయంబునెల్ల బూతి యొనర్చెను.

స్వబలనాశమును శత్రువిజయంబును యముఁడు చూచి కనలుచు రథ మారోహించెను. కాలదండము మూర్తిమంతమై యగ్నులు రాల్చుచు వాని ప్రక్క నిలిచెను; కాలపాశము రూపుదాల్చి యొక ప్రక్క చేరెను; ముద్గరము సాకృతితో ధగధగమండుచుఁ గొలువు దీఱెను. ముజ్జగంబులు భీతిల్లెను. వాగెలను సడలించిరి; రథాశ్వంబులు నింగి కెగసి క్షణములో రణరంగమున నిల్చెను. మృత్యుసమాయుక్తమై మహావికృతముగానున్న యయ్యరదంబును గాంచి రాక్షసరాజసచివులు భయార్దితులై నిలువనోపమని పలుకుచుఁ బలుదెసలు పట్టిరి. దశ గ్రీవుఁడు మాత్రము చలింపక నిలిచెను.

యముఁ డంతట శక్తితోమరంబులఁ బఱపెను. రావణుఁడు వానినెల్ల మార్గమధ్యంబునఁ దునిచి యెదిరి రథముమీఁద శరవర్షముఁ గురిపించెను. సమవర్తి యందులకుఁ గ్రోధమూర్తియై యసురయురంబున మహాశక్తిని వైచెను. రావణుఁడు శల్యపీడితుఁడయ్యుఁ బ్రతిక్రియ నేరకుండియు సంగరక్షోణి విడనాడక నిలిచి యేడుదినంబులు పోరి యెట్ట కేలకు స్మృతి దప్పెను. వానిని రణభూమినుండి దొలఁగించి సేదతేర్చిరి.

అతఁడు సుంత దిటవు తాల్చి మగుడ డీకొనెను. యమరావణులకు ఘోరయుద్ధము పొసఁగెను. ఒకరును వెనుదీయరైరి. వారియుద్ధంబున లోకప్రళయ మగునట్లు దోఁచెను. రావణుఁడు దంభోళిఁబోని చాప దండంబు గ్రహించి యంపవానఁ గురిసి యాకాశమెల్ల నిరవకాశ మొనర్చి మృత్యువుపయి నాల్గువిశిఖంబులు ఉవ్వి సూతుని నేడమ్ముల నొంచి వివిధసాయకంబులతో యముని మర్మంబులు గాడనేసెను. జముని నోటనుండి కోపాగ్ని జ్వాలాభీలమును ధూమసహితమునై వెడలెను. మృత్యువును గాలమును మహాసంరబ్ధులైరి. అందు మృత్యువు మునుపడ వచ్చి చేదోయిఁ గీలించి, 'దేవా, ఇతని నీఁక మననిచ్చుట పాడిగాదు; అనుజ్ఞయిమ్ము; ఈపాపిని బూది యొనర్తు; హిరణ్యకశిపుఁడు, నముచి, శంబరుఁడు, విసంధి, ధూమకేతువు, జవి, విరోచనుఁడు, దంభుఁడు, వృత్రుఁడు, బాణుఁడు మున్నగు రాక్షసవీరుల నెందఱనో గావుగొంటిని; రాజర్షులుగాని, గంధర్వులుగాని, దైత్యయక్షులుగాని, నాదృష్టి సోఁకి మనినవారు లేరు. నాచూపు పాఱినంతనే మహీతలంబు గూడ పర్వత సరిద్ద్రుమంబులతోడ మహార్ణవములతోడ రూపుమాయును. ఈకూళ యననెంత ? నాయీ సహజశక్తికి క్షణముసేపు ఆటవిడుపగుఁ గాక' అని వేడెను.

ధర్మరాజవ్వచనంబులు విని మృత్యువును వారించి కాలదండముఁ జేతఁబూనెను. కాలపాశము విజృంభించెను; ముద్గరము మునుగాళ్ళ నుండెను. ప్రాణిలోకమెల్లఁ దల్లడిల్లెను. జ్వాలోగ్రమై లోకదహనోత్తేజంబునఁ గ్రాలుచున్న యాదండంబును గాంచి రాక్షసులు మహాభయార్తులై రణరంగముఁ బాసి పఱుగులెత్తిరి. సంగరావలోకనార్థము వచ్చి మింటనున్న సురదేవర్షులును దదితరులను భీతులై కలంకఁ బాఱిరి. యముఁడు కోపకరాళుఁడై యాదండంబును గిరగిరఁ ద్రిప్పి దశాననునిపై వదలనుండెను.

అత్తఱి బ్రహ్మ తటాలున నటఁదోఁచి, 'వైవస్వతా, శమింపుము, శమింపుము. ఈ యమితవిక్రమము వలదు. నీదండ మమోఘము. దానిని వదలితివేని ముల్లోకంబులు రావణునితోడ నామావశిష్టము లగును. దీని నెదిరింప నేరికిఁ దరముగాదు. మృత్యువును దోడుగాని నేను దీనినిఁ దొల్లి సృష్టించితిని. సౌమ్యా, ఇది వ్యర్థము గారాదు. అట్లగునేని నాసంకల్పము వృథవోవును. దీనిని వదలితివేని దశాస్యుఁడు చచ్చును; అట్లయినచో వానికి నాయిచ్చిన వరములు కల్లయగును.

ఎట్లు విచారించినను మహానర్థకము దాపరింపనున్నది. నామాటఁ గాపాడక నీకుఁ దీఱదు. కావున నీవు దీని నుపసంహరించి నాకోర్కి సేయు' మనెను. యముఁడంతటఁ దనచేతిని విడువనున్న దండంబును దటాలున నాఁపివైచి, 'స్వామీ, మీయాజ్ఞఁ బాటింతు; పాటింపక తప్పదు. ఈ కాపురుషుఁడు రణార్థియై వచ్చెను. వీనిని జంపనేని యితని యెదుట నుండనొల్ల' నని పలికి యంతర్హితుఁ డయ్యెను. దశకంఠుఁ డది గాంచి యముని నోడించితి నని సింహనాదము లొనర్చుచు నప్పురము వదలి పోయెను. నారదుఁడది యెల్లఁజూచి దేవతలను బ్రహ్మను గూడి త్రిదివంబునకుఁ జనెను.

రసాతల దండయాత్ర

రావణుఁ డట్లు రణశ్లాఘియై మారీచాదులను వెదకుచుఁ బోయెను. వారు తమ తేఁడు జర్ఝరీకృతాంగుఁడై నెత్తుట జొత్తిల్లుటకు విషాదమును నతఁడు యముబారినుండి. తప్పివచ్చినందులకు విస్మయము నంది వాని నభినందించిరి. దశగ్రీవుఁడు వారినెల్ల రథముమీఁద నెక్కించుకొని పయోనిధిఁ జొచ్చి రసాతలమునకుఁ జని యందు వాసుకిపాలితమైన భోగవతీపురము డాసి యట నాగుల నోడించి లోఁబఱచుకొని, యందుండి తరలి మణిమయపురంబుఁ జేరి తదధీశులైన నివాతకవచు లనెడి దైత్యులను బోరునకుఁ జీరెను. వారును డీకొనిరి. దైత్యరాక్షసులకు వీడనిపో రొక సంవత్సరము జరిగెను. ఎవరికిని జయాపజయములు గలుగవు. వారి సంగ్రామక్షోభకుఁ బ్రపంచమెల్ల గగ్గోలుపడెను.

అంతలోన విరించి యటకు వచ్చి నివాతకవచులను బిలిచి, 'ఈ రావణుఁడు సురాసురుల కెల్ల నజేయుఁడు. మీరు నట్టివారలే. కావున మీకుఁ గలహము వలదు. ఉభయులును మైత్రిమై నుండుటొప్పు. సుహృదులు సర్వార్థములందు నవిభక్తబుద్ధి వర్తింతురు. మీరు నట్ల యుండఁబోలు' ననెను. అందులకు వా రియ్యకొనిరి. రావణుఁడు వారితో నగ్నిసాక్షికముగా మైత్రి యొనర్చి స్వపురంబునఁ బోలె నచట నొక్క సంవత్సరపర్యంతము సమస్తభోగము లనుభవించి పెక్కుమాయలు వారివలన నేర్చి యనంతరము యశ్మనగరమునకుఁ జని యటఁ గాలకేయులతోఁ బోరి వారినిఁ బరిమార్చి, మఱఁదియనియేని వెనుదీయక శూర్పణఖాభర్తను విద్యుజ్జిహ్వునిద్రుంచి నాల్గునూర్ల దైత్యులను హరించి వరుణాలయమువంక మరలెను.

వరుణుని జయించుట

వరుణపురము పాండుర మేఘంబులవన్నెఁ దన్ని యపరకైలాసమో యన భాసిల్లుచుండును. రావణుఁ డాపట్టణమును డాయఁ బోయి యట క్షీరధారలు గురియుచున్న సురభిని జూచి, 'ఏయావుపాలతో నిండుట వలన సముద్రమునకు క్షీరాబ్ధి యనుపేరు వచ్చెనో, ఏగోవువలన సాక్షాత్పరమశివుని వాహనము జనించెనో, ఏయావు పాలకడలిలో జనించుటఁ జేసి చంద్రుఁడు శీతకరుఁ డయ్యెనో, దేని నురువు ద్రావి పరమర్షులు జీవింతురో, దేనివలన నమృత ముత్పన్నమయ్యెనో, సురులకు స్వధ యేది గూర్చునో, యా ధేనురత్నంబునకు నతఁడు ప్రదక్షిణ మొనర్చి చనిచని, నానావీరసంరక్షితంబును జలధారాశతాకీర్ణంబును శారదాభ్రనిభంబును నిత్యప్రహృష్టమునైన వరుణుని గృహోత్తంబును జొచ్చి బలాధ్యక్షులను దునిమి, 'యుద్ధార్థియై రావణుఁడు వచ్చియున్నాఁడు. యుద్ధ మొసఁగుటో జితోస్మి యనుటో రెంట నొకటి జరుగవలయును. ఈసంగతి మీ ఱేనికి వినిచి రండు' అని యందున్నభటులతోఁ జెప్పెను. అంతలోన వరుణుని పుత్త్రులును, పౌత్త్రులును గోపుష్కరులనెడి నాయకులతోడఁ గూడి వచ్చి రావణుని దాఁకిరి. ఇరుపక్షములవారికి మహాదారుణమును రోమహర్షణము నైన సంగ్రామము జరిగెను. వారుణబలమెల్ల క్షణములోఁ గూలెను. నేలమీఁదనుండి తామును మింట విమానస్థుఁడై రావణుఁడును యుద్ధ మొనర్చుటవలనఁ దమబలము నశించెనని వారుణులు తలంచి రథంబులెక్కి నింగికి నెగసి కదియఁబడిరి. వారికి దేవదానవయుద్ధమువంటి యుద్ధము పొసఁగెను. రావణుఁడు పావకసమాన శరంబువలన వ్రేటువడి మోము ద్రిప్పెను. వారుణులు మహాహర్షనాదంబులు గావించిరి.

దశగ్రీవుఁడు ధర్షితుఁ డగుట మహోదరుఁడు చూచి చావునకుఁ దెగించి గదఁగొని వరుణపుత్త్రులను గుదియలుపడఁ గొట్టి సింహనాద మొనర్చెను. వారు రథాశ్వసారథులను గోల్పోయి నేలఁబడి దెప్పఱిలి సహజబలంబు పేర్మి మగుడ నింగి కెగసి విల్లులెక్కువెట్టి శరపరంపరల మహోదరునిఁ జీల్చి చెండాడి, రావణుని గదిసి వజ్రకల్పంబులగు నిశిత సాయకంబుల వానిని గప్పివుచ్చిరి. దశగ్రీవుఁడు క్రోధమూర్ఛితుఁడై కాలాగ్నికరణి వెలుఁగుచు మహాఘోరాస్త్రంబులను దండోపతండంబులుగ సారించి వారిమర్మముల నెల్ల గాడనేసి, ముసలంబులతో, భల్లంబులతోఁ బట్టసంబులతో శక్తిశతఘ్నితోమరంబులతోఁ దదీయ

లను జీకాకుపఱచెను. ఆ వ్రేటులకు వారెల్లరు నేలఁగూలి జంబాల మగ్నమైన యరువదియేండ్ల కుంజరంబులవలె లేవలేక తల్లడిల్లసాగిరి. వారిదురవస్థఁ జూచి తదీయులు వచ్చి వారినెల్ల నిండ్లకుఁ గొనిపోయిరి.

అట్లు రావణుఁడు వారుణులను గావించి సింహనాద మొనర్చి, 'ఏఁడీ వరుణుఁడు?' అనెను. అంతలోన వరుణునిమంత్రి ప్రభాసుఁడనువాఁడు వచ్చి, 'రాజా, జలేశ్వరుఁడు గాంధర్వమును వినుటకై బ్రహ్మలోక మేగియున్నాఁడు. ఆయన యిందు లేఁడు. నీకీ వృథాయాస మేల? వానిసుతులు పరాజితులైరి' అనెను. రావణుఁ డంత తన జయంబును వీటఁ జాటించి వరుణాలయమును వదలి సచివులతోడ విమానము మీఁద లంకాభిముఖుఁడై చనెను.

నానా స్త్రీలను జెఱపెట్టుట

రావణుఁ డట్లు చనుచుండఁగా మార్గమధ్యంబున రూపవతులైన రాజకోమలీమణులును, ఋషికన్యకలును, దేవతాంగనలును, గంధర్వకాంతలును వాని కంటఁబడిరి. అతఁడు వారినెల్లఁ గేశబంధములు పట్టి బలాత్కారముగా నీడ్చి విమాన మెక్కింపసాగెను. ఆ యింతులకై వారియాత్మబాంధవు లెందఱో రావణు నెదిర్చి ప్రాణంబులు గోల్పోయిరి. ఆ లలితాంగులు తమ విపద్దశకై దుఃఖబాష్పంబులు గార్చుచు మహారోదన మొనర్చిరి. వారి యశ్రుధారాప్రవాహం బవ్విమానంబును ముంచివైచునో యనఁ దోచెను. లతాలలితాంగములతోడఁ బూర్ణచంద్రముఖంబులతోడఁ, బీనపయోధరంబులతోడ, వజ్రవేదిమధ్యప్రభలతోడ, దీర్ఘకేశపాశములతోడ దీపించుచున్న యా నవలామిన్నలు శోకదుఃఖభయత్రస్తలై విహ్వలింపఁగా వారి నిశ్శ్వాసవాతంబున నవ్విమానము సందీపితమై మహాగ్నికుండమువలె నుండెను. కరిణీచయము సింహావశమైనట్లుగా వారు రావణునివశమై గావించిన విలాపము లిట్టివనరాదు. 'అయ్యో! ఈకూళనన్ను భక్షించునో' యని యొకతె యేడ్చెను. 'కటా! ఈరక్కసుఁడు నన్ను గడికండలు జేయునో' యని యొకతె విలపించెను. 'హా! శోదరా! నీచెల్లెలిగతి యిట్లయ్యె' నని యొకతె వందురెను. 'జననీజనకులారా! నాకై వగచి వాడి నశింతురా!' యని యొకతె పల్లటిల్లెను. 'మృత్యుదేవతా! నీకు సాష్టాంగము. ఈ దుఃఖభాగినిని హరించి మానముఁ గాపాడు' మని యొకతె దుఃఖంచెను. 'అయ్యో! సూర్యోదయము నక్షత్రంబులనువలె నీరక్కసుఁడు

మా రూపుమాపవచ్చెను. పరవధోపాయంబుల నిరంతరము రంజిల్లు నింతపాపాత్ముఁడు మఱియొండు గలఁడా!’ యని యొకతె యడరెను. కొడుకులను దలఁచి యొకతెయు గూతును దలఁచి యొకతెయు మిగుల కుమిలి యేడ్చిరి. వారి యెడరునకు మేర గాన్పింపదయ్యెను.

అట్లు వారు పెద్దయుండడవు దుఃఖించి, ‘కటా! ఈ రాక్షసుఁడు దుర్వృత్తమే నిజాచారముగా గ్రహించెను. ఇతనికి లజ్జ యను మాటే గలుగదు. పరదారాభిమర్శనము పాపకర్మమగునేని, మా సతీత్వ ముడివోదేని యీదుర్మతి మాయట్టి సతీమణికారణంబున నశించుగాక’ యని యేకగ్రీవమున శపించిరి. దేవదుందుభులు మ్రోసెను. పుష్పవృష్టి గురిసెను. రావణుఁడు తేజోహీనుఁడయ్యెను.

సోదరీ నిరసనము

అట్లయ్యును రావణుఁడా శాపంబులఁ జెవిఁ బెట్టక వారినెల్ల హరించి తెచ్చి లంకానగరముఁ జొచ్చెను. అతఁడు వచ్చిరాకమున్న వాని చెల్లెలు శూర్పణఖ బోరున నేడ్చుచు వానిపాదముల వ్రాలెను. అతఁ డామెను లేవఁదీసి సాంత్వనంబులు పలికి, ‘అమ్మా, సంగతియేమి’ యని యడుగఁగా ఆ రక్కసి కన్నీరు మున్నీరుగాఁ గార్చుచు, ‘రాజా, నీ వలన విధవనైతిని. కాలకేయులతోడ నా భర్తను గూడ హరించితివి. కటా! సోదరుఁడే నా సౌఖ్యములనెల్ల దూర్వారపట్టుటయ్యెను. ఇట్టి దెందేనిఁ గలదా? ఈ సేఁతకు లజ్జింపవా?’ యని కఠోరంబుగాఁ బల్కెను. రావణుఁ డా చెల్లెలి నోదార్చుచు, ‘అమ్మా, వగవకు. నీ కెందును భయముండదు. దానమానప్రసాదంబుల నీకుఁ బరితోష మొనర్తును. వీరులు రణరంగమందు వివశులై వర్తింతురు. చావు బ్రదుకులు తలంపరు. జయకాంక్షయే వారికిఁ బ్రధానమై యుండును. సంగ్రామమునందుఁ దనవారు పరులు ననెడి వివక్షకుఁ దడవుండదు. నా జామాత యని యెఱింగియు నట్లొనర్తునా? అలాగు నీవు తలంప వచ్చునా? సోదరీ, అనివార్య మశోచ్యము. దానికై వగవనేల? ఇఁక నీకేది మేలో యది యొనర్ప సంసిద్ధుఁడను. మన పినతల్లికొడుకు ఖరుఁడు గలఁడు. అతఁడు చతుర్దశరాక్షససేవితుఁడై దండకారణ్యంబున వసింప నున్నాఁడు. వానికడ సుఖముండుము. నీయాజ్ఞ నతఁడు శిరమున దాల్చును. ఎందును నీకచటఁ గొదువ యుండదు. ఖరునకు బలాధ్యక్షునిగా దూషణుని నియమింతును. వాఁడును నీకోరిన యుపచారము

లొనర్చు'నని పలికి యట్లొనర్చెను. శూర్పణఖయు వారివెంటఁ జని యందుండెను.

రావణ శుక్రాచార్యుల సంభాషణము

రావణుఁ డట్లు చెల్లెలిని బుజ్జగించి పుచ్చి కుమారుని మేఘనాదునిఁ జూడఁగోరి యతఁడు నికుంభిలావనమున నుండుట విని యటకుఁ జనెను. అత్తఱి మేఘనాదుఁడు మహాయజ్ఞ మొండు సంకల్పించి తీవ్రవ్రతముఁబూని కృష్ణాజినముఁ గట్టి కమండులువుఁ దాల్చి శిఖాధ్వజుఁడై యూపశతాకీర్ణమును జైత్యోపశోభితము నైన జన్న మొనర్చుచు భయావహుఁడుగా నుండెను. లంకేశ్వరుఁడు సుతునిఁ గవుఁగిటఁ గూర్చి, 'నాయనా, సంగతియేమి?' యని ప్రణయపూర్వముగాఁ బలుకరించెను. శుక్రాచార్యుఁడు మాటనందుకొని, 'రాక్షసేశ్వరా, నీ సుతుఁడు అగ్నిష్టోమము అశ్వమేధము రాజసూయము గోమేధము వైష్ణవము మున్నగు యాగము లొనర్చుటయగాక దుష్కరమైన మహేశ్వర యజ్ఞమున ముక్కంటిని మెప్పించి వానివలన ననన్యసాధ్యములైన వరంబులఁ బడసెను. ఎట్టి వరంబు లందువా? అంతరిక్షచరమైన దివ్య రథమును సంపాదించెను. అది మనోరథమువలెఁ గామగమై తన రారును. మఱియుఁ దామసి యను మాయను గూడఁ బడసెను. దాని ప్రభావంబునఁ దలఁపుతోడఁ గటికచీఁకట్లు వ్యాపించును. దాని బలంబున నీ సుతుఁడు గగనచరుఁడై యెవ్వరికి గోచరింపకుండి పోరు సల్పును. ఇవియునుంగాక యక్షయతూణీరంబును శరచాపంబులను శత్రువిధ్వంసకరమగు మహాస్త్రంబును గూడ గ్రహించెను. యజ్ఞ సమాప్తికై నీరాక చూచుచున్నాఁ' డనెను.

రావణునకు విభీషణుఁడు హితంబు చెప్పుట

ఆ వృత్తాంతమెల్ల రావణుఁడు విని ముఖము చిట్లించి, 'ఇంద్రాదులు మనకు శత్రువులు. వారిని బూజించితిరి. ఇది సరిగాదు. మించిన పనికిఁ జింతయేల? నాయనా, ఇఁక రమ్ము. ఇంటికిఁ బోద'మని సుతుని విభీషణుని వెంటఁగొని నగరు జొచ్చి పుష్పకవిమానమందు బాష్ప గద్గదలైయున్న సుదతీచయము నందుండి దింపెను. వారిని జూచినంతనే విభీషణునకు లంకేశ్వరుని దుష్టభావము స్పష్టమై మేరలేని దుఃఖము గలిగెను. అతఁడు శోకకోపంబులఁ బట్టనోపక, 'అన్నా, యశస్సు

అర్థము కులము—ఈ మాటికి ముప్పు దెచ్చునట్టి యకృత్యములు నీవొనర్పనగునా? అయ్యో! వీరికై తదీయజ్ఞాతుల నెందఱఁ జంపితివో గదా. కటా! కర్మఫల మెన్నడును దప్పదు. కావుననే మధుఁడు మన కుంభీనసిని హరించి నీకుఁ దీఱని యవమానమును మూటఁ గట్టెను.' అని పలికెను.

రావణుఁడది విని, 'ఏమి! మధుఁడు కుంభీనసిని హరించెనా? ఎవఁడువాఁడు' అని కోపస్ఫూర్తి దీపింప నడిగెను. నావుడు, 'అన్నా, మేఘనాదుఁడు యజ్ఞముం దవిలి యుండెను. కుంభకర్ణుఁడు నిద్రావశుఁడై యుండెను. నేను దపఃపరుఁడనై జలాంతరమందుంటిని. అత్తరి మధుఁడు వచ్చి రాక్షసశ్రేష్ఠులైన నీ మంత్రులఁ గొందఱను సంహరించి నీ యంతఃపురమున నిద్రించుచుండిన కుంభీనసను మన పెదతాత మాల్యవంతుని దౌహిత్రి నపహరించెను. ఆ సంగతి తర్వాత వినియు మిన్నకుంటిని. ఏలయందువా? యుక్తవయస్సు వచ్చిన కన్నెను దగువరునకుఁ గూర్చుట యామె సోదరులకుఁ దప్పనివిధియై యున్నది. ఆపని మన ముపేక్షించితిమి. తత్ఫలముగానో నీ దుర్వృత్తి ఫలముగానో యిట్టిది సంభవించెను. పాపఫలము తప్పదుగదా' యనెను.

బడబాగ్నికి సముద్రమువలె రావణుఁ డాత్మకోపంబునకు నుడ్డుడికి, 'రావణవిర్భయుఁడైన యాతుంటరి యిఁక మనరాదు; నేఁడే వానిని వధించి సురలోకంబుపయి దాడి వెడలుదుఁగాక. రథమును దెమ్ము. కుంభకర్ణాది నిశాచరశూరులు నానాప్రహరణాయుధసన్నద్ధులై తరలుదురు గాక' అని యాజ్ఞాపించెను.

రాక్షసులు వేయియక్షౌహిణులు నానాప్రహరణంబులు గైకొని యుద్ధాభిరతులై వెడలిరి. మేఘనాదుఁడు దుముదారుదారయై నడచెను. రావణుఁడు సేనామధ్యభాగంబునఁ బ్రచండ మార్తాండునిభంగిఁ దేజరిల్లెను; కుంభకర్ణుఁడు దళపృష్ఠభాగము ననుసరించెను. నేల యీనినట్లు ఖరంబులును నుష్ట్రింబులును హయంబులును దరలెను. చమూధూళికి నాకాశమెల్ల నిరవకాశమయ్యెను. విభీషణుఁడు మాత్రము లంకయందే నిలిచి ధర్మము లాచరించుచుండెను.

రావణుఁ డట్లు తరలి మధుపురము చేరినంత వానిరాక కుంభీనసి విని యతనితలంపు నూహించి భయవిహ్వలయై మునుముందు పోయి రాక్షసేశ్వరుని పాదంబుల వ్రాలెను. దశగ్రీవుఁ డామెను లేవఁ దీసి,

'అమ్మా, భయము వలదు. ఏమి వలయునో చెప్పు'మన, 'అన్నా కులస్త్రీలకు వైధవ్యమునకన్న మించిన కష్టము లేదు. పతిభిక్ష యొసంగుము. నా ప్రార్థనఁ ద్రోయరాదు. భయము వలదంటివి; కోరినది యిత్తు నంటివి. మాట దక్కించుకొనుము' అని వేడెను. రావణుఁ డామె ప్రణయమును విని, "ఏఁడీ నీభర్త? వానిని తోడ్తోడ నాకుఁ జూపుము; అతఁడు నా వెంట సురలోక జయార్థము వచ్చుఁ గాక. నీయందలి ప్రేమ నన్నుఁ గట్టివైచె' ననెను. కుంభీనసి బెదరు మాని మందిరాంతమున నిద్రించుచున్న మధువును లేపి 'నా యగ్రజుఁడు రావణుఁడు సురలోకజయాభిలాషియై వచ్చి నిన్ను సాహాయ్యముఁ గోరుచున్నాఁడు. బంధుమిత్ర పరివారముతోడ నీవు వాని ననుగ మించుట యొప్పు. స్నేహపాత్రుఁడైన నాయన్న నీ యాదరంబునఁ బరితోషించు'నని చెప్పెను.

మధు వంతటఁబోయి లంకేశ్వరుని యథోచిత మర్యాదలఁ బూజించెను. రావణుఁడు వానికి సంతసించి యారేయి యందే పుచ్చి తెల్లవాఱి బయలుదేరి కైలాసగిరి చేరెను. అంతలోనఁ బ్రొద్దు క్రుంకెను. వారచట విడిసిరి. కొంతసేపటికిఁ కైలాసకాంతి బిల్లగట్టి తోఁచెనో యనఁ జంద్రుఁ డుదయించెను. ప్రకృతి సౌభాగ్యములు రజనీకరకరశోభితములై హృదయంబుల నాకర్షింపసాగెను. కర్ణికా రవంబుల సొంపుఁ గదంబగహనంబుల పెంపుఁ బూచి బెడగారుచున్న పొందామరకొలకులసౌరు మందాకినీజలములతీరు మహోద్దీపకము లయ్యెను. రావణుఁడు విరాళికిఁ జిక్కి యటునిటుఁ బ్రచారముచేయుచు జంపకాశోకపున్నాగ వనాంతరంబులయందలి కిన్నరులగానము మేళము గాఁగ, మదరక్తాంతలోచన లగు విద్యాధరాంగనల కవుఁగిట పెనుగు లాటలఁ జిక్కి పల్కుచున్న తత్ప్రియుల ప్రియభాషణంబులు మంగళ వాద్యంబులుగాఁగ మదనకోదండఘంటానినదంబులోయన నొప్పు వియచ్చరాప్సరోజనకాంచీకింకిణీధ్వనులు తాళమానములుగాఁగఁ బవన తాడితములై వర్షించుపుష్పంబులను జల్లుచుఁ బుప్పొడి బుక్కాము లలఁదుచు నాకువీవనల నునుగాడ్పులు వీచుచు గగనకామినీమణి లేవెన్నెలపరికిణీదొడవి యా పర్వతరాజును సేవించుచుండుట చూచి మరలుగొని చంద్రునివంకఁ జూచి యూర్చి యూర్చి కృశింపసాగెను.

రావణుఁడు రంభను ధర్షించుట

అత్తఱిఁ గాంతామణి యొఱ్ఱ నవరత్నభూషణభూషితయై దివ్య చందన మలఁది మందారపుష్పంబులు సిగను ముడిచి నెత్తావిపూస రంబులు ధరించి భావాభావమగువలగ్నంబును మణిమయకాంచీదా మంబున బంధించి జలధరనీలవస్త్రంబును మేల్ముసుఁగు వైచి యాదారిఁ బోవుచుండెను. అకురశ్రీవలె నున్న యా హోయలుమిన్నను దశ గ్రీవుఁడు చూచి డాయఁబోయి తదీయరూపరేఖావిలాసంబులుచూచి,

'సీ. గండుమీలకుఁబుట్టి కాముబాణములతోఁగలసి యాడెడునట్టి కన్నుఁగవయు
బిసకాండములశిక్షఁబెఱిఁగి లేఁదీగల మెచ్చక యున్నట్టి మృదుకరములుఁ
జిగురులతో సంధిచేసి యంబుజముల పైనెత్తిచనునట్టి పదతలములుఁ
గలకంఠములచేతఁ గఱచినవిద్య వీణలకిచ్చునట్టి తిన్నని యెలుంగుఁ

నత్తెఱుంగున రేఖయు నవ్విధంబు
గఱువచందంబు నమ్మోయి కలికితనము
నట్టిచెన్ను నిత్తరళాక్షి యంద కాక
కలవె యొరులకు నెందేనిఁ దలచి చూడ॥'

అని తలపోసి కామవశుఁడై హితాహితంబులు గూడ పాటింపక యయ్యింతి కరముఁబట్టి, 'వరారోహా, ఎవతెవు? ఎటకేగెదవు? ఎవనికి భోగసిద్ధిఁగూర్తువు? ఎవని యభ్యుదయకాలము నేఁడు సమకూఱెను? పద్మోత్పలంబుల మెచ్చని నీవదనబింబము గురియుచున్న సుధామృత రసంబును నేఁడు పడయనోచిన పుణ్యాత్ముఁడెవఁడు? సువర్ణకుంభంబులఁ దలపించుచు నొండొంటి నొరసియున్న నీ పీనపయోధరములపయి వ్రాలి నేఁడు సుఖింపనున్న సుకృతి యెవఁడు? కనకచక్రప్రతిమంబులై స్వర్ణదామంబునఁ గట్టువడియున్న నీ జఘనము నెవ్వఁ డారోహించి స్వర్గారోహణభాగ్యంబును గన నున్నాఁడో గదా? కామినీరత్నమా! శక్రుని వరించితివో విష్ణుని గోరితివో అశ్వినుల వలచితివో చెప్పుము. నేనిందుండఁగా నన్ను గాదని వారికై పోనేల? తలోదరీ, ఈ శిలాతలం బున విశ్రమించి పథికశ్రమము వాసి చనుము. నన్ను మించినవాఁడు ముల్లోకములఁ గలుగఁడు. ఇదిగో దశాననుఁడు దోయి లొగ్గి నిన్ను యాచించుచున్నాఁడు. ముజ్జగంబులకుఁ బ్రభువైన యీ రావణుని లంకేశ్వరుని గూడి భువనత్రయంబును బాలింపుము' అని నిజప్రణయ మును దెలిపెను.

ఆ కాంతారత్నము గడగడ నడఁకుచుఁ జేదోయి కీలించి, 'అయ్యా! నా పేరు రంభ. నీవు నాకు గురుఁడవు. కోడలితో నిట్లాడఁ దగదు. పరధర్షంబునుండి నా బోంట్లను రక్షింపవలసిన నీవే యిట్లు పలికిన నిఁక మాకుగతి యెవ్వరు?' అని తలవంచి నిలిచెను. రావణుఁడు పులకితశరీరుఁడై, 'వగలాడీ, నీకు నేను మామ నెట్లగుదు? నా సుతుని బెండ్లాడితివా?' యనెను. 'రాక్షసేశ్వరా! బొంకుటగాదు. కుబేరుఁడు నీకు సోదరుఁడు. ఆయనపుత్త్రినకు నలకూబరునకు ప్రియురాలనై యుందును. ఆ లోకపాలసుతునకై సంకేతస్థానంబునకుఁ జనుచున్న దానను. ఒరులయందు నా మది దగులదు. నన్ను వదలుము. ఆ ధర్మాత్ముఁడు నాకొఱకు నిరీక్షించుచుండు. నీసుతుని యాత్మస్నేహ్యంబునకు నీ వడ్డుపడుట పాడిగాదు. సజ్జనుల దారి మేలగును. నాకు నీవు పూజ్యుఁడవు. నీకు నేను రక్షణీయ' నని వినయపురస్సరంబుగాఁ బలికెను. రావణుఁడు వెక్కసపునవ్వు నవ్వి, 'వగలాడీ, నాకుఁ గోడల నంటివి. ఇందులకు నవ్వవయ్యెడు. దేవలోకమర్యాద లెఱుంగనని తలంతువా? సురవేశ్యవు. దినమునకు నొకనిపొత్తు పడయుదువు. నీకులమునకే వావివరుసలు లేవు. నీపాతివ్రత్యప్రసంగ మిఁక జాలు' అని యయ్యచ్చరపూబోడిని శిలాతలంబునఁ బడవైచి బలవంతముగా రమించెను.

రంభ నలకూబరుని మొఱ విలపించుట

రంభ యెట్టకేలకు రావణుని గవుంగిటనుండి వదలఁబడి, కరీంద్ర క్రీడామథితతరంగిణివలె నాకులపాటు చెంది గాలికిఁ దూగాడు పూఁదీవె క్రియ నసియాడుచుఁ జిక్కువడిన మాల్యాభరణములతో నలకూబరు నొద్దకుఁ జని వానిపాదంబుల వ్రాలి లజ్జావ్యసనభరంబునఁ బలుకాడ నోపకుండెను. అతఁ డాప్రియురాలిదురవస్థను జూచి సంగతి యూహించి, 'ప్రేయసీ! పాదముల వ్రాలితివేల?' యనెను. రంభ నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు వడఁకుచుఁ గేల్దోయి గూర్చి యుదంతమెల్ల వినిపింపఁ దలచి, 'హృదయేశ్వరా! దశగ్రీవుఁడు సేనాసమేతుఁడై సురలోకముపయి దాడి వెడలుచుఁ గైలాసగిరితటంబున విడిసెను. ఆ సంగతి యెఱుంగక యీ మార్గమున నీ కడకు వచ్చుచుంటిని. ఆ కూళ నన్ను నిరోధించి బలాత్కరించెను. గలరూపు విన్నవించితిని. కామమోహితుఁడై యీ దుష్టుఁడు నా మాటలు వినకుండెను. నీ కోడల నంటిని; నీతులు పలికితిని; వేడుకొంటిని. ఏమి చేసినను వినక నన్నతఁడు బలవంతముగా

ధర్షించెను. నా యపరాధము సైరింప వేఁడుదు. అబలలగతి యిట్టిదే గదా' యని విలపించెను.

నలకూబరుఁడు రావణుని శపించుట

నలకూబరుఁడు కొండొకతడవు ధ్యానగతుఁడై సంగతియెల్ల నెఱిఁగి క్రోధాగ్ని దీపింప దోయిట జలము గైకొని యాపమించి యథావిధి ముఖాదికము స్పృశించి, "కళ్యాణీ, ఒల్లనినిన్ను బలవంతముగా నతఁడు ధర్షించెఁగదా. ఒల్లని యే యువతినేని యతఁ డికముట్టునేని తత్క్షణము వాని తలలు వ్రీలి యేడుతునియలై నేలఁ గూలుఁగాక" యని శపించెను. తథాస్తు అని తెలుపుటకో యన దేవదుందుభులు మ్రోగెను. బ్రహ్మాదులు హర్షించిరి. మునులు సెబాసనిరి. ఆ శాపవృత్తాంతమును రావణబంధితలై యున్న పతివ్రతామణులును కన్యారత్నములును కర్ణాకర్ణికగా విని మనస్తాపంబులు కొంత మాని స్వస్థచిత్తలైరి.

రావణుఁ డింద్రునిపయి దండెత్తుట

రావణుఁ డంత సురేంద్రలోకమార్గము ద్రొక్కెను. రక్కసుల రావములు సముద్రమథనధ్వనులను ధిక్కరించి వారిరాకఁ దెలుపుటకో యన మునుమున్న నాకలోకము ప్రాఁకెను. ఇంద్రుఁ డాసంగతి విని గద్దెమీఁదనుండి యులికిపడెను; కొలువున్న దేవతులముఖంబులు వెల్లబాఱెను; దేవస్త్రీలు భయవిహ్వలలై మానముకొఱకు ప్రాణంబులను ద్యజింప నుద్యుక్తలైరి. సురలోకమెల్ల గోడుగోడు మనెను.

ఇంద్రకృత శ్రీ మహావిష్ణుస్తోత్రము

ఇంద్రుఁ డేమియుఁ దోఁపక హుటాహుటి విష్ణువునొద్దకుఁ బోయి, (1) ఎవఁడు మొట్టమొదట విశ్వము నెల్ల సృష్టించెనో, ఎవఁడు సర్గానంతరం బావిశ్వంబు నెల్లఁ బోషించుచున్నాఁడో, ఎవఁడు తుట్టతుదకు విశ్వసంహర్తయగుచున్నాఁడో, ఇట్లు సృష్టిస్థితిసంహారములకు మూఁడింటికిఁ గర్తయగుచు నెవఁడు మూఁడురూపంబుల వెలుంగునో యట్టి బ్రహ్మవిష్ణుహరాత్మకుఁడవైన నీకు నమస్కారము. (2) కూటస్థుఁడవైన నాకుఁ ద్రైరూప్య మెట్లు పొసఁగు నందువా? ఆకాశమునుండి వచ్చు వర్షోదకము మొట్టమొదట నేకరసముగానే యుండును. అయిన నయ్యది ఊషరాది దేశంబులందుఁ బడి లవణాది రసాంతరంబును బొందుచున్నది గదా? అట్లే నిర్వికారుఁడవైన నీకు సత్త్వాదిగుణసంసర్గంబునం జేసి

బ్రహ్మాదిరూపంబులు గలుగుచున్నవి. (3) దేవా, నీవు అమేయుఁడవు అనఁగా అపరిచ్ఛిన్నుఁడవు; లోకమో పరిచ్ఛిన్నమైనదిగానున్నది. నీవో నిస్పృహుఁడవు, అనఁగా ఎట్టికోరికలేని వాఁడవు, అట్లుండియుఁ గోరినవారికిఁ గోరినకోర్కు లిత్తువు. నిన్ను జయించువారే లేరు; ఎల్లరను నీవు జయింతువు. అతిసూక్ష్మరూపివి; అట్లుండియు వ్యక్తమైన యీస్థూలరూపంబునకెల్లఁ గారణ మవుదువు. (4) స్వామీ, నీవు సర్వాంతర్యామివి గావునఁ బ్రతివ్యక్తిహృదయాంతరంబున నిత్య సన్నిహితుఁడవై యుందువు. అట్లున్నను నీరూపం బగమ్యముగావున నిన్ను దూరస్థునిగాఁ దలంతురు. నీవు పరిపూర్ణుఁడవును నిస్పృహావంతుఁ డవును గావున నీకెట్టి యభిలాషయు లేదు. దానంజేసి నిష్కాముఁడవు. అట్లుండియు మహాతపస్వివై యుందువు. దేనింగూర్చి తపస్సు చేయు చుందువో యూహింపరాదు. పరదుఃఖంబుల లేశమాత్రముగూడ సహింపలేని మహాదయాళుఁడవు. అట్లుండియు నిత్యానందస్వరూపుఁడవు గాన నెట్టి దుఃఖము నెఱుంగవు. పురాణుఁడవు గాని జరత్వము మాత్రము నీకులేదు. (5) స్వామీ, నీవు సర్వజ్ఞుఁడవు; నిన్ను మాత్ర మెవ్వరు నెఱుంగరు. సర్వములకుఁ గారణమై యుందువు. (6) దేవా, రథంతరాది సప్తసామంబుల నుపగీతింపఁ బడుదువు; సప్తార్ణవజలంబుల శయనింతువు; మఱియు సప్తార్చివదనుఁడవై విరాజిల్లుదువు, సప్త లోకంబులకుఁ బ్రభుఁడవై యుందువు. (7) దేవా, ధర్మార్థకామమోక్షంబు లనెడి నాల్గింటికి ఫలకమైన యేజ్ఞానముగలదో అది నీవేయై యున్నావు. కృతత్రేతాది చతుర్యుగకాల పరిణామంబును చాతుర్వర్ణ్యప్రచురశాలివి యునై యుందువు. ఈసమస్తము చతుర్ముఖుఁడవైన నీవలననే కలుగు చున్నది. (8) ఎవరు అభ్యాసబలంబున విషయాంతరములనుండి తమ మనస్సును నివర్తింతురో యట్టి యోగులు హృత్పుండరీకాంతంబున జ్యోతిర్మయ మూర్తివై యున్న నిన్ను మోక్షార్థము ధ్యానింతురు. (9) అజుఁడవు గావున నీకు జన్మములే లేవు. అట్లుండియు మత్స్యాది రూపంబుల గ్రహింతువు. నీవు చేష్టారహితుఁడవు. అట్లుండియు శత్రువు లను సంహరింతువు. నిత్య ప్రబుద్ధుఁడవు; అట్లుండియు యోగనిద్రావశుఁ డవై యుందువు. ఇట్టి పరస్పరవిరుద్ధచేష్టలు గల నీయాథార్థ్యంబు నెవ్వ రెఱుంగఁగలరు? (10) మఱియుఁ గృష్ణాదిరూపంబులెత్తి విషయాదుల ననుభవింతువు; నరనారాయణాదిరూపములు దాల్చి దుశ్చరమైన తపంబొనర్తువు. దైత్యులను మర్దించి ప్రజలను గాపాడుదువు. ఉదా

నీనుఁడవై యుందువు. ఇట్టి పరస్పరవిరుద్ధంబులఁ జేయ నీకన్న మఱి యెవరికి సామర్థ్యముగలదు ? (11) స్థితిహేతువులైన మార్గంబులను ఆగమాదులు బహువిధంబులఁ బల్కుచున్నను వానికెల్ల నీయందే సమన్వయము. ఎట్లందువా? గంగాది ప్రవాహంబులు వివిధంబులుగా భిన్నంబులై వచ్చినను తుదకు వానికెల్ల సముద్రమే శరణము గదా. (12) నీయందే యెవరు చిత్తంబును నిల్పుదురో, నీకే సర్వకర్మంబుల నెవరు సమర్పింతురో, యట్టి రాగరహితులకు నీవే మోక్షసాధనము. (13) దేవా, నీ మహిమంబు పృథివ్యాది ప్రత్యక్షప్రమాణంబుల ద్వారమున గమ్యమానమగుచున్నది. ప్రత్యక్షప్రమాణమైన పృథివియే అపరిచ్ఛేద్యమనగా ఆ పృథివికిఁ గారణభూతుఁడవై యప్రత్యక్షమూర్తివై యున్న నీవు అపరిచ్ఛేద్యుఁడ వని వేఱ చెప్పవలయునా? (14) స్వామీ, కేవలస్మరణమాత్రాననే నీవు నిన్ను స్మరించువానిని పవిత్రీకరింతువు. నీ స్మరణమే యింతఫల మిచ్చుచుండఁగా నీ దర్శన స్పర్శన భాగ్యము గన్నవానిగతి చెప్పవలయునా? (15) ఉదధిగర్భమందలి రత్నంబులనైనను సూర్యునికిరణంబులనైనను లెక్కింపవచ్చును గాని నీ చరిత్రలను లెక్కింప సాధ్యము గాదు. అట్టి అవాఙ్మానసగోచరంబులైన నీచరిత్రల సమగ్రంబుగా స్తుతింప నేరి తరము? (16) దేవా, నీవు పొందనిదిగాని పొందఁదగినదిగాని యేదియు లేదు. అట్టివాఁడవయ్యు నీ వవతారములు ధరింతువు. ఇట్టి నీజన్మకర్మములు కేవల లోకానుగ్రహార్థమేగాని వేఱుగాదు. నీవు పరమకారుణికుఁడవు గావున బరార్థ ప్రవృత్తి నీకుండుట వింతగాదు సుమా. (17) దేవా, నీ మహిమంబును గీర్తించి వాక్కు సంహృతమగుచున్నది. ఈ వచస్సంహరణము వాగ్వ్యాపారపరిశ్రాంతి వలననో గాక సమగ్రంబుగా స్తుతించుటకు శక్తిచాలకయో యగునుగాని నీ గుణములపారము ముట్టి గాదు. ఓ దేవా, శరణు; శరణు; రావణుఁడు యుద్ధకాంక్షియై వచ్చి యున్నాఁడు; వాఁడు సహజబలశాలి; దానికి బ్రహ్మ వరములు తోడయ్యెను. పరమేష్ఠివచనంబు లమోఘంబులు. అందువలన భయపడుదు. నీదయ నూతఁగొని నముచిని వృత్రాసురుని బలిని నరకాసుర శంబరాసురులను రూపుమాపిన నాకితఁడొక లెక్కగాదు. దేవా, సచరాచర భువనత్రయంబునకు నీవే దిక్కు; లోకంబులను స్థాపించితివి, సురరాజ్యపీఠంబున నన్ను నిలిపితివి. మహాత్మా, జగంబులెల్ల నీవలనఁ బొడమి నీయందు నిలిచి తుదకు నీయందే యడఁగును. ఆజ్ఞయిమ్ము.

వేయేల? నీ చక్రాయుధము వానిని దఱుగు నందాఁక మాకు బ్రతుకులు లే''వని దీనాతి దీనస్వరంబున మొఱవెట్టెను.

శ్రీ విష్ణువు దేవేంద్రు నోదార్చుట

నావుఁడు, ''సురేశ్వరా, భయపడకు. సురాసురకోటి కితఁడు వధ్యుఁడు గాఁడు. చంపుమనా యనినఁ బరమేష్ఠివర మడ్డుపడుచున్నది. తద్వరబలోత్కటుఁడై వీఁడొనర్చు దుర్ణయంబులు వినరాకున్నవి. కొడుకన్ననో తండ్రిని మించెను. వీరిరువురిబాధలకు ముల్లోకములు తల్లడిల్లుచున్నవి. వీరితోడి నా యుద్ధమున కిది సమయము గాదు. తుదకు నేనే వీనికి మిత్తి నగుదు. ఈ మాట తప్పదు. వెఱపుమాని సురులతోఁగూడి వానికి యుద్ధ మొసంగుము, పొమ్ము' అని విష్ణువు చెప్పి వానినిఁ బంపెను.

దేవ దానవ యుద్ధము

సురసైన్యంబులు తలపడెను. వానిని గాంచినంతనే రాక్షసులు హర్షకోలాహలములు గావించి చెలరేఁగిరి. ఇరుదళంబులకు ఘోరయుద్ధ మొనరెను. దశగ్రీవుని మంత్రులైన మారీచప్రహస్తమహాపార్శ్వ మహోదరాదులును సుమాలియుఁ దమతమబలంబులతో రణక్షోణి ప్రవేశించి వాయువు మేఘంబులనువలె నిర్జరసైన్యంబును జించి చెండాడిరి. దేలతలసేనయెల్లఁ బాఱిపోవసాగెను.

అష్టమవసువు సావిత్రుఁ డనువాఁడు నిర్జరులదురవస్థఁగాంచి విక్రమించి రణాజిరము చొచ్చెను. వానికి నాదిత్యులును త్వష్టయుఁ బూషుఁడును దమతమ యోధాగ్రేసరులతోడ సాయపడిరి. దేవ రాక్షసులకు నిట్టి దనరాని పోరుజరిగెను. అసురులు నానా ప్రహరణంబులతో నమరులను వేలకొలఁదిగాఁ బడఁగొట్టి అంకెలువైచిరి. సుమాలి మఱియొక ప్రక్కఁ జేరి దేవబలంబును గగ్గోలు గావించెను. హతశేషులూపిరి యాడక దిక్కులు పట్టిరి. వారిని సుమాలి వెంబడించెను. సావిత్రుఁడదిగాంచి సుమాలిని దాఁకెను. వారిరువురయుద్ధము తలఁచిన నేఁడును మేనుపులకరించును. అట్లు పెద్దకాలము పోరుజరిగెను; ఎవరును వెన్నుజూపరైరి. సావిత్రుఁడు విజృంభించి నిశితాంబరంబులు వెదచల్లి వైరిరథంబును గూల్చి కాలదండమునుబోని గదాయుధముచేత సుమాలి శిరంబునఁ జఱచెను. ఆ వ్రేటునకు వానితల ప్రక్కలయ్యెను. వాని ఎమ్ములును శరీరమును నెత్తురుగుజ్జయ్యెను. వానిని గుర్తించుటగూడ

సాధ్యము గాకుండెను. వానిపాటునకుఁ బదనుచరులైన రక్కసులు గుండియలు ప్రీలి బిట్టఱచుచుఁ బాఱఁజొచ్చిరి.

సుమాలిపాటును రాక్షసుల యలజడియు మేఘనాదుఁడు గాంచి క్రోధపరీతుఁడై రథ మారోహించి ప్రళయాగ్నివలెఁ గ్రాలుచు దానవులను గ్రమ్మరించి సురసైన్యముఁ జొచ్చి కార్చిచ్చు కాననంబునుబోలె శరాగ్నుల దహింపసాగెను. నిర్జరులు వానిధాకకు నోర్వలేక విచ్చి పాఱఁజొచ్చిరి. ఇంద్రుఁ డంతమునుపడ వచ్చి, "భయపడకుఁడు; పాఱిపోకుఁడు, మరలుఁడు, మరలుఁడు. ఇదిగో నా కొడుకు రణముఁ జొచ్చుచున్నాఁడ"ని కేకలువైచి, తనసేనకు ధైర్యము గొలిపెను. అంతలోన వాని సుతుఁడు జయంతుఁడు మహాద్భుతకల్పితమైన రథమెక్కి యాహవోన్ముఖుఁ డయ్యెను. త్రిదశులును దెంపువహించి మరలి వానికిఁ దోడయిరి.

జయంత మేఘనాదుల యుద్ధము

జయంతమేఘనాదులకుఁ బ్రచండాహవము జరిగెను. అసురవీరుఁడు కనకభూషితాశుగంబులు వైచి జయంతసారథిని గోముఖుని నొప్పించెను. శచీసుతుఁడు రావణుసారథి నట్లే యొనర్చెను. మేఘనాధుఁడు క్రోధసమావిష్టుఁడై నేత్రగోళంబుల నిప్పులు రాల్చుచు శరవర్షముఁ గురిసి యింద్రసుతుని ముంచివైచి సురసైన్యంబుపయి శితధారాభయంకరములైన నానాయుధంబులు పఱచి మాయాబలము నాశ్రయించి పెంజీకట్లు గప్పెను. ఆ గాఢాంధకారములోఁ దమవారినిఁ బగవారిని గుర్తింపరాక యమరులు నిర్విణ్ణులై నిలిచిరి. రక్కసులుక్కుమీఱి యమరుల నెచ్చటివారి నచ్చటనే తఱిగిరి. మేఘనాధుఁడు వివిధాయుధములు పఱపి శచీసుతుని బహుప్రకారములఁ గలఁచెను. అతఁడు దిక్కు దోపకుండెను. జయంతుని దురవస్థను వాని మాతామహుఁడు పులోముఁడు చూచి హుటాహుటి వచ్చి యాచీఁకటిలో నెల్లరఁ గనుబ్రామి మనుమ నెత్తుకొనిపోయి సాగరాంతమున డాఁగెను. జయంతుని కానక సురసైన్యము వితాకు చెంది బరాబరియయ్యెను. రాక్షససైన్యమందు హర్ష నినాదంబు లుప్పతిల్లెను.

దేవేంద్ర రావణుల యుద్ధము

ఇంద్రుఁడు నిర్జరుల కలవరముఁగాంచి నిజసుతవినాశమును శంకించి యాహవముఁ జొచ్చెను. ఆదిత్యులును రుద్రులును వసువులును

సాధ్యులును మరుద్గణమును బురందరుని జుట్టి నిలిచిరి. మేఘంబులు ప్రళయగర్జలు గావించెను; వాయువులు నిర్ఘాతధ్వని వీఁచెను; భాస్కరుఁడు తేజంబును బాసెను; ఉల్కాపాతంబులు గురిసెను; వివిధ వాద్యంబులు బోరుకలంగెను.

అంతలోన రావణుఁ డాసంగతి విని విశ్వకర్మనిర్మితమహాభోగ విషజ్వాలాజాజ్వల్యమానస్యందనం బారోహించి దైత్యసేనాపరివృతుఁడై కుమారుని వారించి తానుఁ దలపడెను; దేవదానవులకు శస్త్రాశస్త్రి బాహాబాహి ముష్టాముష్టి భయంకరముగా నాజి వాటిల్లెను. కుంభకర్ణుఁ డొక ప్రక్క రణాంగణముఁ జొచ్చి చేఁజిక్కినవారి నొడిచి పట్టుకొని దంతంబులతోఁ గొఱికి భుజంబులతోఁ దాడించి కాలఁదన్ని పెక్కునిర్జరులను జంపివైచెను. రుద్రులు క్రోధసంమూర్ఛితులై శస్త్రాస్త్రంబుల నెడలేక ప్రయోగించి నిశాచరులను నుఱుమాడిరి. మరుత్తులొకవంక విక్రమించి నానాతీవ్రప్రహారణంబుల రేద్రిమ్మరులను గసిమసి చేసిరి. రక్కసులు కొందఱు కరచరణంబులు దెగి నేలఁగూలిరి; కొందఱు రథంబులక్రిందఁబడి నలిగి చచ్చిరి; కొందఱు వాహనంబులతోడ డొల్లిరి; గుఱ్ఱపురౌతులు కొందఱు తురంగములమీఁదనే మడిసియుఁ గాసెబలంబునఁ గ్రిందఁబడక యట్లే నీల్గుగొని యుండిరి; మఱికొందఱు భయపడి పఱచు నొంటెల త్రొక్కిళ్లకు నెత్తురుగుజ్జయిరి. రక్తంబులు వఱదలై పాఱెను. గృధ్రకంకంబులు రుధిరమాంసాతురములై గుంపులు గుంపులుగాఁ గూడెను.

నిశాచరబల మట్లగుట దశగ్రీవుఁడు చూచి మహోగ్రహోదగ్రుఁడై భూరిచాపంబును గైకొని ధనుష్టంకారము గావించి సురసైన్యము జొచ్చి నిశితభల్లంబుల వారిని నూర్లకొలఁది కూల్చి యింద్రునిదాఁకెను. పాకశాసనుఁడును మహాకోదండమును గ్రహించి దశదిశావిస్ఫారముగా జ్యానాదమొనర్చి యగ్నులంబోని శరంబుల వేనవేలు రావణునితలలు గుఱిచేసి వైచెను. దశకంఠుఁడును శక్రుని సంపవానలో ముంచెను. ఆ యోధాగ్రేసరుల బాణమండలము పర్వి నభోంతరాళమెల్లఁ గప్పాటం జేసి రవికిరణ ప్రసారమునకు సందు లేదయ్యెను. ఆ కారణంబున రణరంగమెల్ల నిరులుగప్పెను.

ఆ చీఁకటిలో సురాసురవీరులు బలోన్మత్తులై ప్రాణంబులకుఁ దెగించి పోరి యొండొరులఁ జంపుకొనిరి. ఎట్టకేలకు రాక్షసబలంబున దశాంశము మాత్రము మిగిలెను. రావణుఁ డందులకుఁ దీవ్రకోప మూని

బొబ్బరించి, "సూతా, సురలోక మెల్ల నేఁటితో నామాత్రశిష్టమగును. శత్రుసేనాంతరమునకు రథమును బోనిమ్ము. [illegible] ధనదుని దర్ప మొనర్చి, వరుణుని గావుగొని, యముని సమయించి, యమరులఁ బరిమార్చి జయలక్ష్మిని బడయునందాఁక మగలరాదు. జాగువలదు, పోనిమ్ము రథమును; ఈ నందనసీమ నుండి యుదయపర్వత ప్రాంతమునకుఁ దోలుము" అని భీషణస్వనంబున నాజ్ఞాపించెను. మాటతోడ సారథి వాగెను సడలించెను. హయంబులు చెంగలించి మనోజవంబున రథంబును గొని పోయి శత్రుమండలి మధ్యభాగంబున నిలిచెను.

దశకంఠుని నిశ్చయము నింద్రుఁడు గ్రహించి సమరక్షోణినున్న దేవతలనెల్లఁ గలయఁ జూచి, 'నిర్జరులారా, చూడుము, చూడుము. పర్వకాలంబున సముద్రంబును దరంగంబులట్లు రావణుఁడు నిజ సైన్యంబుతో వచ్చి సురపృతనను జొచ్చినాఁడు. వరదానబలంబున నితనికి మరణభయమే లేదు. ఏనిని జంప సాధ్యముగాదు. కావున నితని బట్టి బంధించుట మేలు. ఆప్రకార మొనర్చి జగత్త్రియంబునకు సుఖమును గూర్తు' నని చెప్పి యుత్తరభాగమున నున్న రావణుని దక్షిణకోణమునకుఁ బోయి యుండలి రక్కసుల పీఁచ మడఁపసాగెను.

రాక్షసేశ్వరుఁడు సురసేనామధ్యగతుఁడై యడ్డము వచ్చినవారి నెల్లఁ దునుమాడుచు నూఱుయోజనంబులు చనెను. అందాఁక నిర్జర సైన్యము వినష్టమై ధరాతలంబునఁ బఱచెను. ఇంద్రుఁడది దవ్వునుండి చూచి తెంపుచేసి దశాననుని ముట్టడించెను. ఆ వ్యూహకౌసల్యమునకు రావణుఁడు సంభ్రాంతుఁ డయ్యెను. దానవులును రాక్షసులును, 'చచ్చితిమి, చచ్చితిమి' అని హాహారావములు గావించిరి.

మేఘనాదుఁడు దేవేంద్రుని బంధించుట

ఆ కలకలము విని మేఘనాదుఁడు క్రోధమూర్తియై శతాంగ మధిరోహించి సురసైన్యముఁ జొచ్చి యీశ్వరప్రసాదలబ్ధమైన మహా మాయను బ్రయోగించి యెల్లరకన్నులు గప్పి యింద్రు దాఁకి శరవర్షముఁ గురిసెను. పాకశాసనుఁడు కటకటంబడి విల్లుపూని ప్రతిశరంబులు సంధించి వైరిని వెదకి యెందునుగానక, 'కటా! చేఁజిక్కియు నితఁడు మాయాబలంబునఁ దప్పించుకొనుచున్నాఁడు' అని చింతఁ గూఱి నిర్వీర్యుఁడువోలె నుండెను. రావణి విజృంభించి క్రూరనారాచంబుల మాతలిని వొంచి మహేంద్రునిపయి గుంభవర్షమట్లు నిశితభల్లంబులు గురిసెను. ఇంద్రుఁ డంత రథసారథులను వదలి యైరావత మెక్కి

విరోధిని వెదుక నారంభించెను. మేఘనాదుఁడు మాయాబలంబున నంతరిక్షమందే యదృశ్యుఁడై యుండి శక్రుని మాయాపరిక్షిప్తునిగా నొనర్చి నలువలంకులనుండి తీవ్రసాయకములు ఱువ్వి వానిని బరిశ్రాంతుని జేసి మాయాశక్తిచేతఁ గట్టివైచికొని పోయెను.

యుద్ధము మానుమని మేఘనాదుఁడు తండ్రికిఁ జెప్పుట

సురనాథుఁడట్లు కొనిపోఁబడుట యమరవర్గము చూచి, 'అహో! ఎవఁ డీమాయావి? ఎందును గానరాఁడు; మన ఱేడు మాత్రము బద్ధుఁడై జీవచ్ఛవమువలె వెంటఁ జనుచున్నాఁడు. ఇఁక మనబ్రతుకు లేల?' యని రోషావేశులై మైమఱచి రావణునిపయిఁ బడిరి. దశగ్రీవుఁడు నిర్జర గణార్దితుఁడై ప్రతియుద్ధంబునకు నోపకుండెను. తండ్రి యట్లు శరజర్ఝరీకృతాంగుఁడై నసిచెడి యుండుట మేఘనాదుఁడు చూచి, 'నాయనా, యుద్ధము విరమించి రమ్ము; జయలక్ష్మిని గ్రహించితిమి; మనసేనలను మరలింపుము; ముల్లోకముల ఱేఁడు పట్టువడెను; అమరుల దర్పంబు లడఁగెను; ఇఁక జగత్త్రయంబు నశాత్రవముగా నేలు' మని యనన్యదృగ్గోచరుఁడుగా నుండి పలికెను.

ఆమాటలు విని బృందారకులు రణముఁ జాలించిరి. నిశాచరపతి దీర్ఘనిశ్వాసము పుచ్చి, 'నాయనా, మనకులము నుద్ధరించితివి. నీ బలపరాక్రమము లిట్టివని సురేంద్రుఁడే చాటును. నీరథముమీఁదనే సుత్రాముని లంకకుఁ గొని పొమ్ము. మనసైన్యము నెల్లఁ గూర్చికొని నీయడుగులలోనే వత్తు' నని చెప్పెను. అతఁడట్లే యొనర్చెను. అంతలోన రావణుఁడు వచ్చి వీరుల నెల్ల నభినందించి వారివారి యిక్కువలకుఁ బంపెను.

దేవతలు బ్రహ్మకు మొఱపెట్టుట

దేవతలు తనవల్లభునిగతికిఁ బరమదుఃఖితులై ప్రజాపతియొద్దకుఁ బోయి, 'తండ్రీ! నీ వరబలంబున మాకీదురవస్థ సంప్రాప్తించెను. ఇంద్రుని బంధించి ముల్లెమూఁటగా రక్కసులు గొనిపోయిరి. లంకేశ్వరుఁడు మాకు వధ్యుఁడు కాఁడు. ఇంతలో మా యగచాట్లు తీఱవు. అతని కొడుకునకు మహేశ్వరుఁ డిచ్చినవరంబుల బల మింతనరాదు. మాయాబలవత్తరుని వానిని మేమేమి సేయఁగలము? ఎవనివరమువలన నింద్రునకు నిట్టిపాటు గలిగెనో యా వరదాతవు నీవే మమ్మిఁక రక్షింప నగు'నని సాగిలఁబడి మ్రొక్కిరి.

బ్రహ్మ రావణునకు వరంబులిచ్చి యింద్రుని విడిపించుట

ప్రజాపతి వారికెల్ల నూఱటపల్కి లంకానగరమునకుఁ బోయి మింటనుండి, 'వత్సా, రావణా, నీ బలమును నీ సుతుని కౌసల్యంబును మెచ్చితిని. విక్రమౌదార్యంబుల నీ కొడుకు నీకు సాటియో మిన్నయో చెప్పరాదు. స్వతేజోబలంబులచేత ముల్లోకములను గెల్చి నీ ప్రతిన నిలుపుకొంటివి. నేఁడు మొదలు నీ కొడుకు 'ఇంద్రజిత్తు' అనుపేర నొప్పును. ఇఁక నీ కెదురు గలుగరు. వేల్పులఁదేనికై వందురుచున్న యీ సురలకు సంతసముఁగూర్పు' మనెను. పరమేష్ఠి యట్లు చెప్పఁగా, 'దేవా, ఇంద్రుని వదలుమనుదువేని యమరత్వమును నాకుఁ బ్రసాదింపుము' అని యింద్రజిత్తు కోరెను. బ్రహ్మ యది విని, 'వత్సా, సర్వామరత్వ మెవ్వరికిని గలుగదు. 'జాతస్యమరణం ధ్రువ'మ్మని వినవా? అసాధ్యంబును గోరి ఫలమేమి' యనెను. 'అట్లగునేని వీతిహోత్రుని హవ్యమంత్రములతో నేను యజించుచో నయ్యగ్నికుండము నుండి రథాశ్వములు పుట్టి వచ్చుఁగాక. ఆరథముమీఁద నేనున్నంత కాలము నాకు రణాంగణంబున మృతి గలుగకుండుఁగాక. ఈ వరము ననుగ్రహింతువేని నీకోరినట్లు సేయుదు' నని యింద్రజిత్తు చెప్పెను. బ్రహ్మ సుంత యాలోచించి. 'వత్సా, అట్లే యగుఁబోమ్ము. హోమమును సంకల్పించి పరిసమాప్తి గావింపకమున్నె రణరంగముఁ జొత్తువేని నీకు వినాశము దప్ప'దనెను. అంత రాక్షసులు వజ్రిని విడిపించిరి. 'అహో! ఎల్లరుఁ దపస్సుచేత మెప్పించి వరములు పడయుదురు. ఇతఁడు విక్రమముచేత మెప్పించి వరములు పడసెగదా' యని యమరులు మేఘనాదుని బ్రశంసించిరి.

బ్రహ్మ యింద్రు నాశ్వాసించుట

ఇంద్రుఁడు తా ననుభవించిన యవమానంబునకుఁ గడుంగడు దీనతఁగాంచి పలుకనోపక యట్టె నిలిచెను. ప్రజాపతి వాని వగ గ్రహించి, 'అసురేంద్రా! దైన్యము వలదు. కర్మఫలము తప్పదు. నీ యీ దురవస్థకుఁ గారణము వినుము. తొల్లి నేను ప్రజలనెల్ల నేక వర్ణులుగా నేకరూపులుగా నొక్కభాష మాటాడు వారినిగా సృజించితిని. అందువలన వారిలోఁ బరస్పర మేర్పఱుపరాకుండెను. అది తలపోసి వారికంటె వైశిష్ట్యముగా సృజింప సంకల్పించి ప్రజల ప్రత్యంగమందలి గుణంబు లేరి యేరి గూర్చి యొకస్త్రీని పుట్టించి యా యింతికి అహల్య యను సార్థకనామ మిచ్చితిని. సార్థకనామ మెట్లందువా? హలమనఁగా

వైరూప్యము ; హలశబ్దభవము హల్యము ; హల్యము లేనిది యహల్య యగును. అట్లాపడఁతుకను గుణరూపవిశిష్టగా నిర్మించినతర్వాత, 'అహా! ఈ కళ్యాణి నెవనికిఁగూర్తునా ?' యను చింత వొడమెను. నీవక్కాంతారత్నమును జూచి యాత్మపద గౌరవమును భావించి, 'ఈ కన్నె నాకుఁ దక్క నన్యునకుఁ బత్ని కాఁదగ'దని మనసారఁ గోరితివి. తగినవరుని గానక నేనాయింతిని గొనిపోయి గౌతమర్షి యొద్ద నిల్లడ యుంచితిని. ఆ మహాత్ముఁడు మది చలింపక పెక్కేండ్లాపడఁతు కను గాపాడెను. వానిబుద్ధినైర్మల్యంబునకును దత్తపస్సిద్ధికిని మెచ్చి యా యింతిని వానికే పత్నిగాఁ గూర్చితిని. అది విని నీవు మాత్సరించి యా ముని యింటలేనితఱిఁ దదీయాశ్రమముఁ జొచ్చి యందు నగ్నిశిఖ వలెఁ దేజరిల్లుచుండిన యహల్యను గాంచి కామమోహితుఁడవై యా సుందరిని గూడి తిరిగి వచ్చుచుంటివి. నిన్నా ఋషి చూచి నీయకార్యమును గ్రహించి, 'కామమోహితుఁడవై హితాహితంబులు పరికింపక పరదారాగమన మొనర్చితివి గాన విఫలుఁడ వగుము. చోరుఁడవై నా యాశ్రమముఁ జొచ్చితివి గావున రణరంగమున వైరికిఁ జిక్కి బందివగుము. ఇఁకె నెవఁడు జారత్వ మొనర్చినను దత్పాతకంబున సగము నీకు దాపరించుచుండును. పదగౌరవంబునకుఁ గ్రుళ్ళితివి గావున నీ యింద్రపద మస్థిరమగుఁగాక. ఇంద్రత్వ మింతయొనర్చెఁ గావున నెవనికిఁగూడ నది యశాశ్వతమగుఁగాక' యని నిన్ను శపించి, 'దుర్భగా! ఇంద్రియలోలవైతివి గావున నసిచెడి యీయాశ్రమము పొంతనే పడియుండుము. ఏ నీరూపయౌవన సంపదలకు మురిసి యిట్లొన ర్చితివో యవి నీకేగాక లోకసామాన్యమగుగాక. నీ యుబుసుపోక లడఁగుఁగాక' యని యహల్యను దిట్టెను. వాసవా! అదిమొదలు స్త్రీలు సహజరూపవతులైరి. అహల్య యట్లు శాపదగ్ధయై చింతపడి పతి చరణంబుల వ్రాలి, 'నాథా! ఇంద్రుఁడు నీ రూపమున వచ్చి మోసగించెను. నా యజ్ఞానమును సైరింపు' మని గౌతముని బ్రార్థించెను. ఆ దయామయుఁడు కనికరించి, 'మానినీ! నీదురిత మింతనరాదు. దానినిఁ బోకార్ప నొరుల తరముగాదు. శ్రీమహావిష్ణు వొక్కఁడే యందులకు నోపును. ఆ భగవంతుఁడు ధర్మరక్షణార్థము రాముఁ డను పేర నిక్ష్వాకువంశంబున జనించి యిందు వచ్చును. అప్పుడు వాని పాదధూళి నీపయి సోఁకును. అంతట నీపాపము పరిహృతమగును; నీవు యథాపూర్వ మగుదువు. ఆమహాత్మునకు యథావిధి యాతిథ్య

యొసఁగి పరిశుద్ధవై నన్నుఁ జేరుదువు, పొమ్ము' అని శాపపరిహార మనుగ్రహించెను. ఇంద్రా ! సంగతి వింటివా ? కర్మఫల మెవ్వరికిని దప్పదు. నీ సుతునకై వగచుచున్నావు. అతఁడు సాగరాంతమున వాని మాతామహునియొద్ద సుఖమున్నాఁడు. సురేంద్రా, వైష్ణవయజ్ఞ మొనర్చి సర్వకలుషంబులు పాచికొని నాకమునకుఁ బొమ్ము' అని పలికి బ్రహ్మ యంతర్హితుఁ డయ్యెను. ఇంద్రు డట్లు గావించి స్వర్గలోకమునకుఁ జని యథావిధి సురరాజ్యంబును బాలింపఁ దొడఁగెను.

రావణ కార్తవీర్యార్జునుల యుద్ధము

రావణుఁడు వజ్రిని జయించి మాహిష్మతీపురముపయి వెడలెను. ఆనగరంబును గార్తవీర్యార్జునుఁ డను మహాతేజశ్శాలి శరకుండంబున నుంచిన వీతిహోత్రుఁడో యన నొప్పుచున్నవాఁడు పరిపాలించు చుండెను. ఆసమయంబున నతఁడు జలక్రీడావినోదియై సుందరీమణులను గూడి నర్మదానదికిఁ బోయియుండెను. రావణుఁ డాప్రోలు చేరి రాజ సచివులను బిలిచి, 'ఏఁడీ మీ ఱేఁడు ? రావణుఁడు యుద్ధార్థము వచ్చె నని యతనికిఁ దెలుపు' మనెను. 'రాక్షసేశ్వరా, మా రాజిందు లేఁడు' అని వారు చెప్పిరి.

రావణుఁడు నర్మదలో నీరాడి శివపూజ సేయుట

అంత రావణుఁడు వింధ్యపర్వతమునకుఁ బోయెను. ఆ నగేంద్రము భూమిని వ్రచ్చి పుట్టి తనయౌన్నత్యంబును జూపుటకుఁగా మిన్నొరయు చున్నదో యన నుండెను. దానిశిఖరంబులు సహస్రాధికమై రవి మార్గంబును నిరోధించుటకుఁగాఁ గొండలఱాయఁడు చాచిన బాహువులో యన నొప్పెను. ఆ గిరిగుహలు సింహశార్దూలాదిక్రూరసత్త్వంబులకు నిలయములై డాయరావయ్యెను. అందలి సెలయేళ్ళధ్వనులు నగాధిపుఁడు గావించు మహాట్టహాసంబులుగాఁ దోచెను. దేవదానవ గంధర్వులు తమతమప్రియలఁగూడి సలుపు వినోదక్రీడలకు నంతు మేర గలుగదు. స్ఫటికనిర్మలజలంబులు వాకలు గట్టి పాఱుచు శైలేంద్రుని పేరురంబునఁ గ్రాలు ముత్యాలహారముల పేరులోయన నొప్పెను. మఱియు నచ్చటి చఱియలు నాల్కలల్లార్చుచుఁ బడగలు విచ్చుచు ముడుచుచు బుస గొట్టుచున్న వివిధపన్నగములతో నిండి మహాభయంకరముగా నుండెను.

నర్మదానదం బా వింధ్యగిరియందుఁ బుట్టి పశ్చిమముఖముగాఁ బ్రవహించుచుండును. ఆ నదజలంబులందు మునుఁగుచుఁ దేలుచుఁ

గూయుచుఁ జక్రవాక హంస కారండవ జలకుక్కుటంబులు గావించు రట్టుడిఁజూడఁగా, ధ్యానభంగము గలిగినప్పు డింద్రియలోలురు చేయు కోలాహలధ్వనులు జ్ఞప్తికి వచ్చుచుండెను. మహిషాదివన మృగంబులు వడదాకి డప్పిగొని తండోపతండములుగా వచ్చి యా నదీతోయంబులను గలఁచుచున్నను దాని యడుగుభాగమందలి వివిధ శిలాలింగములు స్పష్టముగా నగపడుచుండుటఁ జూడఁగా నింద్రియము లకును నింద్రియార్థములకును సంయోగము గలుగుచున్నను స్థిర ప్రజ్ఞుని యంతరంగము వికారరహితమై స్ఫటికస్వచ్ఛముగానుండు ననుటకుఁ నయ్యది సాదృశ్యమో యన నొప్పెను.

ఆ నదీమతల్లి నిర్మలతోయములాడి పులిన శ్రోణీతలంబుపయిఁ దెల్లనినురుగుఁబుట్టముఁ గట్టి జక్కవగబ్బిగుబ్బలమీఁద సంపుల్లద్రు మోత్తంసంబును సవరించి రాయంచబారనెడి మొలనూలు బిగించి పూఁబొడిగంధ మలఁది వికచారవిందనేత్రంబులఁ గ్రీఁగంటిచూపులు నెఱపుచుండుట రావణుఁడుచూచి పుష్పకవిమానమునుండి దిగి ప్రియు కవుంగిటంబలె నయ్యేటి యెదపై వ్రాలి యందలి సైకతప్రదేశములందు సచివులతోడఁ గూర్చుండి, 'అహో! గంగయేల?' యని యాత్మ సంతోషంబును వెలిపుచ్చి శుకసారణులవంక మరలి, 'అదిగో చూడుము, తపనుఁడు లోకసంతాపకరుఁ డయ్యు నాకుఁగా శీతకరుఁడై మింటనిలిచి నాయజ్ఞకు వేచి యున్నాఁడు. వాయువు నాకు శ్రమపరిహారిగా నర్మదా జలకణ శీతలంబులును సుగంధబంధురంబులు నగు వాతాంకురంబులను మెలమెల్ల వీఁచుచున్నాఁడు. అహో! ఈ తరంగిణి నర్మవర్ధినియై నక్రమోనవిహంగోర్మికలతోఁ గూఁడి తిరస్కృతి శంకించు నంగనామణి వలెఁ దోఁచుచున్నది సుమా. మంత్రులారా! నా నరేంద్రులతోడను మహేంద్రాది దేవతలతోఁడను బోరి మీరెల్లరు శస్త్రాంకితశరీరులును రుధిరచందనదిగ్ధాంగులునై యున్నారు. శర్మదయైన యీనర్మదయందుఁ గ్రుంకి మలినంబులు వాసి సుఖముండుఁడు. అదిగో, శరదిందు శుభ్రమైన యీ పులినతలంబున నేను శంకరునను నంతలోనఁ బుష్పోపహార మొనర్చి వత్తు' ననెను.

ప్రహస్తాదులు చని వామనాదిదిగ్గజంబులు గంగానదినిఁబోలె నర్మదాతరంగిణిని గలఁచి జలకములాడి రావణుఁడు గావించు శివ పూజార్థము పుష్పంబులు గొనివచ్చి రాశిపోసిరి. లంకేశ్వరుఁ డంత నీరములాడి విధిప్రకారము జపించి వచ్చి తడివస్త్రము విడిచి పీతాం

బరముఁగట్టి లింగార్చనంబునకై తగుచోటు వెదక సాగెను. వానివెంట నతని మంత్రులు సువర్ణమయపూజాలింగమును మోచికొని తరలిరి. పరిసరప్రదేశము లెల్లఁ బరీక్షింపఁబడెను. తుదకొకచోటు నిర్ణీత మయ్యెను. అచట సైకతవేదిని గల్పించి దానినడుమఁ బూజాలింగము నుంచి గంధపుష్పాక్షతల నర్చించిరి. రావణుఁడంతఁగొంతవడి నంతర్ధ్యాన గతుఁడై యుండి తర్వాత శివార్చనకుఁ దొడఁగెను.

నర్మద ప్రాఙ్ముఖి యగుట

అత్తఱిఁ దన్నదీజలంబు లుబికి బూరటిల్లి పొరలి రావణుని పూజాద్రవ్యముల నెల్ల ముంచి కొట్టుకొనిపోయెను. దశగ్రీవుఁ డంతలోఁ పూజమాని, ప్రియకాంత ప్రతికూలయగుకరణిఁ బశ్చిమముఖయైన యేఱు ప్రాఙ్ముఖియగుటఁగాంచి, 'ఏమీ యీవింత ! విభ్రాంతవిహంగ మయయ్యు నిత్తరంగిణి సహజశాంతగుణంబు పేర్మి నిర్వికారయగు నంగనక్రియఁ దోచుచున్నది. కారణ మూహింపరా' దని తలపోసి శుకసారణులకు వ్రేలితో సైఁగ చేసెను.

వారు ఱేనిభావమును గ్రహించి మింటికెగసి పశ్చిమముఖులై నదిమీఁదుగా నర్ధయోజనము చని యట నున్నతసాలమునుబోని పురుషుఁ డొకఁడు మదవ్యాకుల తేజోవిలసితుఁడై మూర్ధజంబులు సీటఁ దేలియాడుచుండ స్త్రీలఁ గూడి జలక్రీడలు సల్పుచుఁ గనకాచలము తనవేయిపాదంబులతో మేదినీతలంబునువలెఁ దనవేయిహస్తములతోఁ దటినీమణి నాకవెట్టి యుండుటయుఁ దత్కారణంబునఁ బ్రవాహము ముందునకుఁ బోలేక పొంగి మరలుటయుఁ జూచి యాశ్చర్యమగ్నులై వచ్చి సంగతియెల్ల దశగ్రీవునకు విన్నవించిరి.

రావణ కార్తవీర్యార్జునుల యుద్ధము

రావణుఁడు సంగతి విని యదియంతయుఁ గార్తవీర్యార్జునునిపనిగా గ్రహించి యుద్ధలాలసుఁడై యతనిపయికిఁ దరలెను. వాయువు చెలరేఁగి కెంధూళు లెగఁజిమ్మి ప్రచండగతి వీచెను. మేఘంబులు సకృత్తుగా ఘోషించుచు రక్తవర్షములు వర్షించెను. ఆ యశుభసూచకంబులను లంకేశ్వరుఁడు లక్ష్యపెట్టక చని, కరణీగణంబులతోడ గజేంద్రముపగిది స్త్రీలబృందముతోడ జలకమాడుచున్న నరేంద్రుని గాంచి, రోష రక్తలోచనుఁడై వాని యమాత్యులను జీరి తనరాక వారిఱేని కెఱింగింపు మనెను. వారామాట విని, 'భళీ! భళీ! సంగ్రామమునకు మంచివేళ

నిశ్చయించి వచ్చితివి! కలువకంటులఁ గూడి సలిలక్రీడల నుండువానిని గయ్యమునకుఁ బిలుతువా! నీమగటిమిని స్త్రీలకుఁజూపఁదలచితివా? చాలుఁజాలు. ఈ రేయి నిదానింపుము; తేపకడ రమ్ము; నీభుజకండూతి తెమలును. యుద్ధతృష్ణాతిరేకంబున మామాట వినవేని మాతోఁ బోరునకురమ్ము. తర్వాత మారాజు నొద్దకుఁ బోనగు' ననిరి.

రావణమంత్రులు విజృంభించి యర్జునుసచివులను డాఁకిరి. హాలహాలాశబ్దములు పెచ్చుపెరిఁగెను. నదీతటంబులు ప్రతిధ్వనులను రెట్టింపుగా నీని వింతఁగొలిపెను. అర్జునునిమంత్రులు కసెలు శరంబులు శూలత్రిశూలంబులుఁ గొని రావణసచివులను నొప్పించి నక్రమీన మకరసంకులంబగు సాగరమువలె గర్జించిరి. ప్రహస్తశుకసారణాదులు రోషాగ్నులను గ్రుమ్మరించుచు వివిధాయుధములను బఱపి యరివర్గంబును దుత్తునియలు గావించిరి. ఆసంగతి హైహయుఁడు ద్వారపాలకులవలన విని భయపడవలదని స్త్రీజనంబునకుఁ బలికి గంగాతోయంబులనుండి యంజనగజంబువోలె నర్మదానీరంబులనుండి లేచి యుగాంతకాలాగ్ని కరణి మండుచు హేమాంగదము ధరించి గదఁ బూని దివాకరుఁడు పెంజీఁకట్లపయికివలె నప్పిశితాశనులపైకి నుఱికెను. గదఁ ద్రిప్పుచు గరుడవేగంబున నచ్చుచున్న యయ్యర్జునుని రావణమంత్రులు భాస్కరుని వింధ్యాచలమట్లు నిరోధించిరి. వారికి బెట్టిదంపుసంగరము జరిగెను. ప్రహస్తుఁడు లోహమయమహాముసలంబును ద్రిప్పి యర్జునుని పయి వైచి యార్చెను. ఆ ముసలము మంటలు గురియుచు లోకదహన మొనర్పనున్నదో యను శంకఁ గలిగించుచు మహోద్ధతి వచ్చెను. కార్తవీర్యుఁడు నేర్పుమెయి దాని తాఁకును దప్పించుకొని పంచ బాహుశతోచ్ఛ్రయంబును మహాభారవంతము నైన గదను జేతఁబట్టి ప్రహస్తుని మీఁదికి నురువడించి వానినొక్కటి వడ్డించెను. వజ్రహతికి శైలంబువలె నతఁడు డాప్రేటునకు నేలఁగూలెను. శుకసారణాదులు భీతిల్లి పాఱిరి.

రావణుఁ డదియెల్లఁ జూచి రోషావిలుఁడై కార్తవీర్యు నెదుర్కొనెను. ఇరువదిహస్తములవాఁడును వేయిహస్తములవాఁడు నట్లు విడివడి గదిసి సంరబ్ధసాగరంబులక్రియఁ బాదువిడిచివచ్చిన కొండలరీతి మండుచండభానులకైవడి మంటలులియుచున్న గార్చిచ్చులవలె మాతంగికై పోరు మదగజంబులరేవ ఘూర్ణిల్లుమేఘుంబులచందాన విడి వడిన సింహములపగిది నాఁబోతులరహిఁ బ్రలయాంతరుద్రులువోలెఁ

బోరసాగిరి. వారి గద లొండొంటిఁ దాఁకి మ్రోయుమ్రోఁతలు పిడుగు శబ్దంబులను మించెను. గదాయుగసంఘర్షణంబున జనించిన వహ్ని జ్వాలలకాంతి యంతరాళమునెల్ల వెలిగించెను. ఆ వేడిమి సహింప నోపక రాజభటులును రాక్షససైన్యంబును దవ్వు చనెను. అర్జునుఁడు కోపోద్దీపితుఁడై లంకేశ్వరునివక్షఃపీఠిపయి గదతోఁ దాటించెను. రావణుఁడు నట్లే యొనర్చెను. అట్లు వారు పరస్పరము జయింపఁగోరి యొండొరు నతిక్రమింపఁ దలఁచి పెద్దయుంగాలము పోరిరి. ఒక్కరు సలసటఁ జెందరు; నొప్పికి లొంగరు. వారిపోరు బలీంద్రులయుద్ధమును దలపించెను. కొమ్ములతోఁ గోడెలును దంతాగ్రంబులతో మత్తేభంబులు నొండొంటి నుఱుమాడుకొనుచందాన వారు పెనఁగులాడిరి. ఎట్టకేలకు హైహయుఁడు గదతో రావణునియురంబున మరల మోఁదెను. గద రెండుగాఁ దునిగిపడెను; రావణుఁడు నెత్తురులు గ్రక్కి నాల్గుమూరలు వెనుకకు దొల్లెను. వరబలంబునంజేసి యతఁడు చావఁడు. గరుత్మంతుఁడు పన్నగంబుపైకివలె నర్జునుఁడు వానిమీఁదికి దుమికి యతని నొడిచిపట్టి వామనుఁడు బలినట్లు బంధించెను. సిద్ధచారణులు సాధు వాక్యంబులు పలికిరి. అర్జునునిపయి సుమవృష్టి గురిసెను.

కార్తవీర్యార్జునుఁడు రావణుని బందిసేయుట

మృగంబును వ్యాఘ్రమట్లు గజంబును సింహమువలె రావణుని హైహయుఁడు బట్టి బంధించి యంబుదస్వనంబున హర్షనాదంబులు గావింపఁగా నా ధ్వనికిఁ బ్రహస్తుఁడు కనువిచ్చిచూచి సంగతి గ్రహించి కోపవివశుఁడై లేచి యసురసేనాశేషము నెల్లఁగూర్చి యంబురాశిని గాఱుమబ్బులట్లు కార్తవీర్యుని ముసరి 'వదలు వదలు నిలు నిలు' మని కేకలు పెట్టుచు శూలంబులను ముసలంబులను విసరెను. హైహయుఁ డయ్యాయుధములనెల్ల జేసేతల నందుకొని వానిచేతనే యా రక్కసుల నుక్కడంచెను. వారు లుకలుకలై పెనుగాలికి నులిమబ్బులకై నడి విడిసి పాఱిరి. అంత నతఁడు రావణుని బందిగొని తన పురముఁ బ్రవేశించెను.

పులస్త్యుఁడు రావణుని వదలి పెట్టించుట

దేవతలు దివిఁజేరి, 'అహో! గాలిని మూటఁగట్టినట్లు రావణుని బంధించి కార్తవీర్యుఁడు కొనిపోయెను. ఇతని శక్తి సామర్థ్యము లేమన వచ్చు'నని చెప్పుకొనుచుఁ దమసంతోషంబులను వెలిబుచ్చుచుండిరి.

పులస్త్యుఁ డాసంగతి విని పుత్రకృతస్నేహంబునఁ జాలిచెంది మాహిష్మతీపురమునకు వచ్చి తనరాక కార్తవీర్యునకుఁ దెలిపెను. పులస్త్యుఁ డన్నంతనే కార్తవీర్యుఁడు శిరంబున నంజలి పుటముఁ జేర్చి యర్ఘ్యమధుపర్కంబులు గైకొని పురోహితసహితంబుగా నెదురేగి, భాస్కరునివలె వెలుఁగుచున్న యమ్మునీంద్రునకు నమస్కరించి వానిని సముచితవిధంబున నర్ఘ్యపాద్యాదుల గౌరవించి, 'ఋషిసత్తమా, మీ యాగమంబున నా యీపుర మయ్యమరావతీతుల్య మయ్యెను. నేను పవిత్రుఁడనైతిని. మహాత్మా, నేఁడు నావ్రతములెల్ల ఫలించెను; నా జన్మము సాఫల్య మొందెను. తండ్రీ, ఈ రాజ్యము నాయీపుత్రాదులెల్లరు నేనును మీవారమేగదా. కార్యముగలదేని యాజ్ఞాపింపనగు' ననెను.

పులస్త్యుఁడు సంతసించి, 'రాజేంద్రా, ధర్మము చక్కఁగాఁ బ్రవర్తిల్లునుగదా. అగ్నులు యథావిధి వ్రేలునుగదా. పుత్త్రాదులు సుఖముందురుగదా. అర్జునా, నీబల మసదృశము. ఎవనిమాట చెప్పినంతనే సాగరము నిస్తరంగమై నిలుచునో, ఎవనిపే రుచ్చరించినంతనే వాయువు వీచుట మానునో, యట్టి రణదుర్జయుని నా పౌత్త్రుని రావణుని ముల్లెమూటఁగాఁ దెచ్చిన నీశక్తి నేమని కొనియాడుదు? ఆ పుత్రకుని యశఃపూరమెల్ల గ్రోలివైచితి వనుటకన్న వేరుగా నిన్నుఁ బొగడరాదు. రాజేంద్రా, ఆ బుడుతను వదలుము. అందునిమిత్తము వచ్చితి' ననెను.

ఆ మాటతోడఁ గార్తవీర్యుఁడు రావణుని వదలిపెట్టుటయే గాక మీఁదుమిక్కిలి యతనిని దివ్యాభరణవస్త్రంబుల సత్కరించెను. పులస్త్యుఁడు పరమసంతోష మొంది వారిరువురకు నగ్నిసాక్షికముగా మైత్రి గావించెను. హైహయుఁడు ఋషికి మ్రొక్కి చనెను. పులస్త్యుఁ డంత రావణుని సందిటఁ గూర్చి, 'నాయనా, శక్తిసంపదలకు మేరలేదు. ఒకరిని మించి యొకరుందురు. ఇది లోకసహజము. వరబలము గలదని గర్వింపవలదు. వరములు సయితము తపోబలమునుబట్టి యుండును. ఈ రహస్యము నీవు గ్రహించుటకై నేఁడిట్టిది నీకుఁ బొసఁగెనని యెఱిఁగి జాగరూకుఁడవై వర్తింపు' మని పెక్కుధర్మములం బోధించి వానిని వీడ్కొనెను. దశగ్రీవుఁడు లజ్జానమ్రవదనుఁడై లంకానగరముఁ జొచ్చెను.

వాలిపయి రావణుఁడు దండెత్తుట

లజ్జ యింకను మాయలేదు. హైహయునిప్రేటులవలని గాయము లింకను మానలేదు. అంతలోననే రావణునకు రణౌత్సుక్యము మరలఁ దలసూపెను. నైజము నిలువనీయదుగదా. రావణుఁడు ససైన్యముగాఁ దరలి ధాత్రీమండలమెల్లఁ గ్రుమ్మరుచు బలాఢ్యుఁ డని విన్నంతనే తనమనలు వివరింపక కన్నవారినెల్లఁ గయ్యమునకుఁ జీరసాగెను. ఇట్లు తఁడు దర్పోద్ధతుఁడై కన్నవారిని విన్నవారిని బీడించుచు కొండొకనాఁడు కిష్కింధకు వచ్చి తన్నేతమైన వాలిని రణభిక్ష గోరెను. లంకేశ్వరుని రాకను వాలిమంత్రులు సుగ్రీవాదులు విని వచ్చి, 'రాక్షసేంద్రా, నీకుఁ బ్రతిబంధుఁడు వాలి యిప్పు డిందు లేఁడు. నిన్నోర్చువానరులు మఱెవ్వరుఁ గలుగరు. రావణా, వానరేశ్వరుఁడు చతుస్సముద్రములందు వార్చి రాఁ జనెను. ముహూర్తకాలము సైరింపుము. ఆయన వచ్చుతటి యయ్యెను. ఇంతలోన య్యస్థిరాశిని వీక్షింపుము. అది వాలితోఁ బోరి చచ్చినవారి యెముకలప్రోవు. దశగ్రీవా, అమృతము ద్రావి వచ్చినను వాలిచేతబడి బ్రదికి పోవుట కల్ల. ప్రాణంబులు నీకుఁ దీపగునేని వచ్చినదారిఁ బట్టుము. వానరేశ్వరుఁ డిప్పుడు దక్షిణసముద్రతీరంబున వార్చుచుండు. వలతువేని యటకుఁజను' మనిరి.

వాలి రావణుని భంగపఱచుట

రావణుఁ డామాటలకు మండిపడి విమానమెక్కి దక్షిణార్ణవమునకుఁ బోయెను. ఆసముద్రతీరమున హేమాద్రియంతటివాఁడు కూర్చుండి సంధ్యవార్చుచుండెను. ఆతఁడే వాలిగా యని రావణుఁడు తలఁచి వాని నట్లేపట్టి బంధించు తలఁపుతో విమానము దిగి కాలుకాలు గదలింపక మెల్లగా డాయఁ బోయెను. వాలి యదృచ్ఛగాఁ గ్రీగంట రావణునిఁ జూచి యతని దుర్భావమును గ్రహించి 'సరిసరి, కానిమ్ము' అని లోలోన నగవుచుఁ జూడనట్లు నటించి నిగమమంత్రములఁ బఠింపసాగెను. రావణుఁడు తటాలునఁ దనహస్తంబులను వాలిచంకలఁ దూర్చి యతనిని లేవనెత్త నుంకించెను. కపీశ్వరుఁడు నిజకక్షాంతరములను బిగించి ఱివ్వున నింగి కెగసెను. గరుడుని కాలఁజిక్కిన పాముక్రియ వాలిచంకలలో రావణుఁడు దగులుకొని వ్రేలాడసాగెను. వాలి గగనంబునకు నెగసి గోళ్ళతో నసురుమేనెల్ల అక్కుచు ఱివ్వునఁ దూర్పుకడలి వంకఁ జనెను. ప్రహస్తాదులు తమరాజుపాటుఁ జూచి వానిని విడిపించుటకై వాలివెంటఁ బఱిరి. ప్లవగేశ్వరుఁడు కొంచెము వడిచేసెను.

వానిబాహువులనుండియు నూరువులనుండియు జనించిన గాలి సుడి తిరుగుచు వీచెను. ఆ గాలివడికిఁ బర్వతములుగూడ బీటలువాఱి దొర్లఁ జొచ్చెను. రాక్షసేశ్వరుని మంత్రులు పండుటాకులవలెఁ గొట్టుకొని పోసాగిరి. వారు కొంతసేపు పెనఁగులాడి లావు చాలదని తమయత్నమును మానిరి. వానరనాయకుఁడు తూర్పుసముద్రమున వార్చి యందుండి యుత్తరసాగరమునకుఁ బోయి యావలఁ బశ్చిమసముద్రము దాఁటి కిష్కింధకు వచ్చి దిననిష్ఠాసమాప్తిఁ గావించుకొని యా నగరోపాంత ప్రదేశమునఁ జంకలు సడలించెను. దశగ్రీవుఁడు సగమేదిన ప్రాణములతోఁ గ్రిందఁబడి లేచి నిలిచెను. వాలి యేమియు నెఱుఁగనివాఁడువోలె మరలి చూచి 'అసురేశ్వరులా! ఎప్పుడు దయచేసితిరి? సేమమా? ఎందుఁ బోవుచున్నారు? కార్యమేదేనిఁ గలదా?' యని యడిగెను.

ఆ మాటలు పుంటిపై ముల్లుడచినట్లు గాఁగా దైత్యపతికిఁ గొఱవ ప్రాణములు గూడ నెగసినట్లయ్యెను. 'అహో! ఏమిబలము! ఏమి వీర్యము! ఇతఁడు జింకపిల్లనుబోలె నన్నుఁ జంకలలో నిఱికించుకొని నాల్గు సముద్రాలు క్షణములో జుట్టివచ్చెఁ గదా'యని రావణాసురుఁడు మహాశ్చర్యమగ్నుఁడై, 'వానరేశ్వరా! నీ బలమింతనరాదు. నీ వేగము నకు మనస్సుగూడ తలవంచును. హరిపుంగవా! నీ శక్తిని జవిచూచితి. నీతోఁ జిరసఖ్య మొనర్తు. నేఁడుమొదలు మన యిరువురకు నెందును భేద భావ ముండరాదు' అని వచించి యగ్నిసాక్షికముగా వానితోఁ జెలిమి యొనర్చి చేతఁ జేయి పెట్టించుకొని కిష్కింధానగరమున సర్వోప భోగము లనుభవించుచు నొక్కమాసము పుచ్చెను. శుకసారణాదులు రాజును వెదకుచు దేశదేశంబులు దిమ్మతిరిగి యెట్టకేలకుఁ గిష్కింధఁ జేరి యట దమ యేలికను గాంచి సంతసించి వాలి యనుమతిఁ బడసి రావణుని లంకకుఁ గొనివచ్చిరి.

దైత్యుల విశృంఖల చర్యలు

రావణుఁడు లంక చేరి దనుజరాజ్యము నెల్లఁ గనుసన్నలఁ బాలించు చుండెను. వానిమాటకు మాఱు గలుగదు. వాని యనుచరులు చెలరేఁగి విశృంఖలవృత్తి ననుసరించిరి. ఇంద్రుఁడు గొడుగుపట్టువాఁడయ్యెను; వాయువు పంకావాఁడయ్యెను; కుబేరునకు సరాబు పని నిచ్చిరి; వరుణుఁడు ముఁగిటఁ గలయంపి చల్లువాఁడయ్యెను; అగ్నికి బానస ములోఁ బనిపెట్టిరి; యముఁడు దండముగొని ద్వారమునఁ గాపుండు

టయ్యెను. నైఋతిచేతికి హడపమిచ్చిరి. సూర్యచంద్రులు కాల్దివిటీలు పట్టిరి. సురవేశ్యలకు లంకానగరమే కాపురమయ్యెను.

అసురులు కొందఱు చని వనవనాంతరము దిరిగి యందందుఁ గానవచ్చు మునిపల్లెలు చొచ్చి యందలివారిని బట్టి కొట్టి బాధింపుచుండిరి. మఱికొందఱు దేశదేశంబులు గ్రుమ్మరి చక్కని కన్నెలఁ బట్టితెచ్చి తేనికిఁ గానుకలిచ్చి వానిమెప్పు విలువసాగిరి. మర్త్యామర్త్యులెల్లరు మానప్రాణముల మీఁద నాస వదలిరి. ఏప్రాణికిని దిగులు గూడు తప్ప సుఖజీవనము గలుగదయ్యెను.

సీ॥ మునిపల్లె లెల్లెడ మొదలంటఁజనుటయ్యె
  యజ్ఞ యాగము లంత మండుటయ్యె
సుందరీమణులెందు బందిలోఁ బడుటయ్యె
  మానవతి బ్రదుకు మానుటయ్యె
జీవరాశికి దుఃఖ జీవిక విధియయ్యె
  నెల్లలోకముఁ దల్లడిల్లుటయ్యె
దైవమా యనిపల్క దండనఁబడుటయ్యె
  నోరెత్తియాడిన నేరమయ్యె

గీ॥ అలరుబోండ్లకంటను దడియాఱదయ్యె
వాయిలేనిబిడ్డల గోడవారియయ్యెఁ
దలఁపఁ బంటయు వంటయుఁ దక్కవయ్యె
రక్కసుల నిరంకుశపు వర్తనము పేర్మి.

పూర్వకాండము
సంపూర్ణము.

———

శ్రీ శారదాంబాయైనమః

శ్రీ దొడ్డ రామాయణము

బాలకాండము

సీ॥ ఓం నమో భగవత ఉత్తమశ్లోకాయ
నమ ఆర్యజనరక్షణవ్రతాయ,
నమ ఉపశిక్షితసమదర్శనాత్మనే
నమ ఉపాసితభువనత్రయాయ,
నమ ఆగమార్థనిర్ణయసూక్తినియమాయ
బ్రహ్మణ్యదేవాయ భావితాయ,
నమ ఆదిపురుషాయ నవనీతహృదయాయ
రాజాధిరాజాయ రఘుకులాయ,

గీ॥ మునిమనోబ్జసారంగాయ మోక్షదాయ,
ఆర్తసంత్రాణదీక్షాయ అవ్యయాయ,
పరమపావననామాయ భద్రకాయ,
రామచంద్రాయ నిర్జితరావణాయ.

ప్రథమ మండలము

అయోధ్యానగరము

సరయూతీరంబునఁ గోసలదేశముగలదు. దానికి నయోధ్యానగరము రాజధానిగా నుండెను. ఆ పట్టణమును దొల్లి వైవస్వతమనువు నిర్మించెను. అది పదురెండుయోజనంబుల నిడుపును మూఁడుయోజనంబుల తనర్పుఁ గలిగి తీర్చిదిద్దినవీధులతోను బ్రతివీధికి నిరువంకలందు వన్నెవన్నె పొదరిండ్లతోను సొబగారుచుండెను. ఆ లతాగృహంబులు పూఁచిన తమ వల్లికాహస్తంబులను జాచి నెత్తావి విరిజొంపంబులను వెదచల్లుచు బాటసారులకుఁ బుష్పాంజలు లర్పించుటకై నగరలక్ష్మి నియమించిన చేటికలో యనఁ దోఁచుచుండెను. ఆ పూఁబొదల నడుమ నందందుఁ స్థాపించిన జలయంత్రములు తుషార శీకరంబులను జిల్కరించి పథికశ్రేణికి ననాయాచితశైత్యోపచారంబులఁ గూర్చు

చుండెను. ఆ యంత్రముల చేరువనున్న స్నిగ్ధచ్ఛాయావృక్షంబులు, నిజశాఖాగ్రంబుల నుయ్యేలలాడుచుఁ గలకలమధురస్వనంబులఁ బలుకు శుకపికంబులతో నిండి, సంగీతపురచ్ఛలో యనఁ జెలువారుచుండెను. ఆ తరువులనీడలందు విశ్రమార్థము తీర్చిన వింతరంగులచలువతాతి తిన్నెలు డాయవచ్చినవారిని గదలనీయ వనుట యతిశయోక్తి కానేరదు.

చ॥ పరిపరిదేశశిల్పకము భావనచేసి సమస్తవాస్తువుల్
సరిగ గణించి కాలముఁబ్రజారుచులన్ మదినిల్పి వృద్ధి వి
స్తరముల కిమ్ముచూపి కడుశ్రద్ధయ నేర్పును జోడుగాఁగ న
ప్పురమును గట్టి రయ్యలకప్రోలికి నుద్దిగనుండనో యనన్॥

ఆ నగరమందలి ప్రాసాదంబులు సృష్టియందుఁగల వివిధవర్ణ శిలారత్నములతో నిర్మితములై మిన్నంటుచు రవికిరణప్రసారంబున వింతవింతవన్నె లీనుటం జేసి సూర్యునకు సహస్రకరుఁ డనుబిరుదు రూఢి యయ్యెనోయని యూహింతురు. అందలి గోపురంబుల చెలువంబును హాటకమయ కవాటంబుల హాడువును క్రీడాపర్వతంబులయుఁ గూటాగారంబులయు శృంగారగరిమంబును గన్నారఁ జూచిసంతసింప నగునే గాని వేఱు గాదు.

ఆ నగరవిపణిశ్రేణుల విలాసంబును జూడని కన్నులకల్మి కల్మిగా దనవచ్చును. ఒకచోట నవరత్నరాసులు వింతవింతకాంతులఁ బిసాళించుచుండ, ఒక క్రేవఁ గస్తూరికాదిద్రవ్యంబుల ఘుగఘుగవాసన లెగయుచుండ, ఒకవంకఁ జీనిచీనాంబరములును జరీబుటాజిలుఁగువలువలునుఁ దళతళకాంతులీనుచు నేతగాండ్ర నైపుణ్యంబును బ్రదర్శించుచుండ, ఒకచాయఁ బలురంగుల పూసరంబులు కమ్మనితావులఁ జూఱలిచ్చుచుఁ బ్రకృతివిలాససంపదను బ్రకటించుచుండ, ఒకచక్కి రకరకంబుల ధాన్యపుఁదిప్పలు చిఱుగొండలంబోలి రాజ్యభాగ్యంబును జాటుచుండ, ఒకదెస దేశదేశాంతరాగతములైన వివిధవస్తువులు వాణిజ్యప్రాబల్యమును దెలుపుచుండ నప్పురి బేరివాడలు సకలభాగ్య సౌభాగ్యనిధానములై పరిఢవిల్లెను. వేయేల ?

"సీ॥ శ్రీకరోదయవధూలోకాననప్రభా
నాటితబహుచంద్రనాటనంబు,
సమ్మర్దదళితభూసారరత్నమంజరీ
యోజితరథ్యాప్రపూజనంబు,

కైలాసశైలసంకాశసౌధనివేశ
　　కౌముదీకవచితగగనతలము,
విస్తీర్ణవిపణివిన్యస్త వస్తువ్రజ
　　ప్రకటిత రత్నగర్భాజఠరము,

తే॥ విపులపవమాన తాండవవేపమాన
లాంఛనధ్వజపట్టపల్లవలలామ,
మాలిరచితకళాకృత్య హేళిహయము.
దీపితంబగు శ్రీయయోధ్యాపురంబు.”

మఱియు సాంగోపాంగముగాఁ జతుర్వేదంబు లధ్యయనించి, షట్ఛాస్త్రంబులు గఱచి, గుణకర్మవిభాగ మెఱిఁగి, యాశ్రమ యోగ్యంబుగా నిష్కామకర్మము లాచరించి చిత్తశుద్ధిఁ బడసి యథాక్రమము శ్రవణమననధ్యానంబు లనుష్ఠించి, తత్త్వసాక్షాత్కారసిద్ధిని గాంచి జగత్కళ్యాణార్థము వర్తించు విప్రవర్యులతోడను, బరపీడా సమార్జితభోగంబులకుఁ జిక్కక, యథాశాస్త్రము దుష్టశిక్షణశిష్టరక్షణ రూపమైన తమధర్మంబున నప్రమత్తులై యిహపరంబుల రెంటిని సాధించుచుండు క్షత్రియశిఖామణులతోడను, రాజ్యాంగమందుఁ దమకు గల హక్కుబాధ్యతలను గ్రహించి నీతినిబద్ధవ్యాపారంబులు సాగించుచు విశ్వాసపాత్రులై కుబేరసంపదల బెడగారుచుండు వైశ్యబృందంబు తోడను, స్వధర్మము నెడయక ప్రజాసేవయే భగవత్సేవగా భావించి శారీరకకర్మంబును మన్నించుచు సోమరిపోతులకుఁ దలవంపులు గలుగ రాజ్యలక్ష్మికిఁ గూర్మిసుతులై చరించు శూద్రకోటితోడను, గులశీల రక్షణగృహదేవతలో యన వెలసి మానవతులై మాతృప్రేమరసంబు లొలికించుచు నిసర్గమధురిమకు మెఱుఁగులు రాయుచు నుదివోని సతీత్వంబునఁ బెంపెసలాడుచుండు స్త్రీజనంబుతోడను, సకలశస్త్రవిద్యల గడితేఱి కొదమసింగంపుశౌర్యంబుతో దీపించుచు రాజభక్తికి బ్రాణము లిచ్చి నాయకుల కనుసన్నల మెలఁగుచుండు భటాగ్రేసరులతోడను, రాష్ట్రికకుటుంబభావము మెఱయఁ బరస్పర మవ్యాజవాత్సల్యము నెఱపుచు నఱమఱలు లేక సుఖముండు ప్రకృతివర్గంబుతోడను, గ్రిక్కిరిసి యప్పురవరంబు సాటిలేక సర్వవిధబలసమున్నతమై శోభిల్లెను.

రాజ్యాంగము

1. రాజు

ఆ కోసలదేశంబు నిక్ష్వాకువంశరాజన్యులు వంశానుక్రమముగాఁ బాలించుచుండిరి. ప్రకృతచరిత్రకాలమున దానిని దశరథుఁ డను మహారాజు అయోధ్యానగరము రాజధానిగా నేలుచుండెను. ఆరాజశిఖామణి వేదవేదాంగతత్త్వవేత్తయు దూరదర్శియునై ధర్మమెడయక బహుయజ్ఞములాచరించుచు మహాగాంభీర్యముతో వర్తించుచుండెను. ఆతఁడు ట్లనుల్లంఘ్యశాసనుఁడును దురాసదుఁడునై యుండినను వానియెడఁ బౌరజానపదులకుఁ గలప్రీతి యింతనరాదు.

2. మంత్రులు

దశరథునకు ధృష్టి, జయంతుఁడు, విజయుఁడు, అర్థసాధకుఁడు, సిద్ధార్థుఁడు, సుమంత్రుఁడు, అశోకుఁడు, మంత్రపాలుఁడు అనువారు మంత్రులుగా నుండిరి. వారెల్లరు నీతివిద్యానిపుణులును జితేంద్రియులును దృఢవిక్రమములునై యథావచన మొనర్చుచుఁ దేజఃక్షమాయశఃకీర్తులతోఁ గ్రీడించుచుండిరి. మఱియుఁ గోపవశంబునఁగాని, కామపరితంత్రత వలనఁగాని యర్థసంపాదననిమిత్తమునఁగాని వారు కల్ల వచింపరు. స్వపరరాజ్యంబులందుఁ ద్రికాలవిషయంబులు వారెఱుంగనివి గలుగవు. ధర్మాచరణంబునఁ బక్షపాతమును గోశసంగ్రహణంబునఁ బరాకును వారియెడఁ జూతమన్నను గానరావు. వారిమాట యన్నంతనే వేదవాక్యముఁగాఁ బ్రజలు తలఁదాల్తురు. వేయేల! నిష్కామకర్మయోగమును బ్రచురించుటకై భగవంతుఁడు వారిని సృష్టించి యందు నిల్పెనో యన నొప్పిరి.

3. గురువులు

దశరథునితపఃఫల మెట్టిదో గాని వానికి సచివులట్లు గురువులును సంప్రాప్తమైరి. అందు వశిష్ఠవామదేవులు ముఖ్యులు. ఆఋషిసత్తము లిఱువురు వానికిఁ బురోహితులై కందోయికరణి వెలయుచు నతని యభిమతంబులఁ గురియింతురు. అతఁడును వారి హితవచనంబుల నాజ్ఞారూపంబున భావించి వర్తించుచుండెను.

ధర్మపరిపాలనఫలము

అట్లు సత్యసంధులైన మంత్రు లెనమండ్రుగురు దీర్ఘబాహుభుజంబులు వోలెఁ జెలువారఁగా మహాతపోధనులగు ఋషీంద్రులిరువురును గురువులై నేత్రద్వయముపగిది నొప్పారఁగా దశరథుని యేలుఁబడి ధర్మపూతమై యుండెనని చెప్పవలయునా? ధర్మము సురక్షితమగుటం జేసి కాలవర్షములు గురియుచు వానిరాజ్య మెల్ల ధనధాన్యసమృద్ధమై నిత్యకళ్యాణముఁ బచ్చతోరణముగా శోభిల్లెను. వసుంధర యట్లు నిత్యసస్యాఢ్య యగుటం జేసి గోవులు కుండలఁ బిదుకుచుండెను; లేమి యెట్టిదో ప్రజ లెఱుఁగరైరి; చుఱాశాపిశాచంబులు నిలువనీడఁ గానక యారాజ్యమునుండి స్వపరివారముతోడ వలసవోయెను; రాగద్వేషములు చన్న కారణంబున జనులెల్లరు నిష్కపటులై స్వభావధర్మమును మెట్టి లోకైకకుటుంబభావము గలిగి కుటిల తలఁపులు లేక దీర్ఘాయుష్మంతులై సుఖముండిరి. రాజ్య మెల్లఁ బ్రశాంతముగా నుండెను.

> తే॥ గీ॥ శాస్త్రశిక్షిత ప్రజ్ఞాఢ్య సచివులుండఁ
> బరమధర్మజ్ఞులైనట్టి గురువులుండ
> రాష్ట్రరంజనపరులైన రాజులుండఁ
> బ్రజకు శుభపరంపర సదా ప్రబలకున్నె ?॥

దశరథుని సంతాపము

యోగభ్రష్టులలో భోగవాసనగలవారు మహారాజులుగా జనింతురు. మహారాజన్మంతనే వానికి నెందుఁ గొదువయుండదని సామాన్యులు తలంతురు. దైవగతి యట్లుగాదు. కోరిక కలంత కాలము గొదువ తప్పదని పరమేశ్వరుఁడు లోకంబునకు వేవిధములఁ జాటుచున్నాఁడు. జనులు కన్నులుండియు గ్రుడ్డివారై యీమర్మమును గ్రహింపలేక మరుమరీచికల వెంటఁ బరుగెత్తుదురు. సమస్తైశ్వర్యములున్నను వివిధభోగము లనుభవించుచున్నను మర్త్యునకు నెందే నొకటి కొదువయుండు ననుటకు దశరథుని చరిత్రమే నిదర్శనము.

దశరథునకు వలసినంత రాజ్యముగలదు; ఎల్లభోగములును వాని యధీనములు; మంత్రులన్ననో యసదృశప్రజ్ఞావంతులేగాక స్వామిహితైకమతులు; గురువులో గురువును మఱపింతురు. ప్రకృతివర్గమో కనుసన్నల మెలంగును; ఏకాలమందును వానిరాజ్యమందెట్టి యరిష్ట

ములు గలుగవు. ఇట్టి సిరిసంపదలతో సకలైశ్వర్యములతోఁ దులతూగుచు నెట్టి యుపద్రవములు లేని రాజ్యమందు నెలవై యెల్లయర్థములుఁ గోర్కెమీఱునట్లు గల్గినను దశరథుని దీఱనిదుఃఖ మొండు బాధించు చుండెను. ఇదే దైవచిత్రము.

దశరథునకుఁ బెక్కుభార్య లుండిరి. అందుఁ గౌసల్యాదేవి పట్టమహిషి; సుమిత్రాదేవి రెండవభార్య; కైకేయి ప్రియురాలు. ఇందఱిలో నొక్కతెయైనను వంశాంకురంబును గాంచు నోము నోచకుండెను. ముదిమి పైకొనెను; సంతానము గలుగునట్టియాసయు సన్నగిల్లెను. ఈ యనపత్యదోషము వానినిఁ బాయక యేర్చుచుండెను.

ఉ॥ అంకెకుదారినట్టి సగరాదినరేంద్రులు ప్రోదిచేసి నా
యంకమునందుఁగూర్చిన మహాయతకోసల రాజ్యభార మే
నింక వహింపఁజాల వయసేగుట నన్యునిపైనిమోఁప వం
శాంకురమింతలేదు, వగపయ్యెడు భావిగతిందలంచినన్॥

అని యూ తేఁడు దురపిల్లుచు గొండొకనాఁడు కులగురువులను మంత్రులను ద్విజోత్తములను రావించి వారికిఁ దగుమరియాదలు సలిపి,

"ఉ॥ దానములం దపంబుల సదక్షిణయజ్ఞములన్ విహీనసం
తానుల కూర్ధ్వలోకసుపథంబులు వశ్యముగావు, లబ్ధసం
తానుల యెందుఁ బూజ్యు లిది తథ్యము గావున నొండు దక్కి సం
తానము నాకు నయ్యెడువిధం బొనరింపుము ధర్మసంస్థితిన్॥"

అదియునుంగాక జనులు ప్రాయికంబుగా రజస్తమోగుణావృతులై యుందురు. ఆగుణంబులకు విశృంఖలవృత్తి గలిగెనేని రాజ్యమెల్ల తాఱుమాఱగును. అట్టిగుణములను శాసించుచు సత్త్వాభివృద్ధి గలిగించుటయే రాజ్యపాలనమందుఁగల పరమరహస్యము. అందులకే రాజులుండుట. ఈ రజస్తమస్సులు తటాలున మాఱవు. వానికిఁ గ్రమక్రమముగాఁ బరిణామమును గలిగింపవలయును. పరిపాలనావిధాన మవిచ్ఛిన్నముగా నుండనిచోఁ బూర్వోక్తకార్యము సాధ్యముగాదు. విధానమందు దుడుకు మార్పులు గలుగకుండవలయు నన్నచో రాజవంశమునకు విచ్ఛిత్తి గలుగరాదు. ఆ కారణంబున రాజులు సంతానము నభిలషింతురు. ఎట్లు విచారించినను సంతానము నాకు నిహపరంబులకు రెంటికి నవశ్యముగా నున్నది. ఈపుణ్యము నోచనైతిని. కర్తవ్యమును సర్వజ్ఞులు మీరే యూహింపనగును. అయిన నొక్కటి తోఁచుచున్నది. పూర్వదుష్కృతములు ప్రాణులయభ్యుదయంబులకుఁ బ్రతిబంధకము లగు నందురు. ప్రతి

బంధకములు విధివిహితప్రాయశ్చిత్తములవలనఁ దొలఁగు నని విందు. కానినాఁడు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రమే నిరర్థకమగును. నా యనపత్య దోషము మదీయపూర్వదుష్కృతఫలముగాని యొండుగాదు. ఈ పాప నివారణమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము గలుగక మానదు. రాజులకు హయమేధయాగము నిఖిలదోషహరమే గాక సర్వాభీష్టప్రదమనిగూడఁ బెద్దలు వచింతురు. అది నాకు యుక్తమేని యానతీయనగును. వేఱొండుపాయము గలచో విచారింపవేఁడుదు' నని ధర్మార్థసహితంబుగా వచించెను. వాని తలంపు విని, 'రాజేంద్రా, నీసంకల్పము మాకుఁ బర మాంగీకారము; నీకోరిక ధర్మయుక్తమగుటం జేసి శీఘ్రఫలకారియగును; యాగ మారంభింపు' మని వారెల్లరుఁ జెప్పిరి.

దశరథుఁడు పుత్త్రార్థము యజ్ఞమొనర్చుట

దశరథుఁడందులకు సంతసించి, 'అమాత్యులారా, వింటిరిగదా, యాగోపకరణంబులు గూర్చి యశ్వము నధ్వర్యునితోడ సరక్షకముగా వదలనగును. సరయూనదియుత్తరతీరమున యజ్ఞశాలను నిర్మించి శాంతికర్మములు కల్పోక్తప్రకారము జరిపింపవలయును. లోపంబులు గలుగవేని నిట్టిక్రతువులకు నెల్లరాజులు సమర్థులు. విఘ్నవిద్వాంసులైన బ్రహ్మరాక్షసులు యజ్ఞభంగార్థము సందులు నెమకుచుందురు. యజ్ఞము దోషగ్రస్తమేని కర్త వెనువెంట నశించును. అందువలన నిట్టిక్రతువులు సమస్తరాజయోగ్యములుఁ గావు. మీ తోడ్పాటును నమ్మి యిది తలపెట్టుచున్నాను. సమస్తభారము మీపయినున్నది' అని పలికెను. మంత్రులు తమ యొడఁబాటును దెలిపిరి. బ్రాహ్మణులు దశరథుని దీవించి యనుజ్ఞాతులై చనిరి. అంత ఱేఁడు మంత్రులను మరల హెచ్చరించి యంతఃపురమునకుఁ జని కౌసల్యాదులకు సంగతి వినిచి వారిని దీక్షవహింపు మనెను. వారును బతివచనంబులకు వికసితవదనార విందలైరి.

దశరథునకు సుమంత్రుని హితవచనము

దశరథునకు సుమంత్రుఁడను సారథి గలఁడు. అతఁడు వయో బుద్ధులఁ బెద్దయై ఱేనికి బహిఃప్రాణముగా నుండెను. సుమంత్రుఁడు ఱేనిసంకల్పమును విని యేకాంతముగా వానిని సందర్శించి, 'దేవా, మీసంకల్పమును వింటిని. దీనింగూర్చి భగవానుఁడు సనత్కుమారుఁడు

తొల్లి ఋషులకుఁ జెప్పినవచనంబులఁ బురావృత్తముగా వింటిని. అవి విన్నవింతు నవధరింపుము.

ఋష్యశృంగుని చరిత్ర

'కశ్యపప్రజాపతికి విభండకుఁడను సుతుఁడు గలఁడు. వానికి ఋష్యశృంగుఁడు జనించును. ఆమునికుమారుఁడు పుట్టువుదొట్టి యరణ్యమునందే నివసించుచుండును. ఆకారణమున వానికి లౌకికజ్ఞానము బొత్తిగా నుండదు. అతఁడు ద్వివిధబ్రహ్మచారి యగును. వానికాలమెల్ల నగ్నిహోత్రకార్యములందుఁ బితృజనశుశ్రూషలందుఁ గడచుచుండును.

'ఋష్యశృంగుఁడు ప్రథమబ్రహ్మచర్యావ్రతిష్ఠుఁడై యుండునప్పుడు రోమపాదుఁ డను నంగరాజు ధర్మాతిక్రమ మొనర్చును. తత్ఫలముగా వానిరాజ్యమెల్ల ననావృష్టి వ్యాపించి సర్వభూతభయావహముగాఁ జిరకాలము బాధించును. రాజు దుఃఖదీనుఁడై శాస్త్రజ్ఞులను రావించి పాపప్రాయశ్చిత్తము వేఁడును. వారు దీర్ఘాలోచనముఁ గావించి, 'రాజా, ఋష్యశృంగు నేవగనేని యిందు రప్పించి వానికి నీపుత్త్రికను శాంతాదేవి నిచ్చి వివాహముఁ గావింపుము; వర్షప్రతిబంధకములు దొలఁగు' నని చెప్పుదురు. ఆఋషికుమారుని దోడితెచ్చుటకుఁగా రోమపాదుఁడు తనమంత్రిపురోహితులను నియమించును. వారు రాజాజ్ఞకు వ్యథితమనస్కులై ఋషివలని భయమును తేనికిఁ దెలిపి యుపాయాంతరమునఁ గార్యమును సాధింతు మందురు. రాజు సమ్మతించును. మంత్రులు మునిసుతునికొఱకు వేశ్యాంగనలను దరలింతురు. ఆహాయలుకత్తికలు చని యచ్చికబుచ్చికములచేత ఋష్యశృంగు నాకర్షించి యతనిఁ దోడితెత్తురు. రాజు వానికిఁ దనకూతునిచ్చి పెండ్లిచేయును. అంగదేశము సుఖవంతమగును. దేవా, భగవానుఁడు సనత్కుమారఋషీంద్రుఁ డిట్లు చెప్పెనఁట. నా విన్నది విన్నవించితి' ననెను.

దశరథుఁ డావృత్తాంతము విని హృష్టచిత్తుఁడై, 'సుమంత్రా, ఋష్యశృంగుఁడు జితేంద్రియుఁ డని చెప్పితివి. అతఁడెట్లు వారాంగనలకు వశుఁడయ్యెను? వానినెట్లు పడపుఁగొమ్మలు తోడితెచ్చిరి? ఇది సాకల్యముగా వినఁ గుతూహలమగు' ననెను. నావుడు సుమంత్రుఁ డిట్లనియెను. 'దేవా, మంత్రుల పంపున రూపవయోవిలాసచతురలగు వేశ్యాంగనలు కొందఱు తరలి విభండకాశ్రమముఁ జేరి ఋష్యశృంగు

నకై వేచియుండిరి. ఒకనాఁ డమ్మునితనయుఁడు యాదృచ్ఛికముగా నమ్మిటారులున్న యెడకు వచ్చి వారి చిత్రవేషములు చూచి యాలాప గతులు విని యాశ్చర్య పరవశుఁడై వారిని డాయఁబోయెను. ఆ సుంద రాంగనలు భయనయంబులు నటించి, 'అయ్యా! ఎవఁడవు? కుల మెయ్యది? ఎందుండి వచ్చెదవు? క్రూరమృగాకులమైన యీ గహ నాంతరమున నొంటఁ జరింతువేల? నీ రూపరేఖావిలాసంబులు మాకు వింతసంతసంబులను బొంగించు చున్నవి. వినఁదగునేని నీ చరిత దెలుప వేడుదు' మని యతని బల్కరించిరి. ఋష్యశృంగుఁడు తనకత యెల్లఁ జెప్పి, ''అదిగో మా యాశ్రమము చేరువనున్నది. అటకు వచ్చి మా యిచ్చు నతిథిసత్కారంబుల గ్రహింపఁ గోరుదు'నని. ఆ విలా సినులు తదాశ్రమదర్శనోత్కంఠలై చని యట నర్ఘ్యపాద్యములును గందమూల ఫలంబులును గైకొని, విభండకమహర్షి వలని వెఱపు త్వరింపఁగా నందుఁ దడవుసేయ నోడి పయనమై, తాము తెచ్చిన మోదకాదిస్వాదుభక్ష్యంబులను వానికిచ్చి, 'ఋషికుమారకా, ఇవి యపూర్వఫలములు మహారుచిరంబులు; వీనిని భుజింపుము, శుభ మయ్యెడు. వ్రతచర్యాపరతంత్రలము గావున మేమిందు మసలరాదు' అని పలికి యాలింగనసత్కారపురస్సరంబుగా నతని వీడ్కొని యథా స్థానము చేరిరి.

'ఋష్యశృంగుఁ డా భక్ష్యంబులు ఫలంబులుగా యని తలంచి వాని నారగించి సంతుష్టుఁ డయ్యెను. అదిమొద లా కాంతలను వెండియుఁ జూచు కుతూహలము వానినట నిలువనీయదయ్యెను. అతఁడు నాఁటిరేయి యెట్లో గడపి వఱువాత బయలుదేరి పూర్వసమాగమ స్థలంబునకుఁ బోయెను. ఆ లీలావతులు వానిఁ జూచి లోలోన సంత సించి, 'సామీ, మా యాశ్రమపదము భవత్సమాగమమును గోరు చున్నది. మా సత్కారపూజ లంగీకరించి మమ్ముఁ గృతార్థులఁ జేయఁ బ్రార్థింతు' మని వినయమధురంబుగాఁ బల్కిరి. అతఁడు సమ్మతించెను. వారు క్రమక్రమముగా వాని నంగదేశము చేర్చిరి. రాజేంద్రా! పరిశుద్ధ దర్పణముగూడ మాలిన్యస్పర్శమువలనఁ గప్పుదాల్చునుగదా.

'చ॥ కులుకుమిటారిచన్గవయుఁ గుందరదంబులు గెంపుమోవియున్,
బొలుపగు మేనుదీవెయును బున్నమచందురుఁబోలు మోమునున్,
దళుకుమెఱుంగు గాంతియు సుధామధురోక్తియు హంసయానమున్,
గల నవమోహనాంగకలఁ గాంచిన బ్రహ్మయు రిమ్మ చెందఁడే?'

'అట్లు ఋష్యశృంగుఁడు వచ్చినంతనే రోమపాదుఁ డెదురేగి వానికి వినయపూర్వక దండప్రణామములు గావించి యర్ఘ్య మొసఁగి, 'మహాత్మా, వ్యాజరూపంబున నిన్నిటకు రప్పించి విభండకమహర్షికి సుతవియోగమును గలిగించిన నా యీ యకార్యంబునకు నన్నా మునీశ్వరుఁడు శపింపకుండునట్లు నాకు నభయప్రదాన మనుగ్రహింపు' మని వేఁడి యా వరమును బడసి ప్రసన్నహృదయుఁడై శాంతాదేవిని వానికిఁ గూర్చి కృతకృత్యుఁడయ్యెను. ఋష్యశృంగుఁ డంగదేశంబునఁ గాలూనినంతనే జగత్సమాహ్లాదకరముగా వర్షించెను. దేశమెల్ల నూత్న వికాస మొందెను.

'రాజేంద్రా, ఋష్యశృంగునిసంగతి విన్నవించితిని. దీనికిని నీ పుత్త్రాభ్యుదయసిద్ధికిని సంబంధ మేమని యడుగ వచ్చును. ఆ విషయ మును గూర్చి సనత్కుమారుఁడు వెండియు నిట్లనియెనఁట. 'ఇక్ష్వాకు వంశమున దశరథుఁడను పరమధార్మికుఁడు జనించి కోసలదేశంబునకు రాజగును. ఆ తేనికి రోమపాదునితో గాఢమైత్రి పొరయును. దశరథుఁడు తన సుతను శాంతాదేవిని రోమపాదునకుఁ బుత్త్రికగా నిచ్చును. కొండొకకాలంబునకు దశరథుఁడు సంతానార్థము యజ్ఞ మొందు సంకల్పించి శాంతాపతియైన ఋష్యశృంగుని ఋత్విక్కుగా వరించి ప్రసవార్థము స్వర్గార్థము జన్న మొనర్చును. వానికి మహావిక్రమ వంతులును వంశప్రతిష్ఠాపనకరులు నైన కొడుకులు నలుగురు గలుగుదురు. 'రాజాగ్రణీ, సర్వజ్ఞుఁడైన యమ్మహర్షి తెలిపిన యెఱుక మేరకుఁ జేయుటొప్పు. యథాచిత్తము''.

యాగప్రకరణము

దశరథుఁడు సుమంత్రుని విని తలయూచి వసిష్ఠునియనుమతిఁ బడసి యంతఃపురజనముతోడను మంత్రిసత్తములతోడను దరలి నదీవన పర్వతంబులు దాఁటి యంగదేశముఁ జేరి, ఋష్యశృంగు నపరవీతి హోత్రునివలెఁ దేజరిల్లుచున్నవానిని సముచితవిధంబున సందర్శించి పదంపడి రోమపాదుని జేరెను. అంగరాజు తన చిరమిత్రమున కెంతయు సంతసించి వానిని గొన్నాళ్ళు తనమందిరమునుండి కదలనీయఁడయ్యెను. దశరథుఁడు శాంతాదేవికి జనకపితయగుట ఋషికుమారునకుఁ దత్పూ ర్వము తెలియదు. ఆ సంగతి ఋష్యశృంగుఁ డప్పుడా యంగరాజువలన విని యానందించి కోసలేంద్రునకుఁ బ్రతిపూజ లొనర్చెను.

ఇట్లెనిమిది దినములు చన్నంత నొకనాఁడు దశరథుఁడు రోమపాదుని డాసి, 'మిత్రమా, కార్య మొందు తలపెట్టి తన్నిమిత్తము శాంతా ఋష్యశృంగులను వెంటఁగొనిపో వచ్చితిని. అనుమతిఁ గోరుదు' ననెను. అంగరాజు వల్లె యని యల్లునిని దనయను సాకేతపురంబునకుఁ దరలించెను. ఱేఁడు మరలివచ్చుట నయోధ్యావాసులు దూతవలన విని మహోత్సుకులై నగరమెల్లనలంకరించి దశరథాదులు వచ్చినంతనే వారిని సమస్తమంగళవాద్యంబులతో నెదుర్కొని సముచితసత్కారంబులఁ బురఃప్రవేశ మొనర్చిరి.

అంతలో వసంతకాలము వచ్చెను. దశరథుఁడు తన చిరసంకల్పంబును నెఱవేర్చువాఁడై ఋష్యశృంగుని శిరముతో మ్రొక్కి, 'మునీంద్రా, సంతానార్థము యజ్ఞ మొకటి పెద్దలయాజ్ఞాప్రకారము సంకల్పించితిని; ఋత్విక్కుగా మిమ్ము వరింతు' నని విన్నవించెను. ఆమునితనయుఁ డా ప్రణయము నంగీకరించెను. అంత దశరథుఁడు సుయజ్ఞ, వామదేవ, జాబాలి, కాశ్యప, వసిష్ఠాది తపోధనులను రావించి వారిని యథోచితగతిఁ బూజించి, 'మహానుభావులారా, అనపత్యదోషంబునఁ బరితపించు నాకు సుఖంబును మనశ్శాంతియుఁ గడుదూర మగుట మీకు విదితము. సంతానార్థము హయమేధయాగంబును మీయనుమతితోఁ దలపెట్టితిని. విభండక మహర్షి తనయుఁడు ఋష్యశృంగుఁడు నాయెడఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెను. ఆ మహాత్ముఁడు నాయజ్ఞంబును యథాశాస్త్రము నిర్విఘ్నపరిసమాప్తి నొందించి నా చిరమనోరథము నీడేర్పనోపు' ననెను. వారును తమ పరితోషంబును దెలిపి ఱేనిని దీవించి కార్యమునకుఁ బ్రేరేచిరి.

ఆసంవత్సరమంతయు నట్లు గడచి మరల వసంతము వచ్చెను.

చ॥ కిసలయముల్ మెసంగి తమకించి యథామతిఁ బాడెఁ గోయిలల్,
బిసరుహరాజివాసనలఁ ఓచ్చిలి వీచెను బిల్లతెమ్మెరల్,
ప్రసవమనోజ్ఞభూషణయుఁ బల్లవరాగపరీతచేలయుం,
బొసఁగె వసుంధరారమణి, పొంపిరిపోయెను సృష్టి యెల్లెడన్॥

దశరథుఁ డంతటఁ దన కులగురువును వసిష్ఠుని రప్పించి,

క॥ హితుఁడవు మాకుఁ గులపురో
హితుఁడవు మహిమాతిశయసహితుఁడవగుట మో
పితి నీపయిఁ గ్రతుభారముఁ
గృతకృత్యుఁడ నగుదు నీదుకృప గురువర్యా!

అని పచించి తదనుజ్ఞాతుఁడై దేవతారాధననిమిత్తము యజన శాలఁ బ్రవేశించెను.

వసిష్ఠుఁ డంత యజ్ఞకర్మనిష్ఠితులైన బ్రాహ్మణవృద్ధులను, యాగోచిత పదార్థసంపాదనాధికృతులైన పెద్దలను, కర్మాంతికులను, శిల్పక వర్ధక ఖనక గణకులను, నటీనర్తకులను, శాస్త్రప్రయోగవేత్తలను, దదితరులను, బిలిపించి సభఁగూర్చి, 'సభాసదులారా, రాజసంకల్పమును వింటిరి గదా. అది యేతన్మాత్ర కార్యము గాదు. త్రయీధర్మమూర్తు లగు ద్విజోత్తములు వేలకొలఁది రానున్నారు. దేశదేశాంతరములనుండి రారాజులు పెక్కురు వత్తురు. పౌరజానపదులకు లెక్కయే యుండదు. బ్రాహ్మణులకుఁ దగువసతిగృహములు కట్టవలయును. నరపాలురకు యథోచితముగా విడుదులను నిర్మింపవలయును. ఇతరవర్ణములకుఁగా నెన్ని శాలలఁ దీర్పవలయునో తెలియరాదు. వారివారికిఁ దగినట్లుగా స్నానపానాదులకు భక్ష్యభోజనంబులకు నేర్పాట్లు జరుగవలయును. ఎవరికి నెందుఁ గొఱఁత గలుగరాదు. ఎల్లరకుఁ దగినట్లు మరియాదలు గావింపవలయును. ఈభారము నెల్ల రాఁడు మనపయి మోపెను. కీర్తికి నపకీర్తికి మనమే బాధ్యుల మైతిమి. రాజ గౌరవంబును గార్య భారంబును దలఁచి సొంతపనిగా దీనిని భావించి యెల్లరు వర్తించునది. స్నేహవశంబుననొండె మఱేదేని నిమిత్తముననొండె బుట్టపురువునకుఁ గూడ ననాదరణము గలుగరాదు. వేయేల ? మనరాజభక్తికి మన ప్రతిభావిశేషంబునకు మనకార్యదక్షతకు మనమైకమత్యమునకు మన మనోనిశ్చయమునకుఁ బరీక్షాసమయము వచ్చినదని గ్రహింపుఁడు. ఎట్లునిర్వహింతురో తెలియ' దని చెప్పి వారివారి నయ్యాపనులందు దిట్టపఱచి, సుమంత్రుని బిలిచి, 'మంత్రివర్యా, చతుస్సముద్ర ముద్రిత వసుమతీవలయంబునఁ గల నరేంద్రులకెల్ల సందేశమును బుత్తెంపుము. సమస్తదేశజనులను బిలిపింపుము. సకలవేదశాస్త్రనిపుణుఁడును మహా భాగుఁడునైన మిథిలాపతి జనకమహారాజు మనరాజునికిఁ జిరమిత్రము. ఆ జనపాలునొద్దకు నీవు స్వయముగా మొట్టమొదటఁ జని సంగతి విన్నవించి వానిని దోడి తెమ్ము. కాశీనాథుఁడు మనరాజునకుఁ బరమాప్తుఁడు. అంగా ధిపునిసంగతి తెలిసియేయున్నది. కేకయరాజుఁ గూర్చి వేఱ చెప్పనక్కఱ లేదు. వీరినెల్ల నీవు స్వయముగా నాహ్వానింపవలయును. ప్రాచీ ప్రభువు లకు సింధురాజులకు సౌవీరసౌరాష్ట్రదాక్షిణాత్యపార్థివులకుఁ దగు రూపంబున సందేశ మందించి వారు సబాంధవముగా వచ్చునట్లొన

ర్పుము. బ్రాహ్మణాదులకు నెఱుకచేయుము. దేశమందెల్లఁ జాటింప నాజ్ఞాపింపుము' అని వచించెను. సుమంత్రుఁడట్లే యని ప్రాచ్యాది దేశాధీశుల యొద్దకు సాంతరంగికులను బంపి యితరులకు నేర్పాట్లు గావించి తాను స్వయముగా జనకాదులకొఱకుఁ దరలెను. ఎల్లరును తమతమ నియమితకార్యములను గూర్చి ప్రతిదినము వసిష్ఠునకు శ్రుత పఱచుచు వానియాజ్ఞలు పడయుచు శ్రద్ధాభక్తులతో వర్తించిరి. ఎల్లకార్యములును గడవుమేరకు సమాప్తమయ్యెను.

యజ్ఞారంభము

యాగారంభమునాఁటికి ద్విజోత్తములు వేనవేలు గూడిరి; భూపతులు పెక్కండ్రు సపరివారంబుగా వచ్చిరి; పౌరజానపదులు వెల్లి విరిసిరి. మణిమౌక్తిక ధన కనక వస్త్రాద్యుపాయనంబులు రాసులుపడెను. బ్రాహ్మణసత్తములు ఋష్యశృంగుని మున్నిడుకొని యజ్ఞ మారంభించిరి. వేదమూర్తులైన యాజకులు శాస్త్రవిధి న్యాయంబులఁ బొల్లుపోనీయక ప్రవర్గ్యము ఉపసత్తు మున్నగు కర్మంబు లొనర్చిరి. మునిపుంగవులు కర్మాధిదేవతలను బూజించి ప్రాతస్సవనాదులఁ గావించిరి. ఇంద్రుఁడు తన హవిర్భాగమును గ్రహించెను. మాధ్యందినసవనము యథాక్రమము జరిగెను. రాజార్హము తృతీయసవనంబును యథాశాస్త్రము నిర్వర్తించిరి. యాగప్రక్రియ యెల్ల సక్రమముగా జరుగనాగెను.

భోజనాదికము

భోజనశాలలందు నిసుము చల్లినను రాలదయ్యెను. వచ్చువారికిఁ బోవువారికిఁ దెంపు గలుగదు. ప్రతిపదార్థము రుచ్యమై యెంతభుజించి నను దనివిపోకుండెను. కొసరికొసరి వడ్డించుచుండిరి. చాలుఁ జాలు వలదు వలదన్నమాటలు తప్ప యొండు విన రాకుండెను. పండితు లొకవంకఁ దమప్రాగల్భ్యమును బ్రదర్శించుచుండ, హేతువాదకు లొక ప్రక్కఁ దమప్రతిభావిశేషంబును వెల్లడించుచుండఁ గవీంద్రులొకచాయ నవనవకల్పనలచేత భావప్రపంచంబును బ్రతిష్ఠించుచుండ, నైయ్యాకరణు లొకచక్కి మహాకవిప్రయోగములను విమర్శించుచుఁ బూర్వపక్ష సిద్ధాంతము లొనర్చుచు స్వమతస్థాపనార్థము పోరాడుచుండ, రసికు లొకయెడఁ గవిహృదయంబులు విచ్చి ప్రచురించుచుండ, జ్యోతిష్కు లొకచోట గోళగోళాంతర రహస్యంబులను జాటుచుండ, వైదికు లొకవలను శ్రుతులకు స్వరములు మేళవించి పదక్రమజటాఘనములు

పలుకుచుండఁ, గాయకు లొకర్కేవ నవనవరాగంబులు గూర్చి మధుర మధురంబుగాఁ బాడుచుండ దద్భోజనశాలలు వివిధ కళాదేవతల కొలువుకూటములో యన శోభిల్లెను.

మ॥ అవనీమండల మట్టి యీసె ననఁగా నాబాలవృద్ధంబుఁ ద
త్సవనార్థం బరుదెంచి యందు బహుమృష్టాన్నాది సంతుష్టులై,
భవసాఫల్యము నాఁడు గల్గె ననుచున్ భావించి యాజన్మ మా
జవనంబుం గొనియాడుచుండుదురు వాచారూఢి దీపింపఁగాన్॥

యజ్ఞవేదికా నిర్మాణము

యజ్ఞశాలయందుఁ గొన్నికంబములను నాటు సంప్రదాయము గలదు. ఆ కంబములను యూపములందురు. ఒక్కొక్కయూపము నిరువదియొక్క మూర పొడవుండును. ప్రతియూపంబు నెనిమిదియంచులుగాఁ దీర్తురు. యజ్ఞముంబట్టి యూపసంఖ్య యుండును. అశ్వమేధ యాగంబున కిట్టి యూపంబు లిరువదియొండు వలయును. అందు నాఱు మారేడి యూపంబులు, నాఱు మోదుగయూపంబులు, రెండు దేవదారు యూపంబులు, నొక్కటి విరిగియూపంబుగా నుండును. యజ్ఞకోవిదు లట్టియూపంబులను సంతరించి వానికి బంగారు పొదివి వస్త్రగంధ పుష్పంబుల నలంకరించి బారెఁడేసి దూరమున నొక్కొక్కటి స్థాపించి యాయా దేవతోద్దేశంబుగా మృగపక్షిపన్నగములను గట్టిరి. యాగీయాశ్వము బంధింపఁబడెను. శుల్బకర్మజ్ఞులైన విప్రులు యథాశాస్త్ర మిటుకలు చేసి యాఱుప్రస్తారములు దీర్చి ప్రతి ప్రస్తారమునకు మూఁడేసి యిటుకలుచొప్పునఁ గూర్చి బంగారు ఱెక్కల గరుడపక్షిరూపంబున యజ్ఞవేదికను నిర్మించిరి.

యజ్ఞదానాదికము

కౌసల్యాదేవి సపత్నులతోడ వచ్చి యజ్ఞీయాశ్వమునకుఁ బ్రదక్షిణ మొనర్చి బంగారు సూదులు మూఁడు దానిమేనఁ గ్రుచ్చి ధర్మకాంక్షం జేసి స్థిరచిత్తయై యా రాత్రి యొంటరిగా నందుండెను. తెల్లవాఱ దశరథుఁడు తన ఋత్విగ్బ్రహ్మకుఁ బట్టమహిషిని హోతకు వావాతను, ఉద్గాతకుఁ బరివృత్తిని, అధ్వర్యునకు బాలాకలిని దాన మొసఁగెను. వా రానల్వురు స్త్రీలను శాస్త్రమర్యాదవలన గ్రహించి తత్ప్రతి ద్రవ్యదానమును జేకొని వారిని మరల జేని కిచ్చిరి.

యజ్ఞాశ్వహోమాదికము

అధ్వర్యుఁ డంత యజ్ఞాశ్వంబు వపను దీసి హోమ మొనరించెను. దశరథుఁడు నిజపాపనివృత్తికై తద్వపాధూమగంధము నాఘ్రాణించెను. ఋత్విజులు పదునార్గు రంతట నయ్యశ్వావయవములను యథాశాస్త్రము మంత్రపూర్వకముగా వేల్చిరి.

ఇతర యాగములందు హవిస్సును జుహ్వికొమ్ములందు సంస్కరింతురు. అశ్వమేధంబునఁ బ్రబ్బలి తీఁగెలందు దానిని సంస్కరించుట సంప్రదాయము. కల్పసూత్రములనుబట్టి వేదోక్తులనుబట్టి హయమేధ యాగము మూఁడుదినములు నడచును. అందుఁ దొలిదినము చతుష్టోమ మనియు, రెండవదినము ఉక్థ్యమనియు, మూఁడవదినము అతిరాత్ర మనియుఁ బేర్కొందురు. మఱియు జ్యోతిష్టోమము ఆయుష్టోమము అతిరాత్రద్వయము అభిజిత్తు విశ్వజిత్తు మున్నగుమహాక్రతువులు శాస్త్రాంతరములందుఁ గలవు.

దశరథుడు వానినెల్ల ఋత్విక్కులప్రేరణంబునఁ గావించి, హోతకుఁ దనరాజ్యమందుఁ దూర్పుభాగంబును, బ్రహ్మకు దక్షిణ భాగంబును అధ్వర్యునకుఁ బశ్చిమభాగంబును ఉద్గాతకు నుత్తరభాగంబును విధివిహితంబుగా దక్షిణార్థ మిచ్చి క్రతుసమాప్త మొనర్చెను. ఋత్విక్కులు ఱేని గుణశీలత్యాగంబులకు మెచ్చి

చ॥ జపముల వీలిహోత్రముల జన్మముఁ బుచ్చెదు మాకు రాజ్యముల్
నృపతికులావతంస! యగు నే? వల దీకయిగాళ్ల సంకెలల్;
కృపదయివాఱ నిండులను నెయ్యదియో యిసుమంత యిచ్చి మా
కుపకృతమైన రాజ్యమును నొందుము నీ క్రతుఫుల్ ఫలించెడన్.

అని యేకగ్రీవముగ వచించిరి. దశరథుఁ డంతట గోసువర్ణరజతంబుల వారిని యథోచితముగా సత్కరించెను. వారును బరమపరితోషులైరి. ఇతర బ్రాహ్మణులకు బొక్కసమెల్ల వ్యయమయ్యెను. ఆ విప్రులు వాని వినయనయదాతృత్వాది కళ్యాణ గుణంబులకుఁ బరమప్రీతులై కల్యాణాశీర్వచనంబులను వానిపయిఁ గురిసిరి.

పుత్రకామేష్టి

అశ్వమేధయాగమును దశరథుడట్లు సమాప్తము గావించి ఋష్యశృంగుని సమీపించి దోయిలొగ్గి, 'మునీంద్రా, నీయనుగ్రహము

పేర్మి హయమేధయాగము నిర్విఘ్నముగాఁ బరిసమాప్తి మొందెను. పుత్త్రప్రతిపాది యగు సత్కర్మము మాత్రము మిగిలియున్నది. దానిని జరిపింప భవదన్యులు సమర్థులు గారు. నాప్రణయము మనస్కరించి నన్ను సఫలమనోరథునిగా నొనర్పు' మని ప్రార్థించెను. ఋష్యశృంగుఁడు హర్షించి, 'రాజేంద్రా, వంశకర్తలగు పుత్త్రుల నల్వురఁ బడయుదు' వని మహాప్రియవాక్యమును బలికి క్షణమాత్రము ధ్యానగతుఁడై కనువిచ్చి, 'రాజచంద్రమా, అథర్వశిరఃప్రోక్తమగు పుత్త్రికారకమంత్ర మొండు గలదు. ఆ మంత్రపూర్వకంబుగా యాగ మొకటి నీవలనఁ జేయింతు' నని చెప్పి యాక్రతువు నారంభించి మంత్రదృష్టకర్మప్రకారము హోమము గావించెను.

యజ్ఞార్థము వచ్చిన బ్రహ్మతో దేవతలు మొఱపెట్టుట

హవిర్భాగములను బరిగ్రహింప దేవతలును యాగమును జూచుటకుఁగా గంధర్వ సిద్ధచారణాదులును వచ్చిరి. నలువయు నరుదెంచెను. నిర్జరాదులు పరమేష్ఠిని గాంచి, 'తండ్రీ, మీమాటను నమ్మియున్నాళ్ళు సైరించితిమి. రావణుని దుండగములు నానాఁటికిఁ బెచ్చు పెరుగుచున్నవి. వాని ధాకకు నిఁక నిలువరింప నోపము. ఇదంతయు నీవు వానికిచ్చిన వరంబుల ఫలము. ఆ లోకవిద్రావణుఁడు ముజ్జగంబులను బీడించుచు దిక్పాలురను ద్వేషించుచు నుండుటయ గాక యింద్రుని పదచ్యుతికి నెసరుపెట్టి యున్నాఁడు. వానిం జేసి మహర్షుల తపంబులు సాగవు; గంధర్వుల విహారంబు లుడిగెను. వాయువు యథాగతి వీవఁడు; సముద్రుఁడు నిస్తరంగుఁడై మినుకరించుచున్నాఁడు; ఎప్పుడేమి సంభవించునో యని మేమెల్లరముఁ బిడికిటఁ బ్రాణములఁ బట్టుకొనియున్నాము. ఆకూళ యుండునందాఁక మాకు లగ్గు గలుగదు. వెఱవుఁ దలఁప వేడుదు' మని సాగిలఁబడిరి.

దేవతలను బ్రహ్మ యోదార్చుట

పరమేష్ఠి వారి దీనాలాపము లాలకించి, 'నిర్జరులారా, దేవత్వము వచ్చినంతమాత్రాన నే మీరు సుఖదుఃఖాదులకు నతీతులు గాఁజాలరు. దేహాభిమానమున్నంతవరకు సుఖదుఃఖాదిద్వంద్వ కోలాహలము తొలఁగదు. కావున మీ భ్రాంతిని వదల నగును. మఱియు మీ క్లేశములెల్ల నావలనఁగలిగెనని మీరు భావించుచున్నారు. ఇది భ్రాంతిమూలకము గాని వేఱుగాదు. రావణుఁడు నన్ను గూర్చి తపంబాచరించుటయు

వాంఛితార్థములను బడయుటయు సత్యమేగాని వానియభీష్టముల నేనిచ్చితి నని మీరుతలంచుటమాత్రము సరిగాదు. తపస్సునకు ధ్యానము ముఖ్యాంగమగును. ధ్యానమునకు మనోనిశ్చలత్వము వలయును. మనస్సు సహజచంచలము గావున నెల్లరకు దానిని బంధించుట సులభకార్యముగాదు. మనస్సును గట్టిపెట్టుటకు దానిని దేనియందైనను నిలుపవలయును. ఇతరోపాయము గలుగదు. ఒకదానియందు మనస్సును నిలిపి ధ్యానించుటను సాలంబనధ్యాన మందురు. ఇట్టిచోట్ల మేము ధ్యానమునకు లక్ష్యభూతులమై నిమిత్తమాత్రులమగుచున్నాము. అంతియగాని వేఱుగాదు. ధ్యానమూర్తులు వాంఛితార్థముల నిచ్చుటయే సత్యమైనచో వారు తమకు ముప్పుగలుగు వరంబు లిత్తురా? మఱియు మేమెల్లరము లోకకళ్యాణార్థ ముందుము. అట్టి మేము లోకోపద్రవకరంబులైన వరంబుల నిత్తుమా? అట్లుచేయుట మాకే హాని గదా. కావున మా వరంబులబలంబున రావణాదు లిట్లొనర్చుచున్నారను నింద మాకు మూటగట్టవలదు.

తపస్సు - వాంఛితార్థసిద్ధి

అట్లగునేని తపోనిష్ఠులకు వాంఛితార్థసిద్ధి యెట్లు గలుగునందురా? ఆ రహస్యము వినుము. ప్రతికర్మమునకు ఫలము మాత్రము భగవన్నిర్ణీతము. ఫలరహితమైన కర్మమే గలుగదు. తపస్సుగూడ నొకవిధమైన కర్మమే గావున దానికిని ఫలము తప్పక కలుగును. కర్మములన్నో వారివార ప్రారబ్ధవాసనల ననుసరించియుండును. వాసనలు గుణములను బట్టి యుండును. గుణరహితమైన వస్తువే గలుగదు. కావున గుణములు వాసనారూపంబునఁ గర్మప్రేరకంబులగును. వేయేల? సృష్టియెల్ల గుణములకార్యమేగాని వేఱుగాదు. ఈగుణములు సత్త్వరజస్తమస్సులని మూఁడు విధములు. ఏగుణము పెంపుగా నుండునో యావిధమైన వాసనయు దాని కనుగుణమైన కర్మమును గర్మానుగుణమైన ఫలమును గలుగుచుండును. కావునఁ బ్రాణులే తత్తత్కర్మ ఫలములను గలిగించుకొనుచుఁ దత్ఫలము ననుభవించుచున్నారు. సత్త్వగుణ భూయిష్ఠులకు మోక్షము పరమప్రాప్యమగును. రజోగుణవంతులకు భోగభాగ్యోన్నతులు పరమప్రాప్యములుగా నుండును. తామసులకుఁ బరాపకర్షణము సంతోషకరమై యుండును. ఎవరు దేనినిగోరి ప్రయత్నింతురో వారు దానినే పడయుదురని మున్నే సూచించియున్నాను. మే మిత్తుమనుట నామమాత్రము.

ఈయత్నసిద్ధి యుద్యమవేగమునుబట్టి యుండును. ఉద్యమము తీవ్రమనియు సామాన్యమనియు మందమనియు ముత్తెఱంగులు. తీవ్రోద్యమము సద్యఃఫలకారియగును. తక్కినవి రెండును గాలాంతరమున ఫలించును.

రావణుఁడు రజోగుణభూయిష్ఠుఁడు గావున వానికిఁ త్రైలోక్యాధిపత్యాదులందు రుచి జనించెను. ఆ తలంపుతో నతఁడు మహాతీవ్రతపంబాచరించి సిద్ధిగాంచెను. ఇట్టికోరిక గలవారు తమకు నెదురుగాని చావుగాని యొల్లరు. రావణుఁ డట్టికోర్కెతో దేవదానవయక్షరాక్షసగంధర్వాదులవలనఁ దనకు మరణము గలుగకుండునట్లు సంకల్పించి మహోగ్రతపంబొనర్చెను. వానిసంకల్పముః సద్యఃఫలకారి యయ్యెను. తత్ఫలంబుగా మీకిట్టి యగచాట్లు గలిగెను. ఇవి మీకు సహింపక తీరదు.

గత్యంతరములేదా యని దిగులుపడవలదు. ప్రాణిమాత్రులకు సర్వామరత్వము గలుగదు. కావున రావణునకుఁ జావు గలదు. వాని నెదుర్చువారెవ రందురా? దేవాదులవలనఁ జావులేకుండునట్లు వాఁడు సంకల్పించెనేగాని మర్త్యమాత్రునిఁ గలలోఁ గూడఁ దలఁపఁడు. ఆ కారణంబున వాఁడు తుదకు మర్త్యునివలనఁ జావనున్నాఁడు' అని పలుకుచుండఁగా

శ్రీ మహావిష్ణుసందర్శనము

సీ॥ నీలమేఘముడాలు నిరసించి చెలువాఱు
కమనీయతర దేహకాంతివాఁడు
అంభోజములచొప్పు నపహసించుచు నొప్పు
శ్రవణాంత దీర్ఘ నేత్రములవాఁడు
నిండుచందురుసౌరు నిగనిగల్ వెదచల్లు
మొలకనవ్వుల తేఁటమొగమువాఁడు
క్రొమ్మించు నునుదళ్కుఁ గిమ్మంచుసొబగారు
పసపుఁబుట్టముతోడఁ బరగువాఁడు,

గీ. శంఖచక్రముల్ గ్రాలు హస్తములవాఁడు,
డంబుమీఱు శ్రీవత్సవక్షంబువాఁడు,
పక్కిరాయనిపై నెక్కి పరచువాఁడు,
శ్రీమహావిష్ణువఁట దోఁచెఁ జెలువుమీఱ.

శ్రీవిష్ణువునకు దేవతలు మొఱలిడుట

అట్లు వైకుంఠంబునుండి వచ్చిన యమ్మహానుభావునకు నింద్రాదులు ప్రణమిల్లి, 'శ్రితజనరక్షకా, లోకంబుల యోగక్షేమంబులు భవదధీనములు. నీవే మాకు దిక్కు. రావణుఁడు విరించివరగర్వోద్ధతుఁడై మమ్ముఁ బెట్టుబాము లెన్నరాదు.

సీ॥ అమరుల నిర్జించె నతివల బంధించె
నందనోద్యానము నలువుఁబాపె,
తాపసుల నదల్చెఁ దపముల మఱపించె
నాశ్రమసీమల నడఁగఁ ద్రొక్కె,
యాజుల గర్జించె నగ్నిహోత్రము లార్చె
సవనతంత్రంబుల జక్కడంచె,
జక్కుల మర్దించె శమనుని నోడించె
ముల్లెగా నవనిధుల్ కొల్లలాడె,
గీ॥ వెలుఁగురాయనిఁ గనుసన్న మెలఁగఁజేసెఁ,
జలువఱేనికిఁ గాల్బంటుకొలువు నిచ్చెఁ
బవనుచేతిలో సీవిరుల్ పట్టిపెట్టెఁ
జెప్పరాదు మాకడగండ్లు శ్రీనివాస.

దేవా, స్త్రీలు మానంబునకై ప్రాణంబు లుంకువ పెట్టుచున్నారు ఆ దీనురాండ్ర దుఃఖారావములు వినవా? ధర్మము దిక్కెడది మిణుకరించుచున్నది. దాని దురవస్థయేని గనవా? మా మొఱ లాలకింపవా? మాయెడఁ గనికర ముదయింపదా? నాఁడు మాకిచ్చిన మాటను దలంపవా? నిర్జరాదులు రావణునిఁ జెనక నోపరు. నరునివలన వానికి మరణము సిద్ధము. మానిమిత్తమును లోకరక్షణార్థమును నీవు మనుజావతారంబును గ్రహింపక తప్పదు. అందులకు సమయముఁగూడఁ బ్రత్యాసన్నమై యున్నది. దశరథుఁడు పుత్త్రార్థియై యాగ మొనర్చుచున్నాఁడు. ఆ ఱేఁడు ధర్మపరతంత్రుఁడు; అతనిభార్యలు ముగ్గురు శ్రీహ్రీకీర్తులకు నెనయగుదురు. దీనజనకల్పకా, నీ యాత్మను నాల్గుగా విభజించి నలువురు పుత్త్రులుగా వారియం దవతరింపనోపును. నీయవతారంబునఁ గాని మాకుఁ బ్రదుకులు గలుగవు' అని బహుభంగుల హరిని ప్రార్థించిరి.

శ్రీ విష్ణువు దేవతలనోదార్చుట

విష్ణువు వారి ప్రణయంబులు విని, 'వేల్పులారా, భయంబులు మానుఁడు; శుభ మగును. మీకోరినట్లు మర్త్యావతారమెత్తి లోక కంటకుఁడైన రావణుని బుత్త్రమిత్త్రజ్ఞాతిసహితంబుగా వధించి దేవర్షి సాధుజన త్రిలోకశ్రేయస్కరంబుగా సాగరమేఖలావలయిత ధాత్రీ తలంబును బాలించుచు భూలోకంబునఁ బదునొకండు వేల దివ్యవర్షంబులు నివసింతును. సుఖముండు' మని యభయంబు వారి కిచ్చి యంతర్హితుఁ డయ్యెను.

ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు దశరథునకుఁ బాయసమిచ్చుట

అట హోమము పరిసమాప్తమైనంతనే యయ్యాహవనీయాగ్ని కుండమునుండి యొక పెనుభూత ముదయించెను. ఆ భూతము శైలశృంగ సమున్నతమై నీలరక్తాంబరము దాల్చి రక్తాస్యముతో, సింహరోమంబులఁ బోలు గడ్డము మీసము తలవెండ్రుకలతో, సూర్యతేజంబున మెఱయు దివ్యాభరణములతో దీప్తానలజ్వాలామాలికను ధిక్కరించు తైక్ష్ణ్యముతో మహాభయంకరముగాఁ జూపట్టుచు సువర్ణపాత్రము నొండు చేదోయి నిడికొని దశరథుని కట్టెదుట నిలిచి, 'రాజా, ప్రజాపతిపంపున వచ్చితి' నని దుందుభిస్వరంబునఁ బలికెను. సభాస్తారులెల్లరు నిర్నిమేషులైరి. దశరథుఁడు కేలుమోడ్చి భయభక్తులు పిరిగొన లేచి, 'దేవా, స్వాగతము; ఆజ్ఞ వేడుదు' ననెను. ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు మఱికొంత డాయ వచ్చి, 'రాజా, దేవతల నారాధించిన ఫలంబుగా నీకీపాయసము సంప్రాప్తమయ్యెను. ఇది విష్ణునిర్మితము; దీన నీకు సంతానాదిసకలై శ్వర్యములు సమకూడును. దీనిని గొనిపోయి యనురూపలగు నీపత్నులకు నొసంగుము. వారు దీనిని సేవించి హయమేధపుత్త్రకామేష్టిఫలంబులో యన నొప్పారు తనయులను బడయుదురు. నీమనోరథము నెఱవేఱు' నని చెప్పి యాపాత్రనిచ్చి యయ్యగ్నికుండముందే తిరోహితుఁ డయ్యెను. దశరథుఁ డాపాయసపాత్రను నొదల గ్రహించి రాజవర్గంబును సముచిత సత్కారంబుల వీడ్కొని యంతఃపురమునకుఁ బోయెను.

వానరావతార ఘట్టము

అంతి బ్రహ్మ యింద్రాదులను బిలిచి, 'వేల్పులారా, భగవంతుఁడు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి మనమొఱ లంగీకరించి ధర్మరక్ష

ణార్థము లోకహితంబు పొంటె మర్త్యలోకంబున నవతరింపనున్నాఁడ. అవతారము లీలామాత్రము గావున సర్వేశ్వరుఁడయ్యు నమ్మహానుభావుఁడు మర్త్యుల మర్యాద వర్తింపక తప్పదు. మీ కార్యార్థము వానికిఁ గానురూపులును మహాబలశాలులు నైనవారు తోడ్పడవలసి వచ్చును. ఒకచోట వాయుజవనులతోఁ బనివడును; ఒకచోట నీతిశాస్త్రవేత్తల యక్కఱ గలుగును; ఒక్కొక్కసారి చతురుపాయవిదులు వలసివత్తురు; అజరామరణు లోకతతి యనసరమగును. దేవాంశసంభూతులు దక్క నన్యు లిందులకుఁ జాలరు. మీకుఁ బార్వతీశాపము గలదు. ఆకారణంబున మీకు స్వక్షేత్రసంతానము చేకూఱదు. గంధర్వ యక్ష ఋక్ష పన్నగ కిన్నర వానర విద్యాధరాప్సర స్త్రీలయందు మీరు మీయంశంబుల నవతరింపనగు. రాక్షసులకు వానరులచేత మృత్యువు సిద్ధము. అట్లు నందికేశ్వరశాపము గలదు. అది నేఁడు సార్థకము గానున్నది. ప్రాయికంబుగా వానరరూపజననము యుక్తము. ఈ సంకల్పముచేతనే భల్లుకేశ్వరుని జాంబవంతుని మదీయ వక్త్రజృంభణంబునఁ బుట్టించితి' ననెను.

అంత దేవేంద్రుఁడు వాలిని, సూర్యుఁడు సుగ్రీవుని, సురాచార్యుఁడు తారుని, గుబేరుఁడు గంధమాదనుని, విశ్వకర్మ నలుని, వైశ్వానరుఁడు నీలుని, అశ్విని దేవతలు మైందద్వివిదులను, దమతమ యంశంబులఁ బుట్టించిరి. వరుణునకు సుషేణుఁడుఁ, బర్జన్యునకు శరభుఁడును జనించెను. వాయువువలన మహాబలపరాక్రమబుద్ధిసంపన్నుఁడును వజ్రకాయుఁడునైన హనుమంతుఁ డుద్భవించెను. అన్య దేవతలు వేనవేలితరులను గనిరి. వారెల్లరును గోఁతిమూతులు దాల్చి బలపరాక్రమంబులఁ దండ్రులను దలపించుచుఁ గామరూపులై రావణవధార్థము బాల్యముదొట్టి వ్యాయామక్రీడలరూపంబున సాము నేర్చుచున్నారో యన శైలంబుల నూటాడుచు వృక్షంబులఁ బెకలించుచు సముద్రంబు లంఘించుచు భూమి వ్రచ్చుచు నంతరిక్షంబునఁ జరించుచు మత్తమాతంగ సింహశార్దూలాది వన్యసత్త్వంబులతోఁ జెర్లాడుచు దైనందినవర్ధమాన తేజోవిక్రాంతులై, వాలిని రాజుగా సుగ్రీవుని యువరాజుగా నలనీల హనుమంతులను మంత్రులుగా మఱికొందఱను యూధపతులుగా నియమించుకొని ఋక్షపర్వతంబునఁ గొందఱును బర్వతాంతరంబులఁ గొందఱును గీకారణ్యంబులఁ గొందఱు నాశ్రయించిరి.

శ్రీరామాదుల జననము

దశరథుఁ డట్లు పాయసపాత్రను గొనిపోయి సంతోషచంద్రికలు గురియుచున్న దేవేరులఁ జేరి పాయసంబును దైవచోదితబుద్ధిం జేసి విభాగించి,

గీ॥ సగ మొసంగెఁ గౌసల్యకు సగములోన
సగము నిచ్చె సుమిత్రకు మిగతలోన
సగముఁ గైకేయికి నిడి యా సగము తెచ్చి
మరల నిచ్చె సుమిత్రకు మమతతోడ.

ఆ పాయసంబును వారు సేవించి సూర్యాగ్ని తేజోవిలాసవతులై కాలక్రమంబున గర్భంబులు దాల్చిరి. ప్రొద్దులు నిండెను. చైత్రశుక్ల నవమీ బుధవార పునర్వసు చతుర్థపాదంబునఁ గర్కటలగ్నమందు రవి గురు శని శుక్రాంగారకులు స్వోచ్చస్థానంబుల నలంకరించి గురువుతోఁ జంద్రుఁడు రవితో బుధుఁడుఁ గూడి తనరారు శుభముహూర్తంబున జగన్నాథుఁడు సర్వలోకనమస్కృతుఁడు మహాభాగుఁడు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి సమస్తశుభలక్షణలక్షితుఁడై లోకకళ్యాణార్థము కౌసల్యాదేవిగర్భంబున నవతరించెను. మఱునాఁడు దశమీ గురువార పుష్యమీనక్షత్రంబున మీనలగ్నమందుఁ గైకేయీగర్భంబున సత్యపరాక్రముఁడగు సుతుఁ డుదయించెను. ఆనాఁడే సూర్యోదయానంతరము ఆశ్లేషానక్షత్రంబునఁ గర్కటలగ్నమందు సుమిత్రాదేవి కవలను బ్రసవించెను.

మ॥ మొగసెన్ నిర్జరదుందుభుల్ సకలదిఙ్మోత్రైకఢక్కాలుగాఁ,
గురిసెన్ కల్పకపారిజాతతరువుల్ క్రొంబూలవర్షంబులన్,
విరిసెం బ్రాణుల దుర్వ్యథాపటల ముద్విగ్నంబుగా నెల్లెడన్,
సరసీజాయతలోచనుండు నరుఁడై జన్మింప ధాత్రీస్థలిన్.

చ॥ చెలఁగెను వేదఘోష, ఋషిసీమలఁ గ్రమ్మినచెట్ట లొక్కటన్
దొలఁగెను, హోమకుండములు ధూపశిఖాపరిణద్ధకాంతులన్
వెలిఁగెను, బ్రాణమానభయవిహ్వలచిత్తల దీనరావముల్
మలఁగెను, జీవరాశికి నమందసుఖంబు గల్గె బ్రేల్మిడిన్.

ఆ శిశువులకుఁ బదునొకండు దినములు యథాసుఖము గడచెను. అంత దశరథుఁడు పుత్త్రనామకరణమహోత్సవంబును సంకల్పించి త్రికాలజ్ఞుఁడగు కులగురువును సర్వశాస్త్రవేత్తలగు మహాత్ములను రప్పించెను. వసిష్ఠుఁడు రాకుమారుల రూపలావణ్యాదిలక్షణంబులను

బరిశీలించి కౌసల్యానందనునకు శ్రీరాముఁడనియుఁ గైకేయీతనయునకు భరతుఁడనియు, సుమిత్రాసుతులకు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులనియుఁ బేరిడెను. ఎల్లరు నందులకు సంతసించి యా శిశువులను దీవించి చనిరి.

ఆ రాజపుత్త్రులు నలువురు శుక్లపక్షచంద్రులువోలె నానాఁటికి వర్ధిల్లుచుఁ బరస్పరప్రేమైకమతులై కాలక్రమంబున నెల్లవిద్యలు గఱచి దయాదాక్షిణ్యంబులు గలిగి విజ్ఞానకార్యదీక్షాకౌశలంబుల నివ్వటిల్లి సర్వజనహృదయపీఠంబు లధివసించిరి. లక్ష్మణుఁడు పిన్ననాటనుండి రామునెడ స్నిగ్ధభక్తిగౌరవంబులు గలిగి వానికి రెండవప్రాణమువలె నుండెను. లక్ష్మణునియెడ రాముఁడుగూడ నట్లే వర్తించెను. తమ్ముని విడిచి యతఁడు నీరేనియుఁ గ్రోలఁడు; నిద్రావస్థయందు సయితము వానిని బాయఁడు. శత్రుఘ్నుఁడు భరతుని దవిలి వానికిఁ బ్రాణంపుఁ బ్రాణంబుగా నుండెను. భరతుఁడు వానినిఁ దనసర్వస్వముగా భావించెను. తమ్ములు ముగ్గురు రాముని గురుభావంబున మన్నించుచు వాని నను వర్తించుచుండిరి.

సీ॥ అవనీతలంబుపై నవతరించిననాఁడె,
 ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నిలిచె,
వచ్చిరానినుడుల నుచ్చరించిననాఁడె
 సత్యంబు నిర్వక్రచార మొందె,
ఐణేయసూత్రంబు నఱుతఁ గూర్చిననాఁడె
 ప్రామిన్కునినదముల్ ప్రబలమయ్యె,
విలుకవిద్య నేర్వంగ విల్లుబూనిననాఁడె
 దుష్టాత్మకులయెదల్ దోహళించె,
తే॥ విశ్వ మెల్లెడ నూతనవిభవ మందెఁ
గోసలంబుసౌఖ్యశ్రీ నివాసమయ్యెఁ,
బలుకఁ దరమొకో శ్రీరామభద్రుమహిమ,
నలువకైన వేయితలల చిలువకైన.

అని జనులెల్లరుఁ బ్రశంసింపసాగిరి.

ద్వితీయ మండలము

విశ్వామిత్ర సమాగమము

అట్లు పుత్త్రులు యుక్తవయస్కులై రాజవిద్యలందుఁ జితశ్రములై యున్నంత దశరథుఁడు వారికి వివాహములు తలపెట్టి కొండొకనాఁడు

వసిష్ఠాదిపురోహితులను రాజబంధువులను గూర్చి మంతనముచేయు చుండెను. అత్తఱి విశ్వామిత్రమహర్షి యటవచ్చి తన రాకను ద్వారపాలకునివలన తేనికిఁ దెలిపెను. దశరథుఁడు వసిష్ఠాదిసహితంబుగా నమ్మునికి నెదురేగి మర్యాదలతోడ వానిని దోడితెచ్చెను. కౌశికుఁడు యుక్తాసనంబున సుఖోపవిష్టుఁడై వసిష్ఠాదులను గుశలమరసి, 'రాజేంద్రా, పురకోశంబులు పదిలమేగదా. దైవికమానుషికకర్మంబులు నిరాతంకముగా వర్తిల్లునుగదా' యని ప్రస్తావించెను. కోసలేంద్రుఁడు కరములు జోడించి, 'ఋషిచంద్రమా, మీ కటాక్షవీక్షణమునకుఁ బాత్రులైన మాబోంట్లకుఁ గొదువయుండునా? మీ రాకంబట్టి ధన్యుఁడ నైతిని. మీ సందర్శనము పేదకుఁ బెన్నిధి యబ్బినట్లు మాకయ్యెను. రాజర్షిత్వంబును మెచ్చక బ్రహ్మర్షిత్వంబును సాధించిన మీ ప్రభావము పఱచినంతదూరము వ్యతిక్రమములు గలుగునా? మీ పాదధూళి సోఁకి నేను ధన్యధన్యుఁడ నైతిని.

చ॥ చెలిమియుఁ బుత్త్రభావమును జేసి మహాత్ములు వత్తు రంతెకా,
కలుగునె సిద్ధమార్గులకుఁ గార్యము లన్యసహాయసాధ్యముల్ ?
తెలిసియుఁ బల్కఁగా వలసి ధీరతఁ బల్కెదఁ గార్య మున్నచో
సెలవిడనోపు మీ మతముఁ జేయుదుఁ దప్పక మౌనిసత్తమా.

అని భయభక్తులతోడ విన్నవించెను.

విశ్వామిత్రుఁడు తేనికి మెచ్చి, 'రాజేంద్రా, ఇక్ష్వాకువంశంబునకును భవదీయవ్యపదేశకుఁడైన వసిష్ఠమహర్షికినిఁ దగినట్లు వచించితివి. కశ్చిత్ఫలమునుగోరి యాగదీక్షను బూనితిని; కామరూపులగు రాక్షసులు నాకార్యమునకు విఘ్నమాచరించుచున్నారు. యజ్ఞసమాప్తికాలము వేచియుండి వారు వేదిమీఁద రుధిరమాంసంబులు వర్షింతురు. వారివలనఁ బెక్కుసారులు భంగపడితిని. యజ్ఞపరినిష్ఠులకుఁ గోపము తగదు గావున వారు నా శాపాగ్నికి గుఱిగాక యింతకాలమున్నారు. ఉపాయాంతరమునఁ గార్యమును సాధింపవలసియున్నది. అందులకుఁగా నిందు వచ్చితిని. క్రతురక్షణార్థము శ్రీరాముని గోరుదు. కాకపక్షంబులుపీడని బాలుఁడని యతని శంకింపవలదు. వాని యండ నేనుందు. మదీయ దివ్యతేజఃపరిరక్షితుఁడై యతఁడు రక్కసుల నుక్కడంచును. దశరథరాజేంద్రా, నీ సుతునికీర్తి యీ రేడుజగంబులు నిండును; శ్రేయఃపరంపరలు వానిని వరించనున్నవి. పుత్త్రుల యభ్యుదయమునకన్న వాంఛనీయము తండ్రులకుఁ గలుగదుగదా. అన్యులు

లేరాయని శంకింతువా? అన్యులు నాకార్యమునకుఁ జాలరు. దుర్మదాంధులైన యీ రాక్షసులు నిజపాపకాలపాశంబులఁ గట్టువడి మృతప్రాయులై యున్నారు. బాసచేసి చెప్పుచున్నాను. నామాట నమ్ము. పుత్త్రవాత్సల్యంబును బైకొనసీయకు. నీ సుతుని నీ వెఱుంగవు. వాని సంగతి నాకును వసిష్ఠునకును వామదేవునకును స్పష్టము. అతఁడు పదినాళ్ళు నా వెంటనున్నఁ జాలుఁ; నా యభీష్టమొనర్పును. ఎంతయు నీకు మేలగును.

కం॥ వచ్చినకార్యము పో నీ
విచ్చియు నర్థంబుగల్గ, దినవంశ్య, తథేం
బుచ్చక యనుమానింపక
చెచ్చెరఁ బుత్త్రెమ్ము వాని శీఘ్రమ చనెదన్.

అని తాను వచ్చినపనిఁ దెలిపెను.

దశరథుఁడు నివ్వెఱఁగంది, 'మునీంద్రా, మీ వచనము వజ్రసారమై నా హృదయంబు నగల్చుచున్నది; మూర్ఛయయ్యెడు. పది యేండ్లేనియు నిండని కూన యేడ? రాక్షసయుద్ధమేడ? ఋషికార్యము రాజులకు విధి యందువా? నేనే ధనుష్పాణినై మీ వెంట వచ్చి మీ పనిఁ జక్కపెట్టుదు; అనుగ్రహింపుము. రామునియందు నా ప్రేమయెల్ల మూర్తీభవించియుండు; వానిని బాసి జీవింపఁజాల. పడరానిశ్రమ లోర్చి పెక్కువ్రతోపవాసములు సలిపి ముదిమిముప్పునఁ గానక కన్న చిన్నిపాపను విడనాడుమని మీరుమాత్రము చెప్పఁగలరా? అది యటుండనిమ్ము. తపోధనా, మీ వచించు రక్కసు లెవ్వరు? వారి వృత్తాంతమేమి? వారి శౌర్యసంపద లెట్టివి?' యనెను. నాపుఁడు, 'రాజా, వినుము. పులస్త్యబ్రహ్మవంశంబున విశ్రవసువనువాఁడు జనించెను. వానికిఁ గుబేరుఁడు రావణుఁడు నను తనయులు గలిగిరి. అందు రావణుఁడు బ్రహ్మనుగూర్చి ఘోరతప మొనర్చి యభీష్టవరములు పడసి మహాగర్వోద్ధతుఁడై యున్నాఁడు. అతనిని వినియుందువు. వానికి మారీచసుబాహువు లను పేరి యనుచరులు గలరు. యజ్ఞములకు విఘ్న మొనర్చుట వారికి దినకృత్యముగా నున్నది. ఆ చెనఁటుల వలన నా కార్యము చెడుచున్న'దని యా ఋషి చెప్పెను.

ఆ రక్కసులపేర్లు విన్నంతనే దశరథుఁడు డీలుపడి, 'గాధేయా! రావణుఁ డన్నంతనే గుండియ లవియుచున్నవి. ఆ దురాత్ము నెదిరింప

నాకును లావు చాలదు. నా సంగతి యటుండనిమ్ము. సురాసురు లెత్తి వచ్చినను వానిని మార్కొన నేరరు. మారీచసుబాహువులు సుందోప సుందుల తనయులు గదా. ఆ సంగ్రామకాలురను వారింప మముబోంట్ల తరమా? ధర్మజ్ఞా, నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడ వగుము. మాకు గురువును దైవమును సమస్తము మీరేగదా. మీయాజ్ఞ సేయ నిమ్మందభాగ్యుఁడు నోచఁడు. దయానిధీ, నన్నును నా కూనను నిండుమనంబున ననుగ్ర హింపుము' అని కేలొగ్గెను. ఆ మాటలకు విశ్వామిత్రుఁడు చిఱునవ్వు దాల్చి, 'దశరథా! కేవల పుత్త్రికృతస్నేహము నిన్నిట్లు పలికించు చున్నది. ఇట్టి వట్టి భయంబులు వలదు.

'అహం వేద్మి మహాత్మానాం రామం సత్యపరాక్రమం।
వసిష్ఠోఽపి మహాతేజా యే చేమే తపసిస్థితాః॥'

'దశరథా, రాముఁడు నీకుఁ బుత్త్రుఁడై జన్మించుటంజేసి వానినిఁ గేవల మర్త్యమాత్రునిగా భావించుచున్నావు. ఇంతకన్న వెఱ్ఱితనము గలదా? రాముఁడు పరమాత్మయేగాని యొరుఁడు గాఁడు. లోకకళ్యాణార్థము భగ వంతుఁడు లీలామానుషవిగ్రహమును దాల్చెను. నీ తండ్రితనము నిమిత్తమాత్రము. ఈరహస్యము రాగద్వేషభూయిష్ఠమైన హృదయము గలిగి నిరంతరభోగలాలసులై కేవలకర్మపరతంత్రులుగా నుండు నీయట్టి వారికి సుంతయు గోచరింపదు. బహుగురూపాసనాపరిణత బుద్ధులును సత్త్వగుణప్రధానులు మోక్షైకనిష్ఠాగరిష్ఠులు నగు తపోనిధులకు మాత్రమే యీగుట్టు తెలియవచ్చును. మన యిరువురకు నిట్టి తారతమ్యము గలదు. అందువలన నీజ్ఞానచక్షువు మూఢ్చి యుండుటయుఁ దత్కార ణంబునఁ గలరూపు నీకుఁ దెలియరాకుండుటయు నగుచున్నది. కన్న నాటినుండి క్షణము సేపుగూడ బాయకుండునట్టి తండ్రికిఁ దెలియరాని సుతునివిశేషంబు లెన్నడుగాని వానినిఁ గని విని నేరని నీకెట్లు తెలియ వచ్చునందువా? నీ దృష్టియెల్ల బాహ్యమేగాని యాంతరము గాదు. మఱియు నయ్యది పుత్త్రివాత్సల్య నిరుద్ధమైయున్నది. మాబోంట్ల సంగతి యట్టిదిగాదు. కామాదులు మాదృష్టిని గప్పవు. అదియునుగాక మా దృష్టి నిరంతరము తత్త్వపరిజ్ఞేయముండును. అందువలన మాకు సమస్తము హస్తామలకముగాఁ గాన్పించుచుండును. ఆత్మలాభార్థినై నిన్ను మోసగింప నిట్లనుచున్నానని తలంపవలదు. ఈ రహస్యము తపోనిష్ఠుల కెల్ల స్పష్టము. వలతు వేని నీ కులగురువును నిరంతరము నీ మేలు గోరుచుండు వాఁడును నైన వసిష్ఠమహర్షి నడుగుము. ఏకారణముచేత

నైనను అనఁగా మాలిమిం జేసిగాని నూఱుయుగపురకుఁ గల బ్రాహ్మణత్వముం జేసిగాని వానిని సంశయింతువా? అట్లగునేని ప్రకృతము నీయాస్థానము నలంకరించుచున్నట్టియు అహంకార మమకారస్పర్శగూడ లేనట్టియు బ్రహ్మవేత్తలలో నగ్రేసరులైనట్టియు వామదేవ మార్కండేయ ప్రభృతులనేని యడుగవచ్చును. వీరెల్లరు నామాట సరియని వచింతురేని సంశయములెల్ల మాని శ్రీరాముని నావెంటఁ బంపనగును' అని వచించెను.

దశరథుఁడీ భావంబులను గ్రహింపక కేవల ప్రాకృతబుద్ధియై పదంపడి,

'సీ॥ కూఁకటివేణికిఁ గుసులు కూడనివాఁడు
తల్లిదండ్రులమాల్మిఁ దనరువాఁడు
సోఁకుమూఁకల నెందుఁ జూచియుండనివాఁడు
పరులన్న నెడముగాఁ బఱచువాఁడు
విలుపట్టి శరమింత వేయనేరనివాఁడు
కష్టంబు లెట్టివో గననివాఁడు
ఇలువాసి యడుగైన నిడి యెఱుంగనివాఁడు
కడిఁదినోములు నోచి కన్నవాఁడు.

తే॥ మాకు నల్లారుముద్దుగా మనెడువాఁడు
రాముఁ డాపాపఁ గొనిపోయి రక్కసులకు
నప్పగింపఁగా నాచేతు లాడవయ్య!
కరుణమై నన్ను మన్నింపు గాధితనయ!'

అని యొద్దుకొనెను. విశ్వామిత్రుఁడు రోషకషాయనేత్రుఁడై, 'రాజా! నీ కెంతయు సంతసింతు. ఆడితప్పుట రాఘవకులంబున నేఁడు గంటి; చాలుఁజాలు. నీ మలికితము మానుము.

శా॥ రారే మానులు, వారి యీప్సితములన్ రాజాగ్రణుల్ దీర్పరే,
ఏరీ యీక్రియఁ బల్కి లేదనెడు ధాత్రీశుల్ త్రిలోకంబులన్?
నీ రాముం డటురాకయున్నఁ గ్రతువుల్ నింపారఁగాఁ బోలవే?
వారల్ వీరననేలఁ? బోయెద మృషావాదీ, సుఖంబుండుమా.

అని చివ్వున లేచెను.

దశరథునకు వసిష్ఠుఁడు హితంబు చెప్పుట

వసిష్ఠుఁడు ప్రమాదమును శంకించి గాధేయునాపి, 'రాజేంద్రా, ధర్మమూర్తి వనెడు నీకీర్తి ముల్లోకము లావరించియున్నది. దానిని వాడనీయవలదు. ఆడితప్పుట యిష్టాపూర్తివధ యగును. ఒండువిచారింపక మునివెంట రాముని బంపుము. నీ సుతుఁడు కృతాస్త్రుఁడని గాని యకృతాస్త్రుఁడనిగాని చింతింపవలదు. సుధారసంబునకుఁ బావకగుప్తియట్లు రామునకు గాధేయసంరక్షణము గలదు. విశ్వామిత్రుఁ డేతన్మాత్రుఁడుగాఁడు. శూరులకు శూరుఁడును, జ్ఞానులకు జ్ఞానియు మహాతపస్సంపన్నుఁడునునై యీమౌని దనరారును. విలువిద్యయం దితని సాటిగలుగఁడు. ముజ్జగంబులఁగల వివిధాస్త్రంబులు వీని యఱచేత నున్నవి. ఎవడు పరమశివుని మెప్పించి సకలాస్త్రంబులఁ బడసెనో, నూతనాస్త్రంబుల సృష్టించుశక్తి యెవనికిగలదో యట్టి యీతపోధనుఁడు రక్కసులవలన వెఱచి సహాయార్థియై యిందు వచ్చెనని భావింపవలదు. ఇదంతయు నీసుతుని యభ్యుదయార్థముగా గ్రహింపుము; జాగువలదు. తోడ్తోడ రాముని దరలింపు' మనెను.

దశరథుఁడు రామలక్ష్మణులను విశ్వామిత్రుని వెంటఁ బంపుట

దశరథుఁడు శాంతచిత్తుఁడై రామలక్ష్మణులను రప్పించి వారికి మంగళస్నానంబులు గావించెను. వసిష్ఠుఁడు వారిని శుభమంత్రాభిమంత్రితులుగా నొనర్చెను. అంత దశరథుఁడు కౌసల్యాసహితుఁడై యా సుతుల నిర్వురను విశ్వామిత్రునిచేత నుంచెను. వాయువు పరాగరహితమై భావిశుభోదర్కముగా సుఖముగా వీచెను. పుష్పవర్షములు గురిసెను; దేవదుందుభులు మ్రోసెను; దిశలెల్లఁ దెలివొందెను.

రాముఁడు బలాతిబలవిద్యలను గ్రహించుట

రామలక్ష్మణులు ధనుష్పాణులును బద్ధగోధాంగుళిత్రాణులునై కైదువులు ధరించి విశ్వామిత్రు ననుగమించి యాఱు కోసులు చని సరయూతీరము చేరిరి. అంత గాధేయుఁడు రాముని బిలిచి, 'వత్సా, ఆచమింపుము, జాగువలదు. సర్వమంత్రసమిష్టిరూపంబగు బలాతిబలవిద్య నిత్తును, గ్రహింపుము. దానికలిమిం జేసి శ్రమముగాని జ్వరముగాని రూపవిపర్యయముగాని నీకుఁగలుగవు; నిద్రావస్థయందేనియు నిన్ను రాక్షసులుగూడఁ జెనక నోడుదురు; భుజబలంబున నీకు సాటియుండఁడు;

అది యిది యననేల ? ఎందును నీకు సరియుండరు. సౌభాగ్యంబునకుఁ బరమావధివై, దాక్షిణ్యంబునకు నిధివై, జ్ఞానబుద్ధినిశ్చయంబుల నసదృశుఁడవై, యుత్తరప్రత్యుత్తర చాతుర్యంబున నొజ్జవై వెలయుదువు. ఈ విద్యలు రెండును నిఖిలమంత్రజ్ఞానంబునకు మాతృస్థానములు. నీవు దక్క నొరులు వీని గ్రహింపఁ దగరు. ఇవి నీకు బహుఫలకారిణు లగు' ననెను. రాముఁ డాచమించి శుచియై మునివలన బలాతిబల విద్యను గ్రహించెను. అంతలోన,

"శా॥ శ్రేణుల్‌గట్టి నభోంతరాళమునఁ బారెంబక్షుఁ లుష్ణాంశు పా
షాణవ్రాతము కోష్ణమయ్యె, మృగతృష్ణావార్ధు లింకెన్, జపా
శోణంబయ్యెఁ బతంగబింబము, దిశాస్తోమంబు శోభాదరి
ద్రాణం బయ్యె, సరోజషండములు నిద్రాణం బయ్యెం గడున్."

అంగదేశ వృత్తాంతము

వారంత నాఁటికిఁ బ్రయాణముఁ జాలించి తృణశయనంబులఁ బరుండి యారాత్రి యందు సుఖముగాఁ గడిపిరి. వలువాత విశ్వామిత్రుఁడు లేచి, 'రామా, ప్రాతఃకాలసంధ్య ప్రవర్తిల్లుచున్నది. దైవవిహితంబులైన యాహ్నికంబులను దీర్పుసగు' నని పలుకరించెను. రామలక్ష్మణులు మేల్కాంచి నీరాడి వార్చి వచ్చి ఋషికి నమస్కరించి గమనాభిముఖులై నిలిచిరి. కౌశికుఁడు వారిని వెంటఁగొని తరలెను. కొంతవడికి వారు త్రివేణీ సంగమము చేరిరి. అచట ఋష్యాశ్రమ మొండు గానవచ్చెను. రామలక్ష్మణు లాయాశ్రమమును జూచి మహానంద మొంది, 'మహాత్మా, ఇది యెవరి యాశ్రమము ? ఇందెవ్వారు వసింతురు ?' అని యడిగిరి. విశ్వామిత్రుఁడు, 'వత్సలారా, పూర్వము మహేశ్వరుఁడు నియమసమాహితుఁడై యిందు దీర్ఘకాలము తప మొనర్చుచుండెను. వానికిఁ బార్వతి శుశ్రూషలు గావించుచుండెను. ఆ యిరువురకు వివాహము సంఘటింప నెంచి దేవతలు మన్మథు నాశ్రయించిరి. మరుఁడు సురలకుఁ బ్రీతిసేయఁ గోరి స్థాణువును ధర్షించెను. విషకంఠుఁ డది గ్రహించి హుంకరించెను. ముక్కంటికంటి మంటకుఁ దుంటవిల్తుఁడు భస్మీభూతుఁ డయ్యెను. అదిమొదలు యతఁ డతనుఁడుగా నున్నాఁడు. అంగజుఁ డిందు తనయంగంబులను దొలఁగించిన కతనంబున నిది యంగదేశ మనఁబడుచున్నది. ఇది యా పరమశివుని యాశ్రమము. అదిగో చూడుము. పరమేశ్వరుని శిష్యులు నిత్యపుణ్యులు

వచ్చుచున్నారు. మన మీరాత్రి యిటను గడపి రేపు గంగానదిని దాటుదము. రామా,

గీ॥ గగననాటకశాలలోఁ బగటిపూట,
వేయిచేతులదేవర వేసమాడి,
దిచ్చుమొగమైనయంతనే దించినట్టి
జాజుపఱజాయనఁగ జాతె సంజచాయ.

సాయంసంధ్యాహ్నికములు దీర్చిరండు; ఆశ్రమముఁ బ్రవేశించుదము' అనెను. వా రట్లు గావించి వచ్చిరి. అంతలోన నాశ్రమవాసులరుదెంచి కౌశికునకును రాజపుత్త్రులకును మర్యాదలు గావించి వారిని మువ్వురనుఁ దోడ్కొనిపోయిరి. గాధేయుఁడు వచించు మనోహరకథలతో రేయెల్ల వారికచట హాయిగాఁ జనెను.

గంగాతరణము

తెల్లవాఱినంత విశ్వామిత్రాదులు కాలకృత్యములు దీర్చి పయనమైరి. ఆశ్రమవాసులు వారిని గంగాతీరమునకును సాగనంపి నదీతరణార్థము నావయేర్పాటు చేసి మరలిరి. విశ్వామిత్రాదు లాపడవ యెక్కి నట్టేటికి వచ్చిరి. అచ్చట వాహినీతలము తరంగాభీలమై ఘూర్ణిల్లుచుండెను. రాముఁ డదిగాంచి, 'మహాత్మా, ఇట వీచీకల్లోలము మెండుగానున్నది. అలలు గెలుపుఁగోరియో యన నొండొంటిఁ బైకొనుచున్నవి. ఆరొదకుఁ జెవులు గీడ్పడుచున్నవి; కారణమేమో' యనెను.

నావుఁడు, 'వత్సా, బ్రహ్మదేవుఁడు మనస్సంకల్పమాత్రంబున సరోవరమొండు కైలాసపర్వతంబున నిర్మించెను. అది మనస్సంకల్పజమగుటం జేసి దానిని మానససరోవరమందురు. అందుండి యొక ప్రవాహము వెడలెను. అది సరస్సునుండి వచ్చుటం జేసి దానిని సరయూనది యందురు. గంగాసరయూనదు లిచటఁ గలియుచున్నవి. సంగమస్థానము గావున నిటఁ బరస్పరజలసంఘర్షణము తుములమై ధ్వనించుచున్నది. ఈ నదీమతల్లులకుఁ బ్రణమిల్ల నగు'నని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను. రామలక్ష్మణు లట్లు గావించిరి. అంతలోనఁ బడవ దరిచేరెను. వా రాయోడఁ దిగి యేటి దక్షిణపుగట్టునఁ దరలిరి.

మలినకరూశదేశంబుల వృత్తాంతము

వారట్లు పోవుచుండఁగా ఘోరకాంతార మొకటి యడ్డు వచ్చెను. రాముఁ డాయరణ్యమును జూచి, 'మునీంద్రా, ఈ కాన నంబునఁ గటికి చీఁకట్లు తాండవమాడుచున్నవి. మారేడుమ్రాకులును రేగుచెట్లును కలిగొట్లును చంద్రలును మద్దులును గ్రిక్కిరిసి పెనఁగొని నింగి ముట్టుచున్నవి. రవికిరణంబులకుఁగూడ నిందు సందు గానరాదు. గజఘీంకారములు సింహగర్జనంబులు బెబ్బులిబొబ్బరింతలు మారు మ్రోయుచున్నవి. శకుంతారావములు వీనుల నగల్చు చున్నవి. చూచుటకుఁ గూడ నిది మహాభయంకరముగా నున్నది. దీని పేరేమి?' యని యడిగెను.

'వత్సా, తొల్లి దేవేంద్రుఁడు వృత్రాసురుని సంహరించెను. ఆ కారణంబున వానికి బ్రహ్మహత్యాదోషము సంప్రాప్తమయ్యెను. ఆ దోషఫలంబుగా వానికి దురంతక్షుద్వ్యథ దార్కొనెను. దేవతలును మునులును గూడ తద్దోషపరిహారమును గూర్చి యాలోచించి గంగోద కంబుల వానిని దీర్థమాడించి కలశోదకంబులను వానిపయిఁ బ్రోక్షించిరి. పాకశాసనుఁడు శుచియై యాకఁటిబాధను బాసెను. మునీంద్రాదుల ప్రసాదంబున శచీపతి తన మలినకారూశంబుల నిందు వదలుటం జేసి యీ ప్రదేశంబులు మలినకరూశంబులందురు. ఈ తావులు నిర్జరేశ్వరుని వరప్రభావంబునఁ జిరకాలము ధనధాన్యసమృద్ధములై పెంపెసలారు చుండెను.

తాటకావృత్తాంతము

'ఇట్లుండఁ దాటకయను యక్షాంగన సహస్రగజబలశాలిని సుందుఁడనువానిఁ బెండ్లాడి వానివలన మారీచుఁడను సుతునిఁ బడసెను. మారీచుఁడు పుట్టినదొట్టి ప్రజాక్షోభకరుఁడై యీ ప్రదేశంబులరెంటి నిర్మానుష్య మొనర్చెను. ఆచోట నిమ్మహారణ్యము పెరిగెను. ఈ కాన నంబునఁ దాటక వసించుచున్నది. ఆ రక్కసి యాఱుక్రోసులనేల నావ రించును. అది మన దారిలోనే యుండును. ఆ దుష్టచారిణిని బరిమార్చి యీప్రదేశంబు నిష్కంటక మొనర్పుము. ఆ క్రూరురాలికి వెఱచి యెవ్వరు నిందురారు' అని గాధేయుఁడు చెప్పెను.

నావుఁడు, 'మునీంద్రా, యక్షులు స్వల్పవీర్యులందురు. తాటకకు సహస్రనాగబలమెట్లు గలిగె'నన విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియెను. 'వత్సా, సుకేశుఁడను యక్షనాయకుఁడు పుత్రార్థము బ్రహ్మనుగూర్చి శుభాచారపురస్సరముగా దీర్ఘతపమాచరించి విరించి వరప్రసాదంబున వేయి యేనుగుల బలముగల పుత్రికను దాటకను బడసి దానినిబెంచి జర్ఘరాత్మజునకు సుందునకు వివాహమొనర్చెను. వారికిఁ బుత్త్రుఁడు జనించెను. సుందుని దుండగములు దుస్సహము లయ్యెను. వాని నగస్త్యుఁడు సంహరించెను. పతివధకుఁ బగఁబూని యా మహర్షిని మ్రింగుటకై పుత్త్రుని వెంటఁగొని తాటక యార్చుచు వచ్చెను. అగస్త్యుఁడు వారిని శపించెను. అంత వారు రాక్షసులై యిందున్నారు. తాటకను వధింప భవదన్యులకుఁ దరముగాదు. ఈ పని గావించి గోబ్రాహ్మణహిత మొనర్పుము. స్త్రీవధయని శంకింపవలదు. చాతుర్వర్ణ్యహితముపొంటె స్త్రీల వధ సయితము-రాజులకుఁ గర్తవ్య మగును. ఇది శాస్త్రసిద్ధము. శిష్టరక్షణమునకన్న బరమధర్మము రాజులకుఁ గలుగదు. దుష్టశిక్షణంబునఁ గాని శిష్టరక్షణము చేకూఱదు. ధర్మాచరణముపట్ల స్త్రీవధయని వెఱచువాఁడు రాజుగాఁదగఁడు. భూపాలురకర్మములెల్లఁ బరోపకారార్థములు గాని యాత్మార్థములుగావు. ఆత్మార్థముగాని కర్మము ఫలాభిసంధిరహితముగా నుండును. అభిలాషలేనినాఁడు ఫలము తత్కర్తకుఁ బొరయదు. ఈ తత్త్వరహస్య మెఱిఁగి రాజులు నిష్కామకర్మ పరతంత్రులై తమ ధర్మంబుల నిర్వర్తింతురు. పూర్వము విరోచనుని పుత్రిక మంథర జగత్సంహారంబును యత్నించెను. ఆ దురాత్మను వజ్రి వధించెను. ఇట్టి పురాణగాథలు వినవా? శుక్రునితల్లి భృగుపత్ని యింద్రశూన్యముగా లోకమును గావింప సమకట్టెను. శ్రీమహావిష్ణువు దానిని గడతేర్చెను. ఇట్టి నిదర్శనము లెన్నోగలవు. ధర్మవిషయమున స్త్రీపురుషవిభేదము గలుగదు.'

నావుఁడు, 'మునీంద్రా, నాతండ్రిపంపునను భవన్నియోగంబునను లోకహితముపొంటె మీ వచనమొనర్తు' నని రాముఁడు వచించి విల్లెక్కుపెట్టి ధనుష్టంకార మొనర్చెను. ఆ ధ్వనికి వనాంతరమృగజాలమెల్ల వితాకుచెందెను. తాటకయుఁ దత్తరిల్లి క్రోధమూర్ఛితయై బిట్టార్చుచు వచ్చెను.

తాటకావధ

ఆ యసురను జూచి, 'లక్ష్మణా, దీని ఘోరాకారంబును జూచి నంతనే శూరుల ధైర్యకవచంబులు జాఱుట వింతగాదు. అయినను స్త్రీ వధకుఁ జేతులాడవు. ముక్కును జెవులును దఱిగి దీనిని పంపుదు' నని రాముఁడు పల్కునంతలోన నప్పొలసుదిండి బిట్టఱచి బాహువులుచాచి యతనిపైకి నుఱికెను. విశ్వామిత్రుఁడు హుంకరించి రామలక్ష్మణులకు జయవచనముఁ బలికెను. తాటక చెలరేఁగి దుమ్ము చీఁకట్లు పఱపి యంతర్థానయై శిలావృష్టిని గురిపింపసాగెను. రాముఁడు కోపప్రచండుఁడై శరజాలంబున ఱాలవానను వారించెను. రక్కసి యుక్కుమీఱి వానిమీఁదికిఁ బఱతెంచెను. రాముఁడు దాని కరద్వయమును దెగ నేసెను; లక్ష్మణుఁడు దాని ముక్కుఁజెవులు ద్రుంచెను. తాటక బొబ్బరించుచుఁ బలుమాయలు దాల్చి వేవిధంబుల వారిని గాఱింపఁజొచ్చెను. సంధ్యయు సమీపించెను. విశ్వామిత్రుఁడు రాముని బిలిచి, 'వత్సా, జాలి యిఁకఁజాలు. సంజవేళ యయ్యెను. ఈ పాతకి యిఁక విజృభించును.' అని హెచ్చరించెను. రాముఁడు శబ్దవేది గావున నడివట్టి క్రొవ్వాడికోల యేసి తాటక నరికట్టెను. ఆ పిశితాశని తన మాయలుడిగి అంపిల్లుచు రివ్వున వానిపైకి నుఱికెను. రాముఁడు శితభల్ల మొండు దానియురముఁ గుఱిచేసి నైచెను. ఆ వ్రేటునకు నయ్యసుర గుండియలు వ్రీలి దిక్కులు వ్రక్కలుగా నఱచి నేలఁగూలి యసువులు దొఱఁగెను.

దేవతలు పరమానందభరితులై యింద్రపురస్సరముగా వచ్చి, 'మునీంద్రా, శుభము, శుభము. మాకు మహాప్రీతిని గూర్చితివి. రాముని యెడ సంపూర్ణముగాఁ బ్రసన్నుఁడవగుదువుగాక. నీ యుపదేశంబునకు నతఁడెంతయుఁ బాత్రుఁడు. భృశాశ్వపుత్రులను వానికి ననుగ్రహింపుము. వానివలన మాకెల్ల మహోపకారము గానున్న' దని గాధేయునికి వచించి చనిరి. విశ్వామిత్రుఁడు రాముని శిరము మూర్కొని వానిం బ్రశంసించెను. అంతలోన,

''కం॥ ధరణీదిశాప్రసారిత
గురుకరనికరంబు లుడిచికొని దీర్ఘనిరం
తరగతి ఖిన్నుఁడవోలెను
హరిదశ్వుఁడు విశ్రమించె నస్తాద్రిదరిన్.''

ఆ రేయి వారచ్చటఁ బుచ్చిరి.

గాధేయుఁడు రామునకు నానాస్త్రప్రదానము చేయుట

తెల్లవాఱితి గాధేయుఁడు రాముని బిలిచి, 'వత్సా, నీయెడ నేం తయుఁ బ్రీతుఁడనైతిని. దండచక్రము కాలచక్రము ధర్మచక్రము విష్ణుచక్రము అను చక్రంబులను, ఐంద్రాస్త్రము వజ్రాస్త్రము శూలము బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రము ఐషీకము బ్రహ్మాస్త్రము అను మహాస్త్రంబులను, మోదకియు శిఖరంబు నను గదాద్వయంబును, ధర్మపాశము కాలపాశము వరుణపాశము అను పాశత్రయంబును, వారుణము పైనాకము నారాయణము అను దివ్యాస్త్రంబులను, శుష్కాశనిని ఆర్ద్రాశనిని శిఖరమనెడి యాగ్నేయాస్త్రంబును, ప్రమథనమనెడి వాయవ్యాస్త్రంబును, హయశిరోనామకాస్త్రంబును, క్రౌంచాస్త్రంబును, విష్ణుశక్తి రుద్రశక్తి అను శక్తిద్వయంబును, కంకాళ కాపాల కంకణంబులను, వైద్యాధరాస్త్రంబును, నందనమనెడి ఖడ్గరాజంబును, మానవ ప్రస్వాప ప్రశమనామక గంధర్వాస్త్రంబులను, సౌర దర్పణ శోషణ సంతాపన విలాపన మదన మోహాస్త్రంబులను, తామస సౌమనః సంవర్త మౌసలాస్త్రంబులను, సత్య మాయాధరంబులను, తేజఃప్రభ శిశిర సుదామన భగ మానవాస్త్రంబులను నీకొసఁగ నిశ్చయించితిఁ, బ్రతిగ్రహింపుము. ఈ యస్త్రంబులు కామరూపంబులును మహాబలసంపన్నంబులు నగును. ఇవిగలుగునేని సురాసుర లేకమై వచ్చియు గ్రేలుగదలింపఁ జాలరు. వీనినెల్లఁ బడయుము; నీకన్యుఁడు ధానుష్కుఁడు గలుగఁడు' అని చెప్పి మంత్రగ్రామంబును జపించెను. అస్త్రదేవతలెల్లరు వచ్చి కేలొగ్గి నిలిచిరి. ఋషిపుంగవుఁడు వారింజూచి, 'అస్త్రదేవతలారా, మిమ్ము రామునకు నిచ్చితిని' అనెను. ఆ దేవతలు రామునకు మ్రొక్కి, 'కింకరులము సెలవు' అనిరి. రాజపుత్త్రుఁడు కరతలంబున వారిని స్పృశించి, 'నాకు మనోవర్తనులరై యుండుఁ'డని పలికి మునికి నమస్కరించి, 'మహాత్మా, ఉపసంహారంబునుగూడఁ బ్రతిపాదింపు' మని వేఁడెను.

విశ్వామిత్రుఁడు హర్షించి, సత్యవంతము సత్యకీర్తి ధృష్టము రభసము ప్రతిహారతరము పరాఙ్ముఖము అవాఙ్ముఖము లక్షాక్షము విషమము ధృఢనాభము సునాభము దశశీర్షము శతోదరము పద్మనాభము మహానాభము దుందునాభము జ్యోతిషము కృశనము నైరాశ్యము విమలము యోగంధరము హరిద్రము దైత్యము ప్రశమనము శుచిబాహువు మహాబాహువు నిష్కలి విరుచి సార్చిమాలి ధృతిమాలి

వృత్తిమంతము రుచిరము పిత్రసౌమనసము విధూతము మకరము కర వీరకరము ధనము ధాన్యము కామరూపము కామరుచి మోహము ఆవరణము జృంభకము సర్వనాభము సంతానము వరణము అనునట్టి యుపసంహారాస్త్రముల నిచ్చెను. ఆ మంత్ర దేవతలు దివ్యభాస్వర దేహములతోఁ గొందఱును, అంగారక తేజంబులతోఁ గొందఱును, చంద్రార్క కాంతులతోఁ గొందఱును, ధూమవర్ణములతోఁ గొంద ఱును వచ్చి కై మోడ్పుల రాము నెదుట నిలిచిరి. దాశరథి సంతసించి, 'అస్త్ర దేవతలారా, తలంపుతోడ రండు పొండు' అనెను. వారతనికి మ్రొక్కి చనిరి.

సిద్ధాశ్రమము

అంత రామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్ర సహితులై యందుండి తర లిరి. మార్గమధ్యంబున వారికి మఱియొక మహారణ్యము గానవచ్చెను. రాముఁడు మహర్షి వంక మరలి, 'మహాత్మా, ఈ కాఱడవి పెంజీకట్లు గ్రక్కుచున్నది. ఇంత దట్టముగానున్నను వెఱపను మాట యిందుఁ దోఁపదు. ఇది ఋష్యాశ్రమము గానోపు. బ్రహ్మఘ్నులైన రాక్షసులు మీ యాగంబునకెందు విఘ్నమొనర్తురో, క్రతురక్షణార్థ మెచ్చటకు మమ్ముఁ దోడి తెచ్చితిరో యయ్యాశ్రమమిదిగా నుండునా?' యనెను. 'రామా, వినుము. సర్వలోకనాథుఁడు శ్రీమహావిష్ణువు తపశ్చరణార్థ మెందు యుగయుగంబులు వసించెనో, ఎందుఁ గాశ్యప మహర్షి ఘోర తపమొనర్చి సిద్ధిఁ బడయుటవలన నేది సిద్ధాశ్రమమను సార్థకనామము వహించెనో, బలిచేత నిరాకృతుఁడై రాజ్యచ్యుతిని గాంచి పాఱివచ్చి యెచట దేవేంద్రుఁడు విష్ణువును రాజ్యప్రదాన మర్థించెనో, పురందరుని యార్తిఁ బాపుటకును గాశ్యపుని కిచ్చిన వరమును జెల్లించుటకును వామనావతారమెత్తుదు నని విష్ణుదేవుఁ డెందు వాగ్దానమొనర్చెనో యా పుణ్యాశ్రమమిది. ఇందే నేను వసింతును. యాగవిఘ్నకారులైన రాక్షసుల సంహారమిచ్చట జరుగవలసియున్న' దని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను.

అంతలో నయ్యాశ్రమము సమీపించెను. మునిశిష్యు లెదురు వచ్చి మహర్షిని బూజించి రామలక్ష్మణులకు నాతిథ్యమిచ్చిరి. ఎల్లరు గొంతవడి విశ్రమించి మార్గాయాసముఁ దీర్చుకొనిరి. అంత రాముఁడు మహర్షిని డాసి, 'మహాత్మా, యాగదీక్షఁ బూనదగు. మీ క్రతుసిద్ధిం

జేసి యాశ్రమనామాభిధానము సార్థమగుఁగాక. మీమాటయు సత్యమగుఁగాక' యని విన్నవించెను. గాధేయుఁడు దీక్షవహించెను.

మారీచాదుల సంహారము

పిమ్మట రామలక్ష్మణులు కౌశికుని డాయఁబోయి, 'ఋషిచంద్రమా, రాక్షసులు క్రతువిఘ్నార్థము వచ్చుతరుణము మాకుఁ దెలుపనగు' ననిరి. మునిశిష్యులు వారి కార్యతత్పరతకు సంతసించి, 'రఘువంశతిలకులారా, దీక్షఁబూనుటంజేసి మహర్షి మౌనవ్రతుఁడు. మీకుఁ బలుకఁడు. నేఁడు మొదలుకొని యాఱురాత్రులు క్రతువును రక్షింపవలయు' ననిరి. రామలక్ష్మణులు విల్లెక్కుడింపక నిర్నిమేషులై కాచియుండిరి.

అయిదుదినములు యజ్ఞము నిర్విఘ్నముగా జరిగెను. ఆఱవనాఁడు ఋత్విజులు సమిత్కుశపానపాత్రహోమపాత్రంబులను సిద్ధపఱచి యథావిధిఁ గూర్చుండి సమంత్రకంబుగాఁ గ్రతువును సాగించిరి. యజ్ఞవేది ధగధగకాంతుల వెలుచుండెను. అంతలో హఠాత్తుగా రక్తధారలా వేదిపై వర్షించెను. రాముఁడది గాంచి కోపోద్దీపితుఁడై యాగశాల యెల్లఁ గలయం బరికించి మిండగీడుల నెందుఁగానక మింటివంకఁ జూపు సారించి, 'సౌమిత్రీ, అదిగో రాక్షసులు నింగినుండి యీ యకార్యముఁ గావించుచున్నారు. మేఘమండలంబును ఝంఝానిలమువలె వీరిని మానవాస్త్రంబునఁ బాఱఁజిమ్ముదు' నని శరంబు సంధించి మారీచుని వక్షము గుఱిచేసి యేసెను. ఆకోల వాని నువ్వెత్తుగాఁ గొనిపోయి నూఱామడదవ్వున సముద్రాంతమునఁ ద్రోసెను. దాశరథి యంత నాగ్నేయాస్త్రమును బ్రయోగించి సుబాహువక్షంబును జీల్చెను. వాఁడు నడగొండవలెఁ గూలి యసువులు వదలెను. రాముఁ డట్లు మారీచసుబాహువుల పీఁచ మడఁచి వాయవ్యాస్త్రమును వదలెను. దానివడికి సోఁకుమూకలెల్ల ఛిన్నాభిన్నమై యెందలివార లందే మ్రందిరి. విశ్వామిత్రుఁడు యజ్ఞశేషమును సమాప్తి గావించి దీక్షమాని వచ్చి, 'రామా,

క॥ అన్నంత యొనర్చితి నా
జన్నంబును దీఱె మాట సత్యంబయ్యెన్
నిన్నెనయించెడు విల్తుఁడు
మన్నీరోద్దాణమైన భూమిం గలఁడే?'

యని ప్రశంసించెను. ఆశ్రమవాసులును వారి నెంతయు శ్లాఘించిరి. రామలక్ష్మణులు నాఁటిరేయి నిద్రించి జాగరణశ్రమముఁ బాసిరి.

మిథిలాగమనము

తెల్లవారినంత రామలక్ష్మణులు ఆహ్నికములు దీర్చి ఋషికడకు వచ్చి, 'మహాత్మా, సేవకులము; ఆజ్ఞ వేఁడు' మనిరి. అందున్న మునీంద్రులెల్లరు వారి వినయమధుర వచనంబులకు సంతసించి గాధేయునిఁ బురస్కరించుకొని, 'రాకుమారులారా, మిథిలాధీశుఁడు జనకమహారాజు గొప్పయజ్ఞముఁ దలపెట్టెను. అటకుఁ బోనున్నాము. వానియొద్ద మహాద్భుతమైన ధనూరత్నము గలదు. తొల్లి దేవరాతుఁడను మిథిలాపతి యాగ మొనర్పగా దేవతలు వానికి మెచ్చి పసదనముగా దాని నిచ్చిరి. అవింటి లావింతనరాదు.

శా॥ ఆవింటిం గన వచ్చినట్టి యల మర్త్యామర్త్య దైత్యేంద్రులన్
భావింపంగను రాదు, వచ్చి కని విభ్రాంతాత్ములై పోయి రం
దేవాఁడున్ దనకేల దాని నిడిన ట్లిన్నాళ్ళుగా లేదహో!
లావుంజేవయు విశ్వమందుఁ గలవే లాగెంతయుం బోఁచెడిన్.

ఆ కార్ముకంబును మోపెట్టలేనివాఁడు ధానుష్కుఁడు గాఁడు' అనిరి. అది విని రామలక్ష్మణులు ధనుర్విలోకన కుతూహల మందిరి. విశ్వామిత్రుఁ డంత వనదేవతలను వీడ్కొని సిద్ధాశ్రమంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబుఁ గావించి రాసుతులతోడఁ దరలి జాహ్నవీతీరముంబట్టి హిమాచలమార్గముఁ ద్రొక్కెను. బ్రహ్మవాదులును దమతమ యగ్నిహోత్రసంభారంబులను నూఱుబండ్లమీఁద నింపి గాధేయుని వెంబడించిరి. ఎల్లరు సూర్యాస్తమయమునకు శోణనదముఁ జేరి యందుఁ గ్రుంకులిడి యగ్నిహోత్రంబులు గావించి సుఖోపవిష్టులైరి.

గిరివ్రజపుర వృత్తాంతము

శోణనదతీరంబున మహారణ్య మొండు గలదు. అది జేబుకొని పొడ యెండనుగూడఁ బొలయనీయక వనలక్ష్మికి నాటపట్టోయన నత్యంత శోభాకరముగా నుండెను. రాముఁడా కాననముఁ జూచి, 'మహాత్మా, ఈ వనసీమ యెవ్వారి' దనెను.

అనవుడు, 'వత్సా, కుశుఁడను బ్రహ్మపుత్త్రుఁడుండెను. అతఁడు నిర్విఘ్నవ్రతసంపన్నుఁడును సజ్జనప్రతిపూజకుఁడునై విదర్భరాజ తన

యను బెండ్లాడి యా యింతివలనఁ గుశాంబుఁడు కుశనాభుఁడు అధూర్త రజసుఁడు వసువు అను పుత్త్రుల నాత్మసదృశుల నల్పుర్వగాంచి యా సుతులు యుక్తవయస్కులైనంత వారికిఁ దనరాజ్యంబును బంచి యిచ్చెను. అందుఁ గుశాంబుఁడు కౌశాంబీనగరంబును, గుశనాభుఁడు మహోదరపట్టణంబును, అధూర్తరజసుఁడు ధర్మారణ్యంబును, వసువు గిరివ్రజపురంబును దమకు వాసస్థానములుగా నేర్పరచికొని రాజ్యమును బరిపాలించుచుండిరి. ఈ శోణనదం బీ వసుదేశంబున నుత్పన్నమై ప్రవహించును. వసుదేశంబును మగధదేశమనియు వచింతురు. ఆకారణంబున ని త్తోయనతిని మాగధియనియుఁ జెప్పుదురు. ఇది యైదుకొండల నడుమఁ బూదండవలె విరాజిల్లుచు బశ్చిమాభిముఖముగాఁ బ్రవహించుచుండును.

'కుశనాభుఁడు ఘృతాచియను భార్యయందు లోకోత్తర సౌందర్యవతులగు పుత్త్రికల నూర్గురఁబడసెను. ఆ కాంతారత్నములు కొండొకనాఁడు యథోచితాలంకృతలై యుద్యానవనముఁ జొచ్చి ప్రావృట్పయోధరంబున విద్యుల్లతలువోలె విహరించుచు నాటపాటలఁ దవిలి యుండిరి. వారి రూపవయోవిలాసంబులకు వాయుదేవుఁడు మోహనశుఁడై యా సుందరీమణులను సమీపించి, 'కామినీరత్నములారా, మీ సొబగు ముల్లోకంబులఁ గానరాదు. మీ వలపునకు జరామరణపరాధీనులైన మర్త్యమాత్రులు దగరు. నన్నుఁగూడి యుడివోని యెలప్రాయలై యమరసుఖంబులు చూరగొను' మని వారిని బ్రణయించెను. ఆ మాటకు నజ్జనరాండ్రు నవ్వి, 'సురోత్తమా, నీవు సర్వప్రాణులకు నంతశ్చరుఁడవు. అట్టిమహిమాఢ్యులు భవాదృశులు మమ్మిట్లు పరిభవింపనగునా? ఈ యవినయంబునకుఁ బదచ్యుతియే తగుపరిహారము. ఆపని సేయఁ గుశనాభతనయలకు దుష్కరముగాదు. ఆత్మతపోనష్టమునకు వెఱచి మిన్నకుందుము. మాతండ్రి నీకు మృత్యువు గాకుండుగాక. కన్నెలు పితృపరాధీనలు. తండ్రి యిచ్చునతఁడే వారికి భర్తయగు' ననిరి.

'ప్రభంజనుఁడు నిజప్రణయతిరస్కారంబునకు నలుకయు సిగ్గును దాల్చి ప్రతీకారముఁ జింతించి యయ్యంగనామణుల గాత్రంబులు సొచ్చి వారినెల్ల గుబ్జలుగా నొనర్చెను. అంగవైరూప్యమునకు నయ్యోలనాగలు దైన్యమంది లజ్జాభ్రాంతులకుఁ జిక్కి యిలుదూఱి సొగయసాగిరి. పుత్త్రికల దీనావస్థకుఁ గుశనాభుఁడు వ్యసనకలుషితాంతరంగుఁడై సుతలను

డాసిఁ 'తనయలారా, ఈ గుజ్జుతనము మీకు రానేల ? సంగతియేమి? ఇట్లు ధర్మాతిక్రమ మొనర్చినవాఁడెవఁడు?' అని యడిగెను. వారు బదులాడక పొరలిపొరలి యేడువసాగిరి. కుశనాభుఁడు వారి నెంతయు బుజ్జగించి వివరము వినుపింపఁగోరెను. వారు దుఃఖము నెట్టకేలకు నడంచుకొని తండ్రికిమ్రొక్కి, 'నాయనా, వాయుదేవుఁడు ధర్మాతిక్రాంతుఁడై యశుభమార్గముఁ ద్రొక్కి మమ్ముఁ బ్రధర్షింపవచ్చెను. పితృపరాధీనల మనియుఁ దండ్రిని మెప్పించి మమ్ముఁ బడయనగుననియు వాని నొడ్డుకొంటిమి. ఆపాపానుబంధుఁడు మావిజ్ఞాపనములు ద్రోచిపుచ్చి మమ్మిట్లు భంగపరచె' నని డగ్గుత్తికతోఁ బలికి విలపించిరి. కుశనాభుఁడు వివరము విని, 'పుత్త్రికలారా, అంతటివాఁడు మీకు మనోవికారముఁ గలిగింప నోపఁడయ్యెఁగదా. మీ సౌశీల్యమునకు నిదే ప్రబలనిదర్శనము. భంగపాటు చెందియు వానినిగోపింపక క్షమాప్రదీపకలైతిరి; నా కులగౌరవంబులు కాపాడితిరి.

మ॥ వ్రతము ల్దానములుం దపశ్చరణశాస్త్రామ్నాయతత్త్వార్థకో
న్నతులున్ సాటికి రావు సుమ్ము క్షమకుం దథ్యంబుగా నెందుఁ దత్
స్థితికై మీరు ప్రమోదగర్వగరిమం జెన్నార నౌఁగాక యో
సుతలారా! వ్యసనవ్యథాకలితలై శోకింపగాఁ జెల్లునే?

అని వారి నోదార్చి తత్పరిణయంబులఁగూర్చి మంత్రుల నాలోచించుచుండెను.

ఆ కాలంబునఁ జూళియను నస్ఖలితబ్రహ్మచారి పరమేష్ఠింగూర్చి తీవ్రతపంబు సేయుచుండెను. వానిని సోమద యను గంధర్వాంగన బరిచరించుచుండెను. ఆ బ్రహ్మచారి యా సపర్యలకు మెచ్చి, 'సోమదా, ఇచ్చవచ్చినవరముఁ గోరు' మనెను. ఆ కాంతామణి సంతసించి, 'మునివర్యా, నీయందు బ్రహ్మవర్చస్సు తేజరిల్లును. అట్టి తేజశ్శాలియైన పుత్త్రుని నాకనుగ్రహింపు' మని వేడెను. అతఁడు ప్రసన్నుఁడై సంకల్పమాత్రంబున నొకపుత్త్రుని మహాతేజోవంతుని బుట్టించి యాయింతి కొసంగెను. ఆకుమారుని బ్రహ్మదత్తుఁ డందురు. వాఁడు కాంపిల్యనగర మధిష్ఠించి సర్వజనాహ్లాదకరముగాఁ బాలించుచుండెను. వానిసంగతి కుశనాభుఁడువిని యతని రప్పించి తన సుతల నూర్వుర వానికిచ్చి పెండ్లి యొనర్చెను. వరునిప్రసాదంబున వారు కుబ్జత్వముఁ బాసి యథాపూర్వమైరి. కుశనాభుఁడు పరమానంద మొంది యల్లునిని దనయలను

సముచితసత్కారంబులఁ బంపెను. వారు కాంపిల్యానగరము చేరి సోమదకు నేత్రోత్సవమొనర్చుచు సుఖముండిరి.

గాధేయ జననము

'కుశనాభుఁడట్లు పుత్త్రికల నత్తవారింటికిఁ బంపి పుత్త్రార్థము పుత్త్రికామేష్టిఁ గావించెను. అతనికి వానితండ్రి కుశుఁడు ప్రత్యక్షమై, 'నాయనా, ఆత్మసదృశతనయుని గాధియనువానిని బడయుదువు. వాని వలన నీకు శాశ్వతకీర్తియగు' నని చెప్పి చనెను. కొన్నాళ్ళకు ఘృతాచి చూలుదాల్చి గాధిని గనెను. వానికి నేను జనించితిని. కుశవంశమునఁ బుట్టిన కతన నన్నుఁ గౌశికుఁడందురు.

కౌశికీ నది వృత్తాంతము

'రామా, నాకు సత్యవతి యనుపేరి యగ్రజాత గలదు. ఆమెను ఋచీకుఁడు వివాహమయ్యెను. పెండ్లియైన కొండొకకాలంబునకు భర్త పరమపదమొందెను. వానిని సత్యవతి సశరీరగా స్వర్గలోక మనుగమించియు లోకహితార్థము మరలవచ్చి హిమవంతము నాశ్రయించి కౌశికీనామపుణ్యానదీరూపంబునఁ బ్రవర్తిల్లుచున్నది. ఆమెయందలి యాదరంబునఁజేసి నేను హిమాచలప్రాంతముల వసింతును. క్రతు నిమిత్తము సిద్ధాశ్రమంబునకు వచ్చితిని. నీ తేజంబుపెంపున నాయజ్ఞము కొనసాగెను.

'రామా, గిరివ్రజవృత్తాంతంబును బ్రసంగవశంబున నాచరితను వింటివి. అదిగోచూడు.

చ॥ తరువులఁ దాల్చె నిశ్చలన ధర్మము గుంభకయోగమూనె నాఁ,
బరుగులు మాని కూర్కె మృగపక్షులుఁ, మిన్నెలనాగ తారకా
తరళవిలోకనంబుల సుధాకరునిం దనివోవఁ జూచెడిఁ
సురిగెను జీకటుల్ దివిరి సోకుఁడు లెల్లడఁ దాఱకొఁడెడిన్.

పూర్వరాత్రము చననున్నది. జాగారము రేపటి పయనమునకు నాటంకమగు నిద్రింపుము' అని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను. రామ లక్ష్మణులు సంతోషమూర్ఛితులో యన నిద్రించిరి.

మఱునాఁడు రాముఁడు ప్రాతరాహ్ణికములు తీర్చి లక్ష్మణుని గూడివచ్చి, 'మహాత్మా, శోణనదమందలి సైకతప్రదేశములు గాన్పించు చున్నవి. వీనిఁబట్టి చూడగాఁ బ్రవాహము లోతుఁగాఁ దోఁపదు;

రేపు చూచి కాల్నడ దాటవచ్చు' ననెను. విశ్వామిత్రుఁడు నల్లె యని రాకుమారులతోడఁ దరలి శోణనదము దాఁటి మార్గమధ్యమందలి విశేషంబులను వారికిఁ జెప్పుచు మధ్యాహ్నవేళకు గంగాతీరము చేరి యట వసతులేర్పఱచికొని తర్పణహోమాదిక్రియలుగావించి హవిర్భాగము నమృతముకరణి నారగించి సుఖోపవిష్టుఁ డయ్యెను. రాముఁడు గాధేయునిఁ జేరి, 'మహాత్మా, గంగానదిని త్రిపథగ యందురు. ఆపే రెట్లువచ్చెను? ఈ శైవలిని ముల్లోకములావరించి సముద్రుని గలియునట. ఆ వృత్తాంతము వినఁ గుతూహలమగుచున్నది' అని యడిగెను.

దేవతలు నిస్సంతానవంతులగునట్లు పార్వతి శపించుట

నాపుడు, 'వత్సా, ఎల్లధాతువులకు నిధానంబును మహోన్నతుఁడునైన పర్వతరాజు హిమవంతుఁడు గలఁడు. వానికి మేరుతనయ యైన మనోరమవలన నప్రతిమానరూపవతులు పుత్త్రికలిద్దఱు జనించిరి. అందుఁ బెద్దకూఁతు గంగయందురు. రెండవసుత యుమ నాఁబడు. దేవతలు స్వహితార్థమును త్రిలోకశ్రేయఃప్రాప్తిని గోరి హిమవంతుని బ్రార్థించి గంగను స్వర్లోకంబునకుఁ గొనిపోయిరి. ఉమ రుద్రునిగూర్చి దీర్ఘతప మొనర్చి వానిని వివాహమయ్యెను. శివుఁడు వఱపు దగిలి పార్వతితో నూఱుదివ్యవత్సరములు క్రీడించెను. వారికిఁ బెనుభూత మొండు జనింపనుండెను. దేవత లందులకు బెగ్గడిల్లి బ్రహ్మను దోడ్కొని ముక్కంటి యొద్దకుఁ బోయి, 'మహాదేవా! లోకశరణ్యా! ప్రసన్నుఁడ వగుము. నీ తేజస్సును ముల్లోకంబులుగూడ ధరింపఁజాలవు. జగత్కల్యాణముఁగోరి యద్దానిని నీయందే ధరించి వేదోక్తయోగయుక్తుండవై భార్యతోడఁ దపంబు సేయనోపు'నని మొఱలిడిరి. మహేశ్వరుఁడు నిర్జరులప్రణయం బాకర్ణించి, 'సురలారా, మీ యభీష్ట మగుఁగాక; మీకును లోకంబులకును సుఖంబగుఁగాక; నా తేజస్సు స్వస్థానమునుండి క్షుభితమయ్యెను. దానిని ధరింప నెవ్వరో చెప్పనగు' ననెను. 'భూమి మీఁద వదలు'మని దేవతలు చెప్పిరి. శివుఁ డట్లొనర్చెను. అది గిరివన సహితంబుగాఁ బుడమియెల్లఁ గ్రమ్మెను. దేవతలు కలగుండు చెంది యగ్నిఁ జీఱి, 'వాయుపూర్వకంబుగా శివరేతస్సును ధరింపు' మనిరి. అతఁడట్లు గావించెను.

'పార్వతియు, దనకుఁ బుత్త్రసంతానాంతరాయమగుటఁ గాంచి దేవతలకుఁ గినిసి, 'అమరులారా! మీ యపచారఫలంబుగా మీకు

స్వభార్యలందు సంతానము లేకుండుఁగాక' యని శపించి, 'ధాత్రీ! నా సుతోదయంబును సహింపనైతివి గావున నీవు మత్రోధకలుషీకృతవై నానారూపంబులు దాల్చి పెక్కురాజులకు నుంపుడుగత్తెవగుచుఁ బుత్త్రప్రీతికిఁ దవ్వగు' మని భూదేవిని దిట్టెను. శివుఁడు సతీద్వితీయుఁడై చని హిమాద్రిశిఖరంబునఁ దపస్సునకుఁ దొడఁగెను.

షణ్ముఖజననము

'దేవతలు కొండొకనాఁడు మరల బ్రహ్మకడకు వచ్చి, 'పితామహా, ఉమాశివులకు జనించుసుతుఁడు దేవసేనానియగు నని వరమిచ్చితివి. త్రిశూలి తపోనిష్ఠుఁడయ్యెను. ఇఁక వానివలన మేము సేనానాయకుని బడయువిధము దోఁపదు. కార్యవిధానజ్ఞుఁడవు; నీకన్న మాకు దిక్కు గలుగరు. కర్తవ్యము విచారింపు' మనిరి. చతురాస్యుఁడు వేల్పుల నూరార్చి, 'పార్వతీశాపము తప్పదు; ఇఁక మీకు మీ కళత్రంబుల సంతానముకల్ల. హిమవత్పుత్రుఁడు వియద్గంగయందు సుతుని జనింపనోపు; అతఁ డరిందముఁడై యమరసేనాధిపత్యము వహించును. ఆకుమారుని గంగ ధరించుటకు నామె చెలియలు పార్వతి పరితోషించును' అని చెప్పెను.

'అమరులంతఁ గైలాసంబునకుఁ జని యందున్న యగ్నిదేవుని బుత్రోదయంబునకు నియోగించి, 'రుద్రవీర్యంబును గంగయందు విసర్జించి దేవహిత మొనర్పు' మని వానిని గోరిరి. ఆసంగతి యగ్ని గంగకుఁ దెలిపి, 'యమరులకుఁ బ్రియము సేయు' మనెను. గంగ యందులకు సమ్మతించి దివ్యాంగనారూపముఁ దాల్చెను. వైశ్వానరుఁ డంత తన యవయవంబుల నున్న రుద్రవీర్యంబును స్రవించెను. అది గంగ సర్వాంగములు వ్యాపించి తచ్ఛరీరంబునెల్ల నుడ్డుడికింపసాగెను. గంగ యా వేడిమిఁ దాళఁజాలక 'ఇది ధరింప నావలనుగా' దనెను. దానిని హిమవత్ప్రాంతమున వదలుమని యగ్ని చెప్పెను. గంగ యట్లొనర్చెను. ఆ తేజోరక్తాదికము భూగతమై నానావిధధాతువర్గముగాఁ బరిణమించెను. ఆ తేజస్సునుండి బాలుఁడొకఁ డుద్భవించెను. కృత్తికలార్గురుఁ బాలిచ్చి వానిని బెంచిరి. ఆఱుముఖములతో జన్మించినందున వానిని షణ్ముఖుఁ డందురు. వేల్పు లాతనిని సురసేనాధిపత్యమునకు నియమించిరి.

గంగావతార చరిత్ర

'వత్సా, కథానుషంగికముగా షణ్ముఖావతారచరిత్ర చెప్పితిని. గంగావతారచరిత్ర వినుము. తొల్లి సగరుఁడనురాజు అయోధ్యాధిపతి యుండెను. అతఁడు విదర్భరాజతనయను కేశియను కాంతను జ్యేష్ఠ భార్యగాఁ గాశ్యపపుత్త్రిని సుమతిని ద్వితీయపత్నిగా గ్రహించి సంతానార్థియై సతులతోఁడ హిమవంతంబునకుఁ జని యట భృగుప్రస్రవణంబున శతవర్షంబులు ఘోరతపం బొనర్చెను. భృగుమహర్షి ప్రసన్నుఁడై, 'వత్సా, సగరా, నీ తపస్సునకు మెచ్చితిని; నీకుఁ బుత్త్రలాభమగు; ఒక భార్యయందు వంశకర్తయగు సుతుఁడును, మఱియొకసతియందు నఱువదివేలు తనయులును జనింతు' రనెను. కేశీసుమతు లది విని, 'మహాత్మా, మాలో నెవతె వంశకర్తను గాంచు' నని వేఁడిరి. మీమీ కోర్కెలు తెలుపుఁడని యాఋషీంద్రుఁ డడిగెను. వంశకర్తను గేశి కోరెను; సుమతి యఱువదివేల తనయుల నభిలషించెను. అట్లేయని యామౌని వారి నాశీర్వదించి పంపెను.

'కొండొకకాలంబునకుఁ గేశి యసమంజసుఁడను తనయుని గాంచెను. సుమతి గర్భపిండమును బ్రసవించెను. ఆ తుంబమును భేదించి యాతునియలను నేతికడవలందుంచి దాదులు పోషించుచుండిరి. అవి క్రమక్రమముగా నవయవములు దాల్చి పురుషాకారంబుల వర్ధిల్లెను. అసమంజసుఁడు బాల్యముదొట్టి చెనటియై పసికూనలఁబట్టి సరయూ జలంబుల ముంచుచు నూపిరాడక వారుతల్లడిల్లుట చూచి యానందించుచుండెను. ఆ దుండగములు విని సగరచక్రవర్తి వానిని నగరమునుండి వెడలనడచి యతనిసుతుని నంశుమంతుని దగ్గరతీసి పెంచుచుండెను.

సగరుఁడు యజ్ఞము సేయుట

'ఇట్లుండఁ గొండొకకాలంబున సగరునకు యాగాభిలాషము జనించెను. పెద్దలు చేరి హిమాచలవింధ్యాద్రులమధ్యభాగంబున యజ్ఞప్రదేశమును నిర్ణయించిరి. సగరుఁడు క్రతు వారంభించి యజ్ఞాశ్వమును వదలి దాని వెంట నంశుమంతునిఁ బంపెను. మఱునాఁడు యజనశాల యందు ఉక్థ్య మొనర్చుచుండిరి. ఋత్విజులకుఁ గొన్ని యశుభసూచనలు గానవచ్చెను. వారు సంగతి గ్రహించి, 'రాజా, పర్వణిసమయంబున నెవఁడో యశ్వమును హరించి గొనిపోవుచున్నాఁడు. హర్తను వెంటనే దునుమాడి హయమును గాపాడుము. కానిచో యజ్ఞచ్ఛిద్రమగును;

తత్ఫలముగా మనయెల్లరకు ముప్పు వాటిల్లు' ననిరి. సగరుఁడు తన యఱువదివేల సుతుల రప్పించి, 'నాయనలారా, యజ్ఞముం దవిలి పరాకుచెందితిని. యాగాశ్వము నెవఁడో హఠాత్తుగా హరించెను. మీరెల్లరుఁ జని చతుస్సముద్రముద్రితధరామండలంబున యాగాశ్వమెందున్నను దానిని గొనిరావలయును. ఆ ముచ్చు భూగర్భంబున డాఁగుఁగాక; వానిని విడువవలదు. యజ్ఞదీక్ష నన్నుఁ గదలనీయదు. అశ్వమును దెచ్చునందాఁక యిందేయుందు; పోయిరండు; శుభమగు' ననెను.

సగరయజ్ఞాశ్వహరణాదికము

'వారు తరలి పుడమియెల్లఁ గలయ వెదకిరి. ఎందును గుఱ్ఱము పొలఁకువయేఁ గానరాకుండెను. అంత వారు భూగర్భంబును బరిశోధింప నిశ్చయించి వజ్రంబులఁబోని శూలములతో హలాయుధములతో నొక్కొక్క రొక్కయోజనము దూరము పృథివిని ద్రవ్వి పాతాళముఁ దాఁకిరి. అచటి దేవదానవగంధర్వులు విపరీతంబునకు భీతిల్లి పితామహు నొద్దకు బఱచి సంగతి విన్నవించి యతనిశరణు వేడిరి. వేల్పుపెద్ద ప్రసన్నుఁడై, 'భయము వలదు; శ్రీమన్నారాయణుఁడు కపిలావతార మెత్తి సమస్తక్షోణీమండలంబును ధరించుచున్నాఁడు. కపిలునిక్రోధాగ్నిఁ బడి సగరాత్మజులు బుగ్గియగుదురు. ప్రతికల్పంబున నిట్లగు. వెఱపులు మాని మీతావులకుఁ జనుఁడు' అని ధైర్యమూల్కొల్పి వారిని బంపెను. సగరపుత్త్రులు పాతాళమెల్ల శోధించి యెందును యజ్ఞాశ్వమును గానక విఫలమనోరథులై మరలి వచ్చి తండ్రికి సంగతి వినిచిరి.

'అది విని సగరుఁడు మండిపడి, 'విశ్వంభరాతలమెల్ల దూళీపాళీ కరించి తూర్పాఱఁబట్టుఁడు. ఎందున్నను హయంబును హర్తతోడఁ బట్టితెండు. అందాఁక మరలవల' దని చెప్పి తనయులఁ బుచ్చెను. వారు చని భూభాగము గుద్దలించి తద్గర్భముఁ జొచ్చి యట ధరామండలంబును శిరంబున మోయుచున్న విరూపాక్షదిగ్గజంబును గాంచి దానిని బ్రదక్షిణించి, యందుండి తూర్పుదెస భేదించుచుఁ బోయి దక్షిణదిక్కుంభిని మహాపద్మంబును వలగొని పశ్చిమాభిముఖులై తరలి సౌమనసదిక్కరికి నెరగి, యుత్తరదిశయందున్న హిమపాండురవర్ణదిగ్దంతిని భద్రంబును జుట్టి యీశాన్యదిక్కునకు గడచి యటఁ గపిలమహర్షిని గాంచిరి. వాని చెంత యాగీయాశ్వము మేయుచుండెను. దొంగ యతఁడే యని వారు

నిశ్చయించుకొని క్రోధపర్యాకులేక్షణులై ఖనిత్రలాంగూలంబులతో శిలా వృక్షంబులతో నమ్మునిపయికి నురవణించిరి. కపిలుఁడు వారిదుర్నయముఁ జూచి హుంకరించెను. క్షణములో వారెల్లరు భస్మరాసులైరి.

'సుతులెన్నాళ్ళకు రామికి సగరుఁడు చింతావ్యాకులుఁడై తదన్వేషణార్థ మంశుమంతుని బంపెను. అతఁడు వెడలి పినతండ్రులు చన్నమార్గముఁ బట్టిపోయి యొక్కొక్క దిక్కుంభిని సందర్శించుచుఁ దదీయాశీర్వచనంబులు బడయుచుఁ జనిచని యెట్టకేలకు సగరపుత్త్రభస్మ రాసులు జేరి సంగతి గ్రహించి దుఃఖపరీతుఁడై పెద్దయుం దడవు విలపించి పితృతర్పణంబులకు సమకట్టెను. ఎందును జలంబులు గానరావు. అతఁ డేమియుఁ దోఁపక శూన్యహృదయుఁడై నింగివంక దృష్టి సారించి చూచుచుండెను. వాని మేనమామ గరుత్మంతుఁడు వానికప్పుడు ప్రత్యక్షమై, 'పురుషాగ్రణీ, నీ పినతండ్రులచావునకు వగవవలదు. అది లోకహితప్రాపకముగాని యొండుగాదు. వారు కపిలమహర్షి కోపానలం బున దగ్ధులైరి. వారికి సలిలక్రియలు లౌకికజలంబులఁ గారాదు. వియద్గంగా తోయంబులఁ బితృతర్పణంబు లొనర్పనగును. లోకపావని గంగాదేవి యీభస్మరాసులపైఁ బ్రవహించునేని నీ పినతండ్రులకు స్వర్గప్రాప్తి యగును. అదిగో యాగాశ్వము, దానిని గొనిపోయి నీతాత జన్నంబును సమాప్తిగావింపు' మని పలికి చనెను.

'అంశుమంతుఁడు యాగాశ్వంబును వెంటగొని తాతయొద్దకు వచ్చి యుదంతమెల్ల వానికి వినిచెను. అతఁడు మహాచింతాక్రాంతుఁడై యజ్ఞశేషము యథాకల్పము పూర్తిచేసి గంగావతారోపాయము నేరక నిర్విణ్ణుఁడై ముప్పదివేలేండ్లు రాజ్యమేలి పుత్త్రశోకముతోన మర ణించెను.

'అంశుమంతునకుఁ బట్టముఁ గట్టిరి. వానికి దిలీపుఁ డుదయించెను. ఆ సుతుఁడు యుక్తవయస్కుఁడై నంతట నంశుమంతుఁడు వానికి రాజ్య మొప్పగించి గంగావతరణార్థియై హిమగిరికిఁ జని యట ముప్పదివేల వర్షంబులు మహోగ్రతపం బొనర్చి యిష్టసిద్ధిఁ బడయకయే స్వర్గతుఁ డాయెను. తాతల దుర్మరణంబునకునుఁ దండ్రి తపోవ్యయమునకును దిలీపుఁడు వగచి యుపాయాంతరము దోఁపక ముప్పదివేలయేండ్లు పుచ్చి సుతునకు భగీరథునకు రాజ్యంబును మనోవ్యథావ్యాధికి శరీరంబు నొప్పగించెను.

గంగావతరణము

'భగీరథునకుఁ బుత్త్రసంతానము గలుగదు. అతఁడు రాజ్యమును మంత్రులయధీన మొనర్చి హిమాచలప్రత్యంతపర్వత మైన గోకర్ణాద్రికిఁ జని యందు జితేంద్రియుఁడై యాహారనియతిఁ బూని బ్రహ్మను గూర్చి పంచాగ్ని మధ్యంబునఁ దీవ్రతపం బొనర్పసాగెను. రామా! ఆ తపస్సు నేమని చెప్పుదు ?

సీ॥ ఒకమిడుంగురు లేచి యుదధిలోపల వ్రాలి,
రెండవయౌర్వమై దండుమీఱె,
ఒకమిడుంగురు లేచి యూర్ధ్వలోకముఁ బ్రాకి
దివ్యవిద్యుల్లతాదీప మయ్యె
ఒకమిడుంగురు లేచి యుడువీథి నెడనిల్చి
యత్యర్కచంద్రమై యతిశయిల్లె
ఒకమిడుంగురు లేచి యురగభూములు దాఁకి
చిత్రమాణిక్యమై చెలువుఁగాంచె

గీ॥ ముక్కుపయికి వ్రే లెగసెను మునుల కెల్ల
వేల్పు లాశ్చర్యసంతోషవివశు లైరి
చెడమి నూత్నవికాస మెల్లెడలఁ బడసి
సగరపౌత్త్రిసాత్త్వికతపోజ్వాలఁ జేసి.

'పరమేష్ఠి వానికిఁ బ్రీతుఁడై సురసమేతంబుగా వచ్చి, 'వత్సా, వరముగోరు' మనెను. భగీరథుఁడు బద్ధాంజలియై, 'దేవా, నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడవేని నాతపము ఫలవంతమేని, మదీయ ప్రపితామహుల భస్మరాసులు గంగాపుణ్యోదకప్లుతము లగుఁగాక. అక్షయపదము వారికి లభించుగాక. ఇక్ష్వాకువంశ మావిచ్ఛిన్నమగుగాక' అని వేడెను. భగీరథుని యౌదార్య సౌశీల్యంబులకు హిరణ్యగర్భుఁడు సంతసించి, 'దృఢవ్రతా, నీయిచ్ఛయగు. గంగాపతనంబునకు భూదేవి యోర్వదు. ఫాలాక్షుఁడు దక్క నొండు గంగను ధరింపనోపఁడు. హరుని బ్రార్థింపు' మని పలికి, గంగను సంప్రతించి, 'దేవీ, సమయమెఱిఁగి భూమికి నవతరింపు' మని చనియెను.

'అంత భగీరథుఁడు నిరాలంబనిరాశ్రయవాయుభక్షణరూపకఠోర దీక్షఁ బూని ధ్యేయాకారితచిత్తవృత్తుఁడై రాత్రిందివము సంవత్సర పర్యంతము మహోగ్రతపం బొనర్చెను. వానికి ముక్కంటి ప్రసన్నుఁడై,

'వత్సా, నీకు మెచ్చితిని; ప్రియ మొనర్తు; గంగను దలఁదాల్తు' నని పలికి తిరోహితుఁడయ్యెను.

సీ॥ రంగదుత్తుంగతరంగపఙ్క్తులతోడఁ
ప్లవమానహంసరాట్పటలితోడఁ
మత్స్యకచ్ఛపశింశుమారకాండముతోడ
గాంగేయనీరేజగణములోడఁ
పాండురాంబుదఖండడిండీరములతోడఁ
జటులసంప్లుతిసమార్భటులతోడ
హరికాంతకాంతశీకరరత్నములతోడ
నరిదితెమ్మెరపరంపరలతోడఁ

గీ॥ గగనకామినీకంఠముక్తాస్రజంబు
ద్రెస్సి పఱచి యిలకు జాఱు తెఱఁగుదోఁప
వింతవింతహొయలు మీఱ వింటినుండి
హరజటాజూటమున వ్రాలె నభ్రగంగ.

'అట్లు మిన్నేఱు వ్రాలి నిజఝరీవేగంబునఁ బరమేశ్వరునిగూడఁ బాతాళంబునకుఁ గొంపోవనుండెను. ధూర్జటి దానిగర్వోద్ధతికిఁ దామసించి యన్నదిని దిరోభవించెను. గంగానది యందుఁ జిక్కి,

మ॥ తిరుగుఁ దిమ్మిరుఁ దల్లడిల్లు నులుకుం దీడించు నుఱ్ఱూగు ను
డ్డురలుఁ ఘూర్ణిలుఁ దిక్కుటిల్లు నుఱుకుఁ దుల్లుఁ మిటారించు బ
మ్మెరవోవుఁ మఱదెప్పరిల్లు నెగయుఁ మిట్టాడు ఓట్టార్చు నా
హరజూటాంతరబంధనంబెడయఁగా నత్యంత ముద్వేగయై.

'అట్లానది కపర్దితలముడినుండి నిర్గమింప నిఖిల ప్రయత్నంబులు గావించి వెలువగానక తన్మోహితయై యన నందే పెక్కేండ్లు పరిభ్రమించు చుండెను. ఎన్నాళ్ళకు గంగ రాకుండుటగాంచి భగీరథుఁడు శివునిగూర్చి మరల లోకోత్తరతపం బొనర్చెను. నిటలాక్షుఁడు వాని యెడ జాలివడసి యాతరంగిణిని బిందుసరోవరమందు డించెను. అందుండి యది యేడుపాయలుగాఁ జీలి హ్రాదిని పావని పలిని యను మూఁడు శాఖలను దూర్పుముఖంబుగా, సుచక్షువు సీత సింధు వను మూఁడు శాఖలను బశ్చిమముఖంబుగాఁ బ్రవహింపఁజేసి నడిమిశాఖయైన దాను భగీరథుని వెంటనంటి యొకచో ధృతంబుగా, నొకచోఁ గుటిలంబుగా, నొకచో మందమందంబుగా, వేఱొకచో నమ్రముగా, నింకొకచో మహోద్ధూతంబుగా, నానాగతులఁ బ్రవహించుచు, నిజజలావగాహ

మాత్రవిగతశ్రమములై జనులుగావించు స్తోత్రపాఠంబులు వినుచుఁ జనిచని జహ్నుమహర్షి యజ్ఞవాటిని నీటముంచెను.

గంగకు జాహ్నవి యను పేరు వచ్చుట

ఆ మహర్షి దాని కావరంబునకుఁ గనలి తజ్జలంబులెల్ల గ్రోలెను. గంగ నామావశిష్ట యయ్యెను. ఋషులు వచ్చి లోకహితార్థము జహ్నుమహర్షిని ప్రార్థించిరి. ఆతపోధనుఁడు కరుణించి గంగను నిజశ్రోతోమార్గంబున వెడలించెను. ఆ నది యట్లు బహిర్గతయై భగీరథు ననుసరించి సముద్రము గుండఁ బాతాళముఁ జొచ్చి యందున్న సగర పుత్త్రభస్మరాసులను దడిపెను. ఆ ప్రేతలు తమపాపంబులఁ దొలఁగి దివికిఁ జనిరి. గంగానది జహ్నుమహర్షి కర్ణబహిర్గతయైన కారణంబున దానిని జాహ్నవి యందురు.

గంగకు భాగీరథి యను పేరు వచ్చుట

'అంతఁ బరమేష్ఠి భగీరథునకుఁ బ్రత్యక్షమై, 'రాజా, నీ ముత్తాతకును, దాతకును, దండ్రికిని, ముగ్గురకుఁ దరముగాని కార్యంబును సాధించితివి. అఱువదివేల ప్రేతలకు స్వర్గమిచ్చితివి. ప్రతినఁ గాచికొంటివి. ఎంతయు శ్లాఘాపాత్రుఁడవు. నీ వలన భూమియెంతయు పావన యయ్యెను. నీ కారణంబున గంగానది పుడమికి నవతరించెను. కావున నేఁడుగోలె నయ్యది భాగీరథియనియు నాఁబడు. ఆ నదీ పుణ్యోదకము లాడి తన్నీరంబులఁ బితృతర్పణంబు లొనర్చి చరితార్థుఁడవై చను'మని వచించి యంతర్హితుఁడయ్యెను. భగీరథుఁ డట్లు గావించెను.

'వత్సా, ఈ గంగావతరణోపాఖ్యానము ధన్యము యశస్కరము నాయుర్వర్ధనము స్వర్గ్యము నగు. దీనిని విన్నను వినిపించినను సర్వ పాపక్షయ మగును' అని విశ్వామిత్రమహర్షి నుడివెను.

అంతలోన సూర్యాస్తమయ మయ్యెను. రామలక్ష్మణులు చని దివసాంతకృత్యములు దీర్చి ఫలంబు లారగించి పరుండిరి. నాఁటి రేయి యెల్ల గంగాచరిత్రస్మరణములో వారికి నిమిషప్రాయముగాఁ గడచెను.

ఉ॥ అల్లనఁద్రోసె నీలితెఱ నవ్వల రేయెలనాగ, నేర్పు సం
ధిల్లఁగఁ బుల్గుబట్టువులు దెల్పిరి వేగుపరాకు, లుల్లస
త్పల్లవరాగరమ్యమగు పయ్యెద కొల్లనుజీరియాడఁ దో
ట్రిల్లుచు నయ్యుషాంగన వడిం జనుదెంచెను దూర్పుకొండకున్.

రామలక్ష్మణులు లేచి ప్రాతరాహ్నికములు దీర్చి విశ్వామిత్రుని కడకువచ్చి, 'మహాత్మా, ఋషులు మీరాక విని నదీసుఖతరణార్థము పడవను సిద్ధపఱచి' రని తెలిపిరి. గాధేయుఁడు పయన మయ్యెను. వారెల్లరుఁ బడవమీఁద గంగానదిని దాఁటి తీరంబున నించుక విశ్రమించి విశాలానగర మార్గముఁ ద్రొక్కిరి.

విశాలానగర వృత్తాంతము

అట్లు విశాలానగరమునుబట్టి చనుచు, 'మహాత్మా, ఆ నగరము నకు నట్టిపేరెట్లు వచ్చె' నని రాముఁడు ప్రస్తావింప విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియెను.

సముద్ర మథనాదికము

'వత్సా, తొల్లి కృతయుగంబునఁ గశ్యపుఁ డను ప్రజాపతి యుండెను. వానికి దితి యదితి యను భార్యలిద్ద ఱుండిరి. అందు దితి మహాబలసంపన్నులైన దైత్యులఁ గాంచెను. అదితికి ధర్మనిరతు లగు దేవతలు జనించిరి. వారట్లు జనించి యజరామరణంబులును, నిరామ యత్వమును గోరి తదర్థము పాలవెల్లిని దచ్చి యమృతము సాధింప నిశ్చయించి మంథరగిరిని గవ్వము వాసునికి ద్రాఁడుగాఁ జేసి నిరవధిక పరాక్రమోత్సాహంబులతో క్షీరాబ్ధిని మథింప సాగిరి. అట్లు వేయి సంవత్సరంబులు మథింపఁగా నందుండి కీలికీలాయతమైన హాలాహల ముద్భవిల్లి లోకంబును దేవాసురమానుషంబుగా దహింపనుండెను. నిర్జరులు భీతిల్లి శంకరుని శరణు జొచ్చిరి. అంతలోన హరియు నటఁ దోఁచి, 'త్రిలోచనా, దేవతలకెల్ల నగ్రజుఁడవుగదా. అగ్రపూజగా నివ్విషంబును గ్రహించు టొప్పు' నని చిఱునగవుతోఁ బ్రస్తావించి చనెను. పరమేశ్వరుఁ డావిషంబు నమృతప్రాయముగా మ్రింగెను.

కూర్మావతారాదికము

'మరల దేవదానవులు మథనక్రియకుఁ గడఁగిరి. అత్తఱిఁ గవ్వ ముగా నున్న మంథానపర్వతము పాతాళంబునకుఁ గ్రుంగెను. దానిని

లేవనెత్త లేక వారెల్లరు దీనులై చేతులు పిసికికొన సాగిరి. ఎట్టకేలకు దేవతలు దామోదరుని బ్రార్థించిరి. విష్ణువు కూర్మరూపముఁ దాల్చి తఱిగొండను వీపున వహించి దుగ్ధసాగరంబునఁ బఱుండెను. సురాసురు లంత వేయిసంవత్సరంబు లహోరాత్రంబులుఁ ద్రచ్చిరి. ఆసముద్రాంతము నుండి ధన్వంతరియు నప్సరసలు నుచ్చైశ్రవహయమును గౌస్తుభరత్నము నమృతము నొక్కటొక్కటిగా వెడలెను. అమృతార్థము దేవదానవు లకు ఘోరసంగ్రామ మొనరెను. విష్ణువు మోహినీరూపంబున వచ్చి సుధారసమును హరించెను. దేవతలు విజృంభించి దానవులను ద్రచ్చి వందఱలాడిరి.

దేవేంద్రుఁడు దితిగర్భంబును ద్రచ్చుట

'దితి తనసుతవినాశనంబుకుఁగా వెలవెల్లనై వెచ్చనూరి కాశ్య పునితో, 'నాథా, సవతికొడుకులు నాసుతుల నోర్చి వధించిరి. ఇది దుస్సహము. ఇంద్రుని జయింపనోపు పట్టిని నాకుఁ బ్రసాదింపు' మని వేఁడెను. ఆముని యట్లే వరమిచ్చి తత్సిద్ధికిఁగాఁ బరిశుద్ధమనంబునఁ దపం మొనర్పు మని చెప్పి నిజతపశ్చరణార్థము చనెను. పతివచనముఁబట్టి దితి కృతనిశ్చయయై కుశప్లవంబున దారుణతపం బొనర్పసాగెను. దేవేంద్రుఁడటకువచ్చి యగ్ని సమిత్కుశజలంబులను గందమూలంబులను సమకూర్చుచు నామె నుపచరించుచుండెను. ఇట్లు తొమ్మిదివందల తొంబది సంవత్సరములు చనెను. దితి వాని పరిచర్యకు మెచ్చి, 'ఇంద్రా, నా తపంబిఁకఁ బదియేండ్లకు నిండారును. నీతండ్రిడివరము మేరకు నాగర్భంబున లోకోత్తరపురుషుఁడు జనించును. జయోత్సుకుఁడైన యాపట్టిని నీయెడ సమాధానపఱతు. త్రైలోక్య విజయుఁడైన యాతమ్మునిఁ గూడి సుఖముండు' మని వచించి నాఁటి మధ్యాహ్నము ప్రాల్మాలి తలగడవంక పాదము లుంచి నిద్రించెను. అపసవ్యంబుగాఁ బఱుండుటఁజేసి దితి యశుచియగుట యింద్రుఁడు గాంచి సమయము దొరకినందులకు సంతసించి యోనిమార్గంబున నామెగర్భముఁ జొచ్చి యందున్న పిండమును సప్తఖండములుగా వజ్రంబునఁ దుండించెను. కులిశహతులకుఁ బిండము విలపించెను. అప్పుడు దితి మేల్కాంచి సంగతి గ్రహించి 'ఖండింపకు ఖండింపకు' మని యింద్రుని బ్రతిమాలెను. పాకశాసనుఁడు గర్భమునుండి వెడలివచ్చి, 'తల్లీ, నీగర్భంబున శక్ర హంత జనింపనుండుట వింటిని; నాఁడుసుత వెఱపు దోఁచి యిన్నాళ్ళు కాచితిని. అపసవ్యంబుగా నిద్రించుటంజేసి యశుచివైతివి. అది యవ

కాళముగా నీసుతుని భేదించితిని. ఆత్మరక్షణ మెల్లరకుఁ గర్తవ్యము. తదర్థమిట్లు చేయవలసివచ్చెను. ఒండు తలంపకు; క్షమింపు' మనెను.

'ఆకార్యంబునకు దితి లోలోన మలమలమఱుగుచుండియు నింద్రుఁడు దురాధర్షుఁడై నకతన వానికిఁ గినియనోడి, 'బలసూదనా, నా యపచారమింత తెచ్చెను. ఇందు నీదోష మేనియు లేదు. చన్నదానికై వగచియు ఫలములేదు. అయిన నొండు ప్రియంబు నీవలనఁ గోరుదు. ఈసప్తఖండంబులు దివ్యరూపములు దాల్చి సప్తమారుతులై వాతస్కంధంబున సప్తవాయుస్థానంబు లధిష్ఠించి యందొకటి బ్రహ్మలోకంబునను రెండవది స్వర్గంబునను మూఁడవది యంతరిక్షంబునను దక్కినవి నాల్గును నాల్గుదిశలను పాలించుటకు ననుగ్రహింపుము' అని యాచించెను. సురేంద్రుఁడందులకు సమ్మతించెనఁట. నాఁడు దితి తపంబొనర్చినచోటనే విశాలానగరమును నిర్మించిరి.

'వత్సా, విశాలానగర ప్రదేశమాహాత్మ్యమును జెప్పితిని. ఆ పేరు దానికి వచ్చినవిధము వినుము. ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడు అలంబుసుఁడను వాఁడుండెను. వానికి విశాలుఁడను సుతుఁడు జనించెను. అతఁడు తనపేర నప్పురంబును నిర్మించెను. విశాలునకు హేమచంద్రుఁడు వానికి సుచంద్రుఁడు, వానికి ధూమ్రాశ్వుఁడు, వానికి సృంజయుఁడు, వానికి సహదేవుఁడు, వానికిఁ గుశాశ్వుఁడు, వానికి సోమదత్తుఁడు, వానికిఁ గాకుత్స్థుఁడు, వానికి సుమతి జనించిరి. ఆ సుమతి యిప్పుడు విశాలానగరంబున నున్నాఁడు. వీరెల్లరు వైశాలికులనఁ బ్రసిద్ధిగాంచి ధర్మతత్పరులై దీర్ఘకాలము మనిరి. ఈ రాత్రి యందు విశ్రమించి రేపు మిథిలకుఁ బోవుదము' అనెను.

అంతలోన విశాలానగరము సమీపించెను. విశ్వామిత్రాదులు వచ్చుట చారులవలన సుమతి విని యెదురేగి మహర్షికిఁ బూజలొనర్చి, వానిపార్శ్వంబున ధనుఃఖడ్గతూణీరధారులై సముపస్థిత యౌవనంబున నివ్వటిల్లుచు సౌందర్యంబున నశ్వినులంబోలి మూర్తిభవించిన పరాక్రమ దేవతలోయన నొప్పారుచున్న రాకుమారులఁగాంచి, 'మునీంద్రా, ఎవరువీరు? ప్రమాణేంగిత చేష్టితంబుల నియ్యిరువురును బరస్పరసదృశులై వెలయుదురు. పాదచారులై వీరిందు రానేల?' అని యడిగెను. గాధేయుఁడు వారివృత్తాంతము చెప్పెను. సుమతి యత్యధికప్రమోద మొంది రామలక్ష్మణుల నెంతయుఁ గారవించెను. అట్లు కౌశికుఁడును

రాసుతులును సుమతిసత్కృతు లంది యా రేయి యందుఁ బుచ్చి తెల్ల వాఱి మిథిలాభిముఖులై తరలిరి.

అహల్యావృత్తాంతము

వారట్లు పోవుచుండఁగా మార్గమధ్యంబున మహారమ్యమైన యుపవనం బొండు గానవచ్చెను. ఆ వనంబు మహామనోహరముగా నున్నను నరసంచార మనుమాట యందు గానరాకుండెను. అది వింత దోఁప, 'మహాత్మా, ఇది ఋష్యాశ్రమముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్లుండియు నిచ్చట మును లెవ్వరును గానరారు. కారణ మేమో యూహింపరాకున్న'దని రాముఁ డడిగెను.

'వత్సా, ఇది గౌతమాశ్రమము. ఆ ఋషి యింట లేనితఱి వజ్రి గౌతమవేషంబున నిటకు వచ్చి యతనిభార్యయైన యహల్యను జూసి, 'విలాసినీ, నా మనంబు సేయుము. కాముకులు ఋతుకాలంబును బ్రతీక్షింప' రనెను. అతఁ డింద్రుఁ డగుట యా దుష్టమతి యెఱింగియు సురరాజకుతూహల ప్రేరితయై తదభీష్టముఁ దీర్చి, 'నిర్జరేశ్వరా, నీవలనఁ గృతార్థనైతిని; హుటాహుటి నపక్రాంతుఁడవగుము. ఉభయరక్షణము గార్య' మని చెప్పెను. శచీపతియు నాత్మసంతోషంబును దెలిపి పర్ణశాలనుండి చనుచుండెను. అంతలోన గౌతముఁడు వానికెదురై యా కుహనావేషధారిని గుర్తించి, 'దుర్మతీ! నా పరోక్షమున నా రూపు దాల్చి యకార్య మొనర్చితివి గావున విఫలుండవగు' మని శపించెను. ఆ మాటతోఁడ నింద్రుని వృషణంబులు నేలరాలెను. అంత గౌతముఁడు పర్ణశాలఁజొచ్చి భార్యను బిలిచి, 'పాపినీ! కామమోహితవైతివి; తగు ప్రాయశ్చిత్తమునఁ గాని నీకుఁ బరిశుద్ధి గలుగదు. వాయుభక్షణమాత్రురాలవై భస్మశయన మాశ్రయించి యదృశ్యరూపంబున నిట వర్షసహస్రముండుము. దశరథాత్మజుఁడు రాముఁ డిందు వచ్చును. వానికి నాతిథ్య మొసంగుము. ఆ పుణ్యావిశేషంబున నీ లోభమోహంబు లెడసిపోవును. పవిత్రీకృతవై యప్పుడు యథారూపంబున నా కడఁ జేరుదువుగాక' యని యా ఋషీంద్రుఁ డచ్చోటు వదలి సిద్ధచారణ సేవితంబగు హిమవంతంబునకుఁ జనెను' అని విశ్వామిత్రుఁడు వచించెను.

వారట్లు మాటాడుచు నాశ్రమముఁ జొచ్చిరి. ఎవతె తన పుట్టువు దొట్టి నిర్మాతృప్రయత్నసార మోయన నొప్పి తపఃప్రభామండలంబున

నయ్యాశ్రమంబెల్ల వెలిగించుచు సురాసురులనుఁ గూడఁ దేఱిచూడరాక యుండెనో, ఏ కాంతామణి పతిశాపవశంబునఁ దుషార మేఘంబుచాటున దోఁచు పూర్ణచంద్రప్రభవోలె, ధూమపరీతమైన యగ్నిశిఖ చందంబున, జలాంతర సూర్యకాంతివలె, వేయి సంవత్సరములుండెనో యా యహల్య రామపాదధూళి సోకినంతనే స్వస్వరూపముఁ దాల్చి శోభిల్లి తన శాపావధిని గ్రహించి వారికి నాతిథేయసత్కారము లొనర్చి రాము నిట్లు స్తుతించెను.

అహల్యాకృత రామస్తవము

"అహో! కృతార్థోఽస్మి జగన్నివాస! తే
పదాబ్జసంలగ్నరజః కణా దహం;
స్పృశామి య త్పద్మజశంకరాదిభిః
విమృగ్యతే రంధితమానసై స్సదా॥ 1

అహో! విచిత్రం తవ రామ! చేష్టితం
మనుష్యభావేన విమోహితం జగత్,
చర స్యజస్రం చరణాదివర్జితః
సంపూర్ణ ఆనందమయోఽతిమాయకః॥ 2

యత్పాదపంకజపరాగపవిత్రగాత్రా
భాగీరథీ భవవిరించిముఖాన్ పునాతి,
సాక్షా త్స ఏవ మమ దృగ్విషయో యదాస్తే
కిం వర్ణ్యతే మమ పురాకృతభాగధేయమ్॥ 3

మర్త్యావతారే మనుజాకృతిం హరిం
రామాభిధేయం రమణీయదేహినం
ధనుర్ధరం పద్మవిశాలలోచనం
భజామి నిత్యం న పరాన్ భజిష్యే!॥ 4

య త్పాదపంకజరజః శ్రుతిభి ర్విమృగ్యం
య న్నాభిపంకజభవః కమలాసన శ్చ
యన్నామసారరసికో భగవాన్ పురారిః
తం రామచంద్ర మనిశం హృది భావయామి॥ 5

య స్యావతారచరితాని విరించిలోకే
గాయంతి నారదముఖా భవపద్మజాద్యాః
ఆనందజాశ్రుపరిషిక్తకుచాగ్రసీమా
వాగీశ్వరీ చ త మహం శరణం ప్రపద్యే॥ 6

సోఽయం పరాత్మా పురుషః పురాణః
ఏష స్వయంజ్యోతి రనంత ఆద్యః
మాయాతనుం లోకవిమోహనీయాం
ధత్తే పరానుగ్రహ ఏష రామః॥ 7

అయం హి విశ్వోద్భవసంయమానా
మేకః స్వమాయాగుణబింబితో యః
విరించి విష్ణ్వీశ్వర నామభేదాన్
ధత్తే స్వతంత్రః పరిపూర్ణ ఆత్మా॥ 8

నమోఽస్తు తే రామ! తవాంఘ్రిపంకజం
శ్రియా ధృతం వక్షసి లాలితం ప్రియాత్
ఆక్రాంత మేకేన జగత్త్రయం పురా
ధ్యేయం మునీంద్రై రభిమానవర్జితైః॥ 9

జగతా మాదిభూత స్త్వం జగత్త్వం జగదాశ్రయః
సర్వభూతే ష్వసంయుక్త ఏకో భాతి భవాన్ పరః॥ 10

ఓంకారవాచ్య స్త్వంరామ వాచా మవిషయః పుమాన్
వాచ్యవాచకభేదేన భవా నేవ జగన్మయః॥ 11

కార్యకారణకర్తృత్వఫలసాధనభేదతః
ఏకో విభాతి రామ త్వం మాయయా బహురూపయా॥ 12

త్వన్మాయామోహితధియా స్త్వాం న జానంతి తత్త్వతః
మానుషం త్వా మభిమన్యంతే మాయినం పరమేశ్వరమ్॥ 13

ఆకాశవ త్త్వం సర్వత్ర బహిరంతర్గతోఽమలః
అసంగోఽహ్యచలో నిత్యశుద్ధబుద్ధః సదవ్యయః॥ 14

యోషిన్మూఢాహ మజ్ఞా తే తత్త్వం జానే కథం విభో
తస్మా త్తే శతశో రామ! నమస్కుర్యా మనన్యధీః॥ 15

దేవ! మే యత్ర కుత్రాపి స్థితయా అపి సర్వదా
త్వత్పాదకమలే సక్తా భక్తి రేవ సదాస్తు మే॥ 16

నమస్తే పురుషాధ్యక్ష! నమస్తే భక్తవత్సల!
నమస్తేఽస్తు హృషీకేశ! నారాయణ నమోఽస్తు తే॥ 17

భవభయహర మేకం భానుకోటిప్రకాశం
కరధృతశరచాపం కాలమేఘావభాసం
కనకరుచిరవస్త్రం రత్నవత్కుండలాఢ్యం
కమలవిశదనేత్రం సానుజం రామమీడే॥ 8

రామలక్ష్మణులంత నామెకు మ్రొక్కి చననుండిరి. అంతలోన గౌతమమహర్షియు నటకు వచ్చి స్వతపోబలంబునను రామసందర్శనంబునను విశుద్ధయై యున్న యహల్యను గ్రహించి గాధేయునకును దాశరథికిని యథోచిత మర్యాదలు గావించెను. రామలక్ష్మణులు గౌతమునకు మ్రొక్కి తదనుజ్ఞాతులై విశ్వామిత్రుని వెంట నీశాన్యదిక్కు పట్టి చని జనకుని యజ్ఞవాటిఁ జేరిరి.

జనకుని యజ్ఞము

ఆ యజ్ఞశాల 'యనవరతపదక్రమపఠ్యమాన మహాద్విజ వేదధ్వనులను అవిచ్ఛిన్నహూయమానాగ్నిహోత్రస్వాహాశబ్దంబులను అనేకమునిగణప్రణీతవచనవిషయవిభాగ వినిర్ణయన్యాయ నిపుణ విద్వత్సభాసంభాషణఘోషంబులను, ప్రతిపక్షదుర్విభేదప్రమాణ విచార్యమాణవేదార్థమీమాంసక గోష్ఠీవివాదనాదంబులనుం జేసి మ్రోయుచు, యజ్ఞప్రయోగప్రవీణులైన యాజ్ఞికులతో మహాతపోధనులతో, నగ్నిహోత్రసంభారశకటీశతంబులతో నిండియుండెను. రామాదులకు నట విడియుటకేని తావు దొరకదయ్యెను. వారదిగాంచి కొండొక వివక్త ప్రదేశంబున బస చేసిరి.

జనకుఁడు విశ్వామిత్రాదుల సందర్శించుట

జనకమహారాజు విశ్వామిత్రాగమనంబు విని శతానందునితోడఁ జని యా ఋషికి ఋత్విక్పూజలు గావించి యర్ఘ్యాదు లర్పించి సంభావితుఁడై 'మునీశ్వరా, దేవతలకృపవలన యజ్ఞము యథావిధ నర్తిల్లు చున్నది. మీ రాక యాగఫలంబుగా భావింతు. ధన్యుఁడనైతిని. క్రతుకార్య మింకను ద్వాదశదివసంబులు జరుగవలయుననియు భాగార్థులైన దేవతలసందర్శనము యజ్ఞాంతమునఁగాని సిద్ధింపదనియు విబుధులు వచింతు' రని వచించి గాధేయునిచెంత నున్న రాకుమారులఁజూచి,

సీ॥ కనుపండువొనరించు కలికికాంతులతోడఁ
జంద్రమండలనిభాస్యములతోడ
శ్రవణాంతదీర్ఘ నేత్రాంబుజములతోడ
సమదసింహపరాక్రమములతోడ
గజరాజగమనవైఖరిమించు నడతోడఁ
గమనీయకాకపక్షములతోడఁ
గవలకుసాటియై గ్రాలుమూర్తులతోడఁ
గరగతచాపఖడ్గములతోడ

గీ॥ నవతరించిన సురవర్యులనఁగ నొప్పి
సూర్యచంద్రులదీప్తికి శోభగూర్చు
సురుచిరాకారవిజ్ఞానశుద్ధమతులు
వీర లెవ్వరో విన నోర్తు విశ్రుతాత్మా!

అని యడిగెను. విశ్వామిత్రుఁడు మందస్మితవదనారవిందుఁడై, 'జనక రాజా,

సీ॥ తాటక మర్దించి తాపసకోటికిఁ
ప్రాణదాన మిడిన దాతృవరులు
మారీచుని సుబాహు ఘోరాజిఁ బోకార్చి
సవనంబుఁ గాచిన శౌర్యనిధులు
పాదాంబురుహధూళిఁ బాపంబు నెడయించి
యల యహల్యను దేర్చినట్టి ఘనులు
దశరథావనినాథు తపము ఫలింపఁగా
నవతరించిన యనఘాత్మవరులు

గీ॥ కాలకంఠునిచాపంబుఁ గాంచువేడ్క
నిందు వచ్చిన ధార్మికు లిద్ధచరిత,
రమ్యసుగుణాభిరాముఁడు రాముఁ డితఁడు
మిత్రవంశవర్ధనుఁడు సౌమిత్రి యితఁడు॥

అని వచించెను. ఆ వచనంబులు సుధామయములై దోఁప శతానందుఁడు పరమానంద మొంది, 'నా తల్లి యహల్యాదేవి కృతార్థయయ్యెనా? ఆమె సపర్యలు గాంచితిరిగదా. నాతండ్రియైనగౌతముని సత్కృతులందెఁ గదా' యనెను. గాధేయుఁడు వానిని విని, 'శతానందా, ఆసంగతి యడుగవలయునా? రేణుకాదేవి భార్గవునిఁబోలె నహల్యాదేవి గౌతమునిఁ గూడె' ననెను.

అంత శతానందుఁడు రామలక్ష్మణులకు స్వాగతము పలికి, 'ఈ మహర్షితోడ మీ రిటకు వచ్చుట దైవయోగము గాని వేఱుగాదు. ఈ యనఘుఁ డేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. వీని చరిత్రము లోకోత్తరమై మముబోంట్లకు మార్గప్రదీపకముగా నుండును. ఇట్టి యచింత్య తపోమహిమాఢ్యుఁడు బ్రహ్మర్షి మీకు రక్షకుఁడును శుభదాయకుఁడు నగుట మీరు ధన్యులరని వచింప నేల? ఈ మహామహుని యుదంతము సంగ్రహముగా వచింతు వినుము.

విశ్వామిత్రుని చరిత్ర

బ్రహ్మకుఁ గుశుఁడు వానికిఁ గుశనాభుఁడు వానికి గాధియు జనించిరి. ఆ గాధి కీమహనీయుఁ డుదయించెను. ఈ పుణ్యమూర్తి బాల్యమందే సమస్తవిద్యలు గఱచి ధర్మజ్ఞుఁడును ధర్మాత్ముఁడునై ప్రజాహితంబుగా రాజ్యమేలుచుండెను. ఒకనాఁడు వేటతమకము చెలరేఁగఁగా నీ యనఘుఁడు చతురంగబలంబుఁగూర్చి యక్షౌహిణీ సేనాసమావృతుఁడై తరలి నదీనదంబులు సేవించుచు నానానగరంబులు విలోకించుచు వివిధపుణ్యాశ్రమంబులు సందర్శించుచుఁ జనిచని బహువృక్షమృగాకీర్ణము సిద్ధచారణసేవితము దేవదానవకిన్నరాది సంశోభితమునై వాతాంబుపర్ణమూలాశనంబుల మనుచు జపహోమక్రియలఁ దవిలియున్న వాలఖిల్యవైఖానసాది మహర్షులచేతను బ్రహ్మర్షులచేతను వేదివహ్నులకరణిఁ దేజరిల్లుచున్న తపస్విద్ధులచేతను నిండి యపర బ్రహ్మలోకమువలె నున్న వసిష్ఠాశ్రమము చొచ్చెను. వసిష్ఠు డీమునీంద్రునకు స్వాగతమిచ్చి యుచితాసనఫలమూలాది సత్కారంబుల నిమ్మహాత్ముని బడలికలువాపి యెంతయు మన్నించెను. ఉభయులును శుభకథలఁ దడవుపుచ్చిరి. అంత వసిష్ఠుఁడు దరహాసపూర్వకంబుగా, 'రాజా, అతిథిశ్రేష్ఠుడవును బూజనీయుఁడవునైన నీవు మాకు విందవైతివి. ఇది మా ప్రాప్తము. కొండంత దేవరకుఁ గొండంతపత్రి పెట్టఁజాలరు. నా యలఁతి సత్కారంబులను నీవు నీ చతురంగబలసమేతంబుగా గ్రహించి నన్ను సంతోషపెట్టఁగోరుదు' ననెను. వసిష్ఠునియౌదార్యంబునకు నీయన సంతసించి, 'మునీంద్రా, మీ సందర్శనమాత్రాననే మాకు సమస్తము జేకూరెను. మీ ప్రేమయేఁజాలు పోయివచ్చెద' ననెను. వసిష్ఠుఁ డంతతో మిన్నకుండక పట్టుపట్టెను. ఎట్టకేల కీ యనఘుఁడు వానిప్రణయ మంగీకరించెను.

వసిష్ఠ విశ్వామిత్రుల వైరము

వసిష్ఠుఁ డంత శబల యను తన ధేనువును బిలిచి, 'వత్సా, విశ్వామిత్రరాజమౌళికి సేనాసహితంబుగా నాతిథ్యమును నిశ్చయించితిని. షడ్రసోపేతములైన సమస్తభోజనపదార్థములఁ గూర్పు' మనెను. మాటతోడ మకరందములు నిక్షురసంబులును వివిధపానకంబులును నానాభక్ష్యవిశేషంబులును దధిక్షీరఘృతంబులును సూపంబులును బహురూపంబులైన యుపదంశంబులును మితిమీఱ సిద్ధమయ్యెను. ఈ మాన

నీయుఁడు సబలంబుగా విందారగించి సంతుష్టుఁడై, 'ఋషిచంద్రమా, రాజు రత్నహారి యనుట సుప్రసిద్ధము. నీ హోమధేనురత్నంబును గోరితిని. ఇది ధర్మవ్యతిక్రమముగాదు. నీ హోమాదిక్రియలకుఁ దలుగు లేకుండుటకుఁగా లక్షగోవులిత్తును. శబలాధేనువును నాకొసంగు' మని యడిగెను. అది విని, 'రాజేంద్రా, మానవంతునకుఁ గీర్తివలె నాకీ శబల యున్నది. లక్షగాదు నూఱుకోట్లు గోవులనిచ్చినను రజితరాసులఁ గ్రుమ్మరించినను దీని నీయనోపను. హవ్యకవ్యంబులు నగ్నిహోత్రంబులును బలిహోమంబులు నవియివి యననేల నా జీవయాత్రయంతయు దీని యధీనము. ఇదే నా సర్వస్వ' మని వసిష్ఠుఁడు పలికెను. ఈ ధీరాగ్రణి యంతతోఁ దనివిచెందక, 'మునీంద్రా, ఇది రాజదృష్టి నాకర్షించెను. నీవు మోడిసేయుట యుక్తముగాదు. సర్వభూషణభూషితంబులైన గజంబుల నాలుగువేలును, హేమకింకిణీకలిత హయోత్తమంబులతోడి సువర్ణ రథంబుల నెనిమిదివందలును, వాజిరత్నంబులఁ బదునొకండువేలును, గోవులనొక్కకోటియు, నీకొసంగుదును. మారుతలంపక యీ శబల నిచ్చి నాకు సంతోషము గూర్పుము. ఉచితంబుగా బ్రాహ్మణ ధనంబును గ్రహింపరాదు. ఏదికోరినను బదులాడక యిత్తు'ననెను. ఎన్నివిధముల బ్రబోధించినను వసిష్ఠుఁ డియ్యకొనక, 'రాజా, నాకు సకల కర్మాధారభూతయుఁ గామదోగ్ధ్రియు నైన యీ గోవును నీవుగోరుట తగదు. నీ రాజ్యమెల్ల నర్పించినను దీనినిఁ బాయఁజాల' నని ఖచితముగా బదులాడెను.

ఈ గాధేయుఁ డందులకుఁ గోపోద్వేగియై గోవును బలాత్కారంబుగాఁ గొంపోవ నుంకించెను. అది విచారకృశయై, 'కటా! దీను రాలిని నన్నిట్లు రాజు బలాత్కరించుటఁ గన్నారఁ జూచుచు వసిష్ఠ భగవానుఁడు మిన్నకున్నాఁడు ఈ మహానుభావుఁడు నన్నుఁ ద్యజించెఁ గాఁబోలు. మహర్షికి నేనేమి యెగ్గొనర్చితి? భక్తిమై బ్రియంబులు గూర్తుఁగదా!' యని లోలోన వంది వెచ్చనూర్చి తన్ను చుట్టియున్న భటవర్గంబును విదళించివైచి కుప్పించి యెగచి వసిష్ఠునిపాదమూలముఁ జేరి, 'బ్రహ్మపుత్త్రా! నీ కట్టెదుట నన్నిట్లు రాజభటులు బలవంతముగాఁ గొనిపోవనున్నారు. నీ శబలను విడనాడితివా?' యని వ్యసనకలుషిత స్వరంబునఁ బలికెను. వసిష్ఠుఁ డామాటలు విని 'శబలా! నా కెట్టి యపకారమునుఁ జేయవు; నిన్నుఁ ద్యజించిన వాఁడఁ గాను. ఈ తేఁడు మహాబలశాలి; ఇతనినోర్చుబలము నాకుఁ గలుగదు. ఏమి సేయనగు'

ననెను. అందులకు శబలాధేనువు జొటజొట కన్నీరు నించి, 'బ్రహ్మబలమే బలముగాని క్షత్రబలము నొకబలమా? మహాత్మా! నీ బల మప్రమేయము; నీ తేజస్సు దురాసదము. భవదీయ బలసంభృతమైన నన్ను నియోగింపుము; ఇతని బలదర్పంబులఁ జూతు; రాజులకుఁ గఱటిదనము గారాదని యితఁ డెఱుంగుఁగాక' యని విన్నవించెను. వసిష్ఠుఁడు తల యూచి మిన్నకుండెను.

అంత శబలాధేనువు హుంభారావముఁ గావించెను. ఆ శబ్దముతోడఁ దండోపతండములుగాఁ బహ్లవు లుప్పతిల్లి యీరాజ్యసైన్యంబును రూపుమాపిరి. ఈ ధార్మికోత్తముఁడు కోపోద్దీపితుఁడై రథ మధిష్ఠించి నానాస్త్రంబులఁ బహ్లవులను సంహరించెను. శబలాధేనువు మరల హుంభారావముఁగావించెను. ఆ రావముతోడ హేమకింజల్క దేహచ్ఛాయాసుభగులును సువర్ణాంబరధరులు నైన యవనశకులు వేనవేలుగా నుద్భవించి నిడుదకైదువులు దొడవి తేజోవీర్యరాసులోయన నొప్పుచుఁ జెలరేఁగి రాజబలశేషంబును దాఁకి దానినెల్ల నిర్దగ్ధ మొనర్చిరి. ఈ గాధేయుఁ డది గాంచి మహోగ్రుఁడై వివిధాయుధంబులఁ గురిపించి వారిని మట్టుపెట్టెను. శబల మరల హుంభాయనెను. దాని పొదుగునుండి పహ్లవులును, యోనినుండి యవనులును శకృత్తునుండి శకులును రోమకూపంబునుండి మ్లేచ్ఛకిరాతహారీతకులును ముఖంబునుండి సూర్యాగ్నిదీప్తిమంతులైన కాంభోజులును జనించి వైరిమూలబలంబును ముట్టడించి దానినెల్ల నుగ్గునూచ మొనర్చిరి. కౌశికుని తనయులు నూర్వురు నదిగాంచి యాగ్రహవివశులై యాయుధంబులఁ గొని వసిష్ఠుని మీఁదికి నుఱికిరి. ఆ తాపసి హుంకరించెను. వారు భస్మీభూతులైరి.

విశ్వామిత్రుఁడు రాజ్యము నుసన్యసించుట

పుత్త్రనిరయంబును గాంచి యీ గాధేయుఁడు కోరలుతీసిన సర్పంబుపగది నుత్తతియుడిగిన సముద్రముక్రియ రాహుగ్రస్తమైన సూర్యబింబమువలె నుద్వేగదర్ప తేజంబులు మాని లజ్జించి ఱెక్కలు దుల్చినపక్షివలె నిరాధారుఁడై హతశేషుఁడైన తన తనయునకు రాజ్య మప్పగించి హిమవత్పర్వతంబునకుఁ జని యట మహేశ్వరునిగూర్చి ఘోరతపంబు గావించెను. ఆ ముక్కంటి ప్రసన్నుఁడై వరముగోరు మనెను. ఈ ధృఢవ్రతుఁడు ధూర్జటికి మ్రొక్కి, 'దేవా! నా తపంబును మెచ్చితివేని నాకు ధనుర్వేదంబును సాంగోపాంగంబుగా సరహస్యంబుగా

ననుగ్రహింపుము. మఱియు దేవదానవ యక్షరక్షోగంధర్వమహార్షుల యందుఁ గల సర్వాస్త్రంబులు నాకు స్ఫురించునట్లుఁ గరుణింపు' మనెను. పరమేశ్వరుఁడు నట్లే యగుఁగాక అని పలికి యంతర్హితుఁ డయ్యెను.

విశ్వామిత్రుఁడు మరల వసిష్ఠుని దాఁకుట

ఈ ధీరుఁ డంత హరవరగర్వోద్ధతుఁడై పర్వకాలసముద్రముభంగి విజృంభించి వసిష్ఠాశ్రమపదముఁ జొచ్చి సర్వదహనశీలంబులైన యస్త్రంబుల దానిని దగులఁ బెట్టెను. ఆ వేడిమికి నయ్యాశ్రమవాసులు పాఱఁజొచ్చిరి. అందలి మృగపక్షిజాతంబు లుదిలకొని నెఱవు దోఁపక దుముకుచు నెగయుచు నఱచుచుఁ బడిచచ్చెను; క్షణములో నయ్యాశ్రమ మెల్ల నిర్జీవమై యూసరక్షేత్రముగా మాఱెను. వసిష్ఠుఁ డది గాంచి పఱచుచున్న తన శిష్యవర్గంబును మరల్చి యా యుద్ధతునివంక మరలి రోషావేశుఁడై, 'మూఢా! చిరసంవృద్ధమైన యాశ్రమంబును బాడు చేసితివి; ఇఁక నీ జీవము దుర్లభ' మని పలికి ప్రళయాగ్నికరణి నెలుఁగు చున్నదియు యమదండంబును బోనిదియు నైన తన దండంబును జేఁబూనెను. ఈ ధార్మికోత్తముఁడు వాని నదల్చి యతనిపై నాగ్నే యాస్త్రంబును వైచెను. వసిష్ఠుఁడు నిజదండంబును విసరి, 'క్షత్త్రి యాధమా! చూపు నీసామర్థ్య' మనెను. జలంబుల సగ్నివలె బ్రహ్మ దండంబున నాగ్నేయాస్త్రము శమించెను. ఈ కుశికనందనుఁడు పెల్లు కినిసి వారుణాస్త్రంబును రౌద్రాస్త్రంబును ఐంద్రాస్త్రంబును పాశుపతంబును ఐషీకాస్త్రంబును మానవమోహనాస్త్రంబులను గాంధ ర్వాస్త్రంబును స్వాపన జృంభణ మారణ సంతాపన విలాపన శోషణ దారుణాస్త్రంబులను వజ్రాస్త్రంబును బ్రహ్మపాశ కాలపాశ వరుణపాశం బులను పైనాకదైవతంబులను శుష్కార్ద్ర దండ పైశాచ క్రౌంచంబు లను ధరచక్ర కాలచక్ర విష్ణుచక్రంబులను వాయవ్య మథన హయ శిరోనామకాస్త్రంబులను గంకాల ముసలంబులను శక్తిద్వయంబును వైద్యాధర కాలాస్త్రంబులను త్రిశూలకాపాల కంకణంబులను దదితరం బులైన నానాస్త్రంబులను బరఁగించెను. వసిష్ఠుఁడు వానినెల్ల దన దండం బున హరించెను. ఈ వీరాగ్రణి యుపాయాంతరము గానక తెంపు వహించి బ్రహ్మాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. దేవతలును దేవర్షిగంధర్వా దులును సంభ్రాంతులైరి. ముల్లోకంబు లుద్ధులికెను. వసిష్ఠుఁడంత త్రైలోక్యమోహనంబును మహారౌద్రంబునైన రూపముఁ దాల్చి నిజ

తపోవిశేషసముపలక్షితంబైన యా బ్రహ్మదండంబునఁ దద్బ్రహ్మాస్త్రంబును మ్రింగెను. వాని రోమకూపంబునుండి ధూమజ్వాల లురికెను; బ్రహ్మదండము విధూమకాలాగ్నికరణిఁ బ్రజ్వరిల్లెను. మునులెల్లరు విషాదపరులై గుమికూడి వచ్చి, 'మహాత్మా! నీ బలమమోఘము; విశ్వామిత్రుఁడు నిగృహీతుఁడు; శాంతింపుము; బ్రహ్మాస్త్రంబులు ప్రశాంత మొనర్పు' మని వేడిరి. ఆబ్రహ్మర్షి యట్లొనర్చెను. ఈయుక్కారి నిజపరాభవంబునకు నిట్టూర్పులు పుచ్చి, 'అహో! హరవరదత్తంబులైన మహాస్త్రంబులుగూడ నిమ్మునిమ్రోల మస్తకములు వ్రాల్చెఁగదా. బ్రహ్మబలమే బలము. ఛీ! క్షత్త్రబలమునొక బలమా? నిజము గ్రహించితి' నని విసివి క్షత్త్రధర్మంబును నిరసించి భార్యాసమేతుఁడై దక్షిణదిశకుఁ జని బ్రహ్మత్వంబును గోరి నలువంగూర్చి వేయివత్సరంబులు మహోగ్రతపం బొనర్చెను. పితామహుఁడు ప్రసన్నుఁడై 'విశ్వామిత్రా! రాజర్షి వైతివి లెమ్మ' అని పలికి యంతర్హితుఁ డయ్యెను. ఆ వచనంబుల కీఘనుఁడు సంతసింపక ఇంతయా మదీయతపఃఫలము' అని కటకటంబడి మగుడఁ గఠోరతపశ్చరణంబునకు దొరకొనెను.

విశ్వామిత్రుఁడు త్రిశంకునకు సశరీర స్వర్గమిచ్చుట

అయ్యవసరంబునఁ ద్రిశంకుఁ డను నిక్ష్వాకువంశరాజుండెను. అతఁడు సశరీర దేవలోకప్రాప్తికై మఖ మొనర్పఁ గోరి తనసంకల్పంబును స్వకులాచార్యుఁడైన వసిష్ఠునకు విన్నవించెను. ఆ ఋషిచంద్రుఁ డతని విని, 'రాజా! నీ కోరిక దుర్లభము. ఈ యూహ మాను' మని హితముపదేశించెను. త్రిశంకుఁ డామాటను ద్రోసిపుచ్చి దక్షిణదిశకు జని క్రతుకర్మసిద్ధికిఁగా వసిష్ఠపుత్త్రులకు నూర్వురకు మ్రొక్కి, 'మునిపుత్త్రకులారా! మహాక్రతువొండుసంకల్పించి వచ్చితిని. తన్నిర్వాహణార్థము గురుపుత్త్రులను మిమ్ము వేడుదు' ననెను. సంగతి యేమని వారతని నడిగిరి. 'సశరీరదేవలోకప్రాప్తిఁ గోరి యందులకు నుఱవగు యజ్ఞంబును గావింప నుద్దేశించితిని. తగుజన్నంబును నిర్దేశించి నావలన దానినిఁ జేయించి నన్నుఁ జరితార్థుని నొనర్పుఁడు. నాగురువు వసిష్ఠుఁడు నాయాశయంబును నిరసించెను. గత్యంతరముఁ గానక యంతటివారైన మిమ్మునాశ్రయించితిని. ఇక్ష్వాకులకు వసిష్ఠుఁడే యొడుగడ. అట్లుండియు వారు నన్ననుగ్రహింపరు. మీరే నాకిఁక దిక్కు' లని మ్రొక్కెను. వాసిష్ఠు లాకతయెల్ల విని, 'దుర్మతీ! ఆచార్యునిమాట రాజులు జవదాఁటరు. అందునను నీవు ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడవు; మీగురువు వసిష్ఠభగవానుఁ

జేతన్మాత్రుఁడుగాడు. ఆయన కాదన్నది మావలన నగునా? నీ విట్లు చేయుటవలన గురువును దిరస్కరించినవాఁడవైతివి. నీ జడబుద్ధిని మాని వెంటనే నీనగరంబునకుఁ బొమ్మ' నిరి. ఆతఁడు వారి హితవచనంబుల మన్నింపక, 'గురువు నిరాకరించుఁగాక, గురుపుత్త్రులు తిరస్కరింతురు గాక; అన్యయాజక సాహాయ్యంబున నేని నాయర్థంబును సాధింతుఁగాని యుజ్జగింప' ననెను. వాసిష్ఠుఁలు వాని యవినయంబునకుఁ గోపగించి, 'ఛీ! మూర్ఖా! చండాలుఁడ వగు' మని శపించిరి.

ఉ॥ ఆముని పుత్త్రకోపదహనార్చుల మాడుటనోయనంగఁ ద
ద్భూమిపుదేహమొంౝె మసిఁబూసినచందముఁ గట్టువస్త్రముల్
ధూమసవర్ణమయ్యె మెడఁదోఁగెడుభూషలు లోహమయ్యెఁ బ్రా
చీముఖమండలాగ్రమునఁ జేపుఱుగ మ్మెడు నంతలోపలన్.

త్రిశంకుఁడు తన చండాలత్వంబునకు ఖిన్నుఁడై నిజపరివారము నెల్ల డించి యేకాకిగా విశ్వామిత్రునికడకు వచ్చెను. ఆ గాధేయుఁడు త్రిశంకువును గుఱుతించి, 'వత్సా! సంగతి యేమ'ని యడిగెను. 'మహాత్మా! బొంకి యెఱుఁగ; క్షత్త్రధర్మంబు నుజ్జగింపను; పెక్కు జన్నంబులు గావించితిని; గురువులను బెద్దలను యథామతిఁ బూజింతును. ధర్మైకదృష్టిఁ బ్రజలను బరిపాలింతును. ఇట్లుండియు నాకు నాగురువు వసిష్ఠుఁడును వ్యాపుత్త్రులును బరితోషింపరు. పౌరుషము నిరర్థముగాఁ దోఁచెను. సర్వము దైవాధీనము; దైవోపహతుని నన్నుఁ బ్రసాదింపుము; నీకన్న దిక్కు గలుగదు' అని దీనాలాపపూర్వకంబుగాఁ దనవృత్తాంతమెల్ల నెఱింగించెను. ఆ దయానిధి త్రిశంకునియెడఁ గనికర మూని, 'వత్సా! భయపడకు; నేను రక్షకుఁడనై నీయభిమతంబుఁ గావింతు; ఈనీ చండాలరూపంబుననే నీకు సశరీరస్వర్గప్రాప్తిఁ జేకూర్తు' నని వానికి నభయహస్తమిచ్చి, తనపుత్త్రులను రప్పించి 'సుతులారా! వలయు యజ్ఞోపకరణంబుల సమకూర్పుము; నామాటఁగాఁజెప్పి బహు శ్రుతులగు ఋషులను ఋత్విజ్మిత్రశిష్యవర్గంబుతోడ రావింపుఁడు; నావచనము నిరాకరించువానిని నాకెఱింగింపు' మని యాజ్ఞాపించెను.

వారు నానాదేశంబులకుఁ జని బ్రహ్మవేత్తలకు సంగతి తెలిపి వచ్చి 'నాయనా! మీయాజ్ఞ యొనర్చితిమి; ఎల్లరు రానున్నారు గాని మహోదరుఁడు మాత్రము రాఁడు. మఱియు వాసిష్ఠులు మా పిలుపు విని 'భళీభళీ! చేయునది యజ్ఞము, చేయువాఁడు చండాలుఁడు, చేయించు నది క్షత్రియుఁడు; దేవతలు హవిర్భాగంబులఁ జేసేతల గ్రహింతురులే.

విశ్వామిత్రుని యేలుబడిలోని బ్రాహ్మణమహనీయులు చండాలభోజన మారగించి సశరీరస్వర్గముఁ బడయుదురపో' యని పరిహసించిరి. వారి 'గేళి యింతనరా' దని చెప్పిరి.

ఆమాటలు విని యా చండశాసనుఁడు మండిపడి, 'ఔరా! తపశ్శాలిని నన్ను నిష్కారణంబుగా నిందించిరా? వాసిష్ఠులారా! మీగర్వము దుర్భరము. మీరు మీ యపరాధానలభస్మీభూతులై యమలోకంబునకుఁ బోవుదురుగాక; మఱియు సప్తశతజన్మంబులు శవాశనులుగాఁ బుట్టి శ్వపచులై విరూపంబులతో భూలోకంబునఁ జరింతురుగాక; మహోదరుఁడు లోకదూష్యుఁడగు కిరాతుఁడగుగాక' యని వారిని శపించెను.

తక్కినఋష్యాదులు రెండుమూఁడుదినములలో వచ్చి చేరిరి. వారి నెల్లఁగూర్చి 'ఇతఁడు త్రిశంకుఁడు; ఇక్ష్వాకువంశజుఁడు; దయార్ద్రధర్మపరుఁడు. శాపవశంబున వీనికిఁ జండాలత్వము దాపరించెను. ఇతఁడు స్వశరీరస్వర్గప్రాప్తిఁగోరి నన్ను శరణిల్లెను; మాట యిచ్చితిని; తదర్థము క్రతువారంభింపు' మని యీయన చెప్పెను. వారామాట విని దిగాలుపడి యొండొరు గుసగుసలాడి 'కటా! ముప్పు దప్పదు; పరమకోపనుఁడు; అడ్డు చెప్పినచో శపించు' నని తలపోసికొని యెట్టకేలకు సమ్మతించిరి.

ఈయన యాజకుఁడై నిల్చెను. మంత్రకోవిదులు కల్పసూత్రప్రకారము సమస్తకర్మములను గావించి హవిర్భాగగ్రహణార్థము సర్వదేవతల నాహ్వానించిరి. ఎవ్వరు రారైరి. వేల్పుల సమ్మోకట్టునకు గాధేయుఁడు క్రోధావిష్టుఁడై త్రిశంకునివంక మరలి, 'వత్సా! ఇదిగో విశ్వామిత్రుఁడు స్వతపోమహిమంబున నిన్ను సశరీరంబుగా స్వర్గంబునకుఁ బంపుచున్నాఁడు, పోపొమ్మ' నెను. ఎల్లరు నిర్నిమేషులై చూడ సాగిరి; త్రిశంకుఁడు శరీరముతోడ స్వర్గమునకుఁ దరలెను. అట దేవేంద్రుఁడు వానిఁ జూచి, 'త్రిశంకూ! ఇందుండఁ దగవు; భూతలంబునకుఁ బో; మూఢా! గురుశాసనధిక్కారఫలంబుగాఁ దలక్రిందుగాఁ బడు' మని పలికి వాని నందుండి త్రోసెను. త్రిశంకుఁడు దలక్రిందుగా వ్రాలుచు, 'హా! విశ్వామిత్రా! హా! గాధేయా! త్రాహి! త్రాహి' యని కుయ్యిడసాగెను. ఆ యార్తరావమును గాధేయుఁడు విని, 'నిలు నిలు' మని పలికి యపరబ్రహ్మయోయన నూతనసృష్టికి దొడఁగి సప్తమహర్షులను సప్తవింశతినక్షత్రంబులను సృజించి రెండవయింద్రుని

బుట్టించుటో స్వర్గ మనింద్రమగుటో యొకటి తప్పదని నిశ్చయించుకొని నిర్జరనిర్మాణంబునకుఁ బ్రారంభించెను.

దేవతలు భీతిల్లి యాకౌశికునొద్దకు వచ్చి 'మునీంద్రా! నీవెఱుంగని ధర్మము గలుగదు. త్రిశంకుఁడు గురుశాపహతుఁడు. అట్టివాఁడు శరీరముతోడ దివికి రాఁజన' దని సానునయంబుగా వచించిరి. ఈయన తలయూచి 'నామాట వమ్ము గారాదు; మిమ్ముఁ జిన్నపుచ్చఁ గూడదు. నా నిర్మించిన నక్షత్రాదులు లోకంబులున్నంతకాలము శాశ్వతంబుగా నుండవలయును. ఇది మీకు సమ్మతమేని నా యుద్యమము నుజ్జగింతు' ననెను. వారు బదులాడనోడి 'అట్లయగుఁగాక; అయిన నొక్కటి కోరుదుము. నీ నిర్మించిన నక్షత్రంబులు జ్యోతిశ్చక్రంబు వెలుపల నుండుఁగాక; త్రిశంకుఁడు వాని మధ్యఁ దలక్రిందుగా నమర తేజంబునఁ దనరారుగాక! వాని నవి యట స్వర్గంబున బలె ననుసరించుఁగాక' యనిరి. ఈయన సమాధాన పడెను. యజ్ఞమట్లు పరిసమాప్తమయ్యెను. అనంతర మీ తపోధనుఁడు యజ్ఞార్థము వచ్చిన మునులను బంపివైచి యాశ్రమవాసులను బిలిచి 'నిర్విఘ్న తపశ్చరణమును గోరి యిందు వచ్చితిని. ఇట నాసంకల్పము భంగమయ్యెను. పశ్చిమదిశయందుఁ బుష్కరతీర్థములతో నిండిన దివ్యతపోవనంబులు గలవు. అందుఁ జనుద' మని వారిని వెంటఁగొని తరలి యచ్చోటు చేరి యందు

సీ॥ నీహారనిర్మలనీరముల్ గలచోటు
ఫలమూలబుద్ధమై మలయుచోటు
నీడయిరుల్ గప్పి నింపాదియగుచోటు
పూఁదేనెసోనలు పొలయుచోటు
కమ్మనితెమ్మెరల్ గవచి వీచెడుచోటు
హాయిగా లేయండ గాయుచోటు
నిశ్శబ్దనిలయమై నివ్వటిల్లెడుచోటు
పరదుష్ప్రవేశమై పరఁగుచోటు

గీ. నిరతనిర్వ్యాకులాత్యుగ్రతరసమాధి
యోగనిష్ఠానుకూలమై యుండుచోటు
వెదకి వెదకి యాఘోరాటవీతలంబుఁ
గడకు తనయిచ్చవచ్చిన కడను గాంచె.

అట్లు యోగ్యస్థానంబును నిర్ణయించుకొని యచట ఫలమూలాశనుఁడై మహోగ్రతపం బొనర్పసాగెను.

అంబరీషోపాఖ్యానము

అత్తఱి నయోధ్యాపతి యంబరీషుఁడు యాగ మొండు ప్రారంభించెను. ఆ యజ్ఞపశువును దేవేంద్రుఁడు తెక్కలికొని చనెను. ఆ సంగతి పురోహితుఁడు గ్రహించి రాజునకు సంగతి తెలిపి, 'రాజా, ఇది నీ దుర్నయఫలము; అరక్షితులైన రాజులను దోషంబులు హరించును. దోషపరిహారార్థము మహత్తరప్రాయశ్చిత్తము కర్తవ్యము. యజ్ఞపశువును వెదకించి తెప్పించుటో తత్ప్రత్యామ్నాయంబుగా నరపశువును బంధించి యాగసమాప్తి చేయుటో రెంట నొకటి తప్ప' దనెను. అంబరీషుఁడు సంగతి విని పర్యాలోచించి యింద్రాపహృతమైన యజ్ఞపశువును సాధించి తెచ్చుట కానిపని యని నిశ్చయించి నరపశువు నిమిత్తము వేనవేలగోవులతోడఁ దరలి నానాదేశంబులు గ్రుమ్మరి వివిధనగరంబులును బెక్కుగ్రామంబులును బహుపుణ్యాశ్రమంబులును గలయ విచారించి యెందును వాంఛితార్థంబును బడయక యెట్టకేలకు భృంగుతుంగపర్వతముఁ జేరి యట మిత్రికళత్రసహితంబుగానున్న ఋచీకమహర్షిని సందర్శించి యెఱిగి సంగతి విన్నవించి, 'మహాత్మా, నా యాగార్థము నీ సుతులలో నొకరి ననుగ్రహింపుము; వేనవేలు గోవు లిత్తు'ననెను.

ఋచీకుఁడు తలయూచి, 'రాజేంద్రా, జ్యేష్ఠకుమారు నీయరాదు గదా!' యనెను. ఆ మాట వానిభార్య యందికొని, 'తండ్రికిఁ బెద్ద కొడుకు ముద్దు, తల్లికిఁ జిన్నకొడుకు ముద్దు' అని పలికెను. ఆ ఋషికుమారులలో నడిమివాఁడు శునశ్శేఫుండు తన తలిదండ్రుల పలుకులు విని, 'రాజా, రెంటకుఁ జెడిన రేవఁడ నేనున్నాను. గోశతంబున నన్ను విలిచికొని పొ'మ్మనెను. అంబరీషుఁడు సంతసించి యట్లు గావించి వానిని రథమెక్కించుకొని మధ్యాహ్నంబునకుఁ బుష్కరతీర్థము చేరి యందు సుంత విశ్రమించెను.

అటఁ దన మేనమామ విశ్వామిత్రుఁ డుండుట శునశ్శేఫుఁడు విని వానియొడిలో వ్రాలి, 'మునీంద్రా, రక్షింపుము, రక్షింపుము. అన్యశరణంబు నాకుఁ గలుగదు. రాజు కృతకృత్యుఁడు గావలయును; నేను దీర్ఘాయుష్మంతుఁడనై చిరతపంబు సలిపి నాకలోకముఁ బడయవలయును. ఈ యుభయముఁ గూడునట్లు ప్రసాదింపు' మని సంగతి యెల్ల వివరించెను. ఈ గాధేయుఁడు వాని నోదార్చి తన కొడుకులను

బిలిచి, 'పుత్త్రులారా, శుభార్థులై సుతులను గాంతురు. శుభంబులు ధర్మఫలంబులు. ధర్మములలో నెల్లఁ బరోపకార ముత్తమోత్తమము. 'పరోపకారార్థ మిదం శరీర'మ్మని చెప్పిరిగదా. ఇట్టి ధర్మాచరణంబునకు నవసరంబులు వలచినప్పుడెల్లఁ గలుగవు. అట్టిది నేఁడు మనకు నయాచితంబుగా లభించెను. అదియు సామాన్యమైనదిగాక శరీరత్యాగ పూర్వకమైనదిగా నున్నది. పరలోక మంగళంబునకు నింతకన్న మంచికాలము దొరకదు. పుణ్యవిశేషంబున నిది సంప్రాప్తమయ్యెను. ఇంటికి వచ్చిన సిరినిఁ గాలఁ దన్నరాదు. సంగతి వినుఁడు. ఈ బాలుఁడు మునిసుతుఁడు; నన్ను శరణుచొచ్చెను. వీనికిఁ బ్రాణదానమిచ్చి శుభంబుఁ బడయుఁడు. అంబరీషుఁడు యాగార్థము నరపశువును గోరెనఁట. తదర్థము వీని నితనితలితండ్రు లిచ్చిరఁట. ఆ ఱేని కోర్కెఁ దీర్చి యగ్నిదేవునకు సంతుష్టి యొనర్పుఁడు. ఇతఁడు రక్షితుఁడగును; యాగము పూర్తినొందును; దేవతలు తనియుదురు. మీరు మీ తండ్రిపనుపు నొనర్చి పితౄణముఁ దీర్చినవారగుదు' రనెను.

ఈ మహర్షికుమారులు మధుష్యందాదు లామాటలు విని, 'నాయనా, కడుపారగన్న సుతులను బలియిచ్చి పరజనపుత్త్రులఁ గాచు తండ్రియుండునా? ఇట్టిచేఁత సిద్ధాన్నంబును గాలఁ దన్నివైచి శ్వమాంసంబును దినుటగదా' యని పరిహాసపూర్వకముగాఁ బలికిరి. ఈ తపోధనుఁడు మహోగ్రహమొంది,

చ॥ గురువులమాటఁ బుత్త్రికులు గూర్తురు ప్రాణములిచ్చియైన ని
క్కరణిని మాఱుమాటఁ బలుకన్ సహసింపరు, ధిక్కరించి యా
డిరి పరధర్మగర్హితపుచేవ సహింపగ నౌనె దీని? మీ
గరువమె మిమ్ము మ్రింగ సమకట్టె ఫలంబది దప్ప దేరికిన్.

మీ పాపఫలంబుగా మీరుగూడ వాసిష్ఠులవలె శ్వపచులై వేయేండ్లు భూమండలంబునఁ గ్రుమ్మరుదురు' గాకయని శపించి శునశ్శేపునకు రక్షయొకటి యిచ్చి, 'మునిపుత్త్రా, వైష్ణవంబగు యూపస్తంభమును నిన్ను చేర్చునప్పుడు రక్తమాల్యానులేపంబులు దాల్చి దర్భపాశబద్ధుఁడవై యింద్రోపేంద్రగాథల గానమొనర్పుము; మేలగు' నని చెప్పి యా మంత్రము లుపదేశించి వానిని బంపెను.

అంబరీషుఁడు యాగమారంభించి సదస్యుల యనుమతిం బొంది రక్తాంబరమాల్యధారియైన శునశ్శేపుని యూపస్తంభమునకు దర్భపాశంబులతో బంధించెను. ఆ మునికుమారుఁడట్లు బద్ధుఁడైనంతనే యా

మంత్రంబుల జపించెను. ఇంద్రుఁడు ప్రసన్నుఁడై వానికి దీర్ఘాయువులిచ్చి చనెను. అంబరీషుఁడు తనయజ్ఞము దేవేంద్రప్రసాదంబున బహుగుణ ఫలవంతంబుగా భావించి దానినంతతోఁ బరిసమాప్తి మొనర్చెను.

ద్వితీయభంగము

ఈ మహాత్ముఁడట్లు గావించి తన వ్రతభంగంబునకు సుంత విసివి మరల వేయిసంవత్సరంబులు తీవ్రతపం బొనర్చి వ్రతాంతస్నాతుఁ డయ్యెను. అంతలోన బ్రహ్మదేవుఁడు సురపురోగముఁడై యటకువచ్చి, 'కౌశికా, నీతపంబుపేర్మి ఋషివైతివి సుమా' యని పలికి చనెను. ఈ గాధేయుఁ డామాటకుఁ దనివిచెందక మరలఁ దపశ్చరణంబునకుఁ గడఁగెను. అట్లు ఘోరతపం బాచరించుచుండఁగాఁ గొండొకనాఁడు మేనక పుష్కతీర్థంబునకు స్నానార్థమువచ్చి యందుఁ దోయములాడుచుఁ గాఱుమబ్బులోని మెఱుఁగుఁదీవెవలె వీనికంటఁ బడెను. తోడ్తోడ వీనికి వలపు చెలరేఁగెను. మోహము దురత్యయముగదా.

"ఆ॥వె॥ ఎంతశాంతులయ్యు నెంతజితేంద్రియు,
లయ్యుఁ గడువివిక్తమైనచోట,
సతులగోష్ఠి గలుగ సంచలింతురెందుఁ,
గాముశక్తి నోర్వ గాదుసుమ్ము."

అంత నిత్తాపసి యాపూఁబోఁడి నియ్యపఱచి దానివలపుకుఁ జిక్కి యదే లోకంబుగా పదియేండ్లు గడపి కనువిచ్చి చూచి యాత్మదోషంబునకు సిగ్గునంబోలెఁ జింతాశోకపరాయణుఁడై, 'కటా! అమరుల పన్నుగడ నేరక వెఱ్ఱినైతిని; తపోవిఘ్నమయ్యెను; పదియేండ్లు వ్యర్థచనె' నని పశ్చాత్తాపపడి, తనమ్రోల వడఁకుచు నిలిచియున్న మేనకను బుజ్జగించి పంపివైచి, యందుండి హిమాద్రికిఁ జని కౌశికతీరంబున దృఢ సంకల్పపూర్వకంబుగా ఘోరతపం బారంభించెను.

అట్లు వేయిసంవత్సరములు చనెను. ఆ తపోవిశేషంబునకు ఋషులు బెగ్గడిల్లి పితామహునిడాసి మొరలిడి వానినిఁ దోడితెచ్చి, 'మునీంద్రా, నీతపఃఫలంబుగా మహర్షివైతి' వని వానినోటఁ జెప్పించిరి. ఆమాటకు నిమ్మహాధీరుఁడు సంతోషదుఃఖములు పొరయక, 'దేవా! మహర్షినేని జితేంద్రియుఁడనేగదా' యని సవినయంబుగా నడిగెను. 'గాధేయా! జితేంద్రియత్వము నీకింకను సిద్ధింపదని' వేల్పుపెద్ద పలికి చనెను.

తృతీయ భంగము

ఈ ధీరుఁడంత గెట్టించిన పట్టుదలతో వాయుభక్షణవ్రతియై నిరాలంబముగా వేసవియందుఁ బంచాగ్నిమధ్యంబునను వర్షాకాలంబున బట్టబయిటయు శిశిరంబున జలాంతరమందును రాత్రిందివము కఠినతపం బొనర్పసాగెను. అట్లు వేయేండ్లు మరలఁ గడచెను. ఆ తపస్సునకు నింద్రాదులు భయాక్రాంతులై తద్విఘ్నమును సంకల్పించి వివిధోపాయంబు లాలోచించి, 'ఎల్లయనర్థములకుఁ గామము బీజమైయున్నది. కామమును జయించినఁగాని సంకల్పరహితుఁడు గాఁడు; సంకల్పరహితమైనఁగాని జితేంద్రియత్వము సిద్ధింపదు. కామోద్దీపనమునకు వనితారత్నమును మించినది గలుగదు. కావున వన్నెలాఁడి నొకర్తుకను బంపి విశ్వామిత్రుని గలంచి చూతము. ఆ ఋషి యందులకుఁ గలఁగినను గలఁగకున్నను మన యీప్సితము సిద్ధించును. ఎట్లందురా? కలఁగునేని తపోభ్రష్టుఁడగును. కలఁగఁడేని వానితపస్సు మోక్షార్థమగునే గాని యింద్రాదిపదవులఁ గూర్చినది గాఁబోదు. మన పదవులకు సేగిలేకుండుటే గదా మనయభిమత' మని నిశ్చయించి రంభను రావించి, 'అప్సరోరత్నమా, మనయెల్లరకుఁ బెద్ద యెగ్గు రానున్నది. విశ్వామిత్రుని బూవింటిదొరబంటుగా నొనర్చి సురకార్య మొనర్పుము' అనిరి. ఆ మచ్చెకంటి యంజలి యొనర్చి, 'దేవా! గాధేయుఁడు చండకోపనుఁడు. వానిని డాయుట దవానలంబున నురుకుటగును. నాయెడఁ గరుణింపు' మని పలు వగల వేఁడెను. త్రిదశాధీశుఁడు ప్రసన్నుఁడు గాఁడయ్యెను. ఆ కాంత గత్యంతరముఁ గానక జగన్మోహనరూపముఁ దాల్చి పుష్కరతీర్థమునకు వచ్చి,

"సీ॥ తతనితంబాభోగధవళాంశుకములోని
యంగదట్టపుఁగావిరంగువలన
శశికాంతమణిపీఠిజాజువాఱఁగఁ గాయ
లుత్తుంగకుచపాళిన త్తమిల్లఁ
దరుణాంగుళీధూతతంత్రీస్వనంబుతో
జిలిబిలిపాటముద్దులు నటింప
నాలాపగతిఁ జొక్కి యరమోడ్చుగనుదోయి
రతిపారవశ్యవిభ్రమముఁ దెలుప

గీ॥ బ్రౌఢిఁ బలికించుగీతప్రబంధములకు
గ్రమకరపంకరుహరత్నకటకఝుణఝు
ణధ్వనిస్ఫూర్తి తాళమానములు గొలుప
నింపు దళుకొత్త వీణ వాయింపుచుండె."

ఆ మిటారికి వసంతకందర్పులు తోడై నిల్చిరి. శారికాకీరంబులు మధుర మధురంబుగాఁ గూయసాగెను. మధుపఝంకారపటహధ్వనులు చెలరేఁగెను. గానాలాపతరంగంబు లతిహృద్యంబుగా వీచెను. ఈ విశ్వామిత్రుని మనఃకర్ణంబులకు సుంత విక్షేపము గలిగెను. ఈయన బహిర్ముఖుఁడై యా గానంబు నాలకించి,

"శా॥ నానాగాయనగాయనీమణులగానంబుల్వి నాలింపమో
నానాఁటన్ నగభేదివీఁటఁ గలగంధర్వాప్సరోగీత వి
ద్యాసై పుణ్యము లెన్నియేని వినమో యందైన నిందైన విం
దై నాదంబొనఁగూర్చునే మదికి నిట్లానందసందోహముల్."

అని తలఁచి యావంక కన్నుసారించెను. అచ్చటకు సమీపంబున నొకానొక కాంతారత్నము గానవచ్చెను. ఆ యింతి రంభ యగుట యా ఋషి గుఱుతించి యదంతయు నింద్రునిజాలమగుట గ్రహించి, 'దుర్భగా! కామక్రోధజయంబునకు సమకట్టి తపంబాచరించుచున్న నన్నుఁ బ్రలోభింప యత్నించితివి గావునఁ బదివేలవత్సరంబులు శిలవై యుండువుగాక. మత్కోపకలుషీకృతను నిన్ను మహాతపస్తేజోవంతుఁడైన యొకానొక బ్రాహ్మణుఁ డుద్ధరించుఁ బొమ్ము' అని శపించెను.

బ్రహ్మత్వసిద్ధిసాధనవిచారము

విశ్వామిత్రుఁ డట్లు శపించి పదంపడి, 'కటా! ఎంత ప్రమాద మొనర్చితిని! రాగద్వేషంబు లింకను నాయందు నిర్బీజములు గాకున్నవి. ఇవి నశింపవలయునన్నచో నహంకారమమకారంబులు సవాసనానిర్మూలము గావలయును. చిత్తము పరిశుద్ధమైన గాని యివి నుట్టుమాయవు. చిత్తశుద్ధిలేని తపస్సు నిరర్థకము. ఇన్నాళ్ళు నేను శ్రమించినను నా చిత్తము సమగ్రముగా శుద్ధముగాకున్నది గదా.

'శరీరంబులు తన్మాత్రల సమ్మేళనంబున నేర్పడుచున్నవి. శరీరంబుల వైచిత్రియుఁ దన్మాత్రలమార్పుయొక్క వైచిత్రియే గాని వేఱు గాదు. ఈ కూర్చునది యెవ్వరు? ఎవ్వరోగాదు; ఆ యా జీవియొక్క ప్రాక్తన సంస్కారంబులు కూర్చుచుండును. ఆ సంస్కారంబులు త్రిగుణాత్మికంబులు. ఏగుణము బలవత్తరమో ఆవిధసంస్కారంబును దద్విధ మాత్రలు గలుగుచుండును. గుణముల మార్పుతోడ సంస్కారంబులును వానివెంటనే మాత్రలును మాఱుచుండును. కావున శరీరతత్వ పరిణామమనఁగా గుణపరిణామమే యగుచున్నది.

సర్వము యత్నసాధ్యము

ఈ గుణపరిణామము ఆహారవ్యవహారంబులబట్టి జరుగును. ఏ గుణాభివృద్ధిఁగోరుదురో తదనుకూలమైన ఆహారాది నియతి నాచరింప వలయును. తపస్సుగూడ నిట్టివ్యవహారమే యగును గావున దాని ననుష్ఠించితిని. తత్ఫలముగా నింతమాత్రము చేకూరెను. అహో! చిత్తశుద్ధి యెంత కష్టసాధ్యము! అయినను జింతవలదు. నాపుట్టినది క్షత్రవంశము. అది రజఃప్రధానమైనది. అట్లుండియు శ్రమపడి క్రమక్రమంబుగా రాజర్షిత్వ మహర్షిత్వంబులను సంపాదించితిని. దీనింబట్టిచూడఁగాఁ గేవల రజఃప్రధానమైన చిత్తము చాలవఱకు మాఱి యింతవరకుఁ బరిపక్వమయ్యెనని స్పష్టము. పురుషకారంబున సర్వము సాధ్యమనుట వెల్లడించితిని. ఇఁక బ్రహ్మత్వము సిద్ధింపవలసియున్నది. ఇంతదూరము సాధించినవానికి నదియుఁ జేకూరదా? వర్షశతంబులు గడచుఁగాఁక; సిద్ధిపర్యంతము నాపూనిక వదలఁజాల. ఇఁక నిరాహారుఁడనై కుంభకయోగమూని తపంబొనర్తును. తటాలున నేదియు సిద్ధింపదనియు నభ్యాసయోగబలంబున సక్రమాభివృద్ధి గలుగకమానదనియు బురుషకారము నాశ్రయించి చిత్తశుద్ధిఁ బడసి శ్రవణమననధ్యానంబులఁ దవిలి చిత్తైకాగ్ర్యమొంది జితేంద్రియుఁడును నిర్మలాంతఃకరణుఁడునై యొక జన్మంబుననే బ్రహ్మర్షిగావచ్చుననియు సిద్ధియంతయు ప్రయత్నమును బట్టియుండుననియు నిప్పటికి గ్రహించితిని. అహో! దేవతలెంత ప్రమాదపడిరి. ఇంద్రాదిపదవులఁ గోరి నేనిట్లు తపంబొనర్చుచున్నానని వారి విశ్వాసము. ఆ తుచ్ఛములకు నింతశ్రమ వలయునా? నా గుట్టు గ్రహింపనోపక స్వపదరక్షణార్థ మిట్లొనర్చిరి. అయినను నాకిది మేలే యయ్యెనుగదా. ఈ పరీక్షలకు నిల్చినఁగదా నిగ్గు తేలును. బంగారువన్నె యొరపుఱాతిమీఁదఁ గదా తెలియు'నని వితర్కించుకొని యందుండి తూర్పుదెసకుఁ జని,

"సీ॥ ఇంద్రియార్థంబులం దింద్రియవ్యాపార
ముడిగించి క్రియలెల్ల విడిచి పుణ్య
పాపబంధంబుల నోపి బంధింపఁగఁ
బడక మనోవృత్తి నొడిచి నాకు
నిది ప్రియం బప్రియం బిది నింద యిది
మహాస్తుతి యిది యనక సంతత నితాంత

సంతోషయుతుఁడనై సంతయు
భయమును శీతాతపంబులు వాతగతియు

గీ॥ నెఱుఁగ కివ్విధమున మఱచి శరీరంబు
మరణజీవితముల కురువిషాద
తోషవృత్తులుడిగి భీషణాటవినుండి
చేసెదను తపంబు భాసురముగ."

అని నిశ్చయించుకొని మరల దుష్కర తపం బారంభించెను.

ఈ మహాత్ముఁడట్లు శతవర్షంబులు తపంబుసలిపి వ్రతస్నాతుఁడై భుజింపబోనుండఁగా నింద్రుండు బ్రాహ్మణవేషంబున నటకు వచ్చి, 'అయ్యా! ఆకటఁ జావనున్నాను. పిడికెఁడన్నము పెట్టి నన్ను రక్షింపు' మని యాచించెను. ఈ జితేంద్రియుఁడు తాను గుడువనున్న యన్నము నతనికిచ్చి మరలఁ దపశ్చరణుఁ డయ్యెను. వీనిమూర్ధంబునుండి ధూమ మెగసి ముల్లోకంబు లావరించెను. ఆ తపస్సారాగ్నికి దేవగంధర్వాదులు విరాకుచెంది బ్రహ్మను సందర్శించి, 'స్వామీ! మా మాయ లిఁక సాగవు; విశ్వామిత్రుఁడు సుంతయుఁ జలింపఁడు. వాని తపోవహ్ని వేడిమికి దిశలెల్ల వ్యాకులపడుచున్నవి; పుడమి కంపిల్లుచున్నది; వాయువు యథాగతి వీవఁడు; సూర్యుఁడు ప్రభాహీనుఁడయ్యెను; ప్రతీకారము దోఁపదు; ఇతఁడు నిజతపఃకీలల జగత్త్రియంబును భస్మీకరింప నున్నాఁడో యని భయమయ్యెడు. దేవా! సృష్టికి ముప్పు వాటిల్లక మున్న యితని యభిమతంబులు దీర్చుటొప్పు; ఆలసించినఁ గీడుతప్పదు. దేవరాజ్యంబును గోరునో యని తహతహపడుచున్నా'మని మొఱలిడిరి.

పితామహుఁడు చిఱునవ్వు వహించి యమరాదులను వెంటఁ గొని యీ స్థిరప్రతిజ్ఞునికడకు వచ్చి, 'గాధేయా, నీ తపస్సును మెచ్చితిని; బ్రాహ్మణత్వంబును సాధించితివి; చిరాయువిచ్చితి' ననెను. ఆ మాటకు నిమ్మహాత్ముఁడు సంతసించి పరమేష్ఠికి నమస్కరించి, 'స్వామీ! నాకు బ్రహ్మత్వసిద్ధి గల్గెనేని యోంకార వషట్కార వేదోపదేశాధికారము కూడఁ గలిగినట్లేగదా; వసిష్ఠుఁడు నా బ్రహ్మత్వంబు నంగీకరింప వలయునుగదా! ఇవి యగునేని నా తపంబును విరమింతు'ననెను. అట్లే యగునని బ్రహ్మ చెప్పెను. వసిష్ఠుఁడు దేవప్రసాదితుఁడై యీ యసనఘుని బ్రహ్మత్వ మంగీకరించెను. ఇరువురకుఁ జిరసఖ్య మొదవెను. రామా! ఈ మహాసీయుఁ డింతటివాఁడు."

జనకుఁ డా కథయెల్ల విని పరమానందభరితుఁడై 'మహాత్మా! మీ చరితామృతము వినవినఁ జవులూరుచున్నవి. కౌశికాత్మనలతోడి మీ యాగమంబు నన్ను ధన్యుని నర్చెను. అనుగృహీతుఁడ నైతిని. అదిగో ప్రదీచి లంబమానరవిమండలమై తోఁచుచున్నది. కాలోచిత క్రియలకు సమయమయ్యెను. తెల్లవాఱి పునస్సందర్శనభాగ్యంబును బడయుదు; అనుజ్ఞ వేడుదు'నని వారియనుమతిఁ బడసి నిజమందిరంబు నకుఁ జనెను. రామలక్ష్మణులంత దినాంతకృత్యములు దీర్చి యా రాత్రి మునితోడ సుఖముండిరి.

శివధనుర్భంగము

"మ॥ ఉరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమై యొప్పారు బ్రహ్మాండమ
న్గరిడిం గాలపుహోంతగాఁడు చరమాగస్కంధముం జేర్చు ని
బ్బరపున్సంగడమోయనన్ శశి డిగెం బ్రాగ్భూమిభృత్కైతవే
తరబాహాగ్రపుసంగడంబనఁగ మార్తాండుండు దోఁచె న్దివిన్."

అట్లు సూర్యుఁ డుదయించినంతనే వేదవేదాంగపారీణులగు బ్రాహ్మణులును దపోమూర్తులగు మునీంద్రులును దేశదేశాంతాగతు లైన రాజచంద్రులును సభాప్రదేశమెల్ల నిండిరి. విశ్వామిత్రుఁడును రామలక్ష్మణులతోడ వచ్చి యుచితాసన మలంకరించెను. జనకుఁడు ప్రవేశించి సభాస్తారులకు మ్రొక్కి కూర్చుండెను. విశ్వామిత్రుఁ డంత జనకమహారాజును సంబోధించి,

మ॥ శివచాపంబును గూర్చి చెప్ప కతలం జిత్తంబు రంజిల్లి యీ
యువకుల్ వచ్చిరి రామలక్ష్మణులు వీక్షోత్సాహసంరంభులై,
యవనీనాథులు మానివర్యులు నదే యాసింత్రు పేరాసతో
నవునే మామది జేయఁగా నిటు విదర్భాధీశ మీకియ్యెడన్.

అని ప్రస్తావించెను. ఆమాట విని జనకుఁడు లేచి, 'మహాత్మా, మీ యిచ్చకు వేఱు గల్గునా?' యని ముక్కంటి వింటిని గొనిరా నాజ్ఞాపించెను. ఐదువేలభటులు చని యెనిమిదిచక్రముల బండిని దాని మీఁదనున్న పెద్దయినుపపెట్టెతోడ లాగి తెచ్చి సభామధ్యంబున నిలిపిరి. మిథిలేశ్వరుఁ డా బండిని డాయఁ బోయి, 'మహాత్ములారా, ఈ ధనుర్వృత్తాంతము సుంత మీరవధరింపనగును. తొల్లి దక్షప్రజా పతి యాగమొండు గావించి తత్ హవిర్భాగంబును శివునకు నిరాక రించెను. హరుఁ డా పరిభవంబును సైపక ధనుర్ధరుఁడై తన్నుఁ గాదని

హవిర్భాగంబును గ్రహించిన దేవతల శిరంబులు దఱుగ నుంకించెను. వారు జడిసి శూలికిఁ బ్రియ మొనర్చిరి. ఫాలాక్షుఁడు ప్రసన్నుఁడై తన చేతి చాపంబును వారికిచ్చెను. దేవత లా కార్ముకంబును శిబిచక్రవర్తికి నాఱవతరమువాఁడును మాకుఁ బూర్వపురుషుఁడు నైన దేవరాతునకు నొసంగిరి. ఆయన దానినిఁ బదిలముగా దాచియుంచెను. అది యిప్పుడు నా యధీనమయ్యెను. నేనొకయాగమును సంకల్పించి యజనశాలానిర్మాణార్థము భూమిని జక్కపఱచుటకుఁగా దున్నించుచుంటిని. అప్పుడు నాఁగఁటిచాలులో నొక కన్యారత్న ముద్భవించెను. ఆ బాలికను బుత్త్రికనుగా గ్రహించి పెంచుచున్నాను. నాఁగఁటిచాలునకు సీత యని సంస్కృతంబున వచింతురు. నాఁగఁటిచాలులోఁ బుట్టిన కారణంబున నామెకు సీత యను పేరు పెట్టితిని. ఆమె యయోనిజగావున సామాన్యులామె కరగ్రహణంబునకుఁ జాలరు. ఈ శివచాపంబు నెవఁడు మోపెట్టునో యతఁడే యామె వరుఁడని నిశ్చయించితిని. నా ప్రతిజ్ఞ విని పెక్కురాజులు వచ్చి చాపంబును జూచి కొందఱును, దానిఁ గదలింపనోపక కొందఱును, నిరుత్సాహులై యంతతోఁ జనకదౌష్ట్యంబుచేసి నా పుత్త్రికను హరింప సమకట్టి వారెల్లరు నేకముఖమై మిథిలానగరంబు నొక్క సంవత్సరపర్యంతము ముట్టడించిరి. నా సైన్యసాధనంబులు సన్నగిల్లెను; వెఱవుతోఁపదయ్యెను. అంత నేను దేవతలఁ గూర్చి తపం బొనర్చితిని. వారు నాయెడఁ బ్రసన్నులై నాకుఁ జతురంగబలంబును బ్రసాదించిరి. ఆ బలసహాయ్యంబున వీర్యసందిగ్ధులైన వైరినృపతుల నోడించితిని. వారు ముట్టడిమాని దిక్కులు ప్రాకిరి. మహాత్ములారా, ఎవఁడీ చాపంబును మోపెట్టునో యా వీరుఁడు సీతను బడయు' నని వచించెను.

అనవుఁడు విశ్వామిత్రుఁడు తలయూచి రామునివంకఁ జూచి, 'వత్సా, ముక్కంటివింటిని జూడఁ దమకింతువుగదా! అదిగో చూడు' మనెను. రాముఁడులేచి విల్లున్న మందస వంకకుఁ దరలెను. సభాస్తారెల్లరు నిర్నిమేషులై వానిని జూఁడసాగిరి. రాముఁడట్లు చని యవలీలగా నొక వ్రేలితో మందస మూఁత యెత్తివైచి,

"మ॥ కలభం బాతత చండతుండమున వీఁకన్ శేషనాగేంద్రునిన్
బలిమిం బట్టినభంగి రామధరణీపాలుండు కోదండమున్
బలుముష్టిన్ వడిఁ బట్టియెత్తి తెగ విస్ఫారంబుగాఁజేసి ని
శ్చలుఁడై యల్లన లస్తకంబు వదలెన్ జాపంబు భగ్నంబుగాన్.

క॥ నారులఁ బట్టినవారికి
నారయ ధర్మములు గలవె యన నారిఁ గరం
బారంగఁ బట్టి రాముఁడు
పౌరులు చూడంగ ధనువు భగ్నము చేసెన్.

మ॥ ధను వుద్యద్గతి రాముఁడట్లు విఱువం దద్ఘోరఘోషం బొగిన్
ఘననిర్ఘాతనిపాదజాతనినదోగ్రధ్వానమై మ్రోసినన్
విని యాస్థానమువార లెల్ల వడిఁ బృథ్విం ద్రెళ్ళి మూర్ఛిల్లి రా
జనకాధీశుఁడు రామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రుఁడుం దక్కఁగన్.

చ॥ కులగిరు లెల్ల బెల్లగిలెఁ గుంభిని యల్లల నాడె దిగ్గజం
బులు బెదరెన్ భుజంగపతి బొమ్మరవోయెఁ బయోధు లన్నియుం
గలఁగె దిగంతముల్ వగిలెఁ గన్కనిఁ దారలు రాలె సూర్యచం
ద్రులగతి తప్పె మేఘములు దూలె నజాండము మ్రోసె నయ్యెడన్."

అచింత్య మహాద్భుతమైన రామబాహుబలంబునకు జనకుఁడు మహావిస్మయమంది, 'మునివర్యా! ఈ వింటిని మోపెట్టనోర్చు వీరుడుం డునా యని శంకించితిని. నా భ్రాంతి నేఁడు తీఱెను. నా ప్రతిజ్ఞ సఫల మయ్యెను. నేను కృతకృత్యుఁడనైతిని. అనుజ్ఞయేని యయోధ్యకు నా మంత్రులు చని దశరథమహారాజునకు సంగతి వినిపించి వారిని దోడి తెత్తు' ర నెను. విశ్వామిత్రుఁ డట్లేగావింపు మనెను.

దశరథాగమనము

జనకరాజ మంత్రులు తరలి మూఁడురాత్రులు ప్రయాణము సాగించి యయోధ్యచేరి తమరాకను దూతలవలన ఱేనికిఁ దెలిపి యను జ్ఞాతులై లోనికిఁ జని, 'రాజేంద్రా, మిథిలాపతియగు జనకమహారాజు గారి దూతలము. సీతాదేవి మా ఱేనికిఁ బుత్త్రికారత్న మగుటయు నామె వివాహమునుగూర్చి మా రాజు ప్రతినచేసియుండుటయు దేవర వారికి శ్రుతిగతమైయున్నది. రామలక్ష్మణులు మా ఱేని భాగ్యవశంబు ననో యన మిథిలానగరంబునకు విశ్వామిత్ర పురస్సరంబుగా వచ్చిరి. రాముఁడు శివచాపంబును మోపెట్టి యాకర్ణాంతముఁ దివిచెను. అది యిరు ఖండములై తునిగిపడెను. అట్లు మీ జ్యేష్ఠసుతుఁడు తన బాహు పరాక్రమంబు నుంకువయిడి మా రాజపుత్త్రికను సీతాదేవిని విలిచెను. మీ పుత్త్రులను సందర్శించునిమిత్తము దేవరవారు సకుటుంబ మంత్రి పురోహితబాంధవపరివారంబుగా రాఁగోరి మాముఖంబున మా ఱేఁడు

ప్రార్థించుచున్నాఁడు. విశ్వామిత్రశతానందుల యనుమతితోఁ దరలివచ్చి తిమి. ఏలినవారి చిత్త' మని విన్నవించిరి.

దశరథుఁడు హర్షపులకితశరీరుఁడై జనకమంత్రులను బహువిధం బుల సత్కరించి వసిష్ఠ వామదేవ జాబాలి కాశ్యప మార్కండేయ కాత్యాయనాది మహర్షులతోడ సుమంత్రాదిమంత్రులతోడఁ జతురంగ బలసమేతంబుగా మఱునాఁడే తరలి నాల్గవనాఁడు మిథిలానగరము చేరెను.

జనకుఁడు దశరథాదులను సముచిత సత్కారంబులఁ దనిపి, 'మహాత్ములును బరాక్రమసింహులు నైన రాఘవులతోడి వియ్యంబునఁ జేసి నావంశము మహోన్నతిఁ గాంచెను. నా యాగము సమాప్తము గానున్నది. అనంతరము వైవాహికమంగళంబును ఋషీంద్రులు నిశ్చ యించి' రనెను. ఆ మాటకు దశరథుఁడు సంతసించి, 'ఇచ్చునది మీరు పుచ్చుకొనునది మేము. ప్రతిగ్రహము దాతయధీనముగదా. ధర్మజ్ఞుఁడ వైన నీవచన మగుఁగాక' యని ప్రియంబులు పలికెను. నాఁటిరేయి యట్లు గడచెను.

చ॥ అలఁతిగ జాభరారసము నద్దినపెంటెఱ డించిగోయనం
బొలిచెను బ్రాగ్దిశాతలము, పుష్కరిణీహృదయాంతరాళముల్
వెలిసెఁ బ్రసన్నతోయధరవిహ్వలమై, తొలినాఁటిసేదలన్
దలఁగిసమస్తసృష్టియు స్వధర్మముఁబూనెను నూత్నశోభతోన్.

అట్లు తెల్లవాఱినంత జనకమహారాజు యాగీయకార్యంబులనెల్ల నిర్వర్తించి, యిక్షుమతీ తీరంబున సాంకాశ్యపట్టణంబుననున్న తన తమ్మునిఁ గుశధ్వజుని సీతాకళ్యాణమహోత్సవానుభవార్థము రప్పించెను. ఎల్లరు సభగూడిరి. దశరథునిఁ దోడితెచ్చుటకై వానివిడిదికి సుదామునఁ డను జనకమంత్రి పోయెను. ఆ నరేంద్రుఁడును బురోహితాదిసహితుఁడై వచ్చి కళ్యాణమండపము నలంకరించెను. వియ్యంకులు కొంతవడి ముచ్చటలఁ బుచ్చిరి. అంత నయోధ్యాధీశుఁడు మిథిలాధిపుని సంబో ధించి, 'వియ్యమునకుఁ గయ్యమునకు సమత వలయునందురు. మఱియు వివాహమునట్ల కన్యావరుల వంశక్రమంబులు దెలుపుట యాచారము. ఇక్ష్వాకువులకు నిలువేల్పయిన వసిష్ఠమహర్షి మాకు వక్తయై మా వంశ క్రమంబును వినిపించు' ననెను.

ఇక్ష్వాకువంశక్రమము

అంత వసిష్ఠుఁడు లేచి, 'జనకరాజా, ఇంతకన్న సంతోషకరమైన కార్యము గలుగదు. రఘువంశంబునకు బ్రహ్మ మూలము. వానికి మరీచి, వానికిఁ గాశ్యపుఁడు, వానికి సూర్యుఁడు జనించిరి. సూర్యుని వలన మనువుద్భవించి రాజయ్యెను. మనువునకు నిక్ష్వాకువు ప్రభవించెను. అతఁడే యయోధ్య నేలిన మొదటి ఱేఁడు. వానికిఁ గుక్షి, వానికి వికుక్షి యతనికి బాణుఁడు వానికి అనరణ్యుఁడు, వానికిఁ బృథువు, వానికిఁ ద్రిశంకువు, వానికి దుందుమారుఁడుఁ గలిగిరి. దుందుమారుని యువనాశ్వుఁడనియుఁ బేర్కొందురు. వానికి మాంధాత, వానికి సుసంధి, వానికి ధ్రువసంధి ప్రసేనజిత్తులుఁ బుట్టిరి. అందు ధ్రువసంధికి భరతుఁడు, వానికి నసితుఁడుఁ బొడమెను. అసితుఁడు హైహాయ తాళజంఘ శశిబిందురాదులతోఁ బోరి యోటమిఁ గాంచి హిమవత్పర్వతమందలి భృగుప్రస్రవణంబు నాశ్రయించెను. అతనికి భార్యలిరువురుండిరి. వారు గర్భవతులై యుండఁగా రెండవభార్యయగు కాళింది సవతిమత్సరంబునఁ జేసి పెద్దభార్యకు గర్భస్రావార్థము విషము పెట్టెను. అయ్యవసరంబున నటకుఁ జ్యవనమహర్షి దైవయోగంబున వచ్చెను. అమ్మహర్షికి వారిరువురును బ్రణమిల్లిరి. ఆ మహాత్ముఁడు పెద్దభార్యవంకఁ జూచి మహాబలశాలియైన పుత్త్రుని బడయుదువుగాక యని దీవించెను. అంతఁ గొన్నాళ్ళకు నసితుఁడు పరలోకగతుఁడయ్యెను. వాని పెద్ద భార్యకు సుతుఁ డుదయించెను. ఆ కుమారుఁడు గరసహితుఁడై జనించెఁ గావున నతనిని సగరుఁడనిరి. వానికి నసమంజసుఁడు, వానికి నంశుమంతుఁడు, వానికి దిలీపుఁడు, వానికి భగీరథుఁడు, వానికిఁ గాకుత్స్థుఁడు వానికి రఘువు జనించిరి. రఘువునకుఁ గల్మాషపాదుఁడు, వానికి శంఖణుఁడు వానికి సుదర్శనుఁడు, వానికి నగ్నివర్ణుఁడు, వానికి శీఘ్రగుఁడు, వానికి మరుఁడు, వానికిఁ బ్రశుశ్రుకుఁడు, వానికి నంబరీషుఁడు, వానికి నహుషుఁడు, వానికి యయాతి, వానికి నాభాగుఁడు, వానికి నజుఁడుఁ గల్గిరి. అజమహారాజునకు దశరథుఁ డవతరించెను. ఈ కోసలేంద్రునకు రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు జనించిరి.

ఉ॥ శ్రీకరు లాదివంశపరిశిష్టులు ధార్మికవర్యు లుత్తమ
శ్లోకులు సూనృతవ్రతులు సుందరమూర్తులు నాత్మవంతు లై
క్ష్వాకులు రామలక్ష్మణులు వారికి నీ సుతలన్ వరింతు సీ
తాకమలాక్షి నూర్మిళ సుధామధురోన్నత మంగళాత్మలన్.

రాజేంద్రా, నీ తనయలకు రామలక్ష్మణు లెంతయు ననురూపులు. వీరి దాంపత్యంబులు మహాశోభావహమై జగన్మంగళకరమగును' అని వచించెను.

జనకవంశ క్రమము

శతానందుఁడు లేచి, 'మునీంద్రా వరునివంశంబును దెలిపితిరి. కన్యావంశమును వినుము. మా తేనివంశంబునకు నిమిచక్రవర్తి ప్రధాన పురుషుఁడు. ఆ మహనీయుని చరిత్ర లోకవిశ్రుతమేగదా! వానికి మిథి యను సూనుఁ డుదయించెను. వాని పేర నిప్పురవరము నిర్మిత మగుటం జేసి దీనిని మిథిలానగర మందురు. ఆ రాజేంద్రుఁడే మొదటి జనకుఁడు. వానికి సుదావసువు, వానికి నందివర్ధనుఁడు, వానికి సుకేతువు, వానికి దేవరాతుఁడు, వానికి బృహద్రథుఁడు, వానికి మహావీరుఁడు, వానికి సుధృతి, వానికి దృష్టకేతువు, వానికి హర్యశ్వుఁడు, వానికి మరుఁడు, వానికిఁ బ్రతిబంధకుఁడు, వానికిఁ గీర్తిరథుఁడు, వానికి దేవ మీఢుఁడు, వానికి విబుధుఁడు, వానికి మహీధ్రకుఁడు, వానికిఁ గీర్తి రాతుఁడు, వానికి మహారోముఁడు, వానికి స్వర్ణరోముఁడు, వానికి హ్రస్వరోముఁడు జనించెను. హ్రస్వరోముని వలన జనకుఁడునుఁ గుశ ధ్వజుఁడును బుట్టిరి. అంత హ్రస్వరోముఁడు తన రాజ్యంబును జనకునకు నప్పగించి తపోవృత్తిని వనంబునకుఁ జనెను.

ఇట్లుండఁ గొండొక కాలంబునకు సుధన్వుఁడు సాంకాశ్యప్రభుండు గర్వోద్ధతుఁడై సీతాశివకార్ముకంబులఁ బడయఁ గోరి మాపయి దండెత్తి వచ్చి రణనిహతుఁడయ్యెను. ఆ సాంకాశ్యరాజ్యంబును మా ఱేఁడు తన తమ్మునకు నిక్కుశధ్వజునకుఁ గట్టెను.' ఇది మా రాజవంశ వృత్తాంతము.

'కం॥ శ్రీయును గులమును రూపును
బ్రాయము శుభలక్షణంబు బాంధవవిద్యా
శ్రేయముఁ గలవరునకుఁ గ
న్యాయుతగాఁ జేయవలయు నధికప్రీతిన్.'

అని పెద్దలు వచింతురు. ఈ సంబంధము లెల్లవిధంబుల నొప్పియున్న'దని నుడివెను.

ముహూర్తనిశ్చయము

అంత జనకుఁడు లేచి, 'మునీంద్రా, మీ యభిమతంబునకు మాఱు గలదా ? మీ కోరినట్లు నాతనయలను సీతను రామునకు నూర్మిళను లక్ష్మణునకు నొసంగితిని. వారివలన గోదానపితృకార్యంబులఁ దీర్పించి యథావిధిఁ గళ్యాణము నొనర్పనగును. నేఁడు మఘానక్షత్రము ఉత్తర ఫల్గునీనక్షత్రము శుభప్రదము. నాఁడు వివాహములు జరుపుటొప్పు' అనెను.

అంత విశ్వామిత్రుఁడు మునుపడవచ్చి, 'మిథిలాధీశా, మీ యుభయ వంశంబులకు సంబంధములు గలుగుటకు నెంతయు సంతసింతుము. కుశధ్వజుని తనయలు మాండవీ శ్రుతకీర్తులు గలరుగదా. వారిని భరతశత్రుఘ్నులకు భార్యార్థము వరింతుము. దశరథసుతులు నల్వురు రూపవయోవిలాససంపదల సమానులై దిక్పాలురకు సాటి యగుదురు' అని వచించెను. జనకుఁడు మునిహృదయంబును గ్రహించి, 'మహాత్మా, వసిష్ఠగాధేయుల సంకల్ప మమోఘము. కన్యాదానఫలంబును నాకీరూపంబున మీరిరువురు ననుగ్రహించి మీకునాయెడఁగల శిష్యవాత్సల్యంబును జూపితిరి. దశరథునకును నాకును భేదభావ మెన్నఁడును లేదు. నా రాజ్యంబును గుశధ్వజునిరాజ్యంబునేగాక యయోధ్యానగరంబును గూడ స్వతంత్రించి గురుదక్షిణగా నిచ్చితిని. మీరు సింహాసనత్రయము నధిష్ఠించి మమ్ముఁ బాలింపనగు' ననెను. ఆమాటకుఁ దశరథుఁడు పరమసంతుష్టచిత్తుఁడై, 'మిథిలాధీశుని నిష్కళంక హృదయ మెంతయు శ్లాఘ్యము. వానివచనంబును నేనును శిరమునఁ దాల్తు' ననెను. వసిష్ఠకౌశికులు పరమానందభరితులై, 'విదర్భేశ్వరా! రాజ్యాలు మాకేల ? మీయంతటివారు మీరు పరిపాలించుటఁ జూచుచు సంతసించుటకన్న మాకు వేఱునలయునా ? మీ పరిపాలనము నిష్కామకర్మానుష్ఠానరూపమై సర్వప్రాణి సముద్ధరణసమర్థమై వెలయుచున్నది. ఇదే మీకును బరమకళ్యాణనిశ్రేణి యగును. కావున మీరాజ్యంబులను మీకే యిచ్చితిమి' అని పలికిరి. అంతలో నాఁటి సభ పరిసమాప్తమయ్యెను. ఎల్లరు వారి వారి విడుదులకుఁ జనిరి.

మరునాఁడు దశరథమహారాజు తనసుతులవలన లక్షయేసి సువర్ణశృంగగోవులను సవత్సకంబులుగాఁ గంచుకదోహదపాత్రలతోడ దానమిప్పించెను. అంతలోన నచ్చటికి భరతునిమేనమామయైన కేకయ

రాజసుతుఁడు యుధాజిత్తు వచ్చి దశరథునిసందర్శించి, 'రాజేంద్రా, కేకయరాజు మనుమనిఁ జూడ నువ్విళ్ళూరుచున్నాఁడు. బాలునిఁ దోడితేర నన్నుఁ బంపెను. అయోధ్యకుఁ జనితిని. పుత్త్రులవివాహార్థ మిటకు మీరు వచ్చుటఁ దెలిసెను. అంతట నిటకు వచ్చితి' ననెను. ఆ ఱేఁడు వానిని యథోచితంబుగా సత్కరించి సంగతి వినిచి, 'నాపుత్త్రుల కళ్యాణంబు లాకస్మికముగా నిశ్చయింపబఁడెను. అందువలన మనవారి కెవ్వరికిఁ దెలుప వ్యవధి లేదయ్యె' ననెను.

సీతాకళ్యాణము

మఱునటి యుదయంబున దశరథుఁడు సుతులవివాహంబులకుఁ బూర్వాంగకర్మములెల్లఁ గావించి విశ్వామిత్రాది ఋషులతోడ యజ్ఞశాల కరుదెంచెను. రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు కౌతుకమంగళంబు లొనర్చి సర్వాభరణభూషితులై వసిష్ఠపురస్సరంబుగా విజయాఖ్య ముహూర్తంబునకుఁ దండ్రిని జేరిరి.

'సీ॥ పదతలంబులకెంపు పరఁగినతలము
కుంకుమలిప్తమైనచందము వహింప;
నంగంబు నునుఁగాంతి యడరినగోడలు
వేదులు మణిమయవిధమునొందఁ
గనుగవ మెఱుఁగులు గదిరిన ముందఱఁ
బుష్పోపహారంబుపోలుపు దాల్ప
వేనలికప్పుపర్వినమీఁది నీలదుకూలంబు
మేల్కట్టు కొమరువడయఁ'

తే॥ తాను జొచ్చినకతనఁ దత్స్థానమెల్ల
క్షణములో నూత్నశోభాతిశయము నొంద
జనకరాజేంద్రసుత సీత సఖులతోడ
మందగతిఁ జేరెఁ గళ్యాణమండపంబు.

ఆమె వెనువెంట నూర్మిళయు సఖీజనవలయితయై వచ్చిచేరెను. ఆమెవెనుక మాండవిని శ్రుతకీర్తిని దోడితెచ్చిరి. అంత వసిష్ఠుఁడు జనకుని డాయఁబోయి, 'రాజేంద్రా, ముహూర్తము సమీపించెను. దాతృప్రతిగృహీతలకు సర్వార్థసిద్ధి యగుఁగాక' యనెను. జనకుఁ డా ఋషిని బూజించి, 'మహాత్మా, ఇది మీ యిల్లుగాని వేఱుగాదు. మీయింట మీకు వెనుముందులేల? నా తనయలును వైవాహికమంగళాలంకృతలై

వేదిమూలంబుల దీప్తవహ్నిశిఖలకరణి నున్నారు. రాముని వైవాహిక మంగళంబును మొదట జరిపింపు' మనెను.

వసిష్ఠుం డంత విశ్వామిత్రశతానందులను బురస్కరించుకొని, విచిత్రవితానంబును నవరత్నసూక్తికజాలాభిరామంబును వివిధకుసుమాలంకృతంబును నవపల్లవతోరణమనోజ్ఞమునైన కళ్యాణమండపంబున వేదిం గల్పించి గంధపుష్పంబుల నలంకరించి బంగారు పాలికలు మూంకుళ్ళు ధూమపాత్రలు శంఖపాత్రలు స్రుక్స్రువంబులు నర్ఘ్యజాలాది పాత్రలు సమస్తము సమకూర్చి యగ్నిం బ్రతిష్ఠించి సమప్రమాణదర్భలు పఱచి విధిమంత్రపురస్సరంబుగా హోమముం గావించెను. దశరథుండు తన ముద్దుకుమారునిం దోడ్కొనివచ్చి వేదిమ్రోల నిలిపెను. జనకుండు తన సుతారత్నమును సీతను గొనివచ్చి యగ్నియెదుటం గౌసల్యానందవర్ధనుండైన రామునకు నభిముఖిగా నుంచి, 'రామా!

'ఇయం సీతా మమ సుతా సహధర్మచరీ తవ,
ప్రతీచ్ఛచైనాం భద్రం తే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా
పతివ్రతా మహాభాగా ఛాయేవానుగతా సదా.'

యని వాని హస్తపద్మమందు సమంత్రకంబుగా జలంబులు ధారవోసెను. దేవఋషిప్రముఖులు సాధువాదములు పలికిరి. మంగళమధురగీతంబులు చెలరేంగెను; నానాతూర్య వీణారావంబులు విస్తరిల్లెను.

హస్తేన హస్తం పరిగృహ్యవధ్వాః ।
సరాజసూనుః సుతరాంచకాసే ।
అనంతరాశోక లతాప్రవాళం ।
ప్రాప్యేవచూతః ప్రతిపల్లవేన ॥
ఆసీద్వరః కంటకితప్రకోష్టః ।
స్విన్నాంగులిః సంవవృతే కుమారి ।
వృత్తిస్తయోః పాణిసమాగమేన ।
సమంవిభక్తేవమనోభవస్య ॥"

అనంతరము లక్ష్మణునకు నూర్మిళను, భరతునకు మాండవిని, శత్రుఘ్నునకు శ్రుతకీర్తిని, జనకుండు జలధారపూర్వకంబుగా నిచ్చెను. అంత రామాదులు వారివారి భార్యల కరకమలంబులను గ్రహించి యగ్నిహోత్రునకును వేదికిని జనకరాజదశరథమహారాజులకును ఋష్యాదులకును బ్రదక్షిణమొనర్చి విధిపూర్వకంబుగా వివాహంబులు గావించుకొనిరి. పుష్పవృష్టి కురిసెను; దివ్యదుందుభులు మ్రోసెను;

గీతవాదిత్రనిస్వనంబు లుప్పతిల్లెను; గంధర్వ మధురగానంబులు శ్రవణమనస్సంతర్పణంబు లొదవించెను; సభాసదు లెల్లరు సంతోషరసంబుల నోలలాడిరి. అట్లు కళ్యాణంబులు పరిసమాప్తి నొందెను.

విశ్వామిత్ర నిర్గమనము

విశ్వామిత్రుఁడు 'ఇయంసీతా' యను శ్లోకంబును సారెసారెకుఁ దలఁచి తదీయభావగాంభీర్యంబులకుఁ దద్దయు హర్షవిస్మయంబు లంది దశరథుని మ్రోలకు రాముని బిలిచి, 'రాజా, దశరథా, ఇదిగో నీ సుతుని నీకుఁ బదిలముగా నప్పగించితి' నని యుల్లసమాడి, రాముని వంక మరలి, 'వత్సా, జనకుని భావంబును గ్రహించితివా? వాని వచనంబులు ధ్వనిప్రాణితములై తలంచుకొలఁది మహానందంబును గూర్చుచున్నవి. సమస్తధర్మములకు సారమై జీవయాత్రకు రాజమార్గమై వెలయునట్టి యతనిపలుకు లంతరాత్మపలికినవి గాని యొండుగాదు. వానిభావములఁ గలకాలము మఱువరాదు. ఏ బాలారత్నం బపరిచ్ఛేద్యసౌకుమార్యలావణ్యంబులందు లోకాతీతమై వెలయునో, ఏ మహామంగళ యయోనిజ యని విన్నదిసుత తద్విలోకనకుతూహలము త్వరించి నిన్నిటకుఁ దెచ్చెనో, ఏ కళ్యాణిసందర్శనంబు విద్యుల్లతవలె నీకు మహాసంరంభముఁ గలిగించుచున్నదో, అనవరతభావనా ప్రకర్షంబునం జేసి యేపుణ్యవతి నెల్లెడలఁ జూతువో, యే యలేఖ్యతనూవిలాసినీ ప్రతిబింబంబును గళ్యాణమండపరత్నస్తంభంబులఁ గాంచి విక్షిప్తనయనుఁడవైతివో, శివచాపఖండనరూపమైన యనన్యసాధ్యకార్యంబునకు సముచితపారితోషికంబుగా నీకే సర్వమంగళ సంప్రాప్తయయ్యెనో, ఏ మహనీయచరిత నీప్రాప్తికై తపించి యీరూపంబున నవతరించెనో, నీ యవతారసాఫల్యం బే భాగ్యవతి వలనఁ జేకూడనున్నదో, అయోనిజయు నుడివోని నిసర్గమధురయునైన యే మంగళకరి లీలామానుషవిగ్రహునకు నీకెంతయుఁ బ్రాణంపుఁబ్రాణమై తనరునో, ఏ కోమలమతి తేజస్సు పీడ్యమానమయ్యుఁ బ్రజ్వలింపక మార్దవ మధురమై నీకెంతయు శోభావహముగా నుండునో, భాగీరథి నీ పూర్వులనుంబోలె నే ధన్యచరిత మహోత్కృష్ట స్వగుణసంపత్తిం జేసి నీకులంబు నెల్ల నుద్ధరించునో, ఆగర్భపరిపూతమైన యే మానవతి పోష్యపోషక సంబంధమాత్రంబున జనకసుతగా భావింపఁబడుచున్నదో, లోకైకవీరుఁడవైన నీకుఁ గూడఁ గార్ముకవ్యాపారోపదేశకరి యగుటం జేసి యే లోకపావని నీసహధర్మచరి యగుట యక్షరాక్షరముల సత్యమో, అవగతనిఖిలజగత్కారణ

భావుండవైన నీవు దక్కఁ నన్యుఁడే పరిశుద్ధవతీ కరపల్లవంబును స్పృశింపఁ దగఁడో, ఉపచారంబుల శిష్యయై హితోపదేశంబులఁ జెలియై యుప భోగంబులఁ బ్రియయై యే కాంతారత్నము నీకు నిరంతర మింపుసొంపు గూర్చుచుఁ దోడునీడవలెఁ జరియించునో యట్టి నీ భాగ్యదేవతను సీతాదేవిని గూడి స్వధర్మరతుఁడవై శాశ్వతకీర్తిసుఖంబులు చూఱ లాడుము. వత్సా! నా క్రతువు సమాప్తమైనది గావున నిఁకఁ దపశ్చర ణార్థము హిమాద్రికిఁ జనువాఁడ' నని వచించి దంపతులనెల్లర నాశీర్వ దించి జనకదశరథుల వీడ్కొని చనియెను.

జనకోపదేశము

వైవాహిక వైభవంబులెల్లఁ దీఱినంతట జనకుఁడు తన సుతలకుఁ గనకవస్త్రాభరణంబులును గజతురంగవస్తువాహనంబులును దాసీ దాసజనంబును యథార్హ మొసఁగి యొక్కొక్కరినిఁ గౌఁగిఁట గూర్చి మూర్కొని,

చ॥ పతి కెదురాడకమ్మ, సతిభక్తిని జూపుము కార్యవైఖరిన్
హితమతిఁ జూడుమమ్మ నిజభృత్యులదుఁ గొల్వుమి యత్తమామలన్
వెత లవి యెన్ని గల్గినను వీడకు ధర్మము వేయునేల? య
ద్భుతగతిఁ గీర్తిఁ గూర్చు మొగిఁ బుట్టినయింటికి మెట్టినింటికిన్.

అని పరమహితం బుపదేశించి యల్లురతోఁడఁ బుత్త్రికలను సాగనంపి మరలి వచ్చెను. మాలిమిశక్తి యెట్టిదో గాని విజితేంద్రియుఁ డైన జనకుఁడు గూడఁ బుత్త్రికావియోగంబునకు వ్యసనకలుషిత చిత్తుఁడై

"ఉ॥ కుందు జనించె నేఁ గెడు శకుంతల యిప్పుడె యంచు బాష్పపుం
గ్రందు నడంప లోవెలుఁగు గాడ్పడెఁ జింతకుఁ జూపుమాన్పడెన్
వందర నిట్లు ప్రేమ వనవాసిని నేఁ దమఁ బాసి క్రొత్తగా
నందన లేఁగ నా వగమనంబున నెట్లు గృహస్థు లోర్తురో?"

అను కాశ్యపవచనంబులు తలంచి వెచ్చనూర్చెను.

తృతీయమండలము

రామపరశురామసమాగమము

దశరథుఁడు తనయులను గోడండ్రను వెంటఁగొని తరలి కొంత దూరము చనఁగాఁ ద్రోవలోఁ బక్షులు గుమిగూడి వికృతముగాఁ

కూసెను; మృగములు ప్రదక్షిణము గావించెను. దశరథుఁ డా శకునంబులఁ బరికించి వసిష్ఠునితో, 'గురువర్యా! పక్షులవికృతారావంబులు పరమాశుభసూచకంబులందురు; మృగప్రదక్షిణంబులు శుభస్కరంబని వచింతురు. రెండు మనకిప్పుడు సంభవించెను. ఏమో దిగులగుచున్న' దనెను. వసిష్ఠుఁ డదివిని, 'రాజేంద్రా! భయము వలదు. అశుభములు శుభములవలనఁ బ్రతిహతమగు' ననెను. అంతలోన వాయువు ప్రచండమై నిర్ఘాతధ్వని వీచి భూమినెల్లఁ గ్రక్కదల్చెను; వృక్షంబులు ఫెళఫెళారావములతో నున్మూలితములై విసరిపడసాగెను; రవిమండలంబును గాఱుచీఁకట్లు గ్రసించెను; దిక్కులు విస్తేజ మొందెను. ఆ విపరీతంబులకు వసిష్ఠదశరథులును రాజపుత్త్రులును దక్క దక్కినవారు భయభ్రాంతులై మూర్ఛిల్లిరి. అంతలోనఁ గైలాసమువలె దుర్ధర్షుఁడును గాలాగ్నికరణి దుస్సహుఁడును దేజోరాశిక్రియ దుర్నిరీక్ష్యుఁడునైన యొకఁడు జటామండలముతో మూఁపున వ్రేలాడుచున్న పరశుతూణీరంబులతోఁ ద్రిపురాంతకునివలె మహాభీకరుఁడై వారియెదుటఁ దోఁచెను.

దశరథుఁడు వానిం గాంచి వసిష్ఠునివంక మరలి, 'గురువర్యా! జ్యోతిర్జ్వాలాప్రచయ జటిలమైన కుఠారతూణీరంబులు మూఁపున వ్రేలాడుచున్నవి; కటిభాగంబున మౌంజీవల్కలంబులు గ్రాలుచున్నవి. హస్తాగ్రంబునఁ గోదండంబును వలయీభూతలోలాక్షసూత్రంబును వెలయుచున్నవి. ఉగ్రశాంతరసంబులు వివర్తమొందుచున్నవో యన నితనివేషంబున దోఁచుచున్నది. వీనిని గాంచ మహాభయంబొదవె' ననెను. వసిష్ఠుఁ డామాటలువిని, 'రాజేంద్రా! ఇతఁ డెవఁడో యెఱుంగవా? ఏ ధార్మికోత్తముఁడు క్రౌంచమహీధరశిఖరంబును బాణాగ్రంబున దొలిచెనో, ఏ దానవీరుఁడు ధాత్రీతలంబునెల్ల ధారాగతమొనర్చెనో, ఏ రణశౌండీరునకుఁ బయోనిధి ప్రత్యగ్రక్షితి ఖండదండనవిధిక్రీడా విశేషంబునకు విధేయమయ్యెనో, ఏ వీరాతివీరుఁడు షణ్ముఖునితోఁ బోరి జయంబుగాంచెనో, హైహయరాజేంద్రుని యుద్దామదోఃకాంతారంబెవ్వని కరాంతరవిలసత్కుఠారాగ్రంబున నిర్మూలితమయ్యెనో యా ధీరుఁడు పరశురాముఁడు సుమా యితఁ'డనెను. ఆమాటతోడ దశరథుఁడు నిలువెల్ల గగుర్పాటొంది, 'కటా! పితృవధామర్షియైన యితఁడు క్షత్త్రసంహారంబును మరలఁ దలపెట్టి వచ్చెనా' యని డగ్గుత్తుకతోఁ బలికెను. ఇట్లు వసిష్ఠ దశరథులు లోలోన గుసగుసలాడి యర్ఘ్యముగైకొని యా భీమదర్శనుని డాయఁబోరి.

పరశురాముఁడు ఋషిసత్కారంబును మాత్రము గ్రహించి దశరథ జ్యేష్ఠకుమారునివంక మరలి 'రామా! నీ పరాక్రమాతిశయంబును లోకము వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది. తాటకను వధించితివఁట; మారీచ సుబాహులను బరిమార్చి గాధేయుని మఖముఁ గాచితివఁట; ఫాలాక్షుని కోదండంబు నవలీలఁ ద్రుంచితివఁట. ఈ కడపటి కార్యముమాత్రం బచింత్యాద్భుతము. ఈ కతలెల్లవిని నీ బలంబును బరీక్షింప వచ్చితిని. ఇదిగో నా చేతి చాపంబును జూడుము. దీనిని నా తండ్రి జమదగ్ని నా కొసంగెను. దీనిని మోపెట్టి నీలావు చూపుము. ఇది సేయుదువేని నాతోడి ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ దగుదు' వనెను.

ఆ వచనంబులు చెవిసోకినంతనే దశరథుఁడు చింతాభయ వ్యగ్రాంతరంగుఁడై కయిమోడ్చి, 'మహానుభావా! నీయందు క్షత్రి రోషము ప్రశాంతమయ్యెను. బ్రాహ్మణుఁడవు మహాయశశ్శాలివి స్వాధ్యాయతత్పరులగు భార్గవులవంశంబున జనించి ప్రతిజ్ఞాపూర్వకంబుగా నింద్రుని ముందర శస్త్రసన్యాస మొనర్చి ధరామండలమెల్లఁ గాశ్యపునకు ధారాగత మొనర్చి దిగంతకీర్తిఁ గాంచినపుణ్యాత్మా! సత్యసంధా బంధురా! త్యాగిలోకరత్నమా! నా తనయులైన యీ బాలురకు నభయప్రదానం బనుగ్రహింపుము. మా ప్రాణంబు లీ రామునందున్నవి. రక్షింపు' మని ప్రార్థించెను.

పరశురాముఁ డా భీరుని వచనంబులు జీరికిఁ గొనక, 'రామా! తొల్లి విశ్వకర్మ బహుప్రయత్న పూర్వకంబుగాఁ జాపద్వయము నిర్మించెను. అందొకటి త్రిపురాసురయుద్ధమునాఁడు దేవతలు శివునకు సమర్పించిరి. రెండవదానిని విష్ణుదేవునకిచ్చిరి. దేవతలట్లా కార్ముకముల రెంటిని శివకేశవులకిచ్చి యా యిరువుర బలాబలంబులు తెలియఁగోరి బ్రహ్మను బురికొల్పిరి. అతఁడు హరిహరులకుఁ బగకల్పించెను. మురాంతక పురాంతకులు కదిసి ఘోరసంగ్రామ మొనర్చిరి. విష్ణుని హుంకారంబున శివచాపము జడతనొందెను. ఫాలాక్షుఁడు మహోగ్రుఁడై కనులెఱ్ఱ జేసెను. అంతలోన దేవర్షిచారణాదులు వచ్చి ప్రళయం బాపుమని సహస్రవదనంబుల వారిని బ్రార్థించిరి. శివకేశవులు మనస్కరించి శాంతించిరి. విష్ణువే పరాక్రమతరుఁ డనెడి ఋష్యాదుల యాంతరంగికభావంబును శివుఁడు గ్రహించి యలిగి తన చాపంబును విదేహాధిపుఁడైన దేవరాతున కిచ్చెను. దానిని నీవు జనకరాజసభయందు ఫెళ్ళున విఱిచి కీర్తిఁ గాంచితివి. విష్ణువు తనధనస్సును ఋచీకున కిచ్చెను. అతఁడు దానిని

నాతండ్రి కొసంగెను. నా జనకుఁడు న్యస్తశస్త్రుఁడై తపంబాచరించుచుండఁగాఁ గార్తవీర్యార్జునుఁడు వానింజంపెను. ఆ ధూర్తు డుండగము నా యెదలో క్షాత్రంబును రగిల్చెను. అంత నేను క్షత్రియకుల సంహారంబును సంకల్పించి పలుమాఱు క్షత్రియులను బరిమార్చి తద్రుధిరంబులతోఁ బితృతర్పణక్రియ లొనర్చి క్షోణీమండలమెల్ల నైవసము చేసికొని యాగమొండుగావించి క్రతుదక్షిణగాఁ బృథ్వీతలమును గాశ్యపునకిచ్చి మహేంద్రాచలంబునఁ దపంబాచరించుచున్నాను. రామా! నీ కతలు విని యిందు వచ్చితిని. క్షత్రధర్మంబులను మఱువవుగదా. కానిమ్ము నీ దోస్సారముం బరికించి నీతో మల్లయుద్ధము గావింతు' ననెను.

దశరథునకుఁ బ్రాణంబులెల్ల నెగచినట్లయ్యెను. వానిశరీరము చిమ్ముచెమటలఁ గురియసాగెను. అతఁడు నిశ్చేష్టితుఁడై నోరప్పళించి చేతులుచాచి యట్టేచూచుచు నిలిచెను. రాముఁడు పరశురాముని మాటలకుఁ గినుకదాల్పక వినయము వహించి, 'భార్గవా! నీ కార్యములు వింటిని; పితృభక్తికి సంతసించితిని. అయినను నన్నొక శక్తిహీనునిగా భావించి నీవిట్లు పలుకుట పాడిగాదు. నీగావించిన యవమానము దుస్సహము. ఇదిగో చూడు' మని వానిచేతి శరంబు నందుకొనెను. బాణగ్రహణముతోడఁ బరశురామునిశక్తి గూడ రామునిఁ జేరెను. అంత రాముఁడు విల్లందికొని శరసంధానమొనర్చి, 'భార్గవా! బ్రాహ్మణుఁడవు గావునను మీఁదుమిక్కిలి విశ్వామిత్రుని భగినియైన సత్యవతికిని ఋచీకునకుఁ బుట్టిన జమదగ్నికిఁ గుమారుఁడవగుటం జేసియు నీవు నా కెంతయుఁ బూజ్యుఁడవు. ఆ కారణంబుల బట్టి నీపయిఁ బ్రాణహరణంబైన యీ శరంబును వదలఁజాలను. ఈబాణము వైష్ణవంబు గావున వ్యర్థముగా నేలఁబడరాదు. నీ పాదగతి శక్తియో భవత్తపోబల సమార్జితంబులైన లోకంబులో రెంటనొకటి దీనికి గుఱికావలయును. ఇందేది వలతువో చెప్పు'మనెను. ఆ యుద్ధమును జూచుటకై వచ్చిన సిద్ధచారణ గంధర్వ యక్షరాక్షస బ్రహ్మర్షులును నిర్జరులును బ్రహ్మయు రామునకుఁ బరశురాముఁ డేమి బదులాడునో యని యూపిరి బిగియపట్టి వేచి యుండిరి.

భార్గవుఁడు నిస్తేజవీర్యుఁడై, 'రామా! భూమండలంబునెల్లఁ దొల్లి కాశ్యపునకు దత్తమొనర్చితిని. నా భూమిమీఁద నుండరాదని యతఁడప్పుడు కోరెను. రాత్రిపూటమాత్ర మట్లుసేయుదునని వానికి మాటయిచ్చితిని. ఆ కారణంబున నేను సూర్యాస్తమయములోపల

మహేంద్రగిరికిఁ బోకతీఱదు. కావున నా పాదగతిని హరింపవలదు. తపోబలంబున నా జయించిన పుణ్యలోకంబును వేయుము. కాలవిలంబము వలదు. విష్ణుచాపంబును మోపెట్టినప్పుడే నీవు సాక్షాద్విష్ణుండవని గ్రహించితిని. నీకు శుభమగుఁగాక. నీ యమానుషకార్యంబునుఁ జూడఁ బర్యుత్సుకులై యిదిగో నిర్జరాదులు వచ్చియున్నారు. త్రైలోక్యనాథుఁడవైన నీవలన నేను పరాజయమొందుట యెంతమాత్రము లజ్జాకారణము గాదు. శరము వదలుము. బాణమోక్షానంతరము మహేంద్రగిరికిఁ జనువాఁడ' నని చెప్పెను.

రాముఁ డంత శరవిమోచనముఁ గావించెను. ఆ బాణము క్షణములోపల బరశురామతపస్సార్జిత లోకంబులను హరించెను. అంత జామదగ్ని రామునకుఁ బ్రదక్షిణ మొనర్చి మహేంద్రాద్రికిఁ జనెను. దిశలు ప్రసన్నంబులయ్యెను. సుఖవాయువులు వీచెను. నిర్జరాదులు విస్మయమంది రాముని బహుముఖంబులఁ బ్రశంసించిరి. దాశరథి ప్రశాంతమనస్కుఁడై యా శరచాపంబులను వరుణునకు నొసఁగి వసిష్ఠాదులకు నమస్కరించి, భయవివశుఁడై యున్న తండ్రిని జూచి, 'నాయనా! పరశురాముఁడు చనెను; ఇఁక మనము చతురంగబలసమేతంబుగా నయోధ్యకుఁ దరలనగు. చాతకంబులు వర్షంబును బలె సేనాపటలము మీయాజ్ఞ నిరీక్షించుచున్న' దనెను. దశరథుఁడంతఁ దెప్పిఱిల్లి తన కొడుకులు పునర్జన్మమెత్తినట్లుగా భావించి రామునిఁ గవుఁగిటఁగూర్చి మూర్ధాఘ్రాణంబులు చేసి ప్రయాణంబునకు ననుజ్ఞయిచ్చెను. ప్రయాణము సాగించిరి.

అట్లు చనుచు వసిష్ఠుఁడు రామున కిట్లనియెను.

వసిష్ఠుఁడు రామునకుఁ బరశురామ చరిత్ర చెప్పుట

'వత్సా, రామ! ఈ పరశురాముని చరిత్ర వింటివా. కన్యాకుబ్జదేశంబున గాధియనుపేరి రాజొకఁడుండెను. ఆ గాధి యనువాఁడు చంద్రవంశ్యరాజులలో మొట్టమొదటివాఁడైన పురూరవుని వంశ్యులలో నొక శాఖయందు జనించెను. ఆ గాధికి సత్యవతియను పుత్త్రిక యుండెను. ఆ సత్యవతిని భృగువంశ్యుఁడైన ఋచీకుఁడనువాఁడు పెండ్లి యయ్యెను. ఆ కాలమందు బ్రాహ్మణులు కన్యార్థణముగా వేయి యశ్వములనిచ్చు సంప్రదాయముండెను. ఋత్విజుఁడు నిజతపోమహిమ చేత గంగాదేవిని మెప్పించి వరుణుని యనుగ్రహంబున నుత్తమోత్త

నములైన యశ్వములను వేయింటిని బడసి గాధికి సమర్పించి తత్తన యను గ్రహించెను. గాధియు ఋచీకుని తపోవిశేషంబున కెంతయు సంతుష్టుఁడయ్యెను.

ఋచీకుఁ డట్లు సత్యవతిని బెండ్లాడి యామెతో సుఖముండగా నొకనాఁడు ఋచీకుని తండ్రి పుత్త్రుని జూచుటకై యతని యాశ్రమము నకు వచ్చి, కోడలి సౌశీల్యాదుల కెంతయు మెచ్చి కోరిన వరమిత్తునని యామెతోఁ బలికెను. సత్యవతి యందులకుఁ బరమప్రీతయై తనకునుఁ దనతల్లికిని బుత్త్రసంతానమును గోరెను. ఋచీకుని తండ్రి వల్లె యని పాయసాన్న పాత్రములు రెండిచ్చి, 'ఈ పాయసము మంత్రపూతము; ఇందొకటి నీవును రెండవది నీతల్లియును భుజింతురేని, నీకోర్కి సిద్ధించును. మఱియుఁ బుణ్యాదివసంబున నీవు మేడిచెట్టును నీతల్లి అశ్వత్థవృక్షంబును స్పృశింపనగును' అని పలికి యెవ రేపాత్రలోని పాయసంబును భుజింప వలసినది వేఱుచేసి చూపి యంతర్హితుఁ డయ్యెను.

సత్యవతి యీ సంగతి నామె తల్లికిఁ జెప్పెను. ఆమె యది విని, 'ఆ ఋషికి నామెడకన్న వాని కోడలైన సత్యవతియందుఁ బ్రేమ మెండుగా నుండక తప్పదు. కావున నతఁడు వానికోడలకిచ్చిన పాయస మందు గుణాధిక్యత యుండును' అని తలపోసి సత్యవతిపాత్రను దాను గైకొని తన పాత్రను సత్యవతి కిచ్చుటయేగాక తాను మేడిచెట్టును స్పృశించి సత్యవతిని అశ్వత్థవృక్షంబును స్పృశింపఁ జేసెను.

కొన్నాళ్ళకు నిరువురుఁ జూలు దాల్చిరి. సత్యవతి జమదగ్నియను పుత్త్రుని గాంచెను. ఆమెతల్లికి విశ్వామిత్రుఁడు పుట్టెను. ఆ పాయశ పాత్రాదుల వినియమంబు నమ్మహర్షి గ్రహించి, 'సత్యవతీ! నీ తల్లి గావించిన కార్యము ఫలముగా నీ పుత్రుఁడు బ్రాహ్మణసంభూతుఁడయ్యు క్షత్రవంతుఁడుగా నుండును. నీ తల్లికొన్ను క్షత్రబీజంబునకు జనించినను బ్రాహ్మణగుణసంకలితుఁడుగా నుండు' ననెను.

సత్యవతి యామాటవిని, 'మహాత్మా! బ్రాహ్మణపతివలన నాకు క్షత్రగుణపుత్త్రుఁ డుదయించుట కెంతయు దురపిల్లుదు. నామెడఁ గరు ణించి నా కూన బ్రాహ్మణగుణశాలిగను వానికి జనించువాఁడు మీరన్నట్లు క్షత్రగుణాన్వితుఁడుగా నుండునట్లనుగ్రహింపు'మని ప్రార్థిం చెను. ఆ ఋషీంద్రుఁ డట్లేయగు ననెను.

అందువలన విశ్వామిత్రుఁడు క్షత్రియుఁడగు గాధికి జనించినను నిజతపోమహిమంబున బ్రాహ్మణత్వమును బడసెను. జమదగ్ని కొన్నాళ్లకుఁ బ్రసేనజిత్తు అను రాజుకుమార్తెను రేణుకయను దానిని వివాహమాడెను. వానికి నామెవలనఁ బరశురాముఁడను పుత్త్రుఁడు జనించెను. అతఁడు పరశువు (గండ్రగొడ్డలి) నాయుధముగా ధరించుటం జేసి వానికి నట్టిపేరు సార్థకనామమయ్యెను.

ఇట్లుండగా నొకనాఁడు రేణుక స్నానార్థము పోయి వచ్చుచుండఁగా గంధర్వరాజు చిత్రరథుఁడనువాఁ డామెకంటఁబడెను. ఆమెకు వానియందు మరులు జనించెను. ఎప్పుడట్టిభావం బామెయెడఁ గలిగెనో యప్పుడే యామెనైజతేజస్సు కప్పుదాల్చెను. ఆమె యింటికి వచ్చినంతట జమదగ్ని యామె ముఖలక్షణములను గాంచి తపోదృష్టిచేత సంగతిని గ్రహించి, వాని కొడుకులను నలువురను జీరి, 'మీతల్లి దుష్టభావయయ్యెను గావున దాని తలను ద్రుంపనగు' ననెను. మొదటి ముగ్గురు కొడుకులు నందులకు సమ్మతింపరైరి. జమదగ్ని కోపించి జడంబులగుమని వారిని శపించెను. నాల్గవ కుమారుఁడైన పరశురాముఁడు తండ్రి యాజ్ఞను దలఁదాల్చి తనగొడ్డటఁ దల్లితలఁ దఱిగెను. జమదగ్ని వానికెంతయుఁ బ్రీతుఁడై, 'కుమారా! నీ యిచ్చవచ్చిన వరంబును గోరుమిచ్చెద' ననెను.

పరశురాముఁడు వానికి మ్రొక్కి, 'తండ్రీ! నా తల్లి పునర్జీవితురాలగునట్లును, ఆమె తలను నేను నఱకుట జ్ఞప్తియుండకుండునట్లును, నా సోదరులు ముగ్గురు యథాపూర్వమగునట్లును వరమును బ్రసాదింపు' మని కోరెను. జమదగ్ని యట్లే యనెను. రేణుకాదులు దోడ్తోడ యథాపూర్వమైరి.

ఆ కాలంబున హైహయరాజ్యమును కృతవీర్యుని కుమారుఁడు అర్జునుఁడను మహాప్రతాపశాలి పరిపాలించుచుండెను. కృతవీర్యుని తనయుఁడగుటఁ జేసి వానిని గార్తవీర్యార్జునుఁ డనిరి. అతఁడు నారాయణావతారమైన దత్తాత్రేయునిగూర్చి తపస్సుచేసి, వానివలన సహస్రబాహువులును సువర్ణరథమును బడసి తద్వారగర్వోద్ధతుఁడై లోకకంటకుఁడుగాఁ బరఁగి కొండొకనాఁడు జమదగ్ని యాశ్రమమునకు వచ్చి వాని హోమధేనువును బలాత్కారముగాఁ గొనిపోయెను. పరశురాముఁడు కార్తవీర్యుని వెంటనంటి వానితోఁ బోరి తదీయ బాహుసహస్రంబును ద్రుంచివైచి వానిని సంహరించి తన పగఁ దీర్చికొనెను.

కొండొకనాఁడు కార్తవీర్యుని పుత్త్రులు తమ పగదీర్చుకోదలఁచి జమదగ్ని యాశ్రమమునకుఁ జని యప్పుడచ్చటఁ బరశురాముఁడు లేకుండుట యెఱింగి, తపోనిష్ఠలోనున్న జమదగ్నిని జంపివచ్చిరి. పరశురాముఁ డాశ్రమంబునకు వచ్చి తండ్రిపాటుఁ గాంచి సంగతి విని క్రోధదుర్నిరీక్షణమూర్తియై క్షత్త్రివంశము నిర్మూలమగు నందాక నా పరశువును క్రిందఁ బెట్టనని శపథముఁ గావించి, క్షత్రరాజ సంహారార్థ మిరువదియొక్కసార్లు దండయాత్ర గావించి, క్షత్రియులనెల్ల మట్టుపెట్టి తద్రుధిరంబుల చేతఁ గురుక్షేత్రమందు నేనుమడుగులు గావించి యారక్తములతో నిజపితృతర్పణ మొనర్చెను. ఆ యైదుమడుగులే నేడును శమంత పంచక మనఁబడును. అప్పుడు వాని తాత ఋచీకుఁడు ప్రత్యక్షమై, 'వత్సా! ఇఁక నీ యాగ్రహంబు నుడుగు' మనెను. పరశురాముఁ డంతట శాంతి వహించి నిజపాపక్షయార్థము మహాయజ్ఞ మొనర్చి యజ్ఞదక్షిణగాఁ దాను జయించిన దేశమునెల్లఁ గాశ్యపుఁడను వానికి నిచ్చెను. నాఁడు సుత వసుమతికిఁ గాశ్యపియను పేరు వచ్చెను. తక్కిన చరిత్ర వాని ముఖంబుననే వింటివిగదా.

అయోధ్యానగర ప్రవేశము

దశరథాదులు వచ్చుట విని యయోధ్యానగరవాసులు పట్టణము నెల్లెడ ధ్వజపతాకాదులతో నలంకరించి రాజమార్గంబులను జలసిక్తంబులు గావించి పూలుచల్లిరి. పురమెల్ల నానావిధ శృంగారములతో శోభిల్లెను. ఆ వేడుకలు చూచుటకై బహుదూరమునుండి వచ్చిన ప్రజలతో నగరమెల్లఁ గ్రిక్కిరిసెను.

దశరథుఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై యపూర్వమహోత్సాహముతో రాఁగాఁ బౌరులు వివిధమంగళవాద్యంబులతోడ వానికి నెదురేగి నిండువేడుకలతో వానిని దోడితెచ్చి పురప్రవేశ మొనర్చిరి.

వారట్లు నగరుచొచ్చినంతనే కౌసల్యాదులు తమ కోడండ్రకు రాచకన్నియలవలన శాస్త్రోక్తములైన యుపచారంబులు చేయించి వారి నంతఃపురమునకుఁ గొనిపోయి యట గృహదేవతలకు వారివలన బూజ లొనర్పించి బ్రాహ్మణోత్తములకు ధనధాన్యధేనువస్త్రాదికము దానమిప్పించిరి. విప్రులును బరమసంతుష్టులై వారిని మహాశీర్వచనమాలికలఁ గైసేసిరి. సీతాప్రభృతులు బ్రాహ్మణాశీర్వచనమాలికను దలదాల్చి యత్తలకు నిండుభక్తితో మ్రొక్కి భర్తలఁగూడి సుఖముండిరి.

ఇట్లు కొన్నాళ్ళు చనెను. ఒకనాఁడు దశరథుఁడు భరతుని బిలిచి, 'నాయనా, కేకయరాజు నిన్నుఁ జూడఁగోరి నీ మేనమామను బంపెను. అతఁడువచ్చి దినములు గడచెను. నీవు చని నీ తాతముచ్చటలు దీర్చి రమ్మ'ని చెప్పి వానిని బయనముచేసెను. భరతుఁడు తండ్రికిని రామునకును మ్రొక్కి లక్ష్మణుని గవుఁగిటఁగూర్చి తల్లులను వీడ్కొని శత్రుఘ్నునితోడఁ గేకయపురికిఁ దరలెను.

రాముఁడు తండ్రి పంపునఁ బౌరకార్యములెల్ల నోర్పునేర్పులతో సర్వజనప్రియకరముగా నెఱవేర్చుచుఁ దల్లులను గురువులను యథాకాల శుశ్రూషలఁ దనుపుచు నిజశీలవృత్తంబుల నెల్లర హృదయంబులను హరించెను. జనులు వానియెడ నిర్వ్యాజవాత్సల్యాతిశయంబులు గురియు చుండిరి.

సీతారాముల దాంపత్యమన్ననో యిట్లని చెప్పరాకుండెను. రాముని మనస్సు సీతయందు లీనమైన దనుటకంటె నొండువిధంబున వాని ప్రేమాతిశయమును వర్ణింపసాధ్యముగాదు. సీతాదేవియు భర్తను స్వమనోధిష్ఠితధ్యానమూర్తినిగాఁ గొలువసాగెను. ఇట్లు వారు పరస్పరానురాగబద్ధులై యసాధారణ దాంపత్యము వెలయ లక్ష్మీనారాయణుల పగిది విలసిల్లిరి.

చ॥ అమరులకోర్కెఁ దీర్ప మనుజాకృతిఁ గైకొని కోసలేంద్రు గ
ర్భమున జనించి రక్కసులఁ బాపి మునీంద్రుమనంబు సేసి యా
శ్రమములు సంచరించి పతిశాపమునుండి యహల్యఁగాచి చా
పముఁ దెగటార్చి భూమిసుతపాణి గ్రహించిన రాము మ్రొక్కెదన్॥

బా ల కాం డ ము

సమాప్తము.

అయోధ్యా కాండము

ఉ॥ దైహికమైనద్వంద్వములు తప్పవు త్రోయఁగరావు గాన సం
దేహము మాని సంగమము ద్రెంచి స్వధర్మము నాచరించు నే
దేహికి రాజయోగ మని దెల్పుచు మార్గముఁ జూపినట్టి వై
దేహివిభుణ్ భజింతుఁ బ్రణుతింతును బ్రేమ నితాంతభక్తితోన్.

దశరథ మంత్రనము

రామునియందు రూపపరాక్రమంబులు పరస్పరజిగీషకై మూర్తీభవించెనో యన నొప్పెను. ఆయన నిస్తరంగసముద్రమువలె నిరంతర ప్రశాంతహృదయుఁడును మృదుమధురభాషియునై, కృతజ్ఞతాబుద్ధియు ననసూయత్వంబు ననెడి నిసర్గభూషణంబుల ధరించి, యుపకారంబులకుఁ దలంగక ప్రత్యుపకారస్ఫురణగూడ లేక, జ్ఞానశీలురయు వయోవృద్ధులయు గోష్ఠి వినోదించుచు శుక్లపక్ష శీతకరునివలె వర్ధిల్లుచుండెను. ఎన్నఁడును వాని నోట పురుషవచనము రాదు; సత్యముఁదప్ప నొండు పలుకఁడు; వాని భాషణములు స్మితపూర్వకంబులై వినవిన నింపు సొంపులు గూర్చుచుండెను; పరాక్రమంబున సాటిలేనివాఁడయ్యు గర్వంబెట్టిదో యెఱుఁగఁడు; దయారసము నిరంతరము వాని నేత్రకోణంబుల నొలుకుచుండెను.

మఱియు రాముఁడు పరధనమున్న విషప్రాయముగాఁ జూచుచు నాయవ్యయములందు శాస్త్రమార్గము నతిక్రమింపక అసంగబుద్ధితో స్వధర్మము ననుష్ఠించుటయే మర్త్యునకు నుత్తమోత్తమ కర్మయోగ మని భావించి తన్మార్గదర్శియై ఎలప్రాయపుబాట లెంత జాఱునవిగా నున్నను బతనమొందక జాగరూకుఁడై మెలంగుచు, దేశకాలపరిస్థితులు సమగ్రముగా గ్రహించి పరేంగితజ్ఞానియై, 'విపది ధైర్య' మను నార్యోక్తిని మఱువక, ఆత్మశుద్ధి యత్యంతముఁ ద్రికరణ దర్పణంబులందుఁ బ్రతిబింబించి వెలయుచుండఁగా, వేదవేదాంగ రహస్యార్థంబులకుఁ దన ప్రవర్తనంబును సులభవ్యాఖ్యానముగా నొనర్చి, స్వపరదోషంబు లెఱింగి లోకైకసాధువను కీర్తిఁ బడసి విబుధాశీర్వచన పరంపరలకును బ్రజాకృతజ్ఞతాభివందనంబులకును బాత్రమై, యర్థ సంపాద

నంబున మధుకరకౌశలంబును రాష్ట్రహితైకవ్యయంబున జలదుని త్యాగమును గలిగి, నీతిశాస్త్రంబునకు నిధియై కావ్యనాటకాలంకార సాహిత్యంబునకు మేలుబంతియై సంగీతశిల్పంబులందును వాజివారణ శిక్షావిధానమందును ధనుర్వేదరహస్య జ్ఞానమందును వ్యూహ ప్రతి వ్యూహ నిర్మాణమందును అద్వితీయుఁడై సమస్తకళలకు మెఱుఁగు కళయోయన నొప్పారి బుద్ధియందు బృహస్పతిని క్షమాసంపదయందు ధాత్రిని బరాక్రమంబున సహస్రాక్షుని నతిశయించి, కిరణంబులకు సూర్యుఁడట్లు సకల కళ్యాణగుణంబులకుఁ దావలమై శోభిల్లెను.

చ॥ వినయముచేతఁ దండ్రిని వివేకముచేత మనీషివర్యులన్
పెనుపగుదానమానముల భృత్యులఁ బోషణచేత బీదలన్
పనుపడ నిష్టకారియయి బంధుల గూరిమిచే ననుంగులన్
వినుతనయంబులన్ నృపతివీరుల దన్పెను రాముఁ డెంతయున్.

దశరథసంకల్పము

అట్లు రాముఁ డసదృశసద్గుణసంపన్నుఁడై కౌసల్యకుఁ బ్రియంబుఁ గూర్చుచుండుట దశరథుఁడు గాంచి యట్టి లోకోత్తరగుణవత్తరునిపయి రాజ్యభారమును సంపూర్ణముగా మోపి వేడుకజూడఁ గోరి యొకొక నాఁడు తన మంత్రులను రావించి, 'సచివోత్తములారా, నానాఁటికి నన్ను ముదిమి పైకొనుచున్నది. మఱియుఁ బీడాసూచకములైన మహోత్పాతంబులు గానవచ్చుచున్నవి. ఇఁక రాజ్యభారమును వహింపనోపను. ప్రజలన్నో తమకు మేలుసేయురాజును గోరుదురు. ప్రజాసేవ యింతటి కష్టకార్య మనరాదు. శక్తియున్నంత కాలము జనులకై శ్రమించితిని. అది చాలనప్పుడు మోయరాని భారమును వహించుట హాస్యకరమేగాక దానివలన ముప్పుగూడనగును. మఱియు ప్రజానురాగము రామునియెడ మెండుగానున్నది. ఈ సమయముననే రాముని రాజ్యాధిపతినిగాఁ జేయుట యుక్తము. ఇవియెల్లఁ బర్యాలోచించి నా తనయునకు యౌవరాజ్యాభిషేకముఁ గావింప నిశ్చయించితిని. ఇది మీకు సమ్మతమేని తడవుసేయక సమస్త రాజులకు శుభవార్త నందఁజేసి కార్యముఁ గొనసాగింపుఁడు. కేకయరాజునకును జనక మహారాజునకును సందేశమందింపఁ గాలము చాలదు. అయినను వారు మనవారే గావున వేఱుగా భావింపరు. మీఁదుమిక్కిలి సంతసింతు' రనెను.

మంత్రులు వల్లెయని చని తేని యాజ్ఞఁ గావించిరి. సామంత రాజులును నాగరజానపదులును వచ్చి పురమెల్ల నిండిరి. దశరథుఁడు నిండు కొలువు దీఱి సభాస్తారులను గాంచి, 'ఆర్యులారా, ఇందాఁక నా శక్తికొలఁది ప్రజలను సేవించితిని; ముదిమి దార్కొనెను; తనువు విశ్రాంతిని గోరుచున్నది. అంతరంగభూతులైన వసిష్ఠాదులకు సంగతి తెలిపితిని. రామునియందు రాజ్యభారము మోపి విశ్రాంతిని గైకొందును. నా యీ సంకల్పమును మీ రభినందింతు రని నమ్ముదు. ఒండుచో మీ మతము దాఁపవలదు. ప్రజాసమ్మతము గాని కార్యమును రాజు చేయరాదుగదా' యని వచించెను.

పౌరజనామోదము

సభాసదులు తేని భావంబును గ్రహించి తగవుతగము లాలోచించి, 'రాజేంద్రా, ప్రజాసేవను జిరకాలము గావించి మీరు డస్సిరనుట సత్యము. ముదిమియుఁ మిమ్ముఁ బైకొనుట నిజము. ఇప్పుడు మీ శరీరము విశ్రాంతిని గోరుట వింతగాదు. ఇఁకఁ బరిపాలనక్లేశమును మీ కిచ్చుట పాడిగాదు. రాముఁడన్ననో మీ యంతటి వాఁడు; రాజ్యభారము వహింప నతఁడెంతయుఁ దగును. మీ మతమునకు భిన్నము గలుగ' దనిరి. దశరథుఁడామాటలు విని వారి భావమును గ్రహింపని వాఁడు వోలె నటించి, 'ఆర్యులారా, ఆహార వ్యవహారములపట్ల మోమోటమి కూడదందురు. ముఖప్రీతికిఁగా మీరిట్లు వచించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఏలయందురా? ఎన్నడును మీ యనురాగము నా యెడఁ గొదువగాదు. అట్టిమీరు నా నోట మాట వచ్చి రాకమున్నె యామోదించుట వింతగదా' యనెను. నాఁవుడు, 'రాజోత్తమా, అడిగినప్పుడు మిన్నకుండరాదు. మీ రాజ్యసేవను మేము మఱువఁజాలము. మిమ్ము మనసార వదలినవారము గాము; శారీరకధర్మము లెల్లప్పుడు నేకరీతిగా నుండవు. మీ రిప్పుడు విశ్రాంతిని గోరుట వింతగాదు. అదియునుగాక మీ యంతవానిని మాకు రాజుగా నిచ్చుచున్నారు. ధర్మసంస్థాపనార్థము నీ తపఃఫలముగా నెవఁ డవతరించెనో, ముల్లోకంబు లెవ్వాని బహుముఖంబులఁ గీర్తించి యానందింపనున్నవో, జను లెవ్వానిని దమ ధ్యానమూర్తినిగా గ్రహించి ప్రభాత ప్రదోషంబులందు శ్రద్ధాభక్తులతో నారాధించి సంసారసాగరంబును దరింపనున్నారో యట్టి సర్వమంగళాకారుఁడు దయాసముద్రుఁడు సమస్తకళ్యాణగుణ ధురీణుఁడు త్రిభువనారాధ్యుఁడు శ్రీరాముఁడు మాకు రాజగుట

మా పూర్వసుకృతపరిపాకవిశేషముగాక యెుండగునా ? ఇంతటి మహా భాగ్యమును మీరు మాకుఁ గనికరింపఁ దలంచిననాఁడు మేము వలదనఁ గలమా ? మీ యీ వరమునకుఁ గోసలరాజ్యశ్రీ కయిచాచి యున్నది గదా’ యని యేకగ్రీవమునఁ బల్కిరి.

దశరథుఁడు వారి సౌహార్దయంబును బ్రశంసించి వసిష్ఠ వామదేవాదులవంక మరలి, ‘చైత్రమాసము వచ్చెను. ఇది మహా శ్రీమంతము; ఈ నెలలో బ్రోదులుసైతము చిగుర్చును. ఇది చనక మున్నె రాముని యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమునకు నార్యు లుపక్రమించుట శోభావహమగు’ నని చెప్పెను. ఆ మాటలతోడ సభాస్థలియందెల్ల జయజయధ్వనులు మాఱుమ్రోగెను. నాటికిఁ గొలువు ముగిసెను.

యౌవరాజ్యాభిషేక యత్నము

అంత వసిష్ఠాదులుగూడి మంత్రులను బిలిచి, ‘ఱేని సంకల్పమును వింటిరిగదా. జాగువలదు; వలసినసామగ్రిని సంతరింపుఁడు. మణి సువర్ణంబులు నోషధులును లాజాధవళపుష్పమాలికలును మధుఘృతంబు లును నూత్నవస్త్రంబులును సర్వాయుధంబులును చతురంగబలంబును రథంబును శుభలక్షణలక్షితమైన గజేంద్రంబును జోడు చామరంబు లును ధ్వజశ్వేతచ్ఛత్రంబులును గనకకుంభశతంబులును గాంచనశృంగ వృషభంబును సమగ్రమగు వ్యాఘ్రచర్మంబును బ్రాతఃకాలమునకు ఱేని యగ్నిహోత్ర గృహంబున సిద్ధముగా నుండవలయును. అంతఃపుర ద్వారంబులను నగరద్వారంబులను గంధ పుష్పమాలికలతో నలంక రించి వాసనద్రవ్య ధూపధూపితంబులు గావింపనగును. దధిక్షీరసిక్తం బైన యన్నంబును లాజలతోడ బ్రాహ్మణులకు నూర్లకొలది ప్రాతః కాలంబున నిప్పింపనగును. సూర్యోదయముతోడ స్వస్తివాచకము జరుగునుగావున బ్రాహ్మణులకు ముందుగా సంగతి యందింపుము. నగర మెల్ల ధ్వజతోరణసమలంకృత మొనర్చి రాజమార్గములందుఁ బన్నీరు కలయంపి జల్లింపనగును. నటీనటగాయకులు సాలంకృతులై రాజ గృహముఁ రెండవతొలికట్టునందుఁ గొలువుతీఱియుండవలయును. దేవాలయములందును చతుష్పథములందును దేవతలకు నైవేద్యంబు లును బ్రాహ్మణులకు భక్ష్యభోజ్యదక్షిణలును యథావిధి నర్పింప వలయును; యోధులు కవచధారులై కటారులు బిగించి ముంగిటఁ దీఱవలయు’నని యాజ్ఞాపించిరి. మంత్రు లాప్రకార మొనర్చిరి.

మఱునాఁడు దశరథుఁడు సమస్తరాజులతోడను మ్లేచ్ఛప్రభువుల తోడను పేరోలగము దీఱి రామునికై సుమంత్రుని బంపెను. ఆ రాకుమారుఁడు తండ్రియాజ్ఞ విని వెనువెంటఁ బయనమై రథమెక్కి సభాస్థానమునకు వచ్చి సారథిచేయూతఁగొని తేరుడిగ్గి మేడమీఁదికిఁ బోయి జనకుని పాదంబులకు మ్రొక్కెను. దశరథుఁడు పుత్త్రుని గవుంగిటఁ గూర్చి తనచెంతనే దివ్యరత్నాసనంబునఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. బాలభాస్కరుని వలన మేరువువోలె రత్నపీఠియుఁ, జంద్రునివలన శరద్గగనంబువోలె సభాతలమును రామునివలన శోభిల్లెను. ఆ జగన్మోహనమూర్తిని జూచుచు సభాస్తారులెల్లరు నిర్నిమేషులైరి.

దశరథుఁడు రామునకు ముఖ్య రాజనీతు లుపదేశించుట

అద్దంబునఁ దన బింబమునట్లు దశరథుఁడు సుతునిఁగాంచి లేనగవు మోము నలరింప, 'వత్సా, ప్రజలు నీ సుగుణవశవర్తులై నీకు యౌవరాజ్యాభిషేకమును గోరుచున్నారు. తనయు డంతటివాఁ డగుటకన్నఁ దండ్రికిఁ బ్రియతరముండునా? పరమ పునీతురాలు నీ తల్లి నోచిన నోములు ఫలించెను. పుష్యనక్షత్రమునాఁడు నీకుఁ బట్టముఁగట్ట నిశ్చయించిరి. నాయనా, నిసర్గమధురమూర్తికి నీకు నుపదేశింపనేల? అయినను సుహృద్భావం బూఱకుండనీయదు గావున వచింతును. సర్వానర్థంబులకుఁ గామము బీజము; ఎల్లరకు వినయము పరమమిత్రము. జితేంద్రియునకు దుర్లభము గలుగదు. ఈ మూఁడు మఱువవలదు. మఱియు రాజు నిజమంత్రులతోడ బ్రత్యక్షముగా వ్యవహరింపవలయును; భృత్యులను బరోక్షమున శాసింపవలయును; ప్రకృతిరంజనమునకన్న వేఱు తలంపు [illegible]దేనికి నుండరాదు. ఇంతకంటెఁ జెప్పఁదగినవి లే' వనెను. ఆ హితోపదేశంబును రాముఁడు తలతో గ్రహించి తండ్రికి నమస్కరించి వానియాజ్ఞంబడసి తన మందిరమునకుఁ బోయెను. పౌరులును సర్వాభీష్టసిద్ధియట్లు సంతసించిరి. ఆ శుభవార్తను రాముని మిత్రులు కొందఱు హుటాహుటిఁ గొనిపోయి కౌసల్యాదేవికిఁ దెలిపిరి. ఆమెయు మహానందభరితయై యా వార్తాహారులను వివిధ పారితోషికంబుల మన్నించెను.

దశరథుఁడు సభ చాలించి పోయి యేకాంతమున మంత్రులను బిలిచి, 'రేపుగదా పుష్యనక్షత్రము. కార్యము నిలువరాదు' అని హెచ్చరించి పంపి, సుమంత్రుని రావించి రాముని మఱలఁ దోడ్కొని రమ్మనెను. అతఁడు చని తండ్రిపిలుపు తనయునకుఁ దెలిపెను. రాముఁ

ఇది విని యేమోయని దోడ్తోడ బయలుదేఱి పోయి తన రాకను జనకునకు నెఱింగించి తదనుజ్ఞాతుఁడై లోనికేఁజని యందుఁ గూర్చుండియున్న తండ్రికి నమస్కరించెను. దశరథుఁడు సుతుని నిజాంకమునఁ గూర్చి, 'నాయనా, దీర్ఘకాలము మంటిని; ఇష్టభోగంబులను యథామతిఁ జూఱలాడితిని; యాగాధ్యయన దానంబులవలన దేవర్షి బ్రాహ్మణ ఋణంబులఁ దీర్చితిని; సుఖానుభవమువలన శరీరఋణముఁ బాపికొంటిని; నిన్నుఁ బడసి పితౄణముఁ గడగంటిని. ఇఁకఁ గోరదగినదియుఁ బడయనైనదియు నాకు మఱొండు గలుగదు. అయినను రాజ్యవిషయిక చింత మాత్రము నన్నుఁ బాయదు. ముదిమిం జేసి రాజ్యభారము మోయనోపననుట స్పష్టము. అట్టి సందర్భమున రాజ్యమును యోగ్యునిచేతఁ బెట్టుట నాకు ధర్మము; జాగు సేయవలదని సూచనలు హెచ్చరింపు చున్నవి. ఎట్లందువా? దుస్స్వప్నంబులకు విరమర లేదు; ఉల్కాపాతములు బహుళముగా సంభవిల్లుచున్నవి. ఈ దుర్నిమిత్తంబులు ప్రాయికంబుగా రాజమరణంబునుగాని తత్సమానమైన ఘోరవిపత్తును గాని సూచించును. ఇందులకుఁ దోడుగా నా జన్మనక్షత్రము ప్రకృతము సూర్యాంగారక రాహుగ్రహంబులచేత నవష్టంభితమై యున్నదని దైవజ్ఞులవలన వింటిని. ఇట్టి గ్రహస్థితి మేలుగాదు. అన్నియుఁ బర్యాలోచించి నీకుఁ బట్టముఁగట్టుట యుక్తమని నిశ్చయించి యాకార్యముఁ దొరకొంటిని. వత్సా! నియతాత్ముఁడవై భార్యతోడ నేఁడుపవసించి దర్భప్రస్తర శయనముఁగావింపుము. శుభకార్యంబులకుఁ బెక్కు విఘ్నములు గలుగుచుండును. నీ సుహృదులు జాగరూకులై నిన్ను సర్వవిధంబులఁ గాపాడుదురుగాక. భరతుఁడు రాకమున్న యీ పని జరుగుట యుక్తము. అతఁడు సదాచారసంపత్తియు ధర్మనిరతియు భ్రాతృవత్సలతయుఁ గలిగి యుండుట నిజము. అయినను జాంచల్యపిశాచము మానవజాతిని వెన్నంటి యుండును. దానినోటఁ బడకుండుటకు నందరుఁజాల' రని వాత్సల్యభయవిహ్వలమైన స్వరమున వచించి రాముని బంపెను. ఆ రాజకుమారుఁడు తండ్రికి మ్రొక్కి సంగతియెల్లఁ దల్లికి విన్నవించువాఁడై యామె యంతఃపురమునకుఁ బోయెను.

కౌశల్యాదేవి పుత్త్రుని క్షేమార్థము భగవంతుని బ్రార్థించుట

అత్తఱి కౌసల్యాదేవి పట్టుచీరఁగట్టి దేవతాగృహముఁ జేరి పుత్త్రార్థము రాజ్యలక్ష్మినిగోరి కులదేవతయైన శ్రీమన్నారాయణమూర్తి నిట్లు స్తుతించుచుండెను.

"ఉ॥ ఎవ్వనిచేజనించు జగ మెవ్వనిలోపలనుండు లీనమై
యెవ్వనియందు డిందుఁ బర మేశ్వరుఁ డెవ్వఁడు మూలకారణం
బెవ్వఁ డనాదిమధ్యలయుఁ డెవ్వఁడు సర్వముఁ దానయైనవాఁ
డెవ్వఁడు వానినాత్మభవు నీశ్వరు నే శరణంబు వేడెదన్.

"క॥ లోకంబులు లోకేశులు
లోకస్థులుఁ దెగినఁదుది నలోకంబగు పెం
జీఁకటికవ్వల నెవ్వం
డేకాకృతి వెలుఁగు నతని నే సేవింతున్."

శా॥ ఓదేవాధిప ! యోకృపాజలనిధీ ! యోసింధుకన్యాపతీ !
ఓదైత్యాంతక ! యోగజేంద్రవరదా ! యోభక్తచింతామణీ !
ఓదామోదర ! యోజగత్త్రయగురూ ! యోపుండరీకేక్షణా !
ఓ దీనావనదీక్ష ! నీపదాబ్జముల నెంతో నమ్మితిన్ మాధవా !

ఉ॥ కాటుకకొండఁ గజ్జలముగా వనరాశి తదీయపాత్రగాఁ
బాటిలధాత్రియన్ పలకపై సురశాఖిలంబుఁబట్టి యా
హాటకగర్భురాణి నలుహస్తములన్ రచియించినన్ జగ
న్నాటకసూత్రి ! నీగుణగణంబులపారము ముట్టనేర్చునే ?

ఉ॥ అందవుబుద్ధికిన్ నుడికి నంతకుముందటె యందవెంచఁగా
నెందును నీవయుందు వది యేమి విచిత్రమొ యిట్టులున్ననే
కొందఱో నిన్నుఁ గొంతఁ గనుగొందురు భావసమాధినిష్ఠ నీ
చందము మానిముఖ్యులకు నైత మతీతముగాదె శ్రీపతీ.

ఉ॥ నాయెదగుట్టు నీదుచరణంబుల మ్రోలనువైచి భక్తిమై
దోయిలియొగ్గి నిల్చితిని ద్రోయకుమవ్వలఁ దోయజాక్ష నీ
వే యిఁక నాకుదిక్కు మఱియెవ్వరుఁగల్గరు, ప్రార్థితార్థముల్
జేయుము సేయుమయ్య నినుఁజేరినవారికి సేగియుండునే ?

రాముఁడు నిజయౌవరాజ్యాభిషేకవార్త తల్లికిఁ జెప్పుట

ఆమె యిట్లు స్తుతించి కొండొకవడి ధ్యానగతాత్మయై యుండి లేచి సాష్టాంగ మొనర్చి నిలిచెను. అంతలోన రాముఁ డామెను డాసి తదీయపాదంబులకు నమస్కరించి, 'తల్లీ, నాతండ్రి నన్ను రాజ్యపరిపాలనంబునకు నియమించెను; పట్టాభిషేకము రేపని నిశ్చయించిరి; నేఁడు నేను సీతతోడ నుపవసించునట్లు కట్టడి యయ్యెను. వలయు మంగళంబులను మాకుఁ గావింపవేఁడుదు' ననెను.

కౌసల్యాదేవి హర్షాశ్రువులు నించి పుత్త్రునిఁ గవుఁగిటఁగూర్చి దీవించి, 'నాయనా! సద్గుణంబులచేతఁ దండ్రి నారాధించితివి; నాతపస్సు ఫలించెను. శ్రీమన్నారాయణమూర్తి యనుగ్రహంబునఁ గోసల రాజ్యశ్రీ నిన్ను వరింపనున్న' దనెను. అంతలోన సీతయు సుమిత్ర లక్ష్మణులు నటకు వచ్చిరి. రాముఁడు తమ్ముని జూచి, 'సౌమిత్రీ, నాయనగారి యాజ్ఞ వింటివా? నీవు నాకు బహిఃప్రాణంబవు గావున నీకొఱకు రాజ్యంబును నా జీవితంబును లెక్కసేయుదు. రాజ్యలక్ష్మి నాతోడ నిన్నుఁగూడ నాశ్రయించి యుండును. రాజ్యభోగంబుల నెల్ల నిర్విశేషంబుగా ననుభవింపు' మని పలికి తల్లికిని సుమిత్రకును మ్రొక్కి సీతను వెంటఁగొని, ప్రమోదవికసితవదనారవిందలైన నారీరత్నముల తోను మహాసంతోషవివశమైన సేవకబృందముతోను గిక్కిరిసి ప్రఫుల్లనళినము మత్తద్విజగణము నైన సరోవరంబును బోలియున్న నిజమందిరంబును బ్రవేశించెను.

రాముఁడు పత్నితోడ నుపవాసవిధి సల్పుట

దశరథుఁడట్లు రామునిఁబంపియు నంతతోఁ దనియక వసిష్ఠుని రావించి, 'గురూత్తమా! ఉపవాస వ్రతమును రాముఁడు మఱచు నేమో యని శంకయయ్యెడు. మీరు చని వానికి వ్రతక్రమ ముప దేశించి వచ్చుట మేల'ని వచించెను. వసిష్ఠుఁడు వల్లెయని బ్రాహ్మణ యోగ్యమైన రథమెక్కి రాముని మందిరమునకుఁబోయి కక్ష్యాత్రయము దాటి తనరాక యెఱిఁగించెను. రాముఁడెదురువచ్చి చేయూతయిచ్చి మునీంద్రుని రథమునుండి దింపెను. వసిష్ఠుఁడు వాని నాశీర్వదించి, 'వత్సా, నీ తండ్రి నీయెడఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెను; యువరాజ్యముఁ బడయనున్నావు; తెల్లవాఱి యభిషేకమంగళము జరుగనున్నది. భార్యాసహితముగా నుపవసింపు'మని చెప్పి జాయాపతులను సమంత్ర కంబుగా నుపవాసవిధి నుంచి వారి పూజలందు మరలివచ్చి యాసంగతి ఱేనికి వినిచి వాని యుత్తలపాటుఁ దీర్చెను.

రాముఁడట్లు సపత్నీకముగా నియతవ్రతుఁడై శ్రీమన్నారాయణ భగవాను నుపాసించి, హవిఃపాత్రమును యథావిధిఁ దలఁదాల్చి యుపాసితదైవంబునుగూర్చి యగ్నిహోత్రంబున నాజ్యహోమ మొనర్చి తచ్ఛేషంబును భుజించి, విష్ణ్వాలయమందు దర్భాసనంబున నధివసించి, మౌనవ్రతముఁ బూని నారాయణధ్యానైకపరుఁడై తేయివుచ్చి,

జాముప్రొద్దుండగా లేచి ప్రాతస్సంధ్యఁ దీర్చి గాయత్రి జపించి, విష్ణు దేవునకు స్తుతిపూర్వక దండప్రణామంబు గావించి, సిరాడి పీతాంబరము ధరించెను. బ్రాహ్మణులువచ్చి పుణ్యాహవాచన మొనర్చిరి. ఆఘోష తూర్యనినాదములోలెఁ బుర మెల్ల వ్యాపించెను.

అయోధ్యానగరమును శృంగారించుట

నగరవాసులు తమతమ భక్తిసంతోషంబులు నొండురులమించు తలంపులతో వేకువనే లేచి వారి ముంగిళ్ళు కైసేసిరి. గోపురములందుఁ జతుష్పథములందు రథ్యాప్రదేశములందు రాజమార్గములందు నట్టాలక విపణిశ్రేణులందుఁ బ్రాసాదమందిరములందు సభాస్థలములందు నున్నత శాఖశాఖాగ్రములందుఁ జిత్రవిచిత్రములైన ధ్వజపతాకలెత్తఁబడెను. మార్గాంతరంబులందు సుగంధిజలములును బుష్పములును జల్లిరి. అభిషేకమహోత్సవ కార్యములు సమాప్తములోనఁ జీకటి పడునో యని యందందు దీపవృక్షంబులను విచిత్రముగాఁ దీర్చిరి. నగరమెల్లఁ బ్రజాహర్ష తరంగముల రొదతోడనిండి యల్లోలకల్లోకమగు సాగరమును బోలెను. కందువులుఁగూడఁ దమ యాటపాటలలో నదేసంగతిగా నుండిరి. తేని త్యాగబుద్ధియు భావశుద్ధియు వేనోళ్ళఁ గీర్తింపఁ బడు చుండెను. జనులు చిరమనోరథసిద్ధులట్లు పరమోత్సుకులై స్వశక్తి సంపదల నావంతయుఁ బరిగణింపక మహోత్సవమును శతగుణాధిక మొనర్చుటకై నిండుమనంబుతో సర్వము వ్యయింపసాగిరి.

విషబీజారోపణము - కైకేయీమంథరలు

దశరథుఁడు కైకేయియందు మిక్కుటముగాఁ దగిలియుండెను. అట్లుండియు రామ యౌవరాజ్యాభిషేక విషయమై యామెతో సందాక నతఁడు ప్రస్తావింపడయ్యెను. అందువలన నామెకాసంగతియే తెలియదు. మఱియు తేఁడు ప్రతిరాత్రి యామెతోఁ బుచ్చుచుండు వాఁడు. నాఁటిరేయి వేళలో యందు రాడయ్యెను. కైకేయి పతికై చాలసేపు కాచియుండి నిద్రాలసయై కనుగూర్కెను. తెల్లవాఱి యామె కూర్మిదాసి మంథర యనునది ముందుగా లేచి యదృచ్ఛగా మేడయెక్కెను. నగరమెల్ల ధ్వజపతాకలతో నిండియుండెను; వివిధ వాద్యంబులు చెవులు గిడ్డపడ మ్రోయుచుండెను. ఎల్లెడల జనులు గిటగిటమని యుండిరి; తెల్లని పూమాల తోరణంబుల సువాసనలు గుప్పించెను; గజబృంహితములును హయఘోషలును దుస్సహ

మయ్యెను; పచ్చతోరణములఁ గట్టని యిల్లే కానరాదయ్యెను. మంథర యావింతఁగాంచి పరమాశ్చర్యమొంది, 'ఏమి! ఇది యింద్రజాలమా? కాకున్నఁ దెల్లవాఱులోపల నింతమార్పుగలుగునా? ఏమియుఁ దోఁపదు' అని దిగాఱుపడి చూడసాగెను. అంతలో నచ్చటికిఁ బనికత్తె యొకటి వచ్చెను. మంథర దానినిగాంచి, 'ఈవింతయేమి?' అనెను. 'అమ్మా! రామునకు యౌవరాజ్యాభిషేకమఁట; అందులకు సంబంధించిన మహోత్సవలక్షణము లివియెల్ల' నని యాబోటి పలికెను. ఆ మాటతోడ మంథర కోపమూర్ఛితయై రోఁజుచు మేడనుండి హుటాహుటి దిగి పడుచు లేచుచుఁ గైకేయీ శయ్యాగృహమునకుఁ బోయి గాఢనిద్రా పరవశయైయున్న యామెను డాసి, 'మూఢా! ఇంకను గన్నులు విప్పవా? విపత్తు మ్రింగుచుండుట గానక మ్రోడువలె నిద్రింతువా? సిగ్గులేదా? లేలెమ్ము; దుఃఖకూపంబున నిన్నుద్రోసిరి. అనిష్ఠా! మహాసౌభాగ్యవతినని మురియుదువు. నీ సౌభాగ్యమెల్ల వలసవోయెను. నీ గతి యిప్పుడైనను గ్రహింపు' మని రోషదీనస్వరంబునఁ బలికెను.

కైకేయి కన్నులు విచ్చి, 'మంథరా! సంగతియేమి? తహతహ పడుదువేల? నీ మోము విన్నవోయి యున్నది; కారణమేమి?' అని నిబ్బరముగా నడిగెను. మంథర కన్నీరు నించుచు, 'ఏమిచెప్పుదు; నోటమాటరాదు. అప్రతిహతమైన వినాశయత్నము నీకుఁ గావించిరి. నా దేహమే నాకుఁ దెలియకున్నది; ప్రాణము లెగసి పోవుచున్నవి; ఎడరు నిలువెల్ల నేర్చుచున్నది! అయ్యో! కడలేని విపత్సాగరంబునఁ గ్రుంగితివి; ఏమిసేయుదు! ఏమిసేయుదు! నీ హితము నన్నుఁబాయని కారణంబున జీవముతో నిట రాఁగల్గితిని. కైకా! నీ దుఃఖము నా దుఃఖముగా నీ మేలు నా మేలుగా భావింతును గాన నీ యీ దుర్గతికిఁ జింతింతును. కటా! ఎంత యాపద! హా! దైవమా! మమ్ము మఱచితివా? కేకయరాజా! ఏమని నిను విన్నవింతు? కైకా! కైకా! ఎంత బేలవు! ఛీ! ఇఁక నా బ్రతుకేల?' యని విలపించెను. కైకేయి యయ్యాగడముఁజూచి యేమియుఁదోఁపక, 'మంథరా! సంగతి చెప్పవేల? ఏమి విపత్తు వచ్చె'నని మఱిమఱి యడిగెను. మంథర సంగతి చెప్పకయే, 'నిర్భాగ్యురాలా! రాచవంశమునఁ బుట్టితివేగాని రాచనడతల కలుకుఁదనముఁ దెలియవు. ఎంత గోలవు! ఇఁకనైన నీ బేలతనమును మానుదువా? కల్లకపటంబులు నేరవు; కావుననే నీకీ గతి పట్టెను. మురిపెంబులకు బూరటిల్లుదువు; తియ్యని పల్కులకుఁ గొండ యెక్కుదువు.

జడమతీ! నా భర్త ధర్మదేవతయని చాటితివి. ధర్మదేవతయో కర్మదేవతయో యిప్పుడైనను గ్రహింతువా?' యనెను.

కైక:- చెలీ! నిష్కారణంబుగా నిందింతువేగాని సంగతి తెలుపవేల?

మం:- అకటా! దశరథా! ముద్దుఁజిల్కను గండుపిల్లి నోటికి నందించితివా? త్రాచును ముద్దుసేసి నట్లయ్యెఁ గదా నీ చెలిమి?

కైక:- అయ్యో! మంధరా! ఏమి యిది? పిచ్చిపట్టెనా? నా పతిని దూఱుదువేల? సంగతియేమి?

మం:- కైకా! నా భర్త కూర్మి నా యందు మూర్తీభవించి యున్న దంటివి. వాని టక్కుఁడెక్కులకుఁ జిక్కి సొక్కుదువు. ఆ కూర్మి నెల్ల నేఁడతఁడు నీ పయిఁ గ్రుమ్మరించినాఁడు. ఊడిగపుఁగత్తెవైతివి. ఇంతకన్న నేమి చెప్పుదు?

కైక:- మంధరా! గర్భోక్తులు మాని సంగతి తెలుపుము.

మం:- అయ్యో! ఈ పాడువార్త యేమని తెలుపుదు? దుఃఖము పొరలి వచ్చుచున్నది; మాటరాదు—రామునికి—పట్టముగట్టి నీ చేతికి—

రామునకుఁ బట్టముకట్టుదురను మాట చెవిసోకినంతనే కైకేయి లేచి కూర్చుండి, 'అహో, ఎంత ప్రియవార్త. ఈ శుభవార్తను వినిపించిన నీ కేమి యీయరాదు? మంధరా, ఇదిగో యీ ముత్యాల హారమును బసదనముగాఁ గైకొనుము. అహో, ఈ వార్త యమృతప్రాయమై నాకు సకలేంద్రియ సంతర్పణ మొనర్చుచున్నది. నా భాగ్యమే భాగ్యము. సఖి, నీవు నాకుఁ గూర్చిన సంతోష మింతనరాదు' అని పలికెను. ఆ మాటలకు మంధర మండిపడి, 'బాలిశా! ఏడుపునకు బదులుగా సంతోషమా? శోక సాగరంబునఁ గూలుట యెఱుంగవా? దుర్మతీ! నీ యజ్ఞానంబునకు నెంతయు వగతు. కన్నకొడుకును గూర్చినచింత యీషన్మాత్రముఁగూడ నీకుఁ గలుగదా? ఇంత నిర్భాగ్యురాలుండునా? సవతి సుతుని సంపదకుఁ బ్రుత్తు వెట్టి వగుట నేఁడు గంటిని. కావుననే దశరథుఁడు నీకు వాతఁబెట్టెను. అమ్మా! రామాభిషేకమునకు నుబుసుపోకలు వోవుదువు; భరతునిగతి యేమనుకొంటివి? పరాకుచెందకు; కడుపారఁ గన్నసుతుని గాచికొనుము. అయ్యో! భరతా! నిన్నుఁ దలంచినంతనే నా గుండియలు వ్రీలుచున్నవి. నాయనా! ఇఁక నీ గతియేమి? దోసెఁడు గుడ్డయు

బట్టెడు కూటమును గలవై పొట్టఁ జేతఁబట్టుకొని పస్తుపడి పరులపంచలు ప్రాకి యెట్టకేలకుఁ జీవికిఁ దెచ్చు కల్మినిఁ గట్టడి దైవము నీ నొసట వ్రాసెనా?' యని యెలుగెత్తి వాపోవసాగెను.

కైక:- మంధరా! రామాభిషేకంబునకు భరతుఁడు గూడ సంతసించును సుమా. రామభరతులిద్దఱు నాకు నొక్కటేగదా. అయ్యో! ఈ కలవరమేల? రాముని దెలియదా? తమ్ములనుఁ దనకు సాటిగాఁ జూచును; స్వార్థమెట్టిదో యెఱుఁగడు; నమ్మినవారికిఁ బ్రాణ మిచ్చును; మిన్ను మీఁదఁ బడినను మిథ్యావచనము పలుకఁడు; ఆడినమాట తప్పఁడు; తల్లిదండ్రులయెడ వాని శ్రద్ధాభక్తు లింతనరాదు. నిసర్గమాధురీగుణ మట్లు మూర్తీభవించెనో యని వానిని దలంతును. ధర్మజ్ఞుఁడును శిక్షితుఁడును బరిశుద్ధుఁడునైన రాముఁడు యువరాజగుట రాష్ట్ర సుకృతముగాని వేఱుగాదు.

మం:- ఔనౌను; చతుస్సముద్రముద్రితధరామండలేశ్వరియైన కౌసల్యాదేవికి దాసివైనోచి పనులుచేయు నీ సుకృతము మాత్రము సామాన్యమా? నీ జోలి నా కేల? కౌసల్యకు మమ్మేలఁ గుదువ పెట్టెదవు? నీ కన్నకొడుకును రామునకు సమర్పింపుము. కోడలిని ముసుఁగువైచి మూలఁ గూర్చుండఁ బెట్టుము. నీ కన్నులకల్మి తీఱును. వెఱ్ఱిదానా! లక్ష్మణుఁడు రామునిమాట జవదాటఁడు. భరతుఁడు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులకన్నఁ బెద్దవాఁడు; రాజ్యాధికారము భరతునకు సన్నిహితము; రాముని యనంతరము రాజ్యము భరతవశముగాక మానదు. రాజులన్నినో యశాత్రవ రాజ్యమును గోరుదురు. రాముఁడు రాజనీతివేత్తగాని యేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు; వాని సమయజ్ఞతయుఁ బ్రజావశీకరణశక్తియు నింతనరాదు. సంగతి యింతస్పష్టముగానున్నది; ముంజేతి కంకణమునకుఁగా నద్దమును గోరుదువు. నీ యజ్ఞానము బోధపడదు సుమా!

కైక:- మంధరా! నీ భావము బోధపడెను. రామాభిషేకము నీ కెంత మాత్రము సమ్మతముగాదు. ఆ బిడ్డవలన నీవు వెఱపు శంకింతువు. ఆ కూన యెన్నడుగాని యెవరికి నెగ్గుసేయఁడు. నీ విట్లు తలఁపనేల? ఈ భ్రాంతి యుడుగుము. భరతునిసంగతి యేమందువా? రాజ్యము జ్యేష్ఠానుగతమగుట ధర్మము.

రాముఁడు నూఱేండ్లు రాజ్యమేలుఁగాక. అనంతరమే మన భరతుఁడు రాజుగాఁగలఁడు. తొందఱయేమి? రాముఁడు నన్నెంతో యెక్కువగా శుశ్రూషించును; నా యభిమతంబు లడుగకయే కురియుచుండును; వానియందలి నా వాత్సల్య మింతన రాదు. రామాభిషేకమును నేనుగూడఁ గోరుదు. ఈ కార్య భారమును నేనే స్వతంత్రించి వహింతుఁగదా.

మం:- అనర్థదర్శినీ! నీ మౌఢ్యము మానదు. ఆత్మహిత మెట్టిదో యెఱుఁగవు. నీ తలవ్రాత యిట్లున్నది కాఁబోలు. రాముని తర్వాతనే రాజ్యము భరతునకు వచ్చునని చంక లెగవేయుచున్నావు. నీ యట్టి బాలిశురాలు జనింపఁబోదు. రాజ్యము జ్యేష్ఠానుక్రమమని నీవే చెప్పితివి. రామునకుఁ గొడుకు గలుగఁడా? అతఁడు రాజు గాఁడా? నీ సుతునకు రాజ్య మెట్లు దక్కును? పుత్త్రాభ్యుదయమును గోరునట్టి తల్లి యిట్లాడునా? అమ్మా! నీ కొడుకును గుట్టలకుం దోలుము. నీ కడుపు చల్లారును. ఇంత వెఱ్ఱివని తెలియక నీ వెంటవచ్చితిని; నీకుఁగాదు నా యజ్ఞానంబునకుఁగా వగతు. నీ కడగండ్లతో నాకుఁ బనిలేదు. చేతులారఁ బెంచిన భరతునకై విలపింతును. నాయనా! భరతా! ఎండకన్నెఱుంగవు; ఆగర్భ శ్రీమంతుఁడవు; ఇఁక నీగతియేమి? నీ యన్న రాజుగానున్నాఁడు. దాయాదిమచ్చరమునకు మేరలేదు. క్షత్త్రియుల సంగతి చెప్పవలయునా? నాయనా! బ్రదికియున్న శుభములు పడయ వచ్చు నందురు. ఇటు రావలదు. నీ మేనమామ పంచలఁ బ్రాఁకి పొట్టపోసికొనుము. ఇదే నీతల్లికోరిక. కటా! మాలిమివలన బ్రాఁకులుగూడఁ బ్రియమగు నందురు. నీ తల్లియం దట్టిది గోరంతయు గాన్పింపదు. నిజము గ్రహించితిని. పాషాణము నూఱి యా విధాత నీతల్లిహృదయము కల్పించెను. కైకా! రాముఁడు రాజనీతిజ్ఞుఁ డంటివి. ఇఁక నీ కొడుకునకు నీళ్ళు వదలుము. ఏలయందువా? భయమనునది యెల్లభూతముల నావరించియుండును. ఆత్మరక్షణార్థము ప్రాణికోటి పలుపోకలు పోవుచుండును. ఆత్మకన్న ధనము నెక్కుడు సేయుదురు. దానికి హానిగలుగనున్నచోఁ దద్రక్షణార్థము ధర్మాధర్మములనుగూడఁ బాటింపరు. ఇది లోకసహజమేగదా? రాముఁడు రాజయిన నాఁడు రాజ్యరక్షణార్థ మతఁ డెంత జాగరూకుఁడై యుండ

వలయునో నీవే యూహింపుము. రాజులు రానున్న యాపదలనుఁ గూడ ముందుగా వారింతురు. భరతుఁడు నిర్దోషియైనను వానియెడ రాముఁడు దోషము శంకింపవచ్చును. కారణ మేమందువా? రామునకు భరతుఁడు సన్నిహితుఁడగుటయే కారణము. అట్లు దోషమును శంకించునేని నీ కొడుకును బ్రతుక నిచ్చునా?—దేవీ! నా యూహలు నిరాధారములు కానగును; నా మాటలు వదురుకూఁతలు గావచ్చును. అట్లే యగుఁగాక. మఱియొక మాట. నీ భర్తకు నీవు ప్రాణాధికవుగదా. దయితుని మచ్చికఁజేసి నీ సవతిని గౌసల్య నెంతో యవమానించితివి. రాముఁడు రాజయిననాఁడు నీకుఁ బ్రతిక్రియ తప్పునా? ఇది యైనఁ దలపోయవా?

కైక:- మంథరా! నీవేమైనఁ జెప్పుముపుగాక; నా రాముని వలన మా కెట్టి యెగ్గుఁ గలుగదు.

చ॥ వినయము మాతృభక్తియు వివేకము శాంతియు సూనృతంబు నె
వ్వని వలనం బ్రకాశిలుఁ గువాదము లెవ్వఁడెఱుంగఁ డెన్నఁడుఁ
దనయపకారికైనను హితంబొనరించు నకొండ మెవ్వఁడా
తనయున కివ్విధంబునఁ బ్రతారణబుద్ధులు మాటగట్టుదే?

మం:- అమ్మా! నిజమాడిన నిష్ఠురము తప్పదు. రాజు రాముఁడు గానీ మఱియొకఁడు గానీ, కూలిదానికి నా కేల? ఎవఁడు రాజైనను నా కూలి నాకుఁ దప్పదు. ఏలుటకు నూళ్ళుండవు గాని యెత్తి కొని తినుటకు నూళ్ళుండవా? రాముఁ డెన్నఁడును నాకుఁ గీడు సేయలేదు. వాని మేలంత యోర్వనిదాననుగాను. నీ వెంట నీ తండ్రి నన్నుఁ బంపుచు, 'మంథరా, బిడ్డను నీ చేతిలో నుంచి తిని. ఎట్లు కాపాడుదువో' యనెను. ఆ మాటకుఁ గట్టువడి నాఁటనుండి నీతోడిదే లోకముగానుందు.

మ॥ సరసాలాపములాడువేళఁ జెలియై సౌఖ్యోపదేశంబులన్
బరగంబల్కెడువేళ నొజ్జయయి నీ భాగ్యంబు నీ మేలు నీ
నిరతైశ్వర్యశుభోన్నతుల్ తనవిగా నిత్యంబు భావించు మం
థర చేదయ్యెను నేఁడు నీకు నకటా! ధర్మంబులేదే యిలన్

కైక:- మంథరా! ఈ నిష్ఠురములు వలదు. ఎన్నఁడేని నీ మాటఁ గాదంటినా? రామదూషణము నాకు దుస్సహము. వానింగూర్చి చిన్నమాట లాడకుము.

మం:- ఇది రామదూషణముగాదు. నీకు రానున్న ముప్పును దెలిపితిని. ఎంత విప్పి చెప్పినను గ్రహింపవు. భరతుఁడు నీ కడుపునఁ బుట్టఁడా? వానిమేలు నీకు వలదా? అతని సంగతి యటుండ నిమ్ము. నీ గతిని గూర్చి విచారింపుము. అదియు వలదా? అట్లయిన మిన్నకుందు. అయిన నొక్కమాట. దశరథునకు నీవుఁ గూర్మిపత్నివి గదా.

కైక:- మంథరా, ఈ సంగతి యడుగవలయునా?

చ॥ మురిపపుఁజిల్కగామనుచు, ముద్దులు తాఁగురియించు, జీవితే
శ్వరినిగ నెంచి ప్రోచుఁ, గనుసన్నలఁ గోర్కులుతీర్చు, నా మతం
బరయక సేయదెద్దియుఁ దనంతటఁ, జెక్కు వచింపనేల ? మా
యురములు రెండు నేకమయియుండు నవస్థలనెల్ల, మంథరా.

మం:- ఈ మాట వినుట కెంతయు సంతసింతును. ఆడుదానికి నంతకన్న నభ్యుదయమున్నదా?

అమ్మా! రామపట్టాభిషేకము నీకుఁ దెలిసియున్నదని స్పష్ట పడెను. ఈ పాపిష్ఠురాలు వినరాదని దాచితివా? ఇంత కపట నాటక సూత్రధారిణివగుట నేఁటి వఱకు నేరనైతిని.

కైక:- మంథరా! ఆ సంగతి తెలిసి దాపలేదు. అట్లు చేసియున్న రౌరవాది నరక మనుభవింతును.

మం:- అమ్మా! మీ యంతరాత్మలు రెండు నొక్కటే యంటివి. ఇట్టిదా మీ యొద్దిక? నీకుఁ జెప్పక నీ యనుమతి పడయక యింత కార్యమునకు నీ వల్లభుఁడు పూనెనా? నీ తేనె వలపు ఇంత మాత్రమా? తరుణీ! దశరథుని హృదయము కౌసల్య యందు లీనమైయున్నది. వేఱు నిదర్శనమేల? నీ మాట యటుండనిమ్ము. భరతునియెడ వానికి నిక్కమైన పుత్త్రివాత్స ల్యము గలుగదు. ఉన్నచోఁ గొడుకు తనయింటలేనప్పు డింత పని సంకల్పించునా? సంకల్పించెను బో; పుత్త్రుని రప్పింపఁడా? తల్లీ! తేనికి నీ మీఁదను నీ కొడుకు మీఁదను గల ప్రేమ వట్టి బూటకము. ఇది నా కెన్నఁడో తెలిసియున్నది. కొండెలాఁడినిగా నన్నుఁ దలంతువో యని యిన్నాళ్ళు మ్రింగి మిన్నకుంటిని. నీ పతినిగూర్చి పల్లెత్తుమాటయైన నీతోఁ బలికితినా? నీ పతిని గూర్చిన నీ బట్టుపలుకులు సహ్యములుగాకున్నను జెవియొగ్గి విందును. ఏలయందువా? మీయిరువురకు నలమటలు గలుగునో

యని జడిసితిని. నీ పడిన ప్రమాదమును నేఁడు నీకుఁ దెలుపవలసి వచ్చెను. విధి యిట్లు నా నొసట వ్రాసినాఁడు. నీ కొడుకును దేశాంతరము పంపెను; నీతో మాటమాత్రము చెప్పఁడు; అకస్మాత్తుగా నిట్టిది సంకల్పించెను. కీలకమేమో యూహింతువా? భరతుఁ డింటనున్న నేమోయని నీ భర్త శంకించెను. నీ వల్లభుఁడు జిత్తులమారిగాని వేఱుగాదు. నీ యెడ వానివలపు లెల్ల వట్టి యభినయములనియు నిట్టి కుహనాధర్మదేవతకు నిత్యముఁ గుసుమార్చన లొసంగుదువనియు నీకైనను నిజము గ్రహింపుము. ముహూర్తకాలము సమీపించుచున్నది.

విషపరిణామము

మంథర యిట్లు విషగుటికను నానానుపానములలో మెదిపి ప్రయోగించెను. పుత్త్రవాత్సల్యానుపానము గిట్టదయ్యెను; ఆత్మసౌఖ్యానుపానము నెగటించెను; సపత్నీన్యక్కారానుపానంబింద కుండెను; కట్టకడకుఁ బతినిరాదరణరూపమైన యనుపానమొక కొంత యనుకూలించెను. ఆ విషము కైకేయీగర్భాంతరమునఁ జేరి క్రమక్రమముగా నామెకు నిలువెల్ల వ్యాపించెను. ఆ దేవి జేవురించిన ముఖంబుతో నిట్టూర్పులు వెడల్చుచుఁ గరకమలకీలితకపోలభాగయై వితర్కింపసాగెను. భావపరంపరలు తెరతెరలుగా నామె యెదుటఁ బొడకట్టి విచ్చి మాయముగాఁ జొచ్చెను. 'ఏమీ! నా పతి నన్ను నిరాదరించెనా? వివాహము మొదలు నేఁటిదనుక యట్టిలక్షణ మొక్కటియుఁ గాన్పింపదు. మూర్తిగొన్న నిజప్రేమానురాగముల సర్వస్వముగా నన్ను నా వల్లభుఁడు మన్నించును; నా యీప్సితంబుల నింగితంబులవలననే గ్రహించి యయోచితంబుగాఁ గురియించును; నా తోడిదే లోకముగా వర్తించును. అట్టి నా దయితుఁడు నన్ను నిరాదరించెనను మాట నమ్ముటెట్లు? నమ్మకున్న దీనికేమనవలయును? నన్నుఁ గాదని గోరంతపనికూడఁ జేయఁడు. అట్టి ప్రియుఁడు నేఁడిట్లు వర్తింపనేల? రామాభిషేకము నాకు నెంతో సంతోషకరముగదా. మాటమాత్రమన్నచోఁ గార్యభారమెల్ల నేనే వహింపనా! ఏదో గుట్టుగలదు.

'అయ్యో! నిష్కారణముగా నా హృదయేశ్వరుని శంకించి మహాపాతకము నొడిగట్టుచున్నాను. నాథా! రాజ్యచింతతోన దివారాత్రంబులు నీకుఁ గడచుచుండును. మైమఱచి యొక్కనాఁడును

నిద్రించి మెఱుంగవు; 'కూలినాలిచేసి కుడుచు పేదసుఖంబుఁ దక్క దిలను మకుటధారికెందు' అనుమాట నీ యెడ నక్షరాక్షరముల సార్థమగుట నేనుఁ గన్నారఁ జూచుచునే యున్నాను. ఇట్లు నిరంతర రాజ్యచింతల మునుఁగుటఁ జేసి యీ సంగతి నాకుఁ జెప్ప మఱచి యుందువు. ఇంత మాత్రానకే పరభావదోషము నీపయి నారోపింపఁ దగునా ?

ఉ॥ ఇంతల నింతగాఁ దలఁచి యీసువహించి దురంతర వ్యథా
క్రాంతమనస్కులై చివికి క్రాగుట కొంతలకెంచు నైజ, మీ
వింతగుణంబుగల్గు టలివేణుల దోసముగాదు, వారి యై
కాంతికభర్తృరాగరసకాంక్షలదోషము నిక్కమెంచఁగాన్.

'అకటా! ఎంత వెఱ్ఱి! భరతునిఁ బంపుట, నాకుఁ జెప్పకుండుట; కార్యము రేపగుట, యివియెల్ల తేనిభావమర్మమును దేటతెల్లము గావించుచుండగా మీనమేషము లెంచుచు స్పష్టార్థమునకు వ్యాఖ్యానముఁ గోరుచున్న నా యట్టి మూఢురాలుండునా? రాచపనులతొందఱ యొక సమాధానముగాఁ గుదుర్చుకొంటిని. మాటమాత్రము తెలుపుటకు వ్యవధిలేకున్నదా? నా పతి నా కన్నులుమూసి యీ పనికిఁ గడగుట నిక్కము. సఖీ! మంధరా? మోహప్రభావము నేఁడు విశదమయ్యెను.

ఆ॥ వె॥ కన్ను మోసగించుఁ గప్పును జిత్తంబు
హితములెల్లఁ జెవికి నేవగించు
మోహజాలికుండు మ్రోలనిల్చినయంత;
వానిమాయ నేఁడు గానవయ్యె.

'ఏమి నా యవివేకము! ముక్కునకు సూటిగాఁ జూతుఁగాని పూర్వోత్తరములు విమర్శింపనైతి. ముహూర్తము రేపుగదా? ఇది రాత్రి నిశ్చయించి యుందురు. ఇప్పుడో యింకఁ గొంత సేపటికో నా పతి యింటికివచ్చి నాకు సంగతిఁ దెలుపును. అంతమాత్రపుఁ దాల్మి లేక యూహా ప్రపంచంబునఁ బరిభ్రమించుచున్నాను. ఈ కార్యము నెన్నడో నిశ్చయించి రందురా? అట్లయిన నగరమందు వెల్లడి గాకుండునా? నా పనికత్తెలు విని నాకుఁ జెప్పకుందురా? ఎట్లు వితర్కించినను నా పతి నన్ను నిరాదరించెనను సిద్ధాంతంబునకు నవకాశము గాన్పింపదు.

'అట్లేయగుఁగాక. భరతునకు సంగతి తెలిపెనా? నిన్నుగాదని యది చేయుటెట్లు?—హా! సంగతి స్పష్టమైనది. ఊహాపిశాచమా! ఇఁక నీ మాయదారితనమును జాలింపుము. ఈ కైకేయిని మోసగింపఁ జాలవు. నా సుతుఁడు తప్పక వచ్చును; నా భర్త వానిని రప్పించును.

లగ్నమెప్పుడు? తెల్లవాఱినఁగదా? ఇంతలో నా కూన వచ్చుటెట్లు? నాల్గు రోజులు ప్రయాణము సాగినఁ గాని యటకుఁ బోఁజాలరు. ఇప్పటి దనుక నెవరినిఁ బంపరైరి. ఇఁకఁ బోవుట, వాఁడు వచ్చుట కల్ల. ఏదో మర్మముగలదు. మంథర యూహలు కేవల నిరాధారములు గావు; పాపము! దాని నన్యథా భావించితిని! ఆ! ఇప్పటికి బోధపడినది. నా పతి పరమసాధువు. అమాయకుఁడు. ఈ మహా వ్యూహమును నా సవతి పన్నెను. తన కొడుకునకు రాజ్యమును గట్టు నెపంబున నన్నాం బోటి వోలఁదలచి యీ యెత్తువైచెను. నా పతి దాని జాలములోఁ జిక్కెను. నా తండ్రి కేకయరాజగుట, నేను పుట్టినది శుద్ధ క్షత్రవంశ మగుట, పెరిగినది రాజస్థానమగుట మఱచెనా? ఇంత మాత్రాన కే బేలనగుదునా? కౌసల్యా! నీవు విషబీజమును నాటితివేగాని యది మొలచుట కల్ల. అది యంకురించెనేని నాదియు నొకబ్రదుకా? ఇదిగో నా నేర్పు చూడుము.' అని యామె పెద్దయుండడవు వితర్కించి కృత నిశ్చయయై, 'మంథరా! నీ మాట నిజము. ఇదంతయు నా సవతి జాలము, ప్రతిక్రియ యూహింపు' మనెను.

కైకేయి యట్లు పలికినంతనే మంథర లోలోన సంతసించి 'అమ్మా! ఊడిగపుఁగత్తె యెక్కడ? యీ సంవిధాన మెక్కడ? పని పాటలు చేయుటలో చీరనార లందిచ్చుటలో నేపథ్యములు రచించుటలో నాబోంట్లకగుఁ గాని యిట్టి పనులకుఁ జాలుదుమా? రాచకులమునఁ బుట్టలేదు; పెద్ద చదువులా చదువలేదు; లోకపరిజ్ఞానమునకు మాకుఁ గడుదూరము; తలంపులు ముడివెట్టుట విచ్చుట యెన్నఁడు నేరను. ఇట్టిదా నీకుపదేశించుట! ఇంత యుల్లసమా! నేనుండుట నీకు వెక్కస మైనచో దారిఁబట్టుదు. నీ యుపదేశికుఁడు దశరథుఁ డుండఁడా? ఆ నీ ప్రియుని నీ మనోహరుని నీ సర్వస్వము నడుగరాదా? ఆ తంత్రజ్ఞుఁడు నీ చేతిలోనుండగాఁ బరుల నడుగనేల? దశరథ ప్రేయసీ! ఎగతాళి యిఁకఁజాలు. ఏలువారికి రాజ్యాలు గలుగవుగాని బిచ్చగాండ్రకు దేశాలు పెక్కుగలవు. నలువ నాఁడు మా నొసట వ్రాసిన వ్రాత నేఁడు దప్పదు. కూటికెంత పేదలమైనను గులమునకుఁ బేదలము గాము. పుంటిపై ముల్లు గ్రుచ్చవలదు' అని నిష్ఠురములాడెను.

కైక:- మంథరా! పరిహాసముగాదు; నిజము పలుకుచున్నాను; మది కుదుటఁబడదు; శూన్యహృదయనై పరితపించుచున్నాను; వెఱవు వచించి రక్షింపుము.

చ॥ ఉరుతరదావకీలలకు నోర్చిన నోర్వఁగవచ్చుఁగాక, దు
స్తరమగు కాలకూటమును ద్రావినఁ ద్రావఁగవచ్చుఁగాక, యీ
శ్వరనయవాగ్నిమంటలకు సైచిన సైపఁగవచ్చుఁగాక, నా
వరుఁడు సపత్నిలోలుఁడను వార్త సహింపఁగ శక్యమే? చెలీ!

'ఆ॥ వె॥ సొమ్ము లీయవచ్చు సొమ్మంత యీవచ్చు,
నియ్యరానిప్రాణ మీయవచ్చు,
తనదువిభుని వేఱుతరుణిచేతికి నిచ్చి,
తాళవశమె యెట్టిదానికైన?'

చ॥ మఱఁడను నైంద్రజాలికుఁడు మానసమందునఁజేరి మోహపుం
జెర దిగవైచి యద్భుతగతిన్ రచియించిన విభ్రమంబులన్
సిరమునినమ్మి వెఱ్ఱినయితిన్ సవతుల్ నగుటయ్యె నా మనో
హరుఁడు సపత్నిహస్తగతుఁడయ్యెను నేఁబ్రతుకంగ నేలొకో.

మం:- దేవీ! ఇంత దారుణమేల? భాగ్యవతులలో భాగ్యవతివని మే
మెల్లరము నిన్ను భావించి కొలుచుచుండఁగా నీవిట్లు దుఃఖం
చుట బేలతనముగదా. ఎట్లు భాగ్యవతి నందువా?

చ. కుడిచి మిగిల్చినట్టి చలికూడును గట్టిన ప్రాఁతకోకలున్
చిడిముడిఁబూనతుల్ వెగటుఁజీదఱులున్ బరతంత్రజీవమున్
విడువనియూడిగంబుఁ బదివేలుగ నీకొనఁగూడనుండు నే
పడఁతిరొ! నీకుసాటియగు భాగ్యవతీమణు లుంగురేభువిన్?

కైక:- మంధరా! అగ్గిమీఁద నాజ్యము వోయనలదు. ఈ దీనురాలిని
గరుణింపుము.

మ॥ పరదైవంబుగఁ గొల్చు నాదయితుఁ డాభామామనోవర్తియై
పరదైవంబుగ నయ్యెనాకు నకటా! ప్రాణంబుసంరంభియై
యురలంజొచ్చెను, నీదుకైక యిలపైనుండంగఁ గాంక్షింతువే,
బరమోపాయముచెప్పి కాచికొనుమా ప్రాగల్భ్య మేపారగన్.

మం:- కైకా! ఎంత సంగనాచివి! కావున నేగదా విభునిమాటదప్ప మా
మాట పాటింపవు.

కైక:- మంధరా! మంధరా! నీ పలుకు గాదనియందునా? నీ యాన
నీవు చెప్పునట్లు నడతును. తరణోపాయము ననుగ్రహించి యీ
వ్యథాశల్యంబును బెకలించి వేయుము. స్త్రీరక్షణపుణ్యము
నీకగును. కాదందువా? నన్ను మఱచిపొమ్ము.

మం:- సాహసమేల? నీవు నేరనియుపాయమును నేనుమాత్రము నేర్తునా? నా జ్ఞాపకశక్తిని బరీక్షింప నిట్లాడుదువా?

కైక:- మంధరా! నీభావము తేటపడదు. గుట్టువిచ్చి చెప్పి రక్షింపుము.

మం:- అమ్మా! ఈ సంగతి యటుండనిమ్ము. నీ దయితుని పరాక్రమమునుగూర్చి వేయిసార్లు చెప్పితివి. మందమతిని గావున మరచితిని. దేవాసురయుద్ధమునాఁడు నీపతి చూపిన విక్రమవిశేషంబుల మఱల వినఁ గుతూహలమగుచున్నది. అది సుంత వివరింతువా?

కైక:- మంధరా! ఆ పురాణమిప్పుడేల? అవి తలచినంతనే నిలువెల్ల నుడుకుచున్నది. ఈ గండము తొలఁగుదారి చూపుము. ఆ కతలు నెమ్మదిగా వినవచ్చును.

మం:- చెలీ! మనస్సు కుదిరినఁగాని సరియైన తలంపులు స్ఫురింపవు. నా చిత్త మిప్పు డా కత వినఁగోరుచున్నది. దాని యుదిరిపాటు దీర్చినఁగాని యది వశముగాదు. విషయాంతరగతమైన హృదయమును మఱలించుటకు వేఱుపాయము గలుగదు. నీ కార్యమునకుఁ జిత్తమెంతో సంవిత్తము గావలయును సుమా.

కైక:- మంధరా! నీ గిఱికలు మానవు; పట్టు వదలవు. ఏమిసేయుదు! సంగ్రహముగాఁ జెప్పెదు వినుము. శంబరాసురుఁడను మహాబలశాలి యుండెను. వాని దాడికి దేవేంద్రుఁడు వెఱచి నా పతిని సహాయ్యముఁ గోరెను. నా దయితుఁడు చతురంగబలముఁ గూర్చుకొని దండకారణ్యాంతరముననున్న వైజయంతమను పేరి శంబరరాజధాని పయి నడిచెను. శంబరుఁడు శతమాయావి; వాఁడు నా పతి నెదుర్కొనెను. నేను నా భర్తకు సారథ్యమొనర్చుచుంటిని. ఇరువీరులకు ఘోరయుద్ధమొనరెను. రాత్రియైనంత నిరువాగులు రణముచాలించెను. మా సైన్యము స్రుక్కిమైమఱచి నిద్రించెను. అత్తఱి శంబరానుచరులు హఠాత్తుగా మా బలముపై బడిరి. నా వల్లభుఁడు నిజసైన్యరక్షణార్థము వారిని ఢీకొని శస్త్రశకలీకృతాంగుఁడై మూర్ఛిల్లెను. ఆతని దురవస్థనుజూచి వానిని రణభూమినుండి యావలకుఁ గొనిపోయి వివిధశైత్యోపచారములఁ దేర్చుచుంటిని. అంతలో నటకు వైరులు వచ్చి మరల నా నాథుని బ్రహరింపసాగిరి. నా నేర్పు మెఱయించి యందుండి నా జీవితేశ్వరుని దొలఁగించి గాపాడుకొంటిని.

నా సాహసోపకృతులకు నా ఱేఁడు నన్ను మెచ్చి ప్రసన్నుఁడై రెండు వరములు గోరుమని నాతోఁ జెప్పెను. వలసినప్పుడు కోరుదు నంటిని. అందులకు నా భర్త సంతసించెను. అంత

మం:- చాలుఁజాలు; కథావిశేషము స్ఫురించినది. ఇఁక నీ సంగతి చూచుకొనుము.

కైక:- మంథరా! నన్ను దిగనాడుదువా? ఈ కటికతన మేల?

మం:- కైకేయీ! ఇంత వెఱ్ఱియుండునా? బ్రహ్మాస్త్రములు చేతిలో నుండఁగా యెదురుకోలను వెదకుదు వేల?

కైక:- ఎట్లెట్లు?

మం:- ఎట్లా? అంతమాత్రము తెలియదా? ఆ వర మిప్పుడు కోర రాదా?

కైక:- వరముల వలన నా దురవస్థ తీఱు టెట్లు?

మం:- కైకా! నోటఁబెట్టిన ముద్దను గూడ మ్రింగఁజాలవు. నాయంతటి కార్యసాధకురాలు గలదాయని బడాయి కొట్టుదువు. ఆ తెలివి నేఁ డేమాయెను? సాగినప్పుడు ప్రగల్భములు గురిపింప వచ్చును. సమయము వచ్చినప్పుడుగదా తెలివి దేఁటలు తెల్లమగుట. కాల హరణ మేల, వినుము. దశరథుఁడు కౌసల్యమాయకు లోఁబడుట, ఆ కారణంబున రామునకుఁ బట్టముగట్టుట—ఈ రెండుఁగదా నీ దుఃఖకారణములు. రాముఁడు పెద్దవాఁడు; వానికిఁ బట్టము కట్టుట లోకసహజము. మొట్టమొదట దీనికిఁ బ్రతిబంధక మూహింపవలయును. దీని వెంట రెండవది తనంతట తానే యగును. మహారాజు తానికఁ రాజ్యభారము వహింపఁజాల ననియు రామునకుఁ బట్టముఁ గట్టుదుననియు సభలో వచించె నఁట. రామ పట్టాభిషేకమునకు విఘ్నము కావలయునన్న, దశరథుఁడు మరల తాను రాజ్యభారము వహించుటో లేక భరతునకుఁ బట్టము కట్టుటో రెంట నొకటి జరుగవలయును. రాజ్యభారమును ఱేఁడు మరల వహింపనొల్లఁడు. అందులకై యత్నించియు ఫలము లేదు. కావున భరతపట్టాభిషేకమునకై యత్నింపక తప్పదు. ఇది యుక్తియుక్తమే గదా. అంతతో మనపని తీరదు. రామునకుఁ జతుర్దశ వర్ష వనవాసమును గోర వలయును. ఏలయందువా? రాముఁడు మహారాజనీతివేత్త;

ప్రజలన్ననో వానికి వశవర్తులై యున్నారు. ప్రజానురాగము గలుగనినాఁడు రాజ్యపరిపాలనము సుకరముగాదు. రాముఁ డిందున్నంతకాలము జనుల హృదయము వానియందే తగిలి యుండును. ఇది భరతునకుఁ జెప్పరానిముప్పుఁ దెచ్చును. ప్రక్కలోని యీఁటెను దొలఁగింపవలయును. కన్ను చాటయి నచో మనస్సుగూడఁ జాటగునందురు గదా. రాముఁడు దేశాం తరగతుఁడైనప్పుడు వానియందలి ప్రజాభక్తి తొలి రెండు మూఁడునాళ్ళు మిక్కుటముగా నుత్కటించి నానా రూపములు దాల్చినను క్రమక్రమముగా సన్నగిలి తుదకు భరతు నాశ్ర యించును. జనులు సద్యఃఫలాసక్తులై వర్తింతురు గావున దాన మానములచేత వారిని వశపఱచుకొననగును. కావున రాముని వివాసము ప్రధానము. పదునాల్గు వత్సరముల వివాసమేల యందువా? భరతుఁడు జనుల హృదయమును సమగ్రముగా నధిష్ఠించుటకుఁ దడవు వలయును. అది యెంతదీర్ఘమైన నంత మేలగును. కైకేయీ; ఈ రెండు వరములను గోరుము; నీ యీప్సితము సిద్ధించును. వానిని సాధించు టెట్లందువా?

'మ॥ కరచంచన్మణికంకణరణత్కాంచీగుణస్వర్ణనూ
పురనాదాహృత రాజహంసరమణుల్ పూర్ణేందుబింబాననల్
ధర నెవ్వానిమనంబు సేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్గన్మృగీ
తరళాలోకన తుల్య విభ్రమ దృగంతస్తోమ పాతంబులన్.'

అని స్వభావజ్ఞులు సిద్ధాంతరీకరించి యున్నారుగదా. అందు దశరథుఁడు నీ వన్నఁ బ్రాణములు విడుచుచుండును. రాజపుత్రీ, నీవు త్రిశుద్ధికిఁ బంతగింతువేని క్షణములో నీ కోరిక లీడేరును. ప్రకృత మేమి సేయవలయు నందువా? మలినవస్త్రమును ధరించి యలుకయిల్లు చొచ్చి కటికనేలఁ బరుండుము. నీకుఁగా రాజువచ్చును. వానిని గన్నెత్తియైనఁ జూడకుము; నిన్నుఁ బలుకరించును; బదులాడకుము; చేరవచ్చి బుజ్జగించును; పొరలి పొరలి విలపింపుము. ప్రణయము లాడును; భావముఁ దెల్పవేడును; మణిమయాభరణంబు లిచ్చును; బాసలుచేయును; తుదకుఁ గాళ్ళఁబ్రాలును. ఏమి చేసినను సందియ్యా వలదు. ఇట్లొనర్తువేని యతఁడు నీ పరితోషార్థము నిజప్రాణములనైన నుంకువ పెట్టును. అట్టిస్థితికి వానిని దెచ్చి, అడిగినదిచ్చునట్లు ముమ్మాటికి బాస చేయించి, మాట తప్పఁడను నమ్మికగల్గిన తర్వాత, దేవాసుర

రము వివిధలతాగృహములతోను బన్నీటిదుంపురలఁ జిల్కరించు యంత్రములతోను నిండియుండెను. నాల్గవకక్ష్యాంతరము దంతపుదాపలును స్ఫటికసోపానములును దాపిన క్రీడాసరోవరములు గలిగి చూడఁ జూడ వినోదముఁ గూర్చుచుండెను. ఆ కొలఁకుల జలము స్ఫటికనిర్మలమై యున్నందున నందు సోపానంబులు ప్రతిబింబించుచు వింతఁ గూర్చుచుండెను. మఱియు నందలి కలువలును దామరలును బూచి యపూర్వశోభావిశేషంబును గలిగించుచుండెను. ఆ జలజంబుల మకరందంబును గ్రోలు మధుపంబుల ఝుంకారంబు లెంతయు దుస్సహముగా నుండెను. ఆ కొలఁకులచుట్టుఁ దీర్చిన లేఁబచ్చికవాడలు కాసారేందిరారమణికిఁ గై సేసిన పచ్చపట్టుపైఠాణులో యనఁ నొప్పెను. ఐదవ కక్ష్యాంతరమున వివిధశిలానిర్మిత స్త్రీవిగ్రహంబులు సజీవములవలె నిలిచి స్ఫాటిక కలశంబులఁ గొన్ని రతనంపుగిండులఁగొన్ని బంగరపుపళ్లెరంబులఁగొన్ని హస్తతలంబుల ధరించి యందువచ్చువారికిఁ బన్నీటిజలకంబులార్చి పుష్పోపహారంబులిచ్చి మర్యాదలు గావించుటకై యారామలక్ష్మి నియమించిన దాసీజనమో యనఁ దోఁచుచుండెను. ఆఱవకక్ష్యాంతరము సంగీతశాల యనుటకన్న వేఱుదోఁపదు. అందు నానారత్నరచిత స్త్రీప్రతిమలు వివిధగానయంత్రంబులఁ గైకొని, వియచ్చరాంగనలు మధురాలాపనగతులచేత వినువారినిఁ బరమానందపారవశ్యులఁ జేయుచుఁ దమ గాననైపుణిని బ్రదర్శరింపఁ గొలువుతీఱిరో యను భ్రాంతిని గలిగించుచుండెను. ఏడవ కక్ష్యాంతరమునఁ గైకేయీవాసమందిరము గలదు. అది మదనసామ్రాజ్య పట్టాభిషేకమో యన శోభిల్లుచుండెను. ఆ మందిరాంతరము నందుఁ గోపగృహమును నిర్మించిరి. అటఁ గైకేయి యట్లు పరుండియుండెను.

కైకేయి కపటవ్యూహము

కైకేయి యంత మలినపరిధానయై కోపాగారము చొచ్చి పుణ్యక్షయంబున దివినుండిరాలిన కిన్నరివోలె నందుఁబడి యుండెను. సమస్తభూషణంబులు ద్రుల్చి దుఃఖావృతవదనయైయున్న యా రాజపత్నినిజూడ మగ్నతారకయు గాఢతమోవృతయునైన దివి తలంపునకు వచ్చుచుండెను. ఆ కాంతామణి యట్లు పరుండి మంథరాకుత్సితబోధనల స్మరించుచు విషధర కిన్నరింబోలె నాగకన్యరీతి వెచ్చనూర్పసాగెను. ఆమె రత్నాభరణంబులు విశీర్ణంబులై నేలరాలి నక్షత్రంబులు గగనంబును బోలె నమ్మందిరంబును వెలిగించుచుండెను.

కైకేయీదశరథుల సమాగమము

దశరథుఁడు నాఁటిరేయి వచ్చి, చంద్రుఁడు పాండురాభ్రమైన యాకాశంబునుబోలెఁ గైకేయీమందిరముఁ జొచ్చి, హుటాహుటిఁ గేళిగృహమునకుఁ బోయి, యందు దయితారత్నమును గానక యవ్విపరీతమునకు విషాదాశ్చర్యమగ్నుఁడై కొంతవడి తహతహపడి నెమ్మది వహించి తేటి దేవి యెందున్నదోయని యంతఃపుర ద్వారపాలికను విచారించెను. అద్దాసి గడగడవడఁకుచు, 'దేవి కోపగృహమునఁ బడి యున్న' దని వ్యసనకలుషస్వరంబునఁ బలికెను. ఆ మాటతోడ ఱేఁడు విలులితవ్యాకులేంద్రియుండై యత్యంత విషాదము నొంది పిశాచ గ్రస్తుఁడుబోలె నెగచి యలుకటిల్లు డాసి యటఁ ద్రుంచిపాఱవైచిన పూఁదీవెవలె, మింటనుండి పడఁద్రోసిన కిన్నరి చందంబున, గగనాంతరమునుండి జాఱిపడిన యప్సరోరత్నముక్రియఁ బరిభ్రష్టయైన మాయఁ బోలె, గట్టివైచిన లేడిచాడ్పున, ధరాతలంబునఁ బడియున్న ప్రియురాలిని శిరీషకోమలాంగికను గాంచి నిర్విణ్ణుఁడై తెప్పఱిలి యా యింతిని సమీపించి, కాననాంతరమున వ్యాధవిషబాణవిద్ధయై పడియున్న కరేణువును గజరాజువోలె నక్కాంతామణిని దన కరాగ్రంబులఁ దడవి, 'ప్రేయసీ! సంగతియేమి? నీ యాజ్ఞ సేయరా? ఎవరాడిరా? అప్రియంబులు పల్కిరా? తలఁచినకార్యము సమకూరదా? ఏదేని యచింత్యము దోఁచెనా? దూఱిరా? సేవలందు జాగయ్యెనా? ఏల యిట్లలిగితివి? నా సర్వకళ్యాణ స్వరూపవు. నా భాగ్యదేవతవు. నీవిట్లు ధూళిఁ బ్రుంగుటకు నా గుండియ లవియుచున్నవి. జీవితేశ్వరీ! సంగతి సుంత వినిపింపుము. మోహనాంగీ! అదండ్యులనైనను దండింతును; దండ్యులనైన నాదరింతును. నీ మనంబు తెల్పుము. శాతోదరీ! కుసుమకోమలివైన నీ తనూలతను గటికఱాతినేలఁ ద్రోయనగునా? దశరథుఁడు నీవాఁడై యుండఁగా నీకుఁ గొఱతయుండునే?

'సుందరీ! ఎంత బతిమాలినను బలుకవేల? దానమానంబులఁ జక్కఁగాఁ గూర్పనా? ప్రాణంబులు వలచినను వెనుదీయనుగదా. మోడివీడి మరందమాధురీస్యందియైన మృదూక్తి నొండు పలికి నీ వల్లభునకుఁ బ్రశాంతి గూర్పుము. మంగళస్వరూపిణీ! యిచ్చకముగాదు; నా సుకృతము తోడుగా బాసచేయుచున్నాను. నీ కొఱకు చేయరాని దేదియుఁ గలుగదు. వ్యాధి పైకొన్నచో వైద్యులను రప్పింతును;

పిశాచ మావేశించెనేని మాంత్రికులను బిలిపింతును. జీవితేశ్వరీ! అంజలి యొనర్తు; నా యెదఁ జిచ్చుఁజొనుప వలదు' అని వివిధగతులఁ బ్రార్థించెను.

దశరథుఁడు కైకేయికి బాస సేయుట

కైకేయి సుంత కన్నువిచ్చి, 'అయ్యో! ఈ పాపిష్ఠురాలికి రోగమా? ఎవరో యేమి చేయుదురు? నా తలవ్రాఁతను వగతు. ఎవరితో మొఱపెట్టుదు? ఆదరించువారెవరు? మృత్యువునకుఁ గూడ వెగటించితి'నని హీనస్వరమున నేడువసాగెను. దశరథుఁ డా యింతి చేతులు పట్టుకొని, 'లోకైక మోహినీ! నీ పల్కు నాకుఁ బ్రాణదాన మిచ్చెను. ప్రేయసీ! సంగతియేమి? కామినీ ప్రపంచంబున నీ కన్నఁ బ్రియయుఁ బురుషలోకంబున రామునికన్నఁ బ్రియుఁడును నాకుఁ గలుగరు. నీ యాన రాముని యాన నీ యిష్టము తప్పకొనర్తును, ప్రాణేశ్వరీ!

చ॥ మకరముఖాంతరస్థమగు మానికమైనను దెత్తు సర్వ రా
ణ్మకుటచిరత్నరత్నమయినన్ గొనివత్తు సురేంద్రునోర్చి క
ల్పకమును దెమ్మటన్నను సపాదముగాఁ బెకలించి తెత్తుఁ గో
రిక మఱియేదియైన నొనరింతును నెంజలిమాని చెప్పుమా.

అని శపథపూర్వకంబుగా వచించెను.

దశరథుఁ డట్లు పలికినంతనే, 'రాజా! నీ పుత్త్రుని సాక్షిగాఁ బాసచేసితివి. ఇది చేయుటకా? అగ్నిహోత్రుఁడును ముప్పది మూఁడు కోట్ల దేవతలును నీమాట లాలకించు చున్నారు.—నిశాకర దివాకరు లారా! రాజ శపథమును విందురా? గ్రహములారా! ఱేని ప్రతిజ్ఞ నాలింతురా? ఆకాశమా! జనపాలకుని బాసకు నీవే సాక్షి; దివా రాత్రములారా! భూపతి వచనంబు లాకర్ణింపుము. పంచమహా భూతములారా! సర్వముఁ బరికింతురుగదా' యని కైకేయి చరా చరంబులను సాక్షిగోరెను. దశరథుఁడు వింతదోఁచి, 'ప్రాణేశ్వరీ! ఈ శంకయేల? మిత్రులు శత్రులగుదురుగాక, ప్రజాకోటి దూఱుఁగాక, గురువు లాఁక వెట్టుదురుగాక, పుత్త్రులు పాయుదురుగాక, మంత్రులు మోహరింతురు గాక, రాజ్యలక్ష్మి త్యజించుఁగాక; మఱి యేమైన నగుఁగాక, నా మాట తిరుగదు. నీ సంకల్పమేమో తెలుపు' మని నొక్కి వచించెను.

కైకేయి యీ వచనంబులు విని, 'రాజేంద్రా! మిమ్ము శంకించుట గాదు. మీ సత్యసంధతయు మీ ధర్మదీక్షాపరతయు నాకుఁ దెలియవా? 'ప్రమాదోఽధీమతామపి' అని యందురు. అట్టి కళంకము మీకు రాకుండుఁగాక యని సమస్త దేవతలను ప్రార్థింతును. మీ కిట్టి యనర్థము కలుగునేని నీ కైక సహింపఁ జాలదు' అని ప్రేమరసంబును గ్రుమ్మరించెను.

దశ:- విలాసినీ! నీ హృదయము శిరీషకోమల మగుట నే నెఱుంగనా? సంగతియేమో తెలుపుము.

కైక:- నా యడుగనున్నది మీకు మిక్కిలి యల్పము. అది విని మీరు నవ్వినను నవ్వవచ్చును.

దశ:- బేలా! ఈ యలంతికై యింత యాగడమేల?

కైక:- కోవిదులకు నెట్టిదియు నల్పముగానే యుండును. ముగ్ధల సంగతి యట్లు గాదుగదా? నాథా! ధర్మసందేహ మొకటి నన్నుఁ గలఁచు చున్నది. పండితులు లేరా యనిన వారికి శాస్త్రజ్ఞానమే గాని యనుభవ జ్ఞానము జాలదు. మీకు రెండునుగలవు. అందు వలన నాముడి మీ వలన వీడునని యుంటిని. ఏలకో రాత్రి యిటరా మఱచితిరి. ఆఁడువారికి నోర్పు లేదనుట మీకుస్పష్టము. మీవిలంబము నన్నింతకుఁ దెచ్చెను. నాయవినీతిని మన్నింపనగు.

దశ:- ప్రేయసీ! నా వలన నీ కిట్టి క్లేశము గలిగినందుల కెంతయుఁ జింతింతు. రాజు పరతంత్రుఁడు గాని స్వతంత్రుఁడు గాఁడు. నా యపరాధమును సైరింపుము. కాంతామణీ? నీ యెఱుంగని ధర్మసూక్ష్మములుగలవా? నీ సలహా వలననేగదా నా రాచ కార్యములు సుకరములగుట. వినోదార్థ మడుగుదువు కాబోలు. సంగతి తెలుపుము, చూతము.

కైక:- నాథా! నా చెలి కొండొకనాఁడు నా కొక ప్రియ మొనర్చెను. అందులకు నేను మెచ్చి 'ఇచ్చవచ్చినది కోరుము, ఇత్తు'నంటిని. 'వలసినప్పుడు కోరుదు' నని యది చెప్పెను. ఇది జరిగి యేండ్లు పూండ్లు గడచెను. ఆ సంగతినే మఱచితిని. ఆ యింతి నేఁడువచ్చి గుప్తార్థము నిమ్మనుచున్నది. వరములు కోరుమంటిని; వలసినప్పుడు కోరెద ననెను. అంతమాత్రమేగాని, యివియని యాపె

యడుగలేదు; వానిని ఇచ్చెదనని నేను చెప్పలేదు. అంతటితో నవి గుప్తార్థములగునా? కాదన్న బొంకగునా?

దశ:- దేవీ! ఇది స్పష్టార్థము. దీనికై డోలాయమానమేల? సంకల్పము ప్రధానము. ఇచ్చు సంకల్ప మెప్పుడు నీ యెద సంకురించెనో యది దత్తమేయగును. అందులకు మాఱులేదు. ఇది యని కోరలేదందువా? కోరినది యిత్తునంటివి. ఏదికోరినను గోరుఁ గాక, కోరినదాని నియ్యక తప్పదు; నాఁడు కోరకున్న నేఁడు కోరుచున్నది. సత్యమునకుఁ గాలహరణదోషము గలుగదు. నోటఁజెప్పి దప్పినప్పు డసత్యమగునేగాని చెప్పనినాఁడట్టి దోషము రాదని కొందఱు పల్కుదురు. అది మిథ్యావాదము. సంకల్పమే ప్రధానముగాని చెప్పుటగాదు. ప్రేయసీ! కుహనాతర్కములకు నెడమీయవలదు; ధర్మదూషితవు గాకుము. నీ చెలి యేమి కోరెనో చెప్పుము. నీకుగా నేను దానికోర్కె తీర్తును.

కైక:- నాథా! నీకుబదులాడ నేరను, తఱచినఁగాని వెన్న పుట్టదుగదా; నా యవినీతిని మన్నింపుము. నా చెలి తనకోరికలు తెలిపియుండి, యిత్తునని నేనుచెప్పియుండి, యిప్పుడు కాదన్నచో నసత్యదోష మాపాదించును. మాటసామెతకు నాఁడు వచించితిని. అప్పుడు మాఁగవలె మిన్నకుండి యిప్పుడు హఠాత్తుగా దుర్ఘటమును గోరినప్పుడు కాదన్నఁ గల్లయగునా? నేఁడు సాధ్యమగుపని రేపు, కాకుండనగును. కాలము దురత్యయము. అసత్యమాడి తప్పించుకొనునట్టి యూహయే లేదు. కాలవ్యతిక్రమముం జేసి పరిస్థితులు మాఱి సంకల్పము నెరవేఱుమార్గ ముండనప్పు డేమి సేయనగు?

దశ:- కల్యాణీ! కోరినదాని నిత్తునంటివి, ఆ మాట చాలు. సత్యము త్రికాలాబాధితమని మున్నే చెప్పితిని. పరిస్థితులు మాఱినప్పుడో యని యందువా? అప్పుడుగూడ లేదనరాదు. యథాశక్తి ప్రయత్నించి నీ యంతరాత్మను దృప్తిచేయుము; అసత్యదోషము బొరయదు. మఱియు సాధ్యాసాధ్యములు పరిశీలించి మాట యిచ్చుట మేలు. అట్లు గావింపకుండుట యెవరిదోషము? ప్రచ్ఛన్నవిధమున వరములుకోరినప్పుడో యని యందువా? బలి చరిత్ర వినవా? శుక్రాచార్యులు వలదన్నను బలి వినెనా?

"మ॥ నిరయంబైన నిబద్ధమైన ధరణీనిర్మూలనంబైన దు
ర్మరణంబైనఁ గులాంతమైన నిజముల్ గానిమ్ము కానిమ్ము పో
హరుడైనన్ హరియైన నీరజభవుండభ్యాగతుండైన నాఁ
దిరుగన్ నేరదు నాదు జిహ్వ వినుమా ధీవర్య వేయేటికిన్."

అని బలిచక్రవర్తి స్పష్టముగాఁ బలుకలేదా? సజ్జనులు యుక్తివాదము నాశ్రయింపరు. దేవీ, మన కార్యఫలములొండొరులకుఁ జెందక మానవు. సతీపతులసంబంధము వాగర్థముల వలె నుండునుసుమా. మనోహారిణీ! ఇంత విచారమేల? సంగతి జెప్పుము.

కైక:- నాథా! ధర్మతత్త్వము సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమగుట నేఁడు గంటిని. ధర్మమందుఁబుట్టి యందే పెరిగి దానినే యాశ్రయించియుండు భవాదృశులకే యది గోచరించును; అన్యులకు స్పష్టపడదు. హృదయేశ్వరా! ఇదంతయు సూచ్యార్థసూచికగా వచించితిని. దేవాసురయుద్ధము మఱునరుగదా? అప్రార్థితముగా రెండు వరములు నాకు ననుగ్రహించితిరి గదా.

దశ:- కల్యాణీ! నాఁడే యననేల? నేఁడుమాత్రము నీవుకోరినది కాదందునా? దశరథుఁడు నీవాఁడే గదా? ఏమివలయునో కోరుము. తప్పక యిత్తును.

కైకేయి వరంబులు గోరుట

కైక:- నాథా! అభిషేకసంభారములు సిద్ధమేగదా. ఆ ద్రవ్యములతోడనే భరతునకుఁ బట్టాభిషేక మొనర్పుము. ఇది మొదటి వరము. రామునకు జటావల్కలములిచ్చి వానినిఁ బదునాల్గేండ్లు వనవాసమునకుఁ బంపుము. మాటతప్పవలదు. ధర్మాతిరేకమునకు సాహసింపకుము. అన్నమాట నెఱవేర్చి కలకాలము జీవింపుము. రాముఁడు నేడే తరలవలయును. అతఁడు పోవుటఁ గన్నారఁ జూడవలయును. నాథా! ఆత్మకళ్యాణమును గోరుదువేని, కులశీల సంరక్షణము నీకు వలయునేని, ఇక్ష్వాకు వంశంబునకుఁ గళంకము రానొల్లవేని యాడినమాట చెల్లింపుము.

దశరథుని దుఃఖరోదనములు

కైకేయీ వరంబులు చెవిసోకినంతనే దశరథునకు నిలువెల్ల వడఁకెను; చెమ్మటలు పిచ్చెల్లెను; మోము వెలవెలఁ బాఱెను. 'హా!

ఏమి! ఇది స్వప్నమా? పూర్వానుభవ స్మరణమా? హృదయము తప్పుచున్నది. నేత్రములు సుడియుచున్నవి. మూర్ఛయయ్యెడు—హా! పాపినీ! కులనాశినీ! చండాలినీ! ఏమంటివి? రాముఁడు నీ కేమి యెగ్గు చేసెను? నిరపరాధుని నిష్కారణంబుగా నిట్లు చేయనేల? వాఁడు నీకొనర్చిన శుశ్రూషలకై యీ పారితోషిక మిత్తువా? అయ్యో! ఎవని కళ్యాణ గుణంబులను జీవలోకము సంస్మరించి బ్రహ్మానంద మొందునో యట్టి నిత్యమంగళాకారుని గుట్టలకుఁ దోల సమకట్టితివా? ఆ కూన యొనర్చిన యపరాధమేమి? నీ విట్టి కాఠిన్యము వహింప నేల? అయ్యో! కౌసల్యను వదలుమన్నను బదులాడి యుండను; సుమిత్రను విడనాడుమన్నను సమ్మతించి యుందును. రాజ్యమును బాయుమన్నను సంతసించి యుందును. ప్రాణములు గోరినను గొమ్మందును. రాముని బాయఁజాల.

చ॥ రవిరహితంబుగా జగము గ్రాలినఁ గ్రాలును గాక, వారి బా
ష్పవిరహితంబుగాఁ బుడమి సస్యము పండినఁబండుఁగాక, ని
ష్పవనతలంబునన్ వెలుఁగు భాసిలఁగల్గినఁ గల్గుఁగాక, నా
ప్రవిమలజీవరాశియగు రాముని బాసిన మేను నిల్చునే?

అని లోలోనఁ జింతించి, 'ప్రేయసీ! నీ యెడఁగల నా కూర్మిని బరీక్షింతువా? కాకున్నచో నిట్లాడవు. అయ్యో! నవనీత కోమలమైన నీ హృదయమందిట్టి దంభోళిదారుణమైన యూహ జనించునా? ప్రేయసీ! ఈ కైలాటములు చాలించి నీ చెలికోర్కి లేవో తెలుపు' మని ప్రణయ మధుర స్వరంబున నడిగెను.

కైక:- రాజా! పై పూఁతలు చాలు; అన్నమాట చెల్లింతువా? తప్పుదువా?

మ॥ అడియాసల్ గలిగించి లేదనక మాయల్ పన్ని పైతీపుగా
నుడువుల్ బల్కి హుళిక్కి చేయుచదురుల్ నూత్నంబుగా నేర్పదే
తడవుండూళియుజిడ్డులేకయె నిరాధారానఁ జిత్రించి చూ
పెడుప్రోడల్ తటతీపుమాటల మెయిం బేల్చోదురే యెన్నఁడేన్.

దశ:- దుష్టా! నీ సంకల్పము నిజమా? పిశాచగ్రస్తవై యిట్లాడుదువా? నన్ను నేను నమ్మఁజాలకున్నాను. రాముఁడన్న నెంతో సంతసింతువు; వానిపయిఁ బ్రేమంబులు కురియింతువు; భరతునైనను విడిచి యుందువుగాని రాముని జూడని దినము దుర్దినముగా భావింతువు. అట్టి నీవు నేఁడిట్లాడుదువని నమ్ముటెట్లు? నా వీనులు

చక్కగా వినవు. ఇది నిజము. సత్యంబున సర్వలోకంబును, దానంబున దీనులను, శుశ్రూషలవలన గురుజనంబును, వింటి వలన శాత్రవ మండలంబును జయించి జగదేకవీర ఖ్యాతిని బడసి యెల్లరకు నల్లారుముద్దుగా నెవఁడు శోభిల్లునో, ఎవని నాశ్రయించి తపశ్చర్యయుఁ ద్యాగమును మైత్రియు శౌచవార్జవంబులును విద్యాభక్తులును గృతార్థత నొందుచున్నవో, మూర్తీభవించిన శాంతరసమని యెవని నభివర్ణింతురో, వశియు ధర్మజ్ఞుఁడునై, నిజప్రవర్తనము కృతజ్ఞతా తత్త్వార్థ పరిజ్ఞానంబునకు సులభ వ్యాఖ్యానము కాఁగా సన్మార్గమును దప్పక యెనఁడు ప్రవర్తించుచుండునో, ఎవని త్రికరణ వ్యాపారము అహింసాధర్మస్వరూప నిశ్చయంబునకు బిండీకృతార్థమో యట్టి లోకోత్తర గుణవంతుని దేవసమానుని మహర్షికల్పునిఁ బరిశుద్ధహృదయుని సర్వభూతప్రియుని రాముని గహనాంతర సీమలకు వినీతవేషంబునఁ బంపుము మని కిరాతకీచకులు గూడ గోరరు. దయితామణీ! ఉల్లసమునకుఁగా నట్లంటివనుము; నెమ్మదివహించి శీలింపుము.

కైక:- రాజా! ఇచ్చకములు వలదు.

ఉ॥ ఆడినమాట కొదవనుమువా నరిరాజులలోన నిల్చి? యా
నాఁడు తెగించి మృత్యువదనంబునఁ జిక్కఁ దపించు నన్నుఁ గా
పాడినపత్ని కిత్తునని పల్కినబాసలు తప్పుదంచు మొం
డాడి వచింతువా యలమహర్షుల ముందల సభాంతరంబునన్?

దశ:- అయ్యో! కైకా! ఈ విపరీతమేమి? ఈ గుణము నీకు సహజము గాదు. పరదుర్బోధనలు వింటివా? కళ్యాణీ! నయసంపన్నవైన నీకు నిట్టిగుణము నిక్కముగా జనించెనేని యిక్ష్వాకువంశ మండలంబున నగ్నిజొనుపుట గాదా? ఏనోట రాముని బ్రశంసింతువో యానోట నిట్టిమాట రానోపదు. అప్రియముఁ బలికి గాని, అయుక్తమొనర్చిగాని యెఱుఁగని నీవు నేఁడేల యిట్లాడుచున్నావు? పరవశవై యున్నావనుట స్పష్టము. మోహనాంగీ, ఇదే సాష్టాంగమొనర్తు; నీ దశరథుని గలంపకుము.

చ॥ బలముడిగెన్ మనోద్రఢిమ పాయఁగఁ జొచ్చెను నాఁడు నాటికిన్
పలితములైన కేశములు పైఁబయిఁ దెల్పును గాలశేషమున్
గలిగెను దృష్టిమాంద్యమును, గాడఁటు రమ్మను వీడు పొమ్మనున్,
కలికిరో! మూఁడుగాళ్ళముసకం దెగటార్పకు మమ్ముముందుగాన్

మ॥ ధరణీమండలమెల్ల నీకొఱకిదే ధారాగతంబెత్తు నీ
చరణంబుల్ తలదాల్తు నీనయనసంజ్ఞావర్తినై యుందు నీ
పరిచర్యాక్రమమొప్పగా సలుపుదున్, బద్ధాంజలిన్ నారాముపైఁ
గరుణాలేశముఁ జూపుమా, దయితునిం గాపాడుమా యింతటన్.

కైక:- రాజేంద్రా! ఈ వగలు నాకుఁ దెలియనివిగావు. ఒక్కమాట. తనువు శాశ్వతముగాదు. ధీరులు యశశ్శరీరమునుగోరి వర్తింతురు. కీర్తివలతువో అపకీర్తిని వరింతువో విచారింపుము. నీ యీ చర్యలవలన రెండవదే నీకిష్టముగాఁ దోచుచున్నది. శైబ్యుఁడు తన శరీరమును గోసియిచ్చి డేగను దనిపి పారావతమును గాపాడెను. అలర్కుఁడు తన నేత్రంబుల నంధుఁ డడుగఁగా బదులాడక యిచ్చెను. మాటకుఁ గట్టుపడి సముద్రుఁడు నేఁడును జెలియలికట్టఁ దాటఁడు. బలిచక్రవర్తిసంగతి జగద్విదితమే గదా. వారిని జూచియైన గ్రహింపరాదా? సిరిసంపదలు నిత్యములు గావు. నీటిబుడగలకైఁ బ్రాల్మాలవలదు. పూట గడచును, మాట నిలచును. నీవు కపటనాటకసూత్రధారివగుట నేఁడు స్పష్టమయ్యెను. రామునకే రాజ్యముఁ గట్టుము; కౌశల్యతోడఁ జిరకాలము సుఖముండుము; నా తలంపే నీకు వలదు. ఆత్మలాభార్థివై మాట దప్పుము. మృత్యుముఖాంతరమునుండి రక్షించిన భార్య నకాలమరణదేవతకుఁ జేతులార నప్పగింపుము. మహాకీర్తి యాచంద్రతారార్కముగా నీకగుఁగాక.

కైకేయి యిట్లు నిష్ఠురములాడి కులిశధారంబోని వాఁడిచూపును దశరథుని వంకఁ బఱపెను. అతఁడు బదులాడనోపక, 'హా! రామా! నష్టాత్ముఁడనైతిని. మంత్రనిర్వీర్యసర్పంబు గతి నాకు సంప్రాప్తమయ్యెను' అని కొంతసేపు విచారపడి తెంపుచేసి, 'గయ్యాళీ! ఈ యనర్థంబును నీకెవ్వరు బోధించిరి? పిశాచగ్రస్తవలె భయముదక్కి నా యెదుట నిట్లాడ లజ్జింపవా? రామవివాసము! భరతాభిషేకము! అయ్యో! రామునివలన నీకింత భయమేల? దీర్ఘసుమంగళీత్వముఁ గోరుదువేని భరతునిమేలు నీకుఁ బ్రియమేని లోకసన్మానమును వలతువేని నీ విమతమును వదలుము. కుశీలపతాకా! నీ యీ దురీప్సితమును భరతుఁ డంగీకరించునని నమ్మితివా? ఆ మాట కల్ల. రామునిగాదని భరతుఁడు రాజ్యమొల్లఁడు. కొడుకును గన్నావేగాని వాని తత్త్వమును గ్రహింపవైతివి. అంతమాత్రపుఁ బరిజ్ఞానమున్న నిట్టివింతలు పుట్టునా? చెనటీ!

ఇంగితజ్ఞులైన మంత్రులును త్రికాలవేత్తలైన పురోహితులును శ్రేయోభిలాషులైన బాంధవులును మిత్రులును గూడి నిశ్చయించిన యర్థంబు నవ్వోత్తుగా నూదివేయ సమకట్టితివి. ఇదిసాగునా? పిశాచీ! నీమతమొనర్చి పెద్దలకేమి పలుకుదు? రాజలోకము మ్రోలఁ దల యెత్తుటెట్లు? ఛీ! నీ ముఖముఁ గూడ చూడరా'దని యంతః కోపంబును వెలువరించెను.

కైకేయి యీపన్మాత్రమేని జడియక, 'రాజా! పెద్దలకేమని పలుకుదు నంటివి. మృత్యుముఖాంతరమునుండి తప్పించిన సతికి బాస చేసి తప్పితినని చెప్పుము. రాజలోకము మ్రోలఁ దలయెత్తు టెట్లంటివి. నీతిలేనివారి కేలోకమైన నేమి? అయ్యో! నిన్ననవలదు. ఆత్మదోషము ననుభవించుచున్నాను. నివురుఁగప్పిన నిప్పునియుఁ బయోముఖవిషకుంభ మనియు నేరక మోహావివశనై నిన్నుఁ గవుంగిటఁ గూర్చి ముద్దాడి బాహ్యాంతరపరిదగ్ధనైతిని. ఇదే ప్రాణములు తరలుచున్నవి. చిరకాలము సుఖముండు' మని పలికెను.

దశరథుఁడంత గొంతశాంతిము వహించి, 'కైకా! నేఁడు నీ నడత యపూర్వముగానున్నది. కారణమూహింపరాదు. అయ్యో విపరీత భావముదగదు. నా మాటవినుము. పరిచర్యాసమయంబున దాసియై వినోదవేళల సఖియై ధర్మాచరణంబున నర్ధాంగియై యుపలాలనంబులఁ దోఁబుట్టువై పోషణంబునఁ దల్లియై యెల్లప్పుడుఁ త్రిశుద్ధికి నన్ను సేవించు కౌసల్యనుగూడ నీకు నోడి మనసార మన్నింపనైతి. నీకుఁగా నా యొనర్చి నవి యెల్ల రోగికి నపథ్యమట్లు పరిణమించెను' అని లాలనగర్భముగా వచించెను. దశరథుఁడు లాలించుకొలఁది కైకేయి మొండితనము హెచ్చు పెరుగ సాగెను. ఆ ఱేఁడు చింతాక్రాంతుఁడై యేమియుఁ దోఁపక, 'హా! రామా! ఈ కఠోరవార్త నీకు వినుపించుటెట్లు? నీ పట్టాభి షేకమును గూర్చి సభాంతరాళమున వెల్లడించితిని. అది తప్పుటెట్లు? కౌసల్యా! నీ యట్టి దురదృష్టురాలుండదు. నీవుగాదు, నీవుగాదు; నీ పతి పరమదురదృష్టుఁడు. ఆ భాగ్యహీనునిఁ జేపట్టినకతన వాని పాపము నిన్నుఁగూడఁ జెనకెను. సుమిత్రా! ఈ సంగతి విని నన్నేమందువో గదా? కటా! సీతా! ఈ దుఃఖమెట్లు భరింతువు? పరస్పర ప్రేమ గ్రంథితములై యెడబాయని మీ హృదయంబులకుఁ బ్రళయమును హఠాత్తుగాఁ గలిగించు పాతకంబును నా నొసట ధాత వ్రాసెఁగాఁబోలు. కాంతునిఁబాసిన కిన్నరివలె రామునిఁబాసి నీవు జీవింపవు. స్త్రీహత్యా

దోషము గూడ నాకుఁదప్పదు. ఎవరినో యననేల? ఇదంతయు స్వయం కృతాపరాధ ఫలము; అనుభవింపక తీరదు. రూపునుగాంచి మోస పోయి యసతిని సతిగా గ్రహించితిని; విషమిశ్రమధువు సేవించుటయ్యెను. హా! కరాళీ! కైకా! గానమాధుర్యము లేడినివలె నీ చక్కఁదనము నన్నుహరించెను. కామినీలోలత్వఫలము నేఁడుపండెను. మూఁరా! నీమాటకుఁ గట్టువడి పట్టిని కాననలకు దరలింతునేని సురాపుఁడైన బ్రాహ్మణునివలె నన్ను రాజవీథుల ధిక్కరింపరా? పాపీ! నీ చెలిమి మృత్యువుతోఁడి క్రీడయయ్యెను' అని పరుషంబుగాఁ బలికెను.

అందులకుఁ గైకేయి సుంతయుఁ జలింపక కోపదీపితయై, 'రాజా! వట్టినిందలవలన ఫలములేదు. అన్నంత చేయుదువా లేదా?' యని ఖచితముగా నడిగెను. దశరథుఁడు వెలవెలబోయి, 'హా! రామా! జీవలోక గర్హితుఁడైన యీ దురాత్మునకు నీ వేలఁబుట్టితివి? నీ కాల మెల్లఁ గఠినవ్రతములతోడ గురుశుశ్రూషలతోడఁ జనెను. ఒక్క నాఁడును గోరంత సుఖంబును బడసి యెఱుంగవు. నీకు భోగానుభవ కాలము వచ్చెఁగదాయని యూఱడిల్లితిని. కుమారా! ఇంతలో నీకిట్టి కష్టము దాపరించునని కలలోఁగూడఁదలంపనైతిని. నాయనా! బదులాడి యెఱుఁగవు; నిప్పులో నుఱుకుమన్నను వెనుదీయవు; ఇప్పుడేమి సేయుదువు? తండ్రీ! ఒక్కసారి నా మాట కాదనుము; బ్రతిమాలుదు; గురుజనోల్లంఘన పాపము వచ్చునందువా? నేనే నిన్నుగోరుచున్నాను. ఆ కార్యము నా కెంతయుఁ బ్రియమును హితము నగును.—అయ్యో! ఎంతయజ్ఞానము; నీతత్త్వమెఱింగియు రిత్తకోరికలు కోరుచున్నాను. ఆజన్మపరిశుద్ధమైన నీ హృదయమందిట్టి కపటంబులకుఁ దావుగలదా?' అని కొంతతడవు విలపించి, కైకేయివంక మరలి, 'అనర్థదర్శినీ! మావంశ వినాశమును సంకల్పించితివి. రాముని వనంబునకు నన్ను యమసదనంబు నకు నొక్కసారిగాఁ దరలింతువుగదా. సుతవివాసమును బతివియోగము ననెడి శోకాగ్నులు ముమ్మరమై కౌసల్యను దహించి పరిమార్చును. రామునియందుఁగల భక్తిస్నేహంబులు లక్ష్మణుని హరించును. ఆ దారుణవార్తకు శత్రుఘ్నుఁడు గుండెయలు బ్రీలిచచ్చును; మా యనంత రము సుమిత్ర జీవింపదు; భరతుఁడుగూడ నుండుట కల్ల. అనాది ప్రసిద్ధము గుణసత్కృతము అక్షోభ్యమునైన యిక్ష్వాకుకులంబు నిట్లు వ్రేల్మిడిలో, నామావశిష్టముగావించి వారిరాజ్యమును నీవే యాకులం బుగాఁ బాలింపుము' అని వివిధగతుల దూఱి, మరల రామునిఁదలఁచి,

'హా! కుమారా! శిలాకర్కశంబులును క్రూరమృగాభీలములు నైన ఘోరాటవులందుఁ గ్రుమ్మరుదువా? కటుతిక్తకషాయంబులైన వన్య పదార్థములతో జీవింతువా? కాషాయపరిధానుండవై చరింతువా? జీవులకు సంయోగవియోగంబులు సహజములందురు. రామా! నీవు సామాన్య జీవిమాత్రుఁడవు గాదు; అలౌకికమూర్తివి. నిన్నెట్లు చేతులారఁ ద్యజింతు? నీ యెడ నిట్లు వర్తింతునేని సర్వప్రపంచము నన్ను నిగ్రహింపదా? నాయనా! నిన్నుఁ జూచినంతనే నా కడుపు నిండును; నీవు చెంతనున్నప్పుడు యౌవనప్రాదుర్భావమట్లు బూరటిల్లుదును. నిన్ను విడనాడు టెట్లు?' అని పలువగల విలపింపసాగెను.

దశరథుని దుఃఖసరణిని విని కైకేయి సుంత సంతసించి, 'దారికి వచ్చుచున్నాఁడు; పట్టువదలరా'దని నిశ్చయించుకొని, 'రాజా! ఏమి చెప్పెదవు? కాలవిలంబమగుచున్న'దని హెచ్చరికగాఁ బలికెను. ఆ మాటవిని దశరథుఁడు తోఁకత్రొక్కినపామువలె నూర్పుచు, 'పాపీ! ఈ కోరికలు కోరినప్పుడు నీ నోటి రదనములు రాలవా? ఈ దురూహ జనించినప్పుడు నీ డెందము వ్రీలదా? ఛీ! చండాలినీ! దుఃఖనిహతమైన నగుదువుగాక; శోక పరిదగ్ధవైన నగుదువుగాక; నీ వంత మెంత మాత్రముఁ గొనసాగదు. రాక్షసీ! పరమేష్ఠి పనిఁబూని లోకములోఁ గల సర్వ మాలిన్యంబుల నేఱియేఱి, కాలకూట విషము పదునిడి నూఱినూఱి, నీ యాకారమును దీర్చి దిద్ది మకరందరసము లేతఁగా రాసి తళుకు మెఱుంగులిడి నిన్ను సృజించుట నేరక పైవన్నెలకు భ్రమించి నిన్నుఁజేరి యెట్టకేలకు దీపపతంగ న్యాయమును గ్రహించితి' నని దుఃఖింప సాగెను.

దశరథుఁ డెంత పరితపించినను గైకేయీ హృదయము మాఱకుండెను. ఆ ఱేఁడు వగలఁ బొగిలి యితికర్తవ్యతాజడుఁడై నెట్టివలెను బిశాచగ్రస్తుని పగిది రోగవిహ్వలునిచందమున విలపించుచు రెండు చేతులుచాచి, 'ప్రేయసీ ఈ దీనుని గనికరింపుము; నీ పాదములు పట్టుదు'నని తదీయ చరణంబుల వ్రాలఁబోయెను. కైకేయి తన పాదముల నవ్వలకు జరిపెను. అతఁడు పట్టు గానక జాఱి నేలఁగూలఁబడెను.

అట్లు ధరాగతుఁడై పుణ్యాంతంబున దేవలోకపరిచ్యుతిఁ గాంచిన యయాతిని దలపించుచున్న పతిపయిఁ గైకేయి సుంతేనియుఁ గనికర మూనక, 'రాజా! నిత్యసత్యవ్రతుఁడనంటివి. సత్యమును గూర్చి పెద్ద

గ్రంథముఁ గఱపితివి. ఇదియా నీ సత్యవ్రతము? నీ వచించిన నీతులు నీ వెడవర్తింపవా? ఇంతయేల? చెప్పి తప్పితి ననుము. అంతేచాలు. నీ మాట నీ యొడిలో వైచి చనుదు'నని యెత్తిపొడిచెను. దశరథుఁడు కటకటంబడి కన్నులెఱ్ఱజేసి, 'నన్నును నా రాముని జంపి నీ కోర్కె కొనసాగించుకొని సుఖముండుము రండా' యనెను. 'రాజా! నీ యాగడమునకు వింత యగుచున్నది. ఈ నాటకాభాసము చాలు; ఏమి చెప్పెద'వని మరల నయ్యింతి పుంటిపై ముల్లు గ్రుచ్చెను.

దశరథుఁడు నిర్విణ్ణుఁడై, 'కటా! ఏమి సేయుదు? బొంకఁజాల; రాముని వనమునకుఁ బంపఁజాల. ఒక వంక నూయి యొక ప్రక్క గోయిగా నేర్పడెను. ఎటుఁ బోవుటకుఁ దోఁపదు. రామా! నీకుఁ బట్టముఁ గట్టుద నంటిని. కల్లయెట్లు వచింతు? నాయనా! నిన్ను దుఃఖకుండమునఁ ద్రోయుటకన్న నేను ప్రాణపరిత్యాగ మొనర్చుట మేలు. అట్లయిన నీ కీ గండము తప్పఁగాక. హా! దైవమా! జననాంతరంబున నేనేమి యొనర్పఁగా నా కిట్టి యప్రతియోగమైన పాపముఁ గూర్చితివో? అయ్యో! ఇది కేవల కామవికారదుష్కృత ఫలము కాఁజాలదు. స్త్రీలోలు రెందరు గలుగరు? వారికెల్ల నిట్టిది సంభవించెనా?' అని లోలోనఁ గృశింప సాగెను. వాని వ్యసనమును జూడ నోపక యోయన భానుఁ డపరాంబుధియందుఁ గ్రుంకెను. తేని దుఃఖపటలి యోయన ముంజీఁకటి వ్యాపించెను.

దశరథుఁడు పెద్దయుం దడవు వాపోయి వెచ్చనూర్చుచు నింగి వంక తలయెత్తి చంద్రోదయమగుటఁ గాంచి, 'నక్షత్రభూషణా! తెల్లవాఱకు; ఈ దీనుని గరుణింపుము; ఇదే నమస్కారము—కాదు కాదు వెనువెంటనే తెల్లవార్చుము. ఏలయుందువా? దురంతదురితావతారమైన యీ కరాళిని జూచుచు నిందుండఁ జాల'నని పేరెలుగెత్తి యేడ్చి యేడ్చి, మరలఁ గైకేయిని జూచి, 'శాతోదరీ! నిన్ను నా భాగ్యదేవతనుగాఁ గొలుతు; నా మొఱవినుము. అవసాన కాలంబున నాకు బొంకు మూటకట్టవలదు. శరణొల్లితిని, కాపాడుము. రాజ్యమెల్ల నీ హస్తగత మొనర్తును. నీవే దానిని రామునకిమ్ము; నీ కీర్తి లోకాలోకములు వ్యాపించును. నీవు జగదాహ్లాదకారిణి వగుదువు; నీ యశశ్శరీరము కలకాలముండును; ప్రపంచమునకు మార్గ ప్రదర్శకురాలవగుదువు. ఇంతకన్న మర్త్యుల కేమి కావలయును? నా మాట వినుము. కళ్యాణీ!

చ॥ పరిణయబంధనంబునను భావములం బెనవైచి, యన్యదు
స్తరమగు దోహద క్రియలు సల్పి, యపూర్వసుఖైకభావ్యముల్
సురవర దుర్లభప్రణయ సూనమనోజ్ఞము జీవితంబు గాఁ
బరిణతిఁగూర్చు ప్రేమవనపాలిక నేఁడెటులీగెనో గదా?

అనుచు వివిధాలాపములతో హితోపదేశములతోఁ బ్రార్థనాపరంపరలతోఁ బ్రొద్దుపుచ్చి సొమ్మసిల్లెను.

కైకేయి భ్రుకుటీకరాళాస్యయై, 'రాజా! దుఃఖమేల? అన్నమాట చెల్లింపవలసి వచ్చెనని దుఃఖింతువా? మాట తప్పవలసి వచ్చెనని దుఃఖింతువా? ధర్మజ్ఞుఁడవుగదా. 'సత్యంవద ధర్మంచర' అను వచనంబులు వినవా?

"చ॥ నుతజలపూరితంబులగు నూతులు నూఱిటికంటె సూనృత
వ్రత! యొకబావి మేలు మఱి బావులు నూఱిటికంటె నొక్క స
త్క్రతువది మేలు తత్క్రతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు త
త్సుతశతకంబుకంటె నొకసూనృతవాక్యము మేలు చూడగాన్."

"గీ॥ సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద
సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుగావు
ఎఱుఁగు మెల్ల ధర్మంబులకెంతుఁ బెద్ద
యండ్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు."

అను విబుధోక్తులు తెలియవా? 'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః' అని వచించిరి. కావున శరీరము శాశ్వతముగాదు. 'ఇన్నాళ్ళు బ్రతికి యిప్పుడు కల్లరి గావలదు,' అన్నమాటను సమర్థింపలేనివాఁడు పురుషాధముఁడందురు. ఈ యపకీర్తి నొడిగట్టకుము. నా కోరికలు నీ యరచేతిలో నున్నవి. ముంజేతిని గట్టిగా ముడువనేల? రాజా! అభినయముల చేతఁ దెల్లవాఱెను. అవునో కాదో చెప్పు' మని మర్మములు గాథవచించెను.

దశరథుఁడు పండ్లుగీఁటి, 'పాపీ! ఇఁక నీవు నాభార్యవుగావు; నేటితో మనకు సరి; నీ కొడుకునకు నాకు ఋణము తీఱినది. అదిగో సూర్యభగవానుఁ డుదయించుచున్నాఁడు. అభిషేకద్రవ్యంబులను గూర్చి గురుజనము నన్ను నిరీక్షించుచుండును' అని పలికెను. బ్రహ్మాస్త్రంబులఁ బోని యా వచనంబులు హృదయమున గలింపఁగాఁ గైకేయి కాలఁ ద్రొచిన త్రాఁచుపగిది నిశ్వసించుచు, 'రాజా! ప్రతిన చెల్లింతువా లేదా? మంత్రాలకు మామిడికాయలు రాలవుసుమా' యని యూని

పలికెను. దశరథుఁడు కడుంగడు ముచ్చిలి, 'హా! రామా!' యని మూర్ఛిల్లెను.

అభిషేకద్రవ్యార్జనము

అట వసిష్ఠుఁడు శిష్యులనుగూడి సరయూతోయములాడి యభిషేక ద్రవ్యములతోఁ దరలి వివిధాలంకారశోభాయమానములై చందనాగరు ధూపవాసనాపరంపరల గుబాళించుచు లక్షోపలక్షజనసమ్మర్దమై యున్న యయోధ్యానగరవీథులను మెల్లమెల్లగాఁ గడచి రాజాంతఃపురము సమీపించి సుమంత్రుఁడను సారథిని బిలిచి, 'గంగా గండకీ బ్రహ్మావర్తాదిపుణ్యనదీ తీర్థములతోఁ బరమపవిత్ర సరోవరజలంబులతోఁ బయోధినీరముతో నించిన కనకఘటంబుల నశ్వత్థాది పత్రాచ్ఛాదితముగాఁ దెచ్చిరి; ఔదుంబరపీఠము సిద్ధమైయున్నది. వివిధరత్నంబులను సమస్తబీజములను నానాగంధములను మధుదధిఘృతక్షీరంబులను లాజాకుశపుష్పంబులను జతపరచిరి. మనోహరాంగకలైన కన్నెలైనమంత్రుగురు వచ్చియున్నారు. భద్రేభముఁ జతురశ్వరథముఁ జాప ఖడ్గంబులును బోయలతోఁడి పల్లకియు శ్వేతచ్ఛత్రముఁ జామరద్వయము సువర్ణదామబద్ధమైన తెల్లవృషభమును సమకూర్చిరి. స్వర్ణపాత్రమును నాలుగు కోరలువైచిన నిడుదజూలు తేజియు వ్యాఘ్రాజినమును సింహాసనంబున పీఠిహోత్రంబును గోగణంబును బూజ్యములైన మృగపక్షిరాజములును సమస్తవాద్యంబులును యథావిధి నున్నవి. ఆచార్యులును బ్రాహ్మణోత్తములును జానపదముఖ్యులును వేంచేసియున్నారు. వేశ్యాంగనలు సాలంకృతలై కొలువు దీరిరి. ముహూర్తము సమీపించుచున్నది. ఈ సంగతి జేనికి విన్నవింపుము; నా రాకయు నెఱింగింపు' మని చెప్పెను.

కైకేయీ సుమంత్రులు

సుమంత్రుఁడు బిఱబిఱచని కైకేయి యంతఃపురము సొచ్చి శయ్యామందిరము వాకిట నిలిచి,

ఉ॥ రాజకులైకదీప రతిరాజసురూప జోహారు, శౌర్యవి
భ్రాజిత దివ్యమూర్తి యమరాధిపకీర్తి జోహారు, సత్యసం
పూజితవాగ్విశాల గుణభూషితశీల జోహారు, కోసల
శ్రీజయగీతికాభిరతచిత్త జోహారు, నరేంద్రశేఖరా.

సీ॥ నీరజాకరములు నిష్ఠమైఁజేసిన
భవ్యతపంబులఫలమనంగ,
వివసముఖాభినందితచక్రయుగ్మకం
బుల యనురాగంపుఁ బ్రోవనంగ,
హరిహరబ్రహ్మమహానుభావంబు లొ
క్కొకటిగాఁ గరఁగిన గుటికయనఁగ,
నతులవేదత్రయలతికాచయము,
పెనుపొందఁబుట్టెడు మూలకందమనగ
తే॥ నఖిలజగముల కందెఱయగుచు జనస
మాజకరపుటహృదయసరోజములకు
ముకుళనంబును జృంభణంబునునొనర్చి
భానుబింబంబు పూర్వాద్రిపై వెలింగె.

రాజేంద్రా, వేదవేదాంగంబులు చతురాస్యుని ప్రబోధించు చున్నవి. ఉదయ కాంతామణి సర్వమంగళ స్వరూపిణి యైన భూదేవిని గైవారించు చున్నది. ఇనానవలోకన మహాభాగ్యమును లోకము నిరీక్షించుచున్నది. సుమంత్రుఁడు దేవర వారిని ప్రబోధించుచున్నాఁడు. రవిచంద్రులును వైశ్వానర దేవేంద్రులును సదాశివుఁడును ఏలినవారికి విజయముఁ గూర్పఁగాక. వసిష్ఠభగవానుఁడు భూసురసమేతుఁడై యరుదెంచి వేచియున్నాఁడు. కాపరిలేని పసుగణంబువలె నాయకుఁడు లేని సేనరీతిఁ జంద్రుఁడులేని రాత్రి కైవడి రాజదర్శనంబులేని రాజ్యము శోభాహీనమై యుండును. ముహూర్తము సమీపించెను. రామపట్టాభిషేక కార్యక్రమమునకు ననుజ్ఞ వేడుదుము; వేవేగ దయచేయఁ బ్రార్థించుచున్నా' మని విన్నవించెను.

సుమంత్రుని ప్రబోధవాక్యంబులు విని, 'సుమంత్రా! నీసూక్తులు సూదులై తోచు' నని దశరథుఁడు పలికెను. సుమంత్రుడది విని దిగాలుపడి తేనినంకఁ జూచి తన్నయసరక్తిమ వలన వాని మనోద్వేగమును గ్రహించి భయాక్రాంతుఁడై యోసరిల్లి నిలిచెను. మంత్రజ్ఞ యగు కైకేయి సారథినిజూచి, 'సుమంత్రా! రామునికైన సముత్సుకత్వంబునఁ జేసి రాజు రేయెల్లఁ గనుఁగూర్కక నిద్రాలసులై యున్నారు. రామునిటకుఁ దోడ్కొనిరమ్ము' అని చెప్పెను.

కైకేయీ వచనంబులు రాజసమ్మతములని సుమంత్రుఁడు తలఁచి యందుండి హుటాహుటిఁ దరలి, రాజ దర్శనార్థులైయున్న నరేంద్ర లోకమును గడచి, పైపైఁ బొరలుచున్న ప్రజాసాగరంబును దాఁటి,

యడిగినవారితో 'రాముని తోడితేరఁ బోవుచున్నా' ననుచుఁ జనిచని, మహా కవాటపిహితంబును మణివిద్రుమ తోరణంబునైన రామసుందిర బహిర్ద్వారము దూఁటి, నానాదేశాగతనరపాలమండలమండితంబైన ముఖశాల నతిక్రమించి, దాసీదాసజనసంకీర్ణంబైన తొట్టికట్లుమించి, కాషాయవస్త్రధారిణులై వేత్రంబులు పూనియున్న యంతఃపుర రక్షక స్త్రీజన గౌరవంబు లంది, దాశరథికిఁ దనరాక నెఱింగించెను.

తండ్రి యీప్పుడు సుమంత్రుఁడు వచ్చుట రాముఁడు విని వానిని లోనికి రప్పించెను. అతఁడట్లుపోయి రత్నకంకణంబులు మధురరవంబు లీనుచుండ, మృణాళనాళ మృదుహస్తతలంబునఁ జామరము వీచుచుఁ జేరువ సీతాదేవి విలసిల్లుచుండఁగా, హిరణ్మయ పర్యంకము నధిష్ఠించి, చిత్రానక్షత్ర సంయుక్తుఁడైన చంద్రుని కరణిఁ బొలుపారుచున్న రాముని సందర్శించి, భయవినయంబులు పిఱిగొన మ్రొక్కి సుఖ ప్రశ్నముఁ గావించి తా వచ్చిన సంగతి విన్నవించెను.

రాముఁడు దశరథు నొద్దకుఁ బోవుట

రాముఁడు సుమంత్రుని సత్కరించి భార్యవంక మరలి, 'దేవీ, తండ్రియుఁ గైక తల్లియు నాకొఱకు సుమంత్రుని బంపిరి. నా యభిషేకంబును గూర్చి వారాలోచించు చున్నట్లు తలంతును. నా పినతల్లి భర్తృప్రియకామయు సమర్థురాలును గావునఁ బతి యభిప్రాయంబు నుజ్జీవింప జేయును. జగన్మంగళాభిలాషిణి యగుటంజేసి యీమె యిందులకు సంతసించుట వింతగాదు. వారిరువురుఁ గూడి యర్థసాధకుఁడైన సుమంత్రుని నాకడకుఁ బంపుట నా భాగ్యవిశేషముగాని యొండు గాదు. జాగువలదు. పోయివచ్చెద. పరిజనంబులతోడఁ గ్రీడల సుఖింపు చుండు' మని పలికి వెడలెను. సీతాదేవియు భర్తృ మంగళంబును గోరుచు ద్వారముదాఁక వెంట నడచి, 'పరమేష్ఠి యింద్రునకుంబోలె దశరథ మహారాజు మీకు రాజసూయాభిషేచన యోగ్యమైన రాజ్యంబు నిచ్చుఁగాక. రాజసూయ యాగదీక్షను వహించి వ్రత సంపన్నుఁడవై కృష్ణాజినమును ధరించి కురంగశృంగమును హస్త తలమునఁ దాల్చియుండ నిన్నుఁ గన్నారఁ జూతుఁగాక. దేవేంద్రుఁడు ప్రాచీభాగంబునను యముఁడు దక్షిణపార్శ్వంబునను వరుణుఁడు ప్రతీచీ దిశయందును గుబేరుఁ డుదీచీ దిక్కునను నిల్చి నిన్ను రక్షింతురుగాక' అను మంగళోక్తులతో సాగనంపెను.

రాముఁడట్లు వెడలివచ్చి హజారమునొద్ద వేచియున్న తమ్ముని లక్ష్మణుని వెంటఁగొని మధ్యమ కక్ష్యాంతరమున బారులుదీఱియున్న మిత్రకోటి నభినందించి, వ్యాఘ్రాజిన సమాచ్ఛాదితమై యగ్నివలెఁ దేజరిల్లుచున్న రజతరథంబు నారోహించెను. సౌమిత్రి ఛత్రచామరములు పట్టి పృష్ఠభాగంబున నిల్చెను. వందిమాగధుల జయజయ ధ్వనులు చెలరేగెను. నానామంగళ వాద్యనాదంబులును బ్రజాకలకలంబులును రోదసీకుహరము నిండెను. ఉత్తమ హయంబులెక్కి కొందఱును మాతంగంబు లధిష్ఠించి కొందఱును వెంటఁదరలిరి. సారథి రథాశ్వంబులవాగెలు సడలించెను.

రాముఁడట్లు బయలుదేఱి రాజవీథింద్రొక్కి యిరుపార్శ్వంబుల సౌధోపరితలంబుల నుండి యిందుబింబాననల దోయిళ్ళ వర్షించు దివ్యపుష్పంబులఁ దోఁగుచు, నుత్తమాంగనల మంగళాశీర్వచన మాలికలను దలతోడ గ్రహించుచు, రోహిణి చంద్రునట్లు సీతాదేవి నిజ పురాకృత సుకృతఫలంబుగా రామచంద్రుని గూడెనను వృద్ధనారీమణుల ప్రశంసోక్తులు వినుచుఁ దన పరిపాలనంబునఁ గలుగు నభ్యుదయంబులను గూర్చి జనులు బహుముఖంబులఁ బల్కుచున్న యాశావచనంబులను నాకర్ణించుచు భావవికారమింతయుఁ బొరయక, దేవాలయంబులు వలగొని మందమంద గమనంబునఁ బోయి తండ్రియున్న నగరుఁజొచ్చి ధనుర్ధర సంరక్షితంబైన కక్ష్యాత్రయము దాఁటి యట రథము డిగ్గి పాదచారియై మఱి రెండు కక్ష్యలు గడచి తోడిజనంబు నందుండి మరలించి తనరాక నెఱిఁగించి లోనికిఁ జని తండ్రికిఁ గైక తల్లికి మ్రొక్కి నిలిచెను.

కైకేయీ రాములు

దశరథుఁడు తన ప్రియసుతుని జూచి, 'రామా!' యను మాట మాత్రము పలికి మిన్నకుండెను. రాముఁడు తండ్రిని దేఱిచూచి, వాని కంఠము వ్యసనకుంఠిత మగుటయు, వానిదృష్టి బాష్పనిరుద్ధమగుటయు వానియునికి యపూర్వస్థితి నుండుటయు కలతవాఱిన సముద్రమువలె దబ్బఱలాడిన ఋషిచందంబున సంతప్తాపసంతప్తుఁడై నిట్టూర్పులవలన నతఁడు హృదయ పరితాపమును వెలిపుచ్చు చుండుటయుఁ బరికించి పార్వణసాగరము క్రియ మనఃక్షోభ మొందిపురపురఁ బొక్కుచు, 'గటా నన్ను జూచినంతనే సంతోష పరవశుఁడగు నా తండ్రి నేఁడిట్లు కానేల?

ఏమి విపరీతము వాటిల్లె?' నని వితర్కించుకొని, కైకేయి వంక మరలి, 'తల్లీ! నా తండ్రి యిట్లుండ నేల? కాయిక మానసిక వ్యాధి రూప దుఃఖంబులు వానిని బాధింపవు గదా? భరతశత్రుఘ్నులు కుశలమే గదా? మీ రెల్లరు సుఖముందురుగదా? జననమూలమును బ్రత్యక్ష దైవతమునైన తండ్రిగారి యాజ్ఞను సుతులు శిరంబునఁ దాల్తురుగదా? తల్లీ! మైత్రినొండె మతియేకారణముననొండెఁ బరుసము లాడవుగదా? సంగతియేమో తెలుపుము, తల్లీ' యనెను.

కైక:- రామా! కోపముగాదు, తాపముగాదు. ధర్మసందేహ మొకటి గలిగి ముడివీడక త్రొక్కుట పడుచున్నాఁడు. ధర్మజ్ఞుఁడవగు నీవే దీనిని దీర్పవలయును. సంగతియో యంత దురవగాహము గాదు. ఆడితప్పనగునా కాదాయనునది ప్రస్తావనాంశము. సత్యమునకు నపవాదములు గలవని నా నేర్చినకొలఁది చెప్పితిని; పెద్దల చరిత్రలు తార్కాణగాఁ జేర్కొంటిని.

'ఆ॥ వె॥ వారిజాక్షులందు వైవాహికములందుఁ
ప్రాణ విత్త మాన భంగమందుఁ
జకితగోకులాగ్ర జన్మరక్షణమందుఁ
బొంకవచ్చు నఘము పొంద దధిప!'

అను శుక్రాచార్యోపదేశంబు నుదహరించితిని. ఎందునను వాని తలఁపుచిక్కు వీడదు. నీవే దీనినిఁ దెలుపనగును.

రామ:- అమ్మా, సత్యమునకు నపవాదములు కేవలాపద్ధర్మంబులుగా వచింతురు. అంతేగాని యొండుగాదు. ఆడి తప్పరాదు; తప్పినచో దోషము సంభవింపక మానదు. తల్లీ, ఈ ధర్మము నీకు మాత్రము తెలియదా? ఓర్పుమాటగా నట్లంటివిగాఁబోలు.

కైక:- రామా! నీవును నీ తండ్రితో నేకీభవించితివి. ఇఁక నా మాట సాగదు. ఆడితప్పరాదంటివి; తప్పుట దోసమంటివి. నీ యట్టి ఋజుమార్గవర్తియు సత్యవాదియుఁ గలుగఁడు. నీ తండ్రి కొండొకనాఁ డొకమాట చెప్పెను. అది నేఁడు కాదనలేక పరితపించుచున్నాఁడు. తండ్రియెడరు తీర్చుట తనయులకు విధిగదా.

రామ:- తల్లీ, ఈ విషయమున నీ రాముని సంశయించుతువా? గురువును దైవము నైన తండ్రికిఁ జేయరానిది గలదా? రాముఁడు తండ్రి

కెదురాడఁడు. ఆడి తప్పఁడు. ముమ్మాటికి నమ్ముము. తల్లీ, సంగతి యేమో చెప్పుము; నా తండ్రికిఁగా నేనొనర్తును.

కైక:- రామా! తొల్లి దేవాసురయుద్ధంబున నీ తండ్రి శంబరాసురుని వలన శకలీకృతాంగుఁడై మూర్ఛిల్లెను. అప్పుడు సారథ్యము వహించియున్న నేను మూర్ఛాగతుని నీ తండ్రిని సేద తేర్చి కాపాడితిని. నా సేవకు మెచ్చి నీ తండ్రి యయాచితంబుగా నా కప్పుడు రెండు వరములిచ్చెను. అవి యిప్పుడు కోరితిని. వానిని జెల్లింపనోడి యిట్లు పరితపించుచున్నాఁడు. నీ తండ్రి బహుయాజి యందురు; కలిమిగలనాఁడు వేనవేలు యజ్ఞములు చేయవచ్చును. వానిని సత్యసంధుఁడని కీర్తింతురు. అక్లిష్టసమయములం దెల్లరు నట్టివారుగానే కాన్పింతురు. సమయమనెడి యొఱపుసానమీఁద రాచుదాఁక నిగ్గు తేలదుగదా.

రామ:- అమ్మా, నా తండ్రి నీకిచ్చినవరము లేవి? వానిని జెల్లింప సంశయ మేల? నా తండ్రికి మాఱుగా నవ్వరంబులను నీకు నేను సాధింతును. తల్లీ, మాటతప్పను.

కైక:- రామా! సాధింపరాని వరములను నేనుగోరలేదు. నా కోరినవి జేని యరచేతిలోనే యున్నవి. దాపనేల? వినుము. భరతునకుఁ బట్టముఁగట్టుమంటిని; నీకుఁ బదునాలుగేండ్లు వివాసమును గోరితిని. ఈ సంగతి నీకుఁ జెప్పనోడి నీ తండ్రి తలవాల్చి యున్నాఁడు. జనకుని కీర్తినిఁ గాపాడఁదలఁతువేని వానిమాట చెల్లింపుము. సంభారములెల్ల సిద్ధముగా నున్నవి. ఆ ద్రవ్యములతోన భరతునకుఁ బట్టముగట్టి నీవు జటాజినవల్కలంబులు ధరించి చతుర్దశ వర్ష వనవాస మొనర్పుము.

రామ:- తల్లీ! అనర్ఘములైన వరములను నాకుఁ గృపచేసితివి. ఇవితప్పక చెల్లింతును; వేఱుతలఁపు వలదు. ఇప్పుడే నీయెదుటనే నారచీరలు గట్టి తరలుదును. ఈ పరమ వరములను నా తండ్రి నాకు స్వయముగా ననుగ్రహింపఁడయ్యె నను చింతదక్క నొండు గలుగదు. నా యెడఁ బితృభక్తిని శంకించెనోయని వందురుదును. తల్లీ! తండ్రి పనుపు చేయుటకును నీకు నభిమతార్థమును గూర్చుటకును రాజ్యమునే గాదు సీతనేనియుఁ దుదకుఁ బ్రాణంబు నేనియుఁ దృణీకరింతును. అమ్మా! నాయనగారి నాశ్వాసింపుము.

అయ్యో! నా తండ్రి కన్నీరునింపనేల? వలదు. ఎంతమాత్రము వలదు. ఒండుతలంపక తడవుసేయక భరతునకై సందేశమును వాయువేగంబునఁ బంపుము.

కైక:- రామా! అట్లేచేయుదుఁగాని నీవుమాత్రము జాగుచేయవలదు. మాటచెల్లింతువో లేదోయని జంకి నీతండ్రి సిగ్గుపడి పలుకఁడు. వానికొంకు మాన్పుము. నీవు వనమునకుఁ బోవుదాఁక నీ తండ్రి యన్నపానాదులుగూడ స్మరింపఁడు.

కైకేయీ వచనంబులు కొరడాప్రేటులై త్వరించెను. రాముఁ డంత దశరథుని లేవనెత్తి, 'నాయనా! రాజ్యాదిసంపదలకు నీ రాముఁడు దాసుడుగాఁడు. ధర్మమొండు వానికిఁ జాలును. పితృసేవకు మించిన యజ్ఞముఁ దండ్రిపనుపుసేయుటకన్న నధికమైన ధర్మముఁ గలుగవు. అట్టి ధర్మము నొనర్చుటకు నాకిప్పు డవకాశమును గలిగించితివి. ఇంత కన్నఁ బరమ భాగ్యము నా కేల? నీయాజ్ఞను తల్లిముఖంబున వింటిని. నీ రాముఁడు నీ కెదురాడఁడు. అట్టి జంకుకళంకులు వలదు' అని పలికి కైకేయిని జూచి, 'తల్లీ! నీవే నన్ను శాసింపరాదా? నీ పనుపుఁ దల దాల్పనా? నీ కోరినవి మహాస్వల్పములు. ఇవి యొకవరంబులుగా రాజేంద్రుని యాచింపవలయునా? ఇదిగో జననీజనకులను వీడ్కొని సీత నూఱడించి నేఁడే దండకారణ్యంబునకుఁ దరలుదు. నా తమ్మునకు భరతునకు రాజ్యము గట్టుము. పితృశుశ్రూషలందుఁ బరాకుచెందవలదని నా మాటగా వానికిఁ జెప్పు' మని వచించి కైకేయీ దశరథులకుఁ బ్రదక్షిణమొనర్చి ప్రణమిల్లి పితృవాక్యపరిపాలనా మహాభాగ్యప్రాప్తి కెంతయు సంతసించుచు నందుండి వెడలి లక్ష్మణుని వెంటఁగొని యభిషేక జలభాండాదులవంక కన్నెనియు సారింపక వానిని బ్రదక్షిణమాత్రంబున నభ్యర్చించి తల్లిమందిరంబునకుఁ బోయెను. అఱచేతిలోని రాజ్యశ్రీ హఠాత్తుగా జాఱిపోయినను రాముని హృదయము లవమాత్రమేనియు జలింపక నిర్వాత దీపకళికవలె నుండెను. వాని మోమునందెట్టి వికారముఁ దోఁపదయ్యెను. వానిని జూడఁగా ద్వంద్వాతీతుఁడైన స్థిత ప్రజ్ఞుఁడు తలంపునకు వచ్చుచుండెను.

రాముఁడు కైకేయీ మందిరమునుండి వెడలివచ్చునేటి తడవుగా శుద్ధాంత కాంతాజనంబుల హాహారావములు పిక్కటిల్లెను. 'కటా! మా ప్రాపు, మా భాగ్యము, మా కన్నతండ్రి, మా రాముఁడు మమ్మెల్ల

విడనాడి వనాంతరమునకుఁ జనుచున్నాఁడు. అయ్యో! ఏమి సేయనగు? కటా! రాజా! నీ దుర్బుద్ధి కేమననగు? లోకశరణ్యుఁడైన కూర్మిసుతుని గహనాంతరములకుఁ దోలి ప్రాణిలోకంబును బెంజీఁకటి ముంతువా?' అని వారు దూడలఁబాసిన గోవులచందానఁ బనవసాగిరి.

రాముఁడు తల్లిని వీడ్కొనుట

అటఁ గౌసల్యాదేవి పుత్త్రుని హితార్థము నియమ నియమిత చిత్తయై రేయెల్ల జాగిరణముండి వఱువాత విష్ణువు నర్చించి కృత మంగళయై హోమము గావించుచుండెను. రాముఁడు తల్లి మందిరముఁ జొచ్చి తొలి తొలికట్టునందున్న ద్వారపాలకుల జయాశీర్వాదములు గైకొని రెండవ తొలికట్టునందున్న వేదవేత్తలకు నమస్కరించి మూఁడవ తొలికట్టుఁ బ్రవేశించెను. అచట పురంధ్రీమణులు వానిని గాంచి ప్రమోదభరితాంతరంగలై యాశీర్వదించి వానిరాకఁ దల్లి కెఱిఁగించిరి. కౌసల్యాదేవి వాత్సల్యము పిచ్ఛలింపఁగాఁ గొడుకునకు నెదురు వచ్చి తనకు నమస్కరించిన సుతుని సంకమునఁ గూర్చి శిరము మూర్కొని, 'నాయనా, మహాత్ములగు రాజర్షులకువలె నీకు దీర్ఘాయుః కీర్తులగుఁ గాక; వంశార్హమగు ధర్మంబును భావింతువుగాక' యని దీవించి, 'వత్సా, నేఁడు నీకు యౌవరాజ్యాభిషేకమంగళము గానున్నది గదా. ఇటఁగుడిచి చను' మని పలికి యాలోన సుతుని మురిపెంబులను విన గుతూహలయై వానిని గూర్చుండుమనెను.

రాముఁడు తల్లికి మరలఁ బ్రమొక్కి, 'అమ్మా! సంగతి యొండు విని పించి పోవచ్చితిని. వెరవకుము. దేహధారులకు సుఖదుఃఖంబులు సహజంబులు. పరమార్థము విచారించినచో సుఖము సుఖముగాదు; దుఃఖము దుఃఖముగాదు. ఏలయందువా? దేహాత్మబుద్ధి గలంతకాలమే యీద్వంద్వములకు నునికి గలదు. అప్పుడుగూడ నవి దైహికములేగాని యాత్మ సంబంధములుగావు. మఱియు నిట్టి సుఖదుఃఖాదులు జీవరాశికిఁ బూర్వ కర్మానుసారమున వచ్చుచుండును. కర్మగతి యిట్లని చెప్పఁదరముగాదు. ప్రాప్తమును సహింపక తీరదు. ఈ పరమరహస్యము నెఱుంగనివారు ద్వంద్వకోలాహలమునకుఁ జిక్కి నశింతురు. ఇదియునుగాక సుఖదుఃఖముల యొక్కయు మేలుగీళ్ళ యొక్కయు యాథార్థ్యము సులభగోచరముగాదు. ఇప్పుడు మేలుగాఁదోఁచునది మఱికొంత సేపునకుఁ గీడు గావచ్చును. ఇప్పుడు కీడుగాఁ దలఁపఁబడినది కాలాంతరమున

మేలు గావచ్చును. కావున నేది నిజముగా మేలో యేదినిజముగాఁ గీడో మాయావృతులకుఁ దెలియవు. ఈ యజ్ఞానంబునకుఁ జిక్కి వారు భ్రాంతులై మరుమరీచికల వెంటఁ బరువెత్తుచుందురు. తెలివిగల వారట్లు సేయరాదు. నా తండ్రి నాకుఁ బట్టముఁగట్టుట మేలో కాదో చెప్ప గలరా? తలఁచినపని సమకూఱునో లేదో నిశ్చయింపఁ గలరా? సర్వము దైవాయత్తమై యుండును. ఎప్పుడేది గల్గునో దానిని సహించుటయే మర్త్యులకుఁ బరమ శ్రేయోమార్గము. తల్లీ! సుఖ దుఃఖంబులను గలిమిలేములను సమదృష్టితో భావించుచుఁ బ్రాప్తంబు ననుభవించుచుండుము. కోరికలవెంటఁ బరువులెత్తవలదు. భరతునకుఁ బట్టముఁగట్టునట్లు నిశ్చితమైనది. నేను దండకారణ్యంబునఁ బదునాల్గు వత్సరంబులు కందమూలఫలభోజనై వసింపఁ దరలుచున్నాను. అనుజ్ఞ వేడుదు. నిండుమనంబుతో సెలవిమ్మ' అనెను.

కౌసల్యా విలాపము

చిచ్చుఱపిడుగుంబోని యా మాట చెవిఁబడినంతనే కౌసల్యా దేవి నిలువున నఱికిన కదళివోలె నేలఁగూలి మూర్ఛిల్లెను. ఆమెను దాదులు శైత్యోపచారంబులఁ దేర్చిరి. ఆమె సేదదేఱి, 'వత్సా! నా శోకార్థము జన్మించితివా? అయ్యో! సంతానము లేనినాటికంటె నేఁడు నా దుఃఖము దుస్సహమయ్యెనుగదా. భర్తవలన నిండారు సుఖ మెట్టిదో యెఱుంగకున్నను బుత్త్రుని వలననేని సుఖింతుఁగదాయని కొండంత యాసతో నుంటిని. ఆ యాసను నమ్మి యోర్వరానికష్టము లోర్చితిని; మరణంబుఁబోని సపత్నీనిరసనంబును సహించితిని. అయ్యో! నా యాసలెల్ల నడియాసలయ్యెను. ఇఁక నాగతియేమి? కైకేయికి వెఱచి పరిజనంబు నన్ను మనసారఁ బరిచరింపదు; దయితుఁడు హృదయమిచ్చి వర్తింపఁడు. నాయనా! నిన్నుఁ జూచికొని యివి యెల్ల మ్రింగియుందును. నీ యుపనయనమై యిప్పటికిఁ బదునేడు వత్సరంబులుగడచెను. నీకు యౌవరాజ్యంబు వచ్చుననియు నా యెడరు లెల్ల సమసిపోవుననియు నూఱటిల్లుదును. పుత్త్రా! కడకు నిన్నుఁ జూచుటయే నాకుఁ గఱవుగా నయ్యెను. లెక్కలేనిదినము లుపవసించి తిని; చెప్పరాని వ్రతములు సలిపితిని. కన్నదేవతలకెల్ల మ్రొక్కితిని. ఎట్లో నాతపఃఫలంబుగా నిన్నుఁబడసితిని. నాపడినగాసియెల్ల నేఁటితో వ్యర్థమయ్యెను. వఱదతాఁకున నదీకూలమువలె నా హృదయము విఱియరాదా? కటా! యముఁడు గూడ తనలోకంబున నాకుఁ జోటియ్య

వెలువెనా? హా! ప్రాణములారా! ఈ మొండికట్టెయను వదలి పుణ్యముఁ గట్టుకొనరా? దేహమా? ఈ వ్యసనంబు లోర్చుటకన్నఁ దలనుండి జాఱిన నీటికడవవలెఁ దుత్తునియలై నశింపరాదా? పితామహా! వజ్రసారంబునఁ బదనిడి నన్ను సృజించితివా? కావుననే గదా నన్ను దుఃఖాగ్ని దహింపదు. ఇఁక నాకు మరణభాగ్యము కల్ల. నాయనా! నీతోడిదే లోకంబుగా నుందును. నిర్జీవలోకంబున నన్ను ఖయిదు చేయవలదు. నీ వెంట వత్తు' నని గొబ్బున విలపించెను.

లక్ష్మణుని శోకకోపంబులు

అందాఁక లక్ష్మణున కీసంగతియే తెలియదు. రాముఁడట్లు కౌసల్యతోఁ జెప్పుట విని సౌమిత్రి తన్నుఁదా నమ్మకుండెను. కౌసల్యాదేవి యెలుగెత్తి విలపించెను. లక్ష్మణుఁడు బహిర్ముఖుఁడువోలెనై, 'తల్లీ! దుఃఖమువలదు. స్త్రీమాటకుఁ గట్టువడి నాయన్న హస్తగతమైన రాజ్యశ్రీని నిరసించి గుట్టలపాలగుట నే నెంతమాత్రము సహింపఁజాలను. ఱేఁడన్ననో వయఃపరిపాకజనిత చిత్తచాంచల్యంబునకు విషయలౌల్యము తోడ్పడగా నెత్తువారి చేతిబిడ్డఁడై యున్నాఁడు. వివశుని బాటించుట వెఱ్ఱితనము' అని పలికి రామునివంక మరలి, 'అన్నా! ఏమి? నీకు దేశాంతరవాసశిక్షను విధించెనా? ఏల? రాజద్రోహ మొనర్పవు. అంతటిసేఁత యేదియుఁ జేయవు. పగతుఁడుగూడ నీ వంక వ్రేలుచూపఁజాలఁడు. ఋజుమార్గవర్తివి. జితేంద్రియుఁడవు; దైవసమానుఁడవు; మీఁదుమిక్కిలి గాదిలికుమారుఁడవు. అట్టి నిన్ను నిష్కారణముగాఁ దండ్రి త్యజించెనా? వాని యస్వస్థచిత్తతను నిరూపింప మఱేమి వలయును? అట్టివాఁడు ధర్మజ్ఞుఁడగునా? ధర్మజ్ఞుఁడు కాని వాఁ డాదరణీయుఁడా? ధర్మదూరుని లెక్కసేయనగునా? లెక్కచేయుట యధర్మముగాదా? ధర్మమునవలనఁ బ్రమాదమందవలదు. అన్నా! ఈ యవివేకశాసనము వెల్లడిగాకమున్నె రాజ్యంబు నాక్రమించుదము గాక. నేను ధనుష్పాణినై నీ చెంతనున్నంతకాలము నీయాజ్ఞ జవదాటు ప్రాణి గలుగఁబోదు. అయోధ్యారాజ్యంబెల్ల నొక్కటిగా నెత్తివచ్చినను నిలువనోర్తును. రాతు మెత్తనైన గుద్దలి ముక్కాల నడచు నను సామెత నేఁడు మన యెడ వర్తించుచున్నది. కైకేయీమాయలకుఁ జిక్కి కన్నతండ్రియే మనకు శత్రువయ్యెను. కానిమ్ము; కార్యాకార్యవివేకము దక్కి యుత్పథంబుఁ ద్రొక్కిన యతఁడు తండ్రియైనను గురువైనను శిక్షార్హుఁడుగాక మానఁడు. స్మృతులే యిట్లు వచించుచున్నవి.

ఇది యట్లుండనిమ్ము. రాజ్యము నీకు ధర్మప్రాప్యము. నీసొమ్మును భరతునకిచ్చుటకు దశరథున కేమిహక్కు గలదు? మనయిద్దఱను విరోధించి వగ్గముదుసలి యీ పని చేయఁజాలునా? ఏ బలంబును నమ్మి యట్లొనర్చునో చూతము. తల్లీ! జ్ఞాతినని నన్ను సంశయింపవలదు. సత్యము సాక్షిగా నా చేతివిల్లు సాక్షిగాఁ బ్రమాణము చేయుచున్నాను. అన్నయెడ నా యనురాగము నిర్వ్యాజనిష్కళంకము. అన్నమాటఁ దలఁదాల్చి వర్తింతును. ఆయన మహారణ్యము చొరనున్నను గాలాగ్ని నుఱుకనున్నను వానికన్నమున్న నే నుందును. అమ్మా! ఊరడిల్లుము. నా పరాక్రమముఁ జూతువుగాక' అని రోషభీషణంబుగా వచించెను.

రాముఁడు కౌసల్యాలక్ష్మణుల నోదార్చుట

కౌస:- నాయనా! రామా! తమ్ముని వింటివా? సవతిదుర్బోధనలకు రాజు చిక్కువడియున్నాఁడు. నన్ను శోకసాగరంబునఁ ద్రోయకుము. నీవు వనములకు నెంతమాత్రముఁ బోఁదగదు. వత్సా! నీ వెఱుంగని ధర్మము గలుగదు. మాతృశుశ్రూషకన్నఁ బరమ ధర్మము గలదా? రాజ్యము లేకున్న మానెఁగాక; నా తోడ నిటనుండుము. కాశ్యపుఁడు మాతృసేవైకవ్రతియై యిల్లెడల కుండియు స్వర్గమును బడయఁడా? బిడ్డలకుఁ దండ్రియెట్లో తల్లియు నట్లేగదా. వత్సా! నీవులేనిబ్రదుకు నాకేల? నీవు చెంతనుందువేని తృణభక్షణముగూడఁ బరమరసాయన సంతృప్తి నొదవించును. నా మాట వినవేని యన్నపానాదులు వర్జించి ప్రాణ పరిత్యాగ మొనర్తును.

రామ:- తల్లీ! నీకు వేనవేలు నమస్కారములు. దారుణము వలదు. తండ్రియాజ్ఞఁ దప్ప నాతరముగాదు. జనకునియాజ్ఞ యనుల్లంఘ్యము. తండ్రిపనుపుసేయుటకై కండుమహర్షి గోహత్యకుఁగూడ సాహసించెను; సగరపుత్త్రులు తమ ప్రాణంబులను ధారవోసిరి; పరశురాముఁడు కన్నతల్లిని గొడ్డట ఖండించెను. పెద్దల మార్గమును బరిశీలింపుము. నన్నుఁ గనిపెంచితి వనుట నిజము; నాకై పడరాని పాట్లు నీవు పడుట సత్యము. ఏది యెట్లున్నను ధర్మమెల్లరకుఁ బ్రధానము. బిడ్డలు ధర్మమార్గావలంబకులగునట్లు చేయుట తల్లిదండ్రులకు విధివిధానము. ధర్మ మాచరింప నున్నప్పుడు నీవు నాకుఁ దోడ్పడవలయునే గాని యిట్లనరాదు. ధర్మ

మును విడనాడనోప. నేను వనవాసము చేయుట నీకు దురంత శోకకరమగునని యెఱుంగుదు. దానినైన నోర్తుఁగాని తండ్రి యాజ్ఞ మీఱఁజాలను. నా యీ నిర్ణయము విపరీతముగాదు. లోకవ్యతిక్రమ మిందేమియు లేదు. తొల్లిఁటి మహాత్ములత్రోవఁ ద్రొక్కుచున్నాను. ధర్మనిబద్ధమైన నా యీ కార్యమునకు ననుజ్ఞయిమ్ము.

లక్ష్మణా! నీ కూర్మికెంతయు సంతసింతును. తేజోవిక్రమంబులందు నీవు దురాసదుఁడవగుట నాకుఁ గ్రొత్తగాదు. నా తల్లి సత్యశాంత గుణాదుల తత్త్వము సమగ్రముగా గ్రహింపని కారణమున నట్లాడుట చిత్రముగాదుగాని గురుశుశ్రూష లొనర్చి శాస్త్రము లభ్యసించి యెల్లధర్మములు నేర్చిన నీ విట్లాడుట చిత్రమేగాక దుఃఖకరముగా నున్నది. వత్సా! ధర్మమునకు సత్యమే మూలము. ధర్మమునకన్న నుత్తమ పురుషార్థము గలుగదు. దేహధారులకు సత్యంబుకంటె శరణ్యంబు లేదు. ధర్మంబు నెడయుట సత్యద్రోహమగును. ఆత్మవినాశమును వరించువారు దక్క నన్యు లందులకుఁ దెగింపరు. భావితాత్ములకు ధర్మమే శరణము. ఎల్ల ధర్మములలోఁ బితృవాక్య పరిపాలన ముత్తమోత్తమ ధర్మమని పెద్దల నిశ్చయము. తండ్రియాజ్ఞ నతివర్తింప నా వలనుగాదు. అది కైకేయీ ప్రేరితమందువా? అగుగాక. తండ్రి యాజ్ఞ ప్రధానము గాని తన్మూలకారణము ప్రధానముగాదు. ఉత్పథమందువా? ఆ విచారణకే నీ వర్హుఁడవుగాదు. లక్ష్మణా! కేవల క్షత్రధర్మాశ్రితబుద్ధి వలదు. ఆర్యులు దాని నంతగా మన్నింపరు. క్రౌర్యమెడసి ధర్మమాచరింపుము.

కౌస:- కుమారా! గురుజనాజ్ఞ మీఱరాదంటివి. పోషణ స్నేహంబులఁ దల్లియుఁ బుత్త్రులకు గురువగునుగదా? నా యాజ్ఞను మాత్రము మీఱనగునా? వత్సా! నామాట వినుము. నన్ను వనరు వెల్లిఁ ద్రోయకుము. నీవు లేనినాఁడు పితృలోకస్వధగాని స్వర్లోకామృతముగాని నా కెంతమాత్రము నభిమతంబులు గావు. నీ సన్నిధానము నాకుఁ గల్పముగానుండును. పుత్త్రా! నీ మనస్సును మరల్చి నా ప్రాణములు నిలుపుము.

రామ:- తల్లీ! వ్యసనపరితాపంబులకు నెడమీయవలదు. సందిచ్చినచో నవి మ్రింగివైచును. ప్రాణులకు సుఖదుఃఖములు సహజములని

ముసన్నే విన్నవించితిని. ధైర్యము వహించి యివి యెల్ల సహింపుము.

(తమ్ముని వంకకు మరలి) 'లక్ష్మణా! నీవిట్లు దుఃఖించుట పౌరుషమా? నాయనా! సత్పురుషులకు ధర్మార్థకామంబులు మూఁడును సమాదరణీయంబులు. అందు ధర్మముత్తమము. ఏలయందువా? వశ్యయై ధర్మంబును, బుత్త్రవతియై యర్థంబును భార్య భర్తకుఁ గూర్చుపగిది ధర్మమొక్కండ నరునకు నమ్మూఁటిని సమకూర్చును. కావున ధర్మము ప్రధానము; అర్థకామంబు లానుషంగికములు. ధర్మార్థకామంబులు మూఁడింటికిఁ గూడని కర్మము నాచరింపరాదు. కామార్థములకుఁ గాకున్నను ధర్మమునకు మాత్రమే యైనచోఁ దత్కర్మము పరమానుష్ఠేయము. కేవల కామార్థకర్మము లోకగర్హితమని వేఱ చెప్పనక్కఱ లేదు. ఈ వచనంబులు తార్కాణగాఁ బ్రకృత విషయంబును విచారింపుము. రాజ్యభోగాదులు కామార్థప్రదములే గాని యంతకు మించి నవిగావు. అట్టి తుచ్ఛంబులను మనబోంట్లు పెద్దసేయ వచ్చునా? ఎన్ని కష్టంబులు వచ్చినను సహించి ధర్మమును సంపాదింపవలయును. కావున నివ్విషయంబునఁ బరాకు చెందకుము. సౌమిత్రీ! మహారాజు మనకు గురువును దండ్రియు రాజు నగుటయేగాక వృద్ధుఁడును గావున చతుర్విధములఁ బూజనీయుఁడై యున్నాఁడు. అట్టి మహనీయుని యాదేశము కామకారితముగానీ యేమైనఁగానీ ధర్మపరుఁడు నిరాకరింపఁడు. లక్ష్మణా! తండ్రియాజ్ఞ నీకుఁగూడఁ గర్తవ్యమేగదా? తల్లీ! సతికిఁ బతియే గతి. పతిమాటను నీవు నిరాదరింపరాదు. అమ్మా! రాజ్యాదులు క్షణికములు; ప్రాణము శాశ్వతముగాదు. నీటి బుడుకలం బోని వీనికై నిత్యమగు ధర్మమును వదలుదురా?—లక్ష్మణా! ధైర్యమవలంబించి రోషశోకంబులను నిగ్రహింపుము. అవమానమును సుంతయు శంకింపవలదు. అభిషేకార్థము రచించిన యలంకారముల నెల్ల విసర్జింపుము. ప్రవృత్తి నివృత్తుల నొక్కరూపున బాలించు వాఁడే ధీరుఁడు. జాగు వలదు. మనతండ్రి నిజప్రతిజ్ఞాభంగమును సంశయించి పరలోకభీతుఁడై యున్నట్లు తోఁచెను. వాని శంక తీరవలయును. నేను వనగతుఁడనగుదాఁక యది తీరదు. అందాఁక భరతాభిషేకమును గూడఁ దలంపరు. తమ్ముఁడా! రాజ్యమును ద్యజింపరాదంటివి. నాదియు నొక త్యాగమా? తండ్రికి నా యెడఁగల పుత్త్రవాత్సల్యమెంతో నీవే యూహింపుము. నాఁడు విశ్వామిత్ర మహర్షితోడ నన్నుఁ బంపుటకు

నాయన యెంత పరితపించెనో నీవు కన్నారఁ జూచియున్నావు. అట్టి వాత్సల్యమూర్తి సత్యప్రతిష్ఠాపనార్థము పుత్త్రునిఁ జేతులార గుట్టలకుఁ బంపుచున్నాఁడు. ఈ త్యాగము మ్రోల మనదియుఁ ద్యాగముగాఁ జెప్పనగునా? నన్ను వనమునకుఁ బంపుట న్యాయమా యని శంకింప వచ్చును. తండ్రి కెన్నఁడు నప్రియ మొనర్పలేదు; వాని మాటకు నెదు రాడి యెఱుంగను. నాయన తన కూర్మియెల్ల నా పయిఁ గురియించు చుండును. అట్టివాఁడు నాయెడ నిట్లు వర్తింపనేల? ఈ పాట్లకెల్లఁ గైకేయి మూలమందురు. ఇది కేవలము భ్రాంతి మూలకము. ఆమె భరతునికన్న నన్నే ప్రియంబుగా మన్నించును. ఆమెకు నే నెట్టి యవిన యంబుఁ గావింపలేదు. అట్టి తల్లి నేఁడిట్లు కోరనేల? తమ్ముఁడా! ఇదంతయు దైవికముగాని వేఱుగాదు. దైవయోగమును గుర్తింప రాదు. సామాన్యులకుఁ దెలియరాకున్నను యోగీంద్రుల కేనియుఁ దెలియదా యని యడుగవచ్చును. యోగులకుఁ గూడ నయ్యది దురూహ్యమే యనవలయును. ఎట్లందువా? మహర్షులు త్రికాలజ్ఞు లందురు. అట్టివారు నా పట్టాభిషేకముహూర్తమును నిశ్చయించిరి. తెలిసి తెలిసి హా రెగ్గుచేయరుగదా! వారి నిశ్చయము సహితము క్షణములో వైపరీత్య మొందెను. కావున దైవయోగమంత దురూ హ్యము. అది బహురూపంబులఁ బరిణామ మొందుచుండును. మర్త్యా దులు నిమిత్తమాత్రులగుదురు. ఈ రహస్య మెఱింగినవారుఁ దమకు సంభవించు సుఖదుఃఖములకై నిమిత్తమాత్రులైన వారిని భూషణ దూషణ లొనర్పరు. కాబట్టి మన తండ్రినిగాని కైకతల్లిని గాని నిందించుట యజ్ఞానమూలకమగును. దైవయోగమును బ్రతిఘటింప నగునని నీవు భావించుచున్నావు. దైవయోగమనఁగా నేమి? సర్వేశ్వరుని శాసనమని కొందఱు తలంతురు. అది కేవలము ప్రమాదము. సర్వేశ్వ రుఁడను పరతత్త్వము నిష్క్రియానిరంజన నిర్వికార శుద్ధబుద్ధస్వరూపమై యుండును. అట్టి దాని కిట్టి కార్యము లంటగట్టరాదు. దైవయోగ మనఁగాఁ బ్రారబ్ధకర్మవిశేషమని గ్రహింపుము.

"కం॥ విను పూర్వకర్మ ఫలములు,
దనకు వశముగాక పొందుఁ దఱితో వానిం,
గనుఁగొన నేరక మూఢుఁడు,
దన కాపదయైనఁ జోట దైవము దూఱున్."

"తే॥ కార్యఫలములయెడఁ దాన కర్తనుట,
కడు నెఱుంగమిఁ జూవ్వె, దాఁగర్తయేని,
తగిలితనదైనకార్యజాతంబు నెల్లఁ,
జెడక ఫలియించునట్లుగాఁజేయరాదె?"

సీ॥ నీతిమంతులు ధర్మనిరతులు దక్షులు
నగువారు సేయుకార్యములు గొన్ని
సిద్ధిఁబొందవు దుష్టచిత్తులుఁగ్రూరులై
చేయఁగొన్ని విశేషసిద్ధిఁబొందు
నూరకయుండంగ నొందుఁగొందఱు విపు
లార్థముల్ గొందఱాయాసపడియు
నిష్ఫలారంభులై నిలుతురు కొందఱు
పేదవారికిఁ బ్రజ పెల్లువోడము.

తే॥ సద్వంతులు కొందఱు కర్త సధిక
దానములు ధర్మములు సువ్రతములుఁ జేయఁ
బ్రజలు పుట్టరు వినుమట్టి భంగిసుమ్ము
కర్మఫల మాత్మ తంత్రంబుగాకయుండు.

"కం॥ పురుషుఁడు కర్మాధీనత,
నరుగక దనవశము యనిన నాపదలు రుజల్,
మరణంబును నివియేమియుఁ,
బొరయకయుండంగ బోలదె చెపుమా?"

తమ్ముడా! వేయిమాటలేల?

ఉ॥ కర్మమునన్ జనించును జగంబులు కర్మమునందు నిల్చు న
క్కర్మమునం దెడిందు మతికర్మగతిన్ నిలుపంగరాదు త
త్కర్మ మెఱింగి ధర్మమగుమార్గమునం జరియించుచుండినన్
నిర్మలనిత్యసంపదలు నిక్కముగాఁ దుదిఁగల్గు జీవికిన్.

"ఆ॥ కర్మవశతఁ జూవె కలుగు దేహము
దేహవర్తనంబు కర్మవశతఁబుట్టు
దేహపాతమైన దేహుఁడగు జీవుఁ
డరుగుఁ గర్మవిహితమైనయెడకు."

రాముఁడట్లు వచింపఁగా లక్ష్మణుఁడు తలవంచి సమగ్రముగా విని బొమముడి వెట్టి బిలస్థకుపితసర్పంబువలె నిశ్వసించుచుఁ గ్రుద్ధసింహంబు పగిది భయంకరవదనుఁడై హస్తాగ్రము విదిల్చి తలపంకించి, 'అన్నా! సమస్త నీతులెఱింగియుఁ బ్రమాదపడుచున్నావు. క్షత్రియాగ్రణీ!

భ్రాంతి నిన్నుఁ బైకొనె ననకతీఱదు. కాదేని దైవబలంబు నొక బలంబుగా నుగ్గడింతువా? స్వతంత్రశక్తిలేని దీనులు దాని నాశ్రయింప వచ్చుఁగాక; మనబోంట్లకుఁ దగదు. పౌరుషసాధ్యములుగాని కార్యములు గలుగవు. ఆ సంగతి యటుండనిమ్ము. ధర్మవ్యతిక్రమము దగదంటివి. కైకేయీ దశరథుల యీ వ్యూహము ధర్మబాహ్యమగునేని వారిమాట సేయుట దోసమేగదా? ఆత్మాభీష్టసిద్ధికై యామాయావులు ధర్మదేవతల వలె నీ యెడ నింతకాలము నభినయించిరి. ఆ మంత్రరహస్యము నెఱుంగక వారిపన్నిన వలలోఁ జిక్కితివి. కతయెల్లఁ జక్కగా విమర్శించి చూడుము. ఈఁడు వరము లిచ్చి యేండ్లు పూండ్లుఁ గడచెను. నేఁటి దనుకఁ దత్ప్రసక్తియే గలుగదు. నేఁడు హఠాత్తుగా నీ పట్టాభిషేక నిమిత్తమై యవి పొడసూపనేల ? ఇన్నాళ్ళు వలవని వరములు నేఁడు కోరనేల ? మఱియు నాఁ డిట్టివరములని కోరలేదు. కోరదగినవెన్నో గలవు. ఇప్పుడీ రెంటినే కోరనేల ? వానికి రాజు సమ్మతింపనేల ? సత్యసంధుఁడందువా ? ఈ వరములని నాఁడుచెప్పి నేఁడులేదన్నచో మాట తప్పుటగును. అట్టిదేదియులేదు. కావున నిందు బొంకనుమాటకే యవకాశములేదు. సత్యవ్రతము సర్వత్ర వర్తింపవలదా ? ఇట్టివని కోరని రహస్యవరములను గాదనుట యసత్యమైనచోఁ బట్టబగలు సభాంతరాళమున రాజర్షులమ్రోల నీకుఁ బట్టముఁ గట్టుదునని విస్పష్టముగా నాడినమాటలు తప్పుట యసత్యముగాదా ? అన్నా ! అమాయకునకు నీకిట్టి కుత్సితములు గోచరింపవు. ఇఁకనైనను గన్నుదెఱచి చూడుము. సత్యాసత్య విచారమటుండనిమ్ము. ధర్మశాస్త్రమును బరిశీలింపుము. రాజ్యము జ్యేష్ఠక్రమాగతమని శాస్త్రములు ఘోషించుచున్నవి. మన కులాచారముగూడ నట్లేయున్నది. నీవు పెద్దకుమారుఁడవు. నిన్ను గాదని భరతునకుఁ బట్టముగట్టుట శాస్త్రధిక్కారమును గులాచారవిరుద్ధమునై యున్నది. ఈ సేఁత ధర్మనిరసనముగదా ? రాజుగారి ధర్మబుద్ధి యేది ? దీనికేమి సమాధానముఁ జెప్పెదవు ? భ్రాంతి పక్షపాతంబులు నీ మనోదర్పణంబును గప్పియున్నవి. అన్నా ! నీవు నవనీతహృదయుఁడవు. ఈ సంగతి తెలిసి మూఁడుగాళ్ళ ముసలి యాడినది యాటగానున్నది. ఇది సహింపరాదు. ఎదయిచ్చి పల్కితిని; క్షమింపుము. అధర్మంబునకు ధర్మకవచమును గూర్చినంతనే లోకము మోసపోవదు. వినశునిమాటకు విలువలేదు. అన్నా ! ఆజ్ఞయిమ్ము; దిక్పాలురేకమైవచ్చినను ముల్లోకంబు లడ్డగించినను నా నిశ్చయము

మాఱదు; ఏ పాపాత్ముల దుర్వ్యూహము నీకుఁ జతుర్దశవార్షిక వివాస శిక్ష విధించెనో యా వ్యూహమును దాఱుమాఱొనర్చి యా శిక్షకు వారినే పాత్రులగా నొనర్తును. ఏ దురాశాపిశాచము హఠాత్తుగా నుద్భవించి నీ మంగళంబునకు విఘాత మొనర్చెనో యా పిశాచంబు నున్మూలించి వత్తు. ఇక్ష్వాకురాజ్యంబు వర్షసహస్రపర్యంతము భవద్భుక్తమై నీ పుత్త్రాయత్తమగుఁ గాక. అన్యథాకరణ మెంతమాత్రముఁ బొసగదు. రాజ్యవిభ్రమంబును శంకింతువా? నేనుండఁగా నీ కట్టి శంకయే వలదు. నీకెట్టిభంగము గలిగినను నేను వీరలోక దూరుఁడ నగుదు. చేయితట్టి బాసచేయుచున్నాను. పట్టాభిషేకమునకు సమ్మతింపుము. నా యీ భుజాదండంబులు ధనుర్ధరణార్థముగాని శోభార్థము గావు. ఎదిరించు విరోధుల శిరోధులు గగనచరభూతంబులకు విందగుఁ గాక. బద్ధగోధాంగుళిత్రాణుఁడనై శరసంధాన మొనర్చి నిల్చిన నన్ను డీకొను మేటి యెవఁడో రానిమ్ము. నా యస్త్రంబులకు నాటవిడుపగుఁగాక. దీనజనాభినందనంబులును ధర్మశరణ్యంబులు నైన నా బాహువుల కండూతి భవదభిషేకమంగళ విఘ్నకారుల ముండనంబులను చెండాడుట వలనఁ దెమలుఁగాక. అన్నా! నీ కింకరుఁడు నీ యాజ్ఞకు వేచియున్నా' డని రౌద్ర ముప్పొంగఁ బలికెను.

రాముఁడు లక్ష్మణుని శాంతి పఱచుట

రాముఁ డా రోషభీషణవచనంబులు విని, 'సౌమిత్రీ! పరమ సౌమ్యునకు నీకిది తగదు. ధర్మతత్త్వము సూక్ష్మాతిసూక్ష్మము. అత్యంత పరిశుద్ధాంతఃకరణమునకు మాత్రమే యది స్ఫురించును. రజస్తమోగుణంబులు దాని పొడగూడఁ గాననేరవు. అతిదీర్ఘతపఃఫలంబుగా సత్త్వశుద్ధిని గాంచిన మహర్షులు మహాస్వచ్ఛంబులైన తమ యంతఃకరణంబులకు నవ్యగ్రస్థితియందు స్ఫురించిన యర్థంబులను లోకసంగ్రహార్థము శాస్త్రీకరించిరి. ఆ యర్థంబులు లోకవాసనావిహ్వలులకు గోచరింపవు. లౌకికదృష్టితో వానిని విమర్శించి యిచ్చవచ్చినట్లు వర్తింపరాదు. ధర్మజ్ఞుల యాదేశమును జవఁదాటజాలను. ఇంతకన్న సత్పథము నాకుఁ గలుగదు. వత్సా! నీవును దాత్కాలికములు నవిమర్శపూర్వకములు నైన నీ కోపదుఃఖంబులను మాని పెద్దలమాట యవధరింపుము. అహంకారమమకారము లిన్ని భ్రాంతులను గలిగించుచుండును. ఆ శత్రువులను జయింతువేని యజాతశత్రువుగా నుందువు' అని హిత ముపదేశించెను.

కౌసల్యాదేవి పుత్రుని దీవించి పంపుట

కౌసల్యాదేవి తన పుత్త్రుని మనోనిశ్చయమువిని దుఃఖాక్రాంతయై, 'కటా! ఏమిసేయుదు? పుట్టువుదొట్టి దుఃఖమెఱుఁగదు; ఎన్నడును ధర్మమెడయఁడు. అట్టి నాకూనకు నేడిట్టి విపరీతావస్థ సంప్రాప్తమయ్యెను. ఎవని మురిపెంబుల నేను ప్రొద్దుపుచ్చుచుందునో యట్టి నా ముద్దుసుతునిబాసి యుండుటయ్యెను. ఇష్టమృష్టాన్నములు భుజించు నా పట్టి రాలినధాన్యకణంబు లేరి బ్రతుకుటయ్యెను. అహో! దైవము దురాధర్షమనుట నేఁడు గ్రహించితిని' అని పెద్దయుండడవు లోలోనఁ జింతించి, 'కుమారా! దుఃఖవిలాపంబులనెడిసమిధలు పేర్చి వియోగాగ్నిఁ జొనిపి, కన్నీరుఘృతము వోసి, చింతాధూపము రేపి, నీయదర్శనంబనెడి మారుతుఁడు, హిమాత్యయంబున లతాగృహంబును జిత్రభానుఁడు వోలె నన్ను సంప్రాణంబుగా దహించుచున్నాఁడు. వత్సా! నిన్నువిడిచి మనఁజాల; నీ వెంట వత్తు; ఇదేని సమ్మతింపు' మని యురియాడు చిత్తంబుతో వాపోవసాగెను.

రామ:- తల్లీ, నీవు నా వెంట వత్తునంటివి. నాయనగతి యేమి? మన మిద్దఱము చన్నచో నా తండ్రి జీవింపఁడు. వానికి దిక్కులేని చావు గలుగును. కావున నీవు వానిని వదలి రాఁజనదు. మఱియు నెట్టియాపదలువచ్చినను సతి తన పతిని బాయరాదు. ఇదియే స్త్రీలకు నుత్తమోత్తమధర్మము. పతినివదలి నావెంటవత్తువేని ధర్మదూషితవై లోకనింద నొడికట్టుదువు. ఈ పని కలనైనఁ దలఁపవలదు. అమ్మా, పతిసేవయే నీకుఁ బరమధర్మము; ఒండు స్మరింపకుము.

కౌస:- నాయనా! దుఃఖము నన్ను దరిగొనుచున్నది. అయినను నీకు బదులాడఁజాలను.

రామ:- తల్లీ, రాజాజ్ఞను మనము తలతో నహింపవలయు. దుఃఖింప వలదు. ఈ పదునాలుగేండ్లు నేనుదుఖముల కెప్పపాటులోఁ గడపి మఱలవచ్చి నీయిష్టప్రకారము వర్తింతును.

కౌస:- నాయనా! పదునాలుగేండ్లు సవతిదండ నుండఁజాలను. ఇన్నాళ్ళు నిన్నుజూచుకొని యెట్లో గడపితిని. దుర్భరమైన యీ వ్యసన కుండమున నన్నుఁ గ్రాచుటకన్న నీ వెంటఁగొని పోరాదా? నా

వలన నీకెట్టి శ్రమయుఁ గలుగదు. జీవితశేషమును నీతోడఁ బుచ్చి చనుదు.

రామ:- తల్లీ, నీ వెఱుఁగని ధర్మము గలుగదు. నీవు నావెంటనుంట నాకెంతో సుఖమగుగాని శ్రమముగాదు. ఆత్మసౌఖ్యార్థమై ధర్మవ్యతిక్రమ మొనర్పరాదుగదా. స్త్రీకి భర్తయే పరమాశ్రయము. పతిని వదలివచ్చుట స్త్రీలకు ధర్మవిరుద్ధము. అట్టిదానిని నేనెట్లు ప్రేరేపింపనోపుదు? మఱియు నీపతి సుఖముగానున్నాఁడు. వానికి నీయెడ నత్యంత ప్రేమాదరములుగలవు. కావున వాని వలన నీకెట్టి యెగ్గు గలుగదు. భరతుని శంకింతువా? వాఁడు ధర్మాత్ముఁడు. సర్వభూత ప్రియుఁడు. మాతృభక్తితో నిన్నతఁడు రక్షించును. సవతికి వెఱతువా? ఆమె నిన్నేమియుఁ జేయఁ జాలదు. ఆమె తన కొడుకుచెవిఁ గఱచునందువా? చెప్పుడు మాటలకు భరతుఁడు చెవియొగ్గఁడు. అమ్మా, ఎందును నీకు భయము గలుగదు గావున నీతలంపుమాని పుత్రవియోగదుర్విపాకంబునకుఁ బొక్కుచున్న నాతండ్రి నుపచరించు చుండుము. తల్లీ, వానినెట్లు కాపాడుదువో? ఏమఱితివేని నాయన శోకంబునఁ జివికి మడియుట సిద్ధము. వ్రతోపవాసంబులు పెక్కు సలుపును గాక; ఉత్తమురాలను గీర్తిని గడించుగాక; పతి ననుసరింపదేని యా స్త్రీ పాపిష్ఠురాలగును. దేవద్విజాది పూజ లొనర్పకున్న నుండుఁగాక; భర్తృశుశ్రూషాపరతంత్రయగు నేని యా స్త్రీకి స్వర్గము స్వతస్సిద్ధము. ఇది సత్యము. ఇంతకన్న శిష్టాచారము స్త్రీలకుఁ గలుగదు. సత్యమును బహిష్కరింపక శ్రుతిస్మృతులను దూఱక, శిష్టాచారమును నిగ్రహింపక, నా మాట మీఱక నీవిందేయుండి నా శుభార్థము దైవపూజా హోమాదులొనర్చుచు బ్రాహ్మణోత్తములను వివిధ దానముల చేత నారాధించుచు నియతాహారవ్రతవై పతిసేవఁ దవిలి యుండుము. నేను వచ్చునందాక నాతండ్రి సుఖముండునేని నీకు సమస్త శుభంబులుఁ జేకూఱును. ఒండు తలంపవలదు.

రాముఁడట్లు పలుకగాఁ గౌసల్యాదేవి వాని నిర్ణయమును గ్రహించి, 'పుత్రా! ఎంత బ్రతిమాలినను నీదీక్షను మానవు. నిన్ను మరలింప బ్రహ్మకుఁ గూడఁ దరముగాదు. ఇంతకుఁ గాలమే కారణము. అది దురత్యయము. నాయనా! పితృవచనమును బాలించి తండ్రి

ఋణముఁ దీర్చికొనిరమ్ము. ఎందును నీకు భద్రము లేయగుఁ గాక. (అని యాచమించి వచ్చి) వత్సా! పదునాలుగేండ్లు చన్నంతనే మరలిరమ్ము. సత్పథము నెంతమాత్రము వదలకుము. నాయనా! ఇట్లు వనవాసము చనుచున్న నీ కేమి యిచ్చిపంపనగునో యూహింపరాకున్నది. దారి బత్తెములన్నచో నీ వనవాసము పదునాలుగేండ్లుగావున నంతకాలము చెడకుండు పదార్థము గలుగదు. ధనమిత్తునా యనిన సర్వధనమును వర్జించి చను నీవు దాని నొల్లవు. కావున నా యియ్యదగిన దేదియుఁ గలుగదు. దేనికి సేగిగలుగదో, ఏది సమస్త స్థితికిమూలమై యుండునో, దేని సంరక్షణార్థము నీవు వనవాసవ్రతమును స్వీకరించితివో, ఏది గలిగియున్న సర్వముఁ గలిగియున్నట్లే యగునో, యా ధర్మము నీయందు నిరంతరము సమృద్ధమై యుండుగాక. ఏ ధర్మంబును నీవు పరమ నియమ సంతోషంబులతోఁ బాలింతువో యా ధర్మమే నిన్ను రక్షించుఁగాక. ఏ యే దేవతలకు నీవు నిత్యముఁ జతుష్పథ దేవాలయములందు నమస్కరింతువో యాయా దేవతలు నిన్ను మహర్షి సహచరుని వనాంతరములందు సర్వవిధములఁ గాపాడుఁగాక. విశ్వామిత్రమహర్షి యనుగ్రహించిన యా దివ్యాస్త్రంబులు సర్వకాల సర్వావస్థలయందు సద్గుణసంపన్నుని నిన్నుఁ బ్రోచుఁగాక. కుమారా! నీ మాతాపితృ సేవలును నీ సత్యవ్రతమును, నిన్నుఁ గాచుఁగాక. వత్సా! సమిత్కుశపవిత్రంబులును వేదికలును దేవాయతనంబులును స్థండిలంబులునుఁ బర్వతంబులును లతాతరుగుల్మంబులును నదీనదహ్రదంబులును గ్రిమికీట సరీసృపంబులును బతగపన్నగంబులును సిద్ధసాధ్యవిద్యాధరులును విశ్వదేవతలును మరుత్తులును మహర్షులును నీకు మంగళంబులు గూర్చుఁగాక. ధాతయు విధాతయుఁ బూషయు భగుఁడు నర్యముఁడును నీకు శుభంబులఁ బ్రతిపాదింతురుగాక. ముహూర్తంబులును దివారాత్రంబులును బక్షమాసంబులును ఋతుసంవత్సరంబులును నీకు జయంబు లనుగ్రహించుఁగాక. స్మృతియు ధృతియు నెల్లప్పుడును నీకుఁ బలుకుతోడై యుండుఁగాక. స్కందుఁడును సోముఁడును బృహస్పతియు సప్తర్షులును నారదుఁడును నెల్లవేళల నీకు భద్రకరు లగుదురుగాక. దిగ్దిగీశ్వరులు నా స్తుతులకుఁ బ్రసన్నులై నిన్నుఁ గాననాంతరంబుల నోముదురుగాక. కులగిరులును సముద్రంబులును రవి చంద్రగ్రహ నక్షత్రంబులును సంధ్యలును నిన్నుఁ బాలించుఁగాక. గగనలక్ష్మి తోడునీడమై నిన్ను కాచియుండుఁగాక. రత్నగర్భయగు ధాత్రి నా పుత్త్రరత్నంబును

నిన్నుఁ గడుపువదాచి కాపాడుఁగాక. కళాకాష్ఠలు నీకు సుఖమిచ్చుఁగాక. రక్షఃపిశాచక్రూరమృగంబుల వలనను వృశ్చిక దంశ మశక ప్లవగంబుల వలనను ఋక్ష మహిష గజ సింహ వ్యాఘ్రంబుల వలనను నీకు బాధ గలుగకుండుఁ గాక. నీ నడచుమార్గంబులెల్ల నీకు శివంకరములగుఁగాక. నీ పరాక్రమంబునకు నెదురులేకుండుఁగాక. ఎందును నీకు మంగళమే యగుఁగాక. శత్రువులు సయితము నీకు శుభదాయులే యగుదురుగాక. నాయనా! ఉపసర్పణకాలంబున వాయ్వగ్ని ధూమంబులును మహర్షిదత్తమంత్రంబులును నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక. శ్రీమన్నాయణుఁడు నీకు సదా సాక్షాత్కరించుచుండుఁగాక.'

అని పెద్దయుందడవు సుతుని దీవించి, వివిధ స్తోత్రపూర్వకంబుగా దేవతలను గంధమాల్యాదులతో నర్చించి కుమారమంగళార్థము యథా శాస్త్రము హోమము చేయించి హవిశ్శేషంబున బాహ్యాబలిఁగావించి దదిమధుఘృతాక్షతలతో స్వస్తివాచ్యమును జెప్పించి, పట్టీ!

యన్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే।
వృత్రనాశే సమభవత్తత్తేభవతు మంగళమ్॥

యన్మంగళం సువర్ణస్య వినతాఽకల్పయ త్పురా।
అమృతం ప్రార్థయానస్య తత్తే భవతు మంగళమ్॥

అమృతోత్పాదనే దైత్యాన్ ఘ్నతో వజ్రధరస్య యత్।
అదితి ర్మంగళం ప్రాదాత్త త్తే భవతు మంగళమ్।

త్రీ న్విక్రమాన్ ప్రక్రమతో విష్ణో రమితతేజసః।
య దాసీ న్మంగళం, రామ! తత్తే భవతు మంగళమ్॥

ఋతవ స్సాగరా ద్వీపాః వేదా లోకా దిశశ్చ తే।
మంగళాని మహాబాహో! దిశంతు శుభమంగళాః॥

అని యాశీర్వదించి వానియౌదల నక్షత లుంచి సుగంధమును దనువెల్లనలఁది సిద్ధార్థమైన యోషధిని విశల్యాకరణి యనుదానిని రక్షగా వానిచేతికిఁగట్టి యభిమంత్రించి, దుఃఖవివశభావయయ్యు సంతోషంబును వాఙ్మాత్రంబునఁ జూపుచుఁ, బైకొనుచున్న తొట్రుపాటును సమదాయించుకొని యతని శిరమును మూర్కొని వానిని గవుంగిటఁ గూర్చి, 'వత్సా! సర్వార్థసిద్ధిని బడసి సుఖంబుగా నయోధ్యకు నీవు మఱలివచ్చి రాజ్యాధిపత్యమును వహింపఁగాఁ జూతుఁగాక. నాకును నాకోడలైన సీతకును గోర్కులు దీర్తువుగాక. ఎల్లభూతంబులును నిఖిల దేవతలును

నీకుఁ బరమ శుభంబులు గూర్చుఁ గాక. పోయిరమ్ము' అని పలికి, రక్షార్థము వానికిఁ బ్రదక్షిణ మొనర్చెను. రాముఁడు తల్లిపాదంబుల ప్రాలి యామెకుఁ బలుమాఱు మ్రొక్కి తదనుజ్ఞాతుఁడై యందుండి తరలి సీతామందిరంబునకుఁ జనెను.

సీతా పతిభక్తి పరీక్ష

అట సీతాదేవి దేవతాపూజలొనర్చి, రాజధర్మజ్ఞ గావునఁ బతికిఁ బట్టాభిషేకానంతరము వలయు సామగ్రినెల్లఁ జేకూర్చి వానిరాక నిరీక్షించుచుండెను. రాముఁడట్లు తల్లిని వీడ్కొని సమలంకృతమును హృష్టజనసంకీర్ణమునైన తన యర్ధాంగి మందిరంబును లజ్జచేతంబోలెఁ దలవంచుకొని ప్రవేశించెను. వైదేహి తన పతిరాక విని యెదురేగెను. సీతను గాంచినంతనే రామునకు నిలువెల్లఁ జెమర్చెను; వాని మోము వెలవెలఁబాఱెను. అతని నయనగోళంబులు బాష్పపూరితములాయెను. హృదయేశ్వరుని విలక్షణంబులకు జానకి నెఱఁగంది విహ్వలయై, 'నాథా! బృహస్పతిదేవతాకంబైన పుష్యనక్షత్రము సమీపించెనని ప్రాజ్ఞులు వచించిరి. పట్టాభిషేకకాలము ప్రత్యాసన్నముగదా. ఇట్టి మంగళ సమయంబున మీ ముఖమండలము నైవర్ణ్యమొంది యంతస్తాపంబును దెలుపకయే తెలుపుచున్నది. కారణమేమి? శతశలాకంబును డిండీర తేజంబునైన ఛత్రంబు మీ వదనమండలంబు నాచ్ఛాదింపదు; చంద్ర హంస ప్రకాశ పరిహాసమానచారుచామరంబులు మీ యిరుపార్శ్వంబుల వీవవు; వేదపారగులగు బ్రాహ్మణులు మీ మూర్ధంబునఁ దీర్థోదకంబు లభిషేకింపరు; పుష్పరథంబును నీలాద్రింబోని భద్రగజంబును మీముందు నడువవు; ప్రియదర్శనా! రత్నకాంచనరచితమైన భద్రాసనము మీర పురస్కృతముగా నూరేగదు. అభిషేకమహోత్సవ మెంతగాఢమో యంతగాఢమైన వైవర్ణ్యము మీ మోమునఁ దోచుచున్నది. మీ యునికిని జూడఁగా నా ప్రాణంబు లెగయుచున్నవి. నాథా! ఈ విపరీతంబునకుఁ గారణమేమి?' అని వినయమధురంబుగాఁ బలికెను.

రామ:- ప్రేయసీ! బెగడు వలదు. పరమపూజ్యమగు వంశంబున జనించితివి; మహాధార్మికుఁడైన జనకమహారాజునింటఁ బెఱిగితివి. నీకుఁ దెలియని ధర్మముండదు. ధర్మవ్యతిక్రమము నిరయమూలమగుట నీకుఁ గ్రొత్తగాదు. ధర్మపరిపాలనార్థము ప్రాణములనైనను ద్యజింతురనఁగా భోగభాగ్యముల సంగతి చెప్పవలయునా?

మఱియు ధర్మాచరణంబునఁ బతికి సతి తోడగుట విధివిహితము. ఆ కారణముననే సతిని సహధర్మచారిణి యందురు. కావున నిప్పుడు నీ విధిని నీవు జంకుకళంకులు మాని నిర్వహింపుము. సంగతి వినుము. నా తల్లి కైకేయీదేవి తొల్లి నా తండ్రివలన రెండు వరములు పడసెను. ఆమె యా వరముల నిప్పుడు కోరుచున్నది. రాజు సత్యమును దప్పరాదు; ఇచ్చిన వరములఁ జెల్లించి తీఱవలయును. తండ్రివాక్యమును బరిపాలించుట పుత్త్రునకు నుత్తమోత్తమ ధర్మమగుట నీకు విదితము. నా తండ్రి మాటఁ జెల్లింప నిశ్చయించుకొంటిని. నా తల్లి కోరినవరము లన్ననో మిక్కిలి యల్పములు. భరతునకుఁ బట్టముఁగట్టు మనియు నాకుఁ బదునాలుగేండ్లు వనవాసమును విధింపుమనియు నామె కోరెను. భరతుఁడు యువరాజుగా నియుక్తుఁడయ్యెను. నేను వనమునకుఁ బోవుచు నిన్ను వీడ్కొనవచ్చితిని. కళ్యాణీ! నా పరోక్షమున నీ వనుష్ఠింపనగు వర్తనక్రమమును వినుము. శ్రీమంతులు పరగుణ శ్లాఘనలు సహింపరు. కావున భరతుని మ్రోల నన్నెన్నఁడును బ్రశంసింపవలదు. నిన్ను నెక్కుడుగాఁ బోషింపవలసిన బాధ్యత వానికి లేదు. ఆ మాత్రంబున వానికడ నీ వుండనగును. జానకీ! భరతుని దశరథుని ననుసరించి వారి మదికెక్క వర్తింపుము. అట్లు చేయుదువేని వారు నీ యెడఁ బ్రసన్నులై యుందురు. కాంతామణీ! మునిసేవితమగు వనంబునకుఁ బోవుచున్నాను. వ్రతోపవాసంబులు మఱువవలదు; ఉషఃకాల దేవతారాధనంబులు మానకుము; దైవపూజానంతరము నా తలిదండ్రులకు నమస్కరించుట తప్పవలదు. వారికి ముదిమికిఁ దోడుగాఁ బుత్త్రవియోగసంతాపము దాపరించెను. వారెంతయు నగలింతురు. వారి నెట్లు నిన్మానింతువో గదా. తల్లులు ముగ్గురు నాకు స్నేహప్రణయరక్షణంబుల సమానలు గాని వేఱుగాదు. సుమిత్రయెడఁ గాని కైకేయియెడఁగాని యవినయంబునకు లేశమాత్రముగూడ నెడమీయవలదు. భరతశత్రుఘ్నులు నాకుఁ బ్రాణాధికులు; వారిని భ్రాతృమర్యాదలతోఁ బుత్త్రవాత్సల్యంబుతోఁ జూచుకొనుము. రాజులు రాష్ట్రంబునకేగాక కులంబునకుఁ గూడఁ బ్రభువులు. కులశీల మర్యాదలు మీఱక యుపసేవించు వారియెడ వారు ప్రీతు

లగుదురు. తదితరుల నాగ్రహింతురు. ఎగ్గుగావించెనేని మిత్రు
నైనను ద్యజింతురు. హితమొనర్చినచో వైరినైనను మన్నిం
తురు. ఇవి యెఱింగి సత్యవ్రతవై యిందుండుము. జీవితేశ్వరీ!
నా పోవునది క్రూరమృగాభీలమైన కీకారణ్యము; అటకు స్త్రీలు
రాఁదగరు.

సీత :- నాథా! రాజపుత్త్రినినోట నిట్టి పేదమాటలు రాఁజెల్లునా? ఇవి
విన్న నగరా? ఆర్యపుత్త్రా! ధర్మము మీకుఁ బరమానుష్ఠేయ
మంటిరి. అది కాదను వారెవరు? మీరుఁమిక్కిలి ధర్మము
సర్వప్రాణులకుఁ బరిమానుష్ఠేయము. ఇందు జాత్యాది భేదము
గాని స్త్రీపురుష తారతమ్యముగాని గలుగదు. కావున మీకు
వలె నాకుఁగూడ ధర్మానుష్ఠానము విధివిధానమై యున్నది.
ప్రకృతము నే ననుష్ఠింపనైన ధర్మమేమందురా? నా పతిని
వెంబడించుటయే యిప్పుడు నాకుఁ బరమధర్మము. మిమ్ములను
మాత్రమే వనవాసంబునకు నాజ్ఞాపించి రందురా? భర్త నాజ్ఞా
పించుట భార్యనుగూడ నాజ్ఞాపించినట్లే యగును. భార్య
యర్థాంగి గదా. శరీరమందు సమభాగమును వదలి మీరు చన
సాధ్యము గాదుగదా. తలిదండ్రులును గొడుకు కోడండ్రును
నన్నదమ్ములును బరస్పరసంబంధ భాంధవ్యములు గలిగి
యున్నను బుణ్యపాపఫలంబులగు శుభాశుభంబుల ననుభవించు
విషయమున వారికిని భార్యాభర్తలకును మిక్కిలి తారతమ్యము
గలదు. ఒండొరుల శుభాశుభంబులను వారు పంచికొనరు.
భార్యాభర్తలన్ననో పరస్పర శుభాశుభఫలములను విభజించి
కొని యనుభవింతురు. ఈ సంగతి మీకుఁ దెలియదా? ఈ
కారణమును బట్టి గూడ మీ వెంట నేను రాకతప్పదు.
మఱియు స్త్రీలు స్వతంత్రులుగారు. నునుదీఁవె మ్రాకునుబోలె
సతి పతినిఁ బ్రాకి జీవించును. ప్రాపుతొలఁగినచో బ్రదుకు
దుర్లభమగును. ఈ నిమిత్తమునఁగూడ మీరు నన్ను విడనాడ
రాదు. హృదయేశ్వరా! దుర్గమంబగు కీకారణ్యంబునకు మీరు
చనను న్నారు. అట్టిచోట తోడుండుట యత్యంతావసరము.
సతికి మించినతోడు పతికిఁగలదా? నాథా! కుశకంటకావృతమై
దారి నడువరాకుండును; మార్గమును జక్క చేయుచు మీ ముందు
నడతును. నా వలన మీకు లేశమాత్రముగూడ భారము గలుగ

నేరదు. ఫలమూలంబులతోడ జీవింతును; ఒండేమియుఁ గోరను. వీరాగ్రణీ! ఈర్ష్యారోషంబులను బీతావశిష్టజలంబులఁ బగిదిఁ ద్యజించి నన్ను విశ్వసించి వెంటఁగొనిపొమ్ము. ప్రాసాదాగ్ర విహారంబులొండె విమానసంచారంబులొండెఁ దదన్యంబులొండెఁ బతిశుశ్రూషకన్న సతికి సుఖకరములు గావు. కళ్యాణసమయం బున నగ్నిసాక్షికంబుగాఁ బ్రాణమానశరీరంబులను మూఁటి మీ యందు లీనమొనర్చిన నాకు నేఁడు పృథగ్భావమెట్లు గలుగనోపు? సర్వకాలసర్వావస్థలయందు సతికిఁ బతియే గతి యని నా తలిదండ్రులు నాకు బాల్యమందే యుపదేశించిరి. వారి యుపదేశంబును మీఱరాదు. నాథా! అరణ్యము దుష్ట సత్త్వాభీలమంటిరి. అగుఁగాక; మీరుండఁగా నాకు భయమేల? సర్వలోకరక్షకుఁడవు నన్ను రక్షింపలేవా? నాథా! నా మొఱ యాలకింపుము. మీతోడ వత్తును; మిమ్ము విడిచి త్రైలోక్యాధి పత్యమునైన నొల్లను. మీ సేవయే నాకుఁ జాలు; వేఱు తలంప కుము. పుట్టినింటనువలె మీ వెంట నెందేనియు సుఖముందును. బ్రహ్మచారిణీవ్రతనియతనై మిమ్ము సేవించుచు మధుగంధి పుష్పలంబులైన వనంబులందు మీతోడ విహరింతును. పుణ్యానదీనదంబులను దుర్గమంబులగు వనంబులను మహోన్న తములైన శైలంబులను సందర్శింప నెంతో యుత్సహింతును. పూచిన తామరలతో రాయంచకొదమలతో సొబగారు సరో వరంబులను మిమ్ముఁగూడి విలోకింపఁ దమకింతును. దివ్యతీర్థము లందుఁ దోయమాడ నాకుఁ బేరాసగలదు. నా యీ చిరాభి లాషను దీర్పుము. ఈ నెపంబున మనకుఁ దీర్థయాత్రాలాభంబు నకు నవకాశముఁ గలిగించిరి. దానిని వృథ సేయకుము. అరణ్య వాసమందురా? ఏ వాసమైనను మీ సహవాసమున్నచో నదియే నాకుఁ బదివేలు. నాథా! అనన్యభావయు ననురక్తయు నైన మీ సీతను విడనాడ మీ రెట్లు తలంచితిరి? కాదని విడ నాడుదురా? మరణమే నాకు శరణమగును. ఇది సత్యము.

రామ:- అబలా, కార్యాకార్యవిచక్షణము వలదా? సాహసోత్సా హంబులకు వశము గావచ్చునా? అరణ్యవాసము క్లేశభూయిష్టము; సుఖమనుమాట యందుఁ గలుగదు. అట గిరినిర్ఝరధ్వానంబు లును గందరాంతర క్రూరమృగాక్రందనంబులును జెవులఁ

గీడ్పఱచుచుండును; ఘోరసత్త్వంబులు విచ్చలవిడి నాహారార్థము తిరుగాడుచుండును; నదులు మకరసంకీర్ణంబులై నీరాన రాకుండును; దారులు కంటకలతానిబిడంబులై చోరరావు; కందమూలఫలంబులు దక్క నొండేమియు దొరకదు; అవియు సమృద్ధంబులు గావు; నారచీరలు గట్టి జడలు దాల్చి యుప్పిండియుపవాసములోర్చి రాలినపండుటాకులఁ బరుండవలసివచ్చును; పెనుగాడ్పులు దావాగ్ని దుస్సహములై భోరున వీచుచుండును; రాత్రులన్ననో యంధకారబంధురంబులై కన్నువొడిచికొన్నను గానరావు; ఏ ప్రొద్దు సరీసృపంబులు ప్రాకులాడుచుండును; మశకదంశంబులు నిద్రింపనీయవు; పిశితాశనార్థులై రాక్షసులు తారాడుచుందురు. సఖి! ఇన్ని కడగండ్లతో నిండిన వనవాసంబునకు నీ వెట్లు తగుదువు? ఎండకన్నెఱుంగవు; అంతఃపురము దాట నేరవు; వీణాగానంబులకుసయితము విసువుదువు; నెచ్చెలులఁ గూడి యుందువు; లతామందిరంబులను గూడ నొంటిగాఁ జొఱ వెఱతువు; హృష్టమృష్టాన్నంబులఁ గూడఁ గసిగాబుగా నారగింతువు; సుధారసంబుగూడ మెచ్చవు; హంసతూలికా తల్పంబుల గాని పరుండవు; చీనిచీనాంబరంబులు సయితము నీకు బరువుగాఁ దోఁచును; మలయమారుతంబునకుఁ గూడ జంకుదువు; ఇట్టి సుకుమారిని నిన్ను గహనాంతర కఠిన క్లేశ పరంపరలకు నప్పగించుట మహాపాతకముగదా? అట్లుచేయ నా మది యెట్లోర్చును? ప్రేయసీ! నామాట విని యిందే యుండుము.

సీత:- నాథా! మీ సాన్నిధ్యంబున నివి యెల్ల గుణములే యగును. అమానుషంబగు మీ రూపంబును జూచి వెఱఁగంది పాఱిపోవక క్రూరసత్త్వంబులు నిలుచునా? భయమనునది జీవలోక సామాన్యము; ప్రాణంబు లన్నింటికిఁ దీపుగదా? మీరు చెంత నున్నంతకాలము రాక్షసాదులెవ్వరును నన్నుఁ బ్రధర్షింపఁ జాలరు. మఱియొకటిగూడ విన్నవింతును. నాకు వనవాసప్రాప్తి గలదు; జ్యోతిష్కులిట్లు వచించిరి; కొండొక తాపసియు నట్లే నుడివెను. కర్మఫలము తప్పదు; కర్తవ్యంబునకు వెఱచి ఫలము లేదు. నాథా! నాయొనర్చిన యలఁతిసేవల ఫలంబుగా నా కీయభీష్టంబును బ్రసాదింపుము. జీవితేశ్వరా! మీ వెంట

వచ్చుటకు మఱియొక కారణముగూడఁ గలదు. ఇన్నాళ్ళు మీకు నా యొనర్చిన సేవలు సేవలుగావు. ఏలయందురా? నగరములందుఁ గోరిన వస్తువులు సమృద్ధముగా నుండును; వానిని దెచ్చి యందిచ్చుటకుఁ బరిజనము వేలకొలఁదిగలదు. అట్టి చోట్లఁ బతిసేవలు సతులకొక నేర్పుగాదు. నిర్జన వన ప్రదేశం బున ననన్యసాహాయ్యనై యుండి మీ మదికెక్క వర్తింతునేని నా జీవము సార్థమగును. అట్టి భాగ్యము నేఁడు నాకు సంప్రాప్తము గానున్నది. ఈ మహోదయంబును ద్రోచిపుచ్చకుము. మీ తోడి యునికియు మీ పాదసేవయు లోకాంతరమునఁ గూడఁ గలుగఁ గోరుదును. ఈ యలఁతి వరంబు ననుగ్రహింపుము. మఱియు దాంపత్యము శాశ్వతము; మరణముగూడ దానికి భిన్నముఁ గలిగింపఁజాలదు; ఇది శ్రుతివచనము. నైసర్గికమైన యవినాభావంబునకు మీరు వినాభావమును గలిగింపఁజాలరు. అట్టి సంకల్పముగూడ నలదు. నాథా! దీనయుఁ బతివ్రతయు భక్తినిరతయునైన నీ యర్థాంగిని వెంటఁగొనిపోవ సంశయమేల? నా మొఱాలకింపరేని విషమో వీతిహోత్రుఁడో నాకు శరణ మగును.

రామ:- జానకీ! నీ మేలుగోరి యింత సెప్పితిని; హితవును నిరసింపరాదు సుమా!

సీత:- నాథా! మీ వచనంబులకు లజ్జాదుఃఖంబు లయ్యెడు. పురుష రూపమును దాల్చిన స్త్రీవగుట నా జనకుఁ డెఱుంగఁడు గాఁబోలు! ఎఱిఁగి యెఱింగి నన్ను మీ కిచ్చునా? నన్ను వెంటఁ గొనిపోవ మీ యరగలియేమి? మీ భయంబునకుఁ గారణమేమి? అనన్యశరణ్యను నన్ను విడువనేల? సావిత్రి యల సత్యవంతుని వలె నేను మి మ్మనుగమింతును. చెడిపనై కులంబును జెఱుపఁ బుట్టలేదు. భవదన్యునిఁ గడగంటనేనిఁ జూచియెఱుఁగని దానినిఁ జిరవాసినిని గౌమారిని నన్నుఁ జేతులార నొరులపంచఁ ద్రోసి చన మీకుఁ బాడియగునా? కౌసల్యాది గురుజనుల సేవార్థము నన్నిందుండు మనిరి. మీకును వారు సేవ్యులేగదా? మీరు మాత్రము వారినెట్లు వదలి చన నేర్తురు? అట్లు చేయుట ధర్మాతిక్రమము గాదా? నాథా! వేయేల? ఏ వాసమైనను మీ సహవాసము నాకు విధ్యుక్తము. గహనాంతరములని

వెఱవవలదు; మార్గశ్రమమగునని చింతింపవలదు. మీ వెంట వచ్చు నాకు సమస్తము సుఖావహమే యగును. కుశాదికంటకంబులు తూలికామార్దవములగును; పెంధూళిరజము చందన చర్చయగును, లేఁబచ్చికలు పట్టుతల్పంబులగును; చేతులార మీ యిచ్చు ఫలముగానీ, మూలముగానీ తుదకుఁ బత్త్రిముగానీ నాకు నమృతప్రాయ మగును. ఆ యా ఋతువులందుండు ఫలముల భుజించుచుఁ బుష్పములు ధరించుచు మీ చెంత సుఖముందును. నాభరణరక్షణంబులకై యీషన్మాత్రము గూడ మీకుఁ గాసిగలుగదు. యుష్మత్సహవాసమే నాకు స్వర్గము; మీ వియోగమే నాకు నరకము. మిమ్ముఁ బాసి దుఃఖాగ్నిఁ గ్రాగి చివికి చచ్చుటకన్న మీ పాదంబుల మ్రోల నిప్పుడే యిందే యంతరింతును. నాథా! ఎవతె మీతోడిదే లోకంబుగా నుండునో, మీ యెడఁబాపు క్షణమయ్యు నెవతెకు యుగాయతంబగునో, ప్రకృతిపురుషునింబలె నెవతె మిమ్ము సర్వకాల సర్వావస్థల విడనాడదో, విడనాడి జీవింపదో యట్టి యబలకు ననన్యశరణ్యకు నర్థాంగికిఁ జతుర్దశవర్షవియోగ క్రూరశిక్షను విధింపకుము. త్రిశుద్ధికిఁ బ్రార్థింతును; నా విన్నపము గైకొని మీ వెంట రా నాకు ననుజ్ఞ యిమ్ము.

అంతఁ సీతాహృదయాంతఃస్థమై యరణియందు నగ్నివలె నున్న తదీయ దుఃఖ మంతట వెలికిఁబ్రాకెను. బాష్పధారలవలనఁ గాటుక జిడ్డూడిన యామె నయనంబులు స్ఫటికంబులబోని బిందువులను వర్షింపసాగెను. ఆమె మోము కన్నీటఁ దోఁగిదోఁగి నీటఁబాసిన కమలంబును దోపించెను. వ్యసనము మహోద్వేగమగుటంజేసి యామె పట్టూడి రామునిపయి వ్రాలి వానిని గవుంగలించుకొని బిగ్గయేడ్చి మూర్ఛనొందెను.

రాముఁడు ప్రియురాలిని బొదివిపట్టి తన చేలాంచనంబున నామె కన్నీరు తుడిచి సేదఁదేర్చి, 'దేవీ! దుఃఖింపవలదు; నీ వోల్లవేని నాకంబునుగూడ దిగనాడుదు. నీ కెట్టి యప్రియంబును జేయనోపను. భయంబున నట్లాడితినని తలంపకుము. నాకును భయమా? నీ తలఁపుఁ దెలియ నట్లువర్తించితిని. నీ నిర్ణయమును దెలిపితివి. మానవంతుఁడు కీర్తినట్లు నేను నిన్ను విడువను; ఈ మాట నిక్కము. సాధ్వీమణియైన సువర్చల సూర్యునట్లు నీవు నన్నునుగమించుట పరమ ధర్మము; జనక

నందినీ! తండ్రియాజ్ఞ నన్ను వనమునకుఁ దోలుచున్నది. జనకునిపంపు సేయుటకన్న మిన్నయగు ధర్మము సుతునకుఁ గలుగదు. క్లేశవశమున నేని మఱి యేకారణముననేని ధర్మపరిత్యాగము సజ్జనలక్షణముగాదు. తల్లిదండ్రులును గురువులును మర్త్యులకుఁ బ్రత్యక్షదేవతలు. దైవ మన్ననో యదృశ్యము. అదృశ్యము నారాధించుట క్లేశతరము. దృశ్యదేవతలైన మాతాపిత్రాదుల యారాధనము సుకరమును సులభ ఫలప్రదము నై యుండును. ఆ కారణంబున నా తండ్రిని దదీయవాక్య పరిపాలనరూపంబున నారాధించుచున్నాను. పితృసేవవలనఁ గలుగు పరలోకప్రాప్తి సత్యదానాదులవలనఁ గలుగుఁగదా యని శంకింప వచ్చును. అవియుఁ బరలోకప్రాప్తికరములే. అయిన నట్టివెల్ల నిర్వ్యాజ పితృసేవయం దంతర్భూతములు. ఆముష్మికంబునకుఁ బితృసేవకన్న సులభమార్గము గలుగదు. పితృపరాయణులకు బ్రహ్మలోకము సయి తము కరస్థమై యుండును; తక్కినలోకంబుల సంగతిచెప్పనేల? కళ్యాణీ! ధర్మార్థము స్వార్థార్థము లోకార్థము దండకారణ్యప్రస్థానంబును గ్రహించితిని. ఏకాకిఁగాఁ జన నుద్దేశించితిని. నన్నుఁ దవిలిరా నిశ్చ యించుకొంటివి. ఇఁకఁ దప్పదు. సుకుమారీ! వనవాసంబునకుఁగా సృజింపఁబడితివా? సహధర్మచరీ! రమ్ము నా వెంట; నీ వలన నుభయ వంశంబులు శోభిల్లెను. ప్రాణేశ్వరీ! ఇదిసుత నీ రాముఁడు నిన్నెడసి స్వర్గమేనియు నిచ్చగింపఁడు. రత్నదానంబులచేత బ్రాహ్మణులను మృష్టాన్నంబుల భిక్షుకులను దనిపి కోరినవారికిఁ గోరినది యిచ్చి విశిష్టంబులైన వస్త్రాభరణాదులెల్ల నీవి నావి యనక సమస్తము భృత్యులకు నొసంగి ప్రయాణమగు' మని పలికి యామెను శోకంబువలన వారించెను. సీతాదేవి తనహృదయసంతాపము పతివచనామృతంబునఁ జల్లారగా మహానందమొంది ప్రయాణోన్ముఖి గాసాగెను.

లక్ష్మణుని పట్టుదల

రాముఁడట్లు సీతాదేవిని వీడ్కొని యందుండి వచ్చెను. లక్ష్మణుఁ డంతఁక యాగది వెలుపటనుండి వారి సంవాదమునెల్ల వినుచుండెను. రాముఁడు గది వెడలి వచ్చినంతనే లక్ష్మణుఁడు వాని చరణములపయి వ్రాలి, 'అన్నా! నానామృగాకీర్ణమగు వనంబునకుఁ జన నిశ్చయించితిరి. ధనుర్ధరుఁడనై మీ వెంట నంటియుండు. నా వచ్చుట మీ సంచారంబు లకు నెంతయు సౌకర్యముఁ గూర్చును; అన్నా! నిన్ను వదలియుండ నోపను. నా మనవి నిరాకరింపవల'దని దృఢభక్తిపూర్వకముగా

విన్నవించెను. సౌమిత్రి విజ్ఞాపనమును రాముఁడు విని, 'లక్ష్మణా, నీ వెంతయు సాధుహృదయుండవు; నీ ధర్మనిరతి నాకుఁ గ్రొత్తగాదు; వీరాగ్రణివి; నాకుఁ బ్రాణప్రియుండవును వశ్యుఁడవు నగుటయేగాక తమ్ముఁడవై యున్నావు. అట్టి నీవు నా వెంట నుండుట నా కెంతో మేలుగదా. కౌసల్యాసుమిత్రలను గూర్చి తలంచితివా? నీవును నా వెంట వత్తువేని వారికి దిక్కెవ్వరు? ధాత్రికిఁ బర్జన్యుండువోలె వారికి నీప్సితంబుల వర్షించుటకు రాజు గలఁడందువా? ఆఁడు కామపాశ వివశుండని నీవే చెప్పితివి. మన తల్లులు దుఃఖదుర్విదగ్ధలై యున్నారు. అశ్వపతిసుతవలన నవతిమర్యాదలను మాత్రమే వారు ప్రతీక్షింపనగును. భరతుండన్ననో తల్లిని మీఱరాదుగదా. నీ విందున్న యెడల మన వారికి నెందును గొఱంత గలుగనేరదు. ఆ కారణంబున నిన్నిందుండఁ గోరుదు. మాట వినుటయే భక్తి సేయుటగును. ధర్మజ్ఞునకు నీకుఁ జెప్ప నేల? నా వచించిన ట్లొనర్పుము. భ్రాతృభక్తిఫలంబును గురుజన పూజారూపధర్మాచరణ సిద్ధియు నీకుఁ జేకూఱు' ననెను.

నావుడు, 'అన్నా! నీ తేజస్సే సర్వముఁ జేయును, జేయించును. మన పరోక్షంబున మనతల్లులకెట్టి యవినయంబు గలుగునోయని శంకింప వలదు. కౌసల్యాదేవికిఁ బరరక్షణమేల? ఆమె వేయిభరతులను గాపాడఁ జాలుఁగదా. ఆమెయిచ్చిన యగ్రహారములె యీ సంగతిని శతముఖం బులఁ జాటుచున్నవి. ఆమెనుగూర్చిన చింతయే మనసువలదు. సేవకునిగా నన్ననుగ్రహింపుము; ఇందు ధర్మవిరోధము లేదు. నా వలన మీకుఁ గొంత ప్రయోజనముండును. నేనును మీ వలనఁ జరితార్థుండ నగుదు. నా వలని ప్రయోజన మేమందువా? విల్లుపూని మీ వెంట నుందును; పుటికయు గుద్దలియుఁ దీసికొని మీ చనుత్రోవ చక్కచేయుచు ముందు నడతును; తపస్వియోగ్యములైన కందమూలాహారంబులు తెచ్చి యిచ్చుచుందును; జాగ్రత్స్వప్నావస్థలయందు దెల్లఁ గనుఱెప్పవలె మిమ్ముఁ గాచియుందును; మీరు నిర్భయముగా గిరిసానువులందుఁ గ్రీడింపనగు' ననెను. ఆ మాటలకు రాముఁడెంతయుఁ బ్రీతుఁడై, 'వత్సా! అట్లే చేయుము; స్నేహితులను వీడ్కొనిరమ్ము. వరుణదత్తము లైన దివ్యచాపకవచంబుల నక్షయతూణీర సాయకంబులను ఖడ్గ రాజంబును మన యాచార్యునింట నునిచితిమి; వానిని గొనిరమ్ము' అని పలికెను.

పెద్దలను బూజించి వీడ్కొనుట

లక్ష్మణుఁడు తోడ్తోఁడఁజని మిత్రులకు వీడ్కోలు పలికి కులగురువును వసిష్ఠుని బూజించి దివ్యాయుధములను గొనివచ్చెను. అంత రాముఁడు తమ్మునిఁ జేరఁబిలిచి, 'సౌమిత్రీ! నిన్ను మందలనుంచికొని నా సర్వస్వమును బ్రాహ్మణులకుఁ దపస్వులకు సమర్పింపఁ దలఁచితిని. వసిష్ఠపుత్త్రుఁడు సుయజ్ఞుని శీఘ్రముగాఁ దోడితెమ్ము; శిష్టబ్రాహ్మణులను రప్పింపుము. వారినెల్లఁ బూజించి వనమునకుఁ దరలుదము' అనెను. లక్ష్మణుఁడు చని యగ్నిహోత్రగృహంబుననున్న సుయజ్ఞునకు నమస్కరించి వానికి సంగతి వినిచెను. సుయజ్ఞుఁ డగ్నికార్యంబులు గావించి సౌమిత్రి వెంటఁ బోయెను. అట్లు వచ్చిన మిత్రునకు హుతవీతిహోత్రుని వలెఁ దేజరిల్లుచున్న సుయజ్ఞునకు రాముఁడు సీతతోడఁ బ్రాంజలియై ప్రదక్షిణ మొనర్చి వానికి రత్నరచితసువర్ణాంగదంబులును రమణీయ మణికుండలంబులును వజ్రమయ కేయూరకంకణంబులును నానారత్నంబులు నిచ్చెను. సీతాదేవి యంతతోఁ దనియక తన హారాదులను సయితము వాని భార్యకిమ్మని రామునిఁ బ్రేరేపించెను. దాశరథి యట్లు ప్రియా ప్రేరితుఁడై, 'మిత్రమా! రశనాహార హేమసూత్రంబులను, సాస్తరణంబును నానారత్నమయపర్యంకంబును వనవాసోన్ముఖి యీ సీత నీ భార్యకు సమర్పించుచున్న'దని వచించి యవి యిచ్చి, 'నా మేనమామ నాకు శత్రుంజయమను గజరాజంబు నిచ్చెను. దానిని మాతంగ సహస్రముతోడఁ గైకొను' మనెను. సుయజ్ఞుఁ డవియెల్లఁ బరిగ్రహించి సీతారామలక్ష్మణుల నాశీర్వదించెను.

ప్రదానములు

అంత రాముఁడు లక్ష్మణుని బిలిచి, 'అగస్త్యుని విశ్వామిత్రుని దోడ్కొనివచ్చి వారిని రత్నములతోఁ బూజించి గోసహస్రంబున సంతుష్టులఁ గావింపుము. కౌసల్యాదేవిని నిరంతరము శ్రద్ధాభక్తులతో దీవించుచుండు తైత్తరీయాచార్యుఁడు వేదవిదుఁడు గలఁడు. వానికిఁ దృప్తియగునందాక కౌశేయంబులును దాసీజనంబు నొసంగుము. సారథి చిత్రరథుఁడు మన తండ్రికిఁ జిరకాలప్రియుఁడు. ఉత్తమంబులగు మణులను ధనకనకవస్త్రంబులను వేలకొలఁది గోవులను సన్నజీవముల నిచ్చి వానిని దనుపుము. కఠశాఖీయులును గాలాపశాబ్దీయులును బలాశదండధారులునగు బ్రహ్మచారులు గలరు. వారు నిత్యస్వాధ్యా

యముచేత నివసింతురు; ఇంకొక పనికి నోపరు; సోమరితనము సుంత వారి నంటియుండును; మఱియు స్వాదుభోజనంబులు వారికి మహా ప్రియములు. ఎనిమిదిబండ్ల మణులును శాలివాహసహస్రంబును రెండు వందల దుక్కిటెద్దులును వ్యంజనార్థము వేయిగోవులు నిచ్చి వారిని సన్మానింపుము. నా తల్లి నాశ్రయించిన బ్రహ్మచారులు పెక్కగలరు. వారి కొక్కొక్కరికి వేయి ధేనువులిమ్ము. లక్ష్మణా! అది యిది యని చెప్పనేల? కౌసల్యాదేవికి సంతోష మొదవునట్లుగా బ్రాహ్మణులను సమస్త విధములఁ బూజింపు' మని చెప్పెను.

భృత్యవర్గసన్మానము

లక్ష్మణుఁడు పోయి యన్నమాట ప్రకార మొనర్చి వచ్చెను. అంతలోనఁ బరిచారకులు కన్నీరునించుచు గుమిగూడి వచ్చి రాము నెదుట నిలిచిరి. అతఁడు వారిని బుజ్జగించి తజ్జీవనార్థము బహుధనమిచ్చి 'నా వచ్చుదాఁక నా యింటిని లక్ష్మణునియింటిని జాగ్రత్తతోఁ గాపాడు చుండు' మని చెప్పి పంపివైచి, ధనాధ్యక్షుని రావించి ధన మెల్లఁ దెప్పించి బాలవృద్ధ దరిద్రులపాలొనర్చి కోశమంతయు వ్యయించెను.

త్రిజటుఁడు

రాముఁడట్లు నిశ్శేషితకోశజాలుఁడై యుండఁగాఁ ద్రిజటుఁడను వగ్గుముదుసలి పేదపాఱుఁడు యౌవనవతియగు భార్యతోడను గసి కందువులగు పుత్త్రులతోడను వచ్చెను. వాని మూపున గుద్దలియు గొడ్డలియు వ్రేలాడుచు నతఁడు కందమూలంబు లేటెటిని జీవించుటను దెలుపుచుండెను. రాముని దాతృత్వమును, ద్రిజటునిభార్య విని తన పతిచేతి గొడ్డలి లాగి పాఱవైచి, 'అయ్యా! ఆ రామునకు నీ కుటుంబ మును జూపుము. ఆ పరమధార్మికుఁడు చూపుతోడ నీ పేదఱికమును గ్రహించి యేదేని యీయకపోఁడ'ని బలవంతపెట్టెను. అతఁడు పైగప్పు గుడ్డగూడ లేక చింపిగోచితోడ వచ్చి రామమందిర ద్వారంబున నిలిచెను. వాని పేదఱికము జాలిగొలుపఁగా ద్వారపాలకు లతని నడ్డ గింపరైరి. ఆస ముందునకు శంకాకళంకములు వెనుకకు వాని నుఱ్ఱూత లూయసాగెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁ డెట్టకేలకుఁ దెంపువహించి లోనికిఁ బోయి రాముని సందర్శించి, 'రాజపుత్త్రా! నిర్ధనుఁడను, బహు పుత్త్రకుఁడను, ఉంఛవృత్తి జీవనమయ్యెను.

ఉ॥ పూటకుఁగూడులేదు మఱిపుత్త్రికులన్ననొ వేవురైరి నా
పాటవమేది నింట నెలప్రాయపుటింతిచిరాకుఁ జెప్పఁగా
మాటలుచాలవెందు నవమానమెదుర్కొనుచుండు నక్కటా!
కాటికిఁ గాలుచాచినను గాలుఁడుకొదను నేమిసేయుదుఙ్.

అని మహాదీనస్వరమునఁ బలికెను.

రాముఁడు వానిని జూచి,

ఉ॥ ఎక్కడిబ్రాహ్మణుండవు మఱెచ్చటనుండితి వింతదాక నా
బొక్కసమెల్ల రిక్తమయిపోయెను నీకిపుడేమిచేతుఁ గా
సొక్కటియైనలేనితఱి నోయనివచ్చితి వేలనయ్య నీ
యక్కఱదీర్చు టెట్టులొగదయ్య ధరామరవంశశేఖరా.

భూసురోత్తమా! నిన్నుఁజూడ జాలియయ్యెను. అయినను నీకు నా చేతులాఱ నెద్దియు నిచ్చుటలేదు. అదిగో యాలమంద. నీ చేతి దండమును విసరివైచి అది పడుచునంత నేలలోని గోగణమును గొని పొమ్మని పరిహాసమునకో యనఁ బలికెను. త్రిజటుఁడు సంతసించి గోచి బిగించి నిగిడి తనచేతికఱ్ఱను సత్తువకొలఁది గిరగిరఁ ద్రిప్పి విసరెను. ఆ కఱ్ఱ సరయూతీరముదాఁటి చెక్కువేల గోవులకు నవ్వల నాఁబోతు ముందు పడెను. రాముఁడు త్రిజటుని గవుంగలించుకొని, 'విప్రవర్యా! నీ బలంబు నెఱుంగఁగోరి యిట్లొనర్చితి; కోపింపవలద'ని పలికి దండము పాఱినంత మేరలోని యావులనెల్ల గోపకులవలనఁ దోలి తెప్పించి 'ఆర్యా! అదిగో నీ ధనము; దానిని గొనిపొమ్ము. ఇంక నేదేని కోరుదు వేని సంకోచింపవలదు; నా ధనమెల్ల బ్రాహ్మణార్థముగాని వేఱుగాదు; అది నీ యట్టివారికిఁ జెంది సద్వినియోగమగుట నా కెంతయుఁ బ్రీతికర' మనెను. త్రిజటుఁ డా మాటవిని, 'రామా! నీ యౌదార్యమునకు మేర గలుగదు. మఱేమియు నాకువలదు; సమస్త కళ్యాణములను బడయు' మని పలికి తన యాలమందును దోలించుకొని పోయెను.

ప్రజాదుఃఖము

అంత రామలక్ష్మణులు శరచాపంబులు ధరించి సీతాసమేతముగా దశరథునికడకుఁ గాల్నడకఁ దరలిరి. అట్లు వచ్చుచున్న వారిని జూచు టకై జనులు గుంపులు గూడిరి. వీధు లిమ్ముచాలవయ్యెను. కొందఱు ప్రాసాదంబు లెక్కిరి; కొందఱు హర్మ్యతలంబుల నిలిచిరి; కొందఱు విమాన శిఖరంబు లధిష్ఠించిరి. జనులట్లు సందుగలతావులెల్ల నాక్రమించి,

'అహో! ఐశ్వర్యరసజ్ఞుఁడును వదాన్యశిరోమణియునైన రాముఁడు ధర్మగౌరవంబునఁ జేసి తండ్రికి రానున్న యసత్యదోషంబును నివారించుటకు నెంత తెంపు జేసెనో చూచితిరా? ఏమి త్యాగము! ఏమి వైరాగ్యము! ఈ మహనీయుని తత్త్వ మూహకుఁగూడ నందదు. కటా! గగనచరభూతంబులకుఁ గూడ దుర్లభదర్శనయగు సుకుమారి సీతాదేవి నేఁడు రాజమార్గంబున నడచుటయ్యెను. చందనచర్చలకేని కసుగందునట్టి యీమె మైదీఁగె శీతోష్ణవర్షంబులకు నెంత నసిచెడునో చెప్పరాదు. దశరథుఁడు పిశాచావిష్టుఁడగుట ముమ్మాటికి నిజము. కాదేనిఁ గూర్మితనయునిఁ గాననాంతరములకుఁ బాఱఁదోలునా? తులువసుతునిగూడఁ దలిదండ్రులు త్యజింపరు; సర్వలోకప్రియునిఁ జెప్ప నేల? మహాసత్పురుషునకు రామునకు నిట్టి యిక్కట్లు వచ్చుటఁ జూచి జనులు నీరింకినకాసారమునందలి జలచరంబులపగిదిఁ దల్లడిల్లుట యబ్బురముగాదు. సకలకళ్యాణగుణసంపన్నునకు రామునకే యిట్లు సంభవించినప్పుడు సౌజన్యంబునకు నిఁక మర్యాద యెట్లుండును? ఇఁక శీలమును గణింతురా? శ్రుతిస్మృతులను బాటింతురా? ఈ మహావైపరీత్యము జగమునెల్లఁ దలక్రిందు చేయుచున్నది. రాముఁడనఁగాఁ బ్రపంచ మహామహీరుహంబునకు మూలకందముగాని సామాన్యుఁడుగాఁడు. అతనికే యిట్టి పతనము గలుగఁగా శాఖాపత్రపుష్పఫలమాత్రమగు ప్రాణివర్గముగతి చెప్పఁదరమా? మన రాముఁడు వలసపోవుచున్నాఁడు; మనముమాత్ర మిందుండనేల? మనకు గృహములేల? క్షేత్రములేల? మనముగూడ సమస్తము వర్జించి భార్యాబంధుసహితముగా వానివెంటఁ బోవుదము. అదుగో లక్ష్మణుఁడు మనకు మార్గదర్శి. మనమెల్లఁ బోవుదుమేని నిందలి జంతుకోటికి భరణక్షణములు తొలఁగును. అని వనగతమో దివంగతమో యగును. అయోధ్యానగరము సర్వనిష్కృతిఁ గాంచి పాడగును. ఆ పాడుపట్టణమును కైకేయి నిరంకుశముగాఁ బాలించుచు సుఖముండుగాక' యని తలకొక యూహగాఁ బలుకసాగిరి.

తండ్రిని వీడ్కొనుట

జనులు హాహారవములును విలాపనిందావచనంబులును శ్రవణపుటంబుల నగల్చుచున్నను రాముఁడు కించిన్మాత్రమేని వికారమొందక చని వీరపురుషరక్షితమైన రాజగృహముఁ జొచ్చి, దూరాన నిల్చి సుమంత్రుని దుఃఖవివర్ణుని జీరి తనరాక తేని కెఱింగింపు మనెను. అతఁడు లోనికిఁబోయి రాహుగ్రస్తుఁడైన సూర్యునివలె నీఱుగప్పిన

నివ్వాక్రియ నింకిన తటాకమురీతి తేజోవిహీనుఁడై యున్న దశరథునకుఁ గేలు మోడ్చి జయవచనంబులు పలికి, 'రాజేంద్రా! పురుషలలాముఁడు నీ కుమారుఁడు రాముఁడు విశ్రాణన నిశ్శేషితసమస్తకోశజాలుఁడై వచ్చి వాకిట నున్నాఁడు. మిత్రుల వీడ్కోలులాయెను; దేవరవారి దర్శనముఁ గోరుచున్నాఁ'డని హీనస్వరమునఁ బలికెను.

దశరథుఁడు తన భార్యలనెల్ల రప్పింపుమని సుమంత్రు నాజ్ఞాపించెను. శుద్ధాంతకాంతాజనము మున్నూటయేబదిమంది దుఃఖావతారమైన కౌసల్యను జుట్టి వచ్చిరి. అంత సతఁడు రాముని బ్రవేశపెట్టు మనెను. రాసుతుఁడు బద్ధాంజలియై సీతాలక్ష్మణులతోఁడ వచ్చెను. దశరథుఁడు తనయునిఁ గతిపయపదముల దవ్వునఁ జూచి యాసనంబు నుండి లేచి భార్యలతోడ నెదురేగ యత్నించెను గాని దుఃఖభరము వానికాలు గదలనీయదయ్యెను; మూర్ఛ పైకొనెను. అతఁడు నేలవ్రాలి విసంజ్ఞునిపగిదిఁ దోఁచెను. సతులొక్కపెట్టున రోద గావించిరి. సీతారామలక్ష్మణులు తటాలున దుమికివచ్చి వానినిగ్రుచ్చి యెత్తి పాన్పు పయిఁ బరుండఁబెట్టి సేదదేర్చిరి. అతఁడు కొంత సేపటికిఁ దెలివొంది కనువిచ్చి చూచెను. రాముఁడు కయిమోడ్చి, 'మహాప్రభూ! మాకెల్ల నీశ్వరుండవైన మిమ్ము వీడ్కొని వనమునకుఁ బోవచ్చితిని. వ్యసనము మాని మీ కటాక్షవీక్షణభాగ్యంబును నాకుఁ గలిగింపుము. సీతాలక్ష్మణులు నా వెంట రా నిశ్చయించిరి. ఎంతసెప్పినను వినరు. అనుజ్ఞ వేడుదు' మనెను.

దశ:- (వెచ్చనూర్చి) రామా? ఈ మందుఁడు కైకేయీ ప్రతారితుఁడు. ఈ నిర్భాగ్యుని నిగ్రహించి యయోధ్య నధిష్ఠింపుము.

రామ:- నరేంద్రా! ఇది ఎట్టిమాట. పెక్కుసంవత్సరములు యథావిధి రాజ్యపాలన మొనర్చితిరి; సత్యసంధుండను కీర్తిని గడించితిరి. నేఁడు మీకు మీ సుతునివలన దూఱు రాఁజెల్లునా? ఈ తలంపునకు నెడమీయకుఁ. పదునాల్గు సంవత్సరములు క్షణములోఁ జనును. వనాంతరనివాసము నా కెంతయుఁ బ్రియము. మీ ప్రతినఁ జెల్లించినవాఁడనై వచ్చి మీ పదము లాశ్రయింతును. ఎట్టి నెంజలియు వలదు. నిండుమనంబున ననుజ్ఞయిమ్ము.

దశ:- నాయనా! నీకు మహాభ్యుదయమగుగాక; నీవు సుఖముగా మఱలివత్తువుగాక. పుత్రా! అకుతోభయుండవై యవ్యగ్రము

శుభస్కరమునగు సరణిద్రొక్కి చిరకీర్తి నొందుము. నీ సత్యాత్మతయు నీ ధర్మాభిరతియు లోకాతీతములు. నీ మది మఱలింప నాతరముగాదు. ఈ రాత్రి యిందుండి తెపకడఁ జనుము. కుమారా! నాకుఁ బ్రియమొనర్ప సమస్తముఁ దృణ ప్రాయముగాఁ ద్యజించి విజనంబును గ్రూరసత్త్వమహోగ్రము నైన కాంతారంబులందుఁ ద్రిమ్మరఁ బోనున్నావా? ఈ దృశ దుష్కరకార్యము భవదన్యులకు సాధ్యముగాదు. రామా! నీ వనవాసంబునకు సమ్మతించితినని యెంచవలదు. చెడిపెకు మోసపోయి యిన్ని కడగండ్లు తెచ్చుకొంటిని. ఇది సత్యము. వంచనచేసి సంపాదించిన వరమునుగూడ సఫలీకృతమొనర్చు నీ ధార్మికత్వమెందుఁ గలుగదు.

రామ:- తండ్రీ! ఈ రాత్రి నేనిందుండి చేయునదేమియు లేదు. రుచ్యంబు లగు భక్ష్యముల నారగించి పొమ్మందువా? భోగముల వలన విరమించితిని; కోర్కెలెల్లఁ ద్యజించితిని; మనశ్చాంచల్యమునకు నెడమీయరాదు. అదియునుఁగాక నేనిందుండుట మీకు దుఃఖ మును బెంచుటగునుగాని యూఱట గలిగించుట గాదు. రాష్ట్ర మును భరతునకు నప్పగించి సత్యమును గాపాడుము. నాయనా! కన్న కుమారునకుఁ గీడొనర్చితినను సంతాపము మిమ్మేర్చు చున్నట్లు తోఁచుచున్నది. మూఢలోకమువలె మీరును భ్రాంతికి నెడమీయనగునా? నాకు మహోపకారమును గావించి తిరేగాని యెగ్గొనర్పరు. మహర్షి సాంగత్యము దుర్లభముఁ బరమవాంఛనీయము. అదియు నొకనాఁడు రెండునాళ్ళుగాదు. పదునాల్గువర్షములు. ఈ మహోదయము మీ కృపవలనఁగదా నాకుఁ గలుగుట. ఇంతకు మిన్నయగు మేలుగలదా? ఒండు తలంపువలదు; సంతోషపూర్వకముగా ననుజ్ఞయిమ్ము. సత్య పరిపాలనమును బితృసేవయు నా పరమవ్రతములు. రాజ్యము గానీ భోగైశ్వర్యంబులుగానీ మైథిలిగానీ తుదకు జీవితముగానీ నాకంత కన్నఁ బ్రియములుగావు. నాయనా! నేఁడే వనము నకుఁ దరలుదునని తల్లికిఁ గైకేయీదేవికి మాటయిచ్చితిని; ఆ మాటచొప్పునఁ బ్రయాణమై వచ్చితిని. నా సంకల్పము మాఱదు. ఈ వినయంబు సైరించి సెలవిమ్ము. తండ్రీ! మిమ్ముఁ జుట్టి దుఃఖించుచున్న యీ జనమును జూతువా? మీరే

యిట్లయినచో వీరి నూరార్చువారెవరు? సర్వజ్ఞుఁడవు; మీ లోకానుభవ మింతనరాదు. ఇట్లు డీలుపడి వగవనేల? మిన్ను విఱిగి మీఁదఁబడలేదు; గోరంతయెుగ్గు గలుగలేదు. ఎల్లప్రాణులకు సంయోగ వియోగంబులు సహజంబులు; ముడివైచినను చావుతప్పదుగదా. అశోచ్యంబునుగూర్చి ప్రాజ్ఞులు శోకింపరాదు.

సుమంత్రుఁడు కైకేయికి బోధించుట

దశరథుఁడు మఱల దుఃఖవివశుఁ డయ్యెను. అతని సారథి సుమంత్రుఁడు సమస్తము విని తేనిపాటుఁగాంచి పండ్లు పటపట గీటి తల విదిర్చి నిట్టూర్పు నిగిడ్చి చేఁజేయి నలిపికొనుచుఁ గన్నుల నిప్పులు గురియ మోము జేవురింప నిలువెల్ల వడఁకఁగ గైకేయి వంక మరలి, 'జగత్పతియు మీఁదుమిక్కిలి పతియునైన మహనీయుని త్యజించినదానికి మితిమేర గలవా? పతిఘ్నకుఁ గులఘ్నత్వ మేపాటియగు?' అని లోలోనఁ బలికికొని, 'మానవతీ! వరదుని నీభర్త నవమానింపకుము. కోటిమంది కొడుకులు భర్తకు సాటిగారు. రాజ్యము జ్యేష్ఠక్రమాగతము. అనాది ధర్మంబును దాఱుమాఱు సేయవలదు. నీకొడుకునకే పట్టముఁగట్టుకో; నీవే యేలుకో; మేమెల్ల రాముని వెంటఁ బోవుదుము. బ్రాహ్మణుఁ డొక్కఁడేనియు నీ రాజ్యాన నుండఁబోఁడు. మితిమీఱితివి; నీ వృత్తంబునకు భూమి బ్రద్దలు కాకుండుట మహాశ్చర్యము. కటా! పుత్త్రవివాసదీక్షాపరతంత్రమైన యీ భీమదర్శనను మహర్షిధిగ్వచనంబులు దహింపవేల? దశరథా! రామునిఁ బాఱఁద్రోలి కైకేయి ముద్దుఁ దీర్తువా? రసాలవృక్షంబును దునిమివైచి వేపఁజెట్టును బెంచెదవా? కేకయ రాజపుత్త్రి! తల్లిగుణంబులు నీకుఁ దప్పవయ్యెను. విత్తొకటి నాటిన చెట్టొకటియగునా? నీ తండ్రి కొండొక మహర్షి వరంబున సమస్తజీవుల భాషాజ్ఞానముఁ బడసెను. ఒకనాఁడు వానిపడకయొద్ద జృంభణ పిపీలికంబులు సంభాషించుచుండెను. అదివిని నీతండ్రి నవ్వెను. నవ్వుకారణమేమని నీ తల్లి వానినిఁ బీడించెను. 'ఇది చెప్పరాదు; చెప్పితినేని నాకుఁ జావుసిద్ధము; ఇది మునికట్టడి' యని యతఁడెంతో బ్రతిమాలెను. నీ తల్లి తనపట్టు వీడకుండెను; భార్యపోరు పడలేక యతఁడు మునీంద్రుని కడకుఁబోయి సంగతి తెలిపెను. ప్రాణములు తీపగునేని రహస్యమును దాచు' మని యా మునివచించెను. అంతట నీ తండ్రి నీ తల్లిని నిరాకరించి ప్రాణము దక్కించుకొనెను. ఇది మాకుఁ గ్రొత్తగాదు. ఆ తల్లికడుపునఁ బుట్టిన నీకు వేఱుగుణము లెట్లువచ్చు? తండ్రి గుణములు తనయులకును

దల్లిగుణంబులు తనయలకును గలుగుననుట [illegible] కైకేయీ! నీ మొండగమువలనఁ గడలేని కష్టనష్టములు రానున్న[illegible]. ఇఁక నై[illegible]ను నీ మోడి వీడి పతికి ననుకూలవతివగుము. రామపట్టాభిషేకంబు[illegible] తేనిని బురికొల్పుము; దుఃఖనిర్మగ్నమైన జీవలోకము నుద్ధరింపుము[illegible] చెప్పుడుమాటలు వినవలదు. నీవు నీ చేతులార నీ భర్తను ధర్మగర్తంబు[illegible] ద్రోసి తీఱనినిందకుఁ దలయొగ్గదవా? మానమే దెనేని ప్రాణమేల? నీవుగా రామునకుఁ బట్టముఁ గట్టుము; ఈ దూఱు వాయు'నని బహు భంగుల నయభయంబుల బోధించెను. వాని బోధనలెల్ల నడవిఁగాచిన వెన్నెలయ్యెను. విధివిధానము తప్పునా?

కైకేయీ దశరథుల వివాదము

ఎవరెంత చెప్పినను గైకేయి తననిశ్చయమును మరల్పమికి దశరథుఁడు విసివి, 'సుమంత్రా! రాముని యనుయాత్రార్థము చతురంగ బలమును రత్నరాసులతోడఁ బంపుము. ధనవంతులైన వైశ్యులును నటీనటులును గాయనీగాయకులును గుమారునివెంట నుందురుగాక. నా పుత్త్రుని మిత్రవర్గమును భృత్యకోటిని వానివెంటఁ దరలింపుము. వివిధాయుధములును శకటంబును వ్యాధశిక్షామణులును వనగోచరులును వానిని దవిలియుందురుగాక. నా సుతుఁడు రాజ్యముసంగతి మఱచి యిచ్ఛావిహారంబుల సుఖముండునట్లుగా వలయునవియెల్ల సమకూర్చి పంపుము,' అని చెప్పెను. దశరథుఁడట్లు పలుకగా విని కైకేయి మహాగ్రహమొంది, 'రాజ్యమును బ్రాణిశూన్యమొనర్చి పిప్పిని భరతున కిత్తువా?' యని పరుషస్వరంబునఁ బలికెను. దశరథుఁ డామాటతోఁ గటగటంపడి, 'కూళా! దుర్భరమగు భారము వైచి నన్నుఁ బాతాళమునకుఁ ద్రొక్కితివి. అది చాలక పైన మన్నుద్రోయుదువా? ఏ వరములను నీవు కోరితివో వానిని మాత్రమే గ్రహింపు; అంతకు మించి పలుకవలదు. రాముని వెంట నెవ్వనిఁ బంపరాదని నీవు కోరలేదు. వృథాక్షేపణలు విరమింపు' మని యదలించి పలికెను. పతిమాటలకు సంతప్త మొంది బుడిబుడికించుచున్నను గైకేయి దానిని లోలోన నడచిపెట్టి, 'రాజా! పూర్వాచారము తప్పరాదంటివి. ఆచారతిరస్కారము ధర్మాతిక్రమ మగుసంటివి. ధర్మాతిక్రముఁడు సత్యదూషకుఁడగునని వేసార్లు బోధించితివి. ఈ విషయమునఁగూడఁ బూర్వాచారము పాటింపవలదా? అసమంజసుని చరిత్ర వినవా? సగరుఁడు వానినిఁ దొల్లి వనంబునకుఁ బంపినప్పుడు వానివెంట నిట్టివి తరలించెనా? సగరుఁడు నీ

[redacted]చేయుట మీ వంశాచార వ్యతిక్రమము [redacted] యని [redacted]టంబలికెను.

సిద్ధార్థుఁడు కైకేయిని నిందించుట

సిద్ధార్థుఁడనుమంత్రి కైకేయీ హృదయవిదారణవచనంబులు విని కటకటంబడి, 'దేవీ! నీ యుక్తి విశేషము విన నింపుగాదు. ఆట్లాడు చున్న పసిబిడ్డలను బట్టితెచ్చి నీటముంచి యానందించిన యసమంజ సునితో రామునిఁ బోల్చెదవా? అసమంజసుని క్రూరకృత్యంబులకుఁ బ్రజలు గోడుగోడు యని యేడ్చిరి. వారి దుఃఖనివారణార్థము సగరుఁ డా యసమంజసునకుఁ గొడుకను కనికరముగూడఁ జూపక యావజ్జీవ వనవాసశిక్షను విధించి భార్యాద్వితీయునిగా వానిని వెడలించెను. రాముఁడేమి యకార్యములొనర్చెను? రామవివాసమునకు లోకమెల్ల దురపిల్లుచున్నదిగదా. రాముని బల్కినవోట నసమంజసుని బల్కుట మహాపాతకముగదా! అసమంజసుఁడు పరమదుష్టుఁడు; రాముఁడు సజ్జనశిఖామణి; వాఁడు ధర్మబాహ్యుఁడు; ఇతఁడు ధర్మనిరతుఁడు; అతని వివాసమును రాష్ట్రమెల్లఁగోరెను; ఇతని వివాసమును నీవుదక్క నొరులు గోరరు; సగరునాజ్ఞ నెల్లరు నామోదించిరి. దశరథునాజ్ఞను బ్రతిషేధింపని ప్రాణిగలుగదు. అతనికి నితనికి సామ్యముఁబలుక నోరెట్లాడెను? చంద్రునియందేనిఁ గళంకముగలదుగాని రామునియం దెట్టి కళంకము గలుగదు. అట్టి సజ్జనుని ధార్మికుని లోకప్రియుని నిర్దోషిని స్వలాభార్థమిట్లు గాఱించువారికి సిరిదక్కునా? ఇంతటనేని నీ దుర్మతమును మాని యాత్మహితమొనర్చుకొనుము' అని యంతః కోపమును వెలువరించెను. దశరథుఁడును వానిమాటనందుకొని, 'పాపీ! సిద్ధార్థుని వింటివా? ఎంతవిన్న నేమిఫలము? కుత్సితమతికి హితంబులు రుచింపవు. లోకగర్హితంబునకుఁ దెగించితివి. నీ స్థితి మబ్బువిడిచిన యెండయయ్యెను. చెనటీ! నీతోడివాసమునకన్న వనవాసమే మేలు. సర్వము నప్పగించితిని; ఏకాకిగా నిందు సుఖముండుము. నేనుఁగూడ నా రామునివెంటఁ బోవుచున్నా' ననెను.

రామాదులకు వల్కలములిచ్చుట

రాముఁడది విని, 'నాయనా! గజమునిచ్చినదాత దానిని గట్టుత్రాటికై యాసించునా? ఎల్లయర్థములను విసర్జించితిని; సైన్య సామగ్రులు నా కేల? మీరు నా వెంట రాఁజనదు. వల్కలములో

గుద్దలియో పుటియో యింతయిచ్చి నన్నుఁ బంపుము. జాగువల' దనెను. రామునినోట నమ్మాట వచ్చుటే తడవుగాఁ గైకేయి వల్కలములు తెచ్చి వానికిచ్చి ధరింపుమనెను. ఆమె సేతకు నెల్లరు నివ్వెఱఁగందిరి. రాముఁ డా నారచీరలు గైకొని కన్నులనద్దుకొని తన మొలనున్న జిలుఁగువస్త్రంబును దుల్చివైచి యవి ధరించెను. సీతాదేవి తనకుఁగాఁ దెచ్చిన వల్కలములను జూచి వలను గాంచిన లేడికైవడి బెగడొంది బాష్పపూర్ణలోచనయై, 'నాథా! వనవాసినులు వల్కలములధరించు వైఖరి యెఱుంగ' నని యొకటి మెడవైచికొని యింకొకటి చేతఁబట్టుకొనెను. రాముఁడాప్రియురాలి భ్రాంతిని గ్రహించి యామెచేతి వల్కలము నందికొని యామె కట్టియున్న పీతాంబరముపయిఁ దానిని జుట్టెను. అదిగాంచి యందున్న స్త్రీజనమెల్ల గొల్లుమని విలపించి, 'వత్సా! రామా! వలదు వలదు; ఈ పని చేయవలదు. వనవాసశిక్ష సీతకుఁ గావింపఁబడదు. ఈ బిడ్డ నెడబాయఁజాలము. నీ వచ్చుదాక నీకు మాఱుగా సీతను జూచియేని మనియుందుము. పితృవాక్యమును బాలించిరమ్ము. లక్ష్మణుఁడు నీకుఁ దోడుగానుండును. అయ్యో! ఈ పరమకళ్యాణియేడ? తాపసవృత్తియేడ? నిన్ను మరలింప మా తరము గాదు. సీత నేని యిందుంచి చను' మని వ్యసనకుంఠితస్వరంబుల మొఱలిడిరి.

వసిష్ఠుఁడు కైకేయికి హితము చెప్పుట

వసిష్ఠుఁ డందుండి యా నాటకమెల్లఁ గన్నారఁ జూచి లోలోనఁ బొడమి యేఁచి రగులుచున్న కోపాగ్నిని బట్టఁజాలక, 'కులఘ్నీ! నీ యతివృత్తముచాలు; తేనిని మోసగించి నీ వడసిన వరములెంతో యంతతో నిలుపుము. జానకి వల్కలములు కట్టనేల? వనమునకుఁ బోనేల? ఆమెకు నారచీర లందియ్య నీ చేతు లెట్లాడెను? లజ్జయేని నిన్నాక నెట్టదా? గృహస్థునకు భార్య యాత్మయగును. రాముని పరోక్షమున వాని రాజ్యమును వాని యర్ధాంగి యధిష్ఠించుఁగాక. ఆమెదండ మేముండి రాచకార్యంబులను జరుపుదుము. వైదేహియుతము రాముననుగమించుచో మేమును వారివెంటఁ దరలుదుము. మాతోడఁ బురమెల్లఁ గదలును; దశరథుఁడు మమ్మనుసరించును. అగ్రజసేవార్థులై భరతశత్రుఘ్నులు వత్తురు. ఈ పాడు పట్టణము నేకాకిగా నేలుకొనుము. రాముఁడు రాజుగానిరాజ్యము రాజ్యమేగాదు. అతఁడుండు చోటు వనమైనను రాజ్యమగును. అవివేకీ! భరతునకు రాజ్యమును

గట్ట నుంకించుచున్నావు. వాఁడు దశరథుని పుత్త్రుఁడుగాఁడా! తండ్రి యీయనట్టియు నగ్రజుని సొమ్మయినట్టియు రాజ్యము నొల్లునా? కైకేయీ! నీ యీదృశవాత్సల్యంబును భరతుఁ డేనగింపక మానఁడు. తల్లడింతువుగాక, నీ మతము నతఁడు సేయఁడు. తిర్యగ్జాతంబులు గూడ రాము ననుసరించుచుండఁగాఁ బితృవంశచరిత్రజ్ఞుఁడు భరతుఁ డొండు సేయునా? భరతునకు మహోపకృతి నొనర్చుచున్నానని తలంచు చున్నావు. అది కేవలము భ్రాంతి; వానికి మోయరాని యపకార మొనర్చుచున్నావు. కోడలి కిచ్చిన వల్కలములు మరలఁ దీసికొని వానికి మాఱుగా నుత్తమాభరణము లిచ్చి నీ యకార్యదోషమును బాసికొను' మని హితము వచించెను.

దశరథుని పరితాపము

వసిష్ఠుని వ్యసనాగ్రహంబులు దశరథుఁడు పరికించి, 'కటా! నా యజ్ఞాన మెన్ని యనర్థములకు మూలమయ్యెను; వెదురుపూచినట్లు నా తెలివి యిట్లు పూచి యాత్మవినాశ మొనరించెను' అని లోలోనఁ జింతించి, కైకేయివంక మరలి, 'పాపీ! రాముఁడు నీకుఁ దలయేటియైన నగుఁగాక, సీత యేమిచేసెను? కుమతీ? ఆబిడకు నారచీరలందియ్యఁగా నీ చేతు లెట్లాడెను?' అని నిందాస్ఫూర్తితో గర్హింపసాగెను. రాముఁడు తండ్రికి మ్రొక్కి, 'నాయనా! సెలవిమ్ము, పోయివచ్చెదను. నా తల్లి వృద్ధురాలు, మదేకపుత్త్రిక; అట్టినన్ను వనంబునకుఁ బంపుచున్నను మీ కెదురాడదు. ఆమె నెట్లు పాలింతువో' యనెను. ఆ మాటతోడ దశరథుఁడు దుఃఖపరీతహృదయుఁడై, 'కటా! నా ప్రియసుతుని ముని వేషమును జూడనోడి నా కన్నులు మూసికొనుచున్నవి; దుఃఖము నోరాడనీయదు; తొలిబాముస నేనెట్టి యకార్యమొనర్చితినో? కాకున్న నా కిప్పుడీ పుత్త్రవియోగ దుఃఖముగలుగదు. అయ్యో! ప్రాణములు చనరాదా? ఏమి నా యజ్ఞానము! కాలము రానిదే ప్రాణములు తరలునా? ఈ మొండికట్టె యింక నెంత యనుభవింప వలసియున్నదో గదా. భోక్తవ్యము తీఱనిదే యవసానకాల మెట్లుగలుగు! హా! రామా!' అని నిట్టూర్పు నిగిడ్చి సుమంత్రుని జూచి, 'సారథీ! నీవు చని యుత్తమహయంబులను బూన్చి రథమును గొనివచ్చి మహాభాగుని రాముని నందెక్కించుకొని పోయి వానిని దేశాంతరమున వదలి రమ్ము. కన్నవారే తమ పుత్త్రుని బరమసాధువును ద్యజించుటఁ జూడఁగా సద్గుణంబులు సయితము కొన్నివేళలఁ గొఱానట్లు తోఁచుచున్న' వని

పలికి వానిని బంపి, ధనాధ్యక్షుని రప్పించి 'పదునాల్గువర్షంబులకుఁ జాలునంత వస్త్రాభరణాదికముఁదెచ్చి నా గోడలికి సీతకిచ్చి పంపు'మనెను.

కౌసల్యాదేవి సీతకు హితముపదేశించుట

కౌసల్యాదేవి యంత సీతను గవుఁగిటఁ గ్రుచ్చి శిరంబు మూర్కొని, 'అమ్మా! సంపత్కాలంబున భర్తనుఁ బూలతోఁ బూజింతురు; ఆపదలందు వారిని ద్యజింతురు; బొంకుదనకు వెఱవరు. ఇవి స్త్రీలకు నైజము. మఱియు స్త్రీహృదయంబు నశ్వప్లుతంబు నెఱుంగరాదు. ఇంతులు గోరంత యప్రియంబునుగూడ సహింపరు. తటివచ్చెనేని వారు కులగోత్రంబులఁ ద్యజింతురు; విద్యాధనంబుల నిరసింతురు; లోకసంగ్రహోపకారంబులను గూడఁ బాటింపరు. సాధ్వీమణులసంగతి యట్లుగాదు. కులశీలములు వారికిఁ బెట్టని భూషణంబులు; సత్యమే వారికిఁ బ్రాణము; గురుజనుల మాట దాఁటరు; పతియే దైవంబుగా వర్తింతురు. అమ్మా! నా సుతుఁడు లక్ష్మినిరాకృతుఁడని వాని నవమానింపకుము. దరిద్రుఁడో ధనాఢ్యుఁడో రాముఁడే నీకు దైవ'మని వచించెను.

సీత నిజమనమును వెల్లడించుట

వైదేహి యా యుపదేశంబులం విని, 'తల్లీ! నీ పలుకు లాజ్ఞలుగా గ్రహించి వర్తింతును. సతీధర్మములను పెద్దలవలన నేర్చితిని. కాంతి చంద్రునివలె నేను ధర్మము ననుసరింతును. పతినిబాసినసతి తంత్రులులేని వీణవలెఁ జక్రములులేని బండివలె నగునని యెఱుంగుదు; తలిదండ్రుల వలనఁగాని సుతసోదరుల వలనఁగాని స్త్రీలు పడయునదెల్లఁ బరిమితముగా నుండును. భర్తలవలన వారు పడయుసదన్నో యపరిమితము. కలిమిలేములు బుద్బుదప్రాయములు; సిరివైచునట్టి ముడి యంత దృఢముగాదు; వలపుముడి యెన్నఁడు వీడదు; దానిని విప్పఁ దరముగాదు. నన్నుఁగూర్చి శంకింపకు' మని నిజాంతర్భావమును సూచించెను.

రామాదుల నిర్గమనము

కౌసల్యాదేవి కన్నీరునింప సాగెను. రాముఁడామెకుఁ బ్రదక్షిణించి, 'అమ్మా! నా వనవాసము నిమిషమాత్రమునఁ గడచును; ఎడరువలదు; నా తండ్రిని బదిలముగాఁ గాపాడు' మని చెప్పి సుమిత్రాదులకు దండమొనర్చి, 'తల్లులారా! అజ్ఞానముననొండెఁ బరిచయాతిశయమున

నొండె మతియేకారణముననొండె మీ రాముఁడు మీ కెన్నఁడేని యవినయ మొనర్చియుండునేని దానిని క్షమింపనగు. ఇదే మిమ్మతఁడు వీడ్కొనుచున్నాఁ'డని పలికి, సీతాలక్ష్మణులతోడ దశరథునకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కార మొనర్చి మఱలఁ గౌసల్యకుఁ బ్రణమిల్లెను. రాముఁడట్లు వనవాసమునకై తరలునప్పుడు వానికి నిరువదేనువత్సరములు నిండనుండెను.

లక్ష్మణుఁడంతఁ గౌసల్యకు మొదటమ్రొక్కి యనంతరము తన తల్లికి సుమిత్రకు నమస్కరించెను. సుమిత్రాదేవి సుతుని శిరము మూర్కొని, 'నాయనా! జాగరూకుండవై యుండుము. రాముఁడు వ్యసనియగుఁగాక సమృద్ధుఁడగుఁగాక. వాఁడే నీకు దిక్కు. జ్యేష్ఠుననుసరించుటకన్నఁ బరమధర్మము లేదు. యజ్ఞదానతపోదీక్షలకు మీవంశము జన్మస్థానము. రణరంగంబున నైక్ష్వాకులు వెనుచూపి యెఱుంగరు. రాముఁడే తండ్రిగా సీతయే తల్లిగా భావించి వర్తింపుము. పోయి రమ్మ'ని వానిని దీవించి పుచ్చెను.

సీతారామలక్ష్మణుల వనప్రయాణము

అంతలోన రథమువచ్చెను. రాముఁడు తన ప్రియురాలిని మొదట రథమెక్కించి యామెవెంట తానెక్కెను. రాముని వెనుక లక్ష్మణుఁ డెక్కెను. సారథి వాగెలు సడలించెను. శకటము తీవ్రగతిఁ దరలెను. రథము కదలినంతనే జనులెల్లరు సమాకులభ్రాంతులైరి; గజంబులు తమ కోపదుఃఖంబులను ఘీంకారంబుల వెల్లడింపసాగెను; హయశింజతములు చెలరేఁగెను; నగరమెల్ల హాహారవముల బోరుకలఁగెను. దాహదీనులు సలిలంబులనువలె జను లాబాలవృద్ధము రథమువెంటఁ బడిరి. పార్శ్వములను బట్టుకొని కొందఱుఁ బృష్ఠభాగమున వ్రేలాడుచుఁ గొందఱు రథగమనమునాపి బాష్పపూర్ణలోచనములెత్తి, 'సుమంత్రా! వాగెలు బిగింపుము; రథము నిలుపుము. ఇఁక మేము రాముని జూచు టెన్నఁడో; కడసారి తనివితీఱ వానిఁజూతుముగాక. అహో! కౌసల్యాహృదయ మయఃపిండముకాని వేఱుగాదు. ఒండగునేని వ్రీలదా? భళీ! వైదేహి నిజపతిని ఛాయవలె ననుగమించుచున్నది. ఈమె మహా కృతార్థురాలు సుమా. లక్ష్మణా! అన్నను దేవసమానుని బరిచరింపఁ జనుచున్నావు. నీవు నిక్కముగా సిద్ధార్థుఁడవు. ఇంతకన్న వేఱు తప మేల? ఇదే నీకు మహాభ్యుదయకరమగు'నని కేకలిడ సాగిరి.

దశరథుని దురవస్థ

సుతవియోగము దశరథునకు దుస్సహమయ్యెను. అతఁడు దుఃఖహతుఁడై యుండియుఁ బుత్త్రునిఁజూచు తమకంబున నంతఃపురమునుండి వెడలెను. అతనివెంట వానిభార్యలును దరలి యూథనాథుని బంధనంబునకుఁ గరేణుకాగణమువలె రోదింపసాగిరి. తల్లిదండ్రులట్లు వచ్చుట రాముఁడు చూచి యీ విషాదప్రదర్శనంబును సమాప్త మొందింప నెంచి వాగెలు సడలింపుమని సారథి నాజ్ఞాపించెను. సాయంకాలము దూడకై గోవుచందంబునఁ గౌసల్యాదేవి రథమువంకఁ బరుగెత్తుచు, 'హా! రామ! హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా!' అని విలపింపఁ జొచ్చెను. నిలు నిలుమని దశరథుఁడు కేకలిడెను. చక్రాంతరగతుఁడువోలె సారథి డోలాయమాన మానసుఁడై దిగాలుపడి యేమియుఁ దోపకుండెను. రాముఁడదిగాంచి, 'సుమంత్రా! వీరిదుఃఖమును జూడఁజాల; రథముఁ బోనిమ్మ'ని త్వరించెను. రథము వాయువేగమునఁ బఱచెను. దశరథుఁడు సుతుని వెంబడింప యత్నింపఁగా, 'రాజా! నీ సుతుని శీఘ్ర పునరాగమనంబును గోరుదువేని వానిని దూరము వెంబడింపరా' దని చెప్పి వానినుడిపిరి. అతఁడు స్విన్నగాత్రుఁడును విషణ్ణవదనుఁడునై భ్రమానువలె నిలిచెను. వాని దృష్టిమాత్రము సుతుని వెంటఁ బఱచెను.

చ॥ తనకులసంభవుండును నితాంతమహామహిమోన్నతుండు ధ
ర్మవిభుఁడుఁ బైతృకంబయినరాజ్యముఁగూడఁ ద్యజించి వల్కలా
జినములు గట్టి ఘోరవనసీమకుఁ బోవుటఁ జూడలేమి నో
యన నినుఁడ స్తమించె నపరాంబుధి శోకవిదీనమూర్తియై.

మఱియు వీతిహోత్రంబులు వ్రేలుట మానెను; గృహస్థుల యిండ్లఁ బ్రొయ్యి రాజదు. గజములు కబళింపవు; గోవులు వత్సంబులఁ గుడుపవు; జ్యేష్ఠకుమారునకుఁ దల్లి సంతసింపదు; గ్రహమండలంబునఁ ద్రిశంకు కుజబుధ గురువులును దదితర క్రూరగ్రహంబులును వక్రించి దృష్టిచేతఁ గొన్నియు సంయోగంబునఁ గొన్నియుఁ జంద్రుని బొందెను. నక్షత్రంబులు నిస్తేజములై మినుకరింపసాగెను. కోసలదేశాధితారమైన విశాఖానక్షత్రము ధూళిధూసరమై కాన్పించెను. ప్రళయానిలవేగంబున మహోదధివోలె రామనిర్గమనదుఃఖావేశంబున నగరమెల్ల వ్యాకుల మొందెను. చంద్రుని నైసర్గిక సౌమ్యదర్శనము మాఱెను.

అంతలోన రథధూళి సన్నగిలి సమసిపోయెను. దశరథుఁడు దుఃఖహతుఁడై నేలఁగూలెను. కౌసల్య వాని దక్షిణహస్తంబును బట్టి

కొనెను; కైకేయి వానియెడమచేతిఁ బట్టుకొని లేవనెత్త నుంకించెను. దశరథుఁడామెనుఁ గ్రూరదృష్టిఁజూచి, 'దుష్టా! నా యంగకంబులు తాకవలదు; మిత్త్రివిగాని నాకు భార్యవుగావు; అర్థంబునకుగా ధర్మంబును దిగ్రమింగు రక్కసివగుట నేఁడుగంటిని. నీకును నాకు నింతటితో సరి; రాజ్యప్రాప్తికి భరతుఁడు సంతసించునేని వాఁడిచ్చు జలతర్పణంబులు నాకుఁ జెందకుండుఁగాక' యని పలికి వామకరంబును విదిల్చి లాగికొనెను. కౌసల్య మెల్లగా వానిని లేవఁదీసి యింటికి మరలించెను. దశరథుఁడు సారెసారెకు రాముని దలఁచును; అడుగడుగునకు మరలిమరలి చూచును; నిప్పుతాకినట్లు తపించును; గుఱ్ఱములజాడలుగాంచి 'హా! రామా!' యని సొమ్మసిల్లును. 'హా! జనకరాజతనయా!' యని వాపోవును. 'అయ్యో! చందనచర్చలఁ జిగురాకు పీవనల మృదు తల్పంబుల హాయిగాంచు నా పుత్త్రిరత్నము పెంధూళిఁ బ్రుంగుచు దవానలకీలలఁ గ్రాగుచుఁ గటికఱానేలలఁ బరుండుచు దినములు గడపుటయ్యెఁగదా' యని వెక్కివెక్కి యేడ్చును. 'జానకీ! మృదు పదవసనంబులపయినేని పొక్కి జాజువాఱు నీ యడుగుతమ్ములు సూచికాగ్రశిలాతలంబుల నెట్లు నడయాడనేర్చునో' యని వెచ్చ నూర్చును.

కౌసల్యావిలాపము

దశరథుఁడట్లు పరిపరివిధంబుల వాపోవుచు మెల్లమెల్లగా నగరము ప్రవేశించి యందుఁ జతుష్పథంబులు నిర్జనంబులగుటయు గృహద్వారంబులు నిరలంకృతముగా నుండుటయు విపణిశ్రేణికలు నిమీలితములగుటయు దేవాలయంబులు మూయఁబడియుండుటయుఁ జూచి పెల్లు విలపించి సూర్యుఁడు మేఘమండలాంతరమునఁ బోలె నిజమందిరాంతరముఁ జొచ్చి, 'కౌసల్యా! నీ యింటికి నన్నుఁ గొనిపొమ్ము; ఒండుచో నూఱటగల్గ' దనెను. ఆమె యట్లొనర్చి మెత్తనిపాన్పుపయి వానిఁ బరుండఁబెట్టి యుపచరించుచుండెను. అతఁడందుఁ దొడగట్టువలెఁ బడి రామలీనహృదయుఁడై యంతస్తాపంబును బాష్పధారారూపంబున వెలిపుచ్చుచు నర్ధరాత్రమైనను గనుగూర్కక, 'హా! పుత్త్రా! నన్నుఁ ద్యజించితివా?' యనుమాట దక్క నొండుపలుకక దుఃఖించి దుఃఖించి, చెంతనున్న భార్యను బిలిచి, 'దేవీ! రామునివెంటఁజన్న నా దృష్టి యట్లేయున్నది; చేరువనున్నను నీవు కానరావు; మంగళకరమైన నీ కరంబున నన్నొకింత స్పృశింపు' మనెను. ఆమె యట్లేయొనర్చి

సుతుని దలంచి తలంచి యేడ్చుచు, 'కటా! త్రాఁచువలెఁ గైకేయి పొంచి పొంచి నా బిడ్డను గఱచి విసముఁ బాసి కుబుసము వదలెను. ఆ యింతి కోరిక లీడేరెను. దాని తాపము చల్లారెను. ఇలుఁజొచ్చిన పాముపగిది నిఁక నన్నెంతగాఁజించునో తెలియదు. అయ్యో! నా పట్టిని గుట్టలకు దోలుటకన్న నింటనేయుంచి భరతునకు దాస్యమొనర్చు నట్లు కోరరాదా? నా కూన నా కంటియెదుట నుండును; అంతతో సంత సింతును గదా. నాథా! పర్వకాలంబున దేవతల హవిర్భాగంబును రక్కసులకు నాహితాగ్ని యిచ్చుకరణి రాముని రాజ్యంబును వాని పట్టాభిషేక సమయంబున గైకేయి కిచ్చితివి. అంతతో నప్పొలఁతి 'తనియదయ్యెను. దాని తృప్తికిఁగా నా ముద్దుపట్టిని ఘోరమృగాభీల కాననాంతరములకుఁ బఱచితివి. అదియు నొండు రెండేండ్లు గాదు; పదునాల్గు సంవత్సరంబులు. భోగంబులఁ దులతూగనగు యౌవన ప్రాయంబునఁ గొడుకునకుఁ గోడలికి మునివృత్తి నిర్పించితివి. ఇష్ట మృష్టాన్నములకు మాఱుగాఁ గందమూలంబులు పెట్టితివి. అయ్యో! పదునాలుగేండ్లు గడపి నా పుత్త్రుఁడు మరల నింటికి రాఁజూచుభాగ్యము నాకుఁ గల్గునా; రామపునరాగమన సంతోషంబున ధ్వజపతాకాదు లతో శోభిల్లు కలిమి నయోధ్యాపురము నోచెనా? నగరోత్సవవేళల లాజప్రసూనంబులను రాముని యౌదలఁగురిసి సంతసించు సంపద యీ పుర పురంధ్రీమణులకు మఱలఁ గలదా? నా పట్టి వయోబుద్ధులఁ బరిణతుఁడైనను వానిని నూఁడేండ్ల కందువుగా భావించి లాలింతును. కటా! పూర్వజన్మంబున స్తనంధయులనుఁ ద్రోపాడితినో, తల్లుల పాలిండ్లు ద్రెంచితినో, ఏ మహాపాతక మొనర్చితినో యా పాపఫలముగా నాకిట్టి పుత్త్రవియోగక్లేశము దాపరించెను. కైకా! నోయరాని నోములునోచి పడరాని యిడుములుపడి కానక కన్న వరపుత్త్రుని గళ్యాణగుణ రత్నాకరుని ధర్మస్వరూపుని రాముని నా యొడినుండి లాగి మిన్నులు పడ్డచోట వైచితివి. నిదాఘభానుతాపము ధాత్రిని బోలె సుతశోకము నన్ను గ్రాచుచున్నది. హా! దైవమా! ఎట్లు జీవింతు' నని దుఃరపిల్లెను.

సుమిత్ర కౌసల్య నోదార్చుట

ఆమె పరితాపంబును సుమిత్ర చూచి యోర్వఁజాలక చెంతఁ జేరి 'అక్కా! ఇంత వెఱ్ఱియుండునా? మన రాముఁడు పితృవాక్యపరిపాలన రూప పరమధర్మంబు ననుష్ఠించి లోకాభ్యుదయ మొనర్పఁ జనెను.

అందులకు సంతసించుటకు మాఱుగా విలపింతువా? రాముఁడు మహాను భావుఁడుగాని యేతన్మాత్రుఁడుగాఁడు. వానిసేవ లక్ష్మణునకుఁ బూర్వ పుణ్యఫలంబుగా లభించెను. జానకి పరమసుకుమారి, సుఖంబులకుఁ దక్క క్లేశంబులకుఁ దగదు. ఆ బిడ్డ సంగతి యేమందు? పతివ్రతామణి కావున మన మెంత వారించినను వినక పతి ననుగమించెను. ఎవని కీర్తి పతాక చిరస్థాయియై ముల్లోకంబుల శోభిల్లనున్నదో, సత్యధర్మంబు లెవనివలనఁ బునఃప్రతిష్ఠితంబులై వెలయనున్నవో యట్టి నీ తనయు నకు నెందును శుభమేయగును. వానికిఁ గీడు రానోపదు. రాముని శౌచంబునకు వెఱచి చండాంశుఁడు వానికి శీతకరుఁడగును; తదీయ సుగుణంబులకు మెచ్చి వాయువు వానికి సుకరముగా వీచును; అతని యకళంకత్వంబునకు లజ్జించి మృగాంకుఁ డాత్మదోష పరిహారంబుగాఁ దుహినకరంబుల వాని నుపచరించును. ఇట్లు నవగ్రహంబులు వాని నెందున్నను సేవింతురు. మఱియుఁ జతురాస్య ప్రసాదిత దివ్యాస్త్రంబు లెందును వానిని గాపాడును. రామధనుష్టంకారధ్వని పాఱినంతమేర భూతబేతాళపిశాచాది దుష్టవర్గము నిలువనోపదు. ఇవియెల్ల మనకు ననుభవసిద్ధములే గదా. అట్టి మహాపురుషునకు భయము శంకింప నేల? పదునాలుగేండ్ల వియోగమందువా? అది లీలాప్రాయముగాఁ గడ చనును. సూర్యునకు సూర్యుఁడును వైశ్వానరునకు వైశ్వానరుఁడును సిరికి సిరియుఁ గీర్తికిఁ గీర్తియు దేవతలకు దేవతయు భూతంబులకు భూతంబును రాజులకు రాజునై పరమైశ్వర్యశక్తితో రాజిల్లు రాముని విరోధించి మనఁజాలు ప్రాణి భూనభోంతరాళంబులఁ గలుగదు. అక్కా! రాజ్యలక్ష్మి సీతతోడఁ బంతగించియోయన రాముని వెంబడించెను. నీ సుతుని విజయపూర్వక సుఖాగమనంబునకు నానందాశ్రువులు వర్షింతువు. నా మాట తప్పదు. ఎడరువాసి తోడివారికి ధైర్యము పలికి సుఖముండు'మని బహువిధంబుల నూరార్చెను.

రాముఁ డయోధ్యావాసుల నూరార్చుట

అట రాముఁడు తన రథంబును దఱిమివచ్చుచున్న యయోధ్యా వాసులనుజూచి, 'మీరిట్లుగావించుట నాకు సంతసముగాదు. నాయందలి మీ గౌరవాదరంబులను భరతునియెడఁ జూపి నాకుఁ బ్రియ మొనర్పుము. నా తమ్ముఁడు కళ్యాణచరిత్రుఁడు; అతఁడు మీకు సమస్తహితములు గూర్చును. ప్రభుత్వంబునకు వలయు జ్ఞానవృద్ధియు మృదుమధుర పరాక్రంబును వాని కెంతయుఁ గలవు. వానివలన మీకు భయము

గోరంతగూడఁ గలుగదు. గుణలక్షణాదులను జక్కఁగాఁ బరీక్షించి వానిని యువరాజుగా నియమించిరి; రాజాజ్ఞ నుల్లంఘించుట ధర్మ వ్యతిరేకమే గాక రాజతిరస్కారముగూడ నగును. అయోధ్యావాసు లట్లొనర్పనేరరు. ఇదియునుగాక మహారాజు నా వియోగంబునకుఁ బురపురఁ బొక్కుచున్నాఁడు. ఇట్టితఱి మీరు వానికి నుపశాంతి గూర్ప నొప్పును. అట్లుసేయక నా వెంట వత్తురేని తేనిదుఃఖంబు నినుమడిం తురు. అది భయావహమగును. నా మొఱ విని మీరు మరల యయోధ్యకుఁ బోయి తేని నూరార్చి నాకుఁ బ్రియమొనర్పుఁడు' అని సవినయంబుగా వారిని బ్రార్థించెను. రాముఁడట్లు విన్నవించుకొలఁది వానియందుఁ బ్రజలకు ననురాగము పెంపొందసాగెను. వారు కన్నీరు గార్చుచు గుణబద్ధులు వోలె వానిని వెంబడింపసాగిరి.

వృద్ధ బ్రాహ్మణులు రాముని వెంటఁబడి వేడుట

మఱియు జ్ఞానవయోవృద్ధులగు బ్రాహ్మణులు హుటాహుటి నడువలేక రథంబులకు దూరమై ముదిమినలన వడఁకుచున్న తలలతో 'ఓ రామవాహనములారా! మామాట మీఱుట జాత్యశ్వంబులకుఁ దగదు; మరలుము; మీ ప్రభువునకు హితమొనర్పుము. నిసర్గదీర్ఘ శ్రవణపుటంబులుగల మీకు మా కేకలు వినరావనుట నమ్మరాదు. ఎవఁడు పరమధార్మికుఁడని త్రిశుద్ధికి నొక్కి చెప్పఁగలమో, ఎవని చిత్తశుద్ధి యద్వితీయమో, వీరాతి వీరుఁడనియు శుభగుఁడనియు మహా దృఢవ్రతుఁడనియు నెవని నిశ్శంకముగాఁ గీర్తింతురో యట్టి రాముని‌ఁ బట్టణాంతరముల నూరేగించుట మీకగుఁగాని వనాంతరములకుఁ గొని పోవఁ దగునా?' యని యార్తాలాపంబులు గావించిరి.

వారి యార్తధ్వనులు రాముని ముందునకు సాగనీయవు; వ్రతభంగ భయము వానిని మరలనీయదు. అట్లు రాముఁ డురియాడు చున్న మానంబుతో రథంబునుండి దిగి యా ముదుసలులు కలయ వచ్చుటకై మెల్లగా నడువఁజొచ్చెను. అతఁడట్లు రథము దిగియు నిలువక చనుట వారు గాంచి భ్రాంతిసంతాపంబులంది, 'రామా! నిలు నిలు; ఇంతకన్న వడిగాఁ రాఁజాలము; ముదిమికిఁ దోడుగా మా మూఁపు లెక్కియున్న యగ్నిహోత్రంబులభారము మమ్ముఁ గదలనీయదు. నాయనా! ఎండవేడిమికిఁ దాళఁజాలవు. ఇదిగో వాజపేయయాగంబున మేము పడసిన శరన్మేఘశ్వేతచ్ఛత్రంబులు నీకుఁగాఁ దెచ్చుచున్నాము. వత్సా! వేదమంత్రంబులఁ దవిలియుండు మా బుద్ధి నేఁడు మమ్ముఁ

గాదని నీ వెంట వనంబునకుఁ దరలెను. మాపరమధనంబులైన నిగమంబులను స్వాత్మపేటికలందుఁ బదిలపఱచి, మాభార్యలను రక్షణార్థము పాతివ్రత్యంబునకు నప్పగించి, నిన్ను మరలించు నిశ్చయముతో వచ్చితిమి. ముదిమివలన హంసశుక్లంబులయ్యు దుఃఖాతిరేకంబున నేలఁబడి పొర్లాడుటం జేసి ధూళిధూసరంబులైన శిరోరుహంబులుగల మా తలలతో నీకు మ్రొక్కి వేఁడుచున్నాము. మరలుము మరలుము. అర్థిజన వరదాన దీక్షారతుండవు నీ వీ ధర్మంబు నుపేక్షింతువేని మఱి యే ధర్మంబు నపేక్షింతువు! ఇదిగాక పెక్కండ్రు బ్రాహ్మణులు యాగ సంభారములతో నయోధ్యకు వచ్చియున్నారు. నీవువచ్చినగాని వారి జన్నములు సాగవు; యజ్ఞవిఘ్నకారివి కావలదు. రామా! నీ రాకను మేముమాత్రమేగాదు చరాచరభూతవర్గమెల్లఁ గోరుచున్నది. అదిగో చూడుము. వృక్షంబులు నిన్ను తఱిమి మరలింపనెంచి విసరివిసరి వీచుచుఁ దమ మూలంబులు కదలమిం జేసి దుఃఖంచుచు నిజవ్యసనంబును వాయువేగజనిత ధ్వనిరూపంబునఁ దెలుపుచున్నవి. పక్షులు చేష్టాహార సంచారంబు లుడిగి వృక్షైకస్థానవిష్టితములై మునివృత్తిఁబూని సర్వ భూతానుకంపహృదయుని నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నవో యనఁ దోఁచుచున్నవి. ఆర్తులప్రణయములను నిరసింపరా'దని వివిధగతుల మొఱలిడిరి. వారికిఁ దోడ్పడుటకో యన నంతలోనఁ దమసానది యడ్డమయ్యెను. అంత రాముఁడు సారథిని బిలిచి, 'అశ్వములు బడలియున్నవి. రథము విచ్చి వానినిఁ బొర్లాడించి నీరుత్రాపి యొడలుకడిగి నదీతీరంబున నలాయింపు' మనెను. అతఁడట్లు గావించెను.

వనవాస ప్రథమవాసరము

రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులనుజూచి, 'మన వనవాసమునకు నిది మొదటి దినము. అదిగో వినుము; అరణ్యములు మృగపక్షిధ్వనుల ముఖంబున మనకు స్వాగతమిచ్చుచున్నవి. తమ్ముఁడా, అయోధ్యావాసులకు మనయెడఁగల యనురాగమెట్టిదో వారి యనుతాపము తెలుపుచున్నది, తలిదండ్రులు కన్నీరొలికి యొలికి యంధులగుదు రేమో యని భయమగుచున్నది. అయినను ధర్మాత్ముఁడు భరతుఁడు గలఁడు; అతఁడు వారి నూరార్చును. లక్ష్మణా, నీవు నా వెంటవచ్చుట యెంతో మేలయ్యెను. నీవురానిచో వైదేహీ సంరక్షణార్థము పరసాహాయ్య మపేక్షితమై యుండును. నాయనా, వన్యాహారములు పెక్కుగలవు; ఏదియు నా మది గోరదు; నీ రింత గ్రోలి యీ రాత్రి గడపుదు'మనెను.

అంతలోన సూర్యుఁడస్తమించెను. ఎల్లరుఁ గాలకృత్యములు దీర్చి వచ్చిరి. లక్ష్మణుఁడును సుమంత్రుఁడును బర్ణశయనంబు లేర్పఱచిరి. అందు సీతారాములు శయనించిరి. వెంటవచ్చిన నగరవాసు లందఱుఁ బరుండి మార్గశ్రమంబునఁ గొంతవడికి నిద్రించిరి. సౌమిత్రి సుమంత్రులకు మాత్రము కనుఁగూర్కు-దయ్యెను. రామగుణాభివర్ణనంబులతోడ వారికి రేయెల్లఁ గడచెను.

రాముఁడు పురవాసుల నేమరించి చనుట

రాముఁడు వేఁకువనే నిద్రలేచి వృక్షంబులక్రిందఁ బడియున్న నగరవాసులను గాంచి లక్ష్మణుని బిలిచి, 'తమ్ముఁడా, మనయందలి యనురాగము వీరి నింతదూరము లాగెను. వీరు తమ యిండ్లు వదలి వచ్చి యిట్లుండుటఁ జూడఁజాలను. మనలను మరలింపవచ్చిన వీరి మనోనిశ్చయ మంత సులభముగా మాఱదు. ప్రాణంబులను గూడ వీరు లెక్కించునట్లు దోఁపదు. వీరు మేల్కొ-నకమున్నె యిందుండి మనము చనుట యుక్తము. అట్లు గావింతుమేని వీరు మనలను గానక తుదకు స్వగృహంబులు చేరుదురు. అనురక్తులకు వృథాదుఃఖము గలిగింప రాదు' అని చెప్పెను. లక్ష్మణుఁడు వల్లెయనెను. సుమంత్రుఁడు రథము నాయత్తపఱచెను. అంత వారు రథము మీఁదఁ దమసానదిని దాటి యొడ్డుచేరిరి. రాముఁడు సుమంత్రునితో, 'సారథీ, మేము రథము దిగి యీ మార్గంబున వచ్చి నిన్నుఁ గలసికొందుము. నీవు రథంబు నుత్తరముఖంబుగాఁ గొంతదవ్వు గొనిపోయి మార్గాంతరమున దానిని గొని రమ్ము. నగరవాసులు మేల్కాంచి జాడలుపట్టి మనము మరలి యయోధ్యకుఁ జన్నట్లు భావించి పట్టణమార్గముఁ ద్రొక్కి యిల్లు చేరుదురు. ఏమార్చినఁగాని వారు మనల వదల'రని చెప్పి, సీతాలక్ష్మణసహితంబుగా రథము దిగి దారిపట్టెను. సుమంత్రుఁ డట్లు గావించి రథమును మరలఁ దోలితెచ్చెను. రామాదులు రథమెక్కి- ప్రయాణమంగళార్థము నాలుగడుగు లుత్తరముగాఁ జని తపోవనమార్గముఁ ద్రొక్కి-రి.

పౌరులు రాముని గానక యిల్లు చేరుట

పౌరులు లేచి రామాదులను గానక నలుదెసలు వెదకివెదకి వేసారి శోకోపహతులై, 'కటా! పాడునిద్రకుఁ జిక్కి- యీ విపత్తుఁ దెచ్చికొంటిమి. రామా! నీ భక్తులనిట్లు విడనాడుట పాడియగునా?

అయ్యో! మా యిలువేల్పు మమ్మొడసెను; ఇంక బ్రదుక నేల? ప్రాయోపవేశమో మహాప్రస్థానమో మనకు శరణముగుఁగాక. అయ్యో! అయోధ్యకుఁ బోరాదు. కన్నవారెల్ల రాము నడుగుదురు. అడవికి వాని నప్పగించి వచ్చితిమందుమా? ఆ మాటచెప్పి పురజనుల నెల్లఁ గలంచుటకన్న యిందే మడియుట మేలు. చిదుకులు గలవు; చితిపేర్చి యందుఁజొచ్చి కడతేరుద'మని వివిధగతుల నటమటించుచుఁ దేరిజాడనుగాంచి పేరాసతోఁ గొంత దవ్వు చనిరి. అనల జాడలు గానరాకుండెను. 'కటా! దైవము దాయయయ్యె' నని నిరాశచెంది వారు మరలిరి. ఎంతనడచినను దారిసాగదు. ఎట్లో వారిల్లుసేరిరి.

రాముని వదలి వచ్చి నందులకుఁ దమ పతులనుఁ బౌరస్త్రీలు కోరాడుట

అట్లు వచ్చినవారికి వారిభార్య లెదురేగి సంగతివిని, 'రాముని వదలి వచ్చినవారికి నాలుబిడ్డలేల? లక్ష్మణుని జూచియేని స్వధర్మంబును గ్రహింపరా? సీతారాముల నుపచరించుటకన్న వేఱు భాగ్యము గలదా? నదీనద సరోవరంబులు వారి స్నానపానంబుల బవిత్రీకృతములు గానున్నవి; వృక్షంబులును సానుమంతంబులైన పర్వతంబులును వారికిఁ బ్రియాతిథ్య సత్కారంబులొనర్చి శుభములు పడయనున్నవి. పొదరిండ్లు భ్రమరఝుంకారస్తుతులొనర్చి ప్రసూనభారనమ్రములైన వల్లికాహస్తములతో వారికిఁ బుష్పాంజలులొసంగి కృతార్థతనొందును. ఋతువు లకాలపుష్పఫలార్ఘ్యంబు లిచ్చి స్వధర్మంబును రక్షించుకొనును. జడంబులు సయితమిట్లు రామారాధనంబునకు నువ్విళ్ళూరుచుండఁగా మీ రెట్లు వారిని వదలివచ్చితిరి? అయ్యో! మా కెంతయు సిగ్గయ్యెడు. ఇదిగో మేముఁగూడ వచ్చుచున్నాము. దరలుఁడు. జాగు వలదు. రాముని మీరును సీతను మేమును సేవించి జీవితసాఫల్యము నొందుదము. రామునితోడ ధర్మము వలసపోయెను. అధర్మదేవత కోసలరాజ్యంబునఁ గాలూనెను. ఇటనుండుట పాడిగాదు. కాదని యున్నను గైకేయీదాస్యంబునకుఁ జేతులొగ్గుటో ప్రాణమానంబులు వదలుటో తప్పదు. ఇంతకన్నఁ జచ్చుటేమేలు. మీరు క్షీణపుణ్యులరు గావున దరిద్రదేవతాగ్రస్తులై మహానుభావుని రాముని వదలి యీ పాడునగరముఁ జొచ్చితిరి. ఆకలిదప్పులకు వెఱచివచ్చితిరా! ఇందుండి పాతకాన్నము తిని మనుటకన్న దేశాంతరమున విసముద్రావి చావ రాదా? కటా! ఈ కపటనాటకసూత్రధారుఁడు దశరథుఁ డెట్టిపాటు గాంచునోగదా. అయ్యో! రామా! నీ నగుమోము మరలఁగాంచు

కలిమి మాకుఁగలదా? నీ మృదువచనంబుల విననోఁచుదుమా? నీ మధురాకారంబును సందర్శించు భాగ్యము మాకున్నదా? అరణ్యాకములకు నీ పరమసేవాభాగ్యంబును గూర్చ మమ్మువదలితివా?' యని పలు విధంబుల వారి మనస్తాపంబులను వెల్లడించిరి. వారి దుఃఖపటలమోయన నంతలోన మంజీకట్లు గప్పెను. నగరమెల్ల శోభాదరిద్రాణమై తమంబున మునిఁగినట్లయ్యెను.

రాముఁడు కోసలదేశంబును గడచి చనుట

అట రాముఁడు సీతాలక్ష్మణుల వెంటఁగొని తెల్లవాఱులోన గడుదూరము చని సూర్యోదయముతోడఁ బ్రాతస్సంధ్య నుపాసించి పయనముసాగించి మార్గాంతర వనంబులను విలోకించుచు, బీజారోపణాయత కేదారంబులఁ గాంచుచు, నందందు గ్రామవాసులు గుమిగూడి కైకేయిాదశరథులను గూర్చి పలుకు వచనంబుల విన నేవగించి హుటాహుటి నడచుచుఁ, జని చని పుణ్యతోయవతియైన వేదవతిని గడచి శీతజలశోభినియగు గోమతిని దాఁటి హంసరుతమనోజ్ఞమైన స్యందిక నతిక్రమించి, సారథిని బిలిచి, 'సుమంత్రా, పుష్పితవనవిలసితంబైన సరయూతీరంబునఁ దలిదండ్రులఁగూడి మృగయా విహారాదులు గావించు భాగ్యము మఱల నాకెన్నఁడొదవునో తెలియదు. మృగయా వినోదంబులు రాజర్షులకుఁ దగవందువా! నీ మాట కాదనను. గుఱికిగా రాజులకు వేఁట యొప్పును. మఱియు శ్రాద్ధాదులందు మృగమాంసంబు నవశ్యముగా గణింతురుగావునఁ దదర్థముగూడ వేఁట నంగీకరించిరి. ఈ కారణంబులఁ జేసి నేను కొలఁదిమాత్రమే వేఁటాడుచుంటిని. ఇఁక నా వేఁట యెట్టిదిగానుండునో యూహింపరాదు' అని సందర్భోచితంబుగాఁ బలుకుచు దారియందుఁ గానవచ్చు చిత్రంబులను సీతాదేవికిఁ జూపుచుఁ గ్రమక్రమంబుగాఁ గోసలదేశముఁ గడచి, యయోధ్యవంక మఱలి చేదోయి జోడించి, 'కాకుత్స్థవంశరాజపాలితమైన యయోధ్యానగరమా, ఇదే నిన్ను రాముఁడు వీడ్కొనుచున్నాఁడు; చతుర్దశవర్షవ్రతము సలిపి పితౄణముఁదీర్చి మగుడ నిన్ను సందర్శించు' నని పలికి, చూడవచ్చిన జానపదులదెసఁ దిరిగి కుడిభుజమెత్తి, 'సౌమ్యులారా, మీ దయాను భావంబులు మఱువఁజాలను; దుఃఖము దీర్ఘతరముగారాదు; ఇఁక మీరు చని మీ పనులు చూచుకొనుఁడ'ని చెప్పెను. వారు రామునకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారము లాదరించి యశ్రుపూర్ణనేత్రంబులతో మఱలిరి. వారు చూచుచుండఁగనే రాముని రథము దృష్టికి దూరమయ్యెను.

పాడిపంటల సమృద్ధినిదెలుపు గోకుల కేదారంబులతోడ, రాజ్య మహాభ్యుదయంబును బ్రకటించు చిత్రనిర్మాణంబులతోడఁ, బ్రజాభోగైశ్వర్యంబులను జాటు వివిధోద్యానవనంబులతోడ, వేదప్రమాణబుద్ధిని వితరణశీలంబులను ప్రదర్శించు యాగశాలా యూపస్తంభముల తోడ నిరంత నిగమ ఘోషాప్రతిధ్వనులతోడ నిండి యలరారుచుండు దేశంబును వదలి చనుటకు హృదయమెంతో పరితపించును. దేశమునే గాక దేశాధిపత్యమునుగూడఁ ద్యజించుట యెంతకష్టమో యూహింపనగును. అట్టిదేశమును దేశాధిపత్యమును సమస్తబంధువర్గమును వదలి చతుర్దశవర్ష వనవాస శిక్ష ననుభవింపఁ బోవుచున్నను రాముని చిత్తము కించన్మాత్రము గూడఁ గలంగదు. ధీరులవృత్తి మిట్టిదేగదా.

గుహునితోడి సమాగమము

రాముఁడట్లు కోసలము దాఁటి, శ్రీ మహావిష్ణుచరణంబులనుండి జాతి ముక్కంటి జటాజూటమం దవతరించి సముద్రునిగూడి త్రిలోక పావనియను ఖ్యాతిని గాంచినదియు, తీరమందలి శ్రీమంతపుణ్యాశ్రమ ప్రదేశంబుల వలన నిజమాహాత్మ్యంబును బ్రదర్శించు చున్నదియు, దేవదానవ గంధర్వాది సంసేవితంబులయ్యు నిసర్గపారిశుద్ధ్యంబును బాయని తోయంబుల వలన స్వాత్మనైర్మల్యంబును జాటుచున్నదియు, జలాఘాతంబులనెడి మహాట్టహాసంబులతో లేనురుపుఁ జిఱునగవులతోఁ బ్రవాహరూప దీర్ఘతరవేణితో శోభిల్లుచు రమణీయపులినతలంబుల వలన నూత్నభావంబులను బ్రబోధించుచుఁ దీరస్థ పుష్పిత లతాదామ సమలంకృత భుజాంతరమై ప్రసూనపరాగారుణంబులైన నీరంబు లాత్మీయానురాగ విభ్రమంబులను దెలుపుచుండఁగా సొబగారుచున్నదియు నైన గంగానదిని శృంగిబేరపుర ప్రాంతంబున సమీపించెను.

"సీ॥ సెగసినగొనలేచి నింగియంతంతకు
నవులఁద్రోవఁగఁ దనరారుదానిఁ,
జాగినశాఖ లాశాచక్రములకొలం
దులుబార వెట్టంగఁ బొలుచుదానిఁ
గవట లొండొంటితోఁ గదియుచు నెడములు
ద్రుంగిప్రబ్బంగ సొంపుమిగులుదాని
లోనిజొంపము పవలును బెనుఁజీకటి
నొదవించి పొదలంగనొప్పుదాని

గీ॥ ద్విజకులారావస్ఫూర్తి వెలయుదాని
పథికవిశ్రాంతియోగ్యమై పఱగుదానిఁ
దన్నదీతీరముననిల్చి తనరుదానిఁ
గనియె నింగుదీభూరివృక్షంబు నొండు.''

రాముఁ డా వృక్షముక్రింద నాఁడు నివసింపఁదలఁచి సీతాలక్ష్మణులతోడ రథంబునుండి దిగి తచ్ఛాయ నాశ్రయించెను.

అట గుహుఁడను నిషాదపతి యుండెను. వాఁడు రామునిరాక తన చారులవలన విని నిజకులవృద్ధులను మంత్రులను వెంటఁగొని యా చెట్టుకడకు వచ్చెను. రామలక్ష్మణులు వాని కెదురేగిరి. గుహుఁడు రామునిఁ గవుంగిటఁ బొదివి, 'నా రాజ్యమెల్ల నీ యధీనము; మేము నీ బంట్లము; మమ్ముఁ బాలింపనగును. నీ యట్టి యతిథిప్రియుఁడు మహా దుర్లభుఁడు; భక్ష్యభోజ్యంబులును బేయలేహ్యంబులును సిద్ధముగా నున్నవి; యథామతి నారగించి బడలికలు వాయనగు' ననెను. రాముఁ డందులకుఁ బరమప్రీతుఁడై గుహునిఁ బునరాలింగనంబున గారవించి, 'మిత్రమా, సుఖముందువా? బంధువర్గమెల్ల లెస్సగదా. నినుఁజూచు భాగ్యము నాకు నేఁటికిఁ గలిగెను. నెచ్చెలీ, రాజ్యాదులు నా కేల! నీ ప్రీతియే చాలు. తండ్రిమాట సేయఁగా వనాంతరతపోనిష్ఠను గ్రహించి నారచీరలుగట్టి వచ్చితిని. ఫలమో మూలమో యింతచాలు; భక్ష్య భోజ్యాదులనొల్ల; గుఱ్ఱములు డస్సియున్నవి. వానికిఁ గొంచెము మేఁత యిప్పింపుము. నా తండ్రి దశరథమహారాజునకు ని య్యశ్వరత్నంబులు మహా ప్రియంబు' లనెను. గుహుఁడట్లు గావించెను.

అంతలోనఁ బ్రొద్దుగ్రుంకెను. రాముఁడు వల్కలమునే యుత్తరీయముగా ధరించి సాయంసంధ్య నుపాసించి లక్ష్మణుఁడు తెచ్చిన నీరింత గ్రోలి పాదప్రక్షాళన మొనర్చి యాచమించి నేలమీఁదఁ బరుండెను. వాని వెంబడి సీతాదేవియు శయనించెను. లక్ష్మణుఁడు కతిపయపదముల దవ్వు చని రామరక్షార్థము ధనుష్పాణియై నిలిచియుండెను.

గుహలక్ష్మణుల సంవాదము

గుహుఁడు వారి దుర్దశకు మిగుల జాలిపడి లక్ష్మణుని డాయఁ బోయి, 'నాయనా! ఇట్టి కష్టంబులకు మేమగుదుముగాని నీవు తగవు; రామరక్షణార్థము రేయెల్ల మేల్కొనియుందుము; అతనికన్నఁ బ్రియుఁడు నాకుఁగలుగఁడు. నా మాట నమ్ముము. ఇదిగో నీ పడకపయి మేనువ్రాల్చి నీవును సుంత శ్రమవాయుము; వేఱు భావింపవలదు.

నా ప్రియసఖుని గాపాడు సుకృతంబునకన్న మహాభాగ్యము నాకుఁ గలుగునా? రాముఁడు మా యెడఁ బ్రసన్నుఁ డేని సమస్తైశ్వర్యంబులు మాకు దక్కినట్లగును. నేను నా బంధువర్గముతోడ మిమ్ముఁ గాచి యుందును. ఈ వనదుర్గంబున నా యెఱుఁగనిది లేదని చెప్పెను.

లక్ష్మణుఁడు గుహుని విని, 'అనఘా! నీవు రక్షకుఁడవు కాఁగా మాకిట భయముండునా? భయంబునఁ జేసి నేను మేల్కొనియుంట గాదు. రాజు దశరథనరేంద్రుఁడు బహుకాలము నానామంత్రానుష్ఠాన పూర్వకంబుగా ఘోరతపంబునఁ గ్రాగి ప్రియసుతుని నా యన్నను రాముని బడసెను. ఈయన యాగర్భశ్రీమంతుఁడు; జనకరాజసుత సీతాదేవి యెండకన్నెఱుంగదు. వీరిట్లు కటికనేలఁ బడియుంటఁ జూచు చున్న నాకంటికి నిదుర యెట్లువచ్చును? సుతవియోగ దుఃఖము మా తండ్రిని బెద్దకాలము మననీయదు; కోసలావని యచిరంబ వైధవ్యమును బడయనున్నది; శుద్ధాంతము దుఃఖరోదన పరిశ్రాంతకాంతాశతయై మాటుమణఁగ నున్నది; దశరథుఁడును గౌసల్యాసుమిత్రలును నేఁటి రాత్రిఁ గడతురాయని సంశయింతును. నా తల్లి సుమిత్రకు మఱియొక కొడుకుగలఁడు గావున నామె యొకవేళ జీవించినను జీవింపవచ్చునుగాని రామైకపుత్త్రిక కౌసల్యాదేవి జీవింపదు. మిత్రమా! ఈ తలంపులు తెరతెరలుగా స్ఫురించి యోఁచి కలంచుచుండఁగా నాకు నిద్రవచ్చునా? మా తండ్రి రామపట్టాభిషేకమును సంకల్పించెనే గాని యది కొన సాగకమున్నె చననున్నాఁడు; పితృప్రేతసంస్కార భాగ్యంబును మేము నోచమైతిమి. నా తండ్రి జీవించియుండునందువా? పదునాలుగేండ్లు జీవించునా? అలోన మేము రాఁజాలముగదా. మిత్రమా! చత్వర సంస్థానమనోహరంబును హర్మ్యప్రాసాదాభిరామంబును రథగజాశ్వ సమృద్ధంబును సర్వకల్యాణమనోజ్ఞంబునైన యయోధ్యానగరంబును మా తండ్రి జీవితకాలములో మరల మేము ప్రవేశించు కలిమి మాకుఁ గలదా?' యని గద్గదస్వనంబున నుడివెను. ఆ వచనంబులకు గుహుఁడు జ్వరాతురనాగంబువోలె వ్యథావ్యగ్రాంతరంగుఁడై బాష్పములు నించెను. అట్లా రేయి యెల్ల లక్ష్మణునకు స్వపరిదేవంబులతోఁ గడచెను.

రాముఁడు సుమంత్రుని గుహుని వీడ్కొనుట

రాముఁ డంతలోన లేచి, 'లక్ష్మణా, అదిగో కృష్ణకోకిల కూయు చున్నది; కేకిధ్వనులకు వనమెల్ల మాఱుమ్రోయుచున్నది. భగవతి రాత్రిగడచెను; సూర్యభగవానుఁ డుదయించుచున్నాఁడు. గంగా

ప్రవాహము మహోద్ధతినున్నది; ఎట్లయినను నదిని దాటుద' మనెను. లక్ష్మణుఁ డా సంగతిని గుహునకుఁ దెలిపెను. ఆ నిషాదపతి తన మంత్రులకు నాజ్ఞాపించి తరణయోగ్యమగు నావను సిద్ధపఱచెను. రామలక్ష్మణులు ఖడ్గకవచతూణీరంబులు ధరించి సీతాసమేతముగా రేవునకుఁ దరలిరి.

వారట్లు నావఁ జేరినంతట సుమంత్రుఁడు సమీపించి కయి మోడ్చి యాజ్ఞ వేఁడెను. రాముఁడు వానినిఁ దన దక్షిణహస్తంబునఁ దడవి, 'సుమంత్రా! ఇందాక రథముమీఁద నన్ను గొనివచ్చితివి; ఇఁకఁ బాదచారినై చనుదు. నీవు శీఘ్రముగా నయోధ్యకుఁబోయి మహారాజునొద్ద నప్రమత్తుండవై యుండు'మనెను. సుమంత్రుడు దుఃఖాశ్రువులు నించుచుఁ, 'ప్రాకృతుఁడువోలె నిల్లాలినిఁ దమ్ముని వెంటఁగొని వనవాసము సలుపనున్న నీయీ దుర్విపాకంబు నెవ్వరును దప్పింపలేరైరిగదా. బ్రహ్మచర్యవ్రతంబును గఠినంబుగా నాచరించితివి; ఆ ఫలోదయము వేదాధ్యయనంబును సలిపితివి; దయార్జవంబులకు జన్మస్థాన మనిపించుకొంటివి; అట్టి నీకే యిట్టి యిడుమలు కలుగఁగా సద్గుణముల ఫలమేమి? ఇఁక వాని నెవరు గారవింతురు? రాఘవా! నీకుఁ త్రైలోక్య విజయలక్ష్మి చేకూఱుఁగాక. మాగతి యందువా? నీ చేత విడువఁబడి పాపిష్ఠురాలగు కైకేయి బారిఁబడి దుఃఖంబులకు నప్పగించుకొంటిమి. ఇంతకన్న దుర్గతి మాకు రా'దని యెలుగెత్తి యేడ్చెను.

రాముఁ డతనిఁజూచి, 'సుమంత్రా! ఐక్ష్వాకులకు నీ పాటి నెచ్చెలి గలుఁగడు. డీలుపడవలదు. మహారాజు నన్నుఁ దలఁచి తలఁచి దుఃఖించుచుండును. ఆయన వ్యసనంబు నెట్లేని మాన్పుము. నా తండ్రి ముదుసలియుఁ గామభారావసన్నుండును గావున నింతగాఁ జెప్పుదును. రాజాజ్ఞకు నెదురుండరాదు. అభీష్టనిరాతంకసిద్ధికిఁగదా రాజులు రాజ్యాలు పాలించుట. సుమంత్రా! పరమపూజ్యుఁడును వృద్ధుఁడును దుఃఖమెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడునైన నా తండ్రికి నావలన నింతశోకము గలుగుటకుఁ జింతయగుచున్నది. నాకుఁగా నీవు వానికి నమస్కరించి యయోధ్యా నిరాకృతులమని గాని వనవాసశిక్షితులమని గాని మేము చింతించుట లేదనియుఁ బదునాల్గు వత్సరములు పుచ్చి వచ్చి సందర్శింతుమనియు, భరతునకు వెనువెంటనే రాజ్యముఁగట్టి వానిని గవుఁగిటఁ గూర్చుమనియు నందువలన దుఃఖమొకకొంత చల్లారుననియు నా విన్నపముగా నెఱింగింపుము. సుమంత్రా! భరతుని బిలిచి తండ్రియెడ

నెట్లో తల్లులయెడఁగూడ నట్లే యభేదభావముతో వర్తింపుమని చెప్పుడు. కైకేయి తనకుఁ గన్నతల్లియెట్లో కౌసల్యాదేవి నాకునట్లే గన్నతల్లి యగుట మఱువవలదనుము. జనకుని యాజ్ఞను దలఁదాల్పు మనుము. తండ్రిప్రీతికేని రాజ్యభారమును వహింపుమనుము.' అని చెప్పెను.

సుమంత్రుఁడా మాటలువిని, 'రామా! మాలిమివలన జంకు మాని యెదవిచ్చి పలుకుచున్నాను; ఉపచారార్థముగాదు. నా యీ యవినయంబును మన్నింపనగును. నీ వియోగకారణంబున నయోధ్య పుత్త్రశోకవ్యాకులమై యున్నది. నిన్ను విడిచి యచ్చటకు నే నెట్లు చననేర్తు? నిన్ను రథముపయి గూర్చుండఁబెట్టుకొని వచ్చితిని. ఇది యయోధ్యానగరమెల్లఁ గన్నారఁజూచెను. వట్టిరథమును గొనిపోదు నేని వారికి గుండియలు వ్రీలును. నిరంతరము హృదయాంతరములఁ బ్రతిబింబించుచునుండు నిన్ను నేఁడయోధ్యావాసులు గానక యెంత గుందుదురో యూహింపుము. వారికి నాహారములు మాని నీయందే యాత్మల నిలిపి జీవితశేషముఁ బుత్తురుగాని యొండు సేయరు. మాబోంట్ల సంగతి యటుండనిమ్ము. నీ తల్లి కేమని చెప్పుదు? మేనమామయింట వదలివచ్చితినని బొంకుదునా? గుట్టలపాలొనర్చి వచ్చితినందునా? ఇంత యేల? నీవులేనిదే యీ గుఱ్ఱములు గదలునా? రామా! నిన్ను వదలి యయోధ్యకుఁ బోజాలను; నీతోడనుందు; అనుజ్ఞయిమ్ము. నా మొఱా లకింపవేని సరథంబుగా నగ్నికి నర్పించుకొందును. రామా! ఇందాఁక నీ సారథ్యభాగ్య మనుభవించితిని; ఇఁక నీసేవాసంపద నభిలషింతును. దుష్కృతునకు స్వర్గమువోలె నిన్ను విడిచినట్టి నాకు నయోధ్యానగరము దుష్ప్రవేశమగును. ఏ రథముమీఁద నిన్ను వనవాసార్థము తెచ్చితినో యా రథముమీఁదనే నిన్ను నీ వివాసానంతర మయోధ్యకుఁ గొనిపోవ నెంతయుఁ గోరుదును. నా మనోరథముఁ దీర్చి ధన్యునొనర్పుము. నీతోడ నున్నచోఁ బదునాలుగేండ్లు క్షణప్రాయమగును. నిన్నువిడిచినచో నాకవి పదునాల్గుయుగంబులగును. భృత్యవత్సలా! నీలెంక మొఱ నిరసింపవలదు' అని వ్యసనకషాయస్వరంబునఁ బలికెను.

రాముఁడు వానితో, 'సుమంత్రా! నీ భర్తృవాత్సల్యము నాకుఁ గ్రొత్తకాదు. కొండొక ప్రయోజనంబునుగోరి నిన్నయోధ్యకుఁ బంపుచున్నాను. నిన్నువిని నా పినతల్లి కైకేయీదేవి నా వనవాసము నమ్మును. నా తండ్రినిగూర్చిన యామెశంక తీఱును; భరతునకుఁ

బట్టముఁ గట్టుదురు ; ఆమె యభిమతార్థము సిద్ధించును. మా తండ్రికి మా క్షేమసమాచారములను దెలిపి వానికి మనశ్శాంతిఁ గూర్తువు. ఈ కారణంబులు నుదినిడికొని నిన్నుఁ బంపుచున్నాను' అని చెప్పి యోదార్చి, గుహునివంక మఱలి, 'మిత్రమా, జటాధారణార్థము మఱ్ఱి పాలు తెప్పింపుము ; తపస్వివేషము మాకు మేలుసేయు' ననెను. గుహుఁడు వటక్షీరము తెప్పించెను. ఆ పాలతో రామలక్ష్మణులు జడలు దాల్చి నారచీరెలుగట్టి వైఖానస మతానుసారంబుగా వానప్రస్థాశ్రమము స్వీకరించిరి. అంత రాముఁడు గుహునితో, 'మిత్రమా, రాజ్య సంరక్షణము సులభకార్యముగాదు ; చతురంగబలంబులను జక్కఁగాఁ గాపాడుము ; కోశవిషయంబునఁ బరాకు చెందవలదు. దుర్గమంబులైన జనపదంబులను నొకకంటఁ గనిపెట్టియుండు' మని పలికి సీతాదేవిని బడవయెక్కించి యామెవెనుక లక్ష్మణునితోడఁ దానెక్కి, యాత్మ హితార్థము క్షత్రవర్ణయోగ్యమైన యారోహణమంత్రంబును 'దైవీ' మను దానిని బఠించి భార్యాసమేతంబుగా నాచమించి యథాశాస్త్రము గంగాతరంగిణీమతల్లికి సతీసహోదరులతోడ నమస్కరించి గుహునిని సుమంత్రుని వీడ్కొనెను. కలాసు లోలపాటలతోడఁ బడవను దరలించిరి.

గంగాతరణము

ఆ తెప్ప నదీమధ్యంబునకుఁ జన్నంతట సీతాదేవి యాశైవలినికి నమస్కరించి, 'దేవీ! త్రిపథగామినీ! ఉదధిరాజపత్నీ! మంగళకరీ! దశరథరాజాత్మజుఁడు చతుర్దశవార్షిక వనవాసంబునకుఁబోవుచున్నాఁడు. మాకుఁ గుశలపునరాగమంబు ననుగ్రహింపుము. మా రాజ్యమును మఱలఁ జేరినంతట నీకు సహస్రసురాఘటంబులును మాంసభూతాన్నంబును సమర్పింతును ; నీ తీరవాసులగు దేవతలను బూజింతు'నని ప్రార్థించెను. అంతలోన నావ దక్షిణతీరము చేరెను. రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతోడ దిగి దారిద్రొక్కి, 'సౌమిత్రీ, ఎన్నడును మనము కాలూనని విజనప్రదేశంబునకుఁ బోవుచున్నాము ; ఆత్మరక్షణ మవశ్యము. మాకు రక్షకుండవై ముందు నీవు చనుము ; నీ వెనుక సీతవచ్చును; మీ యిరువురను రక్షించుచు వెనుక నేనువత్తును. అన్యోన్యపరిత్రాణము మనకిచటఁ గర్తవ్యము ; కార్యము చెడినపిదప నవరింపరాదు ; నిర్జనంబును క్షేత్రారామవర్జితంబును నిమ్నోన్నతంబును బ్రపాతమయంబునైన యీ కాననమందు నివసించుట ఎంత క్లేశవంతమో సీతకు నవగతమగు' ననెను.

తొలిరాత్రి

లక్ష్మణుఁడు ముందునడచెను. వాని వెనుక సీతయు నామె వెంట రాముఁడును దరలిరి. వారట్లు తరలి, యనవరత పదక్రమపఠ్యమాన మహాద్విజవేదధ్వనులను అవిచ్ఛిన్నహూయమానాగ్నిహోత్రస్వాహా శబ్దంబులను అనేక మునిగణప్రణీతవచన విషయవిభాగ వినిర్ణయ న్యాయనిపుణ విద్వత్సభాసంభాషణఘోషంబులను బ్రతిపక్షదుర్విభేద ప్రమాణ విచార్యమాణ వేదార్థమీమాంసక గోష్ఠీవివాదనాదంబులనుం జేసి మ్రోయుచు యజ్ఞప్రయోగ ప్రవీణులైన యాజ్ఞికులకును విహితానుష్ఠానాసక్తులైన యనుష్ఠాతలకును నధికతపోనిరతులైన తపోధనులకును నివాసంబుగానున్న యప్పుణ్యనదీతీరముఁ బాసి పయనము సాగించి క్రమక్రమంబుగాఁ జని సస్యశ్యామలమగు వత్సదేశముఁ జేరిరి. వారికి నాఁకలి పెల్లిదమయ్యెను. రామలక్ష్మణులు మనుఁబోతు, నేదు పందిని, దుప్పి, నల్లచారలలేడిని వేఁటాడి తెచ్చిరి. ఆ మాంసంబులు వండి యెల్లరు నారగించి విశ్రమార్థమొకవృక్షము నాశ్రయించిరి. సూర్యుఁడస్తమించెను. రాముఁడు సాయంసంధ్య వార్చి, 'తమ్ముఁడా, మన దేశమును దాఁటితిమి; సుమంత్రుఁడు చనెను. మనవనవాసంబునకు నిదే మొదటిరాత్రి; సీతాయోగక్షేమములభారము మనపైనున్నది; రాత్రులందు బహుజాగరూకులమై యుండవలయును; ప్రొద్దుగ్రుంకెను; పర్ణశయ్య నమర్చికొనఁ దడవులేదు; నేఁటికి నేలమీఁదనే పరుండుద' మని యట్లుగావించి, 'లక్ష్మణా! మహారాజు దుఃఖాతిశయంబునఁ జేసి నిద్రకుఁ బగయై యుండును. కైకేయి కృతమనోరథ గావున నూఱట చెందియుండును; పట్టాభిషేకార్థము భరతుఁడు వచ్చును; ఇఁక నేని జేనికి నెత్తిపొడుపులు తీఱుఁగాక. తమ్ముఁడా! కామమెంత బలవత్తరమో కంటివా? కామవివశులను గష్టంబులంటియుండుటఁ జూతువా? కైకేయి నిరంకుశపథముఁ ద్రొక్కెను; కౌసల్యాసుమిత్రలకు మన్నిమిత్తంబునఁ బలుబాములు తప్పవు. నా తల్లి యవియెల్ల నోర్వకతీఱదు; సుమిత్రాదేవి నా వలన దుఃఖభాగినియగుట సరిగాదు. మఱియు వారిదుఃఖమును విని యోదార్చువారును లేరు. తమ్ముఁడా! నీ వేని యందున్న వారికిఁ గొంత యూఱట గల్గును. నామాటవినుము; ప్రొద్దున లేచి యయోధ్యకుఁ జనుము; కౌసల్యను ధర్మజ్ఞుఁడైన భరతునకు నప్పచెప్పుము. అతఁడామెను రక్షించును. నా తల్లి జన్మాంతరమున మాతాసుతులకు వియోగముఁ గల్పించియుండు. దానిఫలమిప్పుఁడు సంప్రాప్తమయ్యెను.

మఱంతదుఃఖమును మూటగట్టు నా యట్టి దౌర్భాగ్యసుతు నేతల్లియు గనకుండుఁగాక. సౌమిత్రీ! మనము నా తల్లిని వీడ్కొనునప్పు డామె పెంపుఁడు శారిక తోడిచిలుకతో 'కీరమా! శత్రుపాదమును గొఱకక విడువరా' దనుట మఱువవుగదా' యని హెచ్చరించెను. ఆ మాట వింటివా? పక్షికిఁ గలంత జ్ఞానమేని నాకుఁ గలుగదు; తావన్మాత్ర ప్రియమేని నేను నా తల్లికిఁ జేయనైతిని. నాదియు నొక జన్మమా? మదేకపుత్త్రికను నా తల్లిని శోకసాగరంబున ముంచివచ్చితిని. నాయట్టి మందభాగ్యుఁడుండునా? పరాక్రమించియున్నచో సమస్తముఁ జక్కబడి యుండు నందువా? తమ్ముఁడా! ఇది పరాక్రమంబునకు సమయము గాదు. కాకున్న మత్కోదండము ముల్లోకంబుల నుద్ధుడికింపదా? అధర్మంబునకును బరలోకంబునకును వెఱచితిని; పట్టముగూడ నిరసించితి' నని పెద్దయుందడవు తన మనస్తాపంబును వెల్లడించి స్రుక్కిమంటలారిన వీతిహోత్రునివలె నిర్వేగమొందిన సముద్రునిక్రియ నుండెను. లక్ష్మణుఁడు సంగతి గ్రహించి, 'అన్నా! ఇట్లు నిరవధిక సంతాపసంతప్తుండ వగుట నీకుఁ దగదు. నీ యనుతాపంబునకు మా యెదలు సందగ్ధము లగుచున్నవి. అన్నా! ఏ యాజ్ఞయైనఁ జేయుదునుగాని యయోధ్యకు నన్నుఁ బొమ్మనిమాత్ర మాజ్ఞాపింపవలదు. నిన్ను వదల' నని యూనిపలికెను.

భరద్వాజాశ్రమము

ఆ రాత్రి యట్లు గడచెను; తెల్లవాఱిన వారు కాలకృత్యములు దీర్చి తరలి యదృష్టపూర్వంబులును మనోజ్ఞంబులునైన నానాప్రదేశములు చూచుచుఁ బోసాగిరి.

"సీ॥ పద్మినీపద్మాతపత్రంబు శిథిలప
త్త్రాగ్రమై రాయంచ యాశ్రయించెఁ,
దాలుద్రవత్ఫేన జాలంబుతో ఘోణి
పంచలగొంపి కలంచియాడెఁ,
దూగోర్గమద్దావ ధూమ మంబుదబుద్ధి
నెమ్మి లోపాదనుండి నిక్కిచూచె,
జఠరస్థజలము నాసానాళమునఁ బీల్చి
సామజం బిరుప్రక్కఁ జల్లుకొనియె,
గీ॥ సరసిపై నీరు సలసలదెరలె విపిన
సకలవీధులు నిర్మృగోచ్చయములయ్యె
మట్టమధ్యాహ్నమిది సుధామధురవాణి
యర్హమిచ్చోఁ బథశ్రమ మపనయింప"

అని రాముఁడు ప్రియురాలికిఁ బల్కెను. అంతలో గంగాసంగమము చేరువయ్యెను.

అటకు భరద్వాజమొండు గానవచ్చెను. ఆ చోటు భరద్వాజాశ్రమముగా నెఱిఁగి వారందుఁబోయి సమయమువేచి హోమక్రియా సమాప్తంబున నమ్మహర్షిని సందర్శించి తమ కత విన్నవించిరి. భరద్వాజుఁడు వారిని యథావిధి సత్కరించి సుఖోపవిష్టులఁ గావించి, 'రామా! చిరకాలమున కిందువచ్చితివి; నిన్నుఁజూడఁ గంటిని. వత్సా నీ వివాసకథను వింటిని. ఎందో నీవు పోనేల? గంగాయమునాసంగమ స్థానమైన యీ చోటు మహాపవిత్రమైనది. మఱియు నిది వివిక్తము. ఇందు సుఖముండు' మనెను. అనవుఁడు, 'ఋషిసత్తమా, మీ కెంతయు కృతజ్ఞుఁడనైతి. ఈ యాశ్రమము పౌరజానపదులకు సమీపముగా నున్నది. ఇటకు వారు సులభముగా రావచ్చును. ఏకాంతవాసము జనకతనయకు సుఖార్హమగును. అట్టితావు తెలుపవేఁడుదు' నని రాముఁడు వచించెను. భరద్వాజుఁడు వాని హృదయము గ్రహించి, 'నాయనా! ఇటకుఁ బదికోసులలోఁ జిత్రకూట పర్వతము గలదు. అది మహర్షి సేవితంబును బుణ్యవంతంబును సుఖదర్శనంబునై గంధమాదనంబునకు సాటిచేయ నొప్పియున్నది. ఆ నగముయొక్క శిఖరంబును దర్శించినంతనే సమస్తపాపంబు లుడుగును; శుభకార్యోత్సాహ మంకురించును. అందు మహర్షులు పెక్కురు దీర్ఘతపములాచరించి సశరీర స్వర్గంబును గాంచిరి. అచ్చటి నివాసము మీకు నొప్పిదమైయుండు' ననెను.

అంతలోన రాత్రియయ్యెను. రాముఁడు భార్యాలక్ష్మణులతోడ నాఁటిరేయి యందుఁబుచ్చి ప్రభాతంబున ఋషీంద్రుని సందర్శించి, 'మహానుభావా! రాత్రి యిందు సుఖముంటిమి; చిత్రకూటంబునకుఁ జనను న్నాము; అనుజ్ఞయి'మ్మనెను. భరద్వాజుఁడు వానిని దగ్గరకుఁజీరి, 'నాయనా, అచ్చట వివిధవృక్షములు గలవు; కందమూలములు కోరినన్ని యున్నవి; అంతలి సరిత్ప్రస్రవణంబులును దరీకందరనిర్ఝరిణులును జూడఁ జూడ నింపుగూర్చును; మయూరరుతంబులు వీనులకు విందొనర్చును; కిన్నరగానంబులకు విరుమర యుండదు. అట నుచితాశ్రమంబును నిర్మించుకొని సుఖముండుము. శుభమగుఁగాక' యని వారినెల్ల మనఃపూర్వకముగా దీవించెను. సీతారామలక్ష్మణులు మహర్షికి మ్రొక్కి దారిపట్టిరి. జనకుఁడు సుతులను బలె భరద్వాజుఁడు వారిని

గొంచొకమేర సాగనంపి, 'వత్సా, రామా! గంగాసంగమంబునకుఁ జని, యందుండి పశ్చిమముఖంబుగాఁ బ్రవహించుచుండు యమునానది యొరఁ గొంత దూరము పొమ్ము. రేవొండు గాన్పించును. అట తెప్పమెక్కి నదిని దాటుము. ఆవలిగట్టున శ్యామలంబను పేరి గొప్ప మఱ్ఱివృక్షము గలదు. ఆ మహీరుహంబును సీతాదేవి నిజాభీష్టసిద్ధికై మ్రొక్కి ప్రార్థింపనగును. అట్లొనర్చి దానినీడఁ గొంతవడి విశ్రమించి బడలికలు వాయుము. అటకుఁ గోసుమేర నల్లనికాన గలదు. ఆ యరణ్యము పలాశబదరీవృక్షంబులతో నింగినొరయు వెదురుపొదలతోఁ గిక్కిరిసియుండును. ఆ యడవి వెంబడిగాఁ జనుము; చిత్రకూటమును జేరుదురు. ఈ మార్గమునఁ బెక్కుసార్లు నేనటకుఁ బోయివచ్చితిని. దారి శిలాకఠినముగాక రమ్యముగానుండును; కార్చిచ్చుల బాధ గలుగ'దని చెప్పి మఱల దీవించి మరలెను.

యమునాతరణము

సీతారామలక్ష్మణులు మహర్షిని శ్లాఘించుచు వాని సందర్శన భాగ్యంబునకు సంతసించుచు నమ్మహాత్ముఁడు చెప్పిన త్రోవఁ జని రేవు చేరిరి. అప్పుడు ప్రవాహము మహోత్తుంగతరంగభీకరమైయుండెను; దాఁటుటకుఁ దెప్పయొక్కటిగూడ నందులేకుండెను. అందులకు రామలక్ష్మణులు సుంతచింతించి యందందుఁబడియున్న కొయ్యలు సంతరించి వానిఁగూర్చి వెదుళ్లుపఱచి వట్టివేళ్ళతోఁగట్టి తెప్పను దయారుచేసి సుఖాసనార్థము నేరేడు కొమలును బ్రబ్బలితీఁగెలును బఱచి సీతాదేవిని మొదట నెక్కించి యామె వస్త్రాభరణంబులను దమ యాయుధంబులను బుటిక నందుంచి తామెక్కి గడవేయసాగిరి. ఆ తెప్ప మెల్లమెల్లగా నడియేటిలోనికిఁ బోయెను. సీతాదేవి య య్యమునానదికి నమస్కరించి, 'తల్లీ! భగవతీ! నిన్ను గడచుచున్నాము. మాకు మంగళమగుఁగాక. నా భర్త సుఖముగా నయోధ్యానగరము చేరినంతనే నీకు వేయి గోవులను బదినూర్లు సురాఘటంబులను సమర్పింతు; అనుగ్రహింపు' మని ప్రార్థించెను. మఱికొంతవడికిఁ దెప్ప దక్షిణతీరము దాఁకెను. వారందుండి దిగి వటవృక్షమునకుఁ జనిరి. వైదేహి యా భూరుహమునకుఁ బ్రణమిల్లి భర్తకు సుఖవనవాససమాప్తంబును దనకుఁ గౌసల్యాసుమిత్రలతోడి పునస్సమాగమంబును బ్రార్థించి ప్రదక్షిణించెను. అంత వారచ్చట సుంతతడవు విశ్రమించి పయనమైరి.

లక్ష్మణుఁడు ముందు దారి చూపుచుండెను. వాని వెనుక సీతయు నామె వెంట రాముఁడును నడవసాగిరి. మార్గంబునఁ గానవచ్చు ఫల పుష్పాదులను వైదేహి గోరిన వానినెల్ల రాముఁడు తెప్పించి యిచ్చుచు నందందలి లతాపాదపంబులఁ గూర్చి యామె యడుగుదానికెల్ల సమాధానము సెప్పుచునుండెను. అట్లు వారు నదీతీరముఁబట్టి క్రోశదూర మేగి యొకచోట నిలిచిరి. లక్ష్మణుఁడు పోయి భక్ష్యంబులైన మృగంబులను వేఁటాడి తెచ్చెను. ఆ మాంసంబున వారు క్షుదార్తినిబాసి రాత్రి యగుటం జేసి యందే విశ్రమించిరి. సీతారాములు కనుగూర్కిరి. లక్ష్మణుఁడు వారిని గాచియుండెను.

చిత్రకూటమున వాల్మీకిని సందర్శించుట

విహంగధ్వనులు తెల్లవాఱుటఁ దెలిపెను. వారులేచి దినకృత్యములు దీర్చి దారిఁబట్టిరి. విరియఁబూచి యాదీప్తంబులుగానున్న మోదుగవృక్షంబులును, నిండారఁ బండిన ఫలంబులభారంబునకు నుఱ్ఱూతలూఁగుచున్న జీడిమ్రాకులును వసంతకాలసమావేశంబును దెలిపెను. తేనెతెట్టెలు ద్రోణప్రమాణములై శాఖాగ్రముల వ్రేలాడుచు వింతమురువు గొల్పుచుండెను. వనతలమెల్లఁ బూసెజ్జగాఁ దోఁచెను. వానకోయిల కూఁతలకు నెమిళ్ళు బదులుకూసికూసి యలయుచుండెను. ఆ వినోదంబులనెల్ల రాముఁడు సీతకుఁ జూపుచుఁ గ్రమక్రమంబుగాఁ జిత్రకూటముచేరి, యచటి ఫలమూల సమృద్ధంబును సరసోదకంబును మనోహరలతాతరువితానంబును బరికించి యది తమకు వాసయోగ్యముగా భావించి, యా పర్వతంబుననున్న వాల్మీకిమహర్షి యాశ్రమంబునకుఁబోయి యా మునీంద్రునకు మ్రొక్కి వాని స్వాగతసత్కారంబులంది తమవృత్తాంతంబులను వానికి వినిచి యందుండ నిశ్చయించెను.

పర్ణశాలాప్రవేశము

లక్ష్మణుఁడు దారుసామగ్రిని గూర్చి పర్ణశాలను నిర్మించెను. రాముఁడంతఁ దమ్ముని బిలిచి, 'నాయనా, వాస్తుశాంతిఁ గావింపక గృహప్రవేశ మొనర్చుట చిరజీవులకుఁ గారాదు. కృష్ణసారమాంసంబున గృహాధిష్ఠాతృదేవతల నారాధించుట శాస్త్రవిహితమేగాక యాచారముగూడ నైయున్న' దనెను. సౌమిత్రి తోడ్తోడఁజని యొక నల్ల యిఱ్ఱిని వేఁటాడి తెచ్చెను. రాముఁడు తమ్మునిజూచి, 'వత్సా, నేఁడు తిథిముహూర్తంబులు గానున్నవి. జాగుసేయక యైణేయంబును బక్వము

గావింపు' మనెను. సౌమిత్రి యట్లొనర్చెను. రాముఁడు స్నానమొనర్చి నియతుఁడై సత్రావసానికంబులైన మంత్రంబులు సంగ్రహముగా జపించి వాస్తుదేవతలను బూజించి వైశ్వదేవరౌద్రవైష్ణవబలులను సమంత్రకంబుగా నర్పించి వాస్తుశాంతికై పుణ్యాహవాచనాది మంగళంబులు సలిపి యథావిధి నదీజలంబులఁ దీర్థమాడి సర్వపాపశమనంబు నుత్తమంబునైన బలియిచ్చి యాశ్రమయోగ్యంబుగా బలిహరణాది వేదికలును దేవాలయంబులును వీతిహోత్రగృహంబులు నేర్పఱచి ఫలమాంసంబులతో జలతర్పణంబులతో మంత్రజపంబులతో సమిత్కుశలతో శాస్త్రోపదిష్టంబుగా భూతతృప్తిఁగావించి సీతాలక్ష్మణసమేతంబుగా గృహప్రవేశ మొనర్చెను. అట్లు వారు పర్ణశాలయందు నివసించుచుఁ జిత్రకూట వినోదంబుల వలనను మాల్యవతీ సైకతవిహారంబుల వలనను స్వపురవియోగాది వ్యసనంబుల మఱచుటయ్యెను.

గుహుఁడు సుమంత్రుని వీడ్కొనుట

అట గుహుఁడు రామాదులను వీడ్కొని సుమంత్రుని దన యింటికిఁ దోడ్కొనిపోయి యథోచితమర్యాదల వానిని సత్కరించి మాన్పాళ్ళించుకొనెను. అంతలోనఁ జారులు వచ్చి రాఘవుల వృత్తాంతంబును జిత్రకూటపర్యంతముఁ దెలిపిరి. వారిరువురకుఁ గొంత మనశ్శాంతి యొదవెను. అంత సుమంత్రుఁడు నిషాదపతిని వీడ్కొని మూఁడవనాఁటి సాయంకాలమునకు నయోధ్యచేరి, రామవియోగతాపాగ్నివలన సంప్రాణికముగా దగ్ధమయ్యెనోయన మాటుమణఁగియున్న యాపట్టణంబును జూచి విభ్రాంతుఁడై జేనిస్థితి నెఱుంగు తమకంబునఁ బురము సొచ్చెను.

సుమంత్రుఁడు దశరథుని సందర్శించుట

సుమంత్రుని గాంచినంతనే పురమెల్ల గుంపుగూడెను. రాముఁ డేడీ యనుమాట దక్క నొండు లేదయ్యెను. అతఁడు బదులాడలేక యెట్టకేలకు, 'గంగయొడ్డున దించివచ్చితి' ననెను. ఆ మాటతోడ మహారోదనముప్పతిల్లి నింగిముట్టెను. అతఁడు తలవంచి మెల్లమెల్లఁగా రాజగృహద్వారము ప్రవేశించి జనసంకులములైన కక్ష్యాంతరములు దాఁటి లోనికిఁజనెను. అట శుద్ధాంతకాంతామణులు గుమిగూడి, 'సుమంత్రుఁడు వచ్చెనఁట; రాముని గంగలోవదలెనఁట; కౌసల్యకు నేమని చెప్పునో? అయ్యో! ఆమె దుర్జీవము పగలుకుఁగూడవల'దని

గుదియలు పడుచుండిరి. సుమంత్రుఁ డామాటలు విని జీవచ్ఛవమై కదలక కదలి యెనిమిదవతొలికట్టుచొచ్చి యందుఁ బాండురగృహంబున శోకదీనుఁడై తొడుగువలెఁ బడియున్న రాజును దిన్నగా డాసి నమస్కరించి రాముని వదలివచ్చితిననెను. దశరథుఁడు విభ్రాంత హృదయుఁడై మూర్ఛిల్లెను; అంతఃపురస్త్రీజన హాహారావములు పెల్లు రేఁగెను. కౌసల్యాదేవి వానిని సుమిత్రాసాహాయ్యంబున లేవఁదీసి, 'మహాభాగా! వనవాసమునందుండి రాముఁడు పంపినదూతతో మాటాడవా? అధర్మంబునకు లజ్జింతువా? వగవకు; వగచియు ఫలము లేదు. సత్యపరిపాలనాపుణ్యము నేఁడు నీకు సపరికరంబుగా సిద్ధించెను. నానమేల? కైకేయికినోడి యిట్లుందువా? ఆ యింతి యిచ్చట లేదు సుమా. అఱమఱలు మాని మాటాడు' మని పలికి యాత్మదుఃఖనిహతి నోలెఁ గూలెను.

దశరథుఁడు కొంతవడికిఁ దేఱి ధూళిధూసరుండును దుఃఖ దీనుండునై తన యోరనున్న సారథినిజూచి, 'సుమంత్రా! నా మది యిందు లేదు; ఆ కారణంబున నీ మాటలు వినరావు. నా ముద్దుపట్టి నెందువదలితివి? ఏ చెట్టు వానికి నీడయ్యెను? వారేమి తిని మనుదురు? ఎట్లు పరుండుదురు? రాముఁడేదేనిఁ జెప్పెనా? లక్ష్మణుఁడేమనెను? సీత యేమిపలికెను? సూతాగ్రణీ! ఇవియెల్ల వివరింపుము. అందువలన నేని నా కొక్కింత యూఱట గల్గునేమో' యనెను.

అనవుడు, 'రాజేంద్రా! రాముఁడు గంగలోఁ బడవయెక్కుచు నన్నుఁ బిలిచి, 'సుమంత్రా, నా తండ్రి విదితాత్ముఁడు రాజలోక వంద్యుఁడు. వానికి నా సాష్టాంగనమస్కారము లర్పింపుము. అవరోధ వ్రాతమునకు యథార్హము నా యభివాదము లర్పింపుము. నా తల్లికి నా కుశలప్రణామంబులందించి ధర్మము వదలవలదనియు నగ్నిహోత్రముల యెడఁ బరాకుచెందవలదనియు మహారాజును దైవంబుగా సేవింపు మనియు సపత్నులయెడఁ నభిమానగర్వరహితంబుగా వర్తింపుమనియుఁ గైకేయికి ననుకూలించి యుండుమనియు భరతునియెడ రాజమర్యాదతో మెలంగుమనియు రాజధర్మంబును మఱువరాదనియు మున్నగునవి చెప్పెను. మఱియు 'రాజు వయోవృద్ధుఁడు; వానికెదురాడవలదు; తండ్రియాజ్ఞ సేయుము. నా తల్లిని నీ తల్లివలెఁ జూచుకొను' మని భరతునితోఁ దనమాటగాఁ జెప్పుమనెను. లక్ష్మణుఁడు నిట్టూర్పు నిగిడ్చి, 'నిరపరాధిని బహిష్కరించితివి; అలఁతివై కైకేయికి లోఁబడి

తివి; మా కిట్టి యకార్యమొనర్చితివి; ఇదియెల్ల నీ యనుతాపమునకే యగును. ఇఁక నాకు రాముఁడే తండ్రియు బంధువు సర్వము' నని పలికెను. సీత యేమియు మాటాడక భూతావిష్టవలెనై నా ప్రయాణము విని కన్నీరు నించెను' అని సుమంత్రుఁడు సమయోచితముగా రామాదుల హృదయంబును వివరించి, 'రాజేంద్రా, రామలక్ష్మణులు జడలు దాల్చి వల్కలములు గట్టి గంగానదిని దాఁటు దాఁక యుండి శృంగిబేరపురమునకువచ్చి మఱలఁ బిలుపువచ్చు నేమోయను పేరాశతో గుహునియింట మూన్నాళ్ళు వేచియుంటిని. నా యాస నిరాస యయ్యెను. వారు చిత్రకూటముఁ జేరినట్లు తెలిసెను. అంత బయలుదేరి వచ్చితిని; రామవియోగంబున నీ దేశము దాల్చిన మారుఁబాటుఁ జూచితిని. పూచివిదిర్చిన వృక్షములెల్ల నిలువున నెండఁబాఱెను; నదీసరోజలంబులు వెచ్చగిల్లెను; ఉద్యానవనంబులు శుష్కపలాశములాయెను; వనసత్త్వములు నడయాడు పాటి దక్కెను; క్రూరమృగంబులు నోరుచొచ్చిన జంతువునుగూడఁ జెనకకున్నవి. కమలంబులు దివాసమయమందే ముకుళించెను; నీరములు పంకిలములయ్యెను; మీనంబులు చరింపవు; విహంగంబులు విహరింపవు; పుష్పంబులు నిర్గంధములయ్యెను. ఎందును వికాసము గానరాదు. రామరహితమైన నా రథమును జూచి పురమెల్ల దుఃఖాశ్రువులు వర్షించెను. ఏమి చెప్పుదు? ఈ విపరీతములకు నా ప్రాణము లెగయుచున్నవి; పలుక నోరాడదు' అని గద్గదస్వరంబున వచించెను.

దశరథుఁడు మూర్ఛాగతుఁడగుట

దశరథుఁ డా మాటలెల్ల విని మహాదైన్యమొంది, 'కటా! పాపబుద్ధియైన కైకేయి వరములుకోరెఁబో, మంత్రకుశలుల నాలోచింపక మోహమునకుఁ జిక్కి యింత గావించితినిగదా. ఇది మానుషికమో దైవికమో యూహింపరాదు. ఇదంతయుఁ గులనాశార్థము సంప్రాప్తమయ్యెఁ గాబోలు. సుమంత్రా! నా వలన నీ వెన్నఁడేని నుపకారమొంది యున్నచో నన్ను నా రామునొద్దకుఁ గొనిపోయి ప్రత్యుపకారమొనర్పుము. రామునిఁ బాసి జీవింపఁజాలను. ప్రాణంబులు త్వరించుచున్నవి. సారథీ! రాజాజ్ఞ చెల్లునేని రామునే యిటకుఁ గొనిరమ్ము. వలదు. వలదు. రాకపోకలకుఁ దడవగును. నన్నే యటకుఁ దరలింపుము. హా! రామా! ఎందున్నావు? నీవు సీతాసమేతంబుగా నా కంటికిఁ గాన్పింపవా? అట్లు చేయవేని నీ తండ్రిని మఱచిపొమ్ము. అయ్యో!

లోహితాక్షులతో నాజానుదీర్ఘబాహువులతో ముక్తామణికుండలంబులతోఁ జూడఁజూడ ముచ్చటలు గురియు నిన్ను మరలఁ గాంచెడు భాగ్య మీ పాపాత్మునకుఁ గలదా? హా! రామా! హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా! వ్యసనంబునఁ జావనున్న నన్నుఁ దలంపరా? కౌసల్యా! పుత్రవియోగమహాభోగమై సీతా విరహపారము గలిగి శ్వసితోర్మి మహావర్తంబును బాష్పఫేనజలావిలంబును బాహువిక్షేపమీనౌఘంబును విక్రందనమహాస్వనంబును ప్రకీర్ణకేశశైవాలంబును గైకేయీబడబాముఖంబును గుబ్జావచనగ్రాహంబును వరద్వయ వేలాయితంబును వివాసాయతంబు నగు నిమ్మహాశోకసాగరంబునుండి నన్నుద్ధరింప రాముఁడు దక్క నొండు సమర్థుఁడుగాఁడు. వాఁడు రాకున్న నీకు నేను దక్కుటకల్ల. అహో! రామా! అహో! లక్ష్మణా! మీ కై పనవుదు: మిమ్ముఁ జూడఁ గోరుదు; కానరారేల? నన్నుఁ ద్యజించితిరా?' యని మూర్ఛాగతుఁ డయ్యెను.

కౌసల్యా పరిదేవనము

సుతశోకంబున మ్రగ్గుచున్న కౌసల్యాదేవికిఁ బతినురవస్థ పుంటిపై ముల్లడచినట్లాయెను. ఆమె పిశాచావిష్టవలె వడఁకుచు వివశయై నేలఁ బడి కొంతవడికిఁ దేఱి,

"సీ॥ కానక కన్నసంతానంబు గావున
 గానక కన్నసంతానమయ్యె
నరయ గోత్రనిధానమై తోఁచుఁగావున
 నరయ గోత్రనిధానమయ్యె నేఁడు
ద్విజకులాదరణ వరిష్ఠుఁడు గావున
 ద్విజకులాదరణ వరిష్ఠుఁడయ్యె
వివిధాగమాంత సంవేద్యుఁడయ్యె గావున
 వివిధాగమాంత సంవేద్యుఁడయ్యెఁ

వ॥ గటకటా! ధాశరథి సముత్కటకరీంద్ర
కటకలితదాన ధారార్ద్రకటకమార్గ
గామి చరియించుటయ్యె నుత్కటకరీంద్ర
కటకలితదాన ధారార్ద్రకటకతటుల"

అని బహుభంగుల వాపోయి,

'సుమంత్రా! నా బిడ్డలున్నయెడకు నన్నుఁ గొనిపొమ్ము; వారిని విడిచి బ్రదుకనోపను' అని దురపిల్లసాగెను. సుమంత్రుఁడు కేలు

మోడ్చి, 'తల్లీ! దుఃఖము మానుము; మోహావ్యాకులము వలదు. రాముఁడు వనమందు సుఖమున్నాఁడు. ధర్మజ్ఞుఁడును విజితేంద్రియుఁడు నైన సౌమిత్రి భ్రాతృసేవామూలంబునఁ బుణ్యలోకములు సాధించుచున్నాఁడు. సాధ్వీమణి సీతాదేవి రామలీనహృదయయై యింటవలె వనమందుఁగూడ సుఖమున్నది. ఆమె ముఖంబున వివాసదుఃఖము లేశమాత్రముఁగూడఁ గానరాదు. మార్గాయాసమునఁ గాని గాలివడ తాకునఁగానీ యామె మేను గసుగందదు; ఆమె పాదములు లాక్షారవర్జితములయ్యుఁ దామర మొగ్గచెన్ను దొఱఁగవు. రామభుజాసంశ్రితగావున నామె గజములఁగన్నను బెబ్బులుల బొబ్బరింతలు విన్నను సింగంబులు చేరువఁజన్నను బెగడొందదు. వారిలో నెవ్వరికిని నీవు దుఃఖంపవల'దని పెక్కువిధముల నూరార్చెను.

కౌసల్యాదేవి సుతుని దలఁచితలఁచి నొగులుచు, 'నాథా! దయామూర్తివనియు మహోదాతవనియుఁ బ్రియవాదివనియు ముల్లోకములు నిన్నగ్గడించుచున్నవి. అట్టి నీవు నీ బిడ్డలను సుఖసంవృద్ధులనెట్లు కాఱడవికిఁ దోలితివో యూహింపరాకున్నది! తరుణియు సుకుమారియు సుఖోచితయునైన జానకి గహనాంతరసీమలఁ జివికి నశింపకుండునా? ఆ బిడ్డలు తృణధాన్యంబులు తిని మనుదురా?' అని పలికి 'హా! రామా! కమలాయతలోచనా! తమ్మితావినిట్టూర్పులఁ గ్రాలునట్టి నీ ముద్దు మోము నెన్నడు చూడఁగలను? హృదయమా! ముద్దుపట్టిని బాసిన పగకు బ్రీలవేల? రాజేంద్రా! భరతునకుఁ బట్టముఁ గట్టనున్నావు. అధికార మింత తీపనరాదు. ఒకసారి మరగిన మానుటకల్ల. భరతుఁడు తనచేతిలోని రాజ్యకోశంబులను వదలఁడు. రాముఁడు మరలివచ్చినప్పుడు వానికేమి యిత్తువు? ఒకవేళ భరతుఁడు పెద్ద మనస్సుచేసి రాజ్యకోశములను వదలినను భ్రాతృభుక్తంబును రాముఁడిచ్చగించునా? పెఱమెకము ముట్టిన మాంసంబును బెబ్బులిగూడఁ దాఁకదుగదా! రాత్రి గడచిన హవిరాజ్యాదుల నధ్వరాంతరంబునకు గ్రహింపనట్లు చవిగన్న సురను గ్రోలనట్లు భరతుడిచ్చు రాజ్యంబును రాముఁడు గ్రహింపఁడు. తండ్రివగుట నీపయి రాముఁ డలుగకుండెను. తత్ఫలముగా వానికి రాజ్యచ్యుతియు దేశాంతరగతియు దీఱని తలవంపును సంప్రాప్తములాయెను. నా బిడ్డ విల్లెక్కుపెట్టునేని నభంబు సతారకంబుగాఁ గూలును; స్వర్గంబుట్టిపడును. భూమండలం బుఱ్ఱటలూగును. తోఁక తాకును బెబ్బులి యోర్చిన నోర్చుఁగాక ; రాముఁ డసత్కారంబు నెంత

మాత్రము సహింపఁడు. పదునాల్గులోకము లెత్తివచ్చినను వాఁడు భయ పడువాఁడు గాఁడు. ధర్మంబునకు మాత్రము గట్టుపడును. తత్ఫలముగా వాని కీ గతియయ్యెను. మత్స్యము తనపిల్లలకునట్లు నీవు వానికి దెప్ప రంపు ముప్పు గలిగించితివి. శాస్త్రదృష్టమును సనాతనమునైన ధర్మము నీయందిఁక నిలుచునా? స్త్రీకిఁ గ్రమంబుగా భర్తయు సుతుఁడును జ్ఞాతియు గతియగునందురు. సవతికి వల్లభుఁడవై తొలిగతిని నాకు నెఱ సున్నగావించితివి; కొడుకును దక్షిమినైచి రెండవగతికి నన్ను దూర మొనర్చితివి; జ్ఞాతిసమాశ్రయము భావ్యముగాదనుట లోకవిదితము. అయ్యో! యెల్లవిధముల నన్నుఁ జెఱచితివి. రాజ్యమును జెడిపితివి. నీవును జెడితి' వనెను.

ఆ మాటలు బ్రహ్మాస్త్రములై తాకఁగా దశరథుఁడు సకలేం ద్రియ వివశుఁడయ్యెను. వాని యంతరాత్మ యేకాగ్రత వహించెను. అట్లతఁడు క్షణముసేపుండి కనువిచ్చి కయిమోడ్చి, 'దేవీ! ప్రసన్న వగుము; అంజలి యొనర్తును. పగతుఱఁగూడఁ బ్రేమించు నీవు నాయెడఁ గనికరమూనక తప్పదు. నీ దుఃఖమునకు మేర లేదు; ఈ యనర్థమునకు నేను కారణమైతి' నని సకరుణముగాఁ బలికెను. కౌసల్యాదేవి తన పతి మోడ్పుఁ జేతులను నిజకరకమలంబులఁ బొదివి శిరమునఁ దాల్చి, 'నాథా! క్షమింపుము. తలతో మ్రొక్కి వేఁడుచున్నాను. భర్తృయాచితనై మహాపాతకంబు నొడిగట్టితిని. ఈ పాపపరిహారమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్త మును వేఁడుచును. ధర్మజ్ఞా! ధర్మతత్త్వము నొకకొంత యెఱుంగుదు; నీవు సత్యసంధుఁడవగుట క్రొత్తగాదు; అయినను బుత్రశోకమట్లు పలి కించెను. శోకమువలన ధైర్యము నశించుటయు విద్య సన్నగిలుటయు నీకుఁ దెలియదా. శోకమువంటి శత్రువున్నదా? వైరిప్రహారణంబున కన్న శోకనిహతి మహాతీక్ష్ణముగదా. సర్వధర్మము లెఱింగిన వేద మూర్తులు సయితము శోకకారణంబున నజ్ఞానంబునకుఁ జిక్కుట గలదు. స్త్రీమాత్రురాలిసంగతి చెప్పవలయునా? నా రాముఁడు చని నేటికైదు రాత్రులయ్యెను. ఈ పంచరాత్రంబులుఁ బంచవర్షంబులుగా నున్నవి. సుతుని దలఁచినంతనే నా యెడదు పొరలి వెల్లివిరియు చున్నది. ఈ దీను రాలి యపరాధమును మన్నింపు' మని వ్యసనస్వరంబున నుడివెను.

దశరథుఁడు నిజశాపవృత్తాంతమును దెలుపుట

అంతలోన సూర్యుఁడస్తమించెను. దశరథుఁడు దుఃఖవిపాకంబున మైమఱచి కొంత తడవు నిద్రించి కనువిచ్చి చెంతనున్న కౌసల్యాదేవిని

జూచి, 'ప్రేయసీ! శుభాశుభంబులు కర్మానుగుణంబులై యుండును. వానిని సహింపక తీఱదు. అయినను గుణదోషంబులను గౌరవలాఘవంబులను విమర్శింతురు. పూలకుఁగా మోదుగను బెంచి యెలమావిని బెఱకివైచువాఁడు ఫలప్రాప్తికాలంబున దుఃఖభాగుఁడు కాకమానఁడు. నా గతియు నట్టిదేయయ్యెను. నా విఱ్ఱవీఁగుఁదనమే యిందులకుఁ గారణము. తెలియక చేసినను దెలిసిచేసినను కర్మఫలము దప్పదు. సంగతి వినుము. శబ్దవేదివిద్య నాకు బాల్యమునందే సిద్ధించెను. వేటాఁడునప్పుడు మృగము కంటికిఁ గానరాకున్నను సడివట్టి వైచి దానిని వధించు నేర్పు తద్విద్యాప్రభావంబునఁ గలిగెను. మనవివాహమునకు మున్ను కొండొకయేడు యథాగతి సూర్యభగవానుఁడు నిజకిరణంబులఁ బఱచి రసము లెల్ల గ్రహించి పుడమిని సంతాపము పాలొనర్చి ప్రేతాధిష్ఠితమును భయావహమునైన దక్షిణదిశను బ్రవేశించెను. వానికై యుడుకుచున్న వసుంధరకుఁ దాపోపశాంతి గావించుటకోయన వర్షఋతువు వచ్చెను. ఎల్లెడల వేడిమి చల్లారెను; నల్లనిమేఘము లంతరిక్షము నావరించి భేకసారంగమయూరంబులకు సంతసమును గూర్పసాఁగెను. వాతవర్షంబులకు నూఁగుచున్న కొమ్మలందు పక్షులు ప్రావిస్నానాంతరము తడియాఱుచున్నవోయన ఱెక్కలను విదిలించుకొనుచుండెను. నదులు గైరికాది ధాతుసంయోగంబునఁ బాండురారుణంబులైన జలంబులనిండి కార్చిచ్చు బూదిగ్రుంగిన సర్పంబులఁ దలపించుచుఁ బ్రవహింపఁ జొచ్చెను. అట్టిసమయంబున నేను ధనుర్బాణములు ధరించి రథమెక్కి మృగయావిహారార్థము సరయూతీర వనము జేరితిని.

"సీ॥ సింహనఖాంకురచ్ఛిన్నవారణకుంభ
జనితముక్తాఫల శర్కరిలము,
సముదసూకర పరస్పరభీకరాఘాత
శిథిలదంష్ట్రాచూర్ణ సికతిలంబు,
గంధసింధుర ఘటాకట కటాహాస్రవ
ద్బంధురదానాంబు పంకిలంబుఁ
దవగంధవహబంధు దందహ్యమానేక
కౌశికాగురుధూప గంధిలంబు,

తే॥ పృథులపడ్జస్వరోద్గీత భిల్లపల్ల
వాధరాగీతికా కర్ణనాతిభీతి
పరవశాత్మపటీరకోటరకుటీర
లీనఫణియగుచు నపు డక్కా"

రాత్రియయ్యెను; రేవు పొంచితిని. మృగములు నీటికై యటకు వచ్చెను. నాఁడు చీఁకటి మహాగాఢమై యుండెను. మృగముల సడి మాత్రము వినవచ్చుచుండెనే గాని యవి కానరాకుండెను. శబ్దవేదిని గావున సడిపట్టి యందుఁగొన్నిటి వైచితిని. అంతలో నేటియందు గుబగుబధ్వని యొండు వినవచ్చెను. గజము నీరుద్రావుటకుగా నెంచి యావంకఁ గోలవైచితిని. 'అయ్యో! అయ్యో! తాపసిని. నిరపరాధిని. జలార్థమువచ్చితిని. ఎవఁడో కోలవైచెను; ప్రాణములు పోవుచున్నవి. కటా! నారచీరలుగట్టి కూరనారలుతిని జీవించు మమ్ముఁ జంపినఁ గార్యమేమి? నన్నుఁ జంపిన జంపుఁగాక. నా తోడ నా తల్లిదండ్రులను వగ్గుముదుసళ్ళను జంపుచున్నాఁడు. ఈ యకృతాత్ముఁ డెవఁడో' యను మాటలు వెనువెంట నా చెవిఁ బడెను. నా ప్రాణములు నిలువున నెగచెను; నేను శోకసంభ్రాంతి దీనుఁడనైతిని. నా తనువెల్ల మ్రాన్పాటు చెందెను. సఖీ! ఎట్టకేనికి నా యుత్తలపాటును సుంత సమదాయించు కొని రేవునకుఁ బోయి యట విరిసినజడలతో నెత్తుటు వట్టొడ్డు చున్న మేనితోఁ బడియున్న మునికుమారుని జూచి భయవిహ్వలుఁడ నైతిని; నాకు మతి దప్పెను. ఆ మునిపుత్త్రుఁడు నన్ను ఘోరవీక్షణంబులఁ దేఱిచూచి, 'రాజా! వనవాసిని. గుర్వర్థము జలములకై వచ్చితిని. నీ కెట్టి యపకారంబును గావింపను. నన్నుఁ గోలవైచి కూల్చితివి. నా తోడ నా తలిదండ్రులను బరమాంధువులను గడువృద్ధులను జంపుటయ్యెను. వారు కదలమెదలలేరు; పిపాసార్తులై యున్నారు; నన్ను నిరీక్షించుచుందురు. కటా! ఎంత తపస్సుచేసిన నేమి? ఎంత విద్యా ధనమున్న నేమి? కర్మగతి తప్పదుగదా! అయ్యో! తండ్రీ! నా గతి యిట్లయ్యెను. కాలులేమిఁ నీవు కదలజాలవు. కడసారి నన్నుఁ గాంచు కలిమిగూడ నీకుఁ గలుగదు. గాలికి విఱిగిపడుచెట్టును వెంబడిచెట్టు చూచుచుండునేగాని తోడ్పడ నేర్చునా? దశరథా! నీవు వెంటనేచని నా తండ్రికి నా సంగతి తెలుపుము. అట్లు చేయుదువేని వాని కోపము నకు గుఱియగుట నీకుఁ దప్పును. ఒండుచో నిన్నతఁడు బూది సేయును. ఇదిగో యీ త్రోవఁబట్టి పోయినచో నా తండ్రి యాశ్రమమును జేరుదువు. రాజా! ప్రవాహవేగము మెత్తనిదరినట్లు నీ కఱకుటమ్ము నా మర్మములను హరించుచున్నది. తాళజాలను; కోలను బెఱకివైచి నా కొక కొంతయూఱటఁ గూర్పు' మనెను.

'దేవీ! వానిని జూచి యామాటలు విన్నంతనే నన్ను దిగులు పైకొనెను. శరము నూడదియ్యుదునా? వానికిఁ జావు సిద్ధము. దాని నట్లేయుంతునా? వానిబాధ యోర్వరాదు. నా తలఁపుచిక్కు నమ్ముని సుతుఁడు గ్రహించి, 'రాజా! తడయవలదు. బ్రహ్మహత్యనొనర్చితినని బెంగపడకుము. నేను శూద్రికి వైశ్యునివలనఁ బుట్టితి'నని పలికెను. వానికి శరబాధ దుర్భరమయ్యెను. అతఁడు గొంతవడి గిరగిర దొర్లాడెను; కొంతసేపు చచ్చినట్లుండెను. వాని యవస్థఁ జూడనోపక బాణమును బెరకివైచితిని. అతఁడు వెనువెంటనే ప్రాణములు విడిచెను.

'సఖి! వాని చరమస్థితినిగాంచి యేమిసేయుటకుఁ దోఁపక కొండొకతడ వందే ప్రమాన్పడియుండి యెట్టకేలకు నిశ్చయించుకొని మునిసుతుఁడు తెచ్చిన ఘటమునిండ నీరు గైకొని మెల్లమెల్లగా నయ్యాశ్రమమును జేరితిని. అటఁ బరమాంధువు లిద్దఱు ఱెక్కతెగినపక్షులు వలెఁ బడియుండిరి. వారిని జూచినంతనే నా వ్యసనము పొరలి మితిమీఱెను. వారు నా కాలిచప్పుడు విని, 'నాయనా! వచ్చితివా? నాలుక యాఱ్చుచున్నది. కొంచెము నీరిటులిమ్ము. వత్సా! నీకై నీ తల్లి మిక్కిలి పరితపించుచున్నది. పుత్త్రా! మాపయి నలిగితివా? ఇంత జాగు నకుఁ గారణమేమి? ఏదేని యప్రియమొనర్చితిమా? చనవునఁ జేసి పలుకరానిది పలికితిమా? ఎవరేమి యొనర్చినను తపోధనులకు నాగ్రహము కూడదు. ఎల్లవిధముల మేము దిక్కులేనివారమై యున్నాము. కన్నులు లేవు; కాలు కదలదు. నీవే మాకుఁ గన్నులుఁ గాళ్ళు సర్వమునై తివి. మా ప్రాణములు నీ చేతనున్నవి. పట్టీ! పలుక వేల?' యని యా వృద్ధతాపసి యనెను.

'ఆ మాటతోడ నాకుఁ గన్నులు వచ్చనయ్యెను; నోటఁ దడి యాఱెను. మాట వెలునడకుండెను. నా తత్తఱపాటు నొక కొంత యడఁచికొని, 'మహాత్మా! నీ సుతుఁడు కాఁడు. నా పేరు దశరథుఁ డందురు. కర్మవశంబునఁ బరమదుఃఖభాగినై వచ్చితిని. వేఁటతమి యింత తెచ్చెను. సంగతి వినుము. మృగయార్థము సరయూతీరమున రేవుగాచి యుంటిని. ఏఁటిలో గుబగుబ ధ్వని వినవచ్చెను. ఏనుంగని యెంచి శబ్దవేదిని గావునఁ బెంజీఁకటిలో నడివట్టికోలవైచితిని. 'అయ్యో! అయ్యో! తాపసిని, జలార్థము వచ్చితిని జచ్చితి'నను మహార్త వచన ములు నా చెవిఁబడెను. సంగతి యేమో యని యా వంకకు హుటా హుటిఁబోయి యట మునిసుతుఁడు ఱొమ్మునన్నాటిన శరంబునకుఁ

దల్లడిల్లుచుండుటఁ జూచితిని. అతఁడు నన్నుఁగాంచి పెద్దయు విలపించి కోల నూడఁదీయుమనెను. నే నట్లొనర్చితిని. అంత నతఁడు మీ సంగతిఁ దెలిపి మీకుఁగా మహాచింతాక్రాంతుఁడై ప్రాణములు వదలెను. తపోధనా! నీ సుతునిఁ గానక చంపితిని; కలరూపు తెలిపితిని. కర్తవ్య మానతింపు' మని వానిని వేడితిని.'

'ఆ ఋషి హృదయవిదారణమైన యా దుర్వార్తకు వ్యసనాగ్రహ వివశుఁడై

"ఉ॥ భానుకులప్రసూతులు కృపాపరులంట యవధ్యహింసకుల్
బూనని పుణ్యులంట గుణభూషణులంట యథాపరాధ దం
డానుపమానశౌర్యనిధులంట మునిప్రియులంట నేఁడయో!
కానక కన్న మాసుతుఁ జీకొరిచి యన్నియు మిథ్యచేసితే?"

"మ॥ మునిజీవాతువు లబ్జబంధుకులసంభూతుల్ నయోపేతు ల
త్యనుకంపాపరులంచు నమ్మితిమి గాకయ్యో! జిఘాంసల్ గిరా
తుని చందంబున నొంచితీ వనపరాధుల్ సాధు మత్పుత్రుఁ బం
డెను కోర్కుల్? ఫలియించెనే విశిఖపాండిత్యంబు నీ కింతటన్?"

అని దుఃఖంబును వెలిపుచ్చి, 'రాజా! స్వయముగా నీ విందు వచ్చి తప్పు దాఁపక తెలిపి మనన్నోఁచితివి. కానిచో నీ తల వేయి పఱియలై యుండును. రాజా! నరహత్యా దోషము తప్పదు. తెలియక యిట్లొనర్చితివనుట స్పష్టము. అందువలననే బ్రతికి యిందు రాఁగలిగితివి; ఇక్ష్వాకువంశ సమూల నాశనంబునుఁ దొలంగెను. దశరథా! పుత్త్రుని సజీవునిగాఁ జూచుకలిమి యిఁకఁ గలుగదు. వాని శవము నేనిఁ జూతుము. మమ్మటకుఁగొని పొమ్మ'నెను. వారిని మోచికొని పోయి యా శవము చెంత దింపితిని. వారా శవంబును దడవి తడవి పడిన పరితాపంబునకు మేరగలుగదు. తల్లి మూర్ఛాగతయై నేలవ్రాలెను. తండ్రి పెల్లు విలపించుచు, 'కుమారా! తండ్రికి నమస్కరింపవా? తనయా! పలుకవా? నాయనా! అలిగితివా? పుత్త్రా! నీ తల్లి నేనిఁ జూడవా? అర్ధరాత్రమున లేచి నీవు చేయు వేదాధ్యయనంబును విను భాగ్యంబు నేఁటితో మాకు ముగిసెనా? తేపును మాపును నీ వొనర్చు శుశ్రూషలెల్ల మాకుఁ దీఱెనా? చూడఁగన్నులును నడువఁగాలును లేవు; ఎందును బోఁజాలము. ఏ పనికిఁ దగము. ఇఁక మాకు దిక్కెవ్వరు? కూటికి నీటికిఁ జివికిచచ్చు దుర్గతి మానొసఁట వ్రాసియున్నది. పుత్త్రా! నీ వెంట మమ్ముఁగూడఁ గొనిపొమ్ము. కాలవ్యవధికి వెఱతువా? ఇదిగో

యిప్పుడే నీతోడ వైవస్వతు నాశ్రయింతుము. తనయా! పాపియైన దశరథునివలన నీ పాపంబు లుడిపికొంటివి. సత్యవ్రతులైన శస్త్రయోధులకగు లోకములు నీకగుఁగాక. సగరుఁ డేపదవి నొందెనో, శైబ్యుఁ డేస్థానముఁ బడసెనో, దిలీపుఁ డేచోటికిఁ జనెనో, జనమేజయుఁ డేది పొందెనో, నహుషదుందుమారు లేతావు చేరిరో యా నెలవు నీకగుఁగాక. సాధువులకేది సిద్ధమో వేదాధ్యయనులకేది కరస్థమో తపోధనులకేది కొంగుబంగారమో భూమిప్రదాతలకేది నిశ్చితమో యాహితాగ్ను లేది పొందుదురో ఏకపత్నీవ్రతుల కేదిప్రాప్తించునో గోదానమున కేది ఫలమగునో గురుపోషకులును దేహన్యాసకృతులును దేనిని జేరుదురో యది నీకగుఁగాక. నాయనా! మనకులమునఁ గూనకూడ దుర్గతిచెందదు. నీ సంగతి చెప్పవలయునా? నిన్నుఁ జంపినవానికి మాత్రము దుర్గతి తప్ప'దని నిజమనస్తాపంబును వెలిపుచ్చి భార్యాసమేతుఁడై తనయునకు సలిలక్రియలు తీర్చెను. ఆ మునికుమారుఁడు దివ్యరూపమొంది యింద్రునితోడ నతని విమానముమీఁద స్వర్గాభిముఖుఁడై చనుచు, వగచుచున్న జననీజనకులను సంబోధించి, 'మీకు నా యొనర్చిన శుశ్రూషలఫలంబుగా నాకీ సద్గతి లభించెను. అచిరకాలమున మీరును నన్నుఁ గలయుదు'రని చెప్పి పోయెను. ఆ వృద్ధులంత నా వంక మరలి, 'రాజా! ఏకపుత్త్రికుని నపుత్త్రికునిగా నొనర్చితివి. ఈ దుఃఖము నీకు నీ యవసానకాలంబునఁ దప్పదు. సుతశోకంబున నీ జీవితము సమాప్తమగుఁగాక. తెలిసిచేసిన తప్పు గాదందువా? కావుననే మహాపాతకంబునకు నెడమైతివి' అని పలికి యేకచితిస్థులై తనుత్యాగమొనర్చిరి.'

'కౌసల్యా! అపథ్యము వ్యాధియట్లు నా పాపకార్యమిట్లు పరిణమించెను. భద్రా! నాకు దృష్టి తప్పుచున్నది; చెంతనున్న నీవు గానరావు. నీ కరకమల స్పర్శసుఖంబును గడసారి నాకనుగ్రహింపుము. కటా! నావంటి దయారహితుఁడుండఁడు. నా నోట మాటవెడలు వేతడవుగా నా పట్టి బదులాడక తరలెను. ఇట్టిది వానికే చెల్లును. రామా! కడసారి కంటఁబడిపొమ్ము. నీ తండ్రి కింతమాత్రపుసుఖము నేనిఁ గూర్పవా? మానవులకు మరణానంతరము పరస్పరముఁ జూపులుండవుగదా. ప్రేయసీ! స్మృతి తప్పుచున్నది. అదిగో యమకింకరులు వచ్చి వేగిరించుచున్నారు. నిదాఘతాపము మెఱకమీఁది నీటినివలె రామాదర్శనదుఃఖము నా ప్రాణముల నింకించుచున్నది. పదునాలుగేండ్ల

తర్వాత రాముని మఱలఁ జూచు కలిమి నోఁచినవారు దేవకల్పులుగాని మేత్మాత్రులుగారు. కౌసల్యా! చిత్తమోహమున నా హృదయము శూన్యమగుచున్నది; కరణంబులు తమ పటిమను దొఱఁగుచున్నవి' అని యా ఱేఁడు సగమురాత్రివఱకుఁ బరితపించి, 'హా! రామా! హా! కౌసల్యా! హా! సుమిత్రా!' అని నిట్టూర్చి మౌనముద్ర వహించెనో యన మిన్నకుండెను.

దశరథుని నిర్యాణము

వఱువాత యథాప్రకారము వందిమాగధులు కొలువుదీఱి జోహారులునుఁ బరాకులును మంగళోక్తులుఁ బలికి చనిరి; పంజరస్థములైన పులుఁగులు మేల్కాంచి మధురమధురంబుగాఁ గూయసాగెను; పరిచారికల రాకపోకలక్రందు మెండయ్యెను; స్నానవిధిజ్ఞలైన లెంకలు హరిచందనోదకంబుల నించిన హేమకలశంబులఁ గూర్చిరి; మంగళాను లేపనంబులును బ్రాశనీయంబులును వస్త్రాభరణంబులును గొనివచ్చి యువతులు కాచియుండిరి. అంతలోన,

"సీ॥ తనుఁబాసి శశి దవ్వుచనినసెవ్వగఁబోలె
దొలిదిక్కుజవరాలు వెలుకబాఱెఁ,
బ్రథమాద్రి సభయందుఁ బఱచినకెంబట్టు
జముకాణమనఁగ రాగముజనించె,
ధవుకూర్మిఁ గొసరుచున్నవివోలె ముఖరాళి
వనరుహాస్యములఁ బద్మినులు చెఱచె,
భానూష్మభీతి మున్పడినచుక్కలభంగి
దొరలె వేకువగాలి దొరలమంచు

గీ॥ కొలగుణయుక్తిమింటిచక్కటికిసెగయ
వాసవునిపట్టి పొడువుగావైచియాడు
గచ్చుచమరినదారుచక్రంపుబిళ్ళ
వోలె నొయ్యనఁబ్రాచి లేఁబ్రొద్దువొడిచె."

అట్లు సూర్యభగవానుఁడు మొలచివచ్చినను దశరథుఁడు నిజ మందిరాంతరమునుండి వెలికి రాఁడయ్యెను. ఈ యపూర్వవైఖరికి సంశయములు వొడమెను. అంతఃపురప్రవేశయోగ్యులు తెంపుచేసి లోనికిఁ జనిరి. ఱేఁడు నిద్రావశుఁడైనట్లుండెను. కౌసల్యాసుమిత్రలు దుఃఖశోషలై యతని చెంతఁ బడియుండిరి. అందుఁ గౌసల్యాదేవి వివర్ణయుఁ గాంతివిహీనయునై దుఃఖావతారమో యన మిక్కిలి జాలి

గొలుపుచుండెను. తేనిని మృదువచనంబుల మేల్కొలిపిరి. అతఁడు కదలక మెదల కుండెను. వానినిఁ దాఁకి చూచిరి. సంగతి స్పష్ట మయ్యెను. మహారోదనము చెలఁగెను. కౌసల్యా సుమిత్ర లులికిపడి లేచి పతిని దడవి సంగతి గ్రహించి యాక్రోశించుచు నేలవ్రాలిరి. శుద్ధాంతము క్షణములో మహాదుఃఖరోదన మందిరమయ్యెను.

కౌసల్య తన పతిశిరంబును దొడపై నిడుకొని, రాముని దలఁచి

మ॥ కొడుకా! నిన్నడఁబాసినట్టివెత నాకుంజాలదోనాఁగ గ్రు
క్కడిదైవంబు లలాటకుంకుమపుఁజుక్కండుల్చి వైధవ్యపుం
బడబాగ్నింబడవైచె ముట్టెనెడరుంబారంబు నేనిక్రియం
జెడియుంజావక యుండినై పడయఁగాఁజేటింక నెంతున్నదో?

అని పెల్లు దుఃఖించి, 'కైకేయీ! నీ మనోరథము ఫలించెనా? ఇఁక బోటులేని రాజ్యమును బాలింపుము. రాముఁడు వనగతుఁడును నాథుఁడు స్వర్గతుఁడునైరి. నేను విపథంబునఁ దోడుతప్పిన తెఱవనైతిని. ఇఁక జీవమేల? భర్తనెడసి జీవించుట సీకగుఁగాని మఱియొకర్తుకకుఁ గాదు. లుబ్ధుఁడు విషముష్టిఫలంబునుగోరి చెడినట్లు నీవు కుబ్జాకుత్సితబోధనలకుఁ జిక్కి చెడితివి; రాఘవకులంబునకుఁ జేటు తెచ్చితివి. హా! రామా! వైధవ్యమును సహింపఁజాలను; సహగమనంబునకు ననుమతింపుము. ఇది పతివ్రతలకు సహజధర్మ'మని వేవగలఁ బొగులసాగెను. సుమిత్రా నయనగోళంబు స్రవించు దుఃఖాశ్రుధారలకు నెడతెంపు గలుగదయ్యెను.

వ్యావహారికులంతఁ గౌసల్యాసుమిత్రల నందుండి తొలగించిరి. పుత్త్రులెవ్వరును జెంత లేని కారణంబున దహనసంస్కారమునకు నభ్యంతరము గలిగెను. మంత్రులు గుమిగూడి వసిష్ఠునితో సంప్రతించి ఱేని కళేబరంబును దైలద్రోణియందుఁ బదిలపఱచి రాచకార్యముల నడపింపసాగిరి.

జనులు కర్తవ్యమునుఁ గూర్చి పలుకుట

మఱుసటి యుదయంబున రాజకర్తలైన మార్కండేయ మౌద్గల్య వామదేవ కాశ్యప కాత్యాయన గౌతమ జాబాలి ప్రభృతులును మహర్షులును సభ చేరిరి. వసిష్ఠుఁడును వచ్చెను. బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కురు గూడిరి. 'రాత్రి వేయియుగముల ప్రాయమయ్యె'నని యొక విప్రుఁడు మొదలు పెట్టెను. 'రాజు దివంగతుఁడాయెను; అతని సుతు లెవ్వరుఁ జెంత లేరు; రాజ్య మరాజకము గారాఁదు; ఇక్ష్వాకు వంశ్యు

లెవ్వరుం జేతికి దొరకరా' యని యొకఁడుపన్యసించెను. 'అరాజకమైన దేశమున వానలు గురియవు; చోరులు చెలరేగుదురు; ఫలము దక్క-దను భయంబున విత్తుచల్లరు; పంటలుండవు. శిక్షకుఁడు లేకుండును. తండ్రిని కొడుకు వినఁడు; భర్తను భార్య లెక్క-సేయ'దని మఱియొకఁడు పలికెను. 'ఱేఁడులేనినాట ధనము దొంగలపాలు, భార్యలు జారుల పాలు; సత్యము సాగరముపాలు; మఱేమి వలయు'నని యింకొకఁడు నుడివెను. యజ్ఞయాగాదులు పొసఁగవని యొకఁడు, సభలు చల్లారెనని యొకఁడు, ఉత్సవము లుడిగెనని యొకఁడు, క్రయవిక్రయంబు లాగి పోవునని యొకఁడు, శాస్త్రంబులు త్రుప్పుపట్టునని యొకఁడు; ఋష్యాశ్రమంబులు పాడగునని యొకఁడు, నిష్కా-రణవైరములు పెఱుఁగునని యొకఁడు; యోగక్షేమములు వలసపోవునని యొకఁడు, వర్ణాశ్రమ ధర్మంబు లడుగంటునని యొకఁడు, నాస్తికుల రాజ్యమగునని యొకఁడు, తలకొకమాటగాఁ బలుకసాగిరి. 'సర్వము రాజాయత్తము; రాజు సర్వప్రాణులకు సర్వస్వ'మని యొకఁడు వచించెను.

ఆ తలంపులెల్ల వసిష్ఠమహర్షి విని మార్కం-డేయాదులతో సంప్ర తించి. 'కాలము పుచ్చరాదు. భరతుని రప్పించుదమ'ని నిశ్చయించి మంత్రులరావించి, 'అమాత్యులారా, కర్తవ్యము వినుఁడు. రవితురగము లంబోని గుఱ్ఱములమీఁదఁ దెలివిగలవారిని రాజగృహపురంబునకుఁ బంపుము. వారు భరతుని సంధించి వానికి మంత్రిపురోహితులకుశలములు వినిచి, 'అత్యవసరమైనపని తటాలునఁ గలిగెను. తదర్థము నిన్నుఁ దోడ్కొ-నిరా వసిష్ఠుఁడాజ్ఞాపించెను; వచ్చితి' మని చెప్పు మనుము. రామవివాసముగాని దశరథనిర్యాణముగాని యెంతమాత్రము భరతు నకుఁ దెలియరాదు. దూతల ముఖలక్షణంబులుగూడ నట్టివి సూచింప రాదు. దూతలు కానుకలఁ గొనిపోవుట సంప్రదాయము. వలసిన కౌశేయ దివ్యాభరణములిచ్చి పంపు' మనెను.

భరతునకుగా దూతలు గిరివ్రజపురమునకుఁ జనుట

దూతలు తరలి పశ్చిమాభిముఖులై కొంతదూరము పోయి యపరతాల పర్వతమును దాని దక్షిణపుఁ గొమ్మున దాఁటి, యా కొండకును బ్రలంబనాద్రికిని మధ్యఁ బ్రవహించుచున్న మాలినీ నదీ తీరంబునఁబడి యుత్తరాభిముఖులై చనిచని మరలఁ బడమటికి మరలి హస్తినాపురంబునొద్ద గంగానది నతిక్రమించి కురుజాంగలదేశంబుల

నడుమంబడి పాంచాలదేశముఁ జొచ్చి శరదండానది నుత్తరించి దాని యుత్తరతీరమున నున్న సత్యోపయానమను పేరి దివ్యనికూలవృక్షంబు నకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారము లాచరించి కుళింగాపురము గడచి, అధికాలమను పేరి గ్రామమును వెనువైచి, బోధితవనపర్వతోద్గమయు నైక్ష్వాకువంశసేవితయునైన యిక్షుమతిని నిర్గమించి, యా నదీతీర నివాసులై యంజలిమాత్ర జలాహారవ్రతమాచరించి తపంబుల వేద పారాయణంబునఁ దనిలియున్న బ్రాహ్మణోత్తములను సందర్శించి బాహ్లిక దేశమునకును సుదామపర్వతంబునకును నడుమనున్న దారి ద్రొక్కి విష్ణుపదమును దాఁటి విపాశానది నుత్తరించి దానియొద్దనున్న శాల్మలీవృక్షము నవలోకించి మార్గాంతర వాహినులను సరోవరంబులను వాపీతటాకపల్వలంబులను గజవ్యాఘ్రసింహాది మృగంబులను దిల కించుచు, భర్తృప్రీతియు తద్వంశపరిగ్రహ తత్కులరక్షణభారంబులు మూఁడు ముప్పిరిగొని త్వరించుటంజేసి మార్గశ్రమమునుగూడ జీరిగొనక మూఁడవనాఁడు రాత్రియగునంతకు గిరివ్రజపురము చేరిరి.

భరతుని స్వప్నము

నాఁటి వేకువన భరతుఁడొక యశుభస్వప్నమును గాంచి ప్రభాతస్వప్నమగుటంజేసి యది నిక్కలమై యేమిరానున్నదో యని పరితపింపసాగెను. సంగతి తెలియక వాని హితులు తద్వ్యథానివార ణార్థము వివిధ కథలతో మధురగానంబులతో హాస్యోక్తులతో భరతుని వినోదించిరి. ఎందుచను వాని మనస్తాపము తీఱకుండెను. ఎట్టకేలకు నాంతరంగికుఁడొకఁడు భరతుని డాసి, 'సఖా, నీవైమనస్యమునకుఁ గారణమేమి?' యని యడిగెను. నాతఁడు, 'మిత్రమా, ఏమిచెప్పుదు? పాడుకలయొకటి వేఁకువనఁ గంటిని. నా తండ్రి విరిసినతలతో మురికి జొబ్బిల్లు తనువుతో మహాద్రిశిఖరమునుండి ముఱుగుపేడగుంటలోఁబడి తేలాడినట్లు, దోసిళ్ళఁబడి నూనెద్రావి వికృతపునవ్వులు నవ్వినట్లు నూపిండియన్నము తిని తలక్రిందుగాఁ గూలి దొర్లాడినట్లు తైలావగాహ మొనర్చినట్లుండెను. అంతలో సముద్రమింకెను; చంద్రుఁడు నేలరాలెను. లోకమెల్ల గాఢాంధకారబంధురమయ్యెను; భద్రగజదంతంబులు పుప్పొడిగా నురలెను; మండుచున్న వీతిహోత్రుఁడు తటాలునఁ జల్లారెను; పుడమి బ్రీలెను; వృక్షంబులు నిలువున నెండవాఱెను; పర్వతములు కూలి పొగలెగసెను. ఈ విపరీతము లొక్కొక్కటిగాఁ దోఁచెను. ఇవిచూచుచుండఁగనే నా తండ్రి నీలవస్త్రధారియై యినుప

గద్దె యెక్కి గానిపించెను. వానిని జూచి కృష్ణపింగళవర్ణనలైన ప్రమదలు వికవికనవ్విరి. నా తండ్రి యచటువాసిపోయి కాటుక చందనములఁది రక్తమాలలు ధరించి గాడిదలుకట్టిన రథమెక్కి దక్షిణాభిముఖుఁడై తరలెను. మార్గమధ్యమున హఠాత్తుగా నొకరక్కసి రక్తాంబరములు గట్టి వికృతముగా నున్నది విహసించుచువచ్చి వాని నాకర్షించెను. మిత్రమా! ఈ స్వప్నముతోఁ బ్రభాతమెల్ల భయావహమై గడచెను. మాలో నెవరికో మరణమును శంకింతును. ఖరరథమెక్కి చనుచున్నట్లుగా నెవఁడు కలలోఁ గానవచ్చునో వాని కాటిపొగ యచిరకాలమునఁ గననగు నందురు. ఈ వెతయొండు తలఁపనీయదు. కంఠము తడియాఱెను; ఎద కుదుటపడదు; అకారణభయము వెన్నంటి తఱుముచున్నది; ఎలుఁగు సన్నగిల్లెను; నన్ను నేనే నిందించుకొందును. సఖా! నా తండ్రికై భయమగుచున్న' దని భరతుఁడు చెప్పెను.

ఆ చెలికాఁడు మహైశ్వర్యమగ్నుఁడయ్యు మిత్రుని యూఱటకుఁగా ధైర్యము వహించి, 'కల కల్లగాక నిజమగునా! వాతాది దోషములు ప్రకోపించి మర్త్యులను మిథ్యాప్రపంచమునఁ బరిభ్రమింపఁ జేయుచుండును. భ్రాంతితత్త్వమునుఁ దెలియక వ్యసనపడుట హృదయదౌర్బల్యమగును. నీబోంట్లకిది తగదు. జీవితకాలములోపలఁ బ్రతివ్యక్తి లెక్కలేని కలలు గాంచును. అవి నిజమైనచోఁ జెప్పవలయునే? ఇదంతయు నీకుమాత్రము స్వానుభవ సిద్ధముగాదా?' యని పెక్కు సమాధానములు చెప్పసాగెను. వారట్లు సంభాషించుచుండఁగా దూతలు వచ్చి, 'రాకుమారా! వసిష్ఠాదేశంబున నయోధ్యనుండి వచ్చితిమి. గురుజనమును మంత్రులును గుశలముఁ దెలుపు చున్నారు. ఆకస్మికముగాఁ గార్యమొండొదవెను. అందులకు నీవు మందల నుండవలయునఁట. ఈ మాట నీతోఁ జెప్పి నిన్ను వెనువెంటఁ గొనిరమ్మని వసిష్ఠమహర్షి మమ్ముఁ బుత్తెంచెను. తాతకును మామకును గానుకలు తెచ్చితి'మని విన్నవించిరి.

భరతుఁ డా చీనాంబరాదు లందికొని దూతలకుఁ బ్రతిపూజలొనర్చి, 'తండ్రి కుశలమా? రామలక్ష్మణులు సుఖమున్నారా? ధర్మనిరతమైన కౌసల్యాదేవియు ధర్మజ్ఞయగు సుమిత్రయు సుఖమా? నా తల్లి యేదేనిఁ జెప్పిపంపెనా?' యని యడిగెను. 'రాకుమారా, ఎల్లరు సుఖమే, తడవు సేయ వలదు. లక్ష్మి పద్మహస్తములు సాచి నీకై వేచియున్న'దని వారు పలికిరి.

భరతుఁడయోధ్యకుఁ దరలుట

భరతుఁడంత మిత్రులను వీడ్కొని తాతయు మేనమామలయు నొప్పుదలఁ బడసి వారి సన్మానములంది తమ్ముని వెంటఁగొని చతురంగ బల సమేతముగాఁ దరలి తూర్పుదెస పోయి సుదామనదిని దాఁటి, పశ్చిమ వాహినిని శరద్రూనదిని ఏలాధానగ్రామ సమీపంబున నుద్ఘ మించి, యపర పర్వటదేశము సొచ్చి శిలామహానది నతిక్రమించి యాగ్నేయ శల్య కర్తన గ్రామంబులమీఁదుగా మహాపర్వతములు గడచి చైత్రరథవనమార్గముఁ ద్రొక్కి వీరమత్స్యదేశంబులకు నుత్తరంబున గంగాసరస్వతీ సంగమమందలి భారుండవనముఁ బ్రవేశించి యావలఁ గుళింగాయమునా సంగమ స్థానముచేరి యట సైన్యవిశ్రాంతికిఁగా సుంత నిలిచి బడలికలు వాసి యమ్మహారణ్యంబును భద్రగజముమీఁదఁ గడచి ప్రాగ్వట పట్టణంబున నంశుధానంబనుచోట భాగీరథి నుత్తరించి కుటికోష్ఠికా వాహినిని వెనువైచి ధర్మవర్ధనతోరణ గ్రామముల మీఁదుగా దక్షిణాభిముఖుఁడై చని జంబుప్రస్థము నతిక్రమించి వరూథ గ్రామ సమీపంబున మరల సుంత విడిసి యందుండి తూర్పుగాఁబోయి కదంబవనవాటీబహుళమైన యుజ్జిహా నగరోద్యానవనము డాసి యట స్వదేశమం దడుగిడి పరివారమును నెమ్మదిగా రమ్మని తాను బయనమై సర్వతీర్థ గ్రామమునకు వచ్చి విశ్రాంతి. గైకొని తరలి యుత్తానికాది నదులను పార్వతీయ తురంగంబులవలన దాఁటి లౌహిత్యనగరంబున గపీవతీనదిని నేకసాల గ్రామంబున స్థాణుమతీనదిని గడచి వినత నగరంబున గోమతినది నధిగమించి కళింగనగరముచేరి యందలి సాల వనంబున గోడాల యలపుదీర్చి యరుణోదయంబుతోడ నయోధ్యా నగరంబును సందర్శించెను.

అయోధ్యానగర స్థితి

అట్లు భరతుఁ డేడు దివారాత్రములు ప్రయాణము చేసి యయోధ్యానగరము చేరి యది మాటుమణగినట్లుండుటఁ గాంచి యాశ్చర్యవిషాదములంది, 'ఇందు స్త్రీపురుషుల కలకలధ్వనులు నిరంత రముఁ దుకనులముగానుండును. ఎట్టి సందడియు నేఁడు వినరాదు. కాముకులు నిశాక్రీడాసక్తులై యీ నగరోపవనములందు రేలు గడపి కనుచీఁకటిలోనఁ దమయిండ్లకు హుటాహుటిఁ జనుచుందురు. ఆ శోభయు నేఁడు గానరాదు. వాహనంబుల రాకపోకలతోఁ బురవీథులు నడువ

రాకుండును. నేఁడొక్కటియుఁ గాన్పింపదు. అరుణుఁ డుదయించినను మృగపక్షులధ్వనులు చెవిఁబడవు. మారుతములు చందనాగరుధూప గంధంబులను గుబాళించుచు వీచుచుండును. అదియు నేఁడు గలుగదు. భేరీమృదంగంబులు వాయవు; నా హృదయము తహతహ పడుచున్నది' అని తలపోయుచు జయంతద్వారముగుండ నగరుసొచ్చి, 'సారథీ! నన్నింత హుటాహుటిఁ బిలిపించిరి; కారణముఁ దెలుపరైరి. నామనస్సు శంకాకుల మగుచున్నది. గృహస్థులు ముంగిళ్ళను జిమ్మరు; తలుపులు మూయరు; బలికర్మములు గానరావు; ప్రజలు నిరశనులట్లు తోఁచు చున్నారు; కుటుంబిభవనము లెల్ల నలక్ష్మీకములట్లు గాన్పించుచున్నవి. దేవాలయములు పుష్పార్చనాది శోభారహితంబులుగా నసంమృష్టాజిరంబులుగా నున్నవి. యజ్ఞగోష్ఠులు లుప్తములై యున్నవి. పూల యంగళ్ళు విచ్చరు. క్రయవిక్రయములు సాగవు; మండపాదులందలి పక్షులు దీనముగా నున్నవి; జనుల మోములందుఁ దహతహపాటు చూపట్టుచున్నది. ఈ లక్షణము లెల్ల రాజవినాశమును సూచించునని పెద్దలు వచింతురు. ఏమి విననున్నానో' యనుచు రాజగృహమునకుఁ బోయి యందుఁ దండ్రినిగానక తల్లి మందిరమునకుఁ జనెను.

కైకేయీ భరతులు

కైకేయి సుతుని గాంచి పరమసంతోషనుంది సువర్ణాసనము నుండి లేచి యెదురేగెను. భరతుఁ డామెకు నమస్కరించెను. ఆమె తనయుని గవుఁగిటఁ గూర్చి శిరము మూర్కొని యంకమునఁ జేర్చి, 'వత్సా! ఎన్నాళ్లు ప్రయాణము చేసితివి? నీ తాత కుశలమా? నీ మేన మామ సుఖమా? అని యడిగెను.

భర:- ఏడు దివారాత్రములు ప్రయాణముచేసి వచ్చితిని. మీవారెల్లరు సుఖముగానున్నారు. వారు పంపిన పారితోషికములను గైకొని నా పరిజనము వెనుక వచ్చుచున్నది. దూతల త్వరవలన ముందు వచ్చితిని. అమ్మా! హేమభూషితమైన నీ పర్యంకము నేఁడలంకార శూన్యముగానున్న దేల? ఐక్ష్వాకులందు సంతసము గానరాదేల? నాయన యేఁడీ?

కైక:- పుత్త్రా! భూతకోటికిఁ దుదకేగతి తప్పదో యాగతిని నీ తండ్రి పొందెను. వగచియు ఫలములేదు. దాన యజ్ఞాధికారిణియు

శీలవతియు శ్రుతివచోనుసారిణియునైన నీబుద్ధి బేలతనముఁ బడయరాదు.

భర:- తల్లీ! అన్నగారి పట్టాభిషేకమునో యేదో యొక మహాయాగమునో సంకల్పించిరని యువ్విళ్ళూరుచు వచ్చితిని. తా నొకటి తలఁచిన దైవమొకటి తలఁచునన్న సామెత సార్థకమయ్యెను. కటా! నా తండ్రిని గన్నారఁ జూచుభాగ్యము గూడ నాకుఁ గఱవయ్యెను. అమ్మా! ఏ పాడువ్యాధి వానిని హరించెనో గదా? పితృసంస్కార మొనర్చి నా యన్న ధన్యుఁడయ్యెను. ఆపాటి కల్మియు నాకుఁ గలుగదు. హా! నాయనా! నీకూర్మలు నీబుజ్జ వంబులు నేఁటితో నాకుఁ దీఱెను. అమ్మా! ఇఁక నాకుఁ దండ్రియు బంధువు సర్వము రాముఁడే గదా. నా రాక వాని కెఱిగింపుము. తల్లీ! అవసానకాలంబున నా తండ్రి యేదేని నాకుఁగాఁ జెప్పెనా?

కైక:- నాయనా, నీతండ్రి హా! రామా! యనుచుఁ బ్రాణములు విడిచెను గాని నీమాటయే తలఁపఁడు. రాముఁడు సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడై మరలి వచ్చిననాఁడు వాని నెవఁడు సందర్శించునో యతఁడు సిద్ధార్థుఁ డను మాటమాత్రము నీతండ్రినోట వచ్చెను.

భర:- ఏమీ! నా తండ్రి యవసానకాలంబున రామాదులు గూడ లేరా? వారెందుఁ జనిరి?

కైక:- దండకారణ్యమునకు వివాసార్థము చనిరి.

భర:- ఏమి! నా యన్నకు వివాసశిక్ష విధించిరా? బ్రాహ్మణ ధన మపహరించెనా? అదండ్యులను దండించెనా? పరస్త్రీని గోరెనా? భ్రూణహత్యాపాతక మొడిగట్టెనా?

కైక:- నాయనా! రాముఁ డెట్టి యకార్యమును జేయలేదు. సంగతి వినుము. రాజు నాకుఁ దొల్లి రెండువరముల ననుగ్రహించెను. అవి నేను కోరనుంటిని. అంతలోన రామునకుఁ బట్టాభిషేకమును దలపెట్టిరి. ఆ సంగతివిని తేనికి నా వరములు జ్ఞప్తి జేసి రామ వివాసమును నీ పట్టాభిషేకమును గోరితిని. రాజు సత్యసంధుఁడు గావున నా వరములను బ్రసాదించి తనువు త్యజించెను. ధర్మజ్ఞా, రాజ్యభారమును వహింపుము. వత్సా, నీకుఁగా నింత చేసితిని.

రాజ్యము నిష్కంటకముగా నీచేతఁ జిక్కెను. వసిష్ఠాదుల యాదేశము తలఁదాల్చి పితృసంస్కారము లొనర్చి పట్టాభిషిక్తుఁడవై నా చిరమనోరథము నీడేర్పుము.

భరతుఁ డా మాటలు విని కటకటంబడి నిట్టూర్చి, 'ఏమంటివి? నా యన్నకుఁ గాదని నాకు రాజ్యమా? తండ్రిని దెగటార్చి యన్నకు నారచీరలిచ్చి నాకు రాజ్యమును సంపాదించితివా? కరాళీ! మా వంశమునకుఁ గాళరాత్రి వైతివిగాని యొండుగాదు. నిన్ను నెఱుంగక నా తండ్రి నిన్నుఁ గవుఁగిటఁ జేర్చి బూది యయ్యెను. కౌసల్యాసుమిత్రలను శోకాగ్ని కుండమునఁ ద్రోసితివి. నా యన్న నిన్ను మహా భక్తితో శుశ్రూషించుచుండెను. ఆ సేవలేనియు దలంపవా? కౌసల్యాదేవి నిన్ను సొంత చెల్లెలినిగా మన్నించుచుండెను. ఆమె ప్రేమయేని నిన్నడ్డగింపదయ్యెనా? పాపీ! సత్యసంధుఁడగు నా తండ్రిని మోసగించి ధర్మచిత్తయగు కౌసల్యాదేవి గర్భంబునఁ జిచ్చుఁ జొనిపి లోకాభిరాముని రాముని గుట్టలకుఁ ద్రోలి కోసల దేశంబున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యము వహింప నెంచితివా? నీయట్టి లుబ్ధురాలు గలదా? నీ మతమునకుఁ దోడ్పడుదునని నీ దుర్బుద్ధి నిన్నుఁ బ్రేరేచెనా? నాయన్నయెడ నాకుఁగల భక్తిగౌరవంబులు తెలియని నీయజ్ఞానంబు నిన్నింతకుఁ దెచ్చెను. కులపాంసనీ! నా యన్నకు వెలుపనేని నిన్నిక్షణంబ పరిత్యజింతును. కుశీలపతాకా! రామలక్ష్మణులను నిరసించి రాజ్యసంరక్షణ మొనర్ప సాధ్యమా? ఇంతమాత్రపుఁ దెలివి లేదయ్యెనా? వృషభరాజు మోయుభారమును లేఁదూడమూపున వైతువా? పుత్రగర్ధినీ! ఈ దురాలోచనము నీకెట్లు జనించెను? రాజ్యము జ్యేష్ఠక్రమాగతమగుట తెలియదా? రాజవంశంబున జనింపవా? రాజధర్మంబును దిరస్కరించి సంప్రదాయమును వీటఁబుచ్చి మాకీర్తిని గర్తముపాలొనర్చి నాకు మరణాధిక దుఃఖంబును మూటగట్టితివి. దీనికిఁ బ్రతీకార మేమిగలదు? ఇదిగో చూడుము. నాయన్న నిప్పుడే తోడితెత్తును; నీయెదఁ జిచ్చు రగిలింతును; భగ్నమనోరథవై యేడ్చియేడ్చి రూపుమాయుదువు గాక. నరకమే నీకు శరణమగును. పతిఘాతినీ! నీవు నాకు మాతృరూప మహాశత్రువవుగాని తల్లివిగావు. ఎంతో పాప మొనర్చి నీ పాడుగర్భమున జనించితిని. దుర్వృత్తా! పుత్రుఁడు తల్లికి హృదయజుఁడగుఁగాని యంగప్రత్యంగజుఁడు గాఁడను సంగతి యెఱుఁగవా? పుత్రవియోగమున కన్న మించినదుఃఖము

తల్లికిఁ గలుగదని తెలియదా? చతుష్పాత్తునకుఁ గల సుతవాత్సల్యము నీకుఁ గఱవయ్యెనా? సురభికి సుతసహస్రముఁ గలిగియుఁ దాని బిడ్డలలో రెంటిని మార్పులేక మధ్యాహ్నమువఱకు దున్నుచున్న వానిని జూచి యది పురపురఁ బొక్కి వగచుటయు, దేవేంద్రుఁడువచ్చి యూఱడించుటయు వినవా? అందఱు బిడ్డలుగల యా సురభి రెంటికష్టమును జూచి యోర్వదనఁగా రామైకపుత్త్రికయైన కౌసల్యాదేవి సుతవివాసమునకై యెంత వంతపడునో యూహింతువా? పరమసాధ్విని వినత్సగా నొనర్చిన నీకు నిహపరములు రెండుఁ దక్కవు. పాతకీ? నీసేత సహింపఁజాలను; అశ్రుకంఠులైన పౌరులమ్రోల నీక నొక్కనిమిషమైనను నిలువనోపను. నాయన్నను దెచ్చి యిందు విడిచి వానికి మాఱుగా నేను వివాసినై దూఱుఁబాపుకొందు' నని మహాక్రూరముగాఁ గైకేయినిఁ దెగడి పాదతాడితభుజంగమువలె నూర్చి యుత్సవానంతరమింద్రధ్వజముకరణిఁ దోమరప్రబోధితమై గజముగర్తమునంబలె నేలఁ గూలి పెద్దయుండడవునకుఁ దెలివొంది ధారాపాతంబుగా వర్షించుచున్న బాష్పజలంబులకుఁ దడియుచు జడునిమాడ్కి నుండెను. అంతలోన మంత్రులచ్చటకు వచ్చిరి. భరతుఁడు వారినిజూచి, 'రాజ్యకాంక్ష నాకుఁ గలలోఁగూడఁ గలుగదు. ఈవ్యాహము నాకు బొత్తుగాఁ దెలియదు. సీతారామలక్ష్మణుల వివాసమిప్పుడు వినుచున్నాను; త్రిశుద్ధికి నమ్ముఁ' డని గట్టిగా వచించెను.

భరతుని శపథము

కౌసల్యాదేవి భరతుని కంఠధ్వని విని వానిని జూచునిమిత్తము తరలి గడగడ వడఁకుచు నడుగడుగునకు సొమ్మసిల్లుచు నెట్లో కతిపయ పదములు వచ్చెను. భరతశత్రుఘ్ను లంతలోన నామె కెదురైరి. వివర్ణయుఁ గృశయు మలినాంగకయునై దుఃఖావతారముగానున్న యామెను గాంచినంతనే భరతుని ప్రాణము లెగసెను. అన్నదమ్ము లిద్దఱు నామెపాదముల వ్రాలి పెల్లురోదన మొనర్చిరి. కౌసల్యాదేవి యాత్మదుఃఖమును బట్టఁజాలక, 'భరతా! నీతల్లి నీకు నిష్కంటక రాజ్యమును సంపాదించెను. నాకొడుకు గుట్టలపాలయ్యెను. నన్నుఁ గూడఁ దఱుమ నున్నది. ఆతల్లి కింతశ్రమ వలదు. అగ్నిహోత్రమును గైకొని సుమిత్రా ద్వితీయనై నాకూనయొద్దకు నేనే పోనున్నాను. సుకృతివేని మమ్ముఁగొనిపోయి యచ్చట వదలు' మనెను.

భరతుఁడా పాదమస్తకము కంపిల్లుచుఁ జేతులు జోడించి, 'ఆర్యా! ఈదీనుని విన్నప మాకర్ణింపుము. నాయన్నయెడ నాకుఁగల భక్తి నీకుఁ గ్రొత్తగాదు. ఈ విపరీతము లిప్పుడే వింటిని. ఇందాఁక నాకుఁ దెలియవు. ఏపాప మెఱుఁగను. తల్లీ! సత్యసంధుఁడును సత్పురుషాగ్రణియు నైన నాయన్న నిట్లుగావించుట నాకుఁ దెలిసి యుండునేని నా శాస్త్రానుసార బుద్ధి నన్నుఁ ద్యజించుఁగాక; నాయన్న వివాసమును నేను సమ్మతించి యుందునేని, నీచజాతిని సేవించువాఁ డేగతిని బొందునో, సూర్యునెదుట మూత్రపురీషములు విసర్జించువాఁ డేగతినొందునో, నిద్రించుచున్న గోవును గాలఁదన్నువాఁ డేగతిబడయునో, ఉపకరించినభృత్యునకు జీతమియ్యని దొర కేగతి యగునో, ప్రజావల్లభుఁడైన రాజునకు ద్రోహమొనర్చువాఁడును బలిషడ్భాగంబును గొనియుఁ బ్రజలను రక్షింపని ఱేఁడును దపోధనులైన ఋత్విక్కులకుఁ జెప్పినయాగదక్షిణ లీయని యజ్వయు నేగతిఁ బొరయు దురో యా దుర్గతి నా కగుఁగాక. జననీ! రామవివాసంబును దలఁచి గాని చెప్పిగాని చేయించిగాని యుందునేని యుద్ధంబునఁ బిఱుదివియు వాఁడును, గురూపదిష్టశాస్త్రసూక్ష్మార్థంబుల మఱచువాఁడును, పాయసకృసరచ్ఛాగమాంసంబులను దేవపిత్రతిథులకు నర్పింపక తిను వాఁడును, మాతా పితృ గురుజనంబుల నవమానించువాఁడును, మిత్ర ద్రోహియు, విశ్వాసఘాతుకుండును, కృతఘ్నుండును, బడయుగతి నా కగుగాక. అమ్మా! నా యన్నకెట్టి యపకారమునైనను నేను తలఁచి యుందునేని దారాపుత్రాదుల నోరుగొట్టి మృష్టాన్నము గుడిచిన పాతకమును, స్త్రీబాలవృద్ధులను జంపిన దురితంబును, లాక్షామద్య మాంసలోహాది నిషిద్ధవస్తువిక్రయంబునఁ గుటుంబమును భరించిన వృజి నంబును వెన్నిచ్చి పఱచువైరిని దునిమిన కిల్బిషంబును, నన్ను మ్రింగుఁ గాక. జనయిత్రీ! నన్ను శంకింపవలదు. నా యన్న కెట్టికీడునైనను రోసియుందునేని కపాలమును జేతఁగొని గోచిఁగట్టి వెఱ్ఱివలె నూరూర భిక్షమెత్తికొనుచు భూమండలమెల్లఁ గ్రుమ్మరుచుందుగాక; కామ క్రోధాభిభూతుండనై మద్యపానము సేయుచు జూదమాడుచు వంచ నాంగనలపంచలు ప్రాఁకి జీవింతుఁగాక; నా ధర్మబుద్ధి నశించుఁగాక; సూర్యోదయాస్తమయంబుల నిద్రించు దరిద్రుఁడ నగుదుఁగాక; గురు తల్పగపాపసిహతుఁడనై పోదునుగాక; సత్కర్మములు నన్నుఁ ద్యజించుఁ గాక; సజ్జనులు నన్ను బహిష్కరింతురుగాక; బహుపుత్రికుండగు

వేదనై నిరంతరము వివిధ పీడారోగదుఃఖంబుల మురుగుదుఁగాక; ఋతుస్నాతయైన భార్యను బతివ్రతామణిని వదలి వర్తించిన పాపము నా కగుఁగాక; జలదూషకుండును విషదాతయు సత్కారవిఘాతకుండును బొందు దురవస్థ నా కగుఁగాక; తల్లీ! ముమ్మాటికి నిజము వచింతు'నని నానాశపథపూర్వకంబుగా నాత్మనిర్దోషత్వంబును బ్రకటించి దుఃఖాక్రాంతుఁడై మూర్ఛిల్లెను. కౌసల్యాదేవి వానిని లేవఁదీసి యంకమునఁ గూర్చి, 'నాయనా! నీ శపథములు నా దుఃఖమును రెట్టించుచున్నవి. సత్యప్రతిజ్ఞుండవై సత్యాలోకంబును పడయు'మని యూరార్చి వ్యసన వివశయయ్యెను.

దశరథుని దహనక్రియలు

అంతలోనఁ దెల్లవారెను. వసిష్ఠమహర్షి భరతునొద్దకువచ్చి, 'రాజపుత్రా! శోకముపలను. ఎవరికినిఁ గాలగతి తప్పదు. నీ తండ్రి యుత్తరక్రియలొనర్పుము. తదర్థము నిన్నింత వేగముగా రప్పించితి'నని చెప్పి తైలద్రోణినున్న దశరథ కళేబరంబును దెప్పించెను. భరతుఁ డా శవముపైఁబడి కొంతవడి యేడ్చి, 'తండ్రీ! నేను దేశాంతరమున నుండఁగా ధర్మజ్ఞుఁడైన నా యన్నను మహాబలసంపన్నుఁడగు లక్ష్మణుని వనంబునకుఁబంపిన నీ మతమేమో తెలియదు. నా యన్న వనగతుఁడును నీవు దివంగతుఁడవు నైతిరి. ఇఁక నీ రాజ్యమునకు దిక్కెవ్వ' రని వాపోయి వసిష్ఠఋత్విగాదుల ప్రోద్బలంబున శవంబు నలంకరించెను. తనయింటి యగ్నిహోత్రము కూడనందునఁ బొరుగింటినుండి దానిని దెచ్చిరి. పరిచారకు లా శవంబును బల్లకిలోనుంచి దానినెత్తుకొని తరలిరి. ప్రజలు గుంపులుగూడి రజతసువర్ణంబులను జందనాగరు సరళపద్మకాది నానాగంధద్రవ్యచూర్ణంబులను వస్త్రంబులను జల్లుచు గుగ్గిలధూపములు వేయుచు ముందునడచిరి. శ్మశానవాటి చేరినంతట ఋత్విజులు శవము నెత్తి చితిపయినుంచి భరతునిచేతికి నగ్నియందిచ్చి పైతృమేధకమంత్రములు పఠించిరి. సామగులు యథాశాస్త్రము సామగానమొనర్చిరి. అంతలోన దశరథుని భార్యలు వృద్ధస్త్రీజనపరివేష్టితలై యథార్హ శిబికాదుల మీఁద నటకు వచ్చిరి. ఋత్విజులును గౌసల్యాదులును భరతుఁడును శవమునకు నప్రదక్షిణముగావించి వెల్లు విలపించిరి. దహనక్రియలు ముగిసెను. అంత వారు సరయూనదికేఁజని మంత్రిపురోహిత సహితంబుగాఁ బ్రేతకు సలిలదానములు గావించి నగరుజొచ్చిరి.

పదిదినములు చనెను; పదునొకండవనాఁడు భరతుఁడు శుచియై పదురెండవనాఁడు శ్రాద్ధకర్మములొనర్చి పితృపరలోకక్రియలనుద్దేశించి బ్రాహ్మణులకుఁ గనకరత్నవస్త్రాభరణంబులను గోభాగంబులను దాసీ దాసజనంబును గృహవాహనంబులను బుష్కలముగా దానములిచ్చి పదుమూఁడవనాఁడు శోధనార్థము ప్రాతఃకాలమున శ్మశానభూమికిఁ జని తండ్రిని దలఁచి, 'నాయనా! ఎవని యొడిలో నన్నుంచి నీవు పోఁదగునో యట్టి నా యన్న యడవులపాలయ్యెను. దిక్కులేనిచోట నన్ను దిగవిడిచితివి. సుతునిబాసి కౌసల్యాదేవిని దిక్కుమాలిన దానఁగాఁ జేసితివి. నీవును మమ్ములఁ ద్యజించితివి' అని భస్మా రుణంబును దగ్ధాస్థిస్థానమండనంబును నైన యా చితిని జుట్టి రొద సేయుచు నేలఁగూలెను. శత్రుఘ్నుఁడును దండ్రిని స్మరించి దుఃఖించుచు, 'నాయనా! మంధరాప్రభవంబును గైకేయీ గ్రాహసంకులంబును వరదానమయంబు నక్షోభ్యంబునైన యీ మహా శోకార్ణవంబున మునింగితిమిః. నీ యుపలాలనంబులు మా కింతతో సరియయ్యెను. నిన్నును నిన్ను మఱపించునట్టి రాముని విడనాడి మనఁజాలను. అగ్ని నాశ్రయించి కడతేఱుదు'నని యాక్రందించెను. వసిష్ఠుఁడు వారి నూరార్చి, 'ఆఁకలిదప్పులును సుఖదుఃఖంబులును జరామరణంబులును ప్రాణికోటికి సహజములు. అనివార్యములకు వగచియు ఫలములేదు; జాగువలదు; అస్థిసంచయనముఁ గావింపు'డని చెప్పెను.

భరతుఁడు యథాశాస్త్ర మపరక్రియాశేషమును జరిపి యింటికి వచ్చి, 'అయ్యో! సర్వభూతదుఃఖాపనోదకుండును సత్త్వసారసంపన్నుం డునునైన రాముఁడంతటివాఁడు నయితము స్త్రీవలన వలసపోయెఁ గదా. 'స్త్రీబుద్ధిః ప్రళయాంతక' మను నానుడి యథార్థమని నేఁడు గంటిని. అన్నా! అపకీర్తికి నోడి తండ్రిమాటకుఁ గట్టువడి వివాస మంగీకరించితివి. నీ మతమును ద్రిప్పఁజాలరు. లక్ష్మణా! ఏమిచేయు చుంటివి? నీ వీర్య మేమాయెను? తండ్రిని నిగ్రహించి యన్నను మఱలింపవేల? అన్నకు వెఱచితివా? నాయన కర్మగతికిఁజిక్కి మోహ కారణంబున నుత్పథంబుఁ ద్రొక్కినప్పుడు నిగ్రహింపకుండ నగునా? ధర్మమునకు స్వపరతారతమ్యముగలదా?' యని మరపిల్లసాగెను.

అంతలోన మంధర సర్వాభరణభూషితయై రాణులు ధరించు పీతాంబరముఁగట్టి కైసేసికొని యా గదివాకిలియొద్దకు వచ్చెను.

ద్వారపాలకు లా దాసి నీడ్చి తెచ్చి శత్రుఘ్నునకు నప్పగించిరి. అతఁడు పుఱపుఱఁ బొక్కుచు, 'పాతకీ! విషబీజమును నాఁటి మాకుఁ గడలేని యెడరు గలిగించితివిగదా ? ఫల మనుభవింపు' మని దాని నొడిసిపట్టి కత్తి దూయనుండెను. ఆ వరవుడు గొంతెత్తి యాగడపు టేడ్పు లేడ్చెను. శత్రుఘ్నుఁడు దానిని వదలఁడయ్యెను. ఆ తొత్తు తోడికత్తెలు మంట లుమియుచున్న వాని చూడ్కులకు వెఱచి నలుదెసలు పాఱిరి. రాసుతుని యీడ్పువేగంబునకు మంథరాభూషణము లెల్లఁ దెగి రాలి యా ప్రదేశంబును సనక్షత్రశరద్గగనంబుగాఁ దోపించెను. దాని యఱపులు విని కైకేయి వచ్చి యడ్డుపడఁబోయి శత్రుఘ్నుని యుద్ధతికి భయపడి వడఁకుచు భరతుని చాటుజొచ్చెను. భరతుఁడు తమ్మునిఁ జూచి, 'నాయనా! స్త్రీవధకూడదు; మఱియు నన్నగారి కోపతాపంబు లకు వెఱతును. కాకున్నచో నీకూళ్ళ లిందుండరు. ఈ దుష్టలను బగ గొందుమేని మన కార్యము మన యన్నకుఁ దెలియకుండదు. స్త్రీవధ కులను మన యన్న కంటితోఁగూడఁ జూడఁడు. వాని కోపమునకు మనము గుఱిగారా'దని ప్రశాంతవచనములఁ బలికెను. ఆ మాటతోడ శత్రుఘ్నుఁడు తన యాగ్రహంబును సమదాయించుకొని మంథరను వదలెను. అది కైకేయి వలస దాఁగి నాటికిఁ గడతేఱితినని మెల మెల్లగా నందుండి జాఱిపోయెను.

భరత పట్టాభిషేకమును రాజకర్తలు కోరుట

మఱునటి యుదయంబున రాజకర్తలు వచ్చి భరతునిఁ బిలిచి, 'రాజపుత్రా! అనాయకముగా రాజ్యముండరాదు. దైవయోగంబున నెట్టి విపరీతములు గలుగక యీ పదునాలుగు దినములెట్లో గడచెను. జాగువలదు. అభిషేచనికమును గొనివచ్చి స్వజనము నిన్నుఁ బ్రతీక్షించు చున్నది. పట్టాభిషిక్తుండవై పితృపైతామహధ్రువంబగు రాజ్యంబును బాలించి మాబోంట్లను రక్షింపుము.

> "చ॥ అవని యరాజకంబయినయప్పుడ భూప్రజయందు సర్వథ
> ర్మవులుఁదొలంగు దేవముని ముఖ్యులు వాయుదుగోలి వృష్టిలే
> దవు మఱియర్థువుల్ దఱుఁగునందురు గావునఁ గాలయాపనం
> బవితథవాక్య! చేయక నయంబున రాజ్యమునిల్పు మిత్తఱిన్."

అని యుపదేశించిరి.

వసిష్ఠమహర్షియు శిష్యసమేతముగా వచ్చి సభామండపమున సుఖాసీనుఁడై మంత్రులను గణాధిపతులను బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్య ముఖ్యులను దదితరరాజ్యహితులను దూతలవలనఁ బిలిపించి భరత శత్రుఘ్నయుధాజిత్తు సుమంత్రులను రప్పించి సభకూర్చి, 'వత్సా, భరతా, ధర్మవ్రతులైన దశరథరాములు నిష్కంటకమైన యీ రాజ్య మును నీ కిచ్చి చనిరి. పట్టాభిషిక్తుండవై సుఖముండు' మనెను.

భరతుఁడు రాజ్యమును నిగ్రహించుట

భరతుఁడు మహావిషణ్ణాస్యుఁడై కరయుగము మోడ్చి, 'ఋషి చంద్రమా! మీ రెఱుంగని ధర్మము గలుగదు. రాజ్యము జ్యేష్ఠ క్రమాగతమగుట శాస్త్రీయమేగాక మా వంశసంప్రదాయమునై యున్నది. రాజకులమెల్ల నట్లే పాటించుచున్నది. కోసలదేశంబునకు నా యన్న రాముఁడు రాజగును. అగ్రజుని సొమ్మును దమ్ముఁ డపహ రింపరాదు. ఆ దోషమును నాకుఁ గట్టవలదు. మఱియు రాజునకు వలయు గుణలక్షణంబులు కొన్ని గలవు. అవియెల్ల నా యన్నయందు మూర్తీభవించియున్నవి. ఆ మహనీయుఁడే మనకు రాజుగాఁదగునుగాని యొరులు దగరు. వాని సేవలు నాకుదొరకినఁ జాలును. దిలీపనహుషాది రాజచంద్రములుగూడ నా యన్నకు సాటిరారు. అట్టి మహాత్ముని నిగ్ర హించి నేను రాజునగుట యనార్యజుష్టము నస్వర్గ్యము నకీర్తికరము నైన గార్యమగును. పరీక్షార్థము నన్నిట్లు కోరుదురని తలంతును. నా కులమును జెఱుప జనించితినా? నా తల్లికి సంతసింతునని యెంచితిరా? కన్నకారణంబున నామె నాకుఁ దల్లియైన నగుఁగాక. అంతకుమించిన మాతృగౌరవంబునకు నామె కొఱగాదు. నా యన్నకు వనదుర్గస్థుఁడై యున్నవానికి నిందుండియే యంజలియొనర్చి ప్రమాణపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాను. నా యన్నయే రాజు; నేను వాని బంటును. నా యన్న యీదీనుని ప్రార్థనంబు నంగీకరింపఁడేని నేనుగూడ వానితోడనే యుందును. నేనుచని వానిపాదములవ్రాలి యథాశక్తి పోరాడి యిటకు నా యన్నను గొనివత్తును. రాముఁడు లేని యీ నగరంబున నొక పూటయేని నివసింపనొల్లను. ఆర్యమిశ్రులు నన్ననుగ్రహింతురుగాక. పరివారము ముందు నడచుఁగాక' అని విస్పష్టముగాఁ బలికెను. భరతుని ధర్మవచనంబులకు సభయెల్ల నానందబాష్పములు వర్షించెను. రామ పునర్దర్శనోత్కంఠలై పురస్త్రీలు తమతమభర్తలను బ్రయాణోన్ముఖులుగా వేగిరించిరి. ఎల్లరు నేకగ్రీవముగా భరతుని దీవించిరి.

భరతుఁడు రామునికై తరలుట

ఒకజట్టు సాధనసామగ్రిఁ గైకొని దారియందలి పొదలు గుట్టలు చక్కఁబఱచుచు ముందునడచెను. దానివెనుక నొకగుంపు తరలి నేల చదరముసేయుచుం బోయెను. ఆ వెంబడి మఱికొందరు దారిఁ జిమ్ముచుం జనిరి. వంకలకు వాగులకు దాట్లు గట్టఁ గొందఱు చనిరి. నదీనదములను దాఁటుటకుగాఁ దెప్పలు తయారుచేయుటకు మఱికొందఱు వెడలిరి. అందందు బావులుత్రవ్వుటకు వసతులేర్పఱచుటకుఁ గొందఱు బయలు దేరిరి. భరతుఁడు రథమెక్కెను. వానిని గౌసల్యాసుమిత్ర లనుగమించిరి. వారితోడఁ బురమెల్లఁ గదలెను. కైకేయి నిజాపరాధమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తమోయన మున్ముందు నడచెను.

గుహ భరత సంవాదము

భరతుఁడట్లు వెడలి సాయంకాలమునకు శృంగిబేరపురసమీపంబున గంగాతీరమున విడిసెను. అసేనను గుహుఁడు చూచి తన జ్ఞాతులను గూర్చి, 'గంగయొడ్డనున్న సేనాసాగరమును జూచితిరా? దుర్మతి భరతుఁడు రామునిపయి దండెత్తెఁ గాబోలు. అదిగో కోవిదారధ్వజము. దీనినిబట్టి యది భరతసైన్యమని నిశ్చయింపవచ్చును. కటా! కైకేయీ సాహస మేమనవచ్చును? ఆమె మాయదారితన మెవరికిఁ గలుగును? భర్త వశవర్తుఁడయ్యెను; రాముఁడు గుట్టలపాలాయెను. ఆ యింతి యంతతోఁ దనియదు. రాముఁడు భూమిమీఁదనుండుట తన కొడుకునకు ముప్పని యామె నిశ్చయము. రాముని దెగటార్పఁ దండ్రియొల్లఁడు; ఆ పనికిఁ గొడుకును బ్రేరేచి పంపెను. వనచరుని రాముని వేఁటాడు నిమిత్తము భరతుఁడు వచ్చెను. ఎంత దారుణము! ఎంత క్రూరము! పెక్కురాజులను జూచితిని; రామునియందుఁగల మహారాజలక్షణంబు లెందును గానరావు. విశాలవక్షంబును దీర్ఘబాహువులును కంబుగ్రీవంబును సమోన్నత హనువులును నాకర్ణాంత నేత్రంబులును నిసర్గలక్ష్మి కూర్చిన యనర్ఘభూషణములై యొప్పుచుండఁగా విధాతృనిర్మాణశక్తికిఁ బరమావధియోయన నుండు సంగసౌష్ఠవము గలిగి సస్యశ్యామల శరీరచ్ఛాయ మెఱుఁగులీనుచుండగా రాముఁడు చూడఁజూడ ముచ్చటగును. వేయేల! అతఁడు పుంమోహనమూర్తిగాని యొండుగాఁడు; ఆకారమునకుఁ దగిన ప్రజ్ఞయుఁ బ్రజ్ఞకుఁ దగిన వినయమధురిమయు వానియందే చూడనగును. ఆ మేధావి యెఱుంగని తత్త్వరహస్యము

లేదందురు. మఱియు సత్యవాదియు నెవఁడన్న వానినే పేర్కొన వలయును. వాని సంభాషణము మితమును ధర్మయుక్తమునై మహా ప్రియముఁ గూర్చుచుండును. అపకారినిగూడ నమ్మహాత్ముఁడు నెపమెన్నక యుపకరించును; గోరంతమేలొనర్చినను మఱువఁడు; శరణన్న బ్రాణమిచ్చును; స్వార్థమెట్టిదో యెఱుంగఁడు; అహితమెన్నఁడు నొనర్పఁడు; ప్రీతితోఁ బండిచ్చినను గొండగా గ్రహించును; సాధువులకుఁ బరమసాధువు; వీరులకు మహావీరుఁడు. గాంభీర్యంబున సముద్రుని ధైర్యంబున హిమవంతుని వీర్యంబున విష్ణువును బ్రియదర్శనంబున జంద్రునిఁ గ్రోధంబునఁ గాలాగ్నిని శాంతంబున ధాత్రిని త్యాగంబున ధనదుని ధర్మంబున ధర్ముని దలపించుచు నెల్లరకుఁ గూర్మిపండువుగా నున్న రామునకు నెగ్గుతలంచి వచ్చిన యీ భరతు నేమనరాదు? కానిమ్ము; రాముఁడు నాకు మిత్రము, ప్రభువు. వాని కార్యార్థము మీ రెల్లరు సర్వసిద్ధులరై యుండనగును. మనయోడలనెల్ల సైన్యముతో నింపి మాంసఫలమూలాశనము లాయత్తపఱచి గంగానదికి నడ్డముగాఁ దీర్చి రేవును గాపాడుచుండుఁడు. అయిదు వందల యోడలు తయారుగా నుండవలయును. భరతుఁడు నిరపరాధియేని వానిని ససైన్యముగా మన యోడలమీఁదనే దాటింత'మని చెప్పి వలసిన యేర్పాట్లుచేసి మధు మత్స్యమాంసంబులను గానుకగాఁ గొని భరతునొద్దకుఁ బోయెను.

గుహునిరాక సుమంత్రుఁడు చూచి, 'భరతా', నిషాదపతి గుహుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. వీనికి వేలకొలఁది జ్ఞాతులు గలరు; దండకారణ్యమున నితఁడు త్రొక్కని తావుండదు; మీఁదుమిక్కిలి యితఁడు రామునకుఁ బరమమిత్రము; రాముని యిక్కువ లితం డెఱిఁగి యుండును' అని చెప్పెను. అంతలోన గుహుఁడు వచ్చి భరతునకు నమస్కరించి, 'అయ్యా! నా యీ దేశము మీకు నిష్కుటము. మీ రాక మున్నుగా నెఱుంగనైతిని; దాసునియింట బసచేయవేఁడుదు; కందమూలములకు ఫలమాంసంబులకుఁ గొదువయుండదు; ససైన్యంబుగా నా యలఁతి యాతిథ్యము నంగీకరించి యీ రాత్రి యిందుఁ బుచ్చి రేపు చనసగు' నని విన్నవించెను. భరతుఁడు వాని ప్రణయమును విని, 'నిషాదేశ్వరా! నీ సుహృద్భావము మాకు సమస్తముఁ గూర్చెను. నాయన్న మిత్రుఁడు నాకు వేఱుగాఁడు. భరద్వాజాశ్రమమునకుఁ జననున్నాను. ఈ ప్రదేశము దుర్గమంబుగావున మార్గముఁ దెలియరాకున్నది. గంగయు దాటరాకున్నది' అనెను. గుహుఁడు సుంత వితర్కించి, 'రాజా! ఇంత సేన

యేల? ఈ సన్నాహము సంశయమును గలిగింపకమానదు; రామునకుఁ గీడు తలఁపంబడదు గదా' యని తన నెంజలిని వెలిపుచ్చెను. భరతుఁడు వాని హృదయము గ్రహించి, 'మిత్రమా! నీకిట్టి సంశయమగుట కెంతయుఁ జింతయయ్యెడు. నాకు నన్నయుఁ దండ్రియు నీడయునైన రామునిఁ దోడితెచ్చుటకుఁ బోవుచున్నాను. సంశయము వల'దని తన యుదంతమెల్ల వినిచెను. గుహుఁడు పరమప్రీతుఁడై, 'భరతా! నీకు రాజ్య మయత్నప్రాప్తమాయెను. అట్టి దానిని గూడఁ ద్యజించితివా? నీ త్యాగ మేమనవలయును? నీ కీర్తి చిరస్థాయియై వెలయుఁగాక' అని తన యానందమును వెల్లడించెను.

అంతలోన రాత్రియయ్యెను. సైన్యమెల్ల బడలి మైమఱచి నిద్రించెను. భరతునకు మాత్రము కనుగూర్కదు. వానితల్లి దుండగంబును దానం గలిగిన విపత్తులును వాని హృదయదర్పణంబున నొక్కటొక్కటిగాఁ బొడసూపసాగెను. వాని యంగములెల్లఁ జెమర్చెను. గుహుఁడు వాని మనస్తాపంబును గ్రహించి డాయబోయి, 'భరతా! నీయట్లు రాముఁడు గూడ నిందొక రాత్రి గడపెను. వానిని లక్ష్మణుఁడు రేయెల్ల ఱెప్పవాల్పక కాచియుండెను. నేను లక్ష్మణునిఁ జేరి, 'నాయనా! ఈ కష్టంబులకు నోపవు; సుంత పరుండి బడలికలు వాయుము. రామప్రసాదార్థుఁడనై యున్నాను. వానియందు నాకుఁ గల ప్రేమ యింతనరాదు. నేను నా బంధుజన సహితంబుగా వేచియుండి రాముని గాపాడుదు'నని వాని నెన్నోవిధముల వేడితిని. ఎంత చెప్పినను సౌమిత్రి వినక, 'అయ్యా! నా యన్న భార్యతోడ నిట్లు కటికనేలఁ బడియుండుటఁ జూచుచు నేను బ్రతికియుండుట కెంతయు వగతును. ఈ దురవస్థ చూచు నా కంటికిఁ గూర్కు వచ్చునా? దేవాసురులేకమై వచ్చినను బిఱుదివియని పరాక్రమ శాలికి దశరథ మహారాజ చిరతపఃఫలమైన వానికి నా యన్నకు నిట్టికష్టములు వచ్చుటఁ దలఁపగా విషాదాశ్చర్యములు పెనగొని యేచుచున్నవి. రాము నెడఁబాసి దశరథుఁడు చిరకాలము జీవింపఁడు; కోసలావని త్వరలోనే విధవ కానున్నది; కౌసల్యాసుమిత్రలు భర్తననుగమింతురు; సర్వము శూన్యముగా నా కంటికి గోచరించుచున్నది; అయోధ్యకును మాకును ఋణము తీఱె'నని బహువిధముల దుఃఖించెను. వాని దుఃఖమును మాన్పలేనైతిని. తెల్లవారినంత వారు జడలు దాల్చి వల్కలములుగట్టి సీతాదేవిని వెంటఁగొని చని'రనెను.

ఆ కత విని భరతుఁడు దుఃఖహతుఁడై నేలవ్రాలెను. వానికి శత్రుఘ్నుఁడు విలపించెను. ఎల్లరు బెగడొంది వాపోవసాగిరి. కౌసల్యాదేవి వానిని సందిటఁగూర్చి, 'నాయనా! ఏల యిట్లయితివి? మా ప్రాణములు నీచేతిలోనున్నవి. నిన్నుఁజూచి బ్రతికియున్నాము. ఏదేని దుర్వార్త వినవచ్చెనా?' యని దురపిల్లఁజొచ్చెను. భరతుఁడు తెప్పరిల్లి తనయెడరు నణఁచికొని కౌసల్యనోదార్చి, 'నిషాదేశ్వరా! నా యన్న నాఁటిరేయి యెందుఁ బరుండెను? లక్ష్మణుఁ డెందుఁ గాచియుండెను? సీతాదేవి యెచటఁ బవళించెను? వారేమి భుజించిరి?' అని గుహు నడిగెను. నావుడు, 'భరతా, ఈ గార చెట్టుక్రింద దర్భశయ్యపయి రాముఁడు పరుండెను. వాని సమీపమున సీతాదేవి యటఁ బవళించెను. లక్ష్మణుఁడు వారివారి యడుగుదమ్ములు గడిగి యాచోట ధనుష్పాణియై కాచియుండెను. వారి భోజనార్థము నానాభక్ష్యములను వివిధఫలంబులను బహుతరరుచిరాన్నములను దెచ్చితిని. ఏదియు ముట్టరైరి. క్షత్రియులకు దానాధికారము గలదుగాని పరిగ్రహాధికారము లేదని రాముఁడు నాకు సమాధానముచెప్పి తమ్ముఁడు తెచ్చిన నీరు పుడిసెఁడు త్రావియుండెను. సీతాలక్ష్మణులుగూడ నట్లె యొనర్చిరి. నేనును విల్లు దాల్చి నా బంధుజనముతోఁగూడి లక్ష్మణుని వెంటనుంటి' నని గుహుఁడు చెప్పెను.

భరతుఁ డా గార చెట్టుక్రిందకుఁజని యందున్న దర్భశయ్యను గాంచి తల్లులను బిలిచి, 'యీ పడకమీఁద సుహాత్ముఁడు రాముఁడు నాఁటిరాత్రిగడపె' నని వారికి దానినిజూపి, 'కటా! మెత్తని యాస్తరంబులు గప్పి నెత్తావిపూలుచల్లి తీర్చిన ప్రాసాదవిమానవలభీ ప్రదేశములందు హంసతూలికాతల్పంబులపయి శుకపికమధురారావములును వీణారవములు నాలకించుచు మలయమారుతుని సేవలందుచుఁ బరిజన సహస్రయుతుఁడై హాయిగానుండునట్టి నా యన్నకుఁ గటికరాలమయమైన కీకారణ్యమందుఁ గ్రూరమృగావళిమధ్య రెల్లుపయి నిద్రించు దురవస్థ కలగెఁగదా? ఈ విపరీతము తలంపునకు గూడ నందకున్నది. దైవమునకన్నఁ గాలమే బలవత్తరమను నుడి నిజమగుచున్నది. అయ్యో! ఈ యగచాట్లకెల్ల నేనేగదా మూలము. నా వంటి పాపాత్ము డుండునా? లక్ష్మణా! అనిర్వచనీయమైనట్టి దురవస్థయందుఁగూడ రాముని విడనాడవైతివి. నీ సుకృతమే సుకృతము. ఆపద్బాంధవుఁడన్న నిన్నే చూపవలయును. జనకరాజతనయా! పతివ్రతాధర్మంబును లోకంబున నుద్ధరించి కృతార్థవైతివిగదా. మీ పాదరేణువునకుఁ బోలుదునా?

అన్నా! నీకుఁగానిభోగములు నా కేల? నేనుగూడ నీ మార్గ మనుస రింతును. వల్కలములుగట్టి జడలు ముడిచి కందమూలాశినినై నేల మీఁదఁ బరుండుచు నీ పాదధ్యానరతుండనై యుందును. ఇదే నాకుఁ బాపప్రాయశ్చిత్తముగుఁగాక. నామనవి చేకొనవేని నీవెంటనుందు' నని పెక్కుగతుల దుఃఖించెను. ఆ రేయి యెల్ల నట్లు చనెను.

భరతుఁడు భరద్వాజమహర్షిని సందర్శించుట

తెల్లవారినంతట భరతుఁడు గుహునితో, 'మిత్రమా, నదిని దాటింపు' మనెను. అతఁడు నిజపురికేఁజని బంధువర్గంబును లేపి సంగతియెల్ల వారికి వినిచి విశాలములును జిత్రపతాకాభిశోభితములునైన యోడలను స్వస్తికములను రేవునందుఁ దీర్చి యందొక దానిపయి నెట్టికంబళి పఱ పించి వచ్చెను. భరతశత్రుఘ్నులు దానిపై నెక్కిరి. అన్నిపడవలుండియు నెల్లరకుఁ జాలవయ్యెను. కొందఱు తెప్పలమీఁద దాటిరి. కొందఱు ఘటముల యాధారమున నీఁదిరి. భరతుఁడట్లు ససైన్యంబుగా గంగా నదినిదాఁటి యా తోయములాడి పరిశుద్ధుఁడై యందుండి మైత్ర ముహూర్తంబునఁ దరలి ప్రయాగవనము సొచ్చి యటఁ బరివారమును డించి శస్త్రవస్త్రములు వదలి పీతాంబరముఁదాల్చి మంత్రిపురోహితు లను వెంటఁగొని భరద్వాజాశ్రమమునకుఁ జని తద్బహిర్భాగంబున నెల్లర నిలిపి వసిష్ఠద్వితీయుఁడై లోనికిఁబోయెను. భరద్వాజుఁడు వసిష్ఠు నకు నభ్యుత్థానాది గౌరవములు గావించెను. భరతుఁడు తన యూరుపేరు చెప్పి యా మునికి నమస్కరించెను. భరద్వాజుఁడు వారికి యథాక్రమ మర్ఘ్యపాద్యములిచ్చి కుశలమరసి తగుమర్యాదలు గావించెను. వసిష్ఠ భరతులు నమ్మునిఁ గుశలమడిగి వాని యగ్నిహోత్రములు విచారించిరి.

ఇట్లు నమాగమపూర్వాంగము ముగిసినంత భరద్వాజుఁడు భరతుని బిలిచి, 'వత్సా రాజ్యమువదలి యింతదవ్వురానేల? నీయన్న యమిత్రదమనుఁడగుటయు జగదానందవర్ధనుఁడగుటయు లోకవిదితము. ఆ కళ్యాణమూర్తి యా కౌసల్యా తపఃఫలము తండ్రియాజ్ఞకుఁ గట్టువడి చతుర్దశవర్ష వనవాసమును స్వీకరించి భార్యయుఁ దమ్ముఁడు దోడుగా వెడలివచ్చెనుగదా. రాజులు నిష్కంటక రాజ్యము నభిలషింతురు. అట్టి యభిలాష నిన్నెట్టి యకార్యమునకుఁ బురికొల్పదుగదా?' యనెను. భరతుఁడు క్రించుఁదనము దాల్చి బొటబొటఁ గన్నీరు నించుచు, 'భవాదృశుల మనంబున నిట్టి సంశయము స్ఫురించుట నా దురదృష్టము

గాని వేఱుగాదు. ఋషివర్యా! రాజ్యము నాకు వలదు; త్రిశుద్ధికి మీ యెదుటఁ బ్రమాణము చేయుచున్నాను. నా తల్లి కొంటెతనము నాకుఁ దెలియదు. నేను నగరాంతరమున నుండఁగా నింతజరిగెను. ఈ లోకగర్హితకార్యమును మీ దాసుఁడు భరతుఁ డెంతమాత్రము నంగీకరింపఁడు. నా యన్న చరణములవ్రాలి వాని నయోధ్యకుఁ గొని పోవ వచ్చితిని. వాని యుక్కువలు సెలవీయవేఁడుదు'నని సాగిలఁ బడెను. భరద్వాజుఁడు మహా సంతోషమంది, 'వత్సా! ఇంద్రియ నిగ్రహమును జ్యేష్ఠానువర్తనమును సత్పురుష లక్షణములు. రాఘవు లన్యథాకరింపరు. యోగికబలంబున నీ తలంపును గ్రహించియు దృఢీ కరణార్థమును భవత్కీర్తి ప్రచారము పొంటె నిట్లు ప్రస్తావించితిని. రాముఁడు సీతాలక్ష్మణయుతుఁడై చిత్రకూటంబున నున్నాఁడు. నీవు సపరివారముగా నేఁడిందుండి రేపు చనవగు'నని వచించెను. భరతుఁడు వాని పలుకులు తలతో గ్రహించెను. భరద్వాజుఁడు వానికి మెచ్చి, 'వత్సా! మా యెడ నీకుఁ బరమప్రీతిగౌరవము లుండుటయు నీ వలఁతి సంతోషి వగుటయు నెఱుంగుదుము; నీ సేనకు విందొనర్ప నెంచితిమి; బలమును దూరాన విడిచి రానేల?' యనెను. 'తపోధనా! ఆశ్రమము లకు బాధ కలుగరాదు; తాపసులున్నవలను దప్పించి ప్రయాణించుట రాజులకు విధివిహితము. ఆ కారణంబున నట్లు చేసితి'నని భరతుఁడు విన్నవించెను.

భరద్వాజుఁడు భరతునకు విందొనర్చుట

భరద్వాజుఁడంత వీతిహోత్రగృహము ప్రవేశించి యమ వరుణ కుబేర దేవేంద్రాదులను విశ్వకర్మను సంస్మరించి, 'భూమ్యాకాశంబులఁ గల నదీనదము లిందు వచ్చి మైరేయమద్యంబును సురను నిక్షురసము వోని శీతజలంబులను సమకూర్చుఁగాక; గంధర్వాప్సరసలు గీతా నృత్యంబులచేత నతిథులను దనుపుదురుగాక; చైత్రరథము వచ్చుఁగాక; భగవానుఁ డోషధీశుఁడు చతుర్విధాన్నములను నానాపానరసంబులను వివిధమాంసంబులను బుష్కలముగా సంతరించి వృక్షవాటినెల్ల నవనవ పత్రపుష్పఫలభరితంబుగా నొనర్చుఁగాక. ఎందును గొదువ లేకుండుఁ గాక'యని సంకల్పించెను.

మలయమారుతము హాయిగా వీఁచెను; పుష్పవర్షములు గురిసెను; స్వర్భేరీనినదంబులు చెలరేఁగెను; నృత్యగానంబులు దృక్కర్ణ

హృదయ సంతర్పణంబు లొదవించెను. పంచయోజన విస్తీర్ణపర్యంతము ధరాభాగమెల్ల నీల వైడూర్య రచితమోయన లేఁబచ్చికలతో నల రారెను. తరువులు ఫలపుష్పభరితములై కొమ్మలు సాచి యతిథిసత్కా-రార్థము నిరీక్షించుచున్నవోయన నొప్పెను. చతుశ్శాలలును గజ శాలలును నేలయీనినట్లయ్యెను; రాజగృహము శరన్మేఘధవళమై మహోన్నత కవాటతోరణంబులు గలిగి వివిధమాల్యావృతముగా నానామృదుతల్పాసనశోభితంబుగాఁ బరిమళగంధ బహుళంబుగాఁ బహు విధరత్నపాత్రమయముగాఁ బరిఢవిల్లెను.

"సీ॥ ఒకకొన్నివడియంబు లొకకొన్నివరుగులు,
నొకకొన్ని తెఱఁగుల యొలుపుఁబప్పు
లొకకొన్నిద్రబ్బెడ లొకకొన్నితాలింపు,
లొకకొన్నివిధముల యొజ్జచేరు
లొకకొన్నికలకల్పులొకకొన్ని బజ్జులు
నొకకొన్నిరీతుల యూర్పువగలు,
నొకకొన్నిసిగరులు నొకకొన్నియంబళ్ళు
నొకకొన్నివహులవూపోత్కరములు,

గీ॥ వివిధఫలకందమూలంబు లవియుఁగొన్ని
యూరుఁబిండులు నొకకొన్నియొక్కకొన్ని
యూరఁగాయలు పచ్చళ్ళు నొక్కకొన్ని
పెరుగు పాలైనె నేతులు పెచ్చు పెరిగ."

భరతుఁడు ససైన్యంబుగా నందుఁ బ్రవేశించి మహర్షి తపో బలంబునకు మహాశ్చర్యమొంది యాభవనంబుననున్న దివ్యాసనంబు నకును శ్వేతచ్ఛత్రచామరంబులకును బ్రదక్షిణించి రామునిస్మరించి నమస్కరించి సింహపీఠిని బూజించి వింజామరము గయిఁబట్టి మంత్రి జనోచితమైన యాసనంబున గూర్చుండెను. వాని ననుసరించి మంత్రి పురోహిత సేనాపతులు యథార్హ మధివసించిరి. అంత గంధర్వరాజులు నారదతుంబురగోపులు గానమారంభించిరి. అలంబుస మిశ్రకేశి పుండరీక వామన మున్నగు నచ్చరమచ్చెకంటులు నృత్తము సాగించిరి. వేనవేలు దివ్యాంగనలువచ్చి యతిథులనెల్ల జలకములాడించువారును వస్త్రము లందిచ్చువారును భక్ష్యభోజ్యములు కొసరికొసరి వడ్డించువారును బరిమళద్రవ్యము లలఁదువారును నై సకలోపచారములు గావించిరి. ఎల్లరు స్వర్గభోగము లనుభవించుచు నాటిరాత్రి యందుఁ బుచ్చిరి.

తెల్లవాఱినంత భరద్వాజమహర్షి యగ్నిహోత్రకార్యములు దీర్చి యాశ్రమమున నుండెను. భరతుఁడు వానిని సమీపించి, 'మహాత్మా! రామసందర్శనమునకు నువ్విళ్ళూరుదు; ఇందు నాకుఁ గాలు నిలువదు. చిత్రకూటమెంతదూరమో యటకు మార్గమేదో సెలవీయ వేఁడుదు' ననెను. ఆ మహర్షి భరతుని నిష్కళంకభక్తికి మెచ్చి, 'వత్సా, చిత్రకూట మిటకు సార్ధయోజనదూరమున నున్నది. దాని యుత్తరభాగంబున మందాకినీనది గలదు. సీతారామలక్ష్మణులు చిత్రకూటమునఁ బర్ణశాల నిర్మించుకొని యున్నారు' అనిచెప్పి దారిఁ జూపెను.

కౌసల్యాసుమిత్రలు భరద్వాజునకు మ్రొక్కి నిలిచిరి. కైకేయి నిజపాపభారవినమ్రయోయన వంగి యా ఋషికి నమస్కరించి లజ్జంజేసి కౌసల్యాదులచెంత నిలువనోపక మునీంద్రునకుఁ బ్రదక్షిణమొనర్చు నెపంబున భరతునిప్రక్కకు నోసరిల్లెను. భరద్వాజుఁడు భరతునిజూచి వీరెవ్వరనెను. 'మహాత్మా! శోకదీనయై కృశించియున్న యీయమే కౌసల్యాదేవి, రామునిగన్న పూజ్యురాలు; పూరాలినకొండగోరువలె నున్న యీమె సుమిత్రాదేవి; విక్రమసింహులగు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులామె తనయులు. సీతారామలక్ష్మణులకు వివాసమును భర్తకుఁ బుత్రశోకమరణమును నాకీ కష్టము నొక్కమాటతోఁ గూర్చిన యీ తల్లియే యీ మందభాగ్యుని తల్లి కైకేయీదేవి. ఈ యార్యరూపిణికిఁగా గడలేని యపకీర్తిని మూటగట్టితి' నని యతఁడుపలికెను. ఆ మహర్షి యామాటవిని, 'వత్సా! భరతా! నీతల్లియందు దోసమెంచవలదు. రామవనవాసము భవిష్యన్మంగళమునకుఁ బునాదియని గ్రహింపుము. ఇందువలన భావితాత్ములగు ఋషులకును దేవతలకు నెంతో మేలు గలుగుచున్నది. కైకేయి నిమిత్తమాత్రురాలు. దైవప్రేరణమట్లు గావించె' నని భగవత్సంకల్పమును సూచించెను.

భరతుఁడు చిత్రకూటమునకుఁ దరలుట

అంత భరతుఁడు మహర్షికి మ్రొక్కి వానియనుజ్ఞవడసి సపరివారముగా వెడలి గంగాదక్షిణతీరమునఁ గీకారణ్యముఁబడి కొంతదవ్వు చని చిత్రకూటసానువులను గాంచి మందాకినీ తరంగసంఘట్టనధ్వనులను విని, 'నీలనీరదంబులు జలబిందువులనట్లు సానువులందలి పున్నాగంబులు పుష్పంబులను గురియుచున్నవి. హరిణంబులు మన సైన్యమునుజూచి బెదరి పెనుగాలికి నభ్రములుంబోలె చెల్లాచెదరగుచున్నవి, నీలజీమూతములఁబోని శిఖరాగ్రతలములందుఁ బూజొంపములఁ దాల్చి సొబగారుచున్న

యీ తరువులను జూడఁగా నెఱులుదువ్వి విరులు ముడిచిన దాక్షిణాత్యులు తలంపునకు వచ్చుచున్నారు. ఖురఘట్టపరాగము రాముని యాశ్రమపథంబును గప్పిపుచ్చునోయని గాఁబోలు మారుతుఁడు దాని నెగజిమ్ముచున్నాఁడు. రథనేమిధ్వనులను మేఘగర్జనంబులఁగా భ్రమించి మయూరము లెగసి యిక్కావలు దూరుచున్న' వని పలికి రామాశ్రమమును గురుతించిరమ్మని భటుల నాజ్ఞాపించెను. కొందఱుపోయి నలు క్రేవలుఁ జుట్టివచ్చి, 'దేవా, చూపుమేరదూరమున నదిగో ధూమశిఖ గానవచ్చుచున్నది. అది రామాశ్రమమో ఋష్యాశ్రమమో కానోపు' ననిరి. భరతుఁడు పరివారమునెల్ల నంను డించి వసిష్ఠసుమంత్రులను వెంటఁగొని యావంకఁ బోయెను.

సీతారాముల వనవిహారము

రాముఁడు చిత్రకూటముచేరి నాఁటికొక మాసమయ్యెను. ఆ యరణ్యము విజనముగావున నందు నివసించుట సామాన్యులకుఁ గూడఁ గష్టతరముగాక మానదు. పుట్టినప్పుడొట్టి నగళ్లలో వేలకొలఁది జనుల మధ్యఁ బెరిఁగిన సీతాదేవికి నట్టి వివాసము కష్టతమమగుట వింతగాదు. ఆ యమ్మ యందులకుఁగా విమనస్కయగునేమోయని రాముఁడు శంకించి యట్టిది పరిహరింపఁదలఁచి యామెను వెంటఁగొని వెడలి యందందలి విశేషంబుల నామెకుఁ జూపుచు, 'కళ్యాణీ! ఈ పర్వత రామణీయకములు రాజ్యభ్రంశ దుఃఖమునుగాని బంధువియోగ క్లేశమునుగాని నన్నుఁ దలంపనీయవు. ప్రేయసీ! వివిధధాతు మయములై మిన్నొరయుచున్న యీ గిరిశిఖరంబులు బాలార్కకిరణ ప్రసారంబునఁ జేసి వింతవింతవన్నె లీనుటఁ జూతువా? తలోదరీ! ఈ నగ రాజము మునిసేవితమగుట యిందలి మృగపక్షిజాతులు నిసర్గవైరములు మాని కలసిమెలసియుండు నెయ్యమే ప్రకటించుచున్నది. కాంతామణీ! శైలప్రస్థములందుఁ గిన్నరమిథునంబుల విహారంబులను తిలకింతువా? భళీ! సెలయేళ్ళతోడను సానువులతోడ నీ గిరీంద్రము మదస్రావి కరీంద్రమును దలపించునుగదా. శిరీషగాత్రీ! మందానిల మతిథి జన సత్కారపరతంబోలె గుహాంతనిర్గతమై నానాసూనగంధములు మోచి తెచ్చి ఘ్రాణేంద్రియ సంతర్పణ మొనర్చుచున్నది. ఇందులకుఁ దనియని ప్రాణియుండునా? ప్రాణేశ్వరీ! నినుఁగూడి లక్ష్మణుని పరిచర్యలందుచు నిందు సంవత్సరము లున్నను నాకుఁ దనివితీఱునట్లు తోఁపదు. ఈ వన వాసము ఫలద్వయమును గూర్చి యెంతో యుపకరించెను. ఎట్లందువా?

పితౄణము తీఱెను; భరతునకుఁ బ్రియముఁగూరెను. దేవీ! ఇందలి సౌభాగ్యంబులఁ జూఱలాడుచు నాతోనుండు నీకు వెగటుగాదుగదా? వనవాసము విదేహముక్తికి నమృతోపాయమని పూర్వరాజర్షులు వచించిరి. అట్టిది మనకు స్వప్రార్థితముగా లభించెను. సఖి! ఈ చిత్ర కూటము నీలపీతసితారుణశిలామయమై నిక్కముగాఁ జిత్రకూట మగుచున్నది. అదిగో చూడుము; ఓషధులు పెట్టనిదీపములై యద్రి తలంబును మనోహరంబుగా వెలిఁగించుచున్నవి. రమణీ! ఈ నల్లగల్వ పాన్పులను బాగడపూసెజ్జలను భూర్జపత్రశయనంబులను లేఁదామర పడకలను బరికింతువా? ఈ మ్రొదితకమలమాలికలు కామిజన పరిత్యక్త ములై కృతఘ్నుల తత్త్వమును దెలుపుచున్నవిసుమా. ఆత్మేశ్వరీ! కులధర్మవివర్ధనములైన నియమంబులఁ బాటించుచు సాధుమానవవర్తినై నీతోడ నిందు విహరించుచునుందు. నాకుఁ బదునాల్గువర్షములు క్షణ ప్రాయమగును. దేవీ! అవిగో మందాకినీసైకత ప్రదేశములు. అతి మనోహరములైన యవి భావోద్దీపికంబులుగాక మానవు. జలంబుల పయిఁ దేలియాడుచున్న యీ తామరలసొబగుఁ జూతువా? హంస కూజితంబులు నీనూపురధ్వనుల ననుకరించు చున్నవిసుమా. చెలీ! హరిణకంబులు రేవులఁబఱచి నీరు గ్రోలుతీరు చూడఁ జూడ వినోద మయ్యెడు. అదిగో చూడుము, మునులు కొందఱు జటావల్కలములు గట్టి తోయమాడుచున్నారు; కొందఱు బాహువులెత్తి సూర్యభగ వానునిగూర్చి యుపస్థాన మొనర్చుచున్నారు. శాతోదరీ!

గీ॥ కొండసెత్తమ్మిగొనబాఱుగున్నతరులు
వీచినదిపైని సూనముల్ విసరుఁజూపె,
కమ్మతావిపువ్వుమ్ముల సెమ్మితోడఁ
బ్రియుఁడు ప్రియురాలిపైఁజోపు నయముదోఁప.

పర్వతమునుండి గాలికి వీచి పుష్పంబులు నదీతలంబునఁ బడుచుఁ బ్రియుఁడు విరులను బ్రియురాలిపయి విసరు మురిపెంబులు దలపించు చున్నవి. సుందరీ! అల చక్రవాకపు జంటల యనురాగంబును బరి కింతువా? అవి సతీపతుల ప్రేమైకవర్తనంబునకు మార్గదర్శకములు గావా? మర్త్యులు తిర్యగ్జంతుంబుల వలన నయితము నేర్చుకొనఁదగిన సంగతు లెన్నోగలవు. కోమలీ! చిత్రకూటమే యయోధ్యగా మందా కినియే సరయువుగా వన్యమృగములే పరిజనముగా భావింపుము. అను కూలవతివైన నీవును బ్రాణాధికుఁడైన లక్ష్మణుఁడును దోడుండు రేని

నిందుఁ ద్రికాలనదీస్నానసుఖమనుభవించుచు మధుమూలఫలాశినై యెట్టి మనోద్వేగమెఱుంగక హాయిగా వసింతు'నని యన్యాపదేశంబుగా నాత్మనిశ్చయమును దెలుపుచుఁ గొంత తడవు వినోద విహారంబులఁ బుచ్చి కొండ నెత్తముమీఁదఁ జలువఱాతిన్నెపయి సీతాసహితుఁడై కూర్చుండి నయ్యాయివిశేషంబులను బ్రియురాలికి మధురమధురంబుగాఁ బలుకుచు స్వాదుఫలంబులఁ దెచ్చి యిచ్చుచు నామెను వినోదింపఁ జేయుచుండెను.

రామభరతుల సమావేశము

సీతారాములట్లు గూర్చుండి యచ్చికబుచ్చికంబుల నుండఁగా వారి కట్టెదుట దూరమున హఠాత్తుగాఁ బరాగపటలి రేచి యెట్టగావు కప్పెను. శ్రవణకుహరంబులు వ్రీలునట్లు మహాధ్వని చెలరేఁగెను; మత్తమాతంగములు భయపీడితములై పఱచువేగధాటికి విరిగి కూలుచున్న వృక్షంబుల ఫెళఫెళారావంబు లకాలమేఘగర్జనంబులుగాఁ దోఁచెను. రాముఁ డా విపరీతములఁ జూచి, 'లక్ష్మణా! కెంధూళి చీఁకట్లు పర్వుచున్నవి; మేఘఘోషలవలె ధ్వను లుప్పతిల్లుచున్నవి; వనసత్త్వంబులు భయభ్రాంతములై యాత్మరక్షణార్థ మొండొంటి దాఁటి పఱచుచున్నవి. రాజో రాజమాత్రుఁడో వేఁటకై వచ్చి యుండును. అట్లుగాదేని యపూర్వసత్త్వము వనముఁజొచ్చి యుండును; సంగతియేమో పరికింపు'మని తమ్మునితోఁ జెప్పెను. సౌమిత్రి చేరువ నున్న మహోన్నత వృక్షమెక్కి యుత్తరదిశఁ జూపుసారించి, 'అన్నా! చతురంగబలము గానవచ్చుచున్నది. దేవిని గుహాంతరమునకుఁ బంపి యగ్నిహోత్రముఁజల్లార్చి కవచముఁదొడివి శరసంధాన మొనర్పు'మనెను.

రామ:- సౌమిత్రీ! ధ్వజము గానరాదా? దానినిబట్టి సైన్యము నూహింపలేవా?

లక్ష్మ:- అన్నా! కోవిదారధ్వజము గానవచ్చుచున్నది; ఆశ్వికులు నింగిఁ జెంగలించుచున్నారు. కైకేయీసుతుని దాడిగాఁ దోఁచును. భరతుఁడు నిష్కంటకరాజ్యమును వలచి మనకు వెసరుపెట్ట వచ్చుచున్నాఁడు; ధనుర్ధరులమై గిరినాశ్రయించుదము; కాదేని యుద్ధసన్నద్ధుల మగుదము. మన చేటులకెల్ల మూలమైన యితనిసందర్శనము మనకు రణక్షోణినగుఁగాక. ఇతఁడు వధ్యుఁడగుట నిస్సంశయము; వీనివధ దోషముగాదు

మీఁదుమిక్కిలి ధర్మమే యగును. కైకేయి తన కుహనా వ్యాపారఫలము నేఁడుఁ గడుపార భుజించునుగాక. ఆ పాపిని సబాంధవంబుగా దహించి మంథరాకుధరంబును నుత్తునియలు గావింతును; ధాత్రి పాపవిముక్తయై సుఖించుగాక. ఇన్నాళ్ళుగా మత్క్రోధానలంబు నడఁచిపెట్టితిని; దుర్భరమైన తలవంపును మోసితిని. అవి యిప్పుడు పైకొనుచున్నవి. విరోధిరక్త మాంసంబులు వెదచల్లి క్రూరమృగసంతర్పణ మొనర్చి నాభుజ కండూతిని దెమల్చుకొన సెలవిమ్ము.

రామ:- తమ్ముఁడా, శాంతింపుము. భరతుఁడు దురుద్దేశముతో వచ్చుచున్నట్లు తలంపవలదు; యుద్ధసన్నాహ మెంతమాత్రము వలదు; భరతుని జంపుదునేని నా ప్రతిన బూటకమగును; నాకుఁ దీఱని యపవాదము గల్గును. మఱియు నసత్యవాది నగుదును. అసత్యవాదికి రాజ్యమేల? మరియు బంధుమిత్ర రుధిరప్రదిగ్ధమైన ద్రవ్యము కాలకూటముగదా. లక్ష్మణా, రాజ్యకాంక్ష నీకు లేదాయని యందువా? ధర్మార్థకామంబు లొండె ధరిత్రీమండలమొండె మఱియొకటియొండె మీకొఱకు గోరుదుఁగాని యాత్మార్థము గోరుటగాదు. నిస్సంగునకు నాకివి యేల? వత్సా, తలాతలలోకంబులెల్ల నా యఱచేతనుండఁగా గోష్పాదమువంటి యీ ప్రముక్కిడి రాజ్యము వలయునా? సౌమిత్రీ, భరతుఁడు పరమభ్రాతృవత్సలుఁడు; వాఁడు నాకుఁ బ్రాణాధికుఁడుగాని యొండుగాదు. అతఁడయోధ్యకు వచ్చి వివరమెల్ల విని వ్యాకులేంద్రియుఁడై యనన్యప్రేరితుఁడుగా నిందు వచ్చుచున్నాఁడు. తల్లి యకార్యంబును వాఁడెంతమాత్రమును మన్నింపఁడు. రాజ్యమును నాకుఁ గట్టుటకై వాఁడిందు వచ్చుటగును. లక్ష్మణా, పుట్టువుదొట్టి మనమెల్లఁ గలసిమెలసి యుందుముగదా. ఎన్నఁడేని వాఁడు నీకు గోరంత యపకార మొనర్చెనా? అప్రియమెట్టిదేని వచించెనా? వానిని సంశయింతువేల? వాఁడిందువచ్చినప్పుడు పరుషముఁగాని యప్రియముగాని పరాకునఁగూడఁ బలుక వలదు. వానిననుట నన్ననుటయగును. ఆపదలందువా? అవి ప్రాణిసహజంబులు. అవి రెండువిధంబుల నుపకరించును. ఎట్లందువా? వానివలనఁ బ్రారబ్ధము భుక్తమై నశించును; ప్రాణి ప్రకృతికిఁ బరీక్షలగును.

సత్త్వాభివృద్ధిని గోరువా రాపదలను వలతురేగాని దెగడరు. తన స్థితిని దానెఱుంగుటకన్న మానవునకు వేఱొంకు మేలు గలదా? బంగారువన్నె వఱపుటాయివలన నెట్లో యట్లే మనుష్యుల స్వభావము క్లిష్టపరిస్థితులయందు బయలుపడును. తమ్ముఁడా, మఱియొకమాట. రాజ్యమే నీకుఁ బ్రధానమేని భరతునిఁ బ్రాణముతీయనేల? వానివలననే దానిని నీకిప్పింతును గదా. అతఁడు నామాట మీఱఁడుసుమా.

ఆ మాటలు విని లక్ష్మణుఁడు తన యవిమృశ్యకారిత్వమునకు లజ్జించి యన్నకు మనస్సంతాప మొదవుటఁ గ్రహించి వానిహృదయమును బ్రస్తావాంతరమునకు మరల్చువాఁడై, 'అన్నా, సుతవియోగము నోర్వక మన తండ్రియే యిందు వచ్చుచున్నాఁడు గాఁబోలు' ననెను. నావుడు, 'ఉండనోపు; అదిగో నాయనగారి జాత్యశ్వయుగము వచ్చుచున్నది; అదిగో పట్టపుటేనుఁగు శత్రుంజయము సేనాముఖంబున నడచుచున్నది. శ్వేతధ్వజము మాత్రము గానరాదు. చూతముగాక, దిగిరమ్ము'అని రాముఁడు చెప్పెను. లక్ష్మణుఁడు చెట్టుదిగి వచ్చి రాముని పార్శ్వమునఁ గేలుమోడ్చి నిలిచెను.

భరతుఁడు పాదచారియై కొంతదవ్వు వచ్చి యచట యాశ్రమ లక్షణంబులను బరికించి యందు రాముఁ డుండనోపునని తలపోయ సాగెను. అంతలోనఁ గుహుఁడును శత్రుఘ్నుఁడును రామాన్వేషణార్థము చన్నవారు మరలి వచ్చిరి. భరతుఁడు వసిష్ఠునకు మ్రొక్కి, 'ఋషి చంద్రమా, ఈ యాశ్రమంబున నాయన్న యుండునని స్ఫురించు చున్నది. మునుపడ మేముఁ దరలుదుము. మా తల్లులను దోడ్కొని తమరు రానగు'నని వానికి విన్నవించి, గుహుని శత్రుఘ్నుని వెంటఁ గొని చని కొండొకయెడఁ దాపసగృహంబును బోని కుటీరంబును బర్ణమండపంబును రేలమంటకుఁగాఁ గూర్చియున్న కట్టియలను బూజార్థము సంతరించిన పుష్పంబులను జలిమిరి కాచికొనుటకుగాఁ జేర్చిన మృగమహిషకరీష రాసులను జూచుచుఁ బోయి,

"మ॥ కనియెన్ గోమలనీలమేఘసుభగాకారున్ జటావల్కలా
జినధారున్ సితభూతిభూషితుని రాజీవాక్షుఁ గళ్యాణ కీ
ర్తనుఁ గాకుత్స్థకులప్రదీపకుని సీతాలక్ష్మణోపేతు స
న్మునిలోకార్చితు సత్కృపాభరణు రామున్ రాజమాడామణిన్."

భరతుఁడట్లు తనయన్నను జూచి వాని యంఘ్రిపద్మముల వ్రాలి బహువిధంబుల వాపోయెను. శత్రుఘ్నుఁడును వానికి సాగిలఁబడి నమస్కరించి బొటబొట కన్నీరు నింపసాగెను. రాముఁ డా తమ్ముల నిరుపురఁ గవుఁగిటఁ గూర్చి భరతునిజూచి, 'నాయనా! ఎన్నాళ్ళకు నిన్నుఁ జూడఁగంటిని! తండ్రి సుఖమున్నాఁడుగదా. వానిని విడిచి నీ విట రాఁజెల్లునా? తండ్రి ముదిమియు నీ బాల్యంబును నిమిత్తములుగా నన్యులు రాజ్యమాక్రమింపరుగదా. వత్సా! సత్యవిక్రముఁడైన తండ్రిని శుశ్రూషింతువా? విదిత వేదవేదాంగతత్త్వసారుఁడును బ్రహ్మ తేజోవిరాజితుఁడు నైన మన గురువును వసిష్ఠమహర్షిని యథావిధి పూజింతువా? కౌసల్యాదేవి సుఖమా? సుమిత్రాదేవి కుశలమా? కైకేయీదేవి సంతోషమా? వినయసంపన్నుఁడును బహుశ్రుతుఁడు నైన సుయజ్ఞుని సత్కరింతువా? దేవపితృగురుజ్ఞాతులను యథార్హా మర్చింతువా? అర్థశాస్త్ర విశారదుఁడును దివ్యాస్త్రసంపన్నుఁడు నైన సుధన్వుని ధనుర్వేదాచార్యుని మన్నింతువా? విధిజ్ఞుఁడగు సుయజ్ఞుఁడు హుతహోష్యమాణంబులను యథాకాలము నీకుఁ దెలుపుచుండును గదా. విద్యానిధులును జితేంద్రియులును సత్కులసంజాతులును శూరులు నింగితజ్ఞులు నాత్మసములు నైన వారేగదా నీ మంత్రి పుంగవులు? భరతా! రాజ విజయంబునకు మంత్రమే మూలము. దానం జేసి కోవిదులును మంత్రధరులునైన వారినే మంత్రులుఁగా రాజు గ్రహింపవలయును.

"క॥ అనఘులశాస్త్రవిధిజ్ఞుల
సమరక్తులఁ బితృపితామహక్రమమున వ
చ్చినవిప్రుల మంత్రులఁ గా
నొనరించవె కార్యసంప్రయోగముపొంకెౘ."

రాముఁడు రాజధర్మముల నుపదేశించుట

'ఎన్నఁడుగాని జేఁడు నిద్రావశుఁడు గారాదు; అతఁడు యుక్త కాలంబున మేల్కొనుచుండవలయును. కార్యాలోచనమునకు నర్థ రాత్రము తప్ప నొండుసమయము తగదు; ఏకాకిగా నాలోచింపరాదు; అట్లని పెక్కండ్రతో నాలోచించుటయుఁ దగదు. ఆలోచిత రహస్యం బును వెల్లడింపరాదు. లఘుమూలమును మహోదయము నైన యర్థంబులను నిశ్చయించి శీఘ్రముగాఁ జేయుచుండ వలయును. ఆలస్యము తగదు. సామంతరాజులు సుకృతంబులును గృతరూపంబులు

నైన కార్యముల మాత్రమే యెఱుంగనగును; కర్తవ్యములు వారికిఁ దెలియరాదు. నీవును నీ మంత్రులును గావించు నాలోచనంబులు యుక్తులవలనఁగాని తర్కంబులవలనఁగాని యింగితంబుల వలనఁగాని యన్యులకు నందరాదు. మూర్ఖసహస్రంబును ద్యజించియేని బండితు నొక్కని సంపాదింపనగును. క్లిష్ట కాలంబునఁ బండితుఁ డుపకరించునే గాని మొఱకులు వేనవేలుండియుఁ గొఱగారు. మంత్రహీనులైన మూర్ఖరు మంత్రులకన్న మేధావియు శూరుఁడును దక్షుఁడును విచక్షణుఁడునైన సచివుఁ డొక్కఁడు చాలును.

'వత్సా, భృత్యుల నుత్తమమధ్యమాధములని మూఁడువర్గము లుగా విభజించి తగినకార్యములందే వారిని నియమింపవలయును. కఠిన దండనంబులెందును బ్రజోద్వేగకరములు గావున రాజు శిక్షావిధానం బునఁ గడు మెలఁకువతో వర్తింపవలయును. దండనిర్ణయమందు మంత్రులు రాజునకు నుపశాంతిఁ గూర్పవలయును. యాజకులు దుర్దాన ద్రవ్యకృతయజ్ఞదీక్షకునిని స్త్రీలు హఠాత్కారకాముకునిని దూషించు నట్లు ప్రజలు కఠోరకరగ్రాహియైన రాజును నిందింతురు. ఉపాయ కుశలుండును భృత్యదూషణపరుండును వైద్యుఁడును శూరుఁడును నైశ్వర్యకాముండును నైన వానివలన రాజునకు ముప్పురానుండును. ఆత్మశ్రేయఃకాముఁడైన ఱేఁడట్టి గూఢశత్రువును బరిమార్పక తీఱదు. సత్కారసంతుష్టుఁడును వ్యవహారప్రగల్భుఁడును సమయోచిత వ్యాహరచనాక్షముండును ధృతిమంతుండును బరిశుద్ధస్వభావుండును సత్కులప్రసూతుండు ననురక్తుండును దక్షుండును శూరుండునగు వాని నెందైన వెదకి రాజు నిజసేనాధిపత్యంబున నియమింపవలయును. మఱియు ఱేఁడు బలవంతులును యుద్ధవిశారదులును బహురణవిజయులు నైన ప్రధానవీరులను బరికించి సన్మానించుచుండవలయును. సైనికులకు యథో చిత వేతనంబులను గాలానతిక్రమముగా నిచ్చుచుండవలయును. భటు లెందును వేతనజీవులై యుందురు; వారు విలంబమోర్వరు; అట్టి సందర్భములందుఁ గీడుసయితము రోయుదురు. అంతకన్న మహానర్థము రాజునకు మఱియొండు గలుగదు. రాజు నిజకులపుత్రులలోఁ బ్రధాన భూతులైన వారిని దానమానముల మన్నించుచు సమయమువచ్చినప్పుడు వారు తనకుఁగాఁ బ్రాణమానంబుల నర్పించువారినిగాఁ గావింప వలయును. స్వదేశజుఁడును విద్వాంసుఁడును దక్షిణుఁడును బ్రతిభా శాలియును యుక్తాయుక్తవివేకియును యథోక్తవాదియు నైన వానిని

విచారించి రాజదూతగా నియమింపవలయును. మంత్రియుఁ బురోహితుఁడును యువరాజును సేనాపతియును దౌవారికుఁడును నంతర్వంశికుఁడును గారాగారాధికృతుఁడును ధనాధ్యక్షుఁడును గార్యనియోజకుఁడును బ్రాడ్వివాకుఁడును సేనానాయకుఁడును నగరాధ్యక్షుఁడును గర్మాంతికుఁడును సభాపతియును ధర్మాధికారియును దండపాలుండును దుర్గపాలుండును రాష్ట్రాంతపాలకుండునను పదునెనమండ్రుగు రష్టాదశతీర్థములనఁబడుదురు. శత్రురాజ్యమందలి యీ తీర్థముల నొక్కొక్కదానిని గాచియుండుటకుఁగా ముగ్గురు ముగ్గురు వంతను జాగరూకులైన చారులను నియమించి యందలి రహస్యముల నప్పుడప్పుడే రాజు తెలిసికొనుచుండవలయు. అంతియగాదు; స్వరాజ్యమందు గూడ మొదటి మూఁడు తీర్థములఁ దప్ప తక్కిన పంచదశతీర్థములను సయిత మట్లే యొకకంటఁ గనిపెట్టి యుండవలయును. శత్రువు దేశాంతర పలాయనుఁడై తిరిగి వచ్చినప్పుడు దుర్బలుఁడని వాని నుపేక్షింపరాదు. అతనినొకకంటఁ గాచియేయుండవలయును. నాయనా, లోకాయతికులనెన్నడును సేవింపరాదు; వారు పండితమానులును బరమాజ్ఞానులనుట నిజమేగాని యంతటి యనర్థకుశలు లుండఁబోరు. ధర్మశాస్త్రమన్నంతనే వారితల కంటగించును; శుష్కతర్కంబుల వారు ప్రొద్దుపుచ్చుచుందురు. పెడదారులు ద్రొక్కించుటయే వారి దినచర్యగానుండును. ఈ విప్లవకారులున్న దేశమెన్నడును మేలుపడయదు. వారి నెప్పుడుగాని తలయెత్తనీయరాదు. వైశ్యులు రాజాభిమతులై యుండవలయును. అట్లగుటకు రాజు వారికిఁ గష్టంబులు తీర్చుచు నిష్టంబులు గూర్చుచు నుండవలయును. ఒండుచో వర్తకము యథావిధిసాగదు; వర్తకము సాగనినాఁడు జనులకు సౌఖ్యము పొసఁగదు. సర్వప్రజారక్షణము రాజధర్మమైయున్నను వర్తకులు విశేషాభిమానపాత్రు లగుదురు గావునఁ బ్రభువు వారియెడ జాగరూకుఁడై మెలఁగవలయును. అంతఃపురాంగనలను మంచి మాటలతో సంతోషపెట్టుచుఁ వారికి బరపురుషసంభాషణాదులకు నెడమీయక వారిని గాపాడవలయును. స్త్రీలమాటల నమ్మనురాదు; నమ్మన ట్లగపడనురాదు. ఎన్నడుగాని వారికి రహస్యములఁ దెలుపవలదు. నాగవనంబును జక్కగా రక్షింపవలయును. గజాదిసంగ్రహంబున లేని కెప్పుడును దనివి జనింపరాదు. రాజు ప్రాతఃకాలమున లేచి సాలంకృతుఁడై సభాజనులకు సందర్శనమిచ్చుచుండవలయును. అవసరము గలిగినప్పుడు మాత్రమే పనివాండ్రకు రాజదర్శనము కావలయునుగాని

యన్నప్పుడెల్లఁ గారాదు. రాజు దుర్గంబులనెల్ల ధనధాన్యంబులతోడను వివిధాయుధయంత్రంబులతోడను శిల్పివర్గంబుతోడను ధనుర్ధరులతోడను నించియుండవలయును. ప్రభువు తన రాఁబడిని వృద్ధిచేయుచు వ్యయమును మట్టగించుచు నుండవలయును. అపాత్రులకు ధనమీయరాదు. పరిశుద్ధాత్ములమీఁద నేరమును మోపినప్పుడు దానిని శాస్త్రదక్షుల వలనఁ జక్కఁగాఁ బరిశీలించి యథాన్యాయము తీర్పుచెప్పవలయును. లోభబుద్ధికి లోనై వారిని శిక్షింపరాదు. దొంగ సద్రవ్యముగాఁబట్టుపడి ఋజువుమీఁద దోషిగా నేర్పడినప్పుడు లంచముగొని వానిని విడువ రాదు. ధనికునకును దరిద్రునకును వ్యవహారము పొసఁగినప్పుడు రాజు వారి నిరువురను సమబుద్ధితో విచారింపవలయును. మిథ్యాభిశప్తుఁడు దండితుఁడై కన్నీరొలికినచో రాజునకుఁ బశుపుత్త్రధనాదిహాని యగును. దానంబుల వలన వృద్ధులను మచ్చికఁజేసి బాలురనుఁ బ్రియవచనంబుల బండితులను రాజు వశపఱచుకొనవలయును. దేవగురు తపోధనులకును వృద్ధులకు నతిథులకును జైత్యవృక్ష వృక్షంబులకును సిద్ధార్థులైన బ్రాహ్మణులకును నమస్కరించుట మఱువరాదు. అధర్మసంపాదనంబునకుఁ గడఁగవలదు. సుఖంబుసపొందెడు కామంబుననొండె ధర్మార్థంబులను వదలఁగూడదు. భరతా, పూర్వాహ్ణంబున ధర్మంబు నపరాహ్ణంబున నర్థంబును సాయాహ్ణంబునఁ గామంబును సేవింపనగునని కాలజ్ఞులు నియతిని బ్రతిపాదించిరి గావున రాజు తన్నియమమును బాలింపనగును. వేయేల? జనులెల్లరు రాజశ్రేయఃకాంక్షులగునట్లుగాఁ బ్రభువు వర్తింప వలయును. అనృతము నాస్తిక్యము క్రోధము ప్రమాదము దీర్ఘసూత్రత జ్ఞానిజననిర్లక్ష్యము ఆలస్యము ఇంద్రియపరత్వము ఏకచింతనము అనర్థజ్ఞమంత్రము నిశ్చితార్థానారంభము మంత్రారక్షణము ప్రాతఃకాల మంగళాద్యప్రయోగము ఏకకాలసర్వశాత్రవయుద్ధము-ఈ పదునాల్గును రాజదోషంబులండ్రు. రాజు వానిని సర్వథా పరిత్యజింపవలయును. సమర్థులగు వారిని నల్వురనో ముగ్గురనో తనకు మంత్రులఁగా రాజు నియమించుకొని వారిమతంబులను వ్యష్టిగా సమిష్టిగా నెఱుఁగుచుండ వలయును. అగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానంబులవలన వేదాధ్యయనంబును ధర్మనిబద్ధదానభోగంబులవలన ధనంబును సదాచారంబువలన శాస్త్రంబును సంతానమువలన భార్యను ఫలవంతములుగా నొనర్ప వలయును. ఒంటరిగా మధురాన్నమెన్నడును భుజింపరాదు; మిత్రుల యభిమతంబులను ధర్మానతిక్రమముగాఁ దీర్చుచుండ వలయును.

తమ్ముఁడా, రాజునకు నుండవలసిన ముఖ్యగుణములను స్థూలముగా వినిపించితిని. ఈ గుణములను బాటించి మన తాతముత్తాతలు కీర్తిఁ గాంచిరి. నీవును వారి మార్గమనుసరించి రాజ శబ్దమును సార్థమొనర్చి యిహాపరసౌఖ్యములందుము.

“ తే॥ గీ॥ వీరు నమ్మంగఁ దగుదురు వీరునమ్మ,
దగరు నా కనవలవదు తత్త్వబుద్ధి
నెవ్వరిని విశ్వసింపక యెల్లప్రొద్దు
నాత్మరక్షాపరుం డగునది విభుండు॥ ”

‘ క॥ పలుమఱు శపథంబులు నం
జలియును నభివాదనమును సామప్రియ భా
షలు మిథ్యావినయంబులు
గలయవి దుష్టస్వభావకాపురుషక్రియల్॥ ’

“ క॥ తన కిమ్మగునంతకుదు
ర్జనుఁ డిష్టుఁడవోలెనుండి సర్పమువోలెం,
దన కిమ్మగుడును గఱచును
ఘనదారుణకర్మగరళఘనదంష్ట్రలచేఁ.”

కావున నట్టివారియెడ జాగరూకుఁడవై యుండుము. ఎల్లప్పుడును బాపంబులవలన నేవగింపు’ మని బోధించెను.

భరతుఁడు రామపట్టాభిషేకమును బ్రార్థించుట

భరతుఁ డవిమెల్ల సాంతముగా విని, ‘అన్నా! నీ యుపదేశము లనర్ఘములు. అవి రాజునకుఁ జెల్లునుగాని నీ సేవాధర్మపరునకు నాకేల? రాజ్యము నీదిగాని నాదిగాదు. దానిని నేనెన్నఁడును గోరలేదు. ధర్మమును మనవంశ సంప్రదాయమును రాజలోకాచారము నన్నిటిఁ బరిశీలించి నా ప్రణయ మంగీకరించి పట్టాభిషిక్తుఁడవై జగన్మంగళ మొనర్పుము. నీవు సర్వార్థసిద్ధుఁడవు. ఎందున్నను నీకుఁ గొదువ యుండదుగాని నీవు రాజత్వము వహింపనిచో లోకాపకారమగును. ఎట్లందువా? మానవులకుఁ బురుషార్థసంపాదనంబునకు మించిన కార్యము గలుగదు. అందు ధర్మము ప్రధానము. ధర్మమునకు వృత్తివ్యవస్థలేదు. ఏవృత్తియైనను ధర్మసహితమైనచో దానివలననే సర్వముఁ జేకూఱును. నీవు క్షత్రవంశంబున జనించితివి. రాజ్యపాలనము నీకు విధివిధానము. అట్టిదానిని నీవు నేఁడు మానినచో దానికిఁ గళంకమూపాదించుటగును.

జనులు నీమార్గ మనుసరింతురు. అందువలన లేనియనర్థములువచ్చును. కావున నీవు రాజ్యభారంబును వహింపక తీఱదు. అది యట్లుండనిమ్ము. అన్నా, నేను రాకమున్నే నీవు సీతాలక్ష్మణసమేతముగా వనమునకుఁ దరలనేల? నన్ను శంకించితివా? అంతటి పాపాత్ముఁడనా? నీ కూర్మికి దూరుఁడనైతినా? నీ వియోగమెంతటి యాపదగలిగించెనో వింటివా? ఏమి చెప్పుదు! నాయన తెగటారెను; వాని శవమును జూచుభాగ్యము మాత్రము నాకు లభించెను. అన్నా! లేలెమ్ము. తండ్రికి జలతర్పణాదు లొసంగుము. గాదిలిసుతుని తర్పణంబులు జనకునకు నక్షయపితృ లోకంబును గూర్చును. అన్నా! నీదేశోకముగాఁ దండ్రి తన ప్రాణ ములు దొఱఁగె'నని విన్నవించెను.

రాముఁడు తండ్రికి జరమక్రియలు సలుపుట

పితృమరణవార్త చెవిసోకినంతనే గొడ్డటనఱికిన తరువువలె రాముఁడు నేలఁగూలి మూర్ఛావివశుఁడయ్యెను. వానిని శీతోపచారం బులఁ దేర్చిరి. అతఁడు కొంతవడికిఁ దేఱి, 'హా! తండ్రీ! నీకొడుకే నీకు మృత్యువాయెనా? అయ్యో! పితృదహనసంస్కారభాగ్యమేని నోఁచనైతినా? అయోధ్యకు నాకు ఋణము తీఱెను; కాదనివచ్చిన నన్నిఁక రాజకార్యముల నియమించి శిక్షించు దక్షుఁడెవండు? తండ్రీ! నీ మెప్పులును నీ బుజ్జవంబులు నిఁక నెందుఁ బడయుదు? హా! జానకీ! నీ మామను మఱచిపొమ్ము; లక్ష్మణా! పితృహీనుండనైతి'వని వాపోవ సాగెను.

తమ్ములు ముగ్గురుఁగూడి పెద్దయుండదడ వ్రాఱటలు పలికి పితృ చరమ క్రియకు రామునిఁ బ్రేరేపించిరి. ఆ ధీరాత్ముఁడు నిజదుఃఖమును ద్రింగి కన్నీటిజాలునఁ దోఁగుచున్న సీతాదేవిని బుజ్జగించి, 'లక్ష్మణా! ఇంగుదీపిణ్యాకముఁ దెచ్చియిమ్ము; ఉత్తరీయమందికొనుము. నీ వదినె ముందును వెనుక నీవును దరలుము; నీ వెంట నేను నత్తును. ఇట్టి కార్యములందు స్త్రీలును బాలురును ముందు చనుట శాస్త్రీయ'మని చెప్పి, వారితోఁడఁబోయి మందాకినీ సలిలంబులాడి తండ్రికి సభక్తి కంబుగా నుదకంబులు విడిచి మఱల దోయిట నీరుగొని దక్షిణాభి ముఖుఁడై, 'రాజసింహమా? పితృలోకగతుఁనకు నీకు నా యిచ్చుచున్న యీ విలోమలోదకంబు లక్షయముఁ గూర్చుగాక' అని జలంబును వదలి తీరమునకు వచ్చి గారపిండియు రేఁగుపండ్లును గలిపి పిండములు

చేసి వానిని దర్భసంస్తరణమునందుంచి, 'మహారాజా! పురుషుఁడు తాను భుజించునట్టి యాహారమునే దేవతలకు సమర్పించుట శాస్త్రీయము; మాకిట నింగుదీపిణ్యాకమే యాహారము; అదే నీకు సమర్పించుచున్నాను; ప్రీతితో గ్రహింపు'మని గద్గదస్వనంబునఁ బలికి నివాపమిచ్చి పర్ణశాలాభిముఖుఁడై చనెను.

కౌసల్యాదేవి పుత్రాదుల కష్టములకై దుఃఖించుట

అంతలోన వసిష్ఠాదులు మందాకినీతీరమునకు వచ్చిరి. కౌసల్యాదేవి యందలి రేవులు పరికించి, 'సీతారామలక్ష్మణులు నిర్విషయీకృతులై యిందు వచ్చినది మొదలీరేవునందు నీరాడుచుందు'రని తలంచి, 'సుమిత్రా! నీకుమారుఁడు రామునికొఱకు జలంబు లీరేవు నుండి కొనిపోవుచుండును. నీచకార్యనియోజితుండగు కతన లక్ష్మణుఁడు గర్హితుఁడని యెంచవలదు. అన్న శుశ్రూష యెట్టిదేని గుణవంతమే గదా. ఆకూనకు నిట్టిక్లేశము శీఘ్రమే తొలఁగుఁగాక' యని పలికి, తత్సమీపంబున దక్షిణాగ్రంబులగు దర్భలపయి నున్న యింగుదీపిణ్యాకములు చూచి,

సీ॥ చతురంతవసుమతీ చక్రాధినాథుండు
  గారపిండిభుజించు కరణియయ్యె
ఆగర్భలక్ష్మికుఁడైనట్టి పుత్త్రిండు
  నారచీరలుగట్టి నవయుటయ్యె
వీరాతివీరైక విఖ్యాతుఁడౌ కూన
  మూపున నీరంబుమోయుటయ్యె
రాజాధిరాజుగారాబు పుత్త్రిమణి
  మృగములతోఁగూడి మెలఁగుటయ్యెఁ

గీ॥ బతినిగోల్పోయి గాదిలి సుతునిబాసి
చచ్చిచావనిదాననై శరణులేక
యొరులపంచఁ బ్రాకుచు మనియుండుటయ్యెఁ
గటకటా! యింతకన్న దుఃఖంబు గలదె?

అని బహువిధంబుల విలపించెను. ఆమెను మెల్లగా నోదార్చి పర్ణశాలకుఁ దరలించిరి.

రామాదులను వారి తల్లులు చేరుట

రాముఁడు కౌసల్యాదులనుగాంచి యెదురేగి వారికి సవినయంబుగా నమస్కరించెను. వారు మృదుతరహస్తంబుల వానిని బుజికి చుంచులు దువ్వి శిరము మూర్కొనిరి. లక్ష్మణుఁడు తల్లులకుఁ బ్రణమిల్లెను. వారతని నాదరించిరి. సీతాదేవి యశ్రుపూర్ణేక్షణయై యత్తల యడుగుఁదమ్ములకు మ్రొక్కెను. దుఃఖార్తయు వివాసకృశీభూతయునై యున్న యామెను గౌసల్యాదేవి యాత్మసుతనువలెఁ గౌఁగిటఁగూర్చి, 'అమ్మా! ఆతపతప్తమైన పద్మమువలెఁ బరిక్లిష్టమైన యుత్పలముక్రియ, ధూళిధూసరమైన సువర్ణమువోలె మేఘాచ్ఛాదితమైన చంద్రమండలమువడువునఁ గప్పుదాల్చి కాంతిహీనమైన నీ మోమును గాంచినంతనే దుఃఖాగ్ని నన్ను దహించుచున్నది. జనకమహారాజునకు ముద్దుసుతవై దశరథమండలేశ్వరునకు గాదిలికోడలవై త్రైలోక్యవల్లభుని రాముని జేపట్టిన నీకుఁగూడ వెతలు దప్పవయ్యెనా? విధి నేమనఁ దగునో యూహింపరా' దని కన్నీరు నించెను.

రామభరతుల సంవాదము

రాముఁడు వసిష్ఠమహర్షిని దేవేంద్రుఁడు సురగురువునుబోలె నమస్కరించి వాని నుచితాసనంబునఁ గూర్చుండఁబెట్టి తత్సమీపంబునఁ దాను గూర్చుండెను. వాని వెంబడి భరతుఁడు గూర్చుండెను. అంతలోన నటకు మంత్రులును బ్రధానులును సైనికవర్గమును వచ్చి రామునకుఁ సాష్టాంగనమస్కార మొనర్చి తదనుజ్ఞాతులై యథాస్థానంబులు గైకొని యేమిజరుగునోయని తహతహపడుచు దదేకదృష్టి నుండిరి. అంత రాముఁడు తమ్ముని జూచి, 'భరతా, నీవు జటావల్కలములుగట్టి యిందు వచ్చిన కారణమేమో వినవలతు' ననెను.

భర:- అన్నా! మనతండ్రి కేవలకామవివశుఁడై హితాహితవివేకము దక్కి ముదిమికిఁ జిక్కి నీకుఁ జేయరాని యపకార మొనర్చి తచ్ఛోకంబున మడిసెను. నా తల్లి దురాశాపిశాచగ్రస్తయై నిన్నుఁ గాననసీమలకుఁ దరలించెనే గాని తనకోర్కి నిబడయఁ జాలదు. ఆమె నిజాపరాధఫలంబుగా శోకకర్శితయై ఘోరనిరయంబును బడయనున్నది. పాపికడుపునఁ బుట్టుటఁ జేసి నేనును మహాపాతకి నైతిని. నాకు నీవే గతి; నీ దాసు ననుగ్రహింపుము. నీకుఁ దెలియని కులధర్మములొండె రాజధర్మములొండెఁ గలుగవు.

మా విజ్ఞాపనంబును మనస్కరించి ధర్మరక్షణంబును లోక రంజనంబు నొనర్పుము. చేదోయి యొగ్గి త్రిశుద్ధికిఁ బ్రార్థించు చున్నాను. శీతకరునివలన శారదారాత్రియట్లు నీవలన ధాత్రి తేజరిల్లుఁగాక. తమ్ముఁడను, శిష్యుఁడను, దాసుఁడను; నన్నొప్పరికింపకుము. ఇది నా యొక్కని విన్నపమేగాదు; ప్రకృతివర్గమెల్ల నైకకంఠ్యంబున నా ముఖంబున నిట్లు విన్న వించు చున్నది.

రామ:- భరతా, నీవు కులీనుండవును సత్వసంపన్నుండవును తేజస్వివియు జరితవ్రతుండవును గావుట లోకమెఱుఁగదా? ఇట్టి తుచ్ఛ రాజ్యంబునకుఁ బ్రాల్మాలుదువని యెవ్వరైనను దలంతురా? వత్సా, నీ యెడ నెట్టిదోషంబును నేను శంకింపలేదు. నీ తల్లి పూజ్యురాలు; ఆమెను దూఱుట సరిగాదు. పుత్త్రికళత్రాదులను యథామతి నియమించు స్వాతంత్ర్యము గురుజనంబునకు సంపూర్ణముగాఁ గలదు. తండ్రియాజ్ఞనట్లు తల్లియాజ్ఞనుగూడ నెఱవేర్చుట సాధుమతమగును. తండ్రిపంపును దలదాల్చితిని; నీవు నీ తల్లియానతిని మీఱవలదు. మఱియు మనతండ్రి నాకు వనవాసంబును నీకు రాజ్యభారవహనంబును శాసించి పరలోక గతుఁడయ్యెను. తండ్రి యేదియిచ్చునో యదే మనకుఁబదివేలు. దానిని నిరసింపఁజనదు. అదియునుంగాక తల్లిదండ్రులిద్దఱుఁ గలసి మనకిట్లు విధించిరి. ఈ సంగతి మఱువక వారి యాజ్ఞను శిరముతో గ్రహించి తదనుసారముగా వర్తింపుము.

భర:- అన్నా! నీ కెదురాడుటగాదు; నా మనవి వినుము. ఉత్పథము ద్రొక్కినప్పుడు గురుజనమును సయితము నిరసింపవలయునని శాస్త్రము. ఈ విషయమున మనతండ్రియు నా తల్లియు జెడు త్రోవఁ దొక్కిరి. అట్టివారిమాట పాటించినఁ బాపమగును. రాజ్యము నీదిగాని నాదిగాదు. నీ రాజ్యమును నీవు వదలివచ్చినచో దానిని బాలించు వారెవరు? మఱియు రాజ్యభారము వహింప నాకుఁ దరముగాదు. అశ్వవేగము ఖరమునకుఁ గలుగదు; పక్షీం ద్రునివలె కాకి యెగురఁజాలదు. ఎవనివలనఁ బెక్కండ్రు సుఖం తురో వాని జీవనమే జీవనమగును; పరానుజీవనము దుర్జీవనము. మనతండ్రి యీ రాజ్యవృక్షంబును బెంచి ప్రోదిసేసెను. దాని ఫలము నీ మూలమున లోకమునకుఁ జెందవలసియున్నది. అట్లు

కానిచో మనతండ్రిశ్రమయెల్ల వ్యర్థమగును. అన్నా! నీ పట్టాభిషేకమును పౌరులెల్లరు నభిలషించుచున్నారు; మఱియు నద్దాన నంతఃపురస్త్రీల దుఃఖము సమయనున్నది. రెంటనుపకరింపనున్న కార్యంబును ద్రోయవలదు. అన్నా! తండ్రియు రాజునైనవాని యాజ్ఞ దాటరాదంటివి. రాజాజ్ఞ లోకకళ్యాణకరముగా నుండవలయును. ఒండుచో దానిని పాటించుటెట్లు? ఈ యాజ్ఞ కోసల రాష్ట్రమునెల్ల దుఃఖసాగరమున ముంచెను. ఆ సంగతి నీకు మాత్రము తెలియదా? తండ్రియాజ్ఞ నీకు మేలు గూర్చెనందువా? అవును. అది నీ త్యాగగుణంబును వెల్లడించి నీకు శాశ్వతకీర్తిని గూర్చెననుట సత్యము. ఇది స్వార్థమగునేగాని లోకార్థము గాదు. ఆత్మలాభార్థ మింతలోకంబు నలమటఁ ద్రోయుదువా? అది ధర్మవగునా? ధర్మవుగాని దానిని నీవు మనస్కరింతువా?

రామ:- భరతా, ధర్మాధర్మముల విచారమంత సులువుగాదు. కొన్ని సందర్భములందు వానింగూర్చి భావితాత్ములు సయితము పొరఁబడుదురు. ఆ సంగతి యటుండనిమ్ము. భరతా, జీవులు ప్రారబ్ధకర్మానుభవార్థము దేహములు ధరించుచుందురు. దేహములన్ననో భోక్తవ్యకర్మములకు యోగ్యములుగా నానారూపంబుల వచ్చును. కర్మము భుక్తమై నశించునేగాని యొండు విధమున నశింపదు. ఏ కర్మానుభవార్థ మీ జన్మమును గాంచితిమో దాని ననుభవింపక మానుటెట్లు? నీవు రాజ్యభారవహన రూపమైనకర్మము ననుభవింపవలసియున్నది. అది తప్పదు. తండ్రియాజ్ఞగాని నీతల్లి కార్యముగాని నిమిత్తమాత్రములు. జీవుల జీవయంత్రమందుఁగల యీ పరమరహస్యమును గ్రహించి వర్తించుటయే జ్ఞానమగును. వట్టి వాదములవలన ఫలములేదు. కావున నీవు మరలి యయోధ్యకుఁ జనుము. నామాట వినుము. కర్మానుభవాదు లైచ్ఛికములని కొందఱు తలంతురు. అది సరిగాదు. ప్రతికర్మమునకు ఫలము తప్పదుగదా. ఫలముతప్పని నాఁడు దానిని గర్త యనుభవింపక మాను టెట్లు? ఫలము స్వార్థముగాక పరార్థము కారాదాయని యందువా? ఆసంగతినే కర్మయోగము బోధించుచున్నది. అట్లుచేయుచో పునర్జనన కారణమే గలుగదు. జననము లేనినాఁడు ఫలానుభవముగూడ లేని దగునుగదా.

భర :- అన్నా ! నీ మాట సత్యము. నా యట్టివారి యేలుఁబడి స్వకర్మాను భవార్థమేయగును గాని యొండుగాదు. నీ వనినవో యవాప్త సమస్తకాముఁడవు; ద్వంద్వాతీతుండవు. నీ పరిపాలనము లోక కళ్యాణకరమగును. ఆ కారణంబున నీవు రాజత్వము నంగీక రింపవలదా ? పరోపకారమునకన్న ధర్మముగలదా ? మఱి యొకటి విన్నవింతును. మహాత్ములకుఁ గష్టములు గలుగుటఁ జూచి లోకము విపరీతబుద్ధిని బడయును; ఆ కారణంబున ధర్మమునందు విశ్వాసము తఱుగును. దాన మహానర్థములు గలుగును. నీవట్టి విపరీతంబులకుఁ గారణభూతుఁడవు కానగునా? ఇదియును గాక నీవు ధర్మరక్షణార్థ మవతరించితివి. మోక్ష ధర్మములవలె లౌకికధర్మములనుగూడ నీవు రక్షింపవలయును. లౌకికధర్మములందుఁ గులధర్మము పెద్దయందురు. మనము క్షత్రి వంశంబున జనించితిమి. క్షత్రియులకు రాజ్యపాలనము ధర్మ మగునేగాని మునివృత్తి ధర్మముగాదు. నీవే వర్ణాశ్రమ ధర్మ వ్యతిక్రమ మొనర్తువేని నిన్నుఁజూచి రాజ్యమెల్ల విపథంబును ద్రొక్కునుగదా. అన్నా ! మహాత్ములజీవితము పరోపకారార్థమే గాని యాత్మార్థముగాదు. నీ వలన లోక మెంతో మేలుపడయ నున్నది. లోకప్రతీక్షణమును రిత్తపుచ్చకుము. వయోవీర్యా దులఁ బెద్దవగు నీవుండఁగా నేను రాజత్వము వహించుట తులువతనముగాదా ? నా మనవి చేకొనుము. కులగురువులు వసిష్ఠాదులు వచ్చియున్నారు. ఇప్పుడే యిందే నీకు సమంత్ర కముగాఁ బట్టముఁ గట్టుదురు. మా మొఱలాలకింపుము; అయో ధ్యకు మరలుము; దేవర్షి పితౄణములు తీర్చి ప్రజాభీష్టములు గూర్చి లోకకళ్యాణ మొనర్పుము. ఇదే సాష్టాంగపూర్వక ముగాఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

రామః- భరతా, దశరథసత్పుత్రునకు నీకు యోగ్యముగాఁ బల్కితివి. రాజ్యము నాదని నీవు భావించుట ప్రమాదము. సంగతి యెఱుం గక యట్లనుచున్నావు. కైకేయీగర్భజునకు రాజ్యమును బాస చేసి యామెను మనతండ్రి వివాహమయ్యెను. ఆ కారణమున రాజ్యము నీదగుఁగాని నాదికానేరదు. నీ రాజ్యమును నీవు పరి పాలింపక తీఱదు. మఱియుఁ దండ్రిమాట కల్లసేయకుము. ఎవఁడు తనతండ్రిని బున్నామనరకమునుండి కాపాడునో యతఁడే

పుత్త్రుఁడగునుగాని కన్నవారెల్లఁ బుత్త్రులు కాఁజాలరు. భరతా! తండ్రులు బహుపుత్త్రులఁ గోరుటయేలనో యూహింతువా? అందొక్కఁడేని తనకు గయాపిండదాన మిచ్చుఁగాక యను పేరాసతో నట్లభిలషింతురుసుమా. ఇది గయునివచనముగాని వేఱుగాదు. కావున సత్పుత్త్రకుండ వగుము. పితృవచనము మనయిద్దఱకు వేదవచనమే యగును. వత్సా, వేఱుమాటాడక యయోధ్యకుఁ బోయి రాజ్యభారమువహించి తండ్రిఋణముఁ దీర్పుము. నేను చతుర్దశవర్ష వివాసవ్రతము సలిపి పితృవాక్య పరిపాలనమొనర్తును. ఇదే మనకుఁ బరమధర్మము. నాయనా, మఱియొకమాట వినుము. ఇదియే నీకు నా గావించు పరమోప దేశమని భావింపుము.

"క. ఎఱుకగలవారిచరితలు
గఱచుచు సజ్జనులగోష్ఠిఁగదలక ధర్మం
బెఱుగుచు నెఱిఁగినదానిని
మఱువ కనుష్ఠించునది సమంజసబుద్ధిన్."

"క. ఇచ్చునది ధనము పాత్రున
కచ్చుగ నోరు వేడకుండునది యభిముఖులై
వచ్చినయాశార్థుల వృథ
పుచ్చక చేయునది సర్వభూతప్రీతిన్."

"క. ఆలిగిన నలుగక యొగ్గులు
పలుకిన మఱి విననియట్లు ప్రతివచనంబుల్
పలుకక బన్నమువడి యెదఁ
దలఁపక యున్నతఁడుచూవె ధర్మజ్ఞుఁడిలన్."

"తే॥గీ॥ వీరునమ్మంగఁ దగుదురు వీరునమ్మఁ
దగరు నా కనవలవదు తత్త్వబుద్ధి
నెవ్వరిని విశ్వసింపక యెల్లప్రొద్దు
నాత్మరక్షాపరుండగునది విభుండు."

రామ జాబాలిమహర్షుల వివాదము

జా॥ శా॥:- రామా! మహాప్రతిభాశాలివి నీవు మూఢబుద్ధిఁ బోరయ నగునా? నీ మాటలకు నీ చేతలకుఁ బొందు గాన్పింపదు. ఎట్లందువా? పథికులకు విశ్రమస్థానములట్లు జీవులకు మాతాపిత లగుదురు; అనఁగా వారి సంబధములు సహవాసమాత్రములగునే

గాని యంతకు మించినవి గావు. అట్టి యల్పకాలిక సంబంధము లందు బుద్ధిమంతులు తగిలియుండరు. ఈ యర్థమును నీవే పెక్కుసారులు చెప్పితివి. అదే వాక్కున 'తండ్రియాజ్ఞ తండ్రి యాజ్ఞ' యని కలువరింతువేల? వానియాజ్ఞ వానితోన నమసి పోయెఁగదా. ఈ వెఱ్ఱితలంపులు మఱచి యేకవేణీధరయై నిన్ను నిరీక్షించుచున్న యయోధ్యకువచ్చి పట్టాభిషిక్తుఁడవై సద్యఃఫల మనుభవింపుము. సుఖదుఃఖంబులేగాక జనన మరణములు సయితము కర్మఫలములంటివి. స్త్రీపురుషసంయోగము లేక ప్రాణులు జనించునా? కావున జననమునకుఁ గర్మము కారణము కాఁజాలదు. సుఖదుఃఖాదు లందువా? అవి వారివారి చేతిలో నున్నవి. మఱియుఁ బుట్టినప్రాణి గిట్టక యట్లేయుండదు. ఈ కీలకముఁ దెలిసినవారు యథేచ్ఛాభోగంబుల ననుభవించి కాలగతిఁ జెందుచుందురు. భ్రాంతాత్ములు పలుపోకలుపోయి తుదకు నైహిక సుఖమునకుఁగూడ దూరులై కష్టపడి నశింతురు. రామా! ధర్మము ధర్మమని నొక్కి పలుకుదువు. ధర్మమనఁగా నేమి? వలచి యింటికివచ్చినసిరికి మోకాలొడ్డి యిహసుఖంబుల నిరసించి కాననాంతరము లాశ్రయించి నిరశనవ్రతులై జీవు నల్లాడించుచుఁ దుదకుఁ జివికి చచ్చుటా? ఇట్టివారు జీవితమును వ్యర్థపుచ్చుటయేగాక లేనిదుఃఖములను మూటగట్టుకొను చున్నారుగదా. రామా! ఇట్టిది ధర్మమెన్నఁడును గానేరదు. ఏది నైజమో దానిననుసరించుట ధర్మమగును. క్షుత్పిపాసాభోగం బులు ప్రాణులకెల్ల నైజములు. వానిని పాటించిన ధర్మ మగును. స్పష్టార్థమునకు విపగీతవ్యాఖ్యానములు రచించి దుఃఖములపాలు గావలదు. రామా! పితృదేవతలకుఁ బిండ దానార్థము సంతానమంటివి. ఇంతకన్న వెఱ్ఱితనము గలదా? పంచభూతసమ్మేళనంబున శరీరప్రాణంబులు పొడముచున్నవి. ఆ భూతములు విడివడునాఁడు శరీరప్రాణములు రూపు మాయు చున్నవి. ఇఁకఁ బితృదేవత లెందుండి వత్తురు? ఎట్లో వత్తురు పో గయాక్షేత్రమునఁ బిండదానమొనర్చినచో నెచ్చటనో కనవినరానిచోట నున్న పితరులకు నయ్యది చేరుటెట్లు? వారి పొట్ట నిండుటెట్లు? ఇచ్చట నేను బిండమొకటివైచిన నయోధ్య నున్న మనవారి క్షుధాగ్ని చల్లారునా? శ్రాద్ధాన్నములఁట;

పరలోకగతులకు దాదిబత్తెములఁట. ఈ కట్టుకతలతో లోకము మోసపోవుచున్నది. యజ్ఞములఁట, దానములఁట యాగదీక్షలఁట, త్యాగములఁట; అహో! ధర్మోపదేశమున నెంత లుపదేశించుచున్నారు! మేధావులు పన్నిన పరద్రవ్యాకర్షణ జాలములఁ జిక్కి లోకమెంత తాఱుమాఱగుచున్నది! ఈ పగఁటిదొంగల నెంతశిక్షింపరాదు? పరలోకము మిథ్యామాత్రము. మనమున్నదే లోకము. ఇందే సమస్తసుఖములనుభవింపనగును. ప్రత్యక్షమును మాని మిథ్యామాత్రమైన పరోక్షమునకుఁ బ్రాకులాడవలదు. ధర్మోపదేశంబున నైసర్గికములకు నెడసి దుఃఖములపాలు గావలదు. జీవితమును వృథసేయవలదు. సద్యఃఫలమగు రాజ్యభోగములను యథామతి ననుభవించి తనువు దొఱఁగుము. ఇంతకన్న వేఱుధర్మము గలుగదు.

రామ:- మునీంద్రా, నన్ను మరలించునిమిత్తము మీరిట్లు నుడువుదురేగాని యిది మీ మతము కానేరదు. అయినను మీరుగావించిన యాక్షేపణములు వైదికమత మూలక్రిములై యున్నవి. వానికి సమాధానములు చెప్పి సిద్ధాంతములు గావింపనిచో నయ్యది లోకమెల్లఁ బ్రాఁకి కడలేని ముప్పుతెచ్చును. తన్నిమిత్తము నాకుఁ దోచినట్లు వచింతును.

శారీరకసంబంధములు శాశ్వతికంబులు గావనుట సిద్ధము. అట్టివానికిఁగాఁ బ్రాకులాడుట తగదనుటయు నిజమే. అయిన నిందు విశేషమొకటి గలదు. తల్లిదండ్రులవలన శరీరము గలుగుచున్నది. ఆ కారణంబున శరీరము తల్లిదండ్రుల సొమ్మగును. ఆ సొమ్ము పుత్రుల వశమైయున్నంతకాలము వారు జననీజనకులకు ఋణగ్రస్తులై యుందురు. దీనినే పితౄణమందురు. ఋణగ్రస్తమరణమెవ్వరుఁ గోరరు. ఆ ఋణవిముక్తికిగా సుతులు వారి తల్లిదండ్రులకు సర్వవిధసేవలు చేయుదురు. నా తండ్రివలన నేను బడసిన సొమ్మును మరల దానుగోరెను. దానిని సంతోషపూర్వకముగా వానికిచ్చి పితౄణమునుండి విముక్తుఁడనైతిని. ఇందు విపరీతముగాని దోషముగాని లేదు. 'జీవతోర్వాక్యకరణాత్' అను పెద్దలవాక్యమును మఱచితిరా?

తండ్రియాజ్ఞను బరిహసించితివి. ఆజ్ఞయే వలదందువో చచ్చిన వాని యాజ్ఞవలదందువో యూహింపరాదు. లోకమెల్ల నాజ్ఞాబద్ధమై

యున్నది. అట్లుకానినాఁడు జగత్తు విశృంఖలమై నశించును. కావున నాజ్ఞయే వలదనుమాటను మీరుగూడ నిరసింపక తప్పదు. చచ్చినవాని యాజ్ఞ చేయుటేల యందురా? వ్యక్తికి మరణము గలదుగాని వాని యాజ్ఞకు మరణములేదు. ఎంతకాలం బాయాజ్ఞ పరిపాలింపఁబడునో యంతకాలమది జీవించియుండును. వ్యక్తిసమక్షంబునఁ దదాజ్ఞను పాటించుటయుఁ దత్పరోక్షంబున దానిని నిరసించుటయుఁ గుత్సితవర్తన మగునే గాని ఋజుమార్గము కానేరదు. బుద్ధిమంతు లట్టి కపట వర్తనంబును మన్నింపరు. మఱియు మీరన్నట్లు చేయుట యగునేని రేపు మీ మాటకుఁగూడ నదేగతి కలుగదా? ఇఁక మాటకు నిలుకడ యెక్కడ? ఆజ్ఞారూపములైన వేదశాస్త్రాదులకెల్ల దుర్గతికలుగదా? లోకమునకే వ్యవస్థ తప్పునుగదా? ఇట్టిది మీరుమాత్రము సమ్మ తింతురా? కావునఁ బిత్రాజ్ఞను నేను బరిపాలించుట ధర్మమగునే గాని యధర్మము కానేరదు.

చార్వాకమత ఖండనము

జననాదికము స్త్రీపురుషసంయోగ ఫలమంటిరి. అట్లగునేని వంధ్యాత్వమునకే యవకాశ ముండఁగూడదు. ఈ వంధ్యాత్వము మనుష్యవర్గమందే గాక తిర్యగ్జడంబులయందు సహితము గానవచ్చు చున్నది. దీని కేమందురు? అదియట్లుండనిమ్ము. సృష్టియెల్ల స్త్రీపుంస సంయోగోద్భవమనుట చార్వాకమతమగును. ఇచ్చట సృష్టియను పదము చేతనాత్మక సృష్టికి నన్వయింతురా? జడాత్మక సృష్టికి నన్వయింతురా? ద్వితీయపక్షమేని యది యంగీకృతమగును. ఏల యందురా? శరీరము జడము. దాని ప్రాప్తికి స్త్రీపురుషసంయోగము కారణమగుచున్నది. అందువలన మీ యీ వాద మంగీకృతమగును. అంతియగాని శరీరాంతర జీవాత్మకుఁగూడ స్త్రీపురుషసంయోగమే కారణము కాఁజాలదు.

స్వభావవాద ఖండనము

సృష్టియెల్ల స్వాభావికమే యగుననెడి స్వభావవాదము నాశ్ర యింతురా? ఈ స్వభావమునే ప్రకృతి యందురు. ఈ ప్రకృతి జడమా? చేతనమా? జడమందురేని యందుఁ జైతన్య ముండనేరదు. సృష్టి యన్ననో చైతన్యాత్మకమైయున్నది. దీని కేమందురు? చైతన్యాత్మకమే

యని యందురేని మీకును వైదికమతమునకు సమరసము గలుగును. మీ ప్రకృతియే వారి యాత్మయగును. ఆ యాత్మవలన సృష్టికలుగు చున్నదని యిరువురు నంగీకరించుటగును.

పరమాణువాద ఖండనము

అవయవసంయోగంబున శరీరంబు లేర్పడుచున్నవని యందురా? దాని నంగీకరింతుము. కాని యీ సంయోగము అవయవములకు ఐచ్ఛికమా? పరప్రేరితమా? ఐచ్ఛికమేయందురేని యిచ్ఛాశక్తి చేతనంబులకు మాత్రమే యుండును గావున అవయవములు గూడఁ జేతనములే యనవలయును. అవయవములు కేవల జడములని మున్నె నిరూపించితిమి. కావున మీరు చెప్పునట్టి సంయోగము ఐచ్ఛికము కానేరదు. పరప్రేరితమే యందురా? అది యంగీకృతమే. ఆ పరమునే యాత్మ యందురు.

సృష్టితత్త్వము

సృష్టి ప్రస్తావితమయ్యెను గావున దాని సంగతి వినుము. అభావమునుండి భావము జనింపదు. ఇది ప్రథమ సూత్రము. కారణము లేకయే కార్యముగలుగదు. ఇది రెండవ సూత్రము. సృష్టి భావము. ఈ భావము అభావమునుండి గలుగదుగావున భావమునుండియే యీ భావము జనింప వలయును. మఱియు సృష్టి కార్యమగును. ఈ కార్యమునకుఁ గారణ ముండవలయును. ఆ కారణమే సృష్ట్యాదిభావమగును. దానినే పరమాత్మయందురు.

పరమాత్మ

ఈ పరమాత్మకు మఱియొక కారణము గలుగదు. ఎల్లకారణములకు నది మొదటి కారణమై యున్నది. మఱియు నప్పరమాత్మ నిర్గుణనిరంజన కేవలచిద్రూపమున నుండును. దానికి జననాది షడ్వికారములులేవు. అది యవ్యయము శాశ్వతమునై యుండును.

కారణతత్త్వవిచారము

కారణములేనిదే కార్యము కలుగదని చెప్పఁబడెను. ఈ కారణము ఉపాదానకారణమని నిమిత్తకారణమని రెండు విధములు. ఘటమునకు మన్ను ఉపాదానకారణమగును; కుమ్మరి నిమిత్తకారణ

మగును. సువర్ణాభరణమునకు సువర్ణము ఉపాదానకారణము ; స్వర్ణకారకుఁడు నిమిత్తకారణము. అట్లే యీ సృష్టికి ఉపాదానకారణమేది? నిమిత్తకారణమేది? అని యడుగవచ్చును.

ఘటమేర్పడుటకు మృత్తికయనుపదార్థమొకటి ఘటనిర్మాణపూర్వమే యుండును. అట్లే సృష్టి యేర్పడుటకుముందేది యుండెను? పరమాత్మతప్ప నన్యమేదియు లేదని మున్నే చెప్పితిని. కావునఁ బరమాత్మయే ఘటమునకు మృత్తికవలె సృష్టికి నుపాదానకారణము కావలయును. మరియొక పదార్థ మున్నదని చెప్పుదుమేని పరమాత్మ అద్వితీయము అను వచనంబునకు భంగమగును. పరమాత్మ అద్వితీయము గావునను పరమాత్మకన్న భిన్నమైన పదార్థము సృష్టికిఁ బూర్వ ముండుటకే యవకాశము లేదు గావునను సృష్టికిఁ బరమాత్మయే ఉపాదానకారణమని యంగీకరింపక తప్పదు.

ఘటమునకుఁ గుమ్మరి నిమిత్తకారణమంటిని. అనఁగాఁ గుమ్మరి యనువాఁడొకఁడు మృత్తికతో ఘటమును నిర్మించుచున్నాఁడని దీని భావము. అట్లే సృష్టికి నిమిత్తకారణమేది? పరమాత్మకన్న నన్యము లేదని చెప్పితిని. ఆ పరమాత్మ సృష్టికి నుపాదానకారణమంటిని. నిమిత్తకారణముండనిదే సృష్టికార్యమేర్పడదయ్యెను. నిమిత్తకారణముగా గ్రహించుటకు మఱియొండేదియుఁ గలుగదయ్యెను. కావునఁ బరమాత్మయే నిమిత్తకారణముగూడఁ గాకతప్పదు. దానంజేసి సృష్టికిఁ బరమాత్మయే ఉపాదాన కారణమును నిమిత్తకారణమును రెండు నగుచున్నది.

సృష్టి సంకల్ప విచారము

ఏదే నొకయుద్దేశ్యముతో నెట్టి పనిగాని చేయుదురు. ఉద్దేశ్యరహితముగా నేపనియుఁ గాదు. ఈ యుద్దేశ్యమునే వేదాంతపరిభాషయందు సంకల్పమని చెప్పుదురు. పైనఁ జెప్పిన ప్రకారము సృష్టికిఁ బరమాత్మయే ఉపాదాన నిమిత్తకారణములు రెండునై యున్నదని యంగీకరించినను ఆ పరమాత్మ యేసంకల్పముతో సృష్టిగావించెను? ఎప్పుడాసంకల్పము పుట్టెను? ఏల పుట్టెను? అను ప్రశ్నలు వొడమును. ఏదోయొక సంకల్పము పరమాత్మకుఁ గలదని యంగీకరింపక తీరదు. అట్లు కానినాఁడు సంకల్పరహితకార్య మేర్పడును. అట్లనుట మూలసూత్రమును నిరసించుటగును. సంకల్పము కలదుగాని అది యిట్టి

సంకల్పమని వచించుటకు సాధ్యముగాదు. దానంజేసి యది యనిర్వాచనీయమనిరి. ఎప్పుడాసంకల్పము పుట్టెననుటకు ఎప్పుడో యొకప్పుడు సృష్టికిఁబూర్వమే సంకల్పము జనించి యుండవలయునుగాని యా కాలమును నిర్ణయింపరాదు గావున దానిని అనాదియనిరి. ఏలసంకల్పము కలిగెననుటకుఁ గూడ నిదమిత్థమని నిర్వచింపరాకున్నది. అందువలన లీలామాత్రమనిరి. అనఁగాఁ బైమూఁడు ప్రశ్నలకు జవాబుచెప్పుటకు యుక్తిచాలదు. యుక్తిసాగినంతవరకు నూహించిరి. యుక్తియెల్ల నింద్రియ కార్యము గావునను ఇంద్రియములన్నచో పరిచ్ఛిన్నములు గావునను వానికి నందని విషయము అతీంద్రియమనిరి. అట్టివానిని నిశ్చయించు టెట్లన్నచో అవి కేవలబుద్ధిగ్రాహ్యాము. ఆ బుద్ధియు సమాధ్యవస్థ నున్నప్పుడే యిట్టి యతీంద్రియవిషయంబులు స్ఫురించును. ఆ స్ఫురణము మనస్సునకు నందినంత గ్రహించి వాక్కునకు సాధ్యమైనంత వచించిరి. ఈ యాప్తవాక్యమును విశ్వసించి వర్తింపనగును.

కర్మతత్త్వము

కర్మములను నిందించితిరి. కర్మము నిసర్గమనియు నైమిత్తిక మనియు రెండువిధములు. సృష్టితోడఁబుట్టినకర్మము అనగా సంకల్పరూప కర్మము నిసర్గ కర్మమగును. ఏదేనొకనిమిత్తము గలిగినప్పుడు చేయు కర్మము నైమిత్తికకర్మ మగును. ద్వివిధమైన యీ కర్మమునకు సంకల్పము బీజమగును. పరమాత్మయొక్క సంకల్పకాలము అనిర్దేశ్యము గావున అది యనాదియనిరి. దానంజేసి తత్సంకల్పముతోఁగూడ జనించిన నిసర్గకర్మమును అనాదియేయగుచున్నది. ఈ నిసర్గకర్మ మొకసారి యంకురించినతర్వాత యదో నిలువదు; ప్రవాహసరణిఁ బఱచుచుండును. దీని నాపుటకుఁ గూడ సాధ్యముగాదు. మఱియొక విశేషము. ఈ నిసర్గకర్మము అనాదియగుటయేగాక అనంతమునై యున్నది. ఎట్లందురా? సృష్టికి మార్పాట్లున్నను సర్వస్వరూపనాశన మెన్నటికిని లేదు. సృష్టియున్నంతకాలము నిసర్గకర్మముండును. ఆ కారణమున నయ్యది యనంతమగును. అనాదియు ననంతమునైన యీ నిసర్గకర్మమును మీరు నిరసింపజాలరు. ఆ కర్మము మీయందును నాయందును జరాచరరూపసర్వప్రపంచంబునందును బ్రతిక్షణము జరుగుచునేయున్నది. కావున నది స్వానుభవసిద్ధము.

ఇఁక నైమిత్తిక కర్మములన్నో నిమిత్తము గల్గినప్పుడే యవి చేయఁబడును. పితృకార్యాదు లీరాశిలోఁ జేరును. ఈ కర్మముల

ఫలమేమందురా? జీవుఁడు శరీరవియోగానంతరము కర్మానుభవము నకుఁగా లోకాంతరములు చెందియుండును. పితృకర్మములవలన ఆ జీవునకు శాంతికలుగునని తత్త్వజ్ఞులు వచించిరి. వారిమాట కాదని నిరూపింపఁజాలము. తత్త్వము నట్టియుక్తికిఁ జిక్కదు. అతీంద్రియమైన యా విషయమును గూర్చి కేవల నిర్వికల్ప సమాధ్యవస్థయందుఁ బరీక్షించి నిశ్చయించిరి. మీరు నట్లే పరీక్షించి కాదందురా? అందాఁక మీ మాటను గ్రహించుటెట్లు?

శ్రాద్ధవిధి

శ్రాద్ధవిధి నుల్లసించితిరి. శ్రాద్ధమునకు శ్రద్ధాపూర్వక సంకల్పము జీవము. సంకల్పము దేశకాలానవచ్ఛిన్నము. అది క్షణములో ముల్లోకములుఁ జుట్టివచ్చును. మహర్షులసంకల్పంబులు దేశదేశాంతరములందుఁ గార్యక్షమములగుట వినమా? తపోనిధికి మీకుమాత్ర మిది తెలియదా? కావున సుతుల శ్రద్ధాపూర్వకములైన సంకల్పములు లోకాంతరగతులైనవారి పితలయెడ నేల వ్యాప్తిఁగాంచరాదు? అట్లు పరిణతిఁగాంచుట యనుభవసిద్ధమే గావున నట్టికర్మములను జేయుట పరమధర్మమగును. యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు గూడ నీ వర్గములోనే చేరును. ఏదో యొక రూపమైన యర్థమును గోరి యిట్టిక్రతువులొనర్తురు. సంకల్పమెన్నఁడును వ్యర్థముగాదు గావున నిట్టి క్రతుకర్త లీప్సితార్థములను దప్పక పడయుదురు. ఫలము మాత్రము తప్పదు. అది యాత్మార్థమైనఁ గావచ్చును. ఆత్మార్థము చేయరాదందురా? అది మాకును సమ్మతమే? ఇట్టివాని వలననగు సుఖము తుచ్ఛమందురా? ఆ మాట సర్వజనాంగీకృతము. ఆ కారణముననే తుచ్ఛానందములవంకఁ జనక శాశ్వతానందమును బడయుమని మన శాస్త్రము లుద్ఘోషించుచున్నవి.

నైసర్గికస్థితి

ఈ నిత్యానందమును బడయుట యెట్లందురా? మన యంతఃకరణము తన నైసర్గికస్థితి నెప్పుడు పడయునో యప్పుడు నిత్యానందము గలుగును. నైసర్గికస్థితియనఁగా నేమియందురా? సృష్టియెల్ల సత్త్వ రజస్తమో గుణాత్మకమైయుండును. ఈ మూఁడుగుణములు ముప్పురిఁ బెనచిన త్రాఁడుగా నుండును. ఈ మూటింటిలో సత్త్వము నైసర్గికము. ఏలయందురా? సృష్టిలో నావరణాచ్ఛాదితమైయున్న జీవాత్మ యా పరమాత్మయే గాని వేఱుగాదు. పరమాత్మకును జీవాత్మకును ఆవరణ

కారణంబున మహాకాశ ఘటాకాశ తారతమ్యము గలుగుచున్నది. అంతియగాని యవి వేఱుగావు. పరమాత్మ యన్ననో కేవలసత్త్వాత్మక నిత్యానందస్వరూపి. జీవాత్మయు హాస్తనముగా నట్టివాఁడే. అయినను ఆవరణభేదమునుబట్టి వేఱుగా భావింపఁబడుచుండును. ఇట్టి విపరీత భావమునకుఁ గారణములైన రజస్తమో రూపావరణంబులు తొలఁగి కేవల సత్త్వావరణము గలిగెనేని జీవాత్మయు నిత్యానందస్వరూపియై విలసిల్లును. ఇదియే నైసర్గిక స్థితి.

యోగములు

ఈ స్థితి కలుగుట యెట్లందురా? అందులకే యీ కర్మకలాప మెల్ల నేర్పడెను. ఈ కర్మములనే యోగములందురు. ఈ యోగము లెల్ల నంతఃకరణావరణశుద్ధి పర్యంతములు. అనంతరము వానివలన ఫలములేదు. ఆవరణతత్త్వ తారతమ్యమునుబట్టి యోగములను నిర్ణయించిరి. గృహస్థులగు వారు రజస్తమోమయావరణకలితులై సంకల్పపరంపరలతో నిండియుందురు. కావున వారికి యోగ్యముగాఁ గర్మయోగమును జెప్పిరి. ఈ కర్మయోగము సకామముగాఁ బ్రారంభమై క్రమక్రమముగా వైరాగ్యావస్థను జెంది తుట్టతుదకు నిష్కామకర్మయోగముగాఁ బరిణమించి స్వరూపజ్ఞానోత్పత్తినిఁ గలిగించును. ఆవిధముగా నది యంతఃకరణశుద్ధి నొనర్చును. భక్తి యోగముగూడఁ గర్మయోగాంతర్భూతమే గాని యొండుగాదు. ఈ కర్మయోగమునే యభ్యాసయోగమనియు వచింతురు. స్వతస్సత్త్వా వరణావృతులకు శుద్ధికలాప మవసరముకాదు. వారికి స్వరూపానుభవము మాత్రమే యవసరము. ఈ యనుభవమునే విజ్ఞానమందురు. వారికిఁగా జ్ఞానయోగమును నిర్ణయించిరి.

మనుష్యుని విశేషధర్మము

క్షుత్పిపాసాభోగములు నైసర్గిక ధర్మములనియు వానిని సేవించుటయే పరమధర్మమనియు వచించితిరి. ఈ మూఁడును సర్వప్రాణి సామాన్యధర్మము లగుట నిర్వివాదాంశము. ఇతర ప్రాణివర్గముకన్న మనుష్యునియందు జ్ఞానమనెడి విశేషలక్షణము గలదు. అందువలన మనుష్యులను దదితర ప్రాణివర్గమునుండి వేఱుచేసి యధికులుగా గణించి వారికి విశేషధర్మములను జెప్పిరి. ఈ జ్ఞానము నిత్యానిత్యవస్తు వివేకమునకుఁ దోడ్పడును. ఆ వివేకమువలన అనిత్యములను నిరసించి

నిత్యమును సాధింపనగును. ఇదియే మనుష్యుల విశేషధర్మము. నిత్యమును సాధించుటవలన నేమి యగునందురా? అన్వయానందము గలుగును. మీరు చెప్పిన నైసర్గిక ధర్మత్రయము ననుష్ఠించుట వలనఁ గూడ నట్టి యానందమే వచ్చునుగదా యనవచ్చును. అందువలనఁ గలుగు నట్టి యానందము కేవల మింద్రియానంద మగును. మఱియు నది క్షణికమే కాని శాశ్వతముఁ గాదు. ఉభయ తత్త్వములకు నానందానుభవమే పరమావధి యైనప్పుడు క్షణికమును దుచ్ఛమునైన దానితోఁ దనివిచెందుటకన్న నిత్యమును బరమము నైన దానిని సాధించుట యొప్పుఁగదా.

సద్యఃఫలమైన రాజ్యభోగాదులను ద్యజించి కాలాంతరములును సంశయాత్మకములు నైన వానికిఁ బ్రాకులాడనేల యనిరి. రాజ్య భోగాదులు సద్యఃఫలములే యగుఁగాక. అవి సకాములకు రుచించునే గాని నిష్కాములకు రుచింపవు. సర్వము సన్యసించియున్న మీకిప్పుడు గృహస్థాశ్రమము రుచించునా? రుచింపని దానియందు మిమ్ము బలవంతపెట్టిన ఫలమేమి?

మహాత్మా!

"చ॥ ధృతిఁగొని భోగముల్ జరయు దేహమునొంపకముందె, యింద్రియ
ప్రతిహతిలేకముందె, తనప్రాణవిరామముకాకముందె, పం
డితజనుఁడాచరింపదగు తీవ్రప్రయత్నము ముక్తికిన్, మహో
ద్ధతశిఖినిల్లు గాలుతఱిఁదాలిమి నూతులు త్రవ్వ నొప్పునే?"

యుక్తివాదఫలము

అని పెద్దలు వచించిరి. ఆ వచనంబు లమోఘంబులు. ఆ వాక్యంబులను మన్నింపక శాస్త్రదూషిత బుద్ధులై యెండమావుల వెనువెంటఁ బఱచువారు దివాంధువులై యెట్టకేనికి ముప్పుఁబొరయుక మానరు. ధర్మములు సూక్ష్మాతిసూక్ష్మంబులు. అవి వ్యవసాయాత్ములకు గోచరించునే గాని యవ్యవసాయాత్ములకు గోచరింపవు. కేవల యుక్తి వాదమును నమ్మిన ఫలములేదు. అట్టివారి గతి అంధఃపరంపరా గతి యగును.

సత్యమే ధర్మము

సత్యమే ధర్మము. ధర్మమే సత్యము. ఎవరెన్ని బోధించినను నేను ధర్మమును విడువఁ జాలను. ఇది నా పరమనిశ్చయము. అశాస్త్రీయం

బులును ధర్మవిరుద్ధంబులు నైన వచనంబులు మీరాడినను నా తండ్రికిఁ బరమాశ్రితు లగుటం జేసి మీ సమక్షంబున నిలిచి యింతగా వచించితిని. అన్యాపదేశంబులు ననుబోంట్లను గలంపనేరవు. అట్టివి వచించుట భవాదృశులకును యోగ్యము గాదు.

రాముఁ డీయుపసంహారోక్తులను గోపకలుషిత తీవ్రస్వరంబునఁ బలికెను.

జాబాలి:- రామా! కోపింపవలదు; నా మతము నాస్తికముగాదు; ధర్మసంకటకాలము ప్రాపించెను; ఏవగనైన నయోధ్యకు నిన్ను మఱలింప నట్లాడితిని. నీ ముఖమున వెలువడిన యీ తత్త్వసారము సుప్రతిష్ఠితమై యాచంద్రార్కము లోకము నుద్ధరించుఁ గాక; కుమతులును విమతులును సుమతులై మేలుపడయుదురు గాక.

రామవసిష్ఠుల సంవాదము

వసిష్ఠుఁడు:- (రామునివచనంబు లాకర్ణించి,

చ॥ కులముఁ త్యజించినన్ జనులు గోలయొనర్చినఁ దల్లిదండ్రులున్
వలదనిపల్కినన్ సిరులువమ్మయినన్ సతి యడ్డగించినన్
విలయముఁవచ్చినన్ బుడమి వ్రీలిన మిన్నులుమీఁదవ్రాలినన్
దలఁగరుసిద్ధపూరుషులు ధర్మవినిశ్చిత మార్గమింతయున్

అని లోలోనఁ దలంచి జాబాలిమాట సందుకొని) వత్సా! జాబాలి నన్యునిగా భావింపకుము. తత్త్వవిషయికమైన నీ వచనామృతమును జెవులారఁగ్రోలి పరమసంతుష్టుఁడ నైతిని. సత్యమే ధర్మము, ధర్మమే సత్యమంటివి. ఇది యక్షరాక్షరముల యథార్థము. ప్రకృతము నీ ధర్మమేమో విచారింపుము. రాజ్యము జ్యేష్ఠక్రమానుగతము; ఇది మీ కులధర్మమేగాదు రాజధర్మమునై యున్నది. ఆ ధర్మంబును నీవుద్ధరింపవలదా? వత్సా! జననకారణంబున దల్లిదండ్రులట్లు జ్ఞానప్రదాన కారణంబున నాచార్యుఁడును గురువగును. గురువచనము చేయుట ధర్మము. ఈ యంశమును నీవే తెల్పితివి. నేనో మీకుఁ గులగురువును గాని నేటివాఁడనుగాదు. నా మాట పాటింపవా? నా సంగతి యిటుండనిమ్ము. ఇందువచ్చిన వేదమూర్తులను జూడుము. ఈ బ్రాహ్మణులెల్ల నీవారేగదా. వీరి మాటయేని వినవలదా? ఇదిగో

నీ తల్లి; వార్ధక్యమునకుఁ దోడుగా నీమెకు వైధవ్యమును సంప్రాప్త మయ్యెను. ఇప్పుడామెను శుశ్రూషింపకున్న నెప్పుడు శుశ్రూషింతువు?

'ఉపాధ్యాయాన్ దశాచార్యః ఆచార్యాణాంశతాపితా,
సహస్రస్తుపితౄన్ మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే" అనిరి.

మాతృఋణవిముక్తికి నింతకన్న మేలుతరుణము గలుగునా? ఆమె మతము నొప్పరికింతువా? రాఘవులు యాచకజనాభీష్టదాన దీక్షా బద్ధులని లోకమెల్లఁ బ్రశంసించును. భరతుఁడు కేలొగ్గి యాచించు చున్నాఁడు. వానిని వ్యర్థపుత్తువా?' యనెను.

రామ:- (వసిష్ఠునకుఁ గేలొగ్గి) గురువర్యా! నా వచించినదంతయు మీ యుపదేశసారాంశమేగాని వేఱుగాదు. గురుజనుల మతమును జేయవా యనిరి. వారియాజ్ఞ శిరమునఁ దాల్తును. ఆర్యా! విన్నపము; శరీరము తలిదండ్రుల సొమ్ము. నా తండ్రి నా తనువును మున్నుగాఁ గోరెను. దానిని వానికిఁ బ్రతిజ్ఞాపూర్వక ముగా నిచ్చితిని. ఆయన దానికి వనవాసము విధించెను. అది యిప్పుడు తలఁగుటెట్లు? తండ్రికి నర్పితమైన తనువును దల్లి యిప్పుడు గోరిన నే నేమిసేయనోర్తు? ఆ మాట మఱచిపొమ్మని యామె యడుగులకుఁ దలతో మ్రొక్కి వేఁడుచున్నాను. మఱి యేదిచెప్పినను దప్పక యామెమాట నొనర్తును. గురువర్యా, ఇందు నా యొనర్చిన ధర్మవ్యతిక్రమమున్న సెలవీయ వేఁడుదు.

భరతుఁడు నిరశనవ్రతమున కుపక్రమించుట

భరతుఁ డామాటవిని నిరాశచెంది, 'సుమంత్రా! నాకుఁ గూడ నిందే కుశాస్తరంబును సిద్ధపఱుపుము. ఇచ్చిన ఋణమును మఱల నిచ్చునందాఁక బ్రాహ్మణుఁడు ఋణగృహీతవాకిటఁ బరుండునట్లు నేను నా యన్న ప్రసన్నుఁ డగునందాఁక యీ పర్ణశాలవాకిట నిరశన వ్రతమూని పరుండుదును. అన్నయాజ్ఞ వలయునందువా! అట్లయిన నేనే దర్భలు పఱచికొందు'నని యట్లొనర్చెను. రాముఁడంతఁ దమ్మునిఁ జేరఁజని వానిని లేవఁదీసి, 'నాయనా! మోడి సేయకుము. ఇది బ్రాహ్మణునకుఁ దగుఁగాని క్షత్త్రియునకుఁ గూడదు. ఏమి యప కారమును నేను నీ కొనర్చితినని నీ విట్లు వాకిటకు నడ్డముగాఁ బరుండుదువు? భరతా! ఈ దారుణవ్రతముమాని యయోధ్యకుఁజను' మని వేవిధంబుల బుజ్జగించెను. భరతుఁడు రాముని పాదములఁబట్టి, 'అన్నా! నా మొఱ

వినకున్న నగుఁగాక; ఈ పౌరుల విజ్ఞాపనమేని మనస్కరింపవా?' యని దీనస్వరంబునఁ బ్రార్థించెను. రాముఁడు కడుంగడు జాలికిఁ జిక్కి, 'తమ్ముఁడా! లెమ్ము; జలంబులతో నన్ను స్పృశింపు' మనెను. భరతుఁ డంతట లేచి, 'బ్రాహ్మణోత్తములారా! మంత్రివర్యులారా! పౌరులారా! రాజ్యకాంక్ష నా కెన్నఁడును జనింపలేదు; దానికై నా తండ్రిని గోరలేదు; నా తల్లిని బ్రేరేపింపనులేదు. నా యన్న వివాసము నాకుఁ దెలియదు. ఈ మాట ముమ్మాటికి నమ్ముఁడు. తండ్రియాజ్ఞ తప్పరాదేని నా యన్నకు మాఱుగా నేను చతుర్దశవర్ష వనవాసశిక్ష ననుభవింప సంసిద్ధుఁడనై యున్నాను. నా యన్న నా మనవిని మనస్కరించి యయోధ్యా పరిపాలనమునకు నియ్యకొని మమ్మెల్లఁ గృతకృత్యులుగా నొనర్చుఁగాక!' యని పరిస్ఫుటస్వరంబునఁ బలికెను. రాముఁడు వానిని గౌగిటఁ బొదివి, 'వత్సా, వట్టి శంకలు వలదు. తండ్రి సేతకుఁ దాఱుమాఱు గలిగింప మనకు నధికారము లేదు. అట్లొనర్చుట ధర్మద్రోహమగును. నాకును దీఱని తలవంపు గలుగును. మన తండ్రియు బాసతప్పిన వాఁడగును. భరతా, తండ్రికొఱకును నాకొఱకును ధర్మముకొఱకును నీవు నీ సంకల్పమునుమాని నావచించునట్లొనర్పుము. నీకు భద్రమగు' ననెను.

దేవర్షులు భరతునకు హితము చెప్పుట

రామభరతుల సంవాదంబును వినుచుండిన దేవర్షి సిద్ధచారణాదులు తమలోఁ దాము కలియఁబలికికొని ప్రత్యక్షులై, 'భరతా! నీ సుస్వభావంబున కెంతయు మెచ్చితిమి. నీయందెట్టి దోషమును లేదు. మా మాట నమ్ముదువను విశ్వాసముతోఁ జెప్పుచున్నాము, వినుము. నీ తండ్రి కైకేయియాఋణముఁదీర్చి స్వర్గమున నున్నాఁడు. వానిమాట కల్లయగునేని వానికి స్వర్గచ్యుతి గలుగును. చక్కఁగా విచారింపు' మనిరి. భరతుఁడు వారివచనంబులు విని నిజయత్నము బీఱువోవుటకుఁ జింతిల్లుచుఁ జేలు గీలించి, 'అన్నా! జ్ఞాతులును యోధులును మిత్రులును కర్షకాదిప్రకృతివర్గమును వారువీ రననేల? చరాచర సమస్త రాజ్యము నిన్నుఁ గోరుచున్నది. రాష్ట్రరంజనము రాజునకుఁ బరమ ధర్మము. అందులకు నీవే తగుదువుగాని నేను జాలను. రాజధర్మమునకును గులధర్మమునకును నన్ను వేరుపురువుగా నొనర్పవలదు. నాతల్లి కోరిక తీఱవలయునందువా? అట్లయిన నెల్లయర్థములకు సరిపోవు మార్గము ననుజ్ఞయి'మ్మనెను. రాముఁడు వానిని దన యంకమునఁ

గూర్చి, 'నాయనా, నీ సహజజ్ఞానము నేడు వేయిరెట్లు వెలుగుచున్నది; మఱియు గురుశిక్షితుఁడవుగాని సామాన్యుఁడవుగావు. భూభార వహనమునకు సంశయింతువేల? మహాప్రజ్ఞావంతులైన మంత్రులుండరా? నీకై ప్రాణములిచ్చు మిత్రులు గలుగరా? ఎందును నీకుఁ గొఱఁత లేదు. వత్సా, కైకేయీదేవి నెంతమాత్రము చిన్నచూపు చూడవలదు. మాతృసేవకు లోటుగలుగనీయకు' మనెను.

రాముఁడు తన పాదుకలనిచ్చి భరతుని పంపుట

భరతుఁ డంత గత్యంతరముదోఁపక సువర్ణపాదుకలు తెచ్చి రాముని మ్రోలనిడి, 'అన్నా! ఈ పాదుకలపయి నీ పాదపద్మము లుంచుము. ఇవే సమస్తలోకమునకు యోగక్షేమములుగూర్చు'ననెను. రాముఁడట్లొనర్చెను. భరతుఁ డా పాదుకలకు మ్రొక్కి, 'అన్నా, ఈ నీ పాదుకలకు రాజ్యతంత్రమప్పగించి నేను జటావల్కలధారినై ఫలమూలాశనవ్రతముతో నీ వచ్చుపర్యంతముఁ జతుర్దశవర్షంబులు నగర బహిర్భాగంబున నివసించుచు నిన్ను నిరీక్షించుచు నుందును. పదునాలు గేండ్లు చన్న తర్వాత నీ సందర్శన మహాభాగ్యము నా కనుగ్రహింప వేని నా శరీర మగ్నికి సమర్పితమగు' ననెను. రాముఁడు వాని తల మూర్కొని, 'నాయనా, నీ తల్లి నేమఱవలదు; నాయాన సీతయాన' యనిచెప్పి యతని సాగనంపెను.

పాదుకా పట్టాభిషేకము

భరతుఁ డా పాదుకలను మృత్యుంజయమను భద్రగజంబు శిరంబునందుంచి యన్నయాజ్ఞవడసి వసిష్ఠాదిసమేతముగాఁ దరలి చిత్రకూట పార్శ్వమార్గంబున భరద్వాజాశ్రమంబునకు వచ్చి యా మునికి నమస్కరించి వివరమెల్ల వానికి వినిచి తదాశీర్వచనంబు లంది శృంగిబేరపురము చేరి యటఁ గొంతతడవు పుచ్చి యయోధ్యానగరము డాసెను. ఆ పట్టణమతల్లి గ్రహగ్రస్తయై రోహిణివలెఁ జెన్నుదొఱఁగి, దిమిరగ్రసితయైన యామినిరీతిఁ బీడాకరమై, నిదాఘసంతప్తయైన సెలయేటిక్రియఁ గృశించి, హవిర్ధూపము గప్పిన యధ్వరాగ్నిశిఖఁబోలె నిస్తేజమొంది, విధ్వస్తగజవాజిరథపతాకయైన సేనవడువున నిరుత్సాహ పడి, వాతోద్ధూతయై యెగసి ఘూర్ణిల్లి, కుదిలపడిన పీచికలాగున నిశ్శబ్దముగా నుండెను. భరతుఁ డందులకు మహావ్యసనవ్యాక్రాంత

రంగుఁడై యెట్లో దశరథాంతఃపురము సొచ్చి యందుఁ దల్లుల డించి వారికి నమస్కరించి వసిష్ఠాదులతోడ నందిగ్రామముచేరి ప్రజలఁగూర్చి రామపాదుకలను శిరమునఁ దాల్చి, 'ఈ పాదుకలే రామచరణాంభోజములు. వీనికి శ్వేతచ్ఛత్రాదిక సమస్త రాజగౌరవంబులు జరుగుఁగాక. ఇవి రాజ్యమెల్ల సురక్షితముగాఁ బాలించును. నాయన్న వీనిని నాయొద్ద నిక్షేపించెను. ఆయన వచ్చినంతనే వాని పాదములకు వీనిఁ దొడిగి వాని రాజ్యమును వానికి నప్పగించి కృతకృత్యుఁడనై దూరు వాఁయుదు' నని శపథపూర్వకముగా విన్నవించుచున్నాను. నా శపథంబును మీరెల్లరు మనస్కరించి యథావిధి వర్తింపనగు'నని పలికి యా పాదుకలకుఁ బట్టాభిషేక మొనర్చి వానికి సమస్త రాజమర్యాదలను జరుపుచు నతఁడందు నివసించుచుండెను.

ఋషులు చిత్రకూటమును బాసి చనుట

చిత్రకూటముఁ బాసి భరతుఁడు చన్నంతట నందలి ఋషులు కలియఁబలికికొని యాశ్రమాంతరములకుఁ జన సమకట్టిరి. వారితలంపును రాముఁడు గ్రహించి కులపతినిడాసి, 'స్వామీ, ఋషుల వదనమండలములందు వైపరీత్యములు దోఁచుచున్నవి. మావలన నపరాధమేదేనిఁ గలిగెనా? గురుశుశ్రూషలందు సీత పరాకు చెందదుగదా' అని వినయ వినమ్రుఁడై యడిగెను. అనవుఁడు, 'పరమకల్యాణి సీతాదేవి ధర్మ వ్యతిక్రమ మొనర్చునా? నీవలన నపరాధముండునా? సౌమిత్రి తలంపులోనేని యకార్యసంకల్పము జనించునా? ఇట్టి శంకలు వలదు. రావణానుజుఁడు ఖరుఁడను రాక్షసుఁడు గలఁడు. వాఁడు మహా గర్వోద్ధతుఁడై జనస్థాన నివాసులైన మునులను బాధింపఁదొడఁగెను. అతఁడంతతోఁ దనియఁడు. నీవిందున్న కారణంబున మమ్ములనుగూడఁ గాటించుచున్నాఁడు. నీవీ యాశ్రమంబునఁ బాదమూనినది మొదలు రక్కసులవలన మేము పడయు నిడుమ లిన్నియనరావు. ఆ ఖలులు భీభత్సరూపంబులు దాల్చి మమ్ము వెఱపింతురు. మా హోమద్రవ్యంబులను హరింతురు; అగ్నిహోత్రములఁ జల్లార్చుచురు; మాపయి నపరిశుద్ధవస్తువులఁ జిమ్ముదురు; హఠాత్తుగాఁబట్టి వధింతురు. ఆ కూళల దుండగము దుస్సహముగా నున్నది. ఆ కారణంబున నిచ్చోటువాసి తొల్లిటి మా యాశ్రమంబులకుఁ జన నుద్యుక్తులమైతిమి. అవి యిటకు దవ్వుగావున మాకు నచ్చట నిట్టి బాధలు గలుగనేరవు. మీరు నిచ్చగింతురేని మావెంట రానగు'నని య క్కులపతి చెప్పెను.

రాముఁడు చిత్రకూటమును వదలి యత్రియాశ్రమము చేరుట

రాముఁడావచనంబులకు మహాఖిన్నుఁడై వారి పయనమును మాన్ప నెంతో ప్రయత్నించెను గాని ఋషులు వారి నిశ్చయంబును మఱలింపరైరి. దాశరథి యంతటఁ దనయుద్యమమును విరమించి యా ఋషులను సాగనంపి పర్ణశాలకు వచ్చి నిజాంతరంగంబునఁ జంచలాచం చలంబులుగాఁ బొడసూపి యంతరించుచున్న భావపరంపరలకుఁ గొందల పడసాగెను. తల్లులును బౌరులును మరల వత్తురో యను శంక యొక ప్రక్క వాని నాశ్రమాంతరమునకుఁ ద్వరపెట్టెను. ఆ తలంపునకు నాశ్రమ సహవాసప్రేమ యొకవంక యాక వెట్టఁజొచ్చెను. రాముఁడట్లు కొంతవడి నురియాడి యెట్టకేలకుఁ గృతనిశ్చయుఁడై సీతాలక్ష్మణులను వెంటఁగొని యత్రిమహాముని యాశ్రమము చేరెను. ఆ మహాత్ముఁడు వారిని సుతాధికప్రియంబున సత్కరించి,

> " ఉ॥ కాలవిపర్యయంబున సుఖంబును దుఃఖము వచ్చుచుండు నె
> క్కాలము నేరికిన్ ధ్రువముగాదు సుఖంబును దుఃఖముల్ మహీ
> పాల! బుధుండు తద్ద్వివిధభంగు లెఱింగి ప్రమోదఖేద సం
> శీలుఁడుగాఁడు రెంటను బ్రసిద్ధపథంబున నప్రమత్తుఁడై."

అని వచించి నిజపత్ని ననసూయాదేవిని బిలిచెను. ఆమెకు రామ లక్ష్మణులు మ్రొక్కిరి; సీతాదేవి తన పేరుచెప్పి ప్రదక్షిణ నమస్కార మొనర్చెను. అనసూయాదేవి రాఘవుల నాదరించి సీతను దనవెంట లోనికిఁ గొనిపోయి, 'అమ్మా, నీ వృత్తాంతమును వినఁగోరుదు' ననెను. వైదేహి తన చరిత్రమెల్ల వినిపించెను. ఆ మునిపత్ని పరమప్రీతయై, 'అమ్మా, నీ పాతివ్రత్యంబునకు మెచ్చితిని; నీ నిశ్చయమును గొనియాడరాదు; సతికిఁ బతిసేవకన్నఁ దరణోపాయము వేఱుగలుగదు; నీవు త్రైలోక్యస్త్రీజనంబునకు శుభమార్గదర్శిని వైతివి; మేమెల్లరము నిట్లు తపోవ్రతములాచరించుట మనశ్శుద్ధి సంపాదనమునకే గదా. శుద్ధ చిత్తులకు దుర్ఘటంబు లుండవు. వత్సా, నీయిచ్ఛ దెలుపు మొనర్తు' ననెను. జానకి యామెకుఁ గయిమోడ్చి 'ఆర్యా, నీవచనముననే నాకు సర్వాభీష్టసిద్ధియయ్యె' నని చెప్పెను. అనసూయాదేవి యంత నామెకు వస్త్రాభరణంబులును బుష్పమాలికలును నంగరాగమును గొనివచ్చి యిచ్చి, 'వత్సా, వీనిని ధరింపుము; నీకు సమస్తశుభములగును; ఇవి చెడని పదార్థము' లని పలికి తనమ్రోలనే వానిని ధరింపఁగోరెను; సీతాదేవి వానిని భక్తితో గ్రహించి దాల్చి యామెకు మ్రొక్కి

రామునొద్దకుఁజని సంగతి తెలిపెను. రామలక్ష్మణు లందులకు మహా ప్రీతులైరి.

అంతలోన నాఁడు విహంగంబులు తమతమ కులాలయములు చేరి నిజవిహార విశేషంబులను జెప్పుకొనుచున్నవోయనఁ గలకలధ్వనులఁ గావించెను; మునులు సాయంకాలిక స్నానములాచరించి తడిబట్టలతోడ జలకలశంబులతోడ నాశ్రమములకు రాసాగిరి; అగ్నిహోత్రంబుల ధూమము కపోతాంగారుణిమమును బురుడించుచు గగనభాగంబును గప్పెను; ఆశ్రమమృగంబులు విశ్రమార్థము వేదిస్థానములు చేరెను; వృక్షంబులు మహాల్పపర్ణంబులయ్యుఁ బత్త్రిబహుళంబులుగాఁ దోఁచెను; చంద్రుఁడు నక్షత్రపరివారముతోడఁ బేరోలగము తీఱి లేవెన్నెలలఁ బఱచి యింద్రియతర్పణమొనర్చుచుఁ దన రాజనామంబును సార్థక మొనరింపసాగెను.

రామాదులు దండకారణ్యమునకుఁ బోవుట

సీతారామలక్ష్మణు లారాత్రి యందుఁ గడపి ప్రాతఃకాలమున లేచి తమప్రయాణంబు నయ్యాశ్రమవాసులకుఁ దెలిపిరి. వారామాటవిని, 'రామా, ఈ మహారణ్యంబున నరభక్షకులైన రాక్షసులు నానాఘోరా కారులు గలరు; క్రూరమృగంబులును దంష్ట్రోపతండములుగా విహరించు చుండును. మేమెంతో మెలఁకువతో ఫలాహారములను సేకరించుకొను చుందుము. ఇదిగో యీదారిఁ జనిన నంతభయముండ'దని చెప్పి మార్గముఁజూపి వారినాశీర్వదించిరి. రాముఁడు వారికిఁ బ్రణమిల్లి సీతాలక్ష్మణుల వెంటఁగొని సూర్యుఁడు నీలమేఘమండలంబును వలె దండకారణ్యముఁ బ్రవేశించెను.

అయోధ్యాకాండము

సమాప్తము

శ్రీ దొడ్డ రామాయణము

అరణ్యకాండము

శా॥ రాజ్యశ్రీ దిగనాడినన్ గహనగర్భం బాశ్రయంబైన సం
భోజ్యంబుల్ ఫలమూలవారియయినన్ భుంజీకృతాధివ్యథల్
ప్రాజ్యంబైన సహించె నెవ్వఁడు స్థితప్రజ్ఞాఢ్యుఁడై యాజగ
త్పూజ్యప్రాభవయోగివర్యు చరణాంభోజంబులం గొల్చెదన్॥

రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులతోడఁ దాపసమండలమునకుఁ బోవుట

అట్లు రాముఁడు సీతాలక్ష్మణులఁగూడి దండకారణ్యంబుఁ జొచ్చి చనుచు మార్గమధ్యంబునఁ గొండొకచోట, స్వాదుఫలభరనమ్రంబులైన వృక్షంబులతోఁ గ్రిక్కిరిసి యున్నదియు, నానాసూనవితాన మనోజ్ఞ లతామందిరంబులను వికచకల్హారకమలాకరంబులను గలిగి మహారమణీయంబుగా నున్నదియు నగు తాపసాశ్రమ మండలంబొండు గాంచి తత్ప్రాంతవృక్షాగ్రములం దారవైచియున్న వల్కలంబులను, యజ్ఞార్థము సంతరింపఁబడి యందందుఁ బ్రోవులై యున్న కుశలనుజూచి, చేరువకుఁబోయి యందు యాగపాత్రకృష్ణాజినసమిత్కుశజలకలశంబులతో నిండియున్న యగ్నిహోత్రగృహంబులను వాని మధ్యఁగూర్చుండి బలిహోమార్చనల బ్రహ్మఘోషలఁ దవిలియున్న బ్రహ్మతేజోమూర్తులను బరికించి, నారిసడలించి వినీతవేషంబున నయ్యాశ్రమముఁజొచ్చెను. అందలి మహర్షులు దివ్యజ్ఞాన సంపన్నులు తమ యాశ్రమంబునకు నట్లు వచ్చిన యయ్యతిథులను గాంచి సంతసించి యెదురేగి, యా మువ్వురలోన విలక్షణరూపలక్ష్మీసౌకుమార్యసౌందర్యంబులఁ దేజరిల్లుచున్న రామునకు నత్యంతము విస్మయమంది, యట్టి మహాభాగుఁడు తమకు నతిథిగావుట కెంతయు నలరి, వారిని దోడ్కొనివచ్చి యథోచిత సత్కృతులాచరించి, ఫలమూలపుష్పంబుల గారవించిరి. ఎల్లమర్యాదలు తీఱినంత రాముఁడా మునులను గుశలవృత్తాంతాదులు విచారించెను. వారు ప్రాంజలులై, 'మహాత్మా, నీవు మాకెల్ల మాన్యుండవును బూజ్యుండవు నగుటయు గాక పరమశరణ్యంబవై తనరుదువు. ధర్మపరిపాలనార్థం బవతరించితివి; దుష్టశిక్షణంబున ధర్మువు సుస్థిరంబై

వెలయును. దుష్టులను శిక్షించు రాజు తండ్రికి సాటియగును; రాజ జన్మంబు సామాన్యముగాదు; అతఁడు దేవేంద్ర చతుర్థాంశంబున జనించును; ఆ కారణంబున నతండు సర్వలోకనమస్కృతుండును నిఖిల భోగానుభవయోగ్యుండు నగును; మేమెల్లరము నిందు నివసించుచు భవద్భుజాభిరక్షితులమై మనుచున్నాము; నగరస్థులమో వనస్థులమో మాకెల్ల నీవే ప్రభుండవు. జితేంద్రియులము గావున నపకారులనుగూడ నొప్పింపనోల్లము. తపోవ్రతచర్యలఁ బ్రొద్దుపుత్తుము; తపోధనులు నీకు గర్భసంజాతు లట్టివారు; వారి రక్షణము నీకుఁ దప్ప'దనిరి.

విరాధవధ

రాముఁ డట్లామహర్షులకు నతిథియై సతీసహోదరులతోడ నాఁటి రేయి యందుఁబుచ్చి రేపకడలేచి యమ్మునీంద్రులను వీడ్కొని తరలి చనిచని యరణ్యాంతరము ప్రవేశించెను. ఆ కాననంబు నానామృగాకీర్ణంబును శార్దూలవృకసేవితంబును విధ్వస్తలతావృక్షగుల్మంబునై వెలింపించుచుండెను. అందలి కాసారంబులు దుర్గంధదుస్సహములుగాఁ గోఁచెను. మఱియు నందు శకునిఝిల్లికాదులు చలనంబులు మాని నోరు విచ్చి తపోనిష్ఠనున్నయోయనఁ గాన్పించెను. రాముఁ డవియెల్ల జూచుచు వింతగూరుచుఁ గొండొకదవ్వు చని యట గిరిశృంగంబును బోని పెనుభూతంబును చేటలంతటి కన్నులతోను మహాగహ్వర సమానవదనంబుతోను బూరటిల్లి విషమమైయున్న యుదరంబుతోను భీభత్సాకారముగా నున్నదానిని గాంచెను. ఆ భూతము పచ్చినెత్తురు వల్పుచున్న పులితోలుచుట్టి, సింగంబులమూఁటని బెబ్బులులనారింటినిఁ దోడేళ్ళరెంటిని జింకలఁబదింటిని, వసగాఱుచున్న సదంతదంతిమస్తకం బొండు శూలాగ్రమున గ్రుచ్చిమూఁపున వ్రేలవైచి నోరప్పళించి యమునివలె రాసాగెను.

ఆ భూతంబు రామాదులనుజూచి ధాత్రీతలంబు గ్రక్కడలునట్లు పాదసంఘట్టనంబు గావించి బిట్టార్చి మొగచివచ్చి సీతాదేవినొడిసి చంక బెట్టుకొని, 'ఎవరురామీరు? నారచీరలుగట్టితిరి; ధనుర్బాణంబులను ధరించితిరి; కాంతాసహితంబుగా వచ్చితిరి. ఇది చాలఁ జోద్యము మ్యొడు. ఋషులేడ? ప్రమదాసహచర్యమేడ? మీవేషంబులెక్కడ? ధనుర్బాణంబులెక్కడ? అధర్మవర్తనులైన మునిదూషకులు మీరెవ్వరో వచింపుఁడు. ఈ దండకారణ్యంబు నాదగుట యెఱుంగరా? నా సంగతి

తెలియదా? ఋషిమాంసభోజినై యిందు వసింతునని వినరా? ఈ వరారోహ నాకుఁ గూర్మిసతి యగుఁగాక. మీ వేడినెత్తురులు నా యాఁకలిఁ దీర్చుఁగాక' అని మహోద్దుష్టంబుగాఁ బలికెను.

సీతాదేవి ప్రవాతకదళికవలె వడంకుచుఁ బరితపింపసాగెను. రాముఁడు తనప్రియురాలి దురవస్థకు దుఃఖశోషితవదనుండై, 'లక్ష్మణా! జనకమహారాజునకు జనించి శుభాచారయై యత్యంతసుఖంబులఁ బెంపొంది పరమపతివ్రతాకీర్తిని గడించిన యీరాజపుత్త్రి నాయనుంగు సతి యిట్లు రాక్షసాంకమునఁ జిక్కియుంటఁ జూచుచు మిన్నకుందువా? కైకేయి యెంతదీర్ఘదర్శినియో చూడుము. ఆమె తనకొడుకునకు రాజ్యప్రాప్తిమాత్రంబునఁ దనియక యేదేది సంకల్పించి సర్వభూత హితుని నన్ను వరవ్యాజంబున వనప్రస్థాపితునిగా నొనర్చెనో యవి యెల్ల నేఁడు ఫలింపనున్నవి. తమ్ముఁడా! వైదేహిని బరపురుషుండు తాఁకుటంజేసి నా కిప్పుడు పొడముచున్న దుఃఖము పితృవియోగ రాజ్యహరణంబులఁగూడ జనింపదనెను. ఆ మాటతోడ లక్ష్మణుఁడు మహాక్రుద్ధుఁడై మంత్రనిరుద్ధకాలసర్పంబు పగిది నిశ్వసించుచు, 'అన్నా! సర్వలోకనాథుండవును దేవేంద్రకల్పుండవునైన నీవు ప్రేష్యుండనైన నేను వెంటనుండఁగా ననాథునిచందంబున నిట్లు పరితాప మొందనేల? రాజ్యకామియైన యా భరతునిమీఁది నా పగ తీఱునట్లుగా నొక్కకోల నిప్పొలసుదిండిని బరిమార్చి తద్రక్తంబుల నవనికిఁ ద్రావనిత్తుఁ జూడుము. ఆకర్ణాంతము దివిచి వేయు నా బాణం బీ దురాత్ముని యురస్స్థలంబును వ్రచ్చి వానిప్రాణంబులను హరించి తచ్ఛవంబును క్షణమాత్రంబున నేల దొర్లాడించు'నని పలికి యా రక్కసునిజూచి, 'రాక్షసాధమా! ఈ వనంబున విచ్చలవిడిఁ జరింతువు; నీ వెవ్వండ' వని యడిగెను. ఆ రక్కసుఁడు గర్వోద్ధతుఁడై, 'మీ రెవ్వరో? ఎందుఁబోదురో ముందు వివరింపుఁడ'ని గభీరస్వరంబున బదులాడెను. రాముం డా మాటవిని, 'మేము క్షత్త్రియులము; సదాచారసంపన్నులము; వనవాసము వరించి వచ్చితిమి. నీ సంగతియే'మనెను. నావుఁడు 'రాజా! నా తండ్రిపేరు జయుఁడు, నా తల్లి శతహ్రద; నన్ను విరాధుఁడందురు. నేను బ్రహ్మను గూర్చి కఠోరతపంబొనర్చి ఖడ్గధారాహతులవలనఁగాని ఛేదనభేదనంబుల వలనఁ గాని చావురాకుండునట్లుగా వానివలన వరంబులందితిని. నన్నుఁ జెనకనోపరు. ఈ యింతిని మీరిఁక మఱచి ప్రాణంబులు దక్కించుకొని వచ్చినదారిఁ బోనగు' నని పలికి సీతతోడ నురుకనుండెను. రాముఁడు

కోపసంరక్తలోచనుఁడై, 'క్షుద్రాధమా! పరస్త్రీహరణంబును దలపెట్టి మృత్యువునుగోరి వచ్చితివి. ప్రాణంబులతో నీవు వెడలుటకల్ల; నిలునిలు' మని విల్లెక్కుడించి రుక్మపుంఖంబులును వాయువేగవంతంబులునైన శరంబుల నేడింట వానిని వైచెను. ఆ బాణంబులు వానిశరీరంబును జీల్చి తచ్ఛోణితదిగ్ధములై నేలఁ వ్రాలెను. విరాధుఁడు శరహతికి నొచ్చి మహోగ్రుఁడై సీతను డించి పేర్చుచు నింద్రధ్వజముఁబోని శూలంబును బూని కాలాంతకుని పగిది లక్ష్మణునిపైకి నుఱికెను. రామలక్ష్మణు లిరువురు నొక్కుమ్మడి నతనిపై శరవర్షముఁ గురిపించిరి; విరాధుఁడు వికవికనవ్వి తనయొడలనాఁటియున్నయమ్ములుకులను విదిల్చివైచి బిట్టార్చి రాముని గవసెను. రాముఁడు బాణద్వయంబున వానిశూలంబును ఖండించెను. విరాధుఁడట్లు నిరాయుధుండయ్యు విజృంభించెను. రాఘవులు వానిని గృష్ణసర్పంబులఁబోని ఖడ్గంబులఁ బ్రహరించిరి. అయ్యసుర యాప్రేటులు చీరికిఁగొనక యయ్యిరువుర నొడిసి సందిటఁజేర్చి పో నుంకించెను. రాముఁడు వానితలంపు గ్రహించి, 'లక్ష్మణా! మనము పోనున్నదారినే యితఁడు మనలను మోసికొని పోనున్నాఁడు; కాని' మ్మనెను. విరాధుఁడు రామలక్ష్మణులను శిశువులనువలెఁ దనభుజంబుల పయి నిడుకొని బొబ్బరించుచు వనాభిముఖుండయ్యెను.

ఆ రక్కసుని దుండగంబును సీతాదేవి పరికించి చేతులు పిసికి కొనుచు, 'అయ్యో! సత్యసంధుని బరిశుద్ధాత్ముని దశరథమహారాజ పుత్త్రకుని రాముని సోదరసహితంబుగా రాక్షసుఁడు రౌద్రాకారుఁడు హరించుచున్నాఁడు; ఇఁక నేను వృకశార్దూలంబులకు బలియగుట నిజ' మని చింతించి, 'దనుజాగ్రణీ! నీకు నమస్కరింతును; నా మొఱాలింపుము. రామలక్ష్మణులను వదలి నన్నుఁగొనిపొమ్ము' అని పేరెలుంగున వాపోవ సాగెను. సీతారోదనంబు చెవిసోకినంతనే రామలక్ష్మణులు కోపవివశులై యా నిశాచరుని దోర్దోడ నధింపనిశ్చయించి వానిభుజంబులు చెరియొకటి ఖండించిరి. విరాధుఁడు భగ్నబాహుఁడై తత్తరిల్లి వజ్రంబడిచిన పెను గొండవలెఁ గూలెను. అట్లు నేలఁబడిన యాదుష్టుని వారు మోకాళ్ళ గ్రుమ్మి పిడికిళ్ళబొడిచి నుఱుమాడి ముద్దగావించిరి. ఏమిచేసినను వానికిఁ జావురాదయ్యెను. రాముఁడంత విరాధునివరంబులు తలంచి, 'లక్ష్మణా! ఆయుధములు వీనిని గెడపఁజాలవు; పరమేష్ఠివరమట్టిదై యున్నది. ఇతనిని గోతిలోఁ బాతిపెట్టుద' మనెను. విరాధుఁడదివిని, 'పురుష వ్యాఘ్రమా! మోహవశంబున నిన్నెఱుంగనైతిని. నీవు కౌసల్యా

గర్భంబున జనించిన శ్రీమన్నారాయణుండవగుట గ్రహించితిని. సీతాతత్త్వంబును లక్ష్మణునికలరూపును నాకు విదితములయ్యెను. రామా! నేను తొల్లి తుంబురుండను పేరి గంధర్వపతినిగా నుండి రంభాసక్తుండనై ప్రమాదమొనర్చి కుబేరశాపంబున నిట్లయితిని. వైశ్రవణుఁడు నన్నుఁ గరుణించి నీ చేతివధ నాకు శాపావసానంబుగా ననుగ్రహించెను. నీ ప్రసాదంబున నేఁటితో నా శాపము తీఱెను; స్వస్థానంబునకుఁ జనువాఁడ; మీకు శుభమగుఁగాక. ఇటకు నర్ధయోజనదూరంబున ధర్మాత్ముఁడు శరభంగమహర్షి గలఁడు. అటకుఁ జనుఁడు; మేలగును. రాక్షసశవంబును బూడ్చుట ధర్మసంప్రదాయము. ఆ యుపకారంబు నాకొనర్చి పొమ్మ' అని చెప్పి ప్రాణములువిడిచెను.

రాముఁడు శరభంగాశ్రమమునకుఁ జనుట

రాముఁడు విరాధునికళేబరంబును గర్తంబునఁ బూడ్చి సీతాదేవి నూరార్చి యామెను దమ్మునిని వెంటఁగొని శరభంగాశ్రమము డాయ బోయెను. అత్తఱి నంతరిక్షంబునఁ బచ్చవారువంబులుగట్టిన రథంబు సూర్యాగ్నితేజోవిభ్రాజమానమైనది గానవచ్చెను. ఆ రథమునందుఁ బాండురాభ్రచంద్రమండలంబుల వైఖరిని దలపించుచున్న చిత్రమాల్యోపశోభిత శ్వేతచ్ఛత్రంబులును, వానినీడనుండి మృదుమృణాళహస్తంబులతోఁ దపనీయదండ చామరవ్యజనంబులఁబట్టి వీచుచున్న నారీమణులును గానవచ్చిరి. మఱియు నా రథమునుజుట్టి గగనస్థితులై సిద్ధగంధర్వామర మహర్షులు నిగమోక్తులఁ బ్రస్తుతించుచుండిరి. రాముఁడదియెల్లఁజూచి, 'లక్ష్మణా! కాంతిశ్రీసమాజుష్టమై మధ్యాహ్నభానుమండలంబు పగిది నింగిఁ బొంగారుచున్న యా బంగారురథంబును గంటివా? ఆ తేరునకుఁ గట్టిన పచ్చవన్నెతురంగంబులఁ జూతువా? శోణాంశువస్త్రంబులుధరించి పరిఘాయత బాహుదండంబులందు ఖడ్గంబులు దాల్చి దురాసదులై య య్యరదంబును జుట్టియున్న వార లెవరుగానోపు? సౌమిత్రీ! ఆ మహనీయుల యురంబుల మెఱయు హారంబుల తేజము వారివంకఁ దేఱి చూడనీయదు. వారెల్లరును బంచవింశతివర్ష ప్రాయులుగాఁ దోఁతురు. దేవతలట్టివారని విందుము. నీవును సీతయు నిందుండుము; నేనుపోయి వివరము విచారించి వత్తు'నని చెప్పి యాశ్రమంబువలను చనెను.

అంతలోన నొకదివ్యతేజోమూర్తి యయ్యరదంబునుండి దిగి వడివడి శరభంగమహర్షిని సమీపించి, 'మునీంద్రా, అదిగో రాముఁడు

వచ్చుచున్నాఁడు. ఆయన రావణునివధించి దేవతాకార్యంబొనర్పవలసి యున్నది. అందాక మాకు సమాగమంబుకూడదు. వేగమ తరలుము' అనెను. శరభంగుఁడు వారినిబూజించి, 'నిర్జరవల్లభా, ఇప్పుడు రాజాల' నని చెప్పి యతనిని వీడ్కొలిపెను.

అయ్యమరేశ్వరుఁడు చనుటయే తడవుగా రాముఁ డయ్యాశ్రమము చొచ్చి యమ్మహర్షికి మ్రొక్కి గగనంబునఁ దాఁజూచిన రథంబునుగూర్చి యడిగెను. శరభంగుఁడు తలయూచి, 'నాయనా! రామా! అది యింద్రరథము. నేను తపోబలంబున బ్రహ్మలోకంబును సాధించితిని. అటకు నన్నుఁ గొనిపోవ నిర్జరాధిపుఁడు సురసమేతంబుగా రథంబును దెచ్చెను. ప్రియాతిథివి నీవు సన్నిహితుండవగుట యెఱింగి నిన్ను సందర్శింపక చనరాదనియెంచి యింద్రుని బంచితిని. రామా! నా సాధించిన యక్షయస్వర్లోక బ్రహ్మలోకంబులను నీకు సమర్పింతు గ్రహింపు' మనెను. రాముఁ డామాటవిని, 'తపోధనాగ్రణీ, ఏ లోకంబునైనను స్వయంబుగా సాధించుట ధర్మంబగును. ఆ తలంపుననే యిందు వచ్చితిని. నాకు నివసింపఁదగుతావుఁ జూపుము, చాలు' ననెను. 'రామా, ఈ వనమందే యనతిదూరంబున మహానుభావుండును సర్వజ్ఞుఁడును గౌతమవంశ్యుండునైన సుతీక్ష్ణమహర్షి గలఁడు. ఆయన నీకు మేలు గూర్చును. ఇదిగో యీ మందాకినీ తీరంబునఁ జనఁగా నేటిలోఁ బుష్పాకారంబులైన తెప్పలు కాన వచ్చును. అది గురుతుగా దారింబట్టిపోయి వాని యాశ్రమము చేర నగును. రామా! నీ సందర్శన భాగ్యంబు లభించెను. ఇఁక నే నీ జీర్ణ శరీరంబును సర్పంబు కుబుసంబునువలె వదలుదును. అది చూచి చను' మని పలికి యప్పుడే యగ్నిరగిల్చి యాజ్యము వ్రేల్చి యా చితిఁ జొచ్చి దగ్ధుఁడై యందుండి కుమార వయస్కుఁడుగా లేచి, యాహితాగ్నులును ఋషులును దేవతలును బడయు లోకంబులు దాఁటి బ్రహ్మలోకముఁ జేరి యటఁ బితామహుని స్వాగత మందెను.

ఆశ్రమమునులు రాక్షసబాధలు గూర్చి రామునకు మొఱలిడుట

శరభంగుని యాశ్రమమందు బహువిధతపోనిష్ఠు లుండిరి. అందుఁ గొందఱను వైఖానసులందురు; వారు బ్రహ్మనఖంబులవలన జనించిరఁట. మఱికొందఱను వాలఖిల్యులని పేర్కొందురు; వారు బ్రహ్మరోమంబుల నుండి పుట్టిరని చెప్పుదురు. సంప్రక్షాళులను పేరివారు మఱికొందఱు

గలరు; వారు ధౌతి యొనర్తురు. మరీచిపు లనువారు కొందఱుండిరి; వారు సూర్యచంద్రకిరణంబులను ద్రావి జీవింతురు గావున వారికా పేరు వచ్చెను. అశ్మకుట్టులను నింకొక తెగవారుండిరి; వారు స్వదేహంబులను ఱాలతో మర్దించికొనుటం జేసి యా పేరఁ బరగుదురు. పత్రహారులను తెగ యొకటి యుండెను; రాలిన పండుటాకులు తిని జీవించుట వారి యాచారము. దంతోలూఖలిను లనువారి తెగ మఱి యొకటి గలదు; దంతములతో ధాన్యముల పొట్టొలిచి గింజలు తిని మనుట వారి వ్రతము. ఉన్మజ్జకులను మఱియొక తెగవారుండిరి. కుత్తుకబంటి నీటిలో నిలిచి తపముచేయుట వారి సంప్రదాయము. గాత్రశాయు లనువారు కొందఱుండిరి; భుజమో ఱొమ్మో తలగడగాఁ జేసికొని నిద్రింతురుగాన వారి నట్లందురు. అశయ్యు లనువారు మఱికొందఱు గలరు; వారు బొత్తుగా నిద్రింపరు. అభ్రావకాశులను వేఱొక తెగవారుండిరి. వారు శీతకాలంబున బహిఃప్రదేశమందు నిలిచి తపంబులాచరింతురు. కొందఱు సలిలాహారులును మఱికొందఱు వాయుభక్షులు నుండిరి. వీరుగాక నిరాలంబముగా నింగి నిలిచి తపంబుసేయునట్టి యాకాశనిలయులును, గటికనేల బరుండుటే వ్రతముగాఁగల స్థండిలశాయినులును, నిత్యోపవాసంబులుసేయు వ్రతోపవాసులును, దమమునే యనుష్ఠించు దాంతులును, నిరంతరముఁ దడిగుడ్డలు కట్టియుండునట్టి యార్ద్రపటవాసులును, సజపు లనువారును దపోనిష్ఠు లనువారును బంచాగ్నిమధ్య నిలిచి తప మొనర్చువారు నిట్లు పలురకముల వారుండిరి.

రాముఁడు వారి నెల్లఁజూచి, 'లక్ష్మణా! ఈ మునులనుజూతువా? వీరెల్లరు నిట్టి కఠినవ్రతంబు లాచరించుట యేలనో యూహింతువా? ముక్తిని గోరి వీరిట్లు చేయుచున్నారు. ముక్తిఁబడయుటకుఁ జిత్తైకాగ్ర్యము వలయును. చిత్తమన్ననో చంచలాచంచలము. దాని నొకచోట నిలుపుట యంత సులభకార్యముగాదు. మఱియుఁ జిత్తము వివిధ వాసనారూపంబున నుండును. ఆ వాసనలను నిశ్శేష మొనర్చుటయే చిత్తసమాధాన మందురు. వాసనలు పలువిధము లగుటయేగాక సూక్ష్మ మంద గాఢ రూపంబుల నుండును. దానం జేసి తన్నాశనంబునకు నేకమూలికాప్రయోగము తగదు. అందువలనఁ దత్త్వజ్ఞులగు గురువులు తమ శిష్యుల మనస్తత్త్వంబులను గ్రహించి వారివారికిఁ దగు నిష్ఠల నుపదేశింతురు. ఈ మునుల కెల్లరకు ముక్తియే ప్రాప్యముగా నున్నను మనస్తత్త్వభేదముంబట్టి వీరిట్టి భేదమార్గంబుల ననుష్ఠించు

చున్నారు. తమ్ముఁడా ! ఆత్మసమాధి యెంతకష్టసాధ్యమో గ్రహింపు' మనెను.

అంతలో నమ్మునులు రాముని సమీపించి, 'ధర్మాత్మా ! దేవేంద్రుఁడు స్వర్గంబునకువలె నీవు భూమండలంబునకు నధిపతివై విశ్రుతిఁ గాంచితివి. పితృభక్తియందును సత్యపరాయణత్వమందును నిన్నుఁ బోలు నతండు గలుగఁడు. రాజునకుఁ బ్రజాసంరక్షణమే పరమధర్మము. తన్నిమిత్తము జనులవలన ఱేఁడులు షడ్భాగంబుబలి గ్రహింతురు. ప్రజలసొమ్ము నట్లు గైకొనియు వారిని రక్షింపనిరాజు మిక్కిలి యధర్మంబును బొరయును. ప్రజలను బ్రాణాధికులగా రక్షించు ఱేఁడు బ్రహ్మలోకపూజితుఁ డగుటయేగాక కీర్తిమూర్తియై చిరకాలము జీవించును. కచ్ఛడంబులు గట్టి కందమూలంబుల జీవించుచున్న యీ గోఁచిపాతలరాయలు తమ రక్షణార్థము రాజులకేమి యిత్తు రనవలదు. వారును దమ తపోధనమందుఁ జతుర్థాంశంబు రాజులకిచ్చు చున్నారు. కావున వారుఁగూడ రాజులకు సవశ్యరక్షణీయులగుదురు. వానప్రస్థులకు మా కేమి బాధలుండు నందువా ? అదిగో చూడు మివ్వన మందుఁ బడియున్న యస్థిరాసులే మా కష్టములఁ జెప్పును. రాక్షసుల వలన మేము పడు బాము లిన్నియనరావు. వారు గావించు వధాకోలాహలంబును భరింపఁ జాలకున్నాము. నీవే మాకు శరణం' బని మొఱపెట్టిరి. ఆ ఋషుల దీనవచనంబులకు రాముఁ డెంతయుఁ జింతాక్రాంతుఁడై, 'మహాత్ములారా, మీరు నన్నాజ్ఞాపింపఁ దగుదురేగాని నాకు విజ్ఞాపింపఁ జెల్లదు. కొండొక కార్యార్థినై యిందువచ్చితిని. అయినను దండ్రియాజ్ఞ నట్లు మీ యాజ్ఞనుగూడఁ దలఁదాల్చి రాక్షసుల వలని విప్రకారంబునుండి మిమ్ముఁ దప్పింతును. తపోధనులు మా శౌర్య పరాక్రమంబులఁ జూడఁగలరు. భయము మానుఁ' డని పలికి వారికి నభయహస్తంబిచ్చి సీతాలక్ష్మణులను వెంటఁగొని యా మునులతోఁడ సుతీక్ష్ణమహర్షి యొద్దకుఁ దరలెను.

సుతీక్ష్ణమహర్షి యాశ్రమము

రాముఁడట్లు వెడలి మహారణ్యముఁ జొచ్చి జలపూర్ణంబులైన నదులు దాఁటి, వివిధవృక్షసమాకీర్ణములై చీఁకట్లుగ్రక్కు చున్న పెనుగొండల నతిక్రమించి, చనిచని చీరమాలాపరిష్కృతమైన యాశ్రమమొండు చేరెను. అందుఁ జీకుముదుసలితపసి యొకండు

నిజజటాభారము పంకావిలమైనది తదీయ నిశ్చలతపోవ్రతతత్త్వంబును జెప్పకయే తెలుపుచుండఁగా యోగసమాధి నుండెను. ఆ తాపసిరేయే సుతీక్ష్ణమహర్షి గా నెఱింగి రాముఁడు వానిని డాయఁబోయి, 'మహాత్మా మీ దర్శనార్థము వచ్చితిని; నన్ను రాముఁడందు' రని నమస్కరించెను. ఆ మునిపుంగవుఁడు రామునిఁ గవుంగిటఁగూర్చి, 'రామా! స్వాగతము; నీవలన నా యాశ్రమంబు నేఁడు సనాథమయ్యెను. నీ రాకను నిరీక్షించి దేవలోక గమనంబునుగూడ విరమించి యీ తనువును భరించి యున్నాను. నీవు రాజ్యభ్రష్టుండవై వనవాసము నిమిత్తముగాఁ జిత్రకూటంబునకు వచ్చుట వింటిని. ఇప్పుడే యింద్రుఁ డిటకు వచ్చి, 'మునీంద్రా, శరభంగమహర్షి కడనుండి వచ్చుచున్నాను. తపోబలంబున నుత్తమ లోకంబుల నెల్ల జయించితి' వని పలికి చనెను. నా యార్జించిన యీ దివ్యలోకములందు మత్ప్రసాదంబున నీవు సీతాలక్ష్మణులనుగూడి యథాసుఖంబు విహరింపనగు' నని వచించెను. నావుడు, 'మహాత్మా, మీ నిర్వ్యాజప్రేమ కెంతయుఁ గృతజ్ఞులము. పుణ్యలోకములను స్వయముగా సంపాదింప నభిలషింతును. ప్రకృతము మేమీ వనమందు వసింపనైన చోటేదో యనుజ్ఞయిమ్ము. శరభంగ మహర్షి పంపున నిందువచ్చితిమి. నీవు సర్వభూతహితరతుండవగుటయు సర్వజ్ఞుండవగుటయు గౌతమ వంశ్యుండవగుటయు నవ్వుహానీయుఁడు మాకుఁ దెలిపె' నని రాముఁడనెను. అందులకు నమ్మునివరుం డలరి, 'రామా, ఈ యాశ్రమమందే మీరుండవచ్చును. ఇది ఫలమూల సమృద్ధంబును ఋషిసేవితంబు నగుట మీకు వసింపఁదగియున్నది. మృగబాధమాత్ర మిందుగలదు. అన్యక్లేశంబు లిటఁగలుగ' వనెను. రాముఁడది విని, 'మునీంద్రా, ఆశ్రమాపకారములైన మృగంబులను వేయక నాకుఁ దప్పదు. అది మీ కోపకారణంబగును. అంతకన్నఁ గష్టముండునా? కావున నేనిందుఁ బెద్దకాలము వసింపనోప' ననెను.

వారట్లు సంభాషించుచుండఁగా రవి యస్తంగతుఁడయ్యెను. రామాదు లంతట తత్సమీపంబున నున్న కొలనునందు వార్చివచ్చి తాపసభోజ్యమైన యన్నము గ్రహించి యారేయి యందుండి వఱువాత లేచి యుత్పల సుగంధబంధురశీత జలంబులాడి యగ్నిహోత్రకార్యంబులు దీర్చి దేవతలను బూజించి సూర్యోదయంబుతోడ సుతీక్ష్ణమహర్షిని సందర్శించి, 'మునివర్యా, రాత్రి యిందు సుఖముంటిమి. దండకారణ్యమండలి పుణ్యాశ్రమంబులను సందర్శింప నెంతయుఁ దమకింతుము. ఆజ్ఞ

వేడుదుము. నడుమంత్రపు సిరిఁగలాని దుందుడుకట్లు ఎండవేడిమి దుస్సహము గాకమున్నే యిందుండి తరలఁగోరుదు' మని వానికి సాగిలఁబడి మ్రొక్కిరి. ఆ మునీంద్రుఁడు వారిని లేవఁదీసి, 'రామా! ఛాయవోలె నంటియున్న సీతతోడఁ గూర్మినిధానమైన తమ్మునితోడ నీవు చనుమార్గము నిరుపద్రవనంబగుఁగాక. తపోభావితాత్ముల పుణ్యాశ్రమంబులను సేవించుచుఁ బ్రాజ్యఫలమూలంబు లారగించుచు, వివిధ మృగయూథవిహారంబులఁ గాంచుచుఁ, బ్రకాండపక్షిగణకూజితంబు లాలకించుచుఁ, బూచి దలిర్చి నునుగాలికి వీచుచున్న లతాహస్తంబులతోఁ బొదరిండ్లు గావించునట్టి యాహ్వానంబు లందికొనుచుఁ, బ్రసన్న సలిలపూరంబులునుఁ బ్రఫుల్లపంకజ కారండవమనోజ్ఞంబులునైన సరోవరంబులకు నలరుచు, మయూరనృత్యంబు లభినందించుచు, సుఖంబుగాఁ బొమ్ము. వత్సా! లక్ష్మణా! నీకు భద్రంబగుఁగాక. మరల మీరిందు రాఁగోరుదు' ననెను. వారంతట నమ్మునికిఁ బ్రదక్షిణం బొనర్చి తరలిరి.

సీతారాముల సంభాషణము

వారట్లు కొంతదూరము చన్నతర్వాత సీతాదేవి భర్తను జూచి, 'నాథా, ఈ మునీంద్రుని గూర్చి తలంచుకొలఁది వింతయగుచున్నది. మిథ్యావచన పరస్త్రీ గమనవైరంబులనునవి మూఁడుఁ గామజవ్యసనంబులందురు. అందొక్కటేనియు నిమ్మునీంద్రునందుఁ గానరావు. అమ్మూఁడింటిని జయించినవారిని జితేంద్రియులందురు. కావున నిమ్మునీశ్వరుండు జితేంద్రియుండనుట నిర్వివాదాంశము. ఇట్టి జితేంద్రియులకెల్లఁ బరమపూజ్యుండగు మహానుభావుఁ డెంతటివాఁడుగా నుండునో యూహింపనగునేగాని చెప్పఁదరముగాదుకదా. నాథా, ఇట్టి మునీశ్వరులకు వేలకొలందికి మీరు పూజ్యులై యున్నారు. వనవాసంబునకు మనము వచ్చినది మొదలు ఋషీంద్రులు మీకుఁ గావించు సత్కారంబుల వలననే యీ సంగతి స్పష్టము. ఇట్టి మీ యందుఁ దత్కామజవ్యసనంబులెల్ల సబీజంబుగా నశించి యుండక తప్పదు. అట్లు గాకున్నచో మీ కిట్టి యాధిక్యత కలుగనేరదు. ఈ వ్యసనంబులు మూఁడింటిలో మొదటివి రెండు మీ యందు వాసనామాత్రముగానేని గలుగవని మీ చరిత్రయే చాటుచున్నది. ఈ మూఁడింటిలోఁ బూర్వపూర్వములు బలవత్తరంబులందురు. బలవత్తరములైన మొదటి రెంటిని జయించిన మహానుభావుండు మూఁడవ దానిని జయింపలేదని తలంచు

టయు భావ్యముగాదు. ఎవనిచిత్త మెంతమాత్రము పక్వమైయుండునది వాని కార్యములు సూచించుచుండును. కావునఁ గార్యమునుబట్టి కారణంబును లోకమూహించి నిశ్చయించును. నాథా, పై మూఁడింటిలో మొదటిరెంటికి మీ యందుఁ దావే లేదని విన్నవించితిని. మూఁడవ దానిని గూర్చి మాత్రము కొంత సంశయంబగుచున్నది. ఈ సంశయంబునకు నా యజ్ఞానమే కారణమైయుండును. అయినను సంశయనివారణార్థము విన్నవింతును. సంశయకారణమేమందురా? రక్కసులఁ బరిమార్తునని ఋషులకు మాటయిచ్చితిరి; దానంజేసి రాక్షసులు మీఁద మీరు మీ శరంబును వ్యయింపక మానరు. అసురులు మీ కెట్టి యొగ్గునొనర్పరు. అట్టి వారియెడ నిట్లు వర్తించుట నిష్కారణ వైరంబగును. ఈ మోహవశకార్యంబు పామరులకగుఁగాని సర్వజ్ఞునకుఁ జెల్లదు. ఇట్టిది నేఁడు మీకు గలుగుటకుఁ జింతాశ్చర్యంబు లయ్యెడు. అంతియ గాదు; ధనుర్బాణంబులు ధరించి తమ్మునిగూడి మీ రిట్లు వనంబునకు వచ్చుట యేతన్నిమిత్తమే మోయనియు స్ఫురించుచున్నది. చేతిలోని యాయుధ మూఱకుండనీయదు. చేరువనున్న యింధనంబుల వలన నగ్నివలె హస్తగతాయుధంబుల వలన క్షత్రియుండు తేజోవృద్ధినిగాంచును. ఇందులకు నిదర్శనంబుగాఁ గతయొకటి చెప్పెదను. తొల్లి మునియొకండు తపోనిష్ఠుఁడై కొండొక వనంబున నివసించుచుండెను. శచీపతి వాని తపంబును విఘ్నమొనర్పఁదలంచి భటరూపంబున వాని యాశ్రమంబునకువచ్చి, 'అయ్యా, నా చేతి యీ ఖడ్గంబును దాచిపెట్టుము. మరలవచ్చి కైకొందు'నని చెప్పి యాకత్తిని వాని యొద్దనుంచి చనెను. ఆ గుప్తార్థంబు నమ్ముని ప్రాణపదంబుగాఁ గాపాడుచు ఫలమూల సంగ్రహణంబునఁ గూడ దానిని బాయఁడయ్యెను. అట్లాముని నిరంతరంబు శస్త్రంబును వహించుచున్న కారణంబున వాని మనస్సు క్రమక్రమంబుగాఁ దపోవిముఖమై రౌద్రంబును వహించి తుదకుఁ బ్రాణిహింసాపరముగాఁ బరిణమించెను. అట్లతఁడు ధర్మకర్మితుండై శస్త్ర సంసర్గంబునఁ దుదకు నరకమొందెను. శస్త్రసంసర్గంబు వహ్నిసంసర్గంబు వంటిదని యందురు. కారానివానినిఁ జేపట్టినచో ముప్పువాటిల్లక మానదు. స్పర్శదోషమంత తీవ్రమైయుండును. కావుననే పెద్దలీ విషయంబున మహాజాగరూకులై వర్తింతురు. నాథా, మాలిమింజేసి యీ సంగతిని జ్ఞప్తిచేసితిని. ఆర్తసంరక్షణంబు క్షాత్రధర్మమందువా? హింస కారాదుగదా. మఱియు మీరు రాజధర్మంబును ద్యజించి ముని

ధర్మంబును స్వీకరించితిరి. ఇది మీ వేషమువలననే స్పష్టము. ముని వేషంబునకును క్షాత్రధర్మంబునకు నెట్లు పొసఁగును? అదియునుంగాక ధర్మవర్తనంబునకు దేశకాలవ్యవస్థగలదు. దానికి ననవస్థాదోషము గలుగరాదు. మునివేషంబును గ్రహించితిరి; వనముఁ జొచ్చితిరి. వన సీమలు తపోవృత్తియోగ్యంబు లగుఁగాని యొండుగావుగదా. అయోధ్యకుఁ జన్నప్పుడు రాజ్యపరిపాలనార్థము క్షత్రధర్మంబు నవలంబింపక తప్పదు. అది యచ్చట రాణించును. నాథా, సర్వసృష్టికి ధర్మమే మూలమనియు ధర్మంబునఁ జేసి యర్థంబును దానివలన సుఖంబుఁ గలుగుననియు ధర్మసంపాదనార్థమై త్యజింపరానిది గలుగదనియుఁ బెద్దలు వచింతురు. ధర్మార్థము మీరు సమస్తమును ద్యజించి వచ్చితిరి. వచ్చిన కార్యంబును సాధింపవలయునుగదా. మఱియు నొకటి వ్యయింపనిదే మఱియొకటిరాదు. వలఁతికై యలఁతిని మానుదురు. ఇది లోకస్వభావము. ధర్మార్థము మీరు సౌఖ్యంబును ద్యజించితిరి. సౌఖ్యంబునకన్న ధర్మమే పరమార్థమనిగదా యట్లొనర్చుట. దానికి భంగము రానగునా? మఱియు,

"ఆ॥ వె॥ సర్వభూతదయకు సత్యవాక్యమునకు
నుత్తమంబు ధర్మువొండెఱుంగ;
నొరులనొప్పికోడ కుపతాపమొనరించు
నదియ కడు నధర్మమనిరి బుధులు"

ఎన్నివిధముల విచారించినను మీ వేషంబునకును మీరు ఋషుల కిచ్చినమాటకునుఁ బొందుగలుగదు. స్త్రీచాపల్యంబునఁ జేసి యింత పలుకుదునేగాని మీ రెఱుంగని ధర్మముగలదా?' యని వినయ మధురంబుగా నుడివెను.

రాముఁడావచనంబులువిని, 'దేవీ! నీ వంశంబునకుఁ దగినట్లు పలికితివి. నా మేలు నీ వెంతకోరునది నీ మాటలవలననే స్పష్టము. ఆర్తత్రాణము క్షాత్రధర్మనుగుట నీవే యంగీకరించితివి. ఇఁక నా చెప్పఁగలదేమి కలదు? నా వేషమందువా; ఇది యాదృచ్ఛికముగాని నైజముగాదు. ధర్మంబునకు దేశకాలాద్యవస్థలు గలుగవు. అట్టినియతిని గలిగించుట సంకుచితం బగును. ఎందున్నను స్వధర్మము నాచరింపవలయును. నేను క్షత్త్రవంశంబున జనించితిని; ధర్మరక్షణంబు నాకు విధివిధానము; రాజ్యముననొండె వనముననొండె నా ధర్మంబును నేను తప్పరాదు. అట్లుచేయనేని యనేకానర్థంబులకుఁ గారణమగుదును.

నన్నుఁజూచి యన్యులుగూడ నపమార్గంబును ద్రొక్కుదురు. రాక్షసవధ హింసకాదా యంటివి. ఆత్మలాభార్థము పరులకు మనోవాక్కాయంబులఁ గ్లేశంబులుగలిగించుట హింసయగును. నేను గోరంతగూడ స్వలాభంబు గోరి చేయుటలేదు. కావున నా పనులయెడ హింస నారోపింపఁదగదు. నా కార్యములందు రాగద్వేషములు వ్యక్తములేగదా యనియు రాగద్వేషపూర్వకర్మంబులు హింసామాత్రకములుగావా యనియు శంకింపవచ్చును. రాగద్వేషంబులనుమాటే నాయెడఁ జెల్లదు. రాక్షసులని పగసేయుటలేదు; యోగులని మైత్రినెఱపుటలేదు. ఎల్లరయందు సమబుద్ధితో వర్తింతును. యోగులొండె రాగులొండె ధర్మోల్లంఘన మొనర్తురేని సహింపను. రాక్షసులు ధర్మమును బ్రతిఘటించుచున్నారు. ధర్మంబును గాపాడుటకుగా వారిని శిక్షింపకతప్పదు. మఱియు రాక్షసుల నెల్లఁ జంపుటలేదు. దుష్టులను మాత్రమే శిక్షింతును. దుష్టశిక్షణంబున శిష్టరక్షణంబగును. శిష్టులు ధర్మంబును రక్షింతురు. అట్లు ధర్మము సంస్థాపితమగును. ఒక్కటి చూడుము. ఈ యోగులెల్లరు నాత్మకళ్యాణార్థము శ్రమించుచున్నారు. ఒకరిజోలికిఁ జనరు; కందమూలములతో జీవింతురు; ఒకరి నాశ్రయింపరు. వీరివలన నెవరికి నెట్టికష్టనష్టములు గలుగవు. ఇట్టి నిరపరాధులను రక్కసులు నిష్కారణంబుగా బాధించుచున్నారు. ఈ యకార్యంబును సైచుటెట్లు? కూళలకుఁ దాళలేక నా శరణుజొచ్చినవారిని గాదనుటెట్లు? ఇప్పుడు నేను మిన్నకుందునేని దౌష్ట్యంబునకు నెలవిచ్చినట్లుగాదా? 'గతానుగతికోలోక' యన్న ట్లొకరిని జూచి యొకరు వర్తింపరా? పర్యవసానమేమి? ప్రాణమాన విత్తములకుఁ జేటగును. తుదకు ధర్మమే లుప్తమగును. ఇందులకు నిదర్శనము లిప్పుడె కానవచ్చుచున్నవి, చూడుము. తాపసుల హోమంబులు చల్లారెను; వ్రతాదులకు వారు దూరమైరి. ఇంతటనేని దౌష్ట్యంబును నివారింపనేని యది చెలరేఁగి సర్వనాశంబొనర్చును. తాపసులే యీ దుష్టుల నడంపలేరా యని తలంపవచ్చును. వారికట్టి మహిమగలదు. ఆ మహిమంబులను వారెంత శ్రమించిసంపాదించిరో యూహింపనగునేగాని వచింపరాదు. అట్టి చిరార్జితతపోమహిమంబును వ్యయింపనోడి వారీ బాధలు సహించుచున్నారు. వారి వెతల నుడుపని రాజేల? 'దుర్బలస్యబలంరాజా' యన వినవా? ఇన్నితలపోసి మునులకు నభయహస్తమిచ్చితిని. మాటతప్పుటయెట్లు? కళ్యాణీ! ప్రాణమును గానీ లక్ష్మణునిగానీ తుదకు నిన్నుఁగానీ విడిచిన విడువనోర్తుఁగాని

సత్యంబును విడువఁజాలను. మఱియొకటి వినుము. అనుగకయే రాజులార్తులను రక్షించి స్వధర్మంబును గాచికొందురు. ఈ మునులు నన్ను సంప్రార్థించిరి. సంప్రార్థితుండనయ్యు మిన్నకుండుట ధర్మబాహ్యము నాత్మశక్తివంచనముఁగదా' యని యుక్తియుక్తంబుగా సమాధానము చెప్పెను.

ధర్మభృన్ముని సందర్శనము

అట్లు వారు సమయోచితంబులఁ గూర్చి సంభాషించుచు మార్గాంతరమందలి వివిధశైలప్రస్థంబులకును, నదీపులినాంతరవిహారమాణ సారసచక్రవాకంబులకును, వికచకమలేందీవరరమణీయజలాకరంబులకును, రూపుఁదాల్చినచిఱుమబ్బులవోని వరాహమహిషంబులకును, దంతంబులఁ గోరాడుచుఁ దుండంబుల విసరుచు నడగొండవలె సంచరించుచున్న మత్తగజంబులకును, సంతోషాశ్చర్యము లందుచు సూర్యాస్తమయంబునకుఁ దటాకమొండు చేరిరి. అది యోజనాయతంబై వెలిదామరలతోఁ బొందమ్ములతో నిండి సారసహంసకలహంసమధురకూజితమనోహరమై యుండెను. ఆ కొలనునుండి గీతావాదిత్ర ధ్వనులు నిర్గతములై చెవులకు విందుసేయసాగెను. వెదకినను మనుష్యుల పొలకువయే యందుఁగానరాదయ్యెను. ఆ వింత యచ్చెరువు గొలుపఁగా రామలక్ష్మణులు దానినిఁ జేరఁబోయిరి.అట మునియొకఁ డుండెను. ఆ తపోధనుఁడు వారినిఁ జూచి, 'కాకుత్థ్సులారా, నన్నుధర్మభృత్తని పేర్కొందురు. నేనీ యాశ్రమంబున నుందు; మీ యడుగనున్నది గ్రహించితిని. ఈ తటాకంబును మాండకర్ణమహర్షి నిజ తపోబలంబున నిర్మించెను. దీనిని బంచాప్సరస్సని చెప్పుదురు. ఇందు నిరంతరంబు గీతావాద్య మధురరుతంబులు వర్తిల్లుచుండును. ఏల యందురా? ఆ మహర్షి వాయుభక్షణ మాత్రుఁడై నీట నిలిచి దశసహస్ర వర్షంబులు ఘోరతపంబొనర్చెను. వానికి వైశ్వానరాది దేవతలు కుతిలపడి తత్తపోవిఘ్నార్థము చంచలలఁబోని యచ్చరమచ్చెకంటుల నేవురఁ బంపిరి. వారు సురకార్యనిమిత్తం బతనిని మోహవివశుసిఁగాఁ జేసి వానికి భార్యలైరి. వారికిగా నంతర్గృహ మిందు నిర్మింపఁబడెను. ఆ నిలింపవేశ్యలందు నివసించి యా ఋషిని మధురగీతంబుల వినోదించుచుందురు. గీతానాదంబు కాంతామణుల భూషణధ్వనులతో మేళవించి యిట్లు మనోహరంబుగా వినఁనగుచుండు' ననెను.

రా మా దు లు ము ని ప ల్లె లో పది యేం డ్లు గ డ పి సు తీ క్ష్ణ మ హ ర్షి యా శ్ర మం బు చే రు ట

రామలక్ష్మణులు మరలి వచ్చి సీతాదేవికి వివరంబు వినిపించి మరల దారిఁబట్టి కొంతదూరము చనిరి. అట మఱియొక యాశ్రమంబు గానవచ్చెను. వారమ్మునిపల్లెను జొచ్చి యందలి ఋషుల పూజలంది యాచోటు తమకు నివాసయోగ్యంబుగా భావించిరి. మునులు దమ కడగండ్లు వారికి నివేదించి సంరక్షణముఁ గోరిరి. రాముఁడా మునుల రక్షణార్థంబచ్చట భార్యాలక్ష్మణుల తోడఁ బదివత్సరంబులు పుచ్చి యనంతరము సుతీక్ష్ణమహర్షి యాశ్రమమునకు మరలి వచ్చి యందుండెను.

ఇట్లుండఁగాఁ గొండొకనాఁడు రాముఁడా మునీంద్రునకు నమస్కరించి, 'మహాత్మా, అగస్త్యభగవానుం డీవనమందుండు నని విందుము. ఆ మహానుభావుని శుశ్రూషింపఁ బెద్దయుఁ గోరుదుము. ఏ మార్గంబున నటకుఁ బోనగునో' యనెను. సుతీక్ష్ణమహర్షి యది విని, 'వత్సా, నా చెప్పనున్నది నీవే ప్రస్తావించితివి; ఇటకు నాలుగు యోజనంబుల దవ్వున నగస్త్యుని భ్రాత సుదర్శన మహాముని గలఁడు. ఈ దారినఁ జన్నచో వాని యాశ్రమంబును జేరుదురు. మీ దారిలో నెచ్చట పిప్పలీవృక్షంబులు దట్టముగా నుండునో యాచోటే వాని యాశ్రమము. అందొకరాత్రి పుచ్చి ప్రాతఃకాలంబునఁ దరలి దక్షిణాభిముఖంబుగా యోజనదూరము పొమ్ము; అగస్త్యుని యాశ్రమముఁ జేరుదు' రని చెప్పెను.

సు ద ర్శ నా శ్ర మ ము

రాముఁడు భార్యాలక్ష్మణసహితుఁడై బయలుదేరి పోసాగెను. కొండొకచోటఁ బిప్పలీగంధబంధురంబులైన మారుతంబులు కటుకోద్దయములై వీచెను; కాష్ఠరాసు లందందుఁ గానవచ్చెను. దర్భాంకురములు వైడూర్యకాంతుల మఱపించుచు విదీర్ణములై యుండెను; అగ్నిహోత్రధూమపటలంబు కృష్ణాభ్రశిఖరంబుగాఁ దోఁచెను; మునికుమారులు వివిక్తతీర్థస్నాతులై పుష్పోపహారంబులను గోసి తెచ్చుచుండిరి. ఆ లక్షణములఁబట్టి యదియే సుదర్శనాశ్రమంబు కానోపునని రాముఁడు నిశ్చయించి యిట్లనియెను:

ఇల్వలవాతాపులు

'లక్ష్మణా, ఇచ్చోటు అగస్త్యభగవానుని మాహాత్మ్యము నేడును బ్రకటించుచున్నది. సంగతి వినుము. ఇల్వలవాతాపులను రక్కసు లిరువురుండిరి. ఇల్వలుఁడు బ్రాహ్మణవేషధారియై సంస్కృతము భాషించుచు శ్రాద్ధార్థము బ్రాహ్మణులను నిమంత్రించుచు, వారు వచ్చినంతనే మేషరూపంబున నున్న తన తమ్ముని వాతాపిని వధించి శ్రాద్ధదృష్టకర్మపూర్వకంబుగా నిమంత్రితులకుఁ గుడువఁ బెట్టుచుండెను. వారు నమ్మి భుజించుచుండిరి. భోజనానంతరము, 'వాతాపీ! ఇఁక రా' యని యిల్వలుఁడు పిలుచుచుండెను. ఆమాటతోడ వాతాపి మేఁకవలె నఱచుచు నిమంత్రితుల యుదరకోశంబులు వ్రచ్చి వెలువడుచుండెను. ఇట్లు వేనవేలు బ్రాహ్మణులు మడియుచుండిరి. ఈ ఘోరకృత్యంబును దేవతలు సహింపలేక యగస్త్యమహర్షినిఁ బ్రార్థించిరి. ఆ ఋషిచంద్రుఁడు సురలప్రణయంబు నంగీకరించి కొండొకనాఁ డారక్కసుల నిమంత్రమియ్యకొని యటకుఁ బోయెను. వారు యథాపూర్వ మాచరించిరి. భోజనానంతరం బుత్తరాపోశనమిచ్చి 'వాతాపీ, రా' యని యిల్వలుఁడు పిలిచెను. మహర్షి నవ్వి, 'ఇంకెక్కడి వాతాపి! వాఁడు నా యుదరంబున జీర్ణించి యమసదన మొందె'ననెను. తమ్ముని దుర్మరణంబునకు నిల్వలుఁడు దురాగ్రహమొంది యగస్త్యుని పయి నుఱికెను. ఆ ఋషిసత్తముఁడు వానిని దన నేత్రానలంబున బూదియొనర్చెను. అగస్త్యభగవానుఁ డట్లొనర్చి యీ దక్షిణదిక్కును ఋషిజనవాసయోగ్యంబు గావించెను. నాఁడుమొదలు నిందు మునిపల్లెలు వెలసె'ననెను.

అంతలోన,

'తే॥ గీ॥ గగనహరినీలశైల శృంగంబునుండి,
డొల్లిపడెఁ బ్రొద్దు జేగుఱుఁగల్లువోలెఁ;
దన్నిపాతసముద్భూత ధాతుధూళి
చందమునఁదోఁచె దివసావసానసంధ్య.
కోమలతామ్రచ్ఛాలికల క్రొవ్వెలుఁగుసంజకుఁ బ్రోదివెట్ట ని
స్సీమకఠోరతారరుచిఁ జెట్టుపలార్చుచు నట్టులెత్తి వి
శ్రామముపోలెఁ గూసె విలసచ్చరమాచలకూటపక్కణ
గ్రామటికాకుటీరశిఖరంబులఁ గుక్కుటచక్రవాళముల్."

అట్లు సూర్యాస్తమయంబగుట రాముఁడు తమ్మునితోడ వార్చి వచ్చి సీతాదేవిని వెంటఁగొని యాశ్రమము ప్రవేశించి సుదర్శనమహర్షికి

మ్రొక్కి వాని సత్కృతులంది యారాత్రి యందుఁగడపి వఱువాత యగస్త్యాశ్రమమార్గము ద్రొక్కెను.

అగస్త్యాశ్రమము

వారు కొండొకదూరముచని యరణ్యాంతరము సొచ్చిరి. ఆ కాంతారము పనసతాలవంజులధన చిరిబిల్వతింత్రిణికాదిమహోన్నత వృక్షనిబిడమై, యేచివిదిర్చి యల్లిబిల్లిగనల్లుకొని పూగుత్తులభరంబున వంగి నునుగాడ్పులకు మెలమెల్ల వీచుచున్న కలికిపొదరిండ్లు గలిగి, నయనోత్సవము గొలుపుచుండెను. శాఖాంతరములు వానరమయములై వినోద మొదవించుచుండెను. ఆ వనమధ్యప్రదేశము చీరమాలా పరిష్కృతంబును ధూమాకులమునై యాశ్రమమగుట సూచించెను. రాముఁడాచిహ్నంబుల నుపలక్షించి, 'లక్ష్మణా, అదిగో చూడుము.

సీ॥ శుకములుచదివెడి సామగానంబుల
 వినుచు మత్తేభముల్ దనక విందుఁ,
గరికరోద్ధృతశీతకరణముల కొంక్షమై
 తచ్ఛాయ సింహముల్ బాయకుండు,
సెలయేటినీరముల్ కలసిత్రాగుచు నిందు
 వ్యాఘ్రమృగంబులు వఱలుచుండు,
మూషికామార్జాలములుగూడి బలియిచ్చు
 నీవారపిండముల్ నెమ్మిగుడుచు

ఆ॥ వె॥ సహజవైరమేది సఖ్యంబు వాటించి,
కలసిమెలసియిట్లు గ్రాలుచున్న
యీమృగాళియునికి నీక్షింపఁగా నింగు,
మానిశక్తిచోద్యమయము గాదె?

తమ్ముఁడా, ఏ మహాత్ముఁడు వింధ్యానిగర్వం బడంచి సూర్య మార్గనిరోధంబును బాపి లోకంబులకు మహోపకారమొనర్చెనో, ఏ తేజస్విపేరు విన్నంతనే రాక్షసులు దక్షిణదిక్కువంకనైనఁ దలఁ ద్రిప్పరో, ఏ పుణ్యశాలి యిందుండుటంజేసి మహర్షులకు రక్కసిబాధలు తీఱెనో, ఏ సర్వభూతహితుండు లోకహితార్థము చిరజీవిత్వంబును గ్రహించెనో, ఏ మహిమోన్నతు నిందుపాసించుచు దేవగంధర్వ సిద్ధచారణాదులేగాక పక్షులు నియతము నిరాహారాది తపోనిష్ఠలఁ దవిలియుండునో, ఏ సంయమీంద్రునికడఁ దపస్సిద్ధులైనవారికిఁ దివ్య దేహంబులతో సూర్యతేజోమయవిమానాధిష్ఠానపూర్వక స్వర్గా

రోహణంబు సంప్రాప్తించుచుండునో, మృషావాదిగాని క్రూరుఁడుగాని శఠుఁడుగాని నృశంసుఁడుగాని కామవృత్తుఁడుగాని యెవని యాశ్రమంబు ద్రొక్కి జీవింపఁడో, యయ్యగస్త్యభగవానుని యాశ్రమముఁ జేరితిమి. ఇందు భక్తితో భగవదారాధనంబు చేయువారికి సర్వాధిపత్యంబులు స్వతస్సిద్ధంబులగును. మనమీ మునిసేవలఁ దగిలి వనవాస శేషంబులు నిందుఁ బుచ్చుదము.

''చ॥ పుడిసిటఁబట్టి నేతపసి పొంగుపయోనిధి నిల్వ లానుజుఁ
గడుపునవేల్చె నేతపసి, గాఢతపోనిధి నే యగస్త్యునిఁ
బొడగని వింధ్యభూధరము పొంకము బింకము దక్కి నేలలో
నడఁగె బిలాంతస్థలిని'' నట్టిమహాత్ముని గొల్వ మేలగుఁ॥

అని పలికి తమరాక నెఱింగించుటకై వాని నా ఋషీంద్రునొద్దకుఁ బంపెను.

లక్ష్మణుఁడు పోయి యాశ్రమద్వారమందున్న మునిశిష్యుని జూచి, 'ఆర్యా, దశరథరాజజ్యేష్ఠకుమారుఁడు రాముఁడు భార్యాసహితుండై మహర్షి దర్శనార్థము వచ్చియున్నాఁడు. నేను వాని తమ్ముఁడను; నా పేరు లక్ష్మణుఁడు; అన్నకు భక్తిహితంబు లొనర్చుచు వాని వెంటనుందు' ననెను. ఆ మునికుమారుఁ డది విని గురువు నొద్దకుఁ బోయి యతనికి సంగతి వినిచెను. అగస్త్యుఁ డా మాటవిని మహాసంతోషమంది, 'రాముని బహుకాలంబుగా నిరీక్షింతును; నా కోరిక నేఁటికి సఫలమయ్యెను; వత్సా! తడయక వారిని దోడ్కొని ర'మ్మని చెప్పెను; రాముఁడంతట సీతాలక్ష్మణ సహితుఁడై మునికుమారుని వెంటఁ జని ప్రశాంతహరిణకంబైన యాశ్రమాంతరంబుఁ జొచ్చి యొక్కొక్కటిగా బ్రహ్మస్థానంబు నగ్నిస్థానంబును విష్ణుస్థానంబును మహేంద్రస్థానంబును సూర్యస్థానంబును సోమస్థానంబును భగస్థానంబును గుబేరస్థానంబును ధాతృవిధాతృస్థానంబును వాయుస్థాన శేషస్థానంబులను ననంతునిస్థానంబును గాయత్రీస్థానంబును వసువరుణకార్తికేయ స్థానంబులను సందర్శించుచుఁబోయి, శిష్యగణపరివృతుఁడై యెదురుగా వచ్చిన మహర్షికి భార్యాసహోదరపురస్సరంబుగా నమస్కరించెను.

అగస్త్యుఁడు వారికి నర్ఘ్యపాద్యంబులిప్పించి కుశలప్రశ్నంబులు గావించి వైశ్వదేవముచేసి వానప్రస్థధర్మప్రకారము ఫలమూలాహారంబు లొసంగి, 'రామా, ఋషుల యతిథిపూజలు వైశ్వదేవపూర్వకంబుగా నుండవలయును. అట్లు చేయనివాఁడు కూటసాక్షివలెఁ బరలోకంబున

శ్వమాంసభక్షకుండగును. సర్వలోక ప్రభుండవును మహారథుండవును బరమధార్మికుండవును మీఁదుమిక్కిలి మహామాన్యుండవును నైన నీవు ప్రియాతిథివై నవేళఁ జెప్పవలయునా?' అని పలికి హేమరత్న విభూషితమైన శరచాపతూణీరంబులను లోపలి నుండి తెప్పించి, 'రామా, ఈ వింటిని విశ్వకర్మ నిర్మించి విష్ణువునకిచ్చెను. ఆ మహనీయుఁడు దానిని నాకనుగ్రహించెను. ఈ బాణంబులు బ్రహ్మదత్తములు; మఱియు నక్షయంబులు; ఈ తూణీరఖడ్గంబులను దేవేంద్రుఁడిచ్చెను. తొల్లి విష్ణుదేవుండీ ధనుస్సహాయంబుననే యసురులను నిర్జించి సురరాజ్యశ్రీని మరల దేవతలకుఁ గైవశమొనర్చెను. వీనిని నీవు ప్రతిగ్రహింపు'మని యవియెల్ల నిచ్చి, 'నాయనా, స్విన్నములైన మీ యంగకంబులు మీ బడలికలను దెలుపుచున్నవి. ఈ జనకరాజసుత పరమ సుకుమారి. భర్తృస్నేహంబునఁ జేసి వనక్లేశంబులు వరించి వచ్చెను. ఈ కళ్యాణికి నాశ్రమ నివాసంబు సంతసమగున ట్లొనర్పుము. భర్తలు మంచిస్థితి నున్నప్పుడు భార్యలు తమ యనురాగంబులఁ గురిసింతురు; పతులకు విషమస్థితి సంఘటించువేళ పత్నులు నిర్దాక్షిణ్యముగా వారినిఁ ద్యజింతురు. స్త్రీస్వభావ మిట్టిదై యుండును. స్త్రీలబుద్ధి చంచలకన్నఁ జంచలమై శస్త్రధారకన్నఁ దైక్ష్ణ్యమై వేగంబున వాయువును గూడ మించును. నీ భార్య యట్టిదిగాదు. ఈమె లోకవిలక్షణయగుట తచ్చారిత్రమే వెల్ల డించును. ఈ పతివ్రతామణి యరుంధతీదేవివలె సర్వలోకశ్లాఘ్యయై పసమీఱుఁగాక. మీరు మువ్వురిందు వచ్చుటం జేసి యీ దేశము పరమ శోభను గాంచె' ననెను. రాముఁ డా మాటలు విని, 'మునీంద్రా! మీ యనుగ్రహంబునకుఁ బాత్రుల మగుటం జేసి మేము ధన్యులమైతిమి. జలసమృద్ధంబును బహుకాననంబునైన చోటొకటి సెలవిత్తురేని మేమందు సుఖనివాసార్థ మాశ్రమపదంబును నిర్మించుకొందు'మని యడిగెను. 'వత్సా, ఇటకు యోజనద్వయదూరంబున బంచవటి యను పేరి ప్రదేశంబుగలదు. అది బహుమూలఫలోదయమై సిరులపట్టుగా నున్నది. ఆ చోటు మీ కోరికకుఁ దగియుండును. రామా, నీ వనవాస కాలంబు చాలఁ గడచెను. అచిరమే నీవు సముత్తీర్ణ ప్రతిజ్ఞుండవై రాజ్యశ్రీని బడయుదువు. దశరథుఁడు నాకుఁ బరమమిత్రుఁడు. ఆ కారణంబున నీ వృత్తాంతమెల్ల యోగదృష్టిం జూచితిని. రామా, నీ విందుం డుట నాకెంతయు సంతసమగును. అయినను నీ యభిమతంబు వేఱుగాఁ దోఁచుచున్నది. దానం జేసి పంచవటిని బేర్కొంటిని. దాని చెంత

గోదావరీ నదియుఁ గలదు. ఆ నదీతీరంబు మీాయుంటకు నెంతయు ననుకూలించును. అదిగో మధూకవనంబు. దాని యుత్తరపార్శ్వంబునఁ జనుము; పెద్ద మఱ్ఱివృక్షంబు గానవచ్చును. దాని మీాఁదుగాఁబోయినఁ బర్వతమొండు గలదు. ఆ కొండ ప్రక్క పంచవటి యున్న'దని యా తాపసి పలికెను.

జటాయు సందర్శనము

రామాదులంతట నమ్మునిని వీడ్కొని పంచవటికిఁ దరలిరి. మార్గమధ్యంబున వారికి మహాకాయంబును భీమపరాక్రమంబును గల గృధ్రమొండు గానవచ్చెను. వారు దానిని జూచి రాక్షసుండని తలంచి, 'ఎవండవు నీ'వని యడిగిరి. నావుఁడు, 'రాఘవా, నీ తండ్రికి దశరథునకుఁ జిరమిత్రంబునగుదు. కశ్యపప్రజాపతివంశ్యుండును వినతాతనయుండు నైన యరుణుండను వానికి శ్యేనియందు సంపాతి జటాయువులను పేరి సుతులిద్దఱు జనించిరి. అందు సంపాతి పెద్దవాఁడు; నేను రెండవ వాఁడను. ఈ కాంతారంబు క్రూరమృగసంకీర్ణంబును రాక్షససేవితంబునై మహాభయంకరంబుగా నుండును. ఇందు వసింప మీారు వచ్చితిరి. నా వలన నీకుఁ బ్రయోజనంబుగలదు. నీకు సహాయంబుగా నిందు నుందు' నని యా జటాయువు చెప్పెను. రాముఁ డాగృధ్రరాజంబు కెంతయు సంతసించి వానివలనఁ దనతండ్రికతలు వినుచుఁ బంచవటికిఁ బోయెను.

పంచవటి

రాముఁడు పంచవటిని గలయఁజూచి, 'లక్ష్మణా, శ్రీగంధవృక్షంబుల నెత్తావులిందుఁ గ్రందుగానున్నవి. కమలాకరంబులు హంసకారండవ చక్రవాకాకరంబులై సొంపుఁ దలిర్చుచున్నవి. అదిగో గోదావరీనది. సౌమిత్రీ, ఇందు గైరికాదిధాతుకాంతిప్రసారంబున మత్తేభదేహంబులు గవాక్షచిత్రితంబు లట్లు దోఁచుచున్నవి. తాలతమాలాది నానావృక్షంబులు వివిధపుష్పలతా వృతంబులై నేత్రోత్సవంబును గూర్చుచున్నవి. ఇందు మనము జటాయువుతోడ వసింపనగు' నని పలికి యందు నివాస యోగ్య ప్రదేశంబును నిర్ణయించెను.

లక్ష్మణుండంత మట్టితో గోడలుకట్టి వెదురుకంబంబులు నాఁటి జమ్మివాసములు పఱచి తెల్లు గప్పి పర్ణశాలను సిద్ధపఱచి గోదావరీ తీర్థంబులఁ గ్రుంకి శుచియై కమలంబులును ఫలంబులును గొనివచ్చి

వాస్తుపూజాశాంతు లొనర్చెను. రాముఁడు ప్రియాసహితుండై పర్ణశాలను బ్రవేశించి, 'లక్ష్మణా, ఉపచారంబులవలనఁ దండ్రిని మఱపించితివి,' అని వానికిఁ బరిష్వంగ పారితోషికంబిచ్చెను.

ఋతువర్ణనము

అట్లు వారు పంచవటియందు సుఖంబుగాఁ గాలముఁ గడుపుచుఁ గొండొకనాఁడు స్నానార్థము గోదావరికిఁ దరలిరి. లక్ష్మణుఁడు రాముం జూచి, 'అన్నా! వసుంధర సస్యశాలినియై సొబగారుచున్నది; లోకుల శరీరంబులు నీహారపరుషంబులయ్యెను; అగ్నిదేవుండెంతయు సుభగుఁడుగా మన్నింపఁబడుచున్నాఁడు. సత్పురుషులు దేవతాప్రీత్యర్థము నూత్నధాన్యంబులు యజించి కృతాగ్రయణులై కల్మషంబులను బాసిరి. జనపదంబులు సమస్తపదార్థసమృద్ధంబులయ్యెను. గోవులు కుండలం బితుకుచున్నవి. విజిగీషాపరుల ప్రచారంబులు మెండయ్యెను. దక్షిణదిశ సూర్యసేవితయై వెలసెను. ఉదీచి శూన్యలలాటయగు నెలంతుకవలె నున్నది. హిమవంతుఁ డన్వర్థాభిధానుఁ డయ్యెను; తరుచ్ఛాయాసలిలంబులు రుచింపవు; ద్విరదంబులు శీతోదకంబులదాఁకి తుండంబులను మోడ్చుచున్నవి. భీరువులు రణభూమిం డాసియుఁ బ్రాణంబులకు వెఱచి నిలుచునట్లు జలచర విహంగంబులు దరి చేరియు నీరుం జొఱవు. అరణ్యంబులు శూన్యములై గాన్పించుచున్నవి. దివంబులు మంచుగప్పి చెలువు దొఱంగెను. రాత్రులు హిమారుణంబులై పొడవు దాల్చి ప్రణయినీజన దూషణభూషణంబు లందుచున్నవి. చండభానుఁడు హిమధాముని మనోహరత్వ దర్శనీయత్వంబుల నెఱుఁగొని తన మిత్రనామంబు నన్వర్థపఱచుచున్నాఁడు. చంద్రమండలంబు తుషారణమై నిట్టూర్పులాఁ విరిగప్పిన యద్దంబువలె నున్నది. పూర్వాహ్ణంబులు నిర్వీర్యములు; మధ్యాహ్ణంబులా పాండురాతప శోభాపరిణతములై సుఖస్పర్శముగానున్నవి. పడమటి గాడ్పులు మంచువలనం జేసి రెట్టించిన చల్లదనంబుతో వీఁచుచున్నవి. ఇనావలోకంబునకు సిగ్గుపడియోయన వనసీమ యావిరిముసువుం గప్పెను. కేదారంబులు పండి ఖర్జూర పుష్పంబులంబోని తండులంపు వెన్నుల బరువువలనఁ బఱచి భూమిపయిం బంగారుదాఁపిరో యనుశంకను గలిగించుచున్నవి. పచ్చికబయళ్ళు మంచు గప్పి లేయెండకు వింతవన్నె లీనుచున్నవి. తరువులు విలువితప్రసూనంబులై మంచుఁ జీఁకటిలోఁ బుష్పాతులను మోడ్చి నిద్రించుచున్నవోయనఁ దోఁచును. తరంగిణులు బాష్పసంఛన్న

సలిలంబులగుటంజేసి సారసవిహంగంబులు పరస్పరముఁ గంఠధ్వనుల వలన గుఱుతించుకొనుచున్నవి. తామరలు జరాజర్జరితంబులై కర్ణికాకేస రంబులను రాల్చి నాళమాత్రావశిష్టంబులగుట వలనఁ గమలాకరంబులు సౌందర్య కమలాకరంబులు గావు. అన్నా! శరదృతువు చని హేమం తము వచ్చుటనుఁ బ్రకృతి యెన్ని విధముల బోధించుచున్నదో చూచితివా?' యనెను.

ఆ ఋతువర్ణనంబును సీతారాములెంతయు మెచ్చుచు సౌమిత్రి వెంటఁజని తోయంబులాడి దేవతలకును బితృదేవతలకును దర్పణంబు లర్పించి యప్పుడప్పుడే పొడిచివచ్చుచున్న సూర్యభగవానునకు నమస్కరించి యాశ్రమముఁ జేరిరి.

శూర్పణఖ

అట్లు వారు పంచవటి నుండఁగా నొకనాఁడు రక్కసి యొకర్తుక యటకు వచ్చి పుంమోహనమూర్తియైన రాముని జూచి డాయంజని, 'ఆర్యా! నీ వెవండవు? జడలు దాల్చి వల్కలంబులు గట్టి తాపసివలెఁ గాన్పింతువు; హస్తంబున ధనుర్బాణంబులు వెలయుచున్నవి. మఱియు భార్యాద్వితీయుండవై తివి. ఈ వింత యేమి? రాక్షససేవితంబైన యీ మహారణ్యంబున కేలవచ్చితి'వని పలికెను. రాముఁడా రక్కసికి నిజ వృత్తాంతంబును వినిచి నీ వెవ్వతెవని యడిగెను. నావుఁడు, 'రామా! నన్ను శూర్పణఖ యందురు. కామరూపిణినై యిందు విహరించు చుందును. నా పేరు విని గుండియలు వ్రీలని ప్రాణియుండదు. మహా బలపరాక్రమశాలియైన రావణుని విందువుగదా. ఆ శూరుఁడును గుంభ కర్ణవిభీషణ ఖరదూషణులును నేనును విశ్రవసునకు జనించితిమి. నీ రూపలావణ్యంబులు నన్ను మోహసాగరంబునఁ ద్రోయుచున్నవి. నిన్ను భర్తఁగా వరించితిని. అలఁతినిగా నన్ను భావింపవలదు. నా ప్రభావ మింతనరాదు. స్వచ్ఛందబలశాలినినైన నన్నుఁగూడి చిర సుఖంబులు చూఱలాడుము. ఈ సీతాలక్ష్మణులు మర్త్యమాత్రులు; వారిని మ్రింగివైతును. మనమిరువురము నిష్టాగోష్ఠినుండ నొప్పు'ననెను.

రాముఁడు దరహాసకందళిత వదనారవిందుఁడై, 'శూర్పణఖా! తెలిసియో తెలియకయో యీ యింతిని పెండ్లాడితిని. నీ యట్టి నారీ మణులు సవతితోడియునికి నోర్వరు. ఇతఁడు నా తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు భార్య నింట వదలివచ్చెను. ఎల్లవిధంబుల నితఁడు నీకు భర్తగాఁదగును;

సవతిపోరుగూడ నీకుఁ దప్పు'ననెను. శూర్పణఖ యామాటలు నమ్మి, 'లక్ష్మణా! నన్నుఁగూడి దండకారణ్య విహారణోత్సుకుండవై భోగంబుల పసఁగాంచు' మనెను. సౌమిత్రి యల్ల నవ్వి, 'శూర్పణఖా! దాసుని భార్యకు దాస్యము తప్పదుగదా! నా యన్నకు నేను దాసుఁడనై యుందును. నన్నుఁ బెండ్లాడుట దాస్యంబును నీవు వరించుట యగును. వ్రతము చెడినను సుఖము దక్కవలదా? నాయన్న సర్వార్థ సిద్ధుఁడు. వానికి భార్యవై సుఖంపుము. ఆయన నీ పొందుఁగాంచి యసతియు విరూపయుఁ గరాళియు నిర్ణతోదరియు మీఁదుమిక్కిలి ముదుసలియు నైన సీతాదేవిని తఱిమివైచును. వరవర్ణినీ! నీవంటియందకత్తెను గన్న కంటికి మర్త్యభామిని యింపుఁ గూర్చునా?' యనెను. మేలమెట్టిదో యెఱుంగని యా పొలసుదిండి రామునివంక మఱలి, 'రోఁతరోయు చున్న యీ ముదుసలి పెండ్లాము మ్రోల నేను కానైతినా? సపత్ని కుండనను బెంగ కలదేని దీనినిప్పుడే మ్రింగి యా నెంజలి తీర్తు'నని విజృంభించి క్రూరగ్రహము రోహిణింబలె సీతాదేవిపైకి నుఱికెను. ఆ దుండగంబునకు రాముఁడు కనలి, 'తమ్ముఁడా! అనార్యులతోడఁ బరిహాసింపరాదు. వైదేహి యీ ముప్పుదప్పి బ్రదుకఁజూడుము. ఇది మదోన్మత్తయై యున్నది. దీనిని విరూపగా నొనర్చి తఱువు'మనెను. లక్ష్మణుఁడు కత్తిదూసి యా రక్కసి ముక్కును జెవులను దఱిగెను. అది ప్రావృట్పయోధరంబువలె గర్జించుచు రక్తధారలు స్రవించుచు హుటాహుటిం బరువెత్తి జనస్థానము చేరి యందు రాక్షసులతోడఁ బేరోలగంబున్న తన యన్న ఖరునియొడిలోఁ బడి వాపోవసాగెను.

జనస్థానము - ఖరాసురుఁడు

ఖరుఁడు తన చెలియలికిఁ గ్రోధదుర్నిరీక్షుఁడై, 'సోదరీ! మోహసంభ్రమంబులు మాని సంగతి చెప్పుము. ఏ వెఱ్ఱి మిన్నకున్న దానిని త్రాచును లీలార్థము చెనకెనో, ఏ యంధుఁడు నిజకంఠగతమైన కాలపాశంబు నెఱుంగఁడో, ఏ మూఢుఁడు నీ స్పర్శరూప కాలకూటంబును గ్రోలెనో, యా నిర్భాగ్యుని జెప్పుము. దేవగంధర్వ భూతంబులుగానీ మునిముచ్చులుగానీ తుదకా సహస్రాక్షుండుగాని నన్నపకరించి మనఁ జాలరు. ఎవని ప్రాణంబుల నూటాడవలయునో ఎవని మాంసంబున విహగవ్రాతంబునకు విందొనర్పవలయునో, ఎవని రక్తంబున ధాత్రీ సంతర్పణము గానున్నదో యా క్రూరాత్ముని బలుకుము. మృత్యువడ్డు వడినను దత్కృపణుండిఁక బ్రదుకనోపఁడ'ని సింహస్వరంబున వచించెను.

శూర్పణఖ కన్నీరు నించుచు, 'అన్నా! ఏమి చెప్పుదు? ఎవరో యిద్దఱు తరుణవయస్కులు మన వనముం జొచ్చిరి. వారి రూపసంపద యిట్లన రాదు; ఎంతో సుకుమారులుగాఁ దోతురు. వారి బలంబన్ననో యచింత్య మహాద్భుతంబుగానున్నది. ఏలనో వారు జటావల్కలాజినంబులు ధరించి తాపసవృత్తి నవలంబించి కందమూలాశనులై చరించుచున్నారు. వారు దశరథ మహారాజకుమారులఁట; రామలక్ష్మణులను వారఁట. వారు దేవతలో నరులో యూహింపరాదు. వారివెంట సర్వాభరణభూషితయైన యింతి యొర్తు గలదు. అట్టి సుందరీలలామ నెందును గానరాము. సొబగులెల్ల మూర్తీభవించి యీ యింతి రూపంబున నభ్యుదయించెనో యని తలంతును. ఆ కాంతామణి కారణంబున వారు నా కిట్టి దురవస్థను గలిగించిరి. ఆ మువ్వురి క్రొవ్వేడి నురువు నెత్తురు ద్రావినఁ గాని నా తాపంబు తీఱదు. నా యీప్సితం బొనర్పవా?' యని రోదన మొనర్చెను.

ఖరుఁడు రామునిపైఁ బదునల్వుర రక్షోవీరులఁ బంపుట

అది విని ఖరుఁడు రోషభీషణుండై ప్రళయాంతకులం బోని రక్షోవీరులను బదునల్వురఁ జూచి, 'పిశితాశనులారా! సంగతి వింటిరిగదా. ఆ దురాత్ములను ఖండఖండంబులుగాఁ దుండించి భూతంబులకు బలిపెట్టి యా యింతిని గృతాంతునంతిపురికిఁ బంచిరమ్ము. వారి రక్తపానంబున గాని నా చెల్లెలి తాపము తీఱ'దని యాజ్ఞాపించి వారివెంట శూర్పణఖను బంపెను. ఆ మాటతోడ వారు మేఘవేగంబునఁ బంచవటికిఁ బోయి యచ్చట సముదగ్రతేజోవిరాజితుఁడై యున్న రాముని జూచి దావాగ్నికి గజంబులువోలె వెఱగందిరి. రాముఁడా రక్కసులను శూర్పణఖను గాంచి, 'లక్ష్మణా! ఇంచుక తడవు సీతయొద్ద నుండుము; ఈ రాక్షసుల పీఁచ మడంచి వత్తు'నని పలికి చామీకరవిభూషితంబైన కోదండంబు నెక్కువెట్టి యసురులనుడాసి, 'రాక్షసులారా! మేము దశరథాత్మజులము; మమ్ము రామలక్ష్మణులందురు. ఈబిడ జనకరాజసుత సీత; ఈ యింతిని వెంటఁగొని దండకారణ్యంబునకు వచ్చితిమి. ఇందుఁ గందమూలంబు లారగించుచు జితేంద్రియులమై తపోధర్మంబులఁ దవిలి యుందుము. మా జోలికి రావలదు. సాధుజనహింసకులను బరిమార్చు కార్యమందు ఋషిజనము మమ్ము నియోగించెను. ప్రాణంబులు తీపగునేని యిందుండి చనుమ'ని చెప్పెను. ఆ రాక్షసు లమ్మాటలకు మహాకుపితులై శూలంబులు త్రిప్పుచు, 'మా ఱేనికి ఖరునకు నిష్కారణంబుగా

నాగ్రహంబుఁ బుట్టించితిరి. మీ ప్రాణహరణంబునఁగాని వానికిఁ దాప శాంతిగూరదు. నరాధమా! ఈ ప్రల్లదంబులేల? మా యెదుట నిలువ నైన నోర్తువా? ఇదిగో చూడుము మా శూలంబులు నీ వింటిని ద్రుంచి నీ ప్రాణంబులను హరింపనున్న'వని పలుకుచు రాముని గదిసి తమ శూలంబులను విసరిరి. రాముఁడు వారి శూలంబులఁ బదునాల్గింటిని బదునాల్గుశరంబులఁ ద్రుంచి కోపోద్దీపితుఁడై వెండియుఁ బదునాల్గు బాణంబులను సంధించి యాకర్ణాంతముఁ దివిచి వదలెను. ఆ భల్లంబులు వారి వక్షోభాగంబులను భేదించి రుధిరప్లుతములై దూసి నేల వ్రాలెను. వారు భిన్నమూలంబులగు వృక్షంబులకైవడి గూలిరి.

ఖరుని యుద్ధసన్నాహము

వారి పాటునకు శూర్పణఖ బెగడొంది వికృతారావము గావించుచు ఖరునొద్దకుఁ బరుగెత్తి, 'అన్నా! నీ శూరులు రామబాణ నిహతులై ద్రెళ్ళిరి. వాని పరాక్రమంబునకు భయమగుచున్నది. పరిత్రాసతరంగమాలికా సంకులంబును విషాదమకరాభీలంబునైన శోక సాగరంబునఁ గ్రుంగిన నన్ను రక్షింపుము. నాకుఁగావచ్చి చచ్చిన నీ యనుచరులయెడ నీకుఁ బ్రీతి కలదేని యప్రతిహతబలపరాక్రమశాలి వేని రాక్షసకంటకుని రాముని రూపుమాపి దండకారణ్యంబును నిర్వైరి వీరవంత మొనర్పుము. ఒండుచో నీ మ్రోల నిప్పుడే యసువులు త్యజింతును. అన్నా! ఊఱకుందువేల? రామునకు వెఱతువు గాఁబోలు. కాదేని చెల్లెలిపాటుఁ గన్నారఁ గాంచుచు శూరుఁ డిట్లుండునా? అన్నా! అల్పవీర్యవంతులకు జనస్థానము యోగ్యముగాదు. ఇందుండి మనము సబాంధవంబుగాఁ బఱచి ప్రాణంబులు దక్కించుకొందమురండు; విలంబము వలదు; రామతేజంబు మిమ్మెల్ల భస్మీకరింపనున్న'దని పొడవుమాటలాడి బొమ్మ మోఁదికొనుచు విలపించుచుఁ బెనురొద గావించెను. ఖరుఁ డా యవమాన వచనంబులకుఁ గ్రోధవివశుండై, 'సోదరీ! మృత ప్రాయుండైన నరాధముని బీరంబింత పెద్దసేసి పలుకనగునా? వాని దుశ్చరితమే యతని ప్రాణంబులను మ్రింగనున్నది చూడుము. మంద జీవుఁడు వాఁడు నా వ్రేటు దిని మనఁడు; వాని వేఁడినెత్తురు నీ చేతఁ దనివారఁ గ్రోలింతు' నని యా యింతి నోదార్చి తన సేనానాయకుని రావించి, 'దూషణా! నీలజీమూతవర్ణులును సమరకాలురును మన్మనో నువర్తులునైన రాక్షసవీరులు పదునాల్గువేలుగలరు. వారినెల్ల యుద్ధ సన్నద్ధులఁ గావించి నా రథంబును ధనుర్బాణఖడ్గంబులతోడను వివిధ

శక్తులతోడను సమాయత్తమొనర్పుము. నా రణపాండిత్యంబును రాముఁడు గ్రహించుఁగాక; పౌలస్త్యవంశకీర్తి దీపించుఁగాక' యని యాజ్ఞాపించెను.

దూషణుఁడు చని మేరుశిఖరాకారంబును దప్తకాంచనభూషణాలంకృతంబును హేమచక్రవిరాజితంబును వైడూర్యమణిరచితకూబరంబును నానావిధసువర్ణమంగళప్రతిమాభిరామంబును నైన రథోత్తమంబును సాయుధంబుగాఁ దెచ్చెను. దాని వెంట రాక్షసవీరులు పదునాలుగు వేలమంది ముద్గరపట్టిశూల పరశుఖడ్గశక్తితోమరపరిఘాది క్రూరాయుధంబులు బూని కవచంబులు ధరించి తరలిరి. ఖరుఁడు రథమారోహించెను. రథ నేమిధ్వానంబులును సేనామహాట్టహాసంబులును నింగిముట్టి మాఱుమ్రోసెను.

దుశ్శకునములు

రాక్షసబలంబు తరలినంతనే మింట గాడిదవన్నెమబ్బులు క్రేలి రక్తవర్షంబులు కురిసెను; మార్గము సమోన్నతమైయున్నను వారి రథాశ్వంబులు మహాజవసత్త్వములుగలవయ్యు ద్రెళ్ళిపడసాను; రవిమండలంబును గొఱవిచక్రముఁబోని పరివేషంబు చుట్టెను; ఖరుని హేమదండ ధ్వజంబుపయి గద్దవ్రాలెను; మాంసాదంబులగు మృగపక్షులు జనస్థానసమీపంబున వికృతంబుగాఁ గూసెను; తూర్పుదెస నక్కలెలుగెత్తి యఱచెను; దిక్కులందును విదిక్కులందును గాఢతమంబులు గప్పెను; అకాలసంధ్యారాగం బుదయించెను; రాపులుంగులు సేనాభిముఖమై బిట్టుకూసెను; సూర్యునిమ్రోల నల్లనిమాసి మొండెము తోఁచెను; అపర్వంబున భానుని స్వర్భానుఁడు గ్రసించెను; ప్రతికూల వాయువులు మహావేగంబున వీచెను. పట్టపగలు మింటనక్షత్రములు మిడువుఱుంబురువులువోలెఁ బొలిచెను; పెంధూళి మేఘంబులు రేఁగి రాక్షససైన్యంబును గప్పిపుచ్చెను; శారికారవంబులు వీచికూచి యని పరుసంబుగా వినిపించెను; పిడుగులురాలెను; ధాత్రీతలము సశైలవనంబుగాఁ జలించెను; ఖరుని వామభుజం బదరెను; వాని కన్నులనుండి యకారణమ నీరు స్రవింపఁ దొడగెను; అతనికి డగ్గుత్తికపాటొదవెను; తదీయ లలాటభాగం బనిర్వచనీయ వికారమొందెను.

ఆ యుత్పాతంబులకు ఖరుఁడు వికవిక నవ్వి, 'దుర్నిమిత్తంబులు దుర్బలుని గలంచును; బలవంతులు వానిని లెక్కసేయరు. నేను తేఱి

చూచినఁ దారాగణము నభోవీథి నెడసి జలజలరాలును; మృత్యువు సయితము పఱచును. అట్టి నాకు రాముఁడు గీముఁడు లెక్కయగునా? ఆకాళను దమ్మునితోడఁ బరిమార్పనేని నాదియు నొక మగంటిమి యగునా? ఇంతవఱకుఁ బరాజయమన నెట్టిదో తెలియదు. ఐరావత యాయియైన మహేంద్రుఁడుగూడ నా యలుకకుఁ దాళఁడు. ఈ ముక్కడి యేపాటి?' యని సోత్కర్షంబులు వచించెను. వాని సైన్యము దోడ్తోడఁ దమ ధైర్యసంతోషమహోత్సాహంబులను జయజయధ్వనుల రూపంబున వెలిపెను. దేవర్షిగంధర్వసిద్ధచారణులు తత్సంగరసందర్శనో త్సుకులై విమానాదు లధిరోహించి గగనతలంబునఁ బాఱులు తీఱి, 'గోబ్రాహ్మణులకును లోకంబునకును హితాభిలాషులైన రామలక్ష్మణు లకు మంగళంబగుఁగాక. చక్రపాణి యసురులంబోలె రాముఁడు పౌలస్త్యరాక్షసవర్గంబును దునుమాడి జగత్కల్యాణమొనర్చుగాక' యని పలుకుచు నిలువెల్లఁ గన్నులుగానుండిరి.

రాముఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట

రాముఁ డా యుత్పాత పరంపరలు పరికించి, 'వత్సా! లక్ష్మణా! ఈ మహోత్పాతంబులు సర్వరాక్షససంహారసూచకంబుగాఁ దోఁచు చున్నవి. ఘోరసంగ్రామంబు తప్పదు. నా దక్షిణభుజము సారెసారెకు నదురుచున్నది; బాణంబులు పొగరాజుచున్నవి; నీ మోము కాంతి మంతమై గాన్పించుచున్నది. ఒండుచోఁ బ్రాణహానియగు సందురు. అవిగో సింహనాదభేరీనినదంబులు; ముప్పును శంకించి తత్ప్రతీకారంబును మున్నుగా శుభకాంక్షి యొనర్చుటొప్పు. నీవు శరచాపంబులు దాల్చి సీతను గొనిపోయి పాదపసంకులంబును దుర్గమంబునైన యమ్మహా గుహాంతరంబునఁ గాచియుండుము. మాఱాడవలదు; జాగు సేయకు. నీ శక్తిసామర్థ్యంబులను శంకించి యిట్లనుట గాదు. ఈ సోకుమూకకు నీ వెంతయుఁ జాలుదువు. ఈ పని నేను చేయఁ దలకొంటి'నని చెప్పి వారినిఁ దత్కందరాంతంబునకుఁ బుచ్చి కవచధారియై గాఢతిమిరాంతం బున విధూమాగ్నికరణిఁ దేజరిల్లుచు దిగంతంబులు ప్రతిధ్వానంబు లీనునట్లు జ్యానిర్ఘోష మొనర్చెను. మింటనున్న ఋష్యాదులు తహతహ పడుచు, 'రాక్షసబలమన్ననో పదునాల్గువేలుగానున్నది. అందు మహా కపాలియు స్థూలాక్షుండును బ్రమాథియుఁ ద్రిశిరుండును గలరు. ఆ సేనానాయకులు మహాబల వీర్యోద్ధతులుగాని యేతన్మాత్రులుగారు. వారికిఁ దోడుగా శ్యేనగామియుఁ బృథుగ్రీవుండును యజ్ఞశత్రువును

విహంగముండును దుర్జయుండును కరవీరాక్షుండును బరుషుండును గాల కర్ముండును మేఘమాలియు మహామాలియు సర్పముఖుండును రుధిరాశనుండును నిలిచి యున్నారు. ఈ పన్నిద్దఱును దుర్ధర్షులనుట యతిశయోక్తిగాదు. రాముఁడో యనన్యసహాయుఁ' డనుచు మిణుకరింప సాగిరి.

రాక్షస సైన్య సంహారము

రాక్షససైన్యంబు దిక్తటాస్ఫాలనంబుగా బిట్టార్చుచు హుటాహుటి రామాశ్రమంబునకు వచ్చి తన్ముఖంబున నేకతంబుగాఁ బ్రళయరుద్రుని పగిదినున్న దాశరథిని దాఁకెను. ఖరుఁడు శరవర్షంబున రాము నొప్పించి సింహనాదం బొనర్చెను. రాక్షసులు చెలరేఁగి యొక్కుమ్మడి వివిధాయుధంబులఁ గురిపించిరి. రాముఁడట్లు రాక్షసాయుధంబులకు గుఱియై నెత్తుటజొత్తిల్లుచు సాయంకాలమేఘావృతచండగభస్తికియఁ గాన్పించి మండలీకృత కార్ముకుఁడై దుర్వారంబులును గాలదండసన్నిభంబులునైన బాణంబులను శతసహస్రంబుగాఁ బ్రయోగించెను. ఆ శరంబులు కాలపాశంబులు వోలె రక్కసుల ప్రాణంబులను హరించి తద్రక్తసిక్తములై మండుకొఱవులో యన నొప్పి నింగి గప్పెను. శిరంబులు తెగి సారథులు డుల్లిరి; వారి పయి హయంబు లొరఁగెను; వానిమీఁద మాతంగంబులు నడగొండలవలె డొల్లెను. రణరంగంబెల్ల శవమయంబును రుధిరప్లుతంబునై బీభత్సాకారము దాల్చెను. హతశేషులు భయభ్రాంతులై పఱవఁజొచ్చిరి.

రాక్షసబలమురవస్థకు దూషణుఁడు మహాకోపమంది హతశేషుల నూలుకొల్పి యుద్ధంబునకుఁ బూన్చి రుద్రునిమీఁదికి మృత్యువువోలె రామునిపయి నుఱికెను. రాక్షసులు కొందఱు తాలవృక్షంబులను విసరిరి; కొందఱు సాలమహీరుహంబులను బెకలించి తెచ్చి వైచిరి; కొందఱు భూరిశిలావర్షమును గురిపించిరి; కొందఱు నానాయుధంబులతో దాఁకిరి. వారట్లు నలుద్రెవలుజుట్టి హాహాకారాహారి పోరుగావించుట రాముఁడు పరికించి సింహనాదమొనర్చి గాంధర్వాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. అందుండి వివిధ నారాచంబులు వేనవేలుగా నుప్పతిల్లి సోకు మూకనెల్ల నుగ్గునూచ మొనర్చెను.

మ॥ విఱిగెం బెక్కురథంబులొక్కమొగి, నుర్విం గూలె శుండాలముల్
దఱుచై వ్రాలెఁ దురంగసాదిబలసంతానంబు, నింతింతలై
తుఱుకుల్ గట్టె భటాంగకంబులు, రణక్షోణీతలం బెల్లెడన్
బఱచెన్ నెత్తురు వాకలై, పరమభీభత్సాలయంబో యనన్॥

దూషణసంహారము

అట్లు రాక్షసబలంబు శిరంబులు తెగియు భుజంబులు విఱిగియు తొడలు తునిగియుఁ బాదంబు లేదియుఁ గూలుటయు, గజతురంగంబులు దొల్లుటయు ఛత్రచామరవ్యజనధ్వజంబులు భగ్నంబులగుటయుఁ, బరశుఖడ్గప్రాసంబులు ఫుప్పొడిలై సమరాంగణంబెల్లఁ బఱచుటయు, దూషణుండు గాంచి యాగ్రహదుర్నిరీక్షణమూర్తియై వజ్రంబులవోని శరంబులుగొని పింజపింజ గఱపివైచి రామునొప్పించెను. అయ్యాహవ కాలుఁడు మధ్యాహ్నమార్తాండుని పగిది మండుచు నర్ధచంద్రాకార బాణంబువైచి దూషణుని చాపంబు నిరుఖండంబులొనర్చి, నాల్గుశరంబుల నతనియశ్వంబు నొంటఁదత్సారథిని దెగటార్చి యారక్కసు నురంబున వాడియమ్ములు మూఁడు నాటెను. ఆ రక్షోనాయకుండు భగ్నకార్ముకుండును విరథుండునై మూర్తిగొన్న యుగ్రదేవతవలె దీపించుచుఁ గాంచనపట్టపరివేష్టితంబును దీవ్రతరాయశ్శంకుసంకలితంబును దేవసైన్య సమర్దనంబునైన పరిఘుంబుంబూని యురువిక్రమాటోపంబులు మీఱ రామునిఁ దలపడెను. రాఘవుఁడు వాని విజృంభణంబును సరకుగొనక బాణద్వయమువైచి యార్చెను. దూషణుఁడు భుజంబులు తెగి విధ్వస్తదంతదంతి పగిది బిట్టఱచుచు నేలఁ గూలెను. వాని చావునకు నిఖిలభూతంబులు రాముని సాధువాదంబుల నుగ్గడించెను. దూషణానుచరులు కపాలస్థూలాక్షప్రమాథిప్రముఖులు తమయొడయుని పాటునకుఁ జింతాక్రోధంబులు దాల్చి తెంపుచేసి శూలపట్టిస పరశ్వధంబులు గైకొని రాముని ఢీకొని తదీయ శరదహనార్చుల భస్మీభూతులైరి.

ఖరసేనాధ్యక్షుల సంహారము

ఖరుఁడాసంగతి విని యాడుగఱచి శ్యేనగామిప్రభృతి సేనాధ్యక్షులను బన్నిద్దఱ నొక్కుమ్మడి రామునిపయికిఁ బురికొల్పెను. వారు కొదమసింగంబులవలె గుప్పించి యెగచి చని రాఘవుని దార్కొని

వానిపయి వివిధాస్త్రశస్త్రంబులను గురిపించిరి. రాముఁడు వారి యస్త్రంబులనెల్లఁ బ్రతిశరంబులఁ ద్రుంచి వారి నొక్కొక్కరి నొక్కొక్క సాయకంబునను గుఱిచేసెను. రాక్షసవీరు లా బాణంబులు తాఁకువడికిఁ గులిశధారానిహతవృక్షంబులవలెఁ గూలిరి. రణభూమియెల్ల విడిసిన వెండ్రుకలతో రుధిరాప్లుతకళేబరంబులతో నిండి దర్భగప్పిన వేదికవలె నయ్యెను. ఆ వనప్రదేశమంతయు రక్షోరక్తమాంసజంబాలమై మహా నరకంబుగాఁ దోఁచెను.

త్రిశిరుని సంహారము

రాముఁడట్లు పరసహాయనిరపేక్షముగా నయ్యసురబలంబునెల్ల జక్కాడగా, ఖరుఁడు కోపప్రచండుఁడై స్వయంబుగా వానినిదాఁక నుంకించెను. త్రిశిరుఁడు వానికి నడ్డపడి, 'రాక్షసేశ్వరా! నన్ను మఱచితివా? ఇదిగో చూడుము. రాముని వధింతు' నని తనకత్తి దాఁకి ప్రతిజ్ఞ చేసి, 'దేవా! సాహసంబువలదు. సుంత యోర్చి సాక్షి మాత్రుండవై యుండుము. నా బాహువుల రణకండూతి సహింపరాదు. నేనో రాముఁడో యొక్కండు శేషించునందాక సమరాగ్ని చల్లారదు' అని పలికి, దేదీప్యమానమైన రథం బారోహించి త్రిశిఖరపర్వతంబు పగిది రాముని డీకొని వానిపయి శరవర్షముం గురిసి, జలార్ద్రదుందుభి ధ్వానంబట్లు సింహనాదంబొనర్చెను. రాముఁడు శితశరంబుల నయ్యసుర బాణంబుల నరికట్టి, 'రాక్షసవీరా! నీలావు చూపు' మనెను. రామ త్రిశిరులపోరు సింహమత్తేభంబులపోరును దలపించెను. త్రిశిరుఁడు విశిఖత్రయంబును రామునుదుట నాటి యార్చెను. రాముఁడు పాద తాడితసర్పంబుపగిది నూర్చుచు, 'అహో! రాక్షసాగ్రణీ! నీ విక్రమం బింతనరాదు. నీ తూపులు మూఁడును గుఘుమత్రయంబట్లు నా ఫాల భాగంబు నలంకరించెను జుమా. ఇఁక నా లావు చూడు' మని యాశీ విషంబులఁబోని యాశుగంబులఁ బదునాల్గు త్రిశిరుని పేరురంబున గాడ నేసి మఱి నాల్గుకోలల నతని వారువంబులను నాల్గింటిని గూల్చి బాణాష్ట కంబునఁ దత్సారథిని హరించి యొక్కట ధ్వజంబును ద్రుంచెను. అంతఁ ద్రిశిరుఁడు రథంబునుండి లంఘింప నుంకించెను. రాముఁడంత లోన శరత్రయంబునఁ దన్మస్తకంబులను మూఁడింటిని చెండాడెను. త్రిశిరుని మొండెము నెత్తురు చిమ్ముచు నేలఁగూలెను.

ఖరసంహారము

త్రిశిరదుర్మరణఝంఝానిలంబున ఖరక్రోధానలంబు రేగి భగభగ మండసాగెను. అతఁడు చండభానుఁడువలె నుద్దీపించుచు రథారూఢుఁడై వచ్చి రామునిఁ దలపడి ధనుర్విద్యాపరిణతి మెఱయ నానాబాణంబులఁ బ్రయోగించెను. రాముఁడు ప్రతిశరంబులను విస్ఫులింగాగ్నులంబోని వానినిఁ బుంఖానుపుంఖంబులుగాఁ బఱచి యాకాశంబెల్ల నిరవకాశం బొనర్చుటంజేసి సూర్యరస్మి జల్లెడనుండివలె రణభూమిపయిఁ బ్రసరింప సాగెను. ఖరుఁడు తన శరంబులెల్ల నట్లు వ్యయంబగుటకు నాగ్రహం బొంది ధనుష్పాణియై పాశహస్తుఁడగు నంతకునిభంగి సర్వభూత భయావహుఁడై నిజభుజాసారం బేర్పడఁగా బాణంబొండు దివిచి వైచి రామచాపంబును ముష్టిదేశంబునఁ ద్రుంచి సప్తసాయకంబుల వాని కవచంబును జించి శరసహస్రంబున నతని నొప్పించి సింహనాదం బొనర్చెను. దాశరథి కోపమహోగ్రమూర్తియై యగస్త్యమహర్షి దత్తంబైన వైష్ణవనామక ధనూరత్నంబును గైకొని సజ్యంబు గావించి కనకపుంఖశరంబులఁబంచి యా దనుజేంద్రుని ధ్వజంబు నిఱుతుండము లొనర్చెను. ఖరుఁడు తన ధ్వజ మట్లగుటకుఁ గ్రోధమూర్ఛితుఁడై శారీర మర్మజ్ఞుఁడు గావున రాముని జీవస్థానములందు నాల్గుబాణంబుల నాటి వానినెంతయు నొప్పించెను. రాఘవుండంత వైరిబాహుమూలంబులందు రెండుబాణంబులను వక్షస్థలంబున మూఁటిని గ్రుచ్చి, యొక్కటఁ దద్రథకూబరంబును నాల్గింట ఘుఱ్ఱంబులను నొంట సారథిశిరంబును దెగవైచి, మూఁట యుగంధరంబును భేదించి రెంట వక్షంబునుదునిమి యొంటఁ జాపంబును జూర్ణమొనర్చి యొక్కట వానిఁ జెనకెను. ఖరుడట్లు భగ్నశరాసనుండును విరథుఁడును హతాశ్వుండును నిర్గతసారథియునై గదంబట్టి యరదంబునుండి దుమికెను. రాముఁడతనిఁజూచి, 'ఖరాసురా! రథాశ్వగజపదాతి బలగర్వంబునంజేసి మైమఱచి సర్వలోక జుగుప్సిత మహాదారుణ కర్మంబు లొనర్చితివి. ప్రాణులకు నెగ్గుచేయు నతఁడు ముజ్జగంబుల నేతయైనను మేలు బొరయఁడు. లోకకంటకుని దుష్ట సర్పంబునట్లు బరిమార్పఁ జూతురు. ఎవ్వఁడు కామలోభప్రేరితుఁడై పాపంబులొనర్చునో వాఁడు వడిగండ్లు దిన్న నలిగండ్లసర్పంబువలెను వేరుతెగిన వృక్షంబు క్రియను వెనువెంట నశించును. నిరంతరము ధర్మపరులఁదుఁ దవిలి తపోవ్రతంబులఁ గాఁలముపుచ్చు మహాభాగులను దండకారణ్య ఋషిసత్తములను వధింప నీ చేతులెట్లాడెను? దాన

నీకగు లాభమేమి? ఋతుకాలంబునఁ దరువులు పుష్పాదికంబునువలె ననుభవయోగ్య కాలంబున జంతువులు తమ పాపకర్మఫలంబులను తప్పక పడయును. విషాన్నభోజన ఫలంబట్లు మహోత్కట పాపఫలంబు తోడ్తోడ సిద్ధించును. ఇంత మాత్రము విచారింపక మదాంధుండవై నిరంకుశముగా వర్తించితివి. దుష్టులు మనరాదు. దుష్టశిక్షణము రాజునకు విధివిధానము. ఈ కార్యార్థము దశరథమహారాజు నన్ను నియమించెను. తదాజ్ఞానువర్తినై వచ్చితిని. నీ పాపంబులెల్లఁ బరిణతిగాంచెను. సర్పంబులు వల్మీకంబునుండి యవ్వలికిఁ జనుక్రియ నా బాణంబులు నీ శరీరంబును దూటాడిపోనున్నవి. ఏ దండకారణ్య మునిసత్తములను నీవు భక్షించితివో యా మహాత్ములు విమానస్థులై నీ పతనంబునకు వేచియున్నారు. కులాధమా! ఇదిగో నీ తల తాటిపండువలె నేలరాలి వ్రయ్యలు గానున్నది చూడు' మనెను.

రామ పరిభాషణంబులకు ఖరుఁడు క్రోధసంరక్తలోచనుఁడై విహసించి, 'దాశరథీ! అలసులైన రక్కసులను గొందఱఁజంపి మేటివై విఱ్ఱవీఁగుదువు. లావుగలా రిట్లు పలుకరు. ఆత్మప్రశంస యలసత్వంబును వెల్లడించును. కుశాగ్నిజ్వాల పసిడికాంతులీనుచు నెంతచెలరేగినను బదార్థంబును దహింపనేర్చునా? ధాతుమంతంబగు పర్వతంబువలె వీర్యవంతుఁడైన శూరుఁడు స్వతముగాఁ బ్రకాశించును. రామా! నీ ప్రగల్భంబులికఁ జాలు. కాలాంతకుఁడు ముల్లోకములకు వలె నేను నీ ప్రాణములకు నున్నాను. కాలవిలంబము వలదు; ఇదిగో రవి గ్రుంకనున్నాఁడు. సూర్యాస్తమయము యుద్ధవిఘ్నకారి యగును. రా రమ్మో; నీ వలన మడసిన మా వారెల్లరును భవద్రక్తధారాతర్పణక్రియకు వేచియున్నా'రని పలికి పిడుగుంబోని పెనుగదను గిరగిరఁ ద్రిప్పి రామునిపయి విసరెను. అది మహావేగవంతమై మార్గమధ్య వృక్షంబులనెల్ల నున్మూలించుచు రాసాగెను. రాముఁడు దాని నొక్కకోలఁ దుత్తునియలొనర్చి, 'ఖరాసురా! నీ లావును జూపితివి; ఇఁక నా పరాక్రమంబును జవిగొనుము. భవత్కంఠనాళనిస్సృత రక్తధారలను ద్రావి ధాత్రి ప్రశాంతరజస్క యగుఁగాక. నీవు ధూళిధూసరంబులైన నీ భుజంబులతో ధాత్రిని దుర్లభయగు ప్రమదనుబోలె నాలింగన మొనర్తువుగాక. దుష్టా! నీవు దీర్ఘనిద్రను జెందినఁగాని దండకారణ్యఋషిజన సంతాపంబులు తీఱవు. పరజన ప్రాణంబులతోఁ జెర్లాడు రాక్షసాంగనలు దుఃఖరసంబునుఁ జవిజూతురుగాక. దురాత్మా! నీ నిమిత్తంబున వీతి

హోత్రంబులు ప్రేలవయ్యెను. ఇఁక నేని వైశ్వానరుఁడు నిరాతంకముగా వెలుఁగుఁగాక' యనెను. ఆ మాటలకు ఖరుఁడు వెగటు నవ్వు నవ్వి, 'రామా! మృత్యుముఖంబును జొచ్చియు ప్రేలుట మానవా?' యని భ్రుకుటీకుటిలలలాటుండై పండ్లు గీఁటి పెనువృక్షంబును సమూలంబుగాఁ బెకలించి యార్చి చావుమనుచు దానిని రామునిపై వైచెను. కౌసలేయుఁడా భూరుహంబు నొక్కశరంబునఁ దునిమి స్విన్న గాత్రుండును రోషకషాయనేత్రుండునై ఖరునిపయి వేలకొలఁది కఱకుటమ్ములు చిమ్మెను. అసురుని నిలువెల్ల జల్లెడకంతలయ్యెను; ఆ గాయంబులనుండి క్రోవులంబలె రక్తము నెగచిమ్మెను. ఖరుఁడు కోపవివశుండై యెగచి రాముని పయిఁబడెను. అయ్యసురరక్తంబు మదదుర్గంధ మహాదుస్సహంబగుటం జేసియు నతఁడు కేవల సమీపగతుండగుట శరసంధానంబునకుఁ గూడ నెడము లేమింజేసియు రాముఁడొండు రెండడుగులు వెనుకకు జరిగి, యింద్రదత్తంబైన బాణంబును ద్వితీయ బ్రహ్మదండమో యన నిప్పులు గ్రక్కుచున్న దానిని గైకొని సంధించి యాకర్ణాంతముఁ దివిచి వైచెను. అది నిర్ఘాతంబట్లు ఖరుని పేరురంబున వ్రాలి తదీయ వక్షోభాగంబును జీల్చి తూటాడి చనెను. ఖరుఁడా బాణాగ్ని దగ్ధుఁడై శ్వేతారణ్యంబున హరనేత్రాగ్ని సందగ్ధుఁడైన యంధకాసురుని దలపించుచుఁ గులిశధారాహతిఁ బడసిన వృత్రాసురునిపాటు మఱపించుచు నేలఁగూలెను.

ఖరదూషణుల వినాశంబునకు దేవర్షిగంధర్వాదులు పరమ సంతోషమంది వచ్చి, 'రామా! నాఁడు దేవేంద్రుఁడు శరభంగమహర్షి యాశ్రమంబునకువచ్చి చనుట చూచితివిగదా. ఆయన యట్లువచ్చుట యీ ఖరవధార్థమే యని యెఱుంగుము. ఈ పాతకులను బొలియించుటకై మహర్షు లుపాయంబు పన్ని నిన్నిటఁ జేర్చిరి. దాశరథీ! నీవు మా కొనర్చిన మేలింతనరాదు. దండకారణ్యఋషివర్యులను గప్పియున్న ధర్మాచరణప్రతిబంధకంబులెల్ల నేఁటితో సమసెను. నీ కెంతయుఁ గృతజ్ఞుల' మని యుగ్గడించిరి. 'అహో! రాముఁడేతన్మాత్రుఁడుగాఁడు; శ్రీమహావిష్ణువునకు సాటియగును. కాదేని చతుర్దశసహస్రరాక్షసానీకంబును ఖరదూషణాది సహితంబుగా నర్ధాధికముహూర్తకాలంబునఁ బరిమార్ప నొండు తరమా?' యను నమరప్రశంసోక్తులు నింగితలంబున మాఱుమ్రోఁగెను. దివిజభేరులు పెల్లుమ్రోసెను; పుష్పవృష్టి గురిసెను.

రాముఁడట్లు శత్రుబలంబునెల్ల నిర్జించి నిజాశ్రమంబునకుఁ జనెను. సీతాదేవి పతిరాకకై నిలువెల్లఁ గన్నులుగానుండి యట్లువచ్చుచున్న దయితునకు నెదురేగి వానిని గవుంగిటఁ గూర్చెను. రాముఁడు ప్రియాసమాశ్లేషసుఖంబంది రణక్లేశంబెల్ల మఱచెను.

అకంపనుఁడు జనస్థానవృత్తాంతంబును రావణునకుఁ దెలుపుట

అకంపనుండను పేరి రావణచారుఁడొకండు ఖరదూషణాదుల పాటు చూచి భయాశ్చర్యత్వరితుఁడై పేరులుకున లంకానగరంబునకుఁ జని రావణుని సమీపించి, 'దేవా! జనస్థానంబు రాక్షసశూన్యం బయ్యెను. నేనెట్లో దక్కి యిందువచ్చితిని; శరణు శరణు' అని పలికి సాగిలఁబడెను. రావణుఁడు మహావిస్మయాగ్రహంబులంది, 'ఏమేమీ? జనస్థానంబు రాక్షసశూన్యమయ్యెనా? ఖరదూషణాదులు నిహతులైరా? మృత్యువునోటఁ దలఁదూర్చి జనస్థానంబును జొచ్చిన యా మందప్రాణి యెవఁడు? ఆ బుద్ధిహీనుఁడు నన్నెఱుంగఁడా? ఎవని మాట విన్నంత యముఁడుగూడ మోముమఱలించునో; ఎవని పేరుచెప్పిన నగ్నిచల్లారునో; దిక్పాలు రెల్లరు నెవనికనుసన్నల మెలంగుదురో; ఎవనియింట ననిలుఁ డూడిగంబొనర్చుచుండునో; మేఘుం డెవనిముంగిటఁ గలయంపి చల్లుచుండునో; ఎవని భోజనంబు నగ్నిపాయఁడో; చంద్రుఁ డెవని తోటమాలియై యుండునో; ఎవని హజారంబునఁ గొలువై యింద్రుఁడు జోహారువులు పలుకుచుండునో; విష్ణువుసయితం బెవని ధాకకు వెఱచి యొకచో నిలువక దాఁగి దాఁగి గ్రుమ్మరుచుండునో; యట్టినన్ను దశకంధరుని లెక్కగొనక యింతయొనర్చిన పందయెవఁడో చెప్పుము. ఈ తలవంపు సైపరా' దని గభీరస్వరంబున నడిగెను. నావుఁడు, 'దేవా! ఎవఁడో మర్త్యమాత్రుఁ డింతచేసెను. దశరథ మహారాజ సుతుండఁట; రాముఁడట. అహో! వాని ధనుర్విద్యాకౌశల్యం బింతనరాదు. వానిరూపంబు లోకోత్తరంబనుటకన్న వేఱవర్ణింపఁజాల. ఆతని బలపరాక్రమంబు లత్యద్భుతంబులు. ఒక్కకోలను దూషణుని శిరంబు తెగి పెనుగాలికి దూదివలె నెందోపడెను; ఖరుఁడు పర్వతంబువలెఁ గూలెను. వేయేల? వాని శౌర్యాగ్నికి జనస్థానరాక్షసబలంబు పదునాల్గువేలు క్షణములో నింధనప్రాయమయ్యెను. సైన్యసహాయమన్ననో యొక్కరుండును గలుగఁడు. నిర్జరాదులు తోడువచ్చిరా యన నెవ్వరును రారు. ఏకాకిగా నతఁడింత యొనర్చెను. మేము సాయుధులమై

సమరంబునకుఁ గడంగితిమి. ఒక్కొక్క యోధుని యెదుట నొక్కొక్క రాముఁడు నిలిచి పోరెను. ఇది రాక్షసమాయకు మించినమాయగా నున్నది. ఈ చిత్రంబు మా యూహకు నందదు. రాముని వెంట నతనితమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు కలఁడు గాని, యతఁడు మిన్నకుండెను. దేవరవారిచిత్తం'బని యకంపనుఁడు విన్నవించెను.

రావణుండావచనంబులు విని, 'అకంపనా! సంగతి తెలిసెను; ఓడకు; వారి బూడిద బుంగలకెత్తింతుఁ జూడు'మని క్రోధస్ఫూర్తితో వచించెను. రాక్షసేశ్వరుని తలంపు నకంపనుఁడు గ్రహించి, 'స్వామీ! మన్నింపుము; నీ లెంకసాహసంబును మన్నింపుము. రాముఁడంత సులభసాధ్యుఁడుగాఁడు. వానికోపంబునకు సెలయేఱులుగూడ నింకఁ బాఱును; గగనంబు సనక్షత్రంబుగా రాలును; ముల్లోకంబులును దలక్రిందగును. సమస్త సృష్టివిలయంబులు వానియఱచేత నున్నట్లు భావింతును. మహాపాతకులకు స్వర్గము సాధ్యమైననగుగాక; నీకుఁగాని నీ యసురబలంబునకుఁగాని రాముఁడు సాధ్యుఁడు గాఁడు. దేవాసుర లేకమై యెత్తివచ్చినను జరాచరసమస్తప్రపంచము గూడివచ్చినను వానినిఁ జెనకఁ జాలరు. అట్లయిన నతఁడు నిర్జయుఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చును. దేవా! వాని నుపాయాంతరంబున నోడింపనగునే గాని సమరంబున జయింపరాదు. వెఱవేనుందువా? వానివెంట నతనిభార్య సీతయను కాంతామణి గలదు. ఆ సుందరీలలామ యౌవనమధ్యస్థయై సర్వమంగళస్వరూపిణియో యన నొప్పుచున్నది. ఆ నవలారత్నంబునకు సాటివచ్చు చెలువ యేలోకంబునను గానము.

"శా. ఆవాలుంగనుదోయి యానగుమొగం బాగుబ్బపాలిండ్లపెం
పావేణీరుచి యాతనూవిలసనం బాయొప్పులేఁ జెప్పనం
గైవారంబగుఁగాని యయ్యెడ శిరః కంపంబులోఁగూడ నా
హా! పుట్టింపదె పుష్పధన్వునకు నయ్యబ్జాక్షి వీక్షించినన్."

ఆ యింతి నపహరింతువేని తద్వియోగాగ్నికి రాముఁడు చివికి మసియగును; నీ కోర్కె సఫలంబగు; మేమెల్లరము సుఖంబుందు' మనెను.

రావణుఁడు మారీచుని సహాయము గోరుట

రావణుఁడు తలయూచి యకంపనుని బుచ్చి మఱునాఁడు ప్రాతఃకాలంబున లేచి సూర్యతేజోవిరాజితంబైన రథం బారోహించి

తాటకాసూనుఁడైన మారీచుని గూర్చి పోయి వానిని సంధించి తదీయ సత్కారంబులంది, 'మారీచా! సంగతి వింటివా? మన జనస్థానంబు రాక్షసశూన్యమయ్యెను. ఖరదూషణులు రూపుమాసిరి. ఇంత దుండగంబు నొక్కనరమాత్రుఁ డొనర్చునఁట. వానిని సాధింపమేని మన యునికి నిరర్థకంబగును. ఆ నరాధముఁడు భార్యాద్వితీయుఁడై వచ్చెనఁట. ఆ కాంత నపహరించి పగదీర్చిగొన వచ్చితిని. నీ సాహాయ్యంబుఁ గోరుదు' నని శోకవిషణ్ణస్వరంబున నుడివెను. మారీచుం డతని విని, 'రాక్షసేశ్వరా! ఈ యూహ నీకుఁగలిగించినవాఁడు నీకు హితశత్రువుగాని మిత్రుఁడుగాఁడు. నీ వలనఁ దిరస్కృతుఁడై యా పగను గపటోపాయంబున సాధింప వేచియున్న కూళతక్క మఱి యొకం డిట్టిది బోధింపఁడు. నీకిట్లు బోధించినవాఁడెవఁడో ముందు చెప్పుము. ఈ దుర్బోధవలన నెంతయెగ్గురానున్నదో యూహించితివా? రాక్షసలోకంబు సమూలనాశంబగును. నీకీబుద్ధిఁగఱపిన యా ద్రోహిని దురాత్మువెనువెంట తుదిముట్టింపనగు. అహో! ఆశీవిషముఖాంతర విషదంతంబును బెకలింప వాఁడు నిన్నుఁ బ్రేరేచెనా? అది యట్లుండ నిమ్ము. ఖరదూషణులఁ బరిమార్చిన యా వీరుఁడెవఁడు? వానివృత్తాంత మేమి?' యని యడిగెను. నావుడు, 'మారీచా! దశరథసుతుఁడు రాముఁడను వాఁడింత యొనర్చెనని చెప్పిరి. ఆ నరాధముని మననీయ రాద'ని రావణుఁడు వచించెను.

రాముని పేరు విన్నంతనే మారీచుఁడు గడగడ వడకుచు, 'రావణా! ఇఁక నీయత్నంబు నుజ్జగింపనగు. విశుద్ధవంశాభిజనహస్త సంశోభితంబును బ్రతాపమదదుర్ధర్షంబును బాహుదంతపరిఘవంబునైన రాఘవగంధగజంబును దాఱ్కొన నలవిగాదు. బాణనఖంబులును ఖడ్గ దంతంబులును గలిగి రణాంతస్థితి సంధివాలమై నిద్రించుచున్న యా నృసింహంబును జెనకి మేల్కొలుపవలదు. చాపమకరంబును భుజవేగ పంకంబును శరతరంగ సంకులంబును రణజలౌఘంబునై మహాభయంక రంబుగానున్న రామపాతాళంబునఁ బడకు. రాక్షసేశ్వరా! తామసంబు వదలి ప్రసన్న చిత్తుండవై లంకకుఁ జనుము. నానోపభోగంబుల నిన్నుఁ దనుపు భార్య లెందఱో నీకుఁగలరు. నా మాట విను' మని హితము పలికెను. రావణుఁడు నాఁటికి వానితలంపు నుజ్జగించి లంకామార్గము ద్రొక్కెను.

రావణునకు శూర్పణఖ తనగతిచెప్పి విలపించుట

రావణుఁడు కొండొకనాఁడు పేరోలగంబుదీఱి, దేవాసురసమర సమయవజ్రివజ్రప్రణాంకితనిజవక్షోభాగసముజ్జ్వల్యమానరత్నహారకాంతి తతులు సభామండపంబునెల్లఁ గిమ్మీరకాంతులఁ వెలిగించుచుండఁగా, యాగవిఘ్న పరదారాభిమర్శన ధర్మవ్యతిక్రమణాది దురూహాపరంపరలు తదీయ దశముఖదర్పణంబులఁ బ్రతిబింబించుచుండఁగా, మంత్రిపుంగవులు భయనమ్రులై గావించు విన్నపంబుల నాలకించుచు సేనానాయకులను గనుసన్నల నాజ్ఞాపించుచు నుండఁగా, రాక్షసాంగనయోర్తు తటాలున సభాస్థలిఁజొచ్చి, 'ఏ ప్రతాపశాలి యవక్రవిక్రముఁడై సర్వరాజ భోగవతీపురంబుపయి నడచి వాసుకిని లీలామాత్రంబున జయించి తక్షకప్రియసత్నుల నపహరించి తెచ్చెనో, ఏ వీరాగ్రణి కైలాస కుధరంబు నోమనగాయంబలె నెగవైచి కుబేరుని పీఁచమడంచి జక్కు చేసి పుష్కరిణి బూడ్చి యింద్రనందనోద్యానంబును నామావశిష్ట మొనర్చెనో, ఏ పరాక్రమమూర్తి తన యఱచేతులడ్డమిడి సూర్య చంద్రుల యుదయంబులనాపెనో, ఏ స్థిరసంకల్పుఁడు దశసహస్రాబ్దంబులు కఠోరతపంబొనర్చి చేఁజేతఁ దనతలలు తఱిగి పరమేష్ఠినర్చించి తద్వాక్కున నపరిమేయవరంబులఁ బడసెనో, ఏ చండశాసనునకు నోడి దేవతలు హవ్యకవ్యంబులను స్వతంత్రించి గ్రహింపరో, ఎవని నామో చ్చారణమాత్రంబున సమస్తలోకంబు లుడ్డుడుకునో, యా పౌలస్త్యవంశ రత్నంబు బా దశకంధరుఁడు నాయన్న యని వచింప సిగ్గయ్యెఁడు. రాక్ష సేశ్వరా! మహాభయంబు నిన్ను సపరివారంబుగా మ్రింగనుండఁగాఁ గన్నులు మోడ్చి పరాకుననున్న నీ వెఱ్ఱితనంబు పరమాశ్చర్య విషాదంబులను గలిగించుచున్నది. గ్రామ్యభోగంబులకుఁ జిక్కి కామ వివశుండై లోభవృత్తిఁ జరించు రాజును శ్మశానాగ్నినివలెఁ బ్రజలు నిరసింతురుగాని పూజింపరు. యుక్తావసరంబునఁ గార్యంబును సాధింపని ఱేఁడు పదచ్యుతిఁగాంచి వినాశమొందును. దేశరక్షకులుగాని ప్రభువులు సాగరనిమగ్న పర్వతంబుల గతి ననుకరింతురు. దేవగంధర్వదానవు లతో మితిమీఱిన వైరంబును బెంచితివి. చారదృష్టి సుంతయు లేదయ్యెను; దానితోడ విచారదృష్టియు సన్నగిల్లెను; కామాంధ కారంబున మునింగితివి. ఇఁక నీకు రాజ్యమెట్లు దక్కును? చారసంప దయుఁ గోశసమృద్ధియు నీతిబలంబును రాజులకు జీవగఱ్ఱలగును. అవి లేనినాఁడు వారును బ్రాకృతులగుదురు. చారదృష్టి కలిమింజేసిగదా

రాజులను దీర్ఘనేత్రులందురు ? కటా ! నీ స్థితి యెంతయు విపరీతంబుగా నున్నది. నీ జనస్థానమేమయ్యెనో, యందున్న నీ బంధువర్గమెట్లున్నదో విచారించితివా ? అన్నా ! నరమాత్రుఁడు నీ పదునాల్గువేల రాక్షస యోధులను ఖరదూషణులతోడ మ్రింగివైచెను. దండకారణ్యంబు రాక్షస శూన్యముగా నొనర్తునని యతండు ఋషులకు నభయదానం బిచ్చెనఁట. కృపణుండవు గావున నీకును నీ దేశంబునకును రానున్న గారాము లెఱుంగవు. ప్రమత్తుండును గర్వితుండును శఠుండును గూఢాప చారుండును స్వల్పప్రదాతయు నునైన రాజునకుఁ బ్రజలాపత్కాలంబునఁ దోడ్పడరు. అతిమానియు నగ్రాహ్యుండు నాత్మసంభావితుండును క్రోధియు నగు ఱేఁడు విపత్తునకుఁ జిక్కెనేని వానినిఁ దదీయులే నిర్దయులై వధింతురు. ఎండుపుడుకలైనను మన్నైనను దుమ్మైనను నొకానొకప్పుఁడేని యుపయోగించును గాని రాజ్యభ్రష్టుఁడైన రాజెన్నఁడు నేనాటఁ గొఱగాఁడు. కట్టియూడ్చిన పుట్టంబుతో దాల్చి గెఱపిన పూమాలతో రాజ్యభ్రష్టుని సరిపోల్తురు. అప్రమత్తుండును సర్వజ్ఞుండును జితేంద్రియుఁడును గృతజ్ఞుండును ధర్మశీలుఁడు నైన భూపతిని రాజ్యలక్ష్మి చిరకాలము సేవించును. ఏ ఱేని నీతినయనంబులు నిద్రావస్థ యందుఁ గూడ మెలఁకువతో నుండునో, ఏ నృపవర్యుని నిగ్రహానుగ్రహంబులు వ్యర్థంబులు గావో, యట్టిరాజు సర్వలోక సంభావితుండగు. నీ జనస్థానము సంగతి యిందాక తెలియవు; నీ వారిగతి యేమయ్యెనో వినవు; నిన్ను మ్రింగనున్న యెడరుఁ గూర్చి విచారింపవు; నీ రాష్ట్రమేమి గానున్నదో నేరవు. ఇఁక నీ వెట్టి వాఁడవో నీవే యూహింపనగు. పరజనావమానంబులు పండుగలుగా, విషయోప భోగసుఖంబులు బ్రహ్మానందంబుగా భావించి దేశకాల ప్రవిభాగతత్త్వజ్ఞానం బింతయు లేక, గుణదోష పరిజ్ఞానమేది, నిద్రించుచున్నావు. అచిరకాలంబున రాజ్యభ్రష్టుండవగుదు' వనెను.

రావణుఁ డా పరుషవచనంబులు విని కొంతతడవు చింతించి, 'సోదరీ ! శూర్పణఖా ! దశరథసుతుఁడు రాముఁడింత చేసెనని వింటిని. అతఁ డెందునిమిత్తమట్లు దురాసదమైన దండకారణ్యముఁ జొచ్చెనో యుద్ధమేల పొసఁగెనో వినవలతు' ననెను. నావుడు, 'అన్నా రాముని రాకకుఁ గారణంబు నాకు స్పష్టముగాఁ దెలియరాదు. అతని రూప లావణ్యసంపదలు లోకాతీతములు. అపరమన్మథుం డతఁడేలనో నార చీరలుకట్టి మునివేషము ధరించెను. వానికిని మనవారికిని ఘోరయుద్ధ

మయ్యెను. అన్నా ! రాముని రణపాండిత్య మేమని వచింతు ? అతఁడు శక్రచాపంబునుబోని కోదండంబునుబూని సమరక్షోణి నిలిచినప్పుడు వానిని జూడనికన్నులు కన్నులుగావు. వాని శరగ్రహణ సంధాన విమోక్షంబులకుఁ దెంపుగలుగదు. ఆ వీరాగ్రణి బాణంబులఁ గ్రక్కు చున్నాఁడోయన దోఁచును. ఇంద్ర శిలావృష్టివలన సస్యంబువలె వాని బాణవృష్టివలన మన సైన్యంబెల్ల నశించెను. అతఁడు మహాత్ముఁడును విదితాత్ముఁడును గావున స్త్రీవధాపాతకంబునకు శంకించెను. అందువలన నేను బ్రదికి యిందు రానోఁచితిని. వానికిఁ దమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడనువాఁడు గలఁడు. భ్రాతృభక్తిప్రేమలు మూర్తీభవించి లక్ష్మణుఁడుగా జనించె నన వచ్చును. బలపరాక్రమంబుల నతఁడు రామునకు సాటియగును. లక్ష్మ ణుఁడు రామునకు బహిఃప్రాణమై యుండును. అన్నా! మఱియొక విశే షము గలదు. రాముని వెంట వానిభార్య సీతయను సుందరీమణి గలదు. ఆయింతి చక్కఁదనమే చక్కఁదనము. ఇందీవరంబులఁ గ్రిందు సేయు కందోయితోఁ, రాకాచంద్రునితో వియ్యమందఁజాలు నెమ్మోముతోఁ, బదియార్వన్నెలపైడిసొరుమెచ్చని తనూచ్ఛాయతోఁ, దారలకుఁ దలనంపు గలిగించునఖంబులతోఁ గలిమిలేములమధ్యంబగు మధ్యంబుతో సొబగారుచున్న యా చెలువ వనదేవతయో యపరలక్ష్మియో సంశ యింతును. సురనారీమణుల నెందఱనో చూచితిని; యక్షకాంతలు నాకుఁ దెలియనివారులేరు; కిన్నరకీరవాణుల నెల్ల నెఱుంగుదును; ఎవ్వరునుఁ దన్నఖాగ్రంబునకుఁ గూడ నోపరు. వేయేల?

"మ॥ అలినీలాలకఁ బూర్ణచంద్రముఖి నేణాక్షిం బ్రవాళాధరం
గలకంఠిన్ నవపల్లవాంఘ్రియుగళం గంధేభకుంభస్తనిన్
బులినశ్రోణి మరాళయాన నరుణాంభోజాత వక్త్రిన్ మహో
త్పలగంధిన్ మృగరాజమధ్య నుపమింపంబోల రేకాంతలున్.

"చ॥ అంబురుహాక్షి నాసిక నిజాన్వయశత్రువుఁజంపక ప్రసూ
నంబుఁగరంబు గెల్చు మనంబునఁ బెట్టి తదీయపార్శ్వ యు
గ్మంబున నిత్యసేవకతఁ గ్రాలెడు వీక్షణతారకాఖ్య రో
లంబకదంపతుల్ వెనువెళావళి నెంతయు సంభ్రమించుచున్."

అన్నా ! ఆ కామినీ పరిష్వంగ భాగ్యంబు చేకూఱిననాఁడు మహేంద్రభోగంబులుగూడ వెకటించును. ఆ కాంతారత్నంబు ఆ పేశ లాంగి యా మంగళదేవత నీకెంతయుఁ గూర్చు భార్యకాఁదగును. నీ సుఖమే నా సుఖంబుగావున నయ్యెమ్మెలాడి నపహరించి తెచ్చి నీ

యొడిఁజేర్ప యత్నించితిని. నా ప్రయత్నంబెఱిఁగి క్రూరాత్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు నన్నిట్లు విరూపిగావించెను. నాకుఁగా ఖరదూషణాదు లలిగి రాముని జెనకి ప్రాణంబులు గోల్పోయిరి. ఆ త్రైలోక్యమోహినిని గోరుదువేనిఁ గర్తవ్యంబూహింపుము. రామలక్ష్మణులు జీవించియున్నచో నీమనోరథం బీడేరదు. నీభాగ్యమెట్లున్నదో' యని నాటఁబలికెను.

రావణుఁడు పగదీఱు విధమును నిశ్చయించుట

రావణుండంత సచివులకు సెలవిచ్చి సభచాలించి యంతఃపురంబునకుఁ బోయి, 'కటా! నరమాత్రుఁడు నాకింత యపకారంబొనర్చెఁగదా. ప్రతిక్రియయొనర్పనేని నా జీవమేల? మానధనులు ప్రాణహానియైన నోర్తురుగాని యశోహాని సహింపరు. పగదీఱుటెట్లు? వైరి యంతసులభసాధ్యుఁడని తోఁపదు. కాదని రణంబొనర్చినచో శత్రుహరణంబగును. అంత మాత్రాన నాపగ దీఱదు. చచ్చినవారు నిజాపరాధఫలంబును జవిగాంచరు. రాముని వెతలం గుడిపి పరితపింపఁ జేయుదునేని రాక్షసులమాట నుఱిమెుకండు తలంపకుండు. ఇందులకుఁ దగుమార్గ మేది? ఎల్లక్లేశములకన్న భార్యాపహరణక్లేశంబు పురుషులకు దుర్భరంబు. ఆ దుఃఖము భర్తకు నిద్రాహారంబుల నుడిపి వానిని దేశద్రిమ్మరిం గావించి యున్మాదావస్థకుఁ దెచ్చి మరణాంతము వేధించును. రామున కింతకన్న శిక్షగలుగదు. అతఁడు పత్నికై చివికి నశించును. అన్నవెంటఁ దమ్ముఁడు చనును. నాకును గార్యంబు సిద్ధించును; రాక్షసలోకంబును సుఖముండును. ఇంతకన్న మంచిమార్గము గానరాదు. కటా! నాఁడు మారీచుని విని చెడితి'నని పెద్దయుండడవు తలపోసి కృతనిశ్చయుఁడయ్యెను.

రావణమారీచుల పునస్సమాగమము

రావణుఁడట్లు నిశ్చయించి మంత్రులకుఁగాని మండోదరికిగాని తెలుపక యానశాలకుఁజని కామచారిణియైన రథమెక్కి సముద్రతీరముంబట్టి తరలి, నిర్మలతోయపూరంబులై పూచియేచిదలిర్చుచున్న పద్మములతో శోభిల్లు సరోవరంబులను జూచుచుఁ, గదళీనారికేళతాలతమాలవనంబుల నవలోకించుచు, గరుడగంధర్వకిన్నర వైఖానసవాలఖిల్యాది నివాసప్రదేశంబులను వీక్షించుచు, దివ్యాభరణమాల్యసమలంకృతలై గీతానాదంబుల సొక్కించుచున్న నిలింపనితంబినీమణుల క్రీడాస్థానంబులను దిలకించుచుఁ, జందనాగరు తక్కోలాదిసుగంధి

వృక్షవనంబులను గాంచుచుఁ, బుష్పితతమాలతరుకాండముతో మరీచాది లతాతతులతో సొబగారుచున్న రమ్యస్థలంబులను సందర్శించుచు, గైరికాదిధాతుకాంతి సమభివ్యక్తంబులై చిత్రపర్ణతోయంబులతో నింపిరోయన నొప్పుచున్న నిర్ఝరంబునకు నానందించుచు, ధనధాన్య సమృద్ధంబులును జనాకీర్ణంబులునైన నగరంబు లతిక్రమించి చనిచని, తొల్లి గరుత్మంతుఁడు కచ్ఛపంబు నారగించుటకై కాలూనుటవలనఁ గొమ్మ తెగియున్న సుభద్రనామ న్యగ్రోధంబును దాఁటి కడలియవ్వలి దరిఁజేరి మారీచు నాశ్రమంబుఁజొచ్చి, యందు నియతాహారుఁడై కృష్ణాజినజటావల్కలంబులు దాల్చియున్న యతనిఁ గాంచి తదీయ సత్కృతులంది తనకార్యంబును మరల వానికి నొక్కిచెప్పి యతనిని సహాయపడఁ గోరెను.

మారీచుఁడు రావణునకు మరల హితంబు చెప్పుట

మారీచుఁ డా మాటవిని వేపమానశరీరుండును శుష్కీభూతవద నుండునై రావణుని నిర్నిమేషవృత్తిఁజూచి, 'దశకంధరా! నీ తలంపు వలదంటిని. సమ్మతించితివి. మరల నిన్నెవ్వరు పురికొల్పిరి? ఇచ్చకంబు లాడువారు వేలకొలందిగలరు; హితము పల్కువారు మిక్కిలియరుదు. అదియుఁ బ్రియంబగునేని చెప్ప సాహసింతురు. అప్రియంబగుహితంబును తెంపుసేసి పలుకు దిట్టయి నూటికొకండు నుండఁడు. అదియు నధిపునితోఁ బలుకవలసినప్పుడికఁ జెప్పవలయునా? అయినను నీ మేలుగోరుదును గావునఁ బలుకసాహసింతును. రామపరాక్రమంబు వినియుండవు. అది తెలిసియున్నచో నీకిట్టి సంకల్పం బుదయించి యుండదు. నాయనా! పెద్దవానిమాట వినుము. రాక్షసలోక శ్రేయంబును గోరుదువేని రామునిజోలికిఁ బోవలదు. సీతాదేవి నీకు మృత్యువై జనించెనని యెంతయు దుఃఖింతును. రాజునకు నిరంకుశవర్తనంబు గూడదు; అతఁ డెన్నడును దుర్మతి గారాదు. పాపమంత్రము వానియెడ నంకురింపఁ జనదు. రాజు నిరంకుశవర్తనుఁడును దుర్మతియుఁ బాపబుద్ధియు నగునేని వానిరాష్ట్రంబెల్ల సపరివారంబుగా నశించును. రాముఁడు జనకునివలనఁ బరిత్యక్తుఁడై మర్యాదమాని లోభమునకుఁజిక్కి ధర్మాతిక్రమంబుగా వనములు పట్టి ప్రాకులాడుచున్న క్షత్త్రియాధముండని తలంచితివా? అతఁ డేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. దశరథుఁడు భార్యావంచితుఁడై యా 'యింతిపంపు నెఱవేర్పనోపక తీఱని మనోవ్యాకులంబునకుఁ జిక్కి యుండఁగాఁ దండ్రియెడరుఁ బాపుటకై ప్రతిజ్ఞాపూర్వకముగా సమస్తముఁ

ద్యజించివచ్చిన మహాశుద్ధసత్త్వుఁడని రాముని గ్రహింపుము. అంతటి సర్వభూత ప్రియుండును ధర్మావతారుండును గలుగఁడు. వానిఁగూర్చి చెనఁటులు నీ చెవిఁగఱచి యుందురు. ఆకూళలమాటలకు భ్రాంతి చెందితివి. సీతాదేవి రామతేజస్ఫార రక్షితయై యున్నది. ఆమె నపహరింపఁ దలకొనుట సూర్యప్రభ నపహరింప యత్నించుటగును. ఖడ్గచాపంబులనెడి యింధనంబుల వలన రగిలి శరజ్వాలాభీలమై ప్రజ్వరిల్లు రామాగ్ని కుండంబున నుఱుకకుము. సీతాదేవి రామునకుఁ బ్రాణాధిక గాని వేఱుగాదు. ఆమెను ధర్షింప నీకు సాధ్యమా? రావణా! ఆత్మ క్షేమంబు వలతువేని యిట్టి నీచసంకల్పంబును దిగవిడిచి మరలిపొమ్ము. నీ సచివులు విభీషణాదులు పరమధర్మిష్ఠులుండరా? వారు నీ కొఱతలంపు ననుమతించిరా? రామునంతగాఁ బెద్దచేసి పలుకుదువేలయని యడుగ వచ్చును. సంగతి వినుము. తొల్లి నేను వేయి కుంజరంబుల బలంబు గలిగి యెదురులేక సంచరించుచుంటిని. ఋషిమాంసము దక్కయొండు నాకు రుచింపకుండెను. నా పేరు చెప్పినంతనే జడములు సయితము భీతిల్లుచుండెను. విశ్వామిత్రుఁడంతటివాఁడు గూడ నా దాడికి వెఱచి తన యజ్ఞంబును గొనసాగింప నోపకుండెను. ఆ ఋషీంద్రుఁ డెన్ని సారులో నా వలన భగ్నపడి వెఱవుదోఁపక నిజమఖరక్షణార్థము దశరథునర్థించి పండ్రెండేండ్ల బాలుని రాముని వెంటఁగొనివచ్చి క్రతు వారంభించెను. ఆ సంగతి నా చెవిఁబడినంతనే నా వరగర్వం బుప్పొంగెను. నే నతని మఖశాలఁజొచ్చి యాగవేదిపై నడుగిడితిని. నేను వచ్చు నప్పుడు రాముఁ డా మఖశాలా ద్వారంబున విల్లెక్కువెట్టి యుండెను గాని యతఁడు నాకుఁ గనుదాళలేదు. నా చరణంబు వేదిపై నూనుటే తడవుగా బాణమొండు నన్నుఁ దాఁకెను. నేను గాలికి దూదివలెనెగసి నూఱుయోజనంబుల దవ్వునఁ బడి చిరకాలమునకు స్మృతివడసి బ్రతికి తిని. ఆ దెబ్బలతోడ నా పూర్వవృత్తి నన్నెడసి చనెను. నేను తాపసి నైతిని. ఆ సంగతి దలంచిన నిప్పుడును నా గుండియలు గభిల్లుమనును. సర్పసంసర్గంబువలనఁ దటాకమత్స్యంబులకు గరుడబాధయట్లు దుర్జన సాహచర్యంబువలన సజ్జనులకు హానిగలుగును. రావణా! నీ దోషంబు నీతోన నంతరింపదు; అది రాక్షసబృందంబునెల్ల రామశరాభిహత మొనర్చును; అసురాంగనలనుఁ దీఱని కడగండ్లఁ గుడుపును; లంకా నగరంబును శరవహ్నిజ్వాలాపరిదగ్ధముఁ గావించును. ఇవన్నియు నీవుఁ గన్నారఁ జూతువు. చెలిమిం జేసి యింత వచించితిని. నా నెయ్యంబును

గోరుచున్నావేని రాముని మాట నాయొద్ద ప్రస్తావింపకుము. నీయపరాధ కారణంబున నాకుఁ జేటుఁ గూర్పవలదు. శూర్పణఖా పరిభావంబును ఖరదూషణ వినాశంబును బురస్కరించుకొని రామునియందు దోషం బారోపించి పగఁదీర్చుకొన యత్నించుచున్నావు. నిజమును గ్రహించితివా? పరమ పతివ్రతామణియగు సీతాదేవిని నిష్కారణంబుగా బాధించుటకై శూర్పణఖ చని నిజాపరాధ ఫలంబు ననుభవించెను. సత్య మెఱుంగక సోదరి మాటలు నమ్మి తన్నిమిత్తము ఖరదూషణులు దుడుకుపడి రాముని దాఁకిరి. రాముఁ డాత్మరక్షణార్థము వారిని వధించెను. ఇందు ధర్మవ్యతిక్రమంబుగాని దౌర్జన్యంబుగాని గలదా?' యని నయభయంబుల హితంబు బోధించెను.

రావణుఁడు మారీచుని శాసించుట

మృత్యువును వరించువానికి మందువలె రావణునకు మారీచ హితోపదేశమయ్యెను. అతఁడు క్రోధపరీతచిత్తుఁడై, 'మారీచా! నీ యుపదేశార్థం బింతదవ్వురాలేదు. ఊసరక్షేత్రంబున బీజారోపంబట్లు నాయెడ నీ బోధనలెల్ల వ్యర్థంబులని గ్రహింపుము. ఈ పిఱికిమాటల చేతనే నా నిశ్చయంబు మఱలదు. ఆఁడుదానిమాటకుఁ గట్టువడి తలిదండ్రులను బంధుమిత్రులను రాజ్యంబును సమస్తముఁ ద్యజించి వెడలివచ్చిన పరుగెత్తివచ్చిన వరాటును బెద్దచేసిన నీ యవివేకంబున కెంతయు వగపయ్యెడు. మారీచా! ఇంతకాలము మనినను నీకు రాజ తత్త్వంబు తెలిసినట్లు దోఁపదు. రాజులు మానాభిమానులు; మానంబు నకై ప్రాణంబులఁగూడఁ బాటింపరు; పరశాసనంబు నణుమాత్రంబును సహింపరు. ఆంతరంగికమంత్రులు సహితము వారికెన్నడు నెదురాడరు. హితముఁ దెలుపవలసినప్పుడు గూడ నాప్తసచివులు సయితము భయ భక్తులతో నన్యాపదేశంబుగా వినయమధురోక్తులాడి తమమతంబును సూచింతురు. రాజులు దేవేంద్రాగ్నివరుణసోమాంశంబుల జనించి తదీయ విక్రమ తైక్ష్ణ్య శిక్షా సౌమ్య ప్రసన్నభావంబులుగలిగి యుందురు. అందు వలన వారు సర్వావస్థలయందును సమాదరణీయులు. మారీచా! ఈ పరమరహస్యం బెఱుంగిక యజ్ఞానమోహావశుండవై నీ యింటికివచ్చిన రాక్షసేశ్వరునిఁ బరుసంబులాడితివి. నా వాఁడవని నిన్ను సహించితిని. గుణదోషవిమర్శంబునకై యిందు రాలేదు; హితాహితములఁ గఱపుటకై నిన్నుఁగోరలేదు. నాయాజ్ఞ నీకు విధివిధానము. సంగతి వినుము. నీవు చిత్రసువర్ణమృగరూపంబునుదాల్చి రామాశ్రమప్రాంత

ప్రదేశంబునంబునఁ దారాడి సీతను బ్రలోభించి యథేచ్ఛఁ జనుము. సీత యా మృగంబును గోరును. చిత్రవస్తుసంభిలాషము స్త్రీలకు నైజము. ప్రియురాలి ప్రియంబును సాధించుటకై రాముఁడు నీ వెంటఁ దగులును. నీవు కొంతదూరము చని, 'హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా!' యని రామస్వరంబునఁ గేక వేయుము. ఆ ధ్వని చెవిసోకినంతనే రామునకై లక్ష్మణుని సీత తరలించును. అతఁడు మీ మార్గము వెదుకుచు వచ్చును; వైదేహి యొంటరిగానుండును. అది సమయముగా దేవేంద్రుఁడు శచీదేవింబోలె నేను సీతాదేవి నపహరింతును. ఎల్ల యర్థంబులును సమకూడును. మారీచా! ఇది యంత కడిఁది కార్యము గాదు. నాకీయర్థంబొనర్చి యందుకులఁ బారితోషికంబుగా నా రాజ్యంబునం దర్ధ భాగమును గొని చిరసుఖముండుము. మనవ్యూహము ఫలించునేని యుద్ధప్రసక్తియే యుండదు; రాక్షసలోకంబునకెట్టి యెగ్గును బొనరదు; నీవన్న భయము రానోపదు. అట్లుచేయవేని నీకుఁ జావు సిద్ధము. రామునకు వెఱతునంటివి. రావణుఁడంత వ్యర్థుఁడా? చక్కఁగాఁ బరామర్శించి నీయిచ్చయొనర్పు' మని గంభీరముగా నుడివెను.

రావణమారీచులు రామాశ్రమము వచ్చుట

మారీచుఁడు మహాగ్రంబొంది, 'మందమతీ! మృత్యుముఖంబునఁ దలఁదూర్పనున్నావు. నిన్నిట్టి యుత్పథమునుండి మరలించు మంత్రు లెవ్వరును లేరా? అయ్యో! నీ దుర్బుద్ధికి రాక్షసలోకమెల్ల బలిగా నున్నది. నీకుగా నాకును బ్రాణహాని నిక్కము. ఆత్మనాశంబును నేను బుద్ధిపూర్వకముగా వరించుటగాదు. తేనియాజ్ఞానిర్వహణఫలముగా నాకట్టిది కాకతాళీయమగును. నీవో బుద్ధిపూర్వకముగా నద్దాని వరించుచున్నావు. నీకై యెల్లు దుఃఖమగుచున్నది. రావణా! నీచేతి దుర్మరణంబునకన్న రాముని చేతి మరణము నెంతయు గోరుదును. అట్టిచావు నాకు మహోపకారమగును. నీ మేలుగోరి యెంతో చెప్పితిని; నా మాట సుంతయు వినవు. ఆసన్నమరణులకు హితవాక్యము రుచింపదుగదా' యని నిష్ఠురంబులాడి యొండు వెఱవులేక యతని మత మొనర్ప సిద్ధుఁడయ్యెను. లంకాధిపుఁడు పరమసంతుష్టుఁడై, 'ఇప్పుడు గదా నీవు మారీచుఁడవైతి' వని వానిని బ్రశంసించి యతనిఁ గవుంగిటఁ గూర్చి తనరథముమీఁద నెక్కించుకొని విహాయసమార్గముఁబట్టి నదీనద వనపర్వతపట్టణంబులు దాఁటి రామాశ్రమప్రాంతమున దిగి మారీచుని

హస్తముఁబట్టుకొని 'అదిగో కదళీవనము; అల్లదిగో రామాశ్రమ' మని చూపి జాగుసేయకు మనెను.

మారీచుఁడు చిత్రసువర్ణమృగమై సీతాదేవిని బ్రలోభించుట

మారీచుఁడు క్షణములోపలఁ జిత్రసువర్ణమృగరూపంబును దాల్చెను. ఆ కురంగరత్నం బింద్రనీలశృంగశృంగారమై సితాసితముఖ మండలముతో సొబగారుచు నీలోత్పలవర్ణస్నిగ్ధములైనకర్ణపుటంబులు గలిగి నీలరదచ్ఛదముతోఁ గుందేందువజ్రచ్ఛాయాసుందరతరోదర భాగంబుతో మధూకకాంతికాంత పార్శ్వంబులతోఁ బద్మకింజల్కరుచి మనోజ్ఞములైన యితరావయవంబులతో వైడూర్యమణిఖురంబులతో నొప్పారుచుఁ గించదున్నతగ్రీవమై చూడఁ జూడ ముచ్చటలు గొలుపుచు మహేంద్రధనుస్సమానమైన తనవాలంబును గదలించుచుఁ గసివాటుగాఁ బచ్చికలుమేయుచుఁ జివురులు గొఱుకుచు భీతభీతేక్షణం బులఁ జూచుచు నింపుసొంపు దలిర్పఁ జెంగలించుచు రామాశ్రమ ద్వారమున సీతాదృష్టిపథగతమై విహరింపసాగెను. ఆ వింతలేడినిజూచి జింకలు డాయవచ్చి మూర్కొని యథార్థమెఱుంగుటనో యన దిశా క్రాంతములగుచుండెను.

సీతాదేవి మాయామృగంబును దేఁగోరుట

అత్తఱి సీతాదేవి పుష్పాపచయార్థము వనంబునకుఁ బోయి యుండి యాచిత్రమృగంబును గాంచి యాశ్చర్యవికసితనేత్రయై రామ లక్ష్మణులను బిలిచి వారికి నమ్మహాచిత్రకురంగమును జూపెను. లక్ష్మ ణుఁడు దానిని బరికించి, 'అన్నా! ఇది మాయామృగముగాని యొండు గాదు. మారీచుఁ డిట్టిమృగమై మృగయావినోదులైన రాజులను బెక్కండ్ర మోసగించి చంపెనని విందును. ఇట్టి చిత్రమృగంబును సృష్టిలో గనివిని యెఱుంగము' అనెను. సీతాదేవి యెలనవ్వుదాల్చి, 'నాథా! దీని మురువు నా మనస్సు నపహరించెను. మనము దీనినిఁ గ్రీడార్థము పెంచుదము. ఇది మన వనవాసానంతరము శుద్ధాంతంబునకు నపూర్వాలంకారమగును. ఎట్లేని దీనినిబట్టి తేఁగోరుదు. ఇది సప్రాణ ముగాఁ జిక్కదేని దీనిచర్మము మన సుఖశయ్యకు ననువగును. నాథా! భర్తలను స్వతంత్రించి ప్రేరేచుట పతివ్రతలకుఁ దగదు. ఈ యవిన యంబునకు మన్నింపవేడుదు' ననెను.

రాముఁడు మృగార్థము పోవుట

రాముఁ డక్కురంగలావణ్యవిలాసవిశేషంబులకు నక్కజపడి భార్యకుఁ బ్రియమొనర్పువాఁడై, 'లక్ష్మణా, ఇట్టి కురంగము నెందుఁ గానము. దీని రోమంబులు కనకబిందు చిత్రితములై తచ్ఛరీరంబునకు వింతశోభను గూర్పుచున్నవి. ఇది నీలంపుఁ బెదవులు విచ్చి యావులించు నప్పుడు దీని నాలుక సుంత బహిర్గతమై కృష్ణమేఘనిర్గతవిద్యుల్లతను దలపించుచున్నది. కదళీమృగంబులను బ్రియకీమృగంబులను బ్రవేశీ మృగంబులను వేనవేలుగాంచితిమి. అందేదియుఁ గోమలత్వంబున దీనికి సాటిరాదు. తారామృగంబును దీనితో నెనయింపవచ్చునేమో యని సంశయింతును. పురుషులకు మనకే యిది యింతముద్దు సేయుచుండఁగా స్త్రీలసంగతి చెప్పవలయునా? తమ్ముఁడా! జానకి దీనిని గోరెను. ఎట్లని దీనిని బట్టి తెచ్చియిచ్చి వైదేహిప్రీతిఁ దీర్పవలయును. ఇది నీ వన్నట్లు మాయామృగమైనచో వాతాపిని మహర్షివలె దీనిని మనము వధించి లోకకళ్యాణ మొనరింతము. ఈ కార్యముగూడ మనకు విధి విహితమే గదా. అట్లుగాక యిది నిక్కమైనమృగమగునేని యిట్టిపదార్థము రాజులకెంతయుఁ దగును. రాజులు రత్నహారులనుట సుప్రసిద్ధము. వారు వేటకై గహనాంతరములు దూఱుటయు నందు రత్నాదినిచయంబులు వారికిఁ దొరకుటయుఁ దదర్థముచేత వారు దమకోశంబుల ననాయాసముగా నించుటయు గలదు. మనమో మృగంబులఁ గాకున్నను మృగప్రాయులను వేటాడుటకై వనముఁజొచ్చితిమి. ఇందు మనకీ యనర్ఘమృగరత్నము లభించెను. దీని నుపేక్షించి చనవచ్చునా? లక్ష్మణా! నీ విచ్చటనే యుండి సీతను గాపాడుచుండుము. నేను చని యీ మృగమును బట్టియో కొట్టియో తెచ్చెదను. జటాయువుగూడ నీతోడ నుండును. పలాకువల'దని పలికి పైడిపిడికయిదువును మొలఁ గూర్చి శార్ఙ్గకోదండమునుఁ జేతఁబట్టి తూణీరద్వయమును మూపునవైచి మృగార్థము తరలెను.

మాయామృగప్రతారణము

ఆ మాయామృగం బదిచూచి పెనుగాలికిఁ బరుగులువాఱు మేఘంబులబోని చంద్రబింబమువడువున క్షణముగాన్పించుచుఁ దటాలున గను మొఱంగుచు గుఱియియ్యక భయంబుననోయన నింగి నెగసి దవ్వాగుచు నంతలోన నంతికంబునఁ దోఁచుచుఁ దృటిలోన దూరమునఁ

బొడసూపుచు బహుభంగులఁ జరించెను. రాముఁడు దాని చెయిదంబులు చూచి, 'అహో! ఏమి దీని లీలావిశేషములు!

"మ॥ పఱచున్ దవ్వగఁ జేయలంతినిలుచుం బట్టిక యాసాసలం
బిఱువోవుం బొదలందుడిందుఁ బొడమున్ బిట్టుల్కి వేదాఁటుఁ గ్ర
మ్మఱిచూచుం జెవిదార్చినిల్చు మలయున్ మట్టాడుఁ గోరాడు నే
మఱినట్లుండు దృణంబు మేయు నలయున్ మాయామృగం బిమ్ములన్॥"

అని దాని ప్రతారణంబులకుఁ గోపంబును దాని సొంపునకు మహామోహంబును బొందుచు ద్వైధీభావగతుఁడై దాని ననుసరించి కడుదూరముచని యటఁగొండొకవృక్షము నీడ నిలిచెను. ఆ కురంగము తటాలున దృష్టగతమై వన్యమృగములఁగూడి పరుగెత్తసాగెను. రాముఁడు దాని చదురులఁ దుదిముట్టింప నిశ్చయించి బ్రహ్మనిర్మిత దివ్యాస్త్రంబును సంధించి యాకర్ణాంతము దివిచి దానినిగుఱిచేసి వైచెను. ఆ బాణము వజ్రపాతమువలె నక్కురంగము పయిఁ బడి దూఱిచనెను. ఆ మృగంబట్లు వ్రేటుగొని తాళప్రమాణమెగచి పడి స్వస్వరూపముఁ దాల్చి, 'హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా!' యని రామస్వరంబున నెలుగెత్తి యఱచి ప్రాణంబులు విడిచెను. ఆ వింతఁ గాంచినంతనే రామునకు లక్ష్మణవచనంబులు స్ఫురించెను. సీతాదేవి వాని హృదయదర్పణంబునఁ బ్రతిబింబించెను. ఆ యఱపులు సీతాలక్ష్మణులకు భ్రాంతిజనకంబులగునో యని రాముఁడు తహతహపడి వేవేగ నొండుమృగంబును వైచి దాని మాంసమును దీసికొని యాశ్రమ పథముఁబట్టి హుటాహుటి నడచెను.

సీతాదేవి లక్ష్మణుని గఠినోక్తులాడుట

ఆ కేకలు చెవిసోకినంతనే సీతాదేవి మహా ఖిన్నయై లక్ష్మణుని జూచి, 'మీ యన్నగారి యార్తరావంబును వింటివా? నా హృదయము తల్లడిల్లుచున్నది; ప్రాణములు నిలువవు. ఆయన యెందున్నాఁడో సింగంబులకుఁ జిక్కిన యాబోతువలె రాక్షసులకుఁ జిక్కి యార్తుఁడై పరితపించు చున్నాఁడో యేమో హుటాహుటిఁ బొమ్ము; జాగు సేయకు; నా పతిని రక్షింపు' మని సౌమిత్రిని ద్వరపఱచెను. ఆమె యెంత త్వర పెట్టినను లక్ష్మణుఁడు కాలు కదలింపక యట్లే యుండెను. అందులకు నామె పరమకుపితయై, 'దురవస్థాగ్రస్తుని నీ యన్నను రక్షింపఁబొమ్మని త్వర పెట్టినను జనవు. నీ మతం బూహింపరాదు. హితశత్రువులు తప్ప యొరు లిట్లొనర్పరు. నన్ను గాంక్షించి రామ వినాశంబును హర్షింతువా?

కాకున్న వాని యెడరు సహింతువా? నిక్కపుంగూర్మితమ్ముఁడు భ్రాతృక్లేశంబునకు నెమ్మదినుండునా? నీవు రామార్థమిందువచ్చితివిగాని నా కొఱకు గాదు. రాముఁడు ప్రాణసందిగ్ధావస్థనుండఁగా వానికై బరుగిడక నా కడ నుండనేల? నీ రక్షణ నాకక్కఱలేదు.' అని కఠినంబుగాఁ బలికి కన్నీరొలుకుచు సంత్రస్తహరిణి కరణినుండెను. లక్ష్మణుండామె కెంతయు వగఁజెంది, 'దేవీ! రామునకుగా నీ భయంబు వలదు. ముక్కోటిదేవత లెత్తివచ్చినను జరాచరసమస్త ప్రపంచము పైకొనినను వానికి గోరంత యేని యెగ్గు రానోపదు. ఈ వనంబున నిన్నొంటరిగా వదలిపోఁజాలను. నీవు విన్నది నాయన్న కంఠధ్వని గాదు. మహామాయావి మారీచుం డట్లఱచెను. మనోవ్యాకులంబును మాని సమాహితవగుము. నాయన్న మాయామృగంబును వధించి శీఘ్రముగా నిందువచ్చును. నీరక్షణార్థము నన్నిందుంచి యాయన చనెను. వానియాజ్ఞ దాఁటరాదు. ఖరదూషణులను వధించినది మొదలు రాక్షసులు మనయెడఁ బగఁ బూని యున్నారు. ఆ వైరంబును సాధించుటకై వా రెన్నోమాయలు పన్నుదు' రనెను.

లక్ష్మణుఁడు రాముని కొఱకు పోవుట

సీతాదేవి కన్నులెఱ్ఱసేసి, 'నృశంసా! అనార్యమైన సంకల్పంబు నెదలో దాఁచికొని యిట్లాడుచున్నావు. ప్రచ్ఛన్నవైరులను ద్రోహచింతనము పాయదు. ఈ దురీప్సితంబు నీకు స్వయంబుగా నంకురించెనా? లేక భరతుని దురుపదేశంబును వింటివా? నీవు రామరక్షణార్థంబు వచ్చుట నిమిత్తమాత్రమని నేఁడు స్పష్టమయ్యెను. నీ కోరిక కొనసాగదు. రామపత్ని యన్యులను గడకంటఁ గూడ జూడదని నమ్ముము. రామునిఁ బాసి సీత నిమిషంబేనియు జీవింపదు. ఇదిగో నీ సమక్షంబున నే ప్రాణములు త్యజింతు' ననెను. హృదయశూలంబులైన యా పరుషవచనంబులను లక్ష్మణుఁడు విని చేదోయి యొగ్గి, 'మాతృదేవతకు నీకు బదులాడనోడుదు. అనుచితభాషణంబులు స్త్రీలకు సహజంబులు. స్త్రీబుద్ధి చంచలాచంచలము. అది ధర్మమును బాటింపదు. క్రౌర్యంబును బాయదు. ప్రాణమిత్రులు గూడ స్త్రీకారణంబున దుర్వారవైరదగ్ధులై నశింతురు. నీ పలుకులు పంచమహాగ్నిపరితప్తనారాయకంబులై నన్నెంతయు బాధించుచున్నవి. అన్యాయముగా నన్నిట్లాడుదువు. ఇందులకై యీ వనదేవతలే సాక్షులగుదురు. నా యన్న యాజ్ఞను దలఁదాల్చి యున్న నన్ను సంశయించి నాకు నక్రమంబుగా నిందను

మాటగట్టు నీవు పరిదగ్ధవై నశింతువు. ఇదిగో నేను నాయన్న కడకుఁ జనుచున్నాను. వనదేవతలు నిన్ను రక్షింతురుగాక.' అని రెండడుగులు చని, 'అయ్యో! భయంకరంబులైన దుర్నిమిత్తంబులెన్నో తోఁచుచున్నవి. రామునితోడ మరలివచ్చి నిన్నుఁ జూతునో లేదో తెలియరా' దనెను. సీతాదేవి కన్నీరు నించుచు, 'నా రామునిఁ బాసి యఱనిముసమైనను జీవింపజాలను. ఉరియో విసమో యనలమో గోదావరియో నాకు శరణంబగుఁగాక. పరపురుషాభిమర్శనంబునకు నా శరీరంబు నర్పింప'నని పలికి గుండియలు మోదుకొనుచు విలపింపసాగెను. లక్ష్మణుండామెకు నమస్కరించి కోపము ముందునకును రామునాజ్ఞ వెనుకకును లాగుచుండుట వలన డోలాందోళితహృదయుడై యతిప్రయత్నంబున నచటువాసి యన్నకడకుఁ జనెను.

తే॥ గీ॥ జ్ఞానవిజ్ఞానభాగ్యంబుఁ గలిగియున్న,
హితులయుపదేశవాక్యంబు లెన్ని విన్న,
దైవమేవచ్చి వలదన్నఁ దరముగాదు
కర్మగతికిఁ జిక్కినబుద్ధిఁ గ్రమ్మరింప॥

రావణుఁడు సన్యాసివేషము దాల్చి వచ్చుట

లక్ష్మణుండట్లు పోవుట రావణుఁడు చూచి తన వ్యూహము ఫలించుట కెంతయు సంతుష్టుండై వినీతవేషంబును దలపోసి కృతనిశ్చయుండై,

"సీ॥ ముడిచిన యొంటికెంజడ మూయ మువ్వన్నె
మెగముతోలు కిరీటమున ధరించి,
కకపాల కేదారకటకముద్రితపాణిఁ
గురుచ లాతాముతోఁ గూర్చిపట్టి,
యైణేయమైన యొడ్డాణంబులవణిచే
నక్కళించినపొట్ట మక్కళించి,
యారకూటచ్ఛాయ నవఘళింపఁగజాలు
బడుగుదేహంబున భస్మమలఁది,

గీ॥ మిట్టయురమున నిడుయోగపట్టె మెఱయఁ
జెవుల రుద్రాక్షపోఁగులు చవుకళింపఁ
గావిదుబుసంబు జలకుండికయును బూని
మాయసన్యాసియయ్యె నమ్మాయలాడు॥"

రావణుఁడట్లు సన్యాసివేషమునుధరించి శ్రుతులఁబఠించుచు వచ్చి యా భూపుత్త్రినిఁ గన్నారఁ జూచి,

"సీ॥ నెత్తమ్మిరేకుల మెత్తదనముఁదెచ్చి
యచ్చునఁ బెట్టినట్లందమొంది,
చక్రవాకంబుల చందంబుఁగొనివచ్చి
కుప్పగావించిన ట్లొప్పు మెఱసి,
చందురునునుగాంతికందేర్చికూర్చి బా
గునకుఁదెచ్చినయట్లు కొమరుమిగిలి,
యలికులంబులకప్పు గలయంతయునుబుచ్చి
నాఱుపోసినభంగి నవకమెక్కి—

గీ॥ యంఘ్రితలములుఁ గుచములు నాననంబుఁ
గచభరంబునునిట్లున్న రుచిరమూర్తి
యనుపమానభోగంబుల కాస్పదంబుఁ
గాననౌనె యెందేనియుఁ గలుకులంగు?"

వ॥ నెఱికురులకు విలోలసితనేత్రయుగంబును నొప్పుతెప్పవా తెఱయును దీనియాననము చెల్వుఁగరంబు మహాహారంబు నా యెఱిఁగిన యంతనుండి సతి నిట్టిలతాలలితాంగిఁ జూచియే నెఱుఁగ సురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె? రూపవిలాససంపదన్॥

"సీ॥ ఇయ్యింతిప్రాపున నయ్యనంగుఁడు పార్వ
తీశునైనను దక్క నేలకున్నె?
యిన్నాతిచెలువంబుఁగన్న శచీప్రియుం
డైనను గనుకలి నవయకున్నె?
యిత్తన్వికెనలేమి కెదిరిపన్నిదము భా
షావిభుతోనైనఁ జఱపరాదె?
యిత్తలోదరిజీవితేశున కిందిరా
పతినైన మెచ్చక పలుకఁ జనదె?

గీ॥ కుసుమబాణునిబాణముల్ గూడనైదు
గరగి నేరిమి వాటించి కరువుగట్టి
పోసిచేసి చైతన్యసంపుటము దగ ఘ
టించిరో? కాక యిట్టిచేడియలుగలరె?"

అని లోలోనఁ దలపోసి విస్మయమంది విలంబము తగదని నిశ్చయించి సూర్యచంద్రులులేనివేళ సంధ్యను జీఁకటి పొరయునట్లుగా, రజనీకరుఁడులేని తరుణంబున రోహిణి నంగారకుఁడు డాయఁసరణిఁ, జిత్రానక్షత్రంబును శనైశ్చరుఁడు పొందుకరణిఁ, బలిచింతఁగూర్చి

తదేకచిత్తయై యేకాకిగానున్న యా పరమపతివ్రతారత్నంబును సీతాదేవి నతఁడు సమీపించి, వేదములు సుంత పఠించి, 'సువర్ణగాత్రీ! పీతకౌశేయవాసినీ! కమలమాలికను దాల్చినపద్మలతవు నీ వెవతెవు? వరారోహా! హ్రీకాంతవో శ్రీకాంతవో కీర్తికాంతవో భూతికాంతవో పార్వతివో వచింపుము. కుందకుట్మలంబుల మెచ్చని రదనశ్రేణితో, విమలాయతరక్తాంతకృష్ణతారకామనోజ్ఞంబగు కందోయితోఁ, గరికరోరుయుగ్మంబుతో, సమున్నతవృత్తంబులై యొండొంటి నొరయుచు మణిహారశృంగారాతిశయంబునంది కోరికలీరికలెత్తించు చన్గవతోఁ, బిడికిటకుఁ జాలు లేఁగౌనుతో, హరినీలమేచకకుంతలంబులతో, నొప్పారు నీ సౌందర్యముఁ జూడఁజూడ ముచ్చటయ్యెడు. చతురాస్యుఁడు తనసృష్టికళానైపుణ్యంబునకుఁ బరమావధిగా నిన్ను సృజించెఁగాఁబోలు. తలోదరీ! నా చూడని మనుష్యాంగనలు గలుగరు; నా కంటఁబడని దేవగంధర్వయక్షకిన్నరపన్నగపద్మముఖులు లేరు; ఎందు నిట్టి రూపలావణ్యంబులు గానరావు. నదీప్రవాహము తీరముంబోలె నీ చెలువంబు జితాత్ములమనంబును సయితము క్షణమాత్రంబున హరించుట వింత గాదు. ఇట్టి యలౌకిక వయోరూపసౌందర్యవతివి నీ వివ్వనమందు నొంటినుండ నేల? నీ కెంతయు దిగులయ్యెడు. ఈ గహనసీమయందు ఘోరాకారులును గామరూపులునైన రాక్షసులుందురు. ఇచ్చోట నీవుండరాదు; స్వస్థానంబునకుఁ జనుము. శోభనాకారా! నీధరించిన లోకోత్తరమాలికావస్త్రభోగ్యద్రవ్యంబులవలన నీ భర్త సర్వోత్తముండుగా నూహింపనగును. శాతోదరీ! దేవతాంగనవో రుద్రసతివో వాయుపత్నివో వసుప్రియవో చెప్పుము. కళ్యాణీ! ఎవతెవు? ఎవరిదానవు? ఎందుండివచ్చితివి? ఏలవచ్చితివి? ఇందుండనేల? వివరము వినుపింపు' మనెను.

సీతాదేవి మాయాసన్యాసిని సత్కరించుట

"మ॥ కమనీయంబగుజన్నిదంబు శిఖయుం గౌపీనముం ధాతువ
స్త్రము దండంబును గుండియుం గుశపవిత్రంబుం గడున్ వృద్ధభా
వము సంధిల్లఁ ద్రిదండివేషధరుఁడై వల్లించుచున్ వేదముల్
సముదారస్థితినున్నవానిఁగని ప్రాంచద్భక్తి దీపింపఁగాన్॥"

సీతాదేవి వానికి భయభక్తులతో యథోచితసత్కారంబులొనర్చి యాసనంబిచ్చి తన వృత్తాంతంబెల్ల వినిపించి, 'బ్రాహ్మణోత్తమా! తమగోత్రనామచరిత్రంబుల వినవలతు' ననెను.

మాయాసన్యాసి నిజరూపంబుఁ దెలుపుట

ఆ సన్యాసి చిఱునవ్వు నవ్వి, 'సీతా! నన్నెఱుంగవా? ఎవని నామోచ్చారణంబు దేవాసురనరపన్నగలోకంబులకుఁ జండశాసనం బగునో యా రాక్షసేశ్వరుండను రావణుండను గదా! సుందరీ! పీతాంబరముఁగట్టి సువర్ణప్రతిమంబోలి సొబగారు నీ రూపంబు నా హృదయంబును మదీయ శుద్ధాంతకాంతాజనపరాఙ్ముఖం బొనర్చెను. భాగ్యవతీరత్నమా! సాగరమేఖలావలయిత లంకాపట్టణంబునకు దేవివై మరునారీమణులను గనుసన్నల శాసించుచు ననుఁగూడి నిఖల కామోపభోగంబులఁ జూఱలాడుము. సుకుమారీ! వనవాసక్లేశంబులకు నీ వెంతయుఁ దగవు. మోహనాంగీ! వేయిమాటలేల?

"చ॥ ధరణి నతిప్రతాపబలదర్పమునన్ విన నేన పెద్ద నె
వ్వరికిని మున్ భయంపడనివాఁడ భయార్తుఁడనైతి నిపుఁ పం
కరుహదళాయతాక్షి దయఁగావుము నన్ను భవన్నిమిత్త దు
ర్భరతర పంచబాణహతిఁ బంచతఁ బొందకయుండునట్లుగాన్॥"

అని నిజమోహావేశంబును వెలిపుచ్చెను.

సీతాదేవి రావణునిఁ దిరస్కరించుట

ఆ కఠోరవచనంబులకు వైదేహి పరమ కుపితయై, 'దురాత్మా! పర్వతంబువలె నక్షోభ్యుండును సముద్రమువలె నతి గంభీరుండును దేవేంద్రసమానుండును నైన రామునికూర్మిపత్ని నిట్లాడ జంకుజనింపదా? సత్యసంధుండును మహాభాగుండును సర్వలక్షణసంపన్నుండును వట వృక్షంబునకుఁ బరిమండలమువోలె బంధుజాలముఁ గలవాఁడును నైన రాముని పత్ని యన్యపురుషునిఁ గ్రీఁగంటనేని చూచునా? అధమా ధమా! గోమాయువు సింహిని గోరునట్లు నీవు నన్ను గోరుచున్నావు. సూర్యరశ్మినినట్లు నన్ను నీవు ముట్టనోపవు. రామపత్నిని వలచు మందభాగ్యుఁ డనతికాలంబుననే కనకవృక్షంబులను గాంచుట సిద్ధము. మందరాద్రి నఱచేతఁబట్టఁగా నుంకింపవలదు; కాలకూటంబును మింగ్రి బ్రదుకునట్టి యడియాసలు మానుము; సూదితోఁ గన్ను తుడువకుము; కత్తిని నాకవలదు; మండునిప్పు నోడిఁగట్టకు; శూలాగ్రములమీఁద నడవకు. చలిచీమ మహాసముద్రంబును దాఁటిన దాఁటుఁగాక; సీసము బంగారమైన నగుఁగాక; బురద చందనమైన నగుఁగాక; ఈఁగ వజ్రం బును మ్రింగిన మ్రింగుఁగాక; నీ వెన్నఁడును రామనఖాగ్రంబునకుఁ

గూడ సాటిరావు. ఇఁక నీ దుర్మదంబును మాని వచ్చినదారిఁ బొమ్ము.' అని నిరసనభావవిస్పష్టంబుగాఁ బలికెను.

రావణుం డా తిరస్కారభాషల జీరికిఁగొనక 'విలాసినీ! ఇంత యజ్ఞానముండునా? ఎవని బాహుపరాక్రమోన్నతికిఁ గుబేరుఁడు తన పుష్పక విమానంబును గానుకపెట్టి కైలాసంబునకు వలసపోయెనో, ఎవని యాగ్రహంబునకు హస్తగతప్రాణుఁడై దేవేంద్రుండలమటించునో, ఎవనికిఁ గాల్బంటయి వాయువు సుఖస్పర్శముగా వీచుచుండునో, ఎవని శాసనంబున వేవెలుంగు చలివెలుంగయ్యెనో, ఎవని యాజ్ఞకు జడిసి నదీప్రవాహంబు లుజ్జగించునో, యట్టి లోక విద్రావణుని రావణుని నిరసింప నీకుఁగాదు. రాజపుత్రీ! పాండురప్రాకారశోభితంబును వైడూర్యతోరణాభిరామంబును హేమకక్ష్యావిరాజితంబును నానోద్యానసుందరంబును జతురంగబలసంబాధంబును నైన లంకాపురంబునకు నరుదెంచి యందు నాతోడ లోకోన్నత భోగభాగ్యాతిశయంబుల ననుభవింపుము. మోడివలదు. నీ భర్త మృత్యువునోటఁ దలఁదూర్చెను. ఆ నరాధముండంత పరాక్రమశాలియేని దశరథుండు వానిని గుట్టలకుఁ దోలి యతని రాజ్యంబును భరతునకుఁ గట్టునా? రాముని పరాక్రమంబును నాకడఁ బొగడుదువా? సుకుమారీ! దేశనిష్కృతుండై వనాంతరంబునఁ దాఁగి కందమూలంబుల జీవించు మందభాగ్యుండు నీ కెట్టి సుఖంబును గూర్ప నేర్చును? కోమలాంగీ! కష్టంబులను వరింప వలదు. నా రాజ్యంబున సమస్తభోగంబులు నీకుఁగా వేచియున్నవి. భీరూ! రామునకు వెఱచి యిట్లాడుదువా? ఆ నరాటుం డేమి సేయనోపు? అతని నింక మఱచిపొమ్ము. కామినీమణీ! వలచి వచ్చినవానిని ద్రోయ రాదు. ఊర్వశీ పురూరవసుల చరిత్రను మఱచితివా? రా రమ్ము నా వెంట; ఇదే సరసంబగు' నని మరల నొక్కి పలికెను.

రావణుఁడు సీతాదేవిని హరించుట

సీతాదేవి వెచ్చనూర్చి, 'దురాత్మా! సర్వభూతనమస్కృతుండైన కుబేరునకుఁ దమ్ముండవని పలుక నీకు సిగ్గులేదా? నీ దుర్బుద్ధి కతన భవదీయ కులంబెల్ల నశింపనున్నది. ఇంద్రపత్ని నవమానించువాఁడు బ్రతికినను బ్రతుకవచ్చును గాని రామపత్ని నవమానించువాఁడు బ్రదుకుట కల్ల. అమృతంబుగూడ నట్టివానిని గాపాడనోపదు.' అని నిరసననిష్ఠురంబుగా నుడివెను. రావణుఁడంతఁ జేజేయితట్టి, 'ఉన్మత్తవు

గావున నా వీర్య పరాక్రమంబులను జెప్పినను గ్రహింపవు. సప్త సముద్రంబులను దిగద్రావి యగస్త్యుని మఱపింతును; ఇదే చూడు నా నిజరూపం' బని చెప్పి స్వస్వరూపంబుఁ దాల్చి కాలభయంకరుండై బుధుఁడు రోహిణింబలె వైదేహినిఁ గవసి వామహస్తంబునఁ దత్కేశజాలంబును దక్షిణకరంబున నామె యూరుయుగ్మంబును బట్టి యా పతివ్రతామణి నెత్తికొని నిజస్యందనంబునఁ గూర్చుండఁబెట్టి గగనమార్గముఁ ద్రొక్కెను.

సీతావిలాపము

సీతాదేవి యారక్కసుని దుండగంబునకు భయవిహ్వలయై, హా! లక్ష్మణా! హా! గురుచిత్తప్రసాదకా! నీమాట వినక రాక్షసాధమునకుఁ జిక్కితిని.

ఆ॥ వె॥ అన్నయానలేక యడుగైనఁజననన్న,
వేఱుతలఁచి యంటి వెఱ్ఱినుడులు,
దాని పాపఫలము దాఁకె నె లక్ష్మణా!
చెనటిమతికి నెట్లు నేగి తప్పు?

"శా॥ అన్నా! లక్ష్మణ! నిన్నుఁబుణ్యనిధి నే నజ్ఞానినై పల్కితిన్,
నన్నాపాపము వచ్చిముట్టుకొనియెన్, నాపాలిదైవంబవై
యి న్నీచుం బరిమార్ప వేఁగఁబఱతేవే నన్ను రక్షింపుమీ,
యన్నుం గ్రక్కునఁ జీరవే యరుగవే యత్యుగ్రశీఘ్రంబునన్॥"

'హా! రామా! ధర్మార్థంబు సర్వముం ద్యజించిన మహానుభావా! రక్కసుని యీ యధర్మంబునుఁ గంటివా? పరంతపా! దుష్టశిక్షణార్థము వచ్చితివి; ఈ పరమదుష్టుని శాసింపవా? ఓరీ శఠా! రావణా! సస్యము ఫలించుటకు ఋతువట్లు దుర్జనులు స్వకర్మఫలం బనుభవించుటకుఁ గాలము రావలయును. నీకిప్పు డట్టి కాలంబు దాపరించెను. రామునివలన నీకు జీవితాంతఘోరవ్యసనంబు తప్పదు. హా! నాథా! నా యీ గతి యెవరివలన నీకుఁ దెలుపుదు! కర్ణికారములారా! రావణుఁడు నీ సీత నపహరించెనని రామునకుఁ జెప్పరా? ప్రస్రవణపర్వతమా! నీకు నమస్కరింతును; నా గతి మదీయ విభునకు విన్నవింపుము. దేవీ! గోదావరీ! నీకు వేయిప్రణామంబులు. నా స్థితిని నా వల్లభునకు వినిపింపుము. వనదేవతలారా! కయిమోడ్చి వేడుదు; మీరేనియు నా దురవస్థను నాపాలి దైవంబునకుఁ దెలిపి పుణ్యముఁ

గట్టికొనరా ; వనమృగంబులారా ! విహంగంబులారా ! శరణు శరణు; నా రామునొద్దకుఁ బఱచి నా సంగతిఁ దెలుపరా ? ఆ మహానుభావుండు నా యునికి నెఱుంగునేని నన్ను యమగర్భంబునుండియైనను రక్షించును.

సీ॥ చూతురే మీర లో చూతవృక్షములార !
రాక్షసాధముని దుర్మార్గమెల్ల ?
కాంతురే మీర లో కర్ణికారములార !
కామాంధకారుని కార్యమెల్ల ?
దిలకింతురే మీరు తిలకభూజములార !
పాపావతారుని పాటులెల్ల ?
వీక్షింతురే మీరు విహగరాజములార !
కర్మచండాలుని గడుసులెల్ల ?

గీ॥ నగములార ! యో వివిధపన్నగములార !
గోవులార ! చరాచర జీవులార !
రామరాజన్యమౌళి కీరామగతిని
మనవిసేయరే మీకు నమస్కరింతు.

చ॥ జడజములైన తమ్ములకుసైతము గూర్తువు సంతసంబు, నీ
పొడఁ గనినంతనే యిరులు పోవుఁ బరాబరి, వేయికేల మ
ల్లుఁడవు, భవత్సమక్షమున లుబ్ధుఁ డొనర్చెడిదుండగంబు ని
వ్వడిఁగని మిన్నకుండ భవాదృశయోగ్యులకౌనె ? భాస్కరా !

హా ! సర్వసాక్షీ ! నా పాపంబు నిన్నడ్డగించుచున్నదా ? అయ్యో ! నావిధి కేమందు ?

శా॥ ఏలావచ్చెమృగంబు ? వచ్చెనదిపో, యేలా పడెం గంట ? నే
నేలా కోరితి దాని ? నాగు దయితుండేలా చనెగా లేడికై ?
ఏలా లక్ష్మణు నాలకింపక మహాహీనోక్తులం బల్కితిం ?
గాలం బీక్రియ మాఱెనాకుఁ ద్రుటిలోఁ గాపాడ దిక్కెవ్వరో ?

అనుచు గుండియ లవియునట్లుగా విలపింప సాగెను. ఆ దారిలో యాదృచ్ఛికముగా వృక్షాగ్రమున జటాయువు గాన్పించెను. వానిని జూచి, 'గృధ్రరాజా ! పాపాత్ముఁ డీరాక్షసుం డనాథనువలె నన్నపహరించుచున్నాఁడు. ఈ నిశాటుఁడు సత్త్వవంతుండును సాయుధుండును గావున వీని నెదిరింపఁగాదు. నా గతి రామలక్ష్మణుల కెఱింగిపు' మని గద్గదస్వనంబునఁ గుయ్యిడెను.

జటాయువు రావణుల యుద్ధము

నిద్రావశుండైయున్న యజ్జటాయు వయ్యార్తరావంబువలన మేల్కాంచి కనువిచ్చి చూచి సంగతి గ్రహించి, 'ఆ! రావణా! వలదు వలదు, ఈ దుండగంబువలదు. గృధ్రరాజు జటాయువు మాట వినుము. రాముఁడు సర్వలోకహితుఁడు; వాని ధర్మపత్ని యీ సీతాదేవి పరమ పతివ్రతారత్నము. ఆమె నపహరింపఁ దగదు. ధర్మస్థితుఁడు పరదారలఁ జెనకవచ్చునా? సీతాదేవి రాజపత్నిగాని యొండుగాదు. రాజమహిషి యెల్లరకు రక్షణీయగదా? ఈ నీ కార్యంబును లోకంబెల్ల గర్హించును. ఇట్టిది నీచులకు నగునేగాని పండితులకుఁగాదు. ఆత్మపత్నినట్లు పర పత్నిని రక్షించుట ధర్మము. శాస్త్రదుష్టంబులైన ధర్మార్థకామంబులను శిష్టులెన్నడును గోరరు. రావణా! నీవు రాక్షసేశ్వరుండవుగాని సామాన్యుండవుగావు. ధర్మరక్షణము నీకును విధివిహితమగును. ధర్మార్థ కామంబులకెల్ల రాజు మూలంబగు. రాజు ధర్మబాహ్యుండగునేని వానిరాష్ట్రమెల్ల నశ్లేయగును. 'యథారాజా తథాప్రజా' యనవినవా? దశకంధరా! నీకీ విపరీతబుద్ధి యేల జనించెను? ఇంతటిక్రొవ్విదంపుసేత యగునా? ఇట్టి చపలునకుఁ బాపస్వభావునకు సిరిదక్కునా? రాముఁడు నీకేమి యెగ్గొనర్చెను? వానికి నీవు నిష్కారణంబుగా నపకారం బొనర్పనేల? ఖరుని వధించెనందువా? అది రాముని తప్పుగాదు. రావణా! ఆత్మహితంబును గోరుదువేని సీతాదేవిని వదలిపుచ్చుము. ఒండుచో రామకోపాగ్నికుండంబునఁ బడి నామావశిష్టుండవగుదువు. కాలపాశము నీ యఱుతఁ దగిలియుండుట నేరవైతివి. లంకేశ్వరా! నా వచించు హితంబు వినుము. మోయరాని బరువును రోగకారియైన పదార్థంబును ధర్మహానియగు కార్యంబు నెవనికిని గావు. రావణా! అరువదివేలయేండ్ల వగ్గు ముదుసలి యని నన్నుఁ దలంపవలదు. ఆయుధ సంపత్తి నాకు లేదనుకొనకు. ఏమైననగుఁగాక, నీ దుండగంబును సాగనీయను. స్వతఃప్రమాణభూతయైన వేదశ్రుతి వేదవేత్తలమ్రోల నన్యథాకరింపరానట్లు సీతాదేవిని నా యెదుట హరింపఁజాలవు. అసురాధమా! దొంగిలించి పఱచుట మగతనమా! రావణా! సిగ్గఱివై యింతకుఁ దెగించితివా? శూరుండవేని యెద యిచ్చి నిలువుము. కుశీలాధమా! రామలక్ష్మణులు దూరాననుండి రాకమున్నె వారిని గనుఁగ్రామి పోవ యత్నించుచున్నావు. నీ యీ టకటొంకరితనంబును జాలింపుము. జటాయువు బ్రతికియున్నంతకాలము రాముని భాగ్యదేవతను

నీవు కొనిపోఁ జాలవు. ఇది ముమ్మాటికి నిక్కము. నా ప్రాణంబు లుంకువపెట్టియైనను నేను రామునకును నా మిత్రుండగు దశరథునకునుఁ బ్రియంబు సేయుదు' నని పలికెను. రావణుఁ డావచనంబులు చెవిఁ బెట్టక పరుగెత్తసాగెను. జటాయువందులకుఁ గనలి

"ఉ॥ ఓరిదురాత్మ యీయబలనోడక యేటికిఁబట్టినాఁడ వం
భోరుహనేత్ర విడ్వు మెటవోయినఁ బ్రాణముఁగొందు నింక ను
గ్రారివిభేదివిక్రము జటాయు నెఱుంగవె చావుమూడ నీ
కౌరయఁ గానిచోఁ ద్రిభువనాధిపుపత్నిని గోరుదే మదిన్."

శఠాధమా! నిలునిలుము. నాయిచ్చు రణాతిథ్యంబును గైకొనుము. ఇదిగోచూడు తొడిమవిడిన పండుపలెఁ గ్రింద దొర్లనున్నా' వని గద్దించి పలికెను.

రావణుఁడు దురాగ్రహుండై ధర్షించి జటాయువును దాఁకెను. ఇరువురు నొండొరు వాతోద్ధూతాభ్రంబులకరణి మార్కొని తుములంబుగాఁ బోరిరి. రావణుఁడు నాళీకనారాచంబులను గురిపించెను. జటాయువు వానినెల్లఁ బక్షవిక్షేపంబునఁ దట్టివైచి శితశిలీముఖములఁ బోని నిజనఖాగ్రంబుల రాక్షసాధముని నిలువెల్ల అక్కు చీల్చి చిందఱ వందఱ గావించెను.

"మ॥ ఘనపక్షాహతులం బ్రకాండపరిఘాతంబులం దీవ్రశా
త నఖోచ్ఛేదములం బ్రదీప్తశరవేధక్రీడలం గ్రూర చం
చు నిపాతంబులఁ బ్రౌఢకుంతముఖవిస్ఫోటంబులం దక్షగేం
ద్ర నిశాచేంద్రులపోరు సాధనసమత్వస్ఫూర్తి నొప్పెం గడున్."

"చ॥ పటుతరపక్షిపక్షముఖపాతనఖప్రవిఘాత ఖండిత
స్ఫుటితశరీరుఁడై బహుళశోణితధారలు మేనఁగ్రమ్మఁగాఁ
దటపముపొంతనిర్గళితధాతురసారుణసాంద్రనిర్ఝరో
త్కటకులశైలలీల దశకంఠుఁడు నిల్చెనకుంఠితస్థితిన్."

అట్లు రాక్షసేశ్వరుండు వ్రణాంకితుండై నెత్తురులొలుకుచు మహాతీవ్రసాయకంబులఁ బదింటిఁ గైకొని సంధించి యాకర్ణాంతము దివిచి పక్షిరాజుపై నేసెను. జటాయువు శరవిద్ధుండయ్యు సీతావ్యసనంబునం జేసి యాత్మక్లేశంబును లెక్కింపక రక్కసుమీఁదికి నుఱికి తదీయ శరాసనంబును నఖాగ్రంబులఁ ద్రుంచెను. లంకాపతి వేఱొండు చాపంబుఁ గైకొని నూఱార్లుగా శరంబులను గృధ్రరాజు పయిఁ గురిపించి యతనిని శరపంజరబంధితునిగా నొనర్చెను. అప్పతగేంద్రుఁడు విజృం

భించి తన్నుఁ జుట్టియున్న యంబకంబులనెల్ల నిజపక్షవాతంబునఁ జిమ్మివైచి యసురచాపంబును పాదతాడనంబుల ఖండించి వాని కవచంబును నుగ్గునూచ మొనర్చి తదీయ రథఖరంబులను వధించి స్యందనంబును తుత్తునియలుగావించి ఛత్రచామరంబులను జీగాకుపఱచి సారథిని ముక్కునవచ్చి కూలఁద్రోసెను. రావణుఁడు భగ్నధన్వియు విరథుండునై సీతాదేవిని జంకనిడుకొని గగనంబునకు నుద్గమించెను. జటాయువు వానిని వెన్నంటి యెగచి తఱిమి యడ్డగించి, 'రావణా! రాక్షసకుల నాశంబునుగోరి యీ క్రూరకార్యంబునకు గడగితివి. మూఢుల్లు తమ కార్యఫలంబు లెఱుంగక తొందనుఁ జేటొందుదురు. రామలక్ష్మణులు దుర్ధర్షులు; వారు నిన్ను మననీయరు. ఇంతటనేని నామాట విని లోక నిందితంబును వీరపురుష గర్హితంబును నైన యీ నైచ్యంబును మానుము. భగవంతుఁడు బ్రహ్మదేవుఁడు గూడఁ బాపంబునకు వెఱచుచుండఁగా నీ విట్లొనర్తువేల? ఆసన్నమరణులు స్వవినాశంబు నెఱుంగరందురు. అదినేఁడు నీయెడఁ గానయ్యె'నని మరల హితంబుపలికెను. రావణుండవి యెల్ల సరకుచేయక జటాయువును ద్రోచిపుచ్చి చననుంకించెను. విహంగాధిపుం డందుల కెంతయు నాగ్రహమొంది తచ్ఛిరోజంబులను నిజనఖాగ్రంబులఁబట్టి యీడ్చి వానిని నొప్పించెను.

రావణుండట్లు మహాబాధితుఁడై కోపించి సీతాదేవిని నిజ వామాంకమందుఁ బొదివిపట్టి దక్షిణహస్తంబుతో శక్తికొలఁది జటాయువును జఱచెను. గృధ్రరాజు వ్రేటుపడి యాగ్రహావివశుఁడై రావణుని భుజంబులఁ బదింటిని నిజతుండంబునఁ దుండించెను. ఆ భుజంబులు పుట్టనుండి వెడలు పన్నగంబులకైవడిఁ దోడ్తోడ మొలచి పతగేంద్రునకు నాశ్చర్యము గలిగించెను. దశగ్రీవుఁడంత సీతను డించి జటాయువును బైకొని ముష్టిఘాతచరణతాడనంబులఁ గ్రుమ్మి ఱెక్కలు నఱికి పార్శ్వపాదంబుల ఛేదించెను. పక్షిరాయఁ డల్పజీవితుఁడై నెత్తుట దోఁగుచు నేలఁబడెను.

జటాయువునకై సీతాదేవి దుఃఖించుట

సీతాదేవి జటాయువునకుఁగా నాత్మబంధువునకువలె దుఃఖించుచు న ప్పతగేంద్రునిఁ జేరబోయి వానిని గవుంగలించుకొని, 'అయ్యో! గృధ్రరాజా! నాకై నీ ప్రాణంబులఁ దొఱంగితివా? నీ ఋణంబెట్లు తీర్తు?' నని పెల్లు వాపోయి చేతులు పిసికికొనుచు, 'హా! రామా!

నిన్నుఁ బైకొన్న వ్యసనంబు నింకను గ్రహింపవా? భుజనేత్రస్పందనంబులును విహగాది దర్శనంబులును రానున్న శుభాశుభంబులను సూచించునందురు. అట్టివేని నీకుఁ గలుగవా? అహో! ఈ మృగపక్షులెంతో వడిగాఁ బలాయనంబు లగుచున్నవి! నాగతిని గూర్చి నా పతికిఁ దెలుపఁ బరుగెత్తుచున్నవి గాఁబోలు. రామా! ఈ పుణ్యాత్ముఁడు జటాయువు నన్నుఁ గాపాడఁ దలకొని నా దౌర్భాగ్యనిహతుఁడో యన రావణహతుఁడై నేల శయనించెను. రక్షింప నీ వేలరావు? లక్ష్మణా! నా పయ్యి గోపమా? ఇఁక నాకు దిక్కెవ్వరు?' అని విలపించుచుఁ బొదలంబట్టి ప్రాకుచు వృక్షంబులఁ గవుంగలించుచు 'రామా! రామా!' యని పేరులుంగునఁ బిలిచి పనవసాగెను.

రావణుం డామెను గేశపాశంబునఁ బట్టి యీడ్చి యెత్తికొని వియన్మార్గంబు మెట్టి దక్షిణాభిముఖుఁడయ్యెను. రాక్షసదౌష్ట్యంబునకుఁ జరాచర ప్రపంచంబెల్ల నతిక్రాంత నైసర్గికావస్థానంబు నొంది గాఢతమోనిమగ్న మయ్యెను; సదాగతి స్తంభించెను; దివాకరుఁడు కాంతిఁ దొఱంగెను. సీతాదేవి యట్లు పరామృష్టయు దీనయు నై విలపించుట పరమేష్ఠి తన దివ్యనేత్రంబులఁ గాంచి 'దేవకార్యము సిద్ధించె' ననెను. దండకారణ్యావాసులైన మహర్షులు సీతాదేవికై ఖేదంబును రావణాసన్న వినాశంబునకై మోదంబును జెందిరి.

సీతాదేవి యట్లా దనుజేశ్వరాంకస్థయై మేఘమండలాంతరంబునఁ దటిల్లత వలెఁ దళతళలాడుచు నిజదురవస్థావిశేషంబు క్షణమాత్రంబని సూచించుచుండెను. ఆమె కట్టిన పీతాంబరంబు మడతలు గాలికి వీచి నాలుకలుచాచి మండుజ్వాలలంబోలి దవాగ్నికీలలు పర్వతంబునువలె నద్దనుజు నావరించి వాని యాసన్నమరణంబును దెలుపుచున్నవో యనఁ దోఁచెను. ఆమె కైసేసిన రక్తోత్పలంబులు రాలి యా పౌలస్త్యుండికి రానున్నయైశ్వర్యభ్రంశనంబును వెల్లడించుచున్నవో యనఁ గాన్పించెను. ఆమె కనకచేలాంచనంబు గాలికిఁ బఱచి రవికిరణ ప్రసారణంబునఁ దామ్రాభ్రంబుపగిదిఁ దోఁచి, రక్షోనాయక వినాశపిశునోత్పాతంబును దెలుపనెత్తిన పతాకవలెఁ గ్రాలెను. ఆమె నెమ్మోము జలదంబునగిల్చి దోఁచు చంద్రునిఁబోలి ప్రతిచంద్రదర్శన రూపమహోత్పాతంబుగా గానవచ్చెను. ఆమె కంఠమండలి తారహారంబులు తెగి జాలువాఱి మిన్నేటియవతరణంబును దోఁపించెను. రావణుండవి యెల్ల లెక్కసేయక హుటాహుటిఁ జనసాగెను. ఆ నిశాటుని దౌష్ట్యంబును జూచి

వృక్షంబులు కొండలమంది వాయుప్రచలిత నిజశాఖాకరంబులను జాచి దేవికి సభయంబును దెలుపుచున్నవోయన నయ్యెను. విహంగంబులు కలకలధ్వనులతో నామెను దీవించెను. కమలాకరంబులు మృదిత పద్మముఖంబులును సమాకులితమీననేత్రంబులును నై యాత్మదుఃఖాతిశయంబును బ్రకటించెను. పర్వతంబులు తమ వ్యసనాతిశయంబును ఝరీబాష్పధారాప్రవాహంబులఁ దెలుపుచు మిన్నొరయు శిఖర హస్తంబులెత్తి యసుర నడ్డగింపనున్నవోయనఁ దోచెను.

దుశ్శకునాదులకు రాముఁడు సంతాప మొందుట

అట రాముఁడు మాయామృగమారీచుని వధించి సీతాసందర్శనోత్కంఠుడై మరలినంతనే వాని వెనుప్రక్కనుండి జంబుకంబు బిట్టఱచెను. ఆ వికృతారావంబునకు దాశరథి భయకంపితహృదయుండై, 'కటా! మహా దుశ్శకునమయ్యెను. వైదేహిని రక్కసులు భక్షించియుండరు గదా! మారీచుని యఱపు విని జానకి భయవిహ్వలయై నా కొఱకు సౌమిత్రినిఁ దఱిమి తా నొంటి నుండునేమో? అదే సమయంబని రాక్షసులు సీతను జంపి నా పయిఁ బగసాధింతురేమో?' అని తలపోయుచు నాశ్రమ మార్గముంబట్టి బఱచి రాసాగెను. మార్గమధ్యంబున మృగపక్షులు వానికి నప్రదక్షిణంబొనర్చి దీనంబుగాఁ గూసెను. ఆ యశునిమిత్తంబులకు రాముఁడు మఱిమఱి కలవర మొంది శంకాభయవిహ్వలుఁడై తహతహపడసాగెను.

అంతలోన వానికి లక్ష్మణుం డెదురు వచ్చెను. తమ్మునిఁ జూచినంతనే రాముని ప్రాణంబులు నిలువున నెగయఁబాఱెను. రాఘవుఁడు సుంత సమదాయించుకొని తమ్ముని చేయి పట్టుకొని, 'సౌమిత్రీ! సీత నొంటరిగా వదలి వచ్చితివా? ఎంతప్రమాదంబొనర్చితివి? ఎల్లరు సుఖమే గదా? దుర్నిమిత్తంబులు పెక్కు గానవచ్చి నన్నెంతయు బెగడుపఱచుచున్నవి. మృగవిహగసృగాలంబులు రవిదిక్కున బిట్టఱచుచున్నవి. మాయామృగంబు బాణవిద్ధమై యవసానకాలంబున రాక్షసరూపంబు దాల్చెను. అది గాంచినంతనే యింతనరాని దైన్యంబు నన్నుఁ బైకొనెను. లక్ష్మణా! జనకరాజసుతను సజీవగాఁ జూతుమా? తమ్ముఁడా! వామనేత్రం బదురుచున్నది. సీత హృతయో మృతయోయై యుండును. సమస్తముఁ గోలుపోయి దుఃఖైకద్వితీయుండనై గహనాంతర సీమలఁ బల్లటిల్లు నన్ను నిఖిలోపచారంబులఁ బోషించుచుఁ

ప్రాణంపుఁ బ్రాణంబుపగిది వర్తించుచున్న నా దయితారత్నంబు నాకు దక్కునా? సీతావియోగకారణంబున నా ప్రాణంబును నా చతుర్దశ వనవాసవ్రతంబును రెండు నంతరింపనున్నవి. అకటా! చిఱునగవు లేవెన్నెలలు ముద్దుమోమునఁ దొలుకాడుచుండగా రాయంచనడల నెదురేగి ప్రియముఁ గూర్చు నా దేవి లేనట్టి యాశ్రమంబు నే నెట్లు చొరనోర్తు? మారీచుని కుయ్యి మీకు భ్రాంతిఁ బుట్టించుననియు నా కొఱకు జానకి నిన్ను త్వరపెట్టి తరలించుననియు నీ వా యింతినొంటిగా వదలివత్తువనియు శంకించితిని. నా శంక నిజమయ్యెను. ఏకాకిగానున్న నా పత్నిని మనశత్రువులు మననీయరు. అయ్యో! ఏమి సేయనగు'నని పరిపరివిధంబుల మనస్తాపంబును వెల్లడించుచు నాశ్రమంబునకు వడివడి నడచెను.

లక్ష్మణుఁడు తాను సీతాదేవిని వదలిన కారణముఁ దెల్పుట

రాముఁడట్లు వచ్చి యాశ్రమాంతంబున సీతను గానక శోక వివశుఁడయ్యెను. వానికి లక్ష్మణుఁడెంతయు వగపు చెంది, 'అన్నా! ఇందు నా తప్పుకొంచెమేనియుఁ గలుగదు. నీయాజ్ఞఁ దలఁదాల్చి సీతారక్షణతత్పరుండనై యుంటిని. హఠాత్తుగా 'హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా!' యని నీ యెలుంగు వినవచ్చెను. దేవి నీకు విపత్తు శంకించి భయవిహ్వలయై రోదనంబుసేయుచుఁ బొమ్మని నన్ను తొందఱించెను. నీ శౌర్యపరాక్రమంబులు తెలిపితిని; ఎట్టి యాపద వచ్చినను నీకుఁ బరసహాయం బక్కఱలేదంటిని; రాక్షస మాయలకు మోసపోయి వృథాదుఃఖదైన్యంబు లొందవలదని చెప్పితిని; లోకార్తి నుడుపవచ్చిన నీ కెట్టియుపద్రవంబు కలుగనేరదనియు నొక్కి పల్కితిని. ఆమె తన మోడి వీడక 'అన్నచన్నంతట నన్ను గ్రహింపఁదలచి యాగుట్టు నెద దాఁచి కుత్సితమతివై భ్రాతృభక్తి నటించుచు మా వెంట వచ్చితి' వనియుఁ 'దత్కారణంబున రాముని క్లేశంబులకు లోలోన సంతసింతు'వ నియు దుస్సహములైన పరుషవచనంబులు నన్నాడెను. ఒండుదోఁపక యిట్లు వచ్చితి' నని కేలొగ్గి పలికెను.

రామ విలాపములు

రాముఁడది విని, 'సౌమ్యా! స్త్రీలమాటలకుఁ గ్రోధజితుండవై వర్తించుట నీకుఁ బాడిగాదు. నా శక్తి సామర్థ్యంబు లెఱింగిన నీ వెంత మాత్రంబు సీతను వదలివచ్చి యుండరా'దని పలికి భార్యను వెదక

నారంభించి, మధుకరఝంకృతులరూపంబున విలపించుటంబోలె నున్న వృక్షంబులకుఁ దలంకుచు, వ్యసనభరంబునఁ బుష్పాశ్రులు మోడ్చునో యన నుండు లతలకు బెగ్గడిల్లుచు, దీనములై కానవచ్చిన మృగపక్షులకు భీతిల్లుచు, వనదేవతా నిర్యాసంబునఁ, బాడుగోరుచున్న పొదరిండ్లకుఁ నలంగుచుఁ, జనిచని కొండొకచోట గృష్ణాజిన కుశబ్రుసీకటంబులు చీకాకుగాఁబడియుండుటఁ జూచి తల్లడిల్లి యాశ్రమంబెల్ల శూన్యంబుగాఁ దోఁచుటకు దుఃఖించి, 'హా! జానకీ! హా! జీవితేశ్వరీ! రాక్షసులు హరించిరా? కాలుఁడు కొనిపోయెనా? ఎందేని దాగితివా? ఫలపుష్పంబులకుఁ వెడలితివా? జలంబులు దేర నది కేగితివా? విహారార్థము సరోవరంబులకుఁ జనితివా? ఎందున్నావో పలుకుము. అయ్యో! బదులాడవేల? నీరాముని పైఁగోపమా? నీవు పలుకకున్నను నీ గుట్టును వనవృక్షమృగంబులవలన నెఱుంగుదు. కదంబమా! కదంబప్రియను నా ప్రియను జూడవా? బిల్వమా! పల్లవకోమలాంగకయుఁ బీతకౌశేయవాసినియునైన నా సీతను గానవా? అర్జునమా! అర్జునప్రియయైన నా దయిదారత్నంబెందుఁ బోయెను? జనకరాజసుత యున్నదో లేదో చెప్పుము. కకుభమా! కకుభోరువు మైథిలి నీకుఁ జిరపరిచిత గదా. ఆ కాంత యెందు జనెనో తెలుపుము. తిలకమా! నీభ్రమరగీతలకు నానందించు తిలకినీతిలకంబును సీతను దిలకింపవా? అశోకమా! శోకోపహతునకు నాకు మత్ప్రియాస్థితిఁ దెలిపి నాయెడ రుడుపవా? జంబూవృక్షమా! జంబూఫలోపమగాత్రి నా యనుంగుఁజెలి యెందున్నది? కర్ణికారమా! కర్ణికార లాలసను సాధ్వీమతల్లిని నా జానకిని బరికింపవా? చూతమా! చూతపల్లవాధర నా యర్ధాంగి యిందురాదా? కురవకమా! లతాలలితాంగిని నా జీవితేశ్వరి నవలోకింపవా? మల్లికా! కాంతామతల్లికను విదర్భరాజసుతను సందర్శింపవా? మాధవీ! మధుర మధురమూర్తిని జనకరాజపుత్త్రిని గానవా? చంపకమా! చంపకనాసను నా మోహంపు బొమ్మను బొడగానవా! కేతకీ! కేతకీగర్భగౌరశరీర నా లక్ష్మి యిటు వచ్చెనా? హరిణమా! హరిణచపలాయతాక్షి నా సీత నీతోడ నున్నదా? కరీంద్రమా! కరభోరువు నా భాగ్యదేవత యిందుఁగలదా? అయ్యో! ఒకరును బదులాడరేల? నా యర్ధాంగిని విడిచి చన్నందులకు మీరు నాపయి నలుకవహింతురా? హా! సీతా! జాలమువలదు; నిన్నుఁ జూడక నీ రాముఁడుండఁ జాలఁడు. నా రాక తడవయ్యెనని యలిగి తరువుల డాఁగి పలుకవా? గజగమనా! పోవలదు, నిలునిలుము;

నన్నుఁ గనికరింపుము; గోలతనంబు నేరని నీవు నన్నిట్లాడింతువా? వరవర్ణినీ! నన్నుఁ గనుఁబ్రామఁ జూతువా? అయ్యో! నీవు దాఁగనున్నను నీ పసుపుఁజీర నిన్ను దాఁపదుసుమా! చారుదతీ! దుఃఖపరిదగ్ధుని నన్ను పేక్షింపవలదు—అయ్యో! ఎంత యవివేకము! నా సీతయేయున్న నన్నిట్లు దుఃఖపెట్టునా?—రాకాచంద్రముఖి! రక్కసులు నిన్ను బొక్కులాడిరా? అయ్యో! నీ ముఖచంద్రుఁడేని వారికి జాలిఁగొలుపఁడయ్యెనా? కలకంఠీ! నీ కలకలస్వనంబును వినిమైనను బిశితాశనులు కరఁగరైరా? మృణాళనాళకరా! నీవు దోయిలొగ్గి యభిక్షేపించునప్పుడు నీ కరకమలంబులేని వారికిఁ బ్రియంబులు గావయ్యెనా? హా! సీతా! రాక్షసభక్షణార్థము నిన్నువిడిచి పోయితిఁ గాఁబోలు!' నని పలుతెఱంగుల విలపించుచు నున్మత్తునివలె వనమెల్లఁ గ్రుమ్మరుచు జడంబులనుగూడఁ బల్కరించుచు లతలను గవుంగలించి పరితపించుచు వెదకి వెదకి వేసారి సొమ్మసిల్లి తెలివిగాంచి, 'అహో! ఎంతభ్రాంతి! దిక్కాలాద్యవచ్ఛిన్నానవద్య మాయామంగళమూర్తిని నా సీతను భూతంబులు చెనకనోర్చునా? తత్త్వమెఱింగియు నజ్ఞానవశంబున నిష్కారణ దుఃఖ మనుభవించితిని గదా. లోకుల నననేల? సీతా! కైలాటము లిఁకమాని నీ వియోగభరాలసుని నీ రాముని గరుణించి యెందున్నను వచ్చి వానికిఁ గనుపండువు సేయుము. రమణీ! నీ ముద్దు కురంగశాబకములు భవద్విరహచింతాతిరేకంబునఁ గన్నీరెట్లు దోర్చుచున్నవో చూడుము.—అయ్యో! ఎంత పిచ్చి! ఎక్కడి సీత! తమ్ముఁడా! అదిగో నా జనకుఁడు భార్యాశోకసమాసన్నమరణుని నన్నుఁ బరిగ్రహింప స్వర్గంబునుండి చేతులు సాచుచున్నాఁడు చూడుము. పోయెద; ఇఁక నన్ను మఱచిపొమ్ము. ఏమంటిని! ఆ మాట సరిగాదు. అకాలమృత్యువు వాతఁబడి చతుర్దశవర్ష వనవాసవ్రతభంగ మొనర్ప లజ్జింపవా యని నాయన భర్జించుచున్నాఁడు. అయ్యో! జానకీ!

ఉ॥ అంచితరీతి నాఁడట సభాంతరమందుఁ ద్రిశూలివిల్లు ద్రుం
పించి గ్రహించి కూర్మివలపించి సుఖార్ణవరాశి నోలలా
డించి కుబుద్ధిఁగీర్తివలె డించి దయాలవమేనిలేక వం
చించి యపూర్వచిత్రవధఁజేయఁగ నీ మది యెట్టులోర్చెనో?॥

ప్రేయసీ! నీవు నన్నుఁ ద్యజించినను ద్యజింతువుగాక; నిన్ను నేను విడనాడి జీవింపఁజాలను. ఇదే ప్రాణత్యాగ మొనర్చి నీ యొద్దకే వచ్చుచున్నా'నని వాపోవసాగెను.

లక్ష్మణుఁడు రాముని నోదార్చుట

రాముఁడట్లు జంబాలనిర్మగ్నకుంజరంబు క్రియ మహార్తింజెంది దుర్వహ దుఃఖభాగుఁడు కాఁగా వాని శోకంబును లక్ష్మణుఁడు చూడ నోపక, 'అన్నా! దైన్యమువలదు; సీతాదేవి విహారప్రియయగుట యెఱుంగమా? ఆమె పుష్పంబులకై పెనుగుహాలంబోని యిందలి పొదరిండ్లు దూఱియుండును; అట్లు కాదేని స్నానార్థము చనియుండును; లేదా మనధైర్యంబును బరీక్షింపఁగోరి యెందేని డాగియుండును. అంత మాత్రానకే కొందలపడనగునా?' యని యనునయోక్తులు వచించెను. రాముఁడు సుంత ధైర్యము వహించి ప్రియురాలు పుష్పాపచయార్థము చనెనో యని లతాగృహములు వెదకి వెదకి, విచిత్రధాతుసంగ్రహణాసక్తయై పోయెనో యని పర్వతప్రదేశమెల్ల నెమకి నెమకి, హంస కారండవాదివిహంగరమణీయపులినతలంబులఁ జూడనేగెనో యని నదీతలంబులెల్లఁ దిరిగితిరిగి, జలవిహారోత్సుకయై తరలెనోయని కల్హార కమనీయ సరోవరంబులనెల్ల శోధించి శోధించి, విలాసార్థము డాగెనో యని కందరాంతరములు దూఱిదూఱి యెందును సీతను గానక దుఃఖాభిసంతప్తుఁడయ్యెను.

రాముఁడు దుఃఖాతిరేకంబున దారుణోద్యోగి యగుట

తమ్ముఁడూరార్చుకొలఁది రాముని శోకం బతిశయించుచుండెను. వాని యవయవ బంధములు విలుళితములయ్యెను; నయనంబులు పచ్చనై పరిభ్రమించెను; నోరెండవాఱెను; మాట రాదయ్యెను; హృదయము వ్రీలి తావు తప్పినట్లు తోఁచెను. ఊర్పులు నిడుపులై యంతస్తాపాతిశయంబును దెలుపసాగెను; చిత్తము సంవిత్తముగాక భావనాప్రపంచంబు నెల్లఁ జుట్టి చుట్టి సంచరింపఁజొచ్చెను. రాముఁడవస్థాన శక్తిహీనుఁడై యొకచోఁ గూలఁబడి యర్ధాంగి కట్టెదుట నున్నట్లుగా భావించి, ప్రేయసీ! ప్రసూనప్రీతిం జేసి నీవు నిలువెల్ల నశోకశాఖలఁగప్పి నా శోకంబు నినుమడింప నగునా? కదళీకాండోరుద్వయీ! కదళీవనంబున డాగురుమూఁతలాడు నీ బేలతనంబు నేమన వలయు? సహజస్పర్ధగల కదళి నిన్ను దాచునా? మంగళస్వరూపిణీ? ఎలనవ్వు లొలయించుచుఁ గర్ణికారవనంబున విహరింతువా? నీ పరిహాసము చాలు, రమ్ము. సీతా! పరిశ్రాంతుని నన్ను గేలిసేయుదువా? ఇది తఱిగాదు. వినుము. ప్రియా! నీవు పరిహాసప్రియవగుట యెఱుం

గుదు. పరిహాసవిశేషంబులకు నాశ్రమస్థానములు తగవుగదా! కళ్యాణీ! నీ విరహంబున నా మదియట్లు పర్ణశాలయు శూన్యమయ్యెను. ఇందుండ నోపను' అని కొంతదడ వున్మత్తావస్థకుఁ జిక్కియుండి తెలివి గాంచి, 'లక్ష్మణా! నా సీత సజీవగా నిందెచ్చటను లేదు. ఉన్నచో నన్నింతగా నలసటఁజెందనీయదు. ఆ తన్వంగిని రక్కసులు భక్షించిరో హరించిరో యుందురు. అదిగో చూడుము; మృగశాలనేత్రకుగా మృగంబులు వగచి కన్నీరు నిండుచున్నవి—హా! ఆర్యా! హా! సాధ్వీమణీ! కైకేయీమనోరథంబును దీర్చితివిగదా—అయ్యో! ప్రేయసీ! నీతోడ నంతఃపురము వెడలి వచ్చితిని. ఏకాకిగా నందెట్లు చొఱనేర్తు? సీతా! చేతులార నిన్ను రక్కసులకు నప్పగించితిని. ఈ పిఱికి మనసేల? మిథిలేశ్వరా! ఇఁకనిన్నెట్లు చూడనోర్తు? వనవాసాంతంబున నీవు నీ పుత్త్రికను జూడవత్తువు. ఏమని నీకుఁజెప్పుదు?—ఛీ! ఎంతభ్రాంతి! సీతాపరిత్యక్తుఁడు రాముఁడు మరల నయోధ్యయందుఁ గాలిడునా?—లక్ష్మణా! నన్ను మఱచి యయోధ్యకుఁ జని నా మాటగా భరతునకుఁ జెప్పి వానికిఁబట్టముఁ గట్టుము; తల్లులకు నా నమస్కృతు లందింపుము; నా తల్లి మా గతి విని మనఁబోదు; ఒకవేళ జీవించునేని యామెను గాపాడుము.' అని విలాపాశ్రయములైన దుర్వచనంబులు పెక్కు పలికి మరలఁ బ్రియురాలిని దలఁచి, 'జానకీ!

సీ॥ నీ మధురాకృతి నిరతంబుఁ గనుచుంటఁ
 గందోయికితరంబు లిందవయ్యె,
నీ నగువెన్నెట నిచ్చలునుండుట
 మేనికిఁ జంద్రికల్ గానివయ్యె,
నీ నునుబల్కుల నిత్యంబు వినుచుంటఁ
 గర్ణపాళికి వీణ కఠినమయ్యె,
నీ కౌగిటిసుఖంబు నింపొది గాంచుట
 నాత్మకు నొండేది యానదయ్యె,
గీ॥ నింద్రియములెల్ల నీయందె యిరవుకొనుట
నతివ! నీతోడిదే ప్రాణమయ్యె నాకు
నీవు గల్గనినాడింక నీరజాక్షి
యుర్వి జీవచ్ఛవంబునై యుండనేల?'

అని విలపించి దారుణోద్వేగి యయ్యెను.

లక్ష్మణుఁడు రాముని తలంపు మార్చుట

లక్ష్మణుఁడు రామునితలంపు గ్రహించి భయవికలవదనుండును వ్యథితమనస్కుండునునై యెలుగెత్తి యేడ్చి యన్నను తదీయ దుఃఖ పరిశ్రాంతికై బహుభంగులఁ బ్రార్థించెను. రాముఁడు నిట్టూర్చి, 'తమ్ముఁడా! నావంటి పాపాత్ముఁడు పుట్టఁడు. పూర్వపాపఫలంబులెల్ల నిప్పుడు దుఃఖదుఃఖబులుగా నాకుఁదాపరించెను. రాజ్యభ్రంశంబును బంధువియోగంబును బితృవినాశంబును మాతృపరిత్యాగంబు ఇందొక్కొక్కటియు నా జవసత్త్వంబులను హరించెను. దావాగ్నిబోని యీ దుఃఖాగ్ని నెద దాఁచి యిందు వచ్చితిని. ఇట నా దుఃఖము పరిమావధి ముట్టెను. గుండియలు ప్రీలెను; హృదయంబు జీలెను; ఇఁక మనఁజాల'నని విషాదస్వరంబునఁ బలికి ప్రియురాలిని దలంచి, 'హా! సీతా! రాక్షసులచేతఁజిక్కి నన్నెంత తలంచితివో గదా! జానకీ! పిశితాశినులు నిన్నెంత గాఱించిరో గదా? దేవీ! రక్కసులు నిన్నుఁ గబళించువేళ నీ వెంతగాఁ బరితపించితివో? ప్రేయసీ! ఈ చలువరాతిన్నె పయి మనము గూర్చుండియుండఁగా నేనాడిన పరిహాసంబులకు నీ మోము జాబిల్లిగురిసిన లేనగవు వెన్నెలల నెట్లు మఱతును? జీవితేశ్వరీ! గోదావరి నీకెంతయుఁ బ్రియంబగును. అటకుఁ బోయి యుందువా? కమలాక్షీ! పద్మములఁ దేఱఁ జనితివా? అలివేణీ! ఒంటరిగానుండ లేక పుష్పితతరుమండలంబును విహంగమ గీతామధురంబు నైన వనాంతరంబున విహరింపఁ దరలితివా? అయ్యో! ఎంత భ్రాంతి! నా యర్ధాంగి పరమభీరువు; నన్ను వదలి యడుగైనను బెట్ట సాహసింపదు. ఇది యెఱింగియు నడియాసలు పడుచున్నాను—అయ్యో! ఇదమిత్థమని నిశ్చయింపరాకున్నది. నా సీత బ్రదికియున్నదో లేదో తెలియదు. ఎవరును జెప్పువారు గానరారు. ఏమి సేయుదు?—సరిసరి! సర్వసాక్షి సూర్యభగవానుఁడుండఁగా నొరులఁ గోరనేల? సహస్రకిరణా! నీ కను మాయ నెవ్వరికిని దరముగాదు. కర్మసాక్షివిగావున నీకుఁ దెలియక యే పనియు జరుగదు. నా ప్రియురాలెందున్నది? రాక్షసు లపహరించిరా? బదులాడ వేల? నీకునుఁ బగయైతినా? వాయుభగవానుఁడా? నీవు సర్వాంతర్యామివిగదా! నా చెలి వివరంబును దెలిపి నన్ను రక్షింపు'మని కడుంగడు దురపిల్లి విసంజ్ఞుఁడయ్యెను.

లక్ష్మణుఁడు వానిని మెల్లఁగా సేదఁదేర్చెను. కొంత వడికి రాముఁడు ప్రజ్ఞఁగాంచి, 'జానకీ! క్లేశపరంపరలకు వాడి ససిచెడిన

నా జీవకుసుమం బింత వఱకు నీ సరససల్లాపామృతసేచనంబున వికాసము గాంచుచుండెను. ఇఁక నది నిలువ'దని వెండియు విలపించి కట్టెదుటఁ జూపుసారించి, 'తమ్ముఁడా! ఈ మృగంబులేలనో సారెసారెకు నన్నుఁ జూచుచున్నవి. నా ప్రియురాలి వివరంబును నాకియ్యవి తెలుపనున్నట్లు వాని యింగితములు సూచించుచున్న'వని వాని వంకమఱలి, 'మృగములారా! నా దేవి సంగతి తెలిసియున్న నాకుఁ దెలిపి సుకృతము గావింపు' మనెను. ఆ మృగంబులు దక్షిణాభిముఖములై నింగిఁజూచెను. లక్ష్మణుఁ డాభావంబును గ్రహించి, 'అన్నా! నీ ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా నిమ్మృగంబులు దక్షిణదిక్కును జూపుచున్నవి. ఆ వలనఁ జనుద' మనెను.

రాముఁడు సీతాన్వేషియై తరలుట

రాముఁడంతఁ దమ్ముని వెంటఁగొని దక్షిణదిశఁబట్టి కొంతదవ్వు చనెను. మార్గమునఁ బుష్పములు కొన్ని రాలియుండెను. రాముఁ డా ప్రసూనములను గుఱుతించి, 'అహో! ఇవి నేను స్వయముగాఁ గోసి తెచ్చి నా సతి తుఱుమున ముడిచితిని. రక్కసులు నా చెలినిఁ గొని పోవునప్పుఁ డా యింతి కురులు వీడి యివి యిందు జాఱెననుట నిజము. సూర్యభగవానుండును వాయుదేవుండును భూదేవియు నా యభిజ్ఞానార్థము వీని నిందాఁక కాపాడిరి. వారి కెంతయుఁ గృతకృత్యుండ నగుదు. నా సీత యీ దారిం బోయెననుట నిర్వివాదాంశము. ఎందుఁ బోయియుండును? సంగతి తెలుపువారెవ్వరు? ప్రస్రవణగిరీంద్రమా! నా సఖి యెటు చనెనో చెప్పుము. బదులాడవేల? సానుమంతుండవుగా నుండఁగోరుదువేని నా మోహనాంగిని జూపు' మనెను. వాని వచనంబులు గిరికందరములదాఁకి ప్రతిధ్వనులీనెను. ఆ మాఱుమ్రోఁతలు ప్రత్యుత్తరముగా రాముఁడు భావించి, 'నగరాజా! నీ మాటలు స్పష్టములు గావు. భాగ్యహీనుండను గావున నాతో స్పష్టముగా మాటాడ నిచ్చగింపవా? అంత మాత్రాననే నీకు గౌరవహానియగునా?' యని మహా కోపముదాల్చి కన్నుల నిప్పుకలు రాల్చుచు లోకదహనోద్యోగి వలెఁ గాన్పించి తీవ్రబాణమొండు సంధించి యా గిరినిగుఱిచేసి వదల నుండెను. అంతలోన వానియెదుట కాలిజాడలు కొన్ని కాన్పించెను. రాముఁడా జాడలను బరికించి, 'లక్ష్మణా! ఈ జాడ పురుషపదాంకితము గానున్నది. ఈ జాడ చిఱుపదంబుల త్రొక్కుడిగానున్నది. మఱియు నిది భయభ్రాంతికిఁ జిక్కిన స్త్రీ యటునిటుఁ బరుగెత్తుటను గూడ

సూచించును. నా సతి రాక్షసభీతయై వాని బారి తప్పించుకొనుటకై యీ దారిం బఱతెంచి యుండు' నని పలికి యా జాడలఁబడి మఱికొన్ని యడుగులు చనెను. అచ్చటఁ దుత్తునియలుగాఁ దునిఁగిన విల్లును, ఛిన్నాభిన్నమైన రథంబును, రాలి పడియున్న బంగారుశకలంబులును, దెగియున్న పుష్పమాలికలును గానవచ్చెను. తత్సమీపంబున నొక తావు రక్తసిక్తమై యుండెను. రాముఁడవియెల్లఁ బరిశీలించి, 'లక్ష్మణా! సందియంబులెల్లఁ దీఱెను. ఈ పెద్దజాడ రక్కసునిది; ఇవిగో నా కలికి యడుగులు; ఈ సువర్ణశకలంబులును విదీర్ణమాలికలును నా భాగ్యదేవతాతనువల్లినుండి తెగి రాలినవిగాని వేఱుగాదు. అయ్యో! ఈ రక్తసిక్తప్రదేశము నా యర్ధాంగిగతిని దెలుపకయే తెలుపుచున్నది. హా! జానకీ! నీ గతి యిట్లయ్యెనా? ఇఁక నేనుండనేల?' యని కన్నీరు నించెను. లక్ష్మణుఁడు కయిమోడ్చి, 'అన్నా! భ్రాంతికిఁ జిక్కి డీలుపడ వలదు. ఇట శూరులిద్దఱు పోరాడిరని భావింతును; కానిచో రథాదులిందుఁ బడియుండనేల?' యనెను. రాముఁడు వాని మాట నందుకొని, 'నాయనా! జానకినిమిత్త మెవరో యిద్దఱిందు నురుమాడి యుందురు. మణిమయంబైన యీ చాపంబును బాలభాస్కరద్యుతినిబోని యీ హిరణ్యకవచంబును సామాన్యులవిగా నుండనోపవు. ఇదిగో తపనీయదండాతపత్రంబు; అవిగో వాహశవంబులు; అల్లవిగో భగ్నములైన సాంగ్రామిక రథధ్వజములు. లక్ష్మణా! ఈ తూపులను జూతువా? చతుశ్శతాంగుళపరిమితంబులును సుండాగ్రంబులునైన యీ సువర్ణసాయకంబులే ఘోరకర్ముని హస్తనిర్ముక్తములై యెవని హరించెనోగదా! అదిగో సారథిని జూడుము. వాఁడు వాగెలొకచేతను మునికోల నొకకరంబునను బట్టి యట్టె చచ్చియున్నాఁడు. అదిగో చామరగ్రాహుల యుష్ణీషంబులు తొలఁగవు; వారి మణికుండలంబులు తళతళ లాడుచున్నవి; నిలిచినవారలు నిలిచినట్లే వారెల్లరు నూపిరి వాసియున్నారు. వీరెవరివారో యూహింపరాదు. ఎవరివారైననగుఁ గాక. ఈ యుద్ధసన్నాహంబెల్ల నా జానకి నిమిత్తముగానున్నది. సీతా! రాక్షసులు నిన్నెంత గాఱించిరోగదా! హా! ధర్మమా! ఆజన్మముగా నిన్ను గాపాడుచుందు. ఆ కృతజ్ఞతయేని లేక గహనాంతరమందుఁ జిక్కి తోడుగానక యున్న యబలారత్నంబును రక్కసులు హరించుట నీవు చూచుచుంటివా! ఇంతకన్నఁ గృతఘ్నతగలదా? అయ్యో! ఒకరి నననేల? నా మృదుభావమే నన్నింతకుఁ దెచ్చెను. కఱ్ఱలేనినాడు

గొఱ్ఱెగూడఁ గఱచుననుట సార్థకమయ్యెను. కటా! గుణంబులు నన్నుఁ బొంది విపరీతములాయెను.—సౌమిత్రీ! సైరణ నన్ను వదలుచున్నది. మార్తాండుఁడు శీతచంద్రికలను జోపి లోకసంతాపకరుఁడై యుద యించునట్లు నేనిఁక సర్వసద్గుణంబులనుఁ ద్రోచి లోకంబునెల్ల నిరవ కాశమొనర్తు; గ్రహగతుల నరికట్టుదు; పంచమహాభూతంబులను నిర్మూలింతు; ప్రపంచంబునెల్ల ధూళీకరింతు. కటా! దేవతలనెల్ల నెంతో యొగ్గి వేడితిని; నా నమ్రభావంబును దైన్యలక్షణంబుగా వారు భావించిరి. వారి భ్రాంతి వదలుగాక' యని బీరంబులు పలికి రోష తామ్రాక్షుఁడై కోదండంబును బూని యాశీవిషంబులఁబోని శిలీముఖంబు లను సంధించి నిలిచెను. రాముని యాకారంబదృష్టపూర్వంబును మహా మహోగ్రంబునై దీపించెను. అతఁడు ప్రళయరౌద్రావతారుఁడుగాఁ దోఁచెను.

లక్ష్మణుఁడు రామునకుఁ బ్రశాంతిఁ గూర్చుట

లక్ష్మణుఁడు దుఃఖభయవిహ్వలుఁడై, 'అన్నా! శమదమాది సమస్త కళ్యాణగుణంబులు నిన్నాశ్రయించి తనరుచున్నవి. సర్వ భూతంబులకు హితమొనర్చుట నీ పరమ దీక్షయై యున్నది; అట్టి నీ విట్లు క్రోధావతారము దాల్పనగునా? చంద్రుఁడు కాంతిని సూర్యుఁడు తేజస్సును వాయువు గమనవేగంబును భూమి క్షమను నిట్లొక్కొక్క రొక్కొక్క గుణంబును గలిగి ప్రకాశింతురు. నీవో సమస్తసద్గుణ మూర్తివై విరాజిల్లుదువు. అపకారంబొనర్చుట యల్పులకు నైజము. వారి యకార్యమునకుఁగా సమస్తనిరపరాధిలోకంబును నిర్మూలింతువా? దండనంబు దోషానురూపంబుగా నుండఁబోలు గాని మితిమీఱి వచ్చునా? నరపాలుఁ డెన్నడేని శాంతికి విశ్రాంతి నొసఁగఁదగునా? రాజమాత్రుల సంగతియే యిట్లుండగా సర్వభూతశరణ్యుండవును జరా చర పరమగతివియునైన నిన్నుఁ గూర్చి యేమి చెప్పనగును? అన్నా! నీకుఁ గీడుసేయు ప్రాణిగలఁడా? నా మనవి చేకొనుము. లోకంబు ననుగ్రహింపుము. నీ క్లేశములు నిన్నేగాదు ముల్లోకంబులను దురవ గాహ దుఃఖాబ్ధియందు ముంచెను. వానికిఁ బ్రశాంతిఁ గూర్ప నీవే దక్షుండవు. సీతాపహర్తను మన్నింపుమనుటగాదు. ఆ ధూర్తు బిలాంత రంబు చొచ్చినను పాతాళగర్భంబున దాగినను దేవగంధర్వాది లోకంబులకు జన్నను విడువరాదు. వాఁడెందున్నను సాధించి లోకంబు నకు మర్యాదఁ గావించుదము. అన్నా! ఇచ్చట రథమొక్కండు

మాత్రమే శకలీభూతమై యున్నది. ఖురనేమిక్షతంబును రుధిరబిందుసిక్తంబునైన యీప్రదేశంబును జూడఁగా నిందు ఘోరావహాము సంఘటిల్లినట్లు స్పష్టము. సేనలజాడలు మాత్రము గానరావు. ద్వంద్వ యుద్ధమాయని తలంచుటకు నొక్కని విక్రమంబులు మాత్రమే తోఁచుచున్నవి. ఇదియెల్ల నేకవీరరణవిజృంభణంబుగా నిశ్చయింతును. నిజ మెఱుంగ నగు'నని కేలొగ్గి వచించెను.

ఆమాటలెల్ల నిష్ఫలము లయ్యెను. లక్ష్మణుఁడంత సాహసించి రాముని చరణంబులను గవుంగిటఁ గూర్చి, 'అన్నా! దేవతలు సుధారసంబును వలె దశరథమహారాజు నిజతపఃఫలంబును నిన్నుఁబడసి నీ గుణైకబద్ధుఁడై మనెను. ఆయన యచింతితోపనతమైన నీ వియోగంబు కారణంబుగా దేవత్వము నొందెనని వింటిమి. రాజ్యచ్యుతినోర్చి పితృవియోగక్లేశంబును సైచి సత్యంబు నుద్ధరించుటకుఁగాఁ జతుర్దశవనవాసవ్యసనంబును వరించితివి. నీవిట్లు గావించుట లోకంబునకు మార్గప్రదీపి కార్థముఁగదా! ఎంతటి యాపదలువచ్చినను సహనంబును బాయరాదను నీతి నింతకాలము చాటించి యిప్పుడు నీవే యసహనంబును జూపుదువేని లోకము నిన్ననుసరించును. నీవలన నెంత యపకారము రానున్నదో యూహింపుము. అన్నా! లోకంబును దుర్గతిపాలు చేయకుము. లోకశరణ్యుం డిట్లయినచోఁ బ్రాణికోటికి నిఁక దిక్కెవ్వరు? ఆపదలందువా? అవి సర్వలోకసహజంబులు. నహుషునికొడుకంతటివాఁడు శక్రునివలన నింద్రలోకచ్యుతిదుఃఖం బొందఁడా? మన కులగురువు వసిష్ఠమహర్షి యెంతటివాఁడో నీకుఁదెలియనిదిగాదు. అంతటివానికిఁ గూఁడ నాపదలు రావయ్యెనా? ఆయన తన నూర్గురుకొడుకుల నొక్కనాఁడు విశ్వామిత్రశాపవశంబునఁ గోలుపోవలేదా? భూదేవి యన్ననో సర్వలోకనమస్కృతగాని యేతన్మాత్రురాలుగాదు. ఆమెకుఁగూడ నప్పుడప్పుడుఁ బ్రకంపనాదులు సంభవించుటలేదా? అనవరత ధర్మైకనిరతులై లోకనేత్రంబులనెడి కీర్తిగాంచి జగత్ప్రతిష్ఠకు నాధారభూతులుగా నున్న సూర్యచంద్రులు సయితము గడచి బ్రదికిరా? వారికిని గ్రహబాధ తప్పదయ్యెనుగదా! మహాభూతంబులకుఁ గూడ క్షయవృద్ధులు గలుగుచున్నవి. దేవత లెంతో శ్రమించి ప్రాణంబు లుంకువ వెట్టి యమృతంబును సాధించి జరామరణంబుల దాఁటిరి. వారు మాత్రము సుఖదుఃఖంబులపాలగుటలేదా? అన్నా! నీ వెఱుంగని జ్ఞానము గలుగదు. సర్వజ్ఞుండవు. నీవు వనటం జెందరాదు. ఎట్టియాపదలు

పైకొన్నను యథార్థజ్ఞులు వెనుదీయరు. దుఃఖంబులను జయించుట పురుషకార్యంబు. అన్నా! సుఖదుఃఖములు నేఁడు రమ్మనిన వచ్చునవి గావు. అవి పూర్వకర్మఫలంబులై ప్రాణులఁ బొరయుచుండును. దాఁపరించిన ఫలము సుఖమేగాని దుఃఖమేగాని యనుభవింపక తీఱదు. ఈ రహస్యంబును నీవే యుపదేశించితివి. అన్నా! నీ జ్ఞానమిప్పుడు శోకసుప్తమయ్యెను. దాని ప్రబోధనార్థం బిట్లు పలికితినిగాని వేఱుగాదు. నీ పరాక్రమం బద్వితీయము, అప్రమేయము, నిఖిలలోక సంహార సమర్థము. దానిని దుష్టశిక్షణంబున వ్యయింపనగునే గాని యొండు సేయరాదు.' అని మహాభయభక్తులతో విన్నవించెను.

జటాయువు రామునకు సీతావృత్తాంతము చెప్పుట

రాముఁ డావచనంబులు విని సుంత శాంతి వహించి, 'లక్ష్మణా! సీతాపహారిని బరమ ధూర్తును మత్క్రోధంబునకు లక్ష్యభూతునిగా నొనర్చి లోకకళ్యాణంబొనర్చునందాఁక నా యీ తాపము చల్లారదు. ఈ సమర రహస్యంబును గనుగొందము రా' యని వానిని వెటఁగొని మఱికొన్ని పదము లరిగెను. అటఁ గొండొక చోటఁ బర్వతశృంగమంతటి గృధ్రము నెత్తుటఁ దోఁగుచుఁ బడియుండెను. రాముఁ డా గృధ్రంబును గాంచి, 'వీఁడుగో సీతనుహరించిన రక్కసుఁడు; నా దయితారత్నంబును మ్రింగి మత్తుఁడై యీ రూపమున నున్నాఁ' డని పలుకుచుఁ గ్రోధ దుర్నిరీక్షణుఁడై భూమి గ్రక్కదలఁ బాదఘాతంబొనర్చి యప్పతగేంద్రుని పయికి విజృంభించెను. ఆ పక్షిరాజు రామునిఁ జూచి నురుగు నెత్తురు గ్రక్కుచు దీనదీనస్వరంబున, 'ఆయుష్మంతుఁడా! నేను జటాయువును గాని రాక్షసుండనుగాను. వనాంతరంబున దివ్యౌషధినివలె నీ వెవ్వతెను వెదకుదువో యా సీతాదేవిని, నా ప్రాణంబులను రావణాసురుఁడు హరించెను. మీ రిద్దఱు నాశ్రమంబున లేనివేళఁ జూచి యా రాక్షసాధముఁడు నీ దేవి నపహరింప యత్నించెను. వానిదుండగంబు నోర్వఁ జాలక నేను వానిని డీకొని పెద్దయుం బోరితిని. అవిగో యచ్చటఁ బడియున్న రావణచాపకవచరథసారథులే నాపోరినవిధంబుఁ దెలుపును. తుదకు వాఁడు నన్నుఁ బైకొని నా పక్షంబులను దెగవైచి రాజపుత్త్రిని గొని విహాయసమార్గంబునఁ జనె'నని చెప్పెను.

రాముఁడది విని దుర్భరమగుదుఃఖమొంది చేతివిల్లును జాఱవైచి జటాయువును గవుంగలించుకొని, 'మిత్రమా! నా వలన నీకీదురవస్థ

గలిగినందుల కెంతయు సంతాపింతును. ఖడ్గ ఘాతంబులకారణంబునఁ బ్రాణోత్క్రమణస్థితినున్న నిన్నుఁ బెక్కు మాటల గాసిపెట్టరాదు. ఒక్కటి యడుగుదు. రావణుఁడు నా భార్య నపహరింపగా వానికి నేనేమి యెగ్గొనర్చితిని? ఆ దుష్టుని చేతఁబడి నా యర్ధాంగి పరితపించెనా? ఏదేని నాకుఁ జెప్పినా? ఆ నిశాచరుని రూపపరాక్రమంబు లెట్టివి? వాని వాసస్థానమేది?' యని యడిగెను. నావుడు, 'రామా! రావణుఁడు మాయాప్రభావంబు నాశ్రయించి సుడిగాడ్పులులేపి కాఱుమబ్బులు గలిగించెను. ఆశ్రమంబెల్లఁ బెంజీకట్లు గప్పెను. ఆ చీఁకటిలో నతఁడు సీతాదేవి నపహరించి యెత్తికొనిపోసాగెను. వైదేహీదుఃఖారావంబును విని నేను మేల్కాంచి సంగతి గ్రహించి యా పాపాత్ముని నిరోధించితిని. నాయనా! నా ప్రాణంబు లెగయుచున్నవి; కన్నులు మూఁతపడెను; మాట వెలువడదు. సీతాదేవి నపహరించిన ముహూర్తంబును 'వింద' మందురు. ఆ ముహూర్తమునఁ బోయినవస్తువు మరల నచిరకాలమున నే దొరకును. నీవు నీ సీతను శీఘ్రకాలములోనే పడయుదువు. ఆ శఠుఁడు చేఁపకై యాసపడి గాలంబునే మ్రింగెను. పెద్దకాలము మన' డని జటాయువు పలికి రక్తమాంసంబులు గ్రక్కి, 'రావణుఁడు విశ్రవసుని యారసపుత్త్రుఁ' డనుచుఁ దలవాల్చి కాళ్ళుసాచి ప్రాణంబులు వదలెను.

జటాయువు దహన సంస్కారములు

రాముఁడు జటాయుమరణంబునకు నత్యంత శోకకర్శితుఁడై, 'లక్ష్మణా! ఎన్నివేలయేండ్లు బ్రదికినను బ్రాణికిఁ దుదకుఁ జావు తప్పదు గదా. కాలంబు నతిక్రమింపఁ దరముగాదు. ఈ పక్షిరాజు నా కొఱకుగాఁ దనప్రాణంబులను గోలుపోయెను. పరోపకారబుద్ధులు మృగపక్షి జాతులందును గలుగుననుటకు వేఱు నిదర్శనంబు వలయునే? జటాయువునకైన నా దుఃఖంబింతనరాదు. ఈ మాన్యునకు నేను చేతులార దహనసంస్కార మొనర్చి కృతకృత్యుండ నగుదు' నని పలికి, కట్టియ లేఱి తెచ్చి చితిపేర్చి యందా శవంబునుంచి, 'గృధ్రరాజా! నీమేలు మఱువరాదు. గృహమేధులు బహుయజ్ఞంబులొనర్చి యే లోకంబును బడయుదురో, ఆ హితాగ్నులకు నేది సంప్రాప్తమగునో వానప్రస్థులకు నేది లభించునో సన్యాసి యెందుఁజనునో భూగాతలు దేనిఁబడయుదురో యా యుత్తమలోకంబులు మత్సంస్కృతునకు నీకగుఁగాక' యని దారువును మథించి రగిల్చిన యగ్నిచేత వానికి దహనక్రియ లాత్మ

బంధువునకుఁ బోలె సమంత్రకంబుగా నొనర్చి, కేసరీమృగంబులను జంపి తెచ్చి తన్మాంసంబున వానికిఁ బిండప్రదానంబును బితృదేవతాక మంత్రపురస్సరంబుగాఁ గావించి నదీతోయంబుల లక్ష్మణునితోడ జలతర్పణంబులిచ్చి సీతను వెదకువాఁడై నిర్‌ృతిదిశనుబట్టి చనెను. జటాయువు రామసంస్కారమహత్వంబున శాశ్వతపుణ్యలోక మొందెను.

రావణుఁడు సీతాదేవిని లంకకుఁ దెచ్చుట

అట సీతాదేవి తనదురవస్థను జటాయుదుర్మరణంబును రక్కసుని దుండగంబును దలఁచి నిజదుఃఖ రోషంబులను నేత్రకషాయకాంతులఁ దెలుపుచు, 'రావణా! మాయామృగవ్యాజంబున నా పతిని మోసగించి దూరము పంపి యాయన లేనితరుణంబున నన్ను బలాత్కారముగాఁ దెచ్చుట శౌర్యమా? నీ పరాక్రమంబును నిరోధింపవచ్చిన జటాయువును బుణ్యాత్ముని వధించి మహాపాతకంబు నొడిగట్టితివి. పరాంగనాపహారణ నింద నీకుఁ గలకాలము తప్పదు. నడినడిఁ బఱతువు. శూరుండవేని నీకింత భయమేల? నిశాచరా? నీ మేలు గోరుదువేని నన్ను విడిచి పరమ దయామూర్తియైన నా పతిని శరణు వేడుము. నా వల్లభుఁడు శరణాగతత్రాణదీక్షాధురంధరుఁడు గావున నీ తప్పు మన్నించి నిన్ను రక్షించును. అట్లుచేయవేని నీకు మృత్యువు తప్పదు. ఆసన్నమరణులు రక్తవాహినియైన వైతరిణీనదిని నసిపత్త్రివనంబును దప్తకాంచన పుష్పవై దూర్యపత్త్రిలోహమయకంటకంబైన శాల్మలి వృక్షంబును గాంతురు. అది యెల్లవేని నా చెప్పినట్లొనర్పుము. దవ్వు చని చావు తప్పించుకొందునని తలంతువుగాఁబోలు. కాలపాశంబునకు దవ్వు దాపులు గలుగవు. అది నిన్ను వెంబడించుచునే యున్న'దని చెప్పెను.

రావణుఁడామాటలు చెవిఁబెట్టక గమనవేగంబు నినుమడించి వాయుపథమునఁ జనసాగెను. సీతాదేవికి రక్షణంబెందుఁ గానరాకుండెను. ఏమిచేయుటకు నామెకుఁ దోఁపదయెను. ఆమె యట్లు పరితపించుచు మింటనుండి తనదృష్టినిఁ గ్రిందికి సారించి యచ్చటఁ గొండొక నగాగ్రంబున వానరులేవురుండుట గాంచి వారేనియుఁ దన సంగతిని రామునకు నెఱిఁగింతురు గాక యను నాసతో నిజాభరణంబుల నొలిచి చీరకొంగు చించి యందవి మూటఁగట్టి దానిని వారినడుమఁ బడనైచెను. ఆ మూఁట తటాలున నవ్వానరులమధ్యఁబడెను. వారందులకు నాశ్చర్యపడి తలయెత్తి యసురయొకఁడు కొండొకస్త్రీని నెత్తికొని

పోవుచుండుటయు నామె యాక్రోశించుచుండుటయుఁ గాంచి శోకపరీతులై తదేకదృష్టిఁ జూడసాగిరి. వారట్లు చూచుచుండఁగానే యారక్షోవీరుఁడు పంపాసరోవరము దాఁటెను.

రావణుఁడట్లు పంపాసరస్సును దాఁటి లంకాభిముఖుఁడై నదీనదంబులను వనశైలంబులను గడచి సాగరంబును సమీపించెను. సముద్రుఁడా రాక్షసుని కుటిలవర్తనంబును జూడనోపక వైముఖ్యుఁడయ్యెనో యన నిస్తరంగుడయ్యెను. గగనస్థులైన సిద్ధచారణులా నిశాచరునిపయి శాపంబులు గురిసిరి. దశకంధరుఁడవియెల్ల లెక్కసేయక కడలి నతిక్రమించి యొడిఁగట్టిన మృత్యువోయనఁ దోఁచుచు నంకపాళినున్న సీతాదేవితోడ లంకాపట్టణముఁ జొచ్చి నిజాంతఃపురముఁ బ్రవేశించి, మాయాశ్రీవలెనున్న జానకి నందు డించి, రాక్షసాంగనలను బిలిచి, 'నా యాజ్ఞ లేక యిందుఁ జలిచీమ యేనియుఁ జొఱరాదు; ఈ యింతి కోరునవెల్లఁ దెచ్చి యిచ్చుచుండుడు; మీకుఁ బ్రాణంబులు తీపగునేని యీ కోమలికి నెట్టి యప్రియంబును వినిపింప'రని యాజ్ఞాపించి, రక్షోవీరుల నెనమండ్రుగురను రప్పించి 'మీరు జనస్థానంబునకు వాయువేగంబునఁ జని రాముని వృత్తాంతంబెల్ల నప్పుడప్పుడే నాకు తెలుపుచుండునది. మన ఖరదూషణులను జంపిన యా నరాధముని బొరిగొనకున్న నా పగ తీఱదు. మీ శక్తిశౌర్యంబులు నాకుఁ దెలియును గావున మిమ్మిందులకు నియమించితి' నని పలికి వారిని బంపివైచి చింతితార్థసాధనంబునకై యతఁడు సంతసించెను.

మ తం గా శ్ర మ ము అ యో ము ఖి

అట రాముఁడు సీతాన్వేషణార్థము తరలి, లతాతరుగుల్మములతో నిండినదియుఁ జూపునకు మహా భయంకరముగా నున్నదియు జొఱరానిదియు నైన కొండొక త్రోవఁ ద్రొక్కి జనస్థానము దాఁటి, మూఁడుకోసులదవ్వు నడచి, క్రౌంచారణ్యముఁ జొచ్చెను. ఆ కాననంబు వివిధ పతంగ సమూహ సమాకులమై కనివిని యుండని పెక్కురకముల సర్పములతో నిండి యుండెను. అందలి వృక్షరాజంబులు గగనచుంబిశాఖాగ్రంబులను బఱచియుండుటం జేసి వాని నీడలు కిమ్మీరమేఘావరణంబులో యను భ్రాంతిని గలిగించుచుండెను. రాముఁ డా వనముఁ జొచ్చి సీతాదేవిని వెదకుచు విశ్రమార్థమందందు నిలుచుచుఁ బూర్వదిశాభిముఖుఁడై కోశత్రయము చనెను. అట మతంగాశ్రమముగలదు.

రాముఁ డా యాశ్రమముఁ బ్రవేశించి యంధకార బంధురంబును బాతాళ మహాభిలమునైన బిలంబును దత్సమీపంబునఁ గోఱలు తెఱచి సింహవ్యాఘ్రాది క్రూరసత్త్వంబుల మెక్కుచుఁ దల విరియఁబోసి మహాభీభత్సరూపముననుండు రాక్షసిని జూచెను. ఆ రక్కసి వారిని జూచి యందు లక్ష్మణుని జేరఁబోయి వానిని గౌఁగిటఁ గూర్చి, 'నాథా! అయోముఖి యని నన్నందురు. నన్నుఁ గూడి యీ పర్వతశిఖర నదీ పులినంబులందు యావజ్జీవము రమింపు'మనెను. లక్ష్మణుఁ డాగ్రహించి దాని నాసికాకర్ణస్తంబులను గోసివైచెను. అది బొబ్బరించుచుఁ బరు గెత్తెను.

కబంధుఁడు

అంతట రామలక్ష్మణు లందుండి బయనమైరి. మార్గమధ్యమున లక్ష్మణునిఁ దటాలున దైన్యంబు పైకొనెను. అతఁడు పరమఖిన్నుఁడై, 'అన్నా ! ఏమో నాకు వెఱపు దోఁచుచున్నది; నా యెడమభుజంబు పెల్లదరుచున్నది; దుర్నిమిత్తములు పెక్కు గానవచ్చుచున్నవి; సద్యో భయంబును శంకింతు. అదిగో వంజుళకపక్షి దారుణముగాఁ గూయు చున్నది. ఇది జయసూచకము అయిననుఁ బరాకువలదు.' అని పలుకు చుండఁగా మహాభీకరధ్వని యొండు రేగి వన మెల్ల మాఱుమ్రోయించెను. ఆ ధ్వనివలను వారిరువురుఁ బోయి,

"చ॥ ఉరమునయందుఁ గన్నును బృహూదరదేశమునందు నోరుఁ బ్ర
స్ఫురితభుజద్వయంబుఁ గులభూమిధరోన్నతభావముం గరం
బరుదుగ నుగ్రమైన వికృతాకృతితోడ నశేషసత్త్వ ఘ
స్మరుఁ డగుచున్న వానిఁ బటుసత్త్వుఁ గబంధునిఁ గాంచిరచ్చటన్॥"

ఆ భూతము యోజనాయతంబులైన తన బాహువులను జాచి యందిన గజశార్దూలంబులను బట్టి మెక్కుచు వసవల్చుచుండి రామలక్ష్మణులను జూచి వారివంకఁ దన హస్తములను జాచెను. సూదంటురాతికి నుక్కు తునియలువోలె దాని కరంబులకు వారు దగుల్కొనిరి. లక్ష్మణుఁడు మహా భీతినొంది, 'దీని హస్తంబులు సమాకర్షణ శక్తిమంతములు గా నున్నవి. దీనికిఁ జిక్కితిమి; తప్పించుకొను వెఱవు దోఁపదు. ఇది యూఱక మనలనుఁ బోనీయదు; ఇరువురము మడియుటకన్న నొక్క రైనను దక్కుట యుక్తము. అన్నా! నీ వలన నెంతో కార్యము జరుగనున్నది. కావున నన్ను దీనికి బలియిచ్చి నీవు తొలఁగి చని

సీతాదేవిని బడసి పితృపైతామహమైన రాజ్యంబును బాలించుచు సుఖముండుము. నన్ను మఱువవలదు.' అని దీనస్వరమునఁ జెప్పెను.

రాముఁడు తమ్మునకు ధైర్యము చెప్పసాగెను. అంతలోనఁ దద్భూతము వారినుద్దేశించి, 'మీ రెవరు? దైవము నాకుఁగా మిమ్మిటకుఁ బంపెనా! నా నోరు సొచ్చితిరి; ఇఁకఁ బ్రాణాపేక్ష వదలు' డని మేఘగర్జనధ్వనిఁ బలికెను. దాని స్వరంబునకు రాముఁ డులికిపడి, 'తమ్ముఁడా! నా క్లేశములెల్ల నేటితో సరిపోనున్నవి. కాలబలంబు నెదిరింపరాదు. కాలవాహినికి రణశౌండీరులు సయితము సైకతబంధనంబులగుదురు. ఈ ధూర్తు మనలను మ్రింగనున్నాఁడు. ఇతని పరాక్రమంబెల్లఁ దదీయభుజంబులందు మూర్తీభవించి యున్నది. ఇతఁడు ప్రతీకార సమర్థుఁడుగాఁ దోఁపఁడు. ఇట్టివానిని గ్రతుమధ్యకాలంబునఁ జిక్కిన పశువును బోలె వధింపరాదు. హస్తంబులను ఛేదించి యితనిని నిర్వీర్యు నొనర్చుద' మనెను. లక్ష్మణుఁడు వల్లెయనెను. వారంతట నా భూతంబు భుజంబుల రెంటిఁ జేరి యొకటి త్రుంచిరి. అది భూనభోంతరాళంబులు పగులునట్లుగా బొబ్బరించి నేలఁబడి నెత్తుట జొత్తిల్లుచు, 'అయ్యా! మీ రెవ్వ' రనెను. లక్ష్మణుఁ డా భూతంబునకుఁ దమ వృత్తాంతంబును సంగ్రహముగాఁ జెప్పి, 'కబంధాకారముననున్న నీ వెవండ' వనెను.

నాపుడు, 'రాఘవులారా! మీకు స్వాగతము. నా భాగ్యపరిపాకవశంబున మీ సందర్శనము నేఁడు నాకు లభించెను. నన్నుఁ గబంధుఁ డందురు. నేను తొల్లి దనువంశజాతుండైన శ్రీయనువానికి జన్మించి బ్రహ్మను గూర్చి తపంబొనర్చి వాని వలన దీర్ఘాయువును బడసి గర్వోద్ధతుండనై కామరూపబలంబున వివిధ రూపంబులు దాల్చి వనాంతరవాసులైన ఋషులను వెఱపించి బాధ పెట్టుచుంటిని. కొండొకనాడు స్థూలశిరుండను మహర్షి గందమూల సంగ్రహణార్థము వనంబునకు వచ్చెను. నేను రాక్షసరూపంబు దాల్చి వానిని ధర్షించితిని. ఆ తపోనిధి నన్ను శపించెను. ఆ శాపబలంబున నన్నా యాకారము వదలదయ్యెను. నా తప్పు చెప్పి వానినెంతో యొద్దుకొంటిని. ఆ దయానిధి నన్నుఁ గరుణించి, 'దశరథరాముఁడు కారణాంతరమున నివ్వనంబునకు వచ్చును. అప్పుడు వానివలన నీ భుజములు ఖండితములగును; నీవు దహింపబడుదువు. అప్పుడు నీ సహజమంగళ విగ్రహము నిన్నుఁ బొరయు' నని శాపాంతము ననుగ్రహించెను. ఆ పుణ్యకాలంబును

ప్రతీక్షించుచుంటిని. అనంతరము మరల దేవేంద్రుని ధర్షించితిని. వేల్పు రాయుఁడు నాపై వజ్రాయుధంబును బ్రయోగించెను. దాని తాఁకునకు నా తలయుఁ దొడలును నా యుదరకోశంబు జొచ్చెను. అట్టి స్థితితో జీవింపనోల్లక, 'దేవదేవా! నన్ను వధించి పుణ్యముఁ గట్టుకొను' మని వానిని వేడితిని. ఆ నిర్జరవల్లభుఁడు నన్ను విని, 'బ్రహ్మవరము వమ్ము గారాదుగావున నీ ప్రణయంబు చెల్లదు. నీ జీవనార్థము నీ యుదరంబున దంష్ట్రాకరాళవదనంబును యోజనాయతములైన బాహువుల నిచ్చితిని. నీ బాహువులు సమాకర్షణ సామర్థ్యము గలిగియుండును. నీ చేయి పాఱినంతలో నెట్టి ప్రాణియైనను నిన్ను దప్పించుకొన నేరదు.' అని చెప్పి చనెను. నాఁడుసుత యిందు పడి యెట్లో జీవించుచు ఋషి వచనంబు నమ్మి యూపిరి పట్టుకొని యున్నాను. నాకు మీ రగ్ని సంస్కారంబును గృపసేయవలయు. నాకు దివ్యజ్ఞానముగలదు. అది యిప్పుడు శాపకారణంబున నివుఱుగప్పిన నిప్పువలె నున్నది. దహన క్రియానంతరం బాజ్ఞానము యథాపూర్వము ప్రకాశించును; మీకు మతిసాచివ్యమొనర్చి కూర్చు మిత్రుని దెలుపుదును. వాని వలన మీ యీప్సితార్థము చేకూఱును. నా చెప్పనున్న యతఁడు కొండొక కారణంబున జగమెల్లఁ గ్రుమ్మరెను. అతం డెఱుంగని రహస్యస్థాన ముండదు. అతఁడు న్యాయవృత్తుఁడు గావున నీ కెంతయు స్నేహపాత్ర మగు' ననెను.

సుగ్రీవునితో మైత్రి సేయుమని కబంధుఁడు రామునకుఁ జెప్పుట

రామలక్ష్మణులంతట నక్కబంధుని గిరిప్రదరంబున వైచి దహించిరి. కబంధుఁడు దివ్యమాల్యాంబరధారియై విధూమాగ్నికరణిఁ దేజరిల్లుచు లేచి విమానమెక్కి, 'రామా, సంధి విగ్రహ యానాసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయంబు లనెడి యుపాయంబు లాఱుగలవు. విజ్ఞులు సమయోచితోపాయంబు నాశ్రయించి కార్యంబును సాధింతురు. ఆపన్నుఁడు సహాయార్థము తనయట్టి వానికే చేరవలయును. సుగ్రీవుఁ డను వానరముఖ్యుఁడు ఋక్షరజఃక్షేత్రంబున నున్నాఁడు. సూర్యాంశ జుఁడు గావున నతఁ డున్నతవంశప్రసూతియని వేఱఁజెప్ప నక్కఱలేదు. అతఁడు తన యన్నవలనఁ దఱుమఁబడి పరిభ్రష్టుఁడై కపివీరుల నలువురను దోడఁగొని ప్రకృతము ఋష్యమూక పర్వతము నాశ్ర యించి యున్నాఁడు. వాఁడు బలపరాక్రమతేజోశాలియు సత్య సంధుఁడును నీతిసంపన్నుండును దక్షుడును బ్రగల్భుడు నగుట నీ

కెంతయు నుపకరించును. రామా, కాలము దురతిక్రమము; రా నున్నది రాకమానదు; అనివార్యమచింత్యము. సుగ్రీవునితో మైత్రి సేయుము. చెలిమి యగ్నిసాక్షికమగునేని ద్రోహబుద్ధికి నెడమీయదు గావున నీవు నట్లే యొనర్పుము.

"మ॥ తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
తమకార్యంబు ఘటించుచుణ్ బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్, వృథాన్యార్థభం
గము గావించెడు వారలెవ్వరో యెఱుంగన్ శక్యమే యేరికిన్॥"

అని పెద్దలువచించిరి. సుగ్రీవుఁడుత్తముఁడు. అతఁడు సీతాదేవి నెందున్నను సాధించి తెచ్చి నీకిచ్చును. అదిగో పడమటితట్టు నేరేళ్ళ నడుమ దారిగలదు. ఆ మార్గము ద్రాక్ష యమృతనిష్యందియైన జంబూఫలంబు లారగించుచుఁ జనుము. కొంతదవ్వు చనినంతట నిరంతర మధుస్రావియైన నందనవనము గలదు. ఆ దారింబోయినచోఁ బంపా సరోవరంబును జేరుదురు. అందలి హంసక్రౌంచాదివిహగంబులెన్నడును భయంబెఱుంగవు గావున మీకు బెగడొందవు. వానిమధురరుతములు మీకు వీనులవిందగును. ఆ కొలని తోయంబులు స్ఫటికనిర్మలంబును వివిధపుష్పమరందమధురంబునై కమలగంధముల నీనుచుఁ జల్లగా నుండును. ఆ నీరు గ్రోలఁగా నగు హాయి యింతనరాదు. అచటి లతాతరుగుల్మంబులు నానాప్రసూనమాలికామనోహరములై కమ్మని తెమ్మరలువీచి మీఘ్రాణేంద్రియమును దనర్చును. అందలి పొందామరలు వాడుటనఁగా నెట్టిదో యెఱుంగవు. ఆ వింతకు మీ రాశ్చర్యపడక మానరు. అచటి ప్రఫుల్లనంబులెన్నడును రాలవు. ఇదంతయు మతంగ మహర్షిప్రభావము. ఆ మహనీయుఁ డందుండెను. గుర్వర్థము శిష్యులు వన్యపదార్థంబులను మోచి దెచ్చుచు భారక్లేశమున వారు చెమర్చి నప్పుడు వారి స్వేదకణంబులు నేలరాలి తపోవిశేషంబున మొలచి పుష్పించి యందు విరాజిల్లుచున్నవి. అందువలన నవి యెన్నడును వాడువాఱక వికసించి యుండును. మతంగమహర్షిగాని వానిశిష్యులు గాని యిప్పుడచట లేరు; శబరియను స్త్రీ యొక్కతె మాత్రమందుఁ గలదు. ఆమెకు నీ సందర్శనభాగ్యంబున స్వర్గప్రాప్తి కానున్నది. రామా! పంపాపశ్చిమతీరంబున రహస్యాశ్రమపదం బొండు గలదు. మతంగ మహర్షి దానిని నిర్మించెను. అందున్న మాతంగులకు లెక్కయే గలుగదు. ఆ యాశ్రమ పురోభాగంబున ఋశ్యమూకమున్నది. ఆ

పర్వతశిఖరంబునఁ బరుండినప్పుడు కలవచ్చునేని యది తప్పక జరుగును. ఆ నగంబును బాపాత్ముఁడొండె దురాచారుఁడొండె డాయనోపఁడు. ధూర్తులెవరేని మూర్ఖించి యాశైలంబు నారోహించిరేని యా రాత్రి నిద్రాసమయంబున వారిని రాక్షసులు వధింతురు. ఆ కొండయందు బిలమొకటి గలదు. దానినిఁ బెనురాయి యొకటి కప్పియుండును. ఆ బిలప్రాగ్భాగంబున శీతోదక హ్రద మున్నది. సుగ్రీవుఁడు నిజాను చరులతోడ నబ్బిలంబున నుండు' నని చెప్పి చనెను. రామలక్ష్మణులు వానిమాటప్రకారము పంపాసరోవరమునకుఁ దరలిరి.

రావణుఁడు సీతాదేవికిఁ బండ్రెండు నెలలు గడవిచ్చుట

అట సీతాదేవి యట్లు బందీకృతయై రాక్షసాంగనలమధ్యఁ జిక్కి సుడిగాలికి నడిసముద్రంబునందలి యోడచందంబునను, మృగయూథంబెడసి జాగిలంబుల నడుమఁబడిన లేడివలెను, దహతహపడుచుఁ బరితపించుచుండెను. రావణుఁడు కొండొకనాఁడు మదనప్రేరితుఁడై యామెకడకు వచ్చి, 'సీతా! నీ మౌఢ్యంబునకు మేర గలుగదా? ఎన్నాళ్ళు కన్నీళ్ళఁ దోఁగినను ఫలముగలదా? రా, రమ్ము. నా యంతఃపుర విలాసంబులను జూతువుగాక' యని పిలిచి, బదులాడమికిఁ గినిసి, యామెను బలాత్కారముగా నీడ్చికొనిపోయి, రత్నచిత్రితకుడ్యంబులతో వజ్రవైడూర్యదంతవికార స్తంభములతో హేమమయ గవాక్షములతో సొబగారు హర్మ్యప్రాసాదములందుఁ ద్రిప్పి, మనోహరపుష్కరిణులను జూపి, లతామండప మనోజ్ఞములైన యుద్యానవనంబుల నడపించి యథాస్థానము జేర్చి, 'సీతా! నా కోశంబు నవనిధులచేత నిండియున్నది గావున ధనమునకుఁ గొదువ గలుగదు. ధైర్యపరాక్రమవంతులగు రాక్షసవీరులు వేనవేలు నా కనుసన్నల మెలంగుదురు. వారినిఁ గెలువఁ దరముగాదు. భోగ్యవస్తువులన్నవో యిచ్చటఁ గలుగనివి ముల్లోకము లందును లేవు. నా ప్రణయంబు గైకొనుము; మాయెల్లరకు నీశ్వరివై విలసిల్లుము. రాముఁడిటువచ్చునని పేరాసతో నున్నావు. ఈ లంకా పట్టణము శతయోజనవిస్తీర్ణ సాగరమేఖలావలయితమై యున్నది. దేవాసురులుగూడ నిందు రాఁజాలరు. నరాధముని సంగతి చెప్ప వలయునా? జానకీ! రాజులకు రాజ్యంబు ప్రాణాధికము; అట్టిరాజ్యంబును హస్తగతమైనదానిని గోల్పోయి మునిజనదీనవృత్తి నవలంబించి కందమూలపర్ణంబులేరి తిని యడవులంబట్టి ప్రాఁకులాడుచున్న రాముఁడు తలంపునఁగూడ నిందు రాఁజాలఁడు. ఆ కించనునికైన నీ యడియాసలు

మానుము. ఒకవేళ నతఁడెట్లో యిందువచ్చెఁబో. వచ్చినను నిన్నతఁడుఁ బడయఁగలఁడా? మంగళకరీ! నా భుజాపరిపాలితను నిన్ను చతురాస్యుఁడుగూడఁ జెనకనేరఁడు. మదవతీ! కొఱమాలిన యూహలకుఁ జిక్కి జవ్వనంబును వృథసేయకుము. లంకేశ్వరివై నన్నేలి జన్మసాఫల్యముఁ గాంచుము. నీ పూర్వారచితపాపంబులెల్ల వనవాసక్లేశప్రాయశ్చిత్తంబున సమసిపోయెను; ఇప్పుడు శుభోదయకాలము తారసించెను. ప్రాప్త భాగ్యంబును ద్రోసిపుచ్చి పదంపడి పశ్చాత్తాపపడుట వివేకము గాదు. కళ్యాణీ! దుఃఖమేఘపటలిని ద్రోచిపుచ్చి నీ వదనేందుబింబచంద్రికలను నా యంతఃపురమునఁ బఱచి నాకు సంతసముఁ గూర్చుము. అట్లు సేయుట ధర్మలోపమని వెఱతువా? మన యీసంబంధము శాస్త్ర విహితంబగు. మరుఁడే యిందులకుసాక్షి. ప్రేయసీ! వేయేల? ఎవనితలలు ముక్కంటికిఁగూడ వంగి నమస్కరింపవో యట్టి నాతలలు పదింటితో నీకు మ్రొక్కెదను; నీ దాసుని బాలింపు' మని బహుభంగులఁ బ్రార్థించెను.

సీతాదేవి వాని యసంగతప్రలాపంబులకు శోకకర్శితమానసయై తనకు వానికి నంతరముగా గడ్డిపఱకను ద్రుంచి వైచి, 'ఏమహనీయుఁడు సత్యసంధుఁడగు దశరథమహారాజునకుఁ బ్రియపుత్త్రుఁడో, ఏ ధర్మాత్ముని పేరు ముల్లోకములందుఁ గీర్తితమై దురితకలిలంబును హరించునో, యట్టిరాముని కూర్చుపత్ని యిట్టి యవినయోక్తుల విననోపదు. జనస్థాన రాక్షసనిర్మూలనవార్తవలన గుండియలు ప్రీలి, ససిచెడి, పిఱికిపందవై, రామలక్ష్మణులకు వెఱచి, యరక్షితను దొంగిలి తెచ్చితివి. ఇంతకన్న మగవానికిఁ దలవంపుగలదా? ఇట్టి యనదవు నీవు నీ మేటితనంబును బొగడ లజ్జింపవా? ఉత్తుంగతరంగంబుల తాకునకు నదీకూలంబట్లు రామజ్యావిముక్తశితశిలీముఖంబులకు నీ తనువు తుత్తునియలై రూపుమాయనున్నది. రావణా! ఎల్లరకు నజేయుండనని విఱ్ఱవీగుదువు. రాముని సంగతి యెఱుంగవు గావున నీ వట్లనుట వింతగాదు. నీ లావు నీ బిగువు నీ పొగరు సమస్తము నశించుకాలము వచ్చెను. నీకు జీవితశేషమున్నట్లు దోఁపదు. కావుననే యిట్టి దుర్బుద్ధి నీకు జనించెను. ఎవఁడు సంకల్పమాత్రంబున భూనభోంతరాళంబులను తలక్రిందు సేయగలఁడో, ఎవఁడు తేఱి చూచెనేని సప్తజలధులింకి బీఁటలు వాయునో, యట్టిరామునకు సాధింపరానిది గలదా? ఆ మహనీయుఁడు తన సీత నిందుండి కొనిపోఁ జాలఁడా? చరాచరంబు లేకమై నిల్చినను వానికి

నడ్డమగునా? ఇఁక నీ జల్పములు మానుము. రాక్షసాధమా! నన్నుఁ దాక నుంకింతువు. శాలామధ్యస్థాపితంబును స్రుగ్భాండమండితంబును ద్విజమంత్రపూతంబునునైన యజ్ఞవేదిని జండాలుఁడట్లు రామకోదండ సంరక్షితయు లక్ష్మణపరాక్రమశ్రీకలితయు బతివ్రతాధర్మసంభావితయు నైన సీతను నీవు ముట్టుదువేని నీ తలలు వేయివ్రక్కలగును. కామాంధకా! రాజహంసి గగనతరంగిణీకనకకల్హార క్రీడాపరతంత్ర యగుఁగాని కసవుమెసవి జీవించు సీరుకాకివలెఁ బంకంబునఁ బొర్లాడునా? నృశంసా! నీ నీడయేని నా పయిఁ బాఱరాదు పొమ్ము.' అని పరుసంబుగా భాషించెను.

రావణుఁ డామాటలకు గగుర్పాటొంది క్రోధవివశుఁడై, 'సీతా! స్త్రీవగుట నిన్నోర్చితి; పదిరెండు నెలలు గడువిచ్చితిని. ఆ లోన నీవు నా మనంబు సేయవేని సూదకులు నిన్ను వండి భక్షింతురు. ఇదే హెచ్చరిక' యని కఠోరంబుగాఁ బలికి రక్షక రాక్షసాంగనలనుజూచి, 'ఈ మత్తకాశినిని గొనిపోయి యశోకవనాంతరంబున నుంచి మంత్ర తంత్రతర్జనాది ప్రయోగంబుల నాకు వశవర్తినిని గావింపు'ఁడని యాజ్ఞా పించి చనెను. వారు సీతాదేవిని గొనిపోయి యశోకవనంబున నుంచిరి.

రామలక్ష్మణులు శబరి యాశ్రమముఁ జేరుట

అట రామలక్ష్మణులు బయలుదేరి వనసౌభాగ్యవిశేషంబుల నవలోకించుచు శబరియాశ్రమముఁ జేరిరి. శబరి వారికి యథార్హపూజలు గావించి కేలుమోడ్చి, 'స్వామీ! నా యొనర్చిన గురుసేవాఫలంబుగా మీ శుభదర్శనభాగ్యంబు నాకుఁ జేకూఱెను. నేఁడు నాకు జన్మ సాఫల్యమయ్యెను. నీ దివ్యపదము చిత్రకూటంబును మెట్టిననాఁడే మతంగమహర్షిశిష్యులెల్లరు విమానారూఢులై స్వర్గంబునకుఁ జనిరి. వారట్లు పోవుచు, 'శబరీ! రామలక్ష్మణులిందు వత్తురు; వారికి సపర్య లొనంగుము; రామసందర్శనంబున నీకుఁ బునరావృత్తిరహితపుణ్యా లోకంబుగలుగు' నని సెలవిచ్చిరి. నాఁటనుండి మీరాక నిరీక్షించు చున్నదాన. మీ కొఱకు వన్యఫలంబులను సేకరించియుంచితి' నని వినయభక్తిమధురంబుగా నుడివెను. రాముఁడు సంతోషభరిత చిత్తుఁడై, 'శబరీ! ఇచ్చటిసంగతి కబంధుఁడు చెప్పెను. ఇందలి వింతలఁ జూడఁగోరుదు' ననెను. ఆ యింతి వారికి నాశ్రమంబెల్లఁజూపి, 'స్వామీ! భావితాత్ములు నా గురువులు యజించిన యజ్ఞవేది యిదిగో. వాని

తపఃప్రభావంబున నిది నేఁటికిని వెలుఁగుచున్నది. ఆ మహర్షి యుపవాద వార్ధక్యముల వలనఁ గదలియాడనైన శక్తిలేకుండెను. అట్లుండియు నమ్మహాత్ముఁడనుదినంబు సప్తసాగర తోయముల స్నాన మొనర్చుచుండెను. అది యెట్లు సాధ్యమందురా? ప్రాతఃకాలమున లేచి యాయన సముద్రములను స్మరించును. అవి పొంగి వానికడకు వచ్చును. ఆయన తజ్జలము లాడుచుండును. అట్లాయన తోయములాడి యాఱవైచిన వల్కలంబు లవిగో వృక్షాగ్రముల నేఁటికినిఁ దడియాఱవు. దేవకార్యార్థము మహర్షులు కలువపూలను బుష్పములను గూర్చుచుండిరి. అవిగో యీ దండలింకను వాడువాఱవు. మహాత్మా! ఇఁకఁ జూడఁ దగినవియు జెప్పఁదగినవియు లేవు. ఆజ్ఞయేని నా యీ తనువును దొఱంగి నా గురుచరణసాన్నిధ్యముఁ జెరుదు' ననెను. రామలక్ష్మణులు శబరి కెంతయు సంతసించి, 'యథాసుఖము పొ'మ్మనిరి. శబరి యంత సమాధి యోగంబునఁ దనుత్యాగ మొనర్చి జ్వాజ్వల్యమాన దివ్య శరీరయై స్వర్గంబునకు నిర్గమించెను.

పంపా సరోవర సందర్శనము

రాముఁడు మునిజనప్రభావంబును జింతించి చింతించి, 'లక్ష్మణా! మాహాత్ములైన మునుల యాశ్రమంబులను సందర్శించుటవలనను బుణ్యతోయంబులాడి పితృతర్పణంబు లొనర్చుటవలనను మన యమంగళంబు లెల్ల నేఁటితోఁ దీఱెను; మనకు శుభం బుపస్థితమయ్యెను. నా హృదయము నేఁడు మహోల్లాసవిస్ఫారితమై యలరారుచున్నది. సుగ్రీవునిఁ జూచుతమి యిందు నిలువనీయదు. పంపాసరోవరంబునకుఁ బోవుదము ర'మ్మని వానిని వెంటఁగొని చని నానాద్రుమపరివృతంబును స్వాదుజలపూరితంబునునై చెందొవల తోడను వెలిదమ్ములతోడను నిందీవరముల తోడను బెనఁగొని చిత్రకంబళము పఱచిరోయనఁ దోచుచుండిన యాకాసారరత్నంబును జేరెను.

ఉ॥ భక్తియురక్తియుంగలసి భాసురలక్ష్మణ భూమిపుత్త్రికా
వ్యక్తులఁబోడునిల్వ వనవాసనిమిత్తముఁజేపి ధాత్రి నా
ముక్తనిశాటరౌద్రముగఁ బూని రచించిన దివ్యమూర్తి య
వ్యక్తవివిక్తవర్తి చరితార్థునిగా ననుఁ జేయుఁగావుతన్॥

అరణ్యకాండము

సమాప్తము

ము ద్ర ణ :
యూనివర్సిటి ప్రెస్,
తె నా లి.

తప్పొప్పుల పట్టిక

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
10	2	సేనవాహిని	సేనావాహిని
61	19	సాయజ్ఞకు	సాయాజ్ఞకు
61	22	నక్రమోన	నక్రమీన
76	24	సామా	సామ్యా
89	21	దుదుంభుల్	దుందుభుల్
102	24	మఁడచి	మడఁచి
105	14	ప్రావు	ప్రావృ
113	17	చెడమి	చెడని
114	13	మాఱ	మీఱ
116	20	వాసునికి	వాసుకిని
134	18	వలపుకుఁ	వలపునకుఁ
165	4	సుమిత్ర	సుమిత్రా
177	19	సహాయ్యముఁ	సాహాయ్యముఁ
181	16	సుడెను	సుండెను
189	33	మున్మ	మున్ను
190	12	నేడుఁను	నేఁడును
196	17	నంబున	నంబును
218	25	నిన్మానింతువో	సన్మానింతువో
219	25	స్వతంత్రులు	స్వతంత్రలు
229	22	అడుగో	అదిగో
231	31	వినయంబు	అవినయంబు
247	31	లాదరించి	లాచరించి
248	29	ప్రబ్వంగ	ప్రబ్బంగ
256	32	సుతులను	సుతలను
258	31	గానున్నవి	శుభములుగానున్నవి
259	20	సంప్రాణికముగా	సప్రాణికముగా
260	22	ఆవరోధ	అవరోధ
263	7	లాక్షార	లాక్షారస
265	22	నభాంతర	నఖాంతర
270	30	తేఁదు	తేఁడు
275	28	దుకములముగా	దుములముగా

281	8	సత్యాలోకంబును	సత్యలోకంబును
285	14	యొద్దునున్న	యొద్దనున్న
288	11	వారివారి	వారి
292	14	గోరువలె	గోగువలె
293	25	మిధునంబున	మిథునంబుల
311	1	దాది	దారి
329	12	యల్ల	యెల్ల
351	15	ద్రెళ్లిపడసాను	ద్రెళ్లిపడసాగెను
352	30	గలడు	గలరు
355	23	గుఘుమ	గుసుమ
356	21	వత్సంబును	నత్సంబును
361	4	డొనర్చునఁట	డొనర్చెనఁట
362	11	జక్కు	జక్కుల
,,	12	చేసి	నేసి
369	1	ప్రదేశంబునంబునఁ	ప్రదేశంబునఁ
,,	10	యిందుకులఁ	యిందులకుఁ
,,	17	మహోగ్రం	మహోగ్రహం
370	5	శృంగశంగారమై	శృంగశృంగారమై
371	24	పలాకు	పరాకు
,,	29	మేఘంబులబోని	మేఘంబులలోని
375	16	మహోహారంబు	మనోహారంబు
376	7	లోరుయుగ్మంబుతో	ఊరుయుగ్మంబుతో
383	4	జీగాకు	జీకాకు
384	10	పేరులుంగునఁ	పేరెలుంగునఁ
383	18	ఆయశునిమిత్తంబులకు	ఆయశుభనిమిత్తంబులకు
387	21	నిడదులై	నిడుదలై
388	6	మృగశాల	మృగశాబ
,,	7	నిండుచున్నవి	నించుచున్నవి